

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

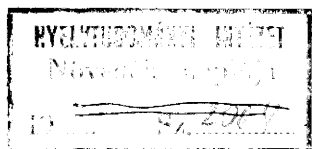
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA
SZARVAS GÁBOR.

KILENCZEDIK KÖTET.

BUDAPEST, 1880.
PESTI KÖNYVNYOMTATÓ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.
(Hold-utca 7. sz.)

4200/75

Lelt.
1980.

Lelt. rev.
1965

A MAGYAR NYELVŐR 1880. évi dolgozótársai és gyűjtői.

<p> Alszeghy János
 Antibarbarus
 Babics Kálmán
 Bagossy József
 5 Bakoss Lajos
 Balássy Dénes
 Becher Paula
 Benedek Elek
 Bencák Károly
 10 Bodon Józsefné
 Bodó Adám
 Bónis Károly
 Budenz József
 Bukoveczky Sándor
 15 Csengeri János
 Csernyei Gyula
 Dengi János
 Doby Antal
 Domokos Kálmán
 20 Ifj. Eötvös K.-né
 Farkas Béla
 Fejér József
 Fekete József
 Ferenczy Alajos
 25 Fialovszky Lajos
 Fischer Ernő
 Friedmann Bernát
 Fülep Imre
 Fülöp Adorján
 30 Gallasy Gyuláné
 Gonda Béla
 Gótsch József
 Gretcs József
 Guttenberg A. P.
 35 Györök Leo Gy.
 Halász Ignác
 Hollady Jenő
 Ihász Gábor
 Ince György
 40 Joannovics György
 Kalocsai
 Karácsonyi János
 Katona Lajos
 Ifj. Káplány József
 45 Kárpáti Károly
 Király Gy. P.
 Kisbíró Márton
 Kiss János
 Kiss Ignác
 50 Komáromy Lajos
 Koronczy Imre
 Kovács István
 Könnye Nándor
 Kriza János
 55 Kubányi Béla
 Kunos Ignác </p> | <p> Lukács Lőrincz
 Markovits Sándor
 Turi Mészáros István
 60 Mészáros Vilma
 Munkácsi Bernát
 Nagy Győző
 Nagy Gyula
 T. Nagy Imre
 65 Nagyszigethi Kálmán
 Nogáll János
 Nyirő Géza
 Paal Gyula
 Pamlényi Sándor
 70 Péter Dénes
 Porcsalmy Soma
 Pungur Gyula
 Rákosi Viktor
 Reich Bernát
 75 Riedl Frigyes
 Rokonföldi
 Rothauser Samu
 Scheiber Mariska
 Scheiber Zsigmond
 80 Schwarz Gusztáv
 Simonyi Zsigmond
 Sonnenfeld Móricz
 Stein József
 Stetina Ilona
 85 Szalontai János
 Szántó Kálmán
 Szántó Károly
 Szántó Menyhért
 Szemnecz Emil
 90 Szirmai Lajos
 Szöllösi Imre
 Tapody
 Tankó Sámuel
 Temesvári István
 95 Tóth Gyula
 Tóth József
 Tóth Lőrincz
 Tömlő Gyula
 Turi P.
 100 Váró Ferencz
 Vázsonyi Izidor
 Veress Ignác
 Virágh Gyula
 Vitus Lajos
 105 Vozári Gyula
 Weidinger József
 Zibrinyi Gyula
 Zoltvány L. J.
 Benke István
 110 Négyesy László
 Reviczky E. </p> |
|--|--|

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

IX. kötet.

1880. JANUÁR 15.

I. füzet.

NYELVTANI ANYAGGYÜJTÉS.

Midőn a Magyar Nyelvőr új évfolyamának lépí át küszöbét, újra kérő szavunkat küldjük az ügýtársakhoz a nyelvtani anyaggyűjtés ügyében. Eddig ugyan efféle föl-szólalásainknak kevés sikerét tapasztaltuk, de mégis kötelességünknek tartjuk újra meg újra intő, kérő szózatunkat hallatni. A Nyelvörnek előttünk fekvő nyolcz kötetje bizonyrágot tesz róla, hogy gyűjtőink megértették és szívükre vették föl hívásainkat, és szorgalmasan, némelyek — mondhatnók — szenvedélyes buzgalommal gyűjtik és tárják föl a népnyelv kincseit. De nem feleltek meg várakozásainknak azok, kiknek a nyelvészet mindennapi kenyerük, a magyar nyelvnek tanítói. Ismételve föl szólítottuk őket, válasszanak egyes megoldani való nyelvtani kérdéseket, magunk is jelöltünk ki ilyeneket például, és készeknek nyilatkoztunk a tanácsért hozzánk fordulónak minden tőlünk telhető útbaigazítást megadni. Sajnálattal bár, meg kell vallanunk, hogy vajmi kevesen buzdultak munkára. Az ember ilyen tényekkel szemben bámulva kérdi: hol vannak, mit mívelnek a magyar nyelv tanítói? Igaz, hogy ők egyúttal az irodalom tanítói s így hivatásuknál fogva az irodalomtörténettel is foglalkoznak, de ha a magyar irodalomtörténet felé vetjük tekintetüket, bizony ott sem látunk olyan kíváló mozgalmakat, olyan termékeny működést, mely megmagyarázná, a magyar nyelvnek középiskolai tanítói miért tesznek olyan keveset nyelvünk, legnagyobb nemzeti kincsünk megismerése érdekében.

Pedig az érdekesnél érdekesebb nyelvtani kérdések valóban özönével tódulnak eléink, ha irodalmunknak bár csak közkézen forgó termékeit tekintjük is. Van-e nyelvtanítóink közt egy is, a ki nem olvasta volna meglepve a Halotti Beszédnek ezt a mondatát: „num igger ember *mulchotia ez vermut*“? vagy a Pannónia megvételéről szóló éneknek ezt a versét: „Kevet *ezt igen erile*“? s hánynak jutott eszébe kutatni, vajjon az íróknál s a nép nyelvében mikor járulhat tárgy az úgynevezett átnemható igékhez is? hányan iparkodtak az így föl kutatott egy-nemű mondatnani jelenségekből valami új tanulságot levonni, akár nyelvtani, akár stilisztikai tanulságot? — Ki nem ismeri s ki nem idézi az imént említett éneknek kezdő sorát: „Emlékezzenk *regiekrel*“? s hányan vetették föl vajjon önmaguknak azt a kérdést, hogy ezt az utolsó szótagot *rel*-nek kell-e olvasnunk vagy *rél*-nek vagy pedig *rél*-nek vagy *rél*-nek? s hogy a *röl*-beli hosszú *ő* más esetekben is melyikkel váltakozik az imént említett három magánhangzó közül? — Ki nem olvasta Aranyinak gyönyörű Katalinját, s benne p. ezt a sort: „*Néz, néz* alá, de nem *tekint*“? s hányan nem sajnálták azt a fáradságot, hogy olvasás közben ügyeljenek a *néz* és *tekint* igék s egyéb rokonértelmű szavak (*lát, pillant* stb.) jelentésére, s hogy összeszedjenek egy jó rakás példát, melyből e rokonértelmű szók használatát pontosan meg lehetne állapítani?

Száz meg száz hasonló problémát sorolhatnánk el még, de e helyett csak a Nyelvőr nyolcz kötetére s a bennük olvasható számos kisebb-nagyobb dolgozatra mutatunk. Annyi van ezek közt, mely mintául szolgálhat hasonló adatgyűjtésekhez és tanulmányokhoz, sőt annyi van köztük olyan, hogy egyenesen fölvet egy-egy megoldandó kérdést és megmondja az utat is, melyen a kérdés megoldójának haladnia kellene: hogy valóban csak a Nyelvőr nem-olvasásának tulajdoníthatjuk, ha kartársaink dologra nem serkennek, s nem foglalkoznak időről időre a nyelvtannak, a hangtannak, alaktannak, jelentéstannak, mondatnannak egy-egy kérdésével, ha csak szórakozás, változatosság kedvéért is. Ne mondja senki, hogy a tanítónak nincsen ilyesmire érkezése, hogy köteles teendői elfoglalják minden idejét. A középiskolai tanítónak nem csak nevelő-

nek, hanem szakembernek is kell lennie. S a szakembernek okvetetlen figyelemmel kell követnie szaktárgyának haladását, mozgalmait. A ki pedig ezt teszi, s igazi érdeklődéssel teszi, lehetetlen, hogy ne akadjon egyrészt olyan elméletekre, melyek az ő nézeteivel találkoznak, s melyeket ő is új, érdekes, döntő adatokkal tud és óhajt támogatni; másrészt olyanokra, melyekről tudja, hogy ez s ez adat, ezek meg ezek a tények kétséssé teszik vagy lerontják őket, — s akkor is mi természetesebb, mint hogy e tényeket, ez adatokat kutatva szaporítsa, összeállítsa, és csatarendbe sorozva támadást intéztessen velük amaz elhamarkodva, alaptalanul fölállított szabályok és rendszerek ellen?

Munkára hát, társaink! Még a napszámos munkájába is lelket önt a cél tudata; midőn egy követ beilleszt a többi közé, tudja hogy hozzájárul az épületnek emeléséhez. S a ki a magyar nyelvet műveli, annak célja világos, és magasztos: a nemzeti tudomány emelése. A tudomány hatalom, s ha a nemzeti tudományt gyarapítjuk, nemzetünket hatalmasabbá teszszük.

A SZERKESZTŐSÉG.

A RÉGI NYELVEMLÉKEK OLVASÁSÁRÓL. †

II. A hosszú magánhangzók.

A nyelvbeli hangváltozások közt a legközönségesebb tünetények egyike a hosszú magánhangzóknek elrövidülése, minthogy általában a hangváltozásoknak nagy része a hangfogyasztó, idő és erőkímélő hajlandóság kifolyása. Hisz mai kiejtésünkben is akárhány olyan átmeneti esetet találunk, hogy egyazon magánhangzót itt hosszan, amott röviden ejtik, sőt azonegy vidéken is majd hosszan, majd röviden; p. *tanítva*: *tanítva*, *utazó*: *utazó*, *tőled tőled*: *tüled*, *vélem*: *velem*, *akár*: *akar*, *Erdély*: *Erdely*. Továbbá gyakran a szónak némely alakjában megmarad a hosszúság, míg egyéb környezetben elvész, p. *út*, *útja*: *utat* *utas*, *szűr*: *szűröm*, *nyár nyáron*: *nyarat nyaral*, *kéz kézen*: *kezüik kezes*; *ad* v. *ad*: *adok*, *hagy*: *hagyott*, *vész*: *veszt*, ki korán *kél* aranyat *lél*: *kelt lelt*, *kelek lelek*. S helyesen következtet Kis Ignác, midőn azt mondja: „Hogy hajdanta a hosszú *e* terjedtebb használatú volt mint jelenleg,

mutatja az is, hogy népünk az egyházi imádságokban ma is így beszél: *légyen* a te akaratod — mindennapi kenyerünket adjad *nékünk* ma — az úr vagyon te *véled* — *légyen nekem* a te igéd szerint stb., holott a közbeszédben ezen szavaknál soha sem használ nyújtott *e-t*“. NyKözl. XV. 182., j.

Már most : a mely szavaknál mai nyelvünk csak némely alakokban tartotta fönnt a hosszú magánhangzót, a régi nyelv gyakran arra tanít bennünket, hogy eredetileg minden alakjukban hosszan ejtették. Továbbá némely szavakra nézve, melyekben ma sehol semmi nyoma a hosszú hangnak, azt tanuljuk, hogy régente hosszan ejtették. Az írott nyelvemlékek közül legtanulságosabbak e tekintetben az Érdy és a Jordánszky codex*), mert ezek legtöbb gondot fordítanak a hosszúságnak írásbeli megjelölésére; de egyes más codexek s egyes nyomtatványok is, mint a példákból fogjuk látni, becses adatokat szolgáltatnak. Lássuk a jelentősebb eseteket sorba:

1) A töszótagban eredeti hosszú magánhangzó, hol ma rövidet ejtünk. Az *ad* ige magánhangzója ma csak a 3-ik személyben maradt meg hosszúnak: *ád*, s néhol a 2.-ban: *ádsz*, s a fölszólító módban: *ággy* adj (Kun-Majsán, Ny. VIII. 470.); de a régi nyelv adatai kétségtelenné teszik, hogy minden alakjában hosszú hangzója volt: *aaggya* dat É. 107b.; *aadd* add, da J. 398., Pesti G. ev. 154., *ádd* Zvon. a. 492.; *aagy* *zamat safarsagodrol* PG. ev. 157. (észtül *anda*-, s a Ferencz leg. egy helyén 55. még *angyalac*: te reddam). A *széngény* első szótagját ma mindenütt röviden ejtik, de az Érdy codex még rendesen hosszú magánhangzóval írja: *zeegen*, *zeegen* 8., 23., 31. stb. (eredetileg szintén **széngény* lehetett, e mellett szól a vele egyező lapp *segge*-nek nyújtott *g-je*). Egyéb példák:

ne haagy el, meg haal *meghal* | leeznek eeznek veezyók *vesszük* É. észik *Pázm.*; leelte leeledzett, eeledele É. éleség *Telegdi* 206., nem meeree meg őlny, leelkők leelkewnk, leelky, seeteet, feel feelwl feen *fenn*, zeer tartas zeerzetes zeertelen É. *Zeer Pusztá-Szer* 1233., 1274.; stb. | *dee* Peer. Kaz. Horv. Lev. a mai *de*.

*) L. az elsőről Szigethy tanulmányát a NyKözl. XV. kötetében, s ennek ismertetését a Nyelvőr multihavi füzetében.

Ebből az következik, hogy p. a HB-ben a *feleym*, *neki*, *vetere*, *uromc*, *urot*, *utot* szók első tagját hosszan olvashatjuk: (v. ö. *fél*, *néki*, *vét*); s a *ge* szócskát is így kell kiejtenünk: *gyé*.

2) A *nek* és *vel* szócskák még mint ragok is megvannak hosszan az É. c.-ben: *kyneet* (olv. *kyneec*) 25., *kykkeel* 12., *teetemeenyeel* 180.; a Thewrewk cod.-ben: *zerelmeel* 20., *bynesseel* 50. — Ennélfogva a HB-ben is a *zumtuchel* *kegilmehel* szavakban, sőt a „*halaládl*“ szóban is hosszú hangzóval kell a ragot kiejtenünk (tehát e rag a HB. korában *-vél* és *-vál* volt, mint *-nál* *-nél*, *-ség* *-ság*).

3) Azt mondjuk *szülé-m* *szülé-k*, *apá-t* *apá-nak*, de rag nélkül nem *szülé*, *apá*, hanem rövidítve: *szüle*, *apa*, *kósza*, *hála* (de *hálá* is), ép úgy mint a palócz *csaná(l)*, *kaná(l)* h. rövidítve azt mondja: *csana*, *kana*. Hogy a *szüle*-féle szavaknak alanyesetében is hosszú volt valaha a magánhangzó, azt pusztán a mai nyelvéllapot ismeretével is föl kellene tennünk, de a nyelvelmékek tényeket is szolgáltatnak: *Bylighee*: most *Billege* pusztá, *Sytkee* 1273.: most *Sitke* falu | *feketee* É. 167., *yghee* 348. — E szerint a HB.-beli *fa* hosszú *á*-val olvasható: *fá*.

4) Az előbbiekhöz egészen hasonlóak a névszóknak 3-ik személyű alakjai: *terhé-t*, *terhé-re*, *terhé-vel*, de az alanyeset nem *terhé*, hanem röv. *terhe*. Már most az É. és Jord. c.-ekben az alanyeset is következetesen hosszú: *terhee* *lelkee* *kezee* *nemee* *ertelmee* stb. É. | *lelkee* *veree* vére stb. Jord. | *zerelmee* *yegyesee* Th. 243., 276. | *Keorustueh* Köröstöve 1211. — Ide tartozik a határozó szók megfelelő alakja: *ellenee* *bennee* *belőlee* *velee* É. | *welee* Th. 63. — E szerint a HB.-beli *feze* *vize* *scine* *erette* szavak véghangját, továbbá a szintén 3. személyű *elnie* *ketnie* *orvonia* *iochtotnia* igeneveket hosszan kell ejtenünk; szintígy az oklevelekben előkerülő *-folvá* végű helyneveket (p. *Bezefolua* 1287.), melyek soha sincsenek *o*-val írva: *-folvo*.

5) A föltétes módnak így kellene hangzania s föl is kellene tennünk, hogy így hangzott valaha: *fér-né-k* *fér-né-l* *fér-né*, s hogy csak a közelebbi századokban rövidült az utóbbi alak ezzé: *férne*. De nyelvelmékeink a 3. szem. hosszúságát tényekkel is bizonyítják: *kellenee* *lennee* *mennee* stb. É., *allanaa* *vezteglenee* Jord.

6) Szakasztott olyan alakulást mutat az elbeszélő alak : *méné-k méné-l méné-*, s az utóbbi rövidítve: *méne*. Azonban az É. Jord. Th. c.-ekben még ilyeneket olvasunk: *ylee ülé, ezenkeppen felelee, nem teree ó hazahoz* stb. É. | *kyt meg ólee* stb. Jord. | (téged) *zeretben fel geryezthee* Th. 271., *maradaa* 29., emlők *kyketh az zent kyal zoppaa* 100. — E szerint a HB.-ben *engede mente vola munda* hosszú véghanggal olvasandó.

7) A tárgyas ragozásban a befejezett cselekvésnek így kellett valamikor hangzania: *nevezte-m nevezte-d *nevezte-je* (v. ö. *váro-m váro-d vár-ja* e h. **váro-ja*), de a 3-ik szem. így van most: *nevezte*. Hogy azonban az eredeti alak végén állott *eje, aja* hangok előbb hosszú magánhangzóvá húzódtak össze s csak aztán lett ebből a mai rövid *e a* hang, arra megtanítanak bennünket az ilyenek: *neveztee* É. 189., *megh ysmerhetee volna* (olv. *mégisméretté volna*) 119. stb. — E szerint a HB.-beli *odutta* még így olvasandó: *oduttá*.

8) Ugyanolyan fejlődése volt a fölszólító alaknak is: *kérje-m kérje-d kérje-je*, de most *kérje*. A közvetítő alakok ezek voltak: az zent malasztot el se *enyezree, vessee* stb. É. — A HB. idejében tehát bizonyára hosszú véghangzóval ejtették ezeket: *helhezie, ilezie, vezesse, ovga, zoboducha bulscassa*.

9) Az eddigiekben úgy szólnán a tények beszéltek helyettünk, de már most tovább következtethetünk, egyes esetekre nézve, hol a tények cserben hagynak is. Láttuk, hogy a HB.-nek *a* végű alakjait hosszú *á*-val kell olvasnunk: *fa, vola, ovga, odutta* stb. = *fá, volá, ougyá, oduttá*. Ez magyarázza meg, miért nincs a HB.-ben *fo, volo, ovgo, odutto*, a mit különben a mai *fa vala oldja adta* szavak *a*-jához képest várnánk: v. ö. *oʒ: aʒ, chomuv: hamu, nopun: napon* stb. — Valószínű ezek után az is, hogy a *zocoztia mulchotia* szavak *a*-ját is *á*-nak ejtették, vagyis hogy a *-ja -je* személyrag magánhangzója azelőtt hosszú volt: *-já -jé*. Tehát a *hadlava munda tilutoa terumtere feledve veteve* alakok is így hangozhattak: *hádlává munda tilutóá térümtévê fêlêdêvê vétêvê*, mert hisz az utolsó szótag itt is a 3. szem. ragját foglalja magában. (E szerint a 7. s 8. pontban fölvetett **nevezte-je* és **kérje-je* még régebben így hangozhattak: **nevezte-jê, kérje-jê*.)

10) Ha az első *terumteve* (teremté) így hangzott: *tèrümtevé*, valószínű hogy a másik *terumteve* (teremtője) szintúgy hangzott, vagyis hogy a névszók *-ja -je* személyragja eredetileg szintén hosszú volt, s hogy a mai ragos *terémtő-jé-t fá-já-nak* alakok ezt az eredeti hosszúságot őrizték meg. (E szerint a 4. pontban a *terhe, terhé* régebbi alakjául fölvelt **terhe-je* voltaképpen így hangzott: **terhe-jé*.)

11) S most még a HB.-nek néhány hosszú *ú*-ját kell megemlítenünk. Hogy a *chomuv horoguvec munkas* szavak *u*-ja a rá következő mássalhangzó miatt maradt meg újabb nyelvünkben, s hogy az *ur mulchotia* szavaké a hosszúságnak köszöni megmaradását, azt láttuk az első cikkben. De miért maradt meg a *ivtva mugulma* szavakban is az első szótag *u*-ja, s a *vimagguc tumetivc* szavakban az utolsó? — A *jut* igének alapszava az ugor *jogo-* (l. Bud. MÜg. szót.), melynek egyéb származékai a HB.-beli *iochtot* s a későbbi *ihtat* és *iktat*: ered. **jogo-tot*. A *jut* ige úgy látszik más hangfejlődésen ment át, úgy hogy **jogo-t*-ből előbb **jovo-t* lett (a közönséges ugor: magyar *g:v* változással) s aztán a *v* miatt **juvo-t*, s végre a HB.-beli *jút*: tehát a HB. korabeli hosszúság okozta az *u* hangszíneinek megmaradását. — Talán a *nyugalom u*-ja is hosszú volt,*) ha t. i. a *g* eredetileg *ng* volt; s erre mutat a megfelelő finn *nukku-* és lapp *nokka-* szavakban is a hosszú mássalhangzó. — A *vimagguc tumetivc* szavak s a KT-beli *tudyuc latiuc tudhotiuc esmeriuc* szavak ragjában a HB. korában bizonyára hosszú *ú ű* hangot mondtak, mert ez a *-júk -jűk* rag régebben valószínűleg így hangzott: *-jovuk -jévük*, s eredetileg: *-jo-muk -jě-mük*: az első szótag a tárgyat, a másik az alanyt mutató személyrag.

Még egy hosszú magánhangzónak a *minőségéről* kell szólanunk. A HB.-beli *vezesse feze veteve* szavakat stb. már az eddigiekben is nem így írtuk át: *vezessé, fészé, vétévé*, hanem így: *vezessê, fészê, vétêvê*, vagyis hosszú *e*-vel, azzal a hanggal, melyet az *êre, êmênt* szavakban ejtünk. Tudjuk ugyanis (s ezt Budenz mutatta ki MNy. V. 389. és Ny. I. 32.) hogy a mai *é*-s szótagokat régente nem ejtették egyformán,

*) V. ö. „Nyúgodj! rajtad üzê...“ Kisf. K. „Hol ő hadával nyúgoszítik“ A. I. 296. Igaz, hogy itt egyéb váltakozó *ú: u-k* analógiája költői szabadsággép is megengedte a nyújtást.

hanem némelyiket *é*-vel, másokat *ê*-vel. Heltai Gáspártól kezdve némely nyomtatványokban (p. a Nagyváradi Disputatióban, Sylvesternél stb.) ez a különbség az írásban meg is van jelölve, még pedig úgy, hogy a nyiltabb *ê*-féle hangot kifejező jegy alul vonáskával van ellátva: *ê*. Ezzel a jeggyel írják p. a mai *kéz*, *néki*, *levél* stb. szavakat, holott p. a *méggyen*, *lészen* szavakat mindig úgy írják, mint ma írjuk. A hangszínek evvel a régi kétféleségével függ össze az, hogy az utóbbi szavak magánhangzója zárt *ê*-vé rövidült: *méggyên*, *lészên*, ellenben az előbbieké nyílt *e*-vé: *kezem*, *neki*, *levelet*; tehát e rövidülések akkor léptek életbe, mikor még megvolt a hosszú hangoknak ama két-féle színezete. Újabb köznyelvünkben a hosszú *ê* szintén egészen zárt *é*-vé lett, úgy hogy most nem mondjuk: *kéz*, *néki*, *levél*, hanem *kéz*, *néki*, *levél*, bár némely nyelvjárás ma is megtartja e különbséget s p. a palócz, legalább részben, ma is ugyanazon szavakat ejti nyílt *ê*-vel, melyeket ama régi íróknál úgy találunk: *szên dél kél szél két* stb.

A hosszú *e* hangnak ez a régi kétfélesége különösen két nyelvemléküink olvasására nézve fontos: a Bécsi és a Müncheni codexére. Ezek gyakran jelöletlen írják az *e* betűt, de többnyire megjelölik minőségét, még pedig úgy, hogy a zárt *ê*-t ponttal jelöli mint *mi* ma, ellenben a nyílt *e*-t tompa ékezzettel jelölik meg, p. *mèntèc* méntek, *fèlèsègèkèt* feleségeket. A hosszúságot azonban nem jelölik meg, nem különböztetik meg p. az imént említett szóban a *sé* és a *gè* szótagok magánhangzóit, pedig bizonyos hogy az elsőt hosszan s a másodikat röviden ejtették. De ép olyan bizonyos, hogy p. a *nèhèz*, *èmbereknèl*, *fèl èlèuèn*, *èfèl* szavakban a nyílt *e*-knek egy részét hosszan ejtették, tehát: *nehèz* *embèrèknèl*, *fèl eleven*, *èfèl*. Tévedtek tehát a kik azt hitték, hogy a B. és M. codexek *è*-je mindig rövid *e* hangot jelöl, s a kik e szerint azt tanították, hogy p. az *èn két vittèl emlékezèjèl* stb. szavak magánhangzója régente rövid volt, mert a B. M. codexek így írják: *èn két vittèl èmlèkézièl*, holott ez ékezet csak a nyíltságot jelöli, a nélkül, hogy valami köze volna a hosszúsághoz vagy rövidséghez, s az efféle szavakat nyilván így kell olvasnunk: *èn két vittèl emlékézièl* stb. Azon írókból, kik megkülönböztetik a kétféle hangot, ki lehet mutatni, mely szavakban

és alakokban ejtették a mai *é* helyén a nyílt *ê* hangot, s ezt néhány íróra nézve meg is tette Budenz az illető helyeken. Azonban ez eseteknek igen nagy részére nézve föl is állíthatunk igen nagy valószínűséggel egy tájékoztató szabályt: A mely szavak és szóalakok mai hosszú *é*-je némely alakokban vagy némely vidékeken nyílt *e*-vé rövidül, vagyis a mely szavak és alakok ma hosszú *é*-t és rövid nyílt *e*-t mutatnak egymás mellett, azokat régenté mind hosszú nyílt *ê*-vel ejtették, azokat ama különböztető írók amaz alul ékezett *ę*-vel jelölik, s a B. és M. codexek a nyílt hangot (de nem csak rövidet) jelentő *è*-vel írják. Erről meggyőződhetik mindenki, ha csak a következő rövid összeállítást végig nézi, melyben összeállítjuk a mai hosszú és rövidhangzós alakot, továbbá a megfelelő szavaknak Heltai Gáspárnál, a Nagyváradi Disputációban s a B. és M. codexekben található írásmódját:

1) töszótagok (első v. második szótag):

ma <i>é</i> :	ma <i>e</i> :	HG., VDisp.	B. M.
<i>én</i>	<i>enyém</i>		<i>èn, ènem</i>
<i>két</i>	<i>kettő</i>	<i>kæt</i>	<i>kèt</i>
<i>kéz</i>	<i>kezet</i>	<i>kęz</i>	<i>kèz</i>
<i>szén</i>	<i>szenes</i>	<i>szen</i>	<i>zèn</i>
<i>név</i>	<i>nevem</i>	<i>nęv</i>	<i>nèu</i>
<i>vész</i>	<i>vesz</i>	<i>vęz</i>	<i>vèz</i>
<i>vét*</i>	<i>vet</i>	<i>væt</i>	<i>vèt</i>
<i>néki</i>	<i>neki</i>	<i>nęki</i>	<i>nèki</i>
<i>véle</i>	<i>vele</i>	<i>vële</i>	<i>vèlè</i>
<i>Erdély</i>	<i>Erdely</i>	<i>Erdęl</i>	
<i>levél</i>	<i>levelet</i>	<i>levęl</i>	
<i>nehéz</i>	<i>nehezen</i>		<i>nèhèz</i>
<i>egyéb</i>	<i>egyebet</i>	<i>egyęb</i>	<i>egèb</i>
<i>ésmér</i>	<i>ismer</i>	<i>isnęr</i>	<i>èsmèr</i>

2) tövégi szótagok és ragok:

<i>gyermécskék</i>	<i>gyermécske</i>	<i>gyermecskęk</i>	<i>kèmencèt</i>
<i>innét</i>	<i>innet</i>		<i>innèt</i>
<i>közél szék.</i>	<i>közél</i>	<i>közęl</i>	<i>közèl</i>
<i>mèntél</i>	<i>mèntel</i> Göm.	<i>mentęl</i>	<i>zerzettèl</i>
<i>égyél</i>	<i>égyel</i> „	<i>egyęl</i>	<i>èmlékęzèl.</i>

*) V. ö. Fényt a késő századokra *væt*, Kölcs.

(S így föltehetjük, hogy a mai *terhét* és *terhe* a föntebbiek szerint hajdan *terhét* és *terhé* volt; hogy a mai *vezesséték* és *vezesse* = régi *vezesséték* és *vezessé*; a mai *jövé* és *jöve* = régi *jövé* és *jövé* stb.) — Egyéb szók, melyekben a B. M. codexek az említett nyomtatványokkal egyezőleg mutatnak nyílt hangot a mai *é* ellenében: *széék*, *kérd ért*, *vitéz kövér*, *-nél nélkül* stb. Egyéb szavak, melyeket a B. M. codexekben hosszú *é*-vel kell olvasnunk: *fēmén* fejemen, *fēlec* fejetek stb., *fēdēlm* fejedelem, *lënd vëndő* leend veendő stb.

A HB.-ben az eddig mondottak tekintetbe vételével nyílt hosszú *é* hanggal olvashatjuk a következő szavakat: *féléim néki vétévé* | *émdül* | *timnücébélől világbelé*, *szüm-tükkél kégyilméhél*, *halálnék pukulnék* | *éngédé ménté tériümtévé* | *énmék* | *vészessé ilészjé* | *?fészé vízé*, *gyimilcsétül kégyilmét*, *érétté*, *élnié kétüié* (v. ö. *zöréből* M. 17.; igaz hogy u. o. 18. ez is van: *gimólcét*; és már a HB.-ben *i* is: *intetvinec ildetuitvl*!)

SIMONYI ZSIGMOND.

A „FELÜLET” ÉS TÁRSAI.

Annyit talán még egy magyar szó sem szenvedett, mint ez a szegény felület. A mióta csak betette a lábát az irodalomba, csípi, rúgja, üti, vágja minden nyelvész, orthologus és neologus egyaránt. Gróf Teleki József már 1818-ban, nem sokkal a győri futamodás után, rápirított, hogy nem azt jelenti, a mit jelentenie kellene: csak bitangolja a superficiés értelmét, holott, ha egyáltalában valamit, hát mást nem jelenthet mint *insurrectiót*. Ma meg, az országos felülések korában, azt vetik a szemére, hogy voltakép *aufsitzen*-t tesz. Még az áldott jó Fogarassi, a ki a zulu-kaffer szókat is, ha magyarnak adták ki magukat, berakta a Szótárába, sem tudott vele megbarátkozni; inkább elbérmálta *felüleg*-nek, nehogy valaki azt mondhassa, hogy még ilyen rossz szót is bevett a Magyar Nyelv Szótárába. Hát még a Nyelvőr? Ez meg már valami három fórumon is kimondta rá a halálos ítéletet; elnevezte képtelenségnek, elnevezte fattyúhajtásnak és keményen meghagyta a nyelvkertészeknek, hogy irtsák, a hol csak látják, mint a gondos gazda a szerbiai tüskét.

Ennyi fölől zaklatva, senkitől nem védelmezve, él egymagában a szegény felület. Társai, kik voltak is, már rég visszavonultak a falusi élet magányába, csak ő hányodik még egymaga a felszínen.

Victrix causa Diis placuit, sed victa Catoni. Hadd legyek én is egyszer egy vesztett ügynek védője.

Hát mivel is vádolják a szegény pörbefogottat, mit rónak fel neki bűnül?

Azt, hogy „az *-at -et* képző a nyelvünkbeli jelenségeknek egybehangzó tanúsága szerint *functio*jára nézve ikerpárja az *-ás -és-nek*, mind a kettő kizárólag cselekvésneveket alkot; egyéb szókhoz pedig nem függednek. A *felül* nem igető, hanem határozó; s valamint nem mondhatni *felülés* (felső része vlminek), épen oly képtelenség a *felület* is; s ilyenek volnának az *alúlat, belület, hátulat, közelet* sat.“

Így nyilatkozott a nyelvbeli hibák megjavítását célba vevő tanácskozmány 1875-ben a *felület*-ről. (Nyr. IV. 337. l.)

Bocsásson meg nekem a tanácskozmány és a részemről igen tisztelt Nyelvőr is, ha egyenest kimondom, hogy vádbeszédük okadatoló részében egészen elpártolt tőlük a szerencse. Okoskodásuk nemcsak hogy nem győz meg engem, sőt ellenkezőleg egyenest a kezembe adja a fegyvert, melylyel az egész vádat egyszerre lesujthatom.

Tehát a *felület* képtelenség, valamint képtelenség volna az *alulat, belület, hátulat, közelet* sat.

Erre csak azt mondom, hogy a mi megvan, az a logika örök törvénye szerint nem képtelenség. Már pedig a *közelet* szó megvan; él még ma is; tősgyökeres magyar nép ajakán él, ott a hol Vas, Veszprém és Zala megyék egybe sarkallanak. Akárhányszor hallottam magam is: „te ott laksz a közeleten“; van-e itt kocsma a közeleten“ s több effélét.

De az én szavamat, ha akarják, elhiszik; ha nem akarják, nem hiszik. Inkább állítok hát magam helyett egy olyan tanúbizonyságot, a kinek a szavahihetőségét a Nyelvőr sem vonja kétségbe, és ez Kresznerics Ferencz. Tessék elővenni a Kresznerics Szótárát és a 34o. lapon keresgélni; ott szóról szóra ez áll:

Közelet. Propinquitás, vicinitas.

Közeleten. In propinquo, in vicino.

És hogy Kr. is a nép szájáról hallotta e szót, kitűnik abból, hogy a forrást nem idézi. Ő éppen ott, ama három vármegye összeszőgellésén, Ságbon volt plebános; nyilván ott figyelte meg ő is e szót, a hol én hallottam. És, mi több, Kr. nem is tekintette e szót valami szokatlannak vagy ritkának, mert különben szokása szerint hozzátette volna, hogy ekkor és ekkor hallotta.

A Nyelvőri tanácskozmány argumentációja tehát maga alatt vágta le a fát, midőn a nagyobb erősség okáért a *közelet*-re is a képtelenség bélyegét akarta rásütni.

Azonban még szolgálhatok más példával is, és pedig a 16. és 17. század irodalmából, a mikor még a szó is csak úgy termett, mint a subagallér. Kinyitom Calepinus szótárát (1590-ből); ott találom a Circunferentia mellett *környík*, kör w'let. Pauly „Polgári és pörös Szótára“ (Buda, 1827.) szerint Verböczy Magyar Decretumában is a circumferentia = a *körület* nek kitétszéese. — Molnár Albert Szótárában pedig megvan a *környület* circuitus, tractus, ambitus értelemben. És hogy is énekelt a költő Zrínyi:

Mint egék forognak örök környületben

Úgy bűm, úgy bánatom forog örökségben.

A *környül*, *körül*, *közel* ép úgy határozó, mint a *felül*; és ha a *környület*, *körület*, *közelet* nem képtelenség, már pedig nem az, mert megvan, akkor a *felület* sem képtelenség.

Midőn ezt konstatalom, eszem ágában sincs felszabadítani akarni a szófaragókat, hogy ezek kaptájára most már, vagy kell vagy se, holmi *alulat*, *belület*, *hátulat* szókat csináljanak. A régi meglevőnek megvédése még nem ad szabadságot meg nem levők felerőszakolására. Ha valaki mostanában lépne fel először a felület szóval, magam is azt mondanám neki: „hagyj fel vele, barátom; való igaz, hogy javaslatod nem képtelenség, de nem is pótol szükségét“. Azonban a *felület* most már nem eshetik az újdonsült szók kategóriájába. 1786. Kisasszony havának 9. napján lépett be az irodalomba, a Magyar Hírmondó 62-ik számában; 1791-ben vezette be a természettudományi műnyelvbe a kitűnő magyarsággal író dr. Zay Sámuel az ő Magyar Mineralógiájában, és 1792-ben Baróti Szabó

Dávid már csillagozás nélkül fölveszi a Kisded Szótár második kiadásába: *felület, fellyület*; felső rész, szín. A téjnek, víznek fellyülete. S azóta, akár mennyit riogatják, hessegetik is, csak nem tágít egy tapodtat sem. E szónak ma már innen-onnan százados multja van; matematikai, természettudományi irodalmunkban tökéletesen meghonosodott s minden literátus ember megérti és használja is. Minek üldözzük hát? hiszen, mint Brassai mondaná, a kutyanak sem árt, és nem is képtelenség, mint a hogy sokan rá szeretnék fogni.

Más kérdés, és pedig nem érdektelen kérdés az, hogy miféle *-at -et* képző az, a mi a *környület, körület, közelet, felület*-ben a határozóhoz van függedve. Kész örömmel aláírom, hogy ez az *-at -et* nem az *-ás -és* ikerpárja; de hogy minő képzővel van itt dolgunk, annak megítélését a Nyelvőrre kell bíznom és tőle kell kérnem.

NAGY-SZIGETHI KÁLMÁN.

IGAZOLÁS.

Azt hiszem, hogy csak a tanítás, és a nyelv ügyének teszek szolgálatot, ha Császár Károly úrnak matematikai műszavaimra tett észrevételeit nem mellőzöm hallgatással, hanem megteszem reájok észrevételeimet, és saját álláspontomat igazolni töreksem.

1. Nem tartom helyesnek, ha a gymnasium IV-dik osztályában az algebra tanítását ilyenformán kezdjük meg, hogy: fiaim! ti eddig azt tanultátok, s minden latin szótárban caak azt találjátok, hogy *ne go = ta ga do k, el ha zu do k* valamit; — de tudjátok meg, hogy ez nem igaz, mert *ne go = homlok* egyenest ellenkezőjét állítom annak, a mit el akarok tagadni, pl. ha negálni akarom hogy a padláson voltam, akkor azt kell mondanom, hogy a pinczében voltam. — Pedig ha a *positiv* és *negativ* szavakat akarjuk használni. akkor ilyenformán kell tennünk, mert a növendékek úgy tudják, hogy a *negativus* csak egyszerű eltagadója a *positivus*nak, — de hogy ez a két szó együtt valaminek mint ilyennek, és egy más valaminek, az ezzel homlokegyenest ellenkezőnek, mint olyan-nak a lételét fejezné ki, arról nem tudnak, a minthogy nem is tudhatnak, semmit sem.

Pedig a matematikában az ilyen homlokegyenest ellenkezésről van szó, és nem csupán valamely létezésnek az egyszerű eltagadásáról.

A *célirányos* és *czélelles* szavak kifejezik az irányok ellenkező voltát, s utalnak a két irány közös kiinduló pontjára, a *O* pontra, melytől számítjuk az egyik és a másik irányban szaporodó, egymással ellenkező mennyiségeket, a melyeknek épen ilyen ellenkező voltuknál fogva, a közélet nyelvében különböző neveik is vannak; — ilyenek a készpénz és adósság, jövedelem és költség, szaporodás és fogyás, haladás és hátrálás, magasság és mélység, emelkedés és szállás, meleg és hideg, s i. t. és így jelent a — 7^0 hőmérséklet 7 foknyi hideget a + 7^0 hőmérséklettel, azaz a 7 foknyi meleggel szemben.

S a mint az olvadó hó hőmérsékleténél, vagy a hőmérséklet meghatározására szolgáló hőmérőnek 0-al jelelt pontjánál megtaláljuk azt a közös pontot, a honnét a hidegnek és a melegnek a fokait számítjuk: épen úgy mindenkor megtaláljuk az életben és a természetben is azt az állapotot, midőn még a különböző vagy épen ellenkező tényezők nem léptek fel; vagy ha készen nem találtuk — miként a hő mérésénél, úgy másutt is — önkénytelen megállapítjuk azt a pontot, a melytől az egymással ellenkező tényezők hatását számítjuk; feltaláljuk az ellenkező irányokat, a melyekben ezek hatnak; és ezen egymással ellenkező irányok egyikében mindig ott van a cél, melyhez a tényezők egyik faja közelebb segít s melytől másik fajuk eltávolít.

Hogy melyik irányban vesszük fel a célt, az természetesen egyedül csak a mi belátásunktól függ; — de az különben is mindegy, mert akármelyikben vesszük is fel, az egyik fajta tényezők mindig *célirányosan*, s a másik fajták mindig *czélellesen* működnek.

Ezért használom a matematikai ellenkezés fogalmát semmi képen ki nem fejező pozitív és negatív helyett a *célirányos* és *czélelles* szavakat.

2) A *hányszoros sorzat* elnevezés, igaz, nem fejezi ki azt, hogy e sor növekvő hatványok szerint halad, a mi talán nem is leglényegesebb jegye e sornak, mert épen olyan joggal mondhatnók róla, hogy fogyó hatványok szerint halad: de kifejezi azt, hogy a mennyiségek bizonyos meghatározott rendben következnek egymásután, s talán még azt is, hogy a szorzásnak is jutott szerep e sor származásánál. — De másrésről a *geometriai haladvány* e nevezés sem fejezi ki azt, a mit Cs. K. ur szerint ki kellene fejeznie; mert sem a *haladvány* szó, sem annak

geometriai jelzője nem foglalják magukban a hatványozás fogalmát. — Sőt ha a *haladvány* szót a többi intransitív igéktől származott, *-vány -vény* képzőjű *járvány, ingovány, kelevény, jövevény, növevény* szavakkal egybevetem, arra a meggyőződésre jutok, hogy abban is kell valami olyszerű határozatlanságnak, bizonytalanságnak lennie, a minő rejlik eme szavak jelentésében. — Lehet, hogy e meggyőződésem hibás, de míg hibás voltárol meg nem győződöm, addig az újabb keletű *haladvány* helyett a régibb keletű *sorzat* szót merem csak használni a szabályszerű egymásutánkövetkezés kifejezésére.

3) Hogy a $\text{ratio} = \text{szer}$, azt Cs. K. ur maga is elismeri, mert a rationalis és irrationalis kifejezésére ajánlott *végesszerű* és *végetlenszerű* szavai a *szerből* származnak. Csakhogy irrationalisnak az olyan számot nevezzük, a melyik sem az egység által, sem annak részei által nem fejezhető ki, tehát a melyik sem mi szerben sincs az egységgel; rationalisnak pedig az olyat nevezzük, a melyik az egységgel vagy annak részeivel kifejezhető, tehát a melyik valaminemű szerben van az egységgel. — E fogalmakat a *szertelen* és *szeres* szavak fejezik ki, nem pedig a Cs. K. ur ajánlotta *végetlenszerű* és *végesszerű* szavak, melyek épen olyanok amazok mellett, mintha ezt hogy fejetlen, a vasatlanfejú, — s ezt hogy fejes, a vasas fejű szókkal akarnók kifejezni. — Mert valamint itt nem az a kérdés, hogy vasatlan-e valaminek a feje vagy vasas, hanem az, hogy van-e feje vagy nincs? épen úgy ott sem az a kérdés, hogy végetlen-e valamely számnak az egységhez való szere vagy véges, hanem az, hogy áll-e az a szám valami szerben az 1-hez vagy sem?

A közszokás a *szertelen* szót csak mint jelzöt használja a szertelennagy és szertelensok összetételekben, s azt fejezi ki általa, hogy nincs mérték, a mivel az a roppant nagy megmérhető, — és nincs számegység a mivel az a töméntelen sok megszámlálható volna. Tehát a közszokás is azt az értelmet tulajdonítja neki, a melyben én használom, s így csak ajánlatossá teszi annak irrationalis értelemben való használatát.

4) A *tényező* = factor szót én sem akarom kiírtani, miről meggyőződhetik Császár K. ur, ha sziveskedik elolvasni algebrámnak 1. §-ának a végét a 26. lap elején. Csakhogy én a *tényező* alatt nem csupán a multiplicatort és multiplicandust értem (ezeket nevezem én közös névvel *sorzótársaknak*), hanem alatta értem az addendust és augendust, a minuendust és subtrahendust, dividendust és divisort is, sőt alatta értem mind azt, a minek kifejezésére a köznyelvben meghonosodott; — szóval

alatta értek minden *factort*, mely valamely *factum*-nak a létrejövetelére befolyik.

Tehát én nem akarom specialisálni azt, a minek universalis értelme van, s azért használom a szorzótársak elnevezést, melynek már magában specialis értelme van.

Ennyit tartottam szükségesnek kárhoztatott műszavaim érdekében elmondani. BÓNIS KÁROLY.

A MAGYAR NYELV AZ IFJUSÁGI IRATOKBAN.

Panaszos levél a Nyelvőr szerkesztőjéhez.

Tanulók olvasókönyv-gyűjteményének gondviselője vagyok, s gyengén kötelességemnek tartom a gyűjtemény számára megvett új könyveket, mielőtt tanulók kezébe adnám, futtában átolvasnom, hadd tudjam, melyik kinek *való*, kinek *nem*. Egyik fajta gyönyörűségemről, melyet e foglalkozásomban nem ritkán találok, sokat mesélhetnék a *Nyelvőr*nek, s azt hiszem, eléggé tanulságosan is, mert az utánunk következő iskolázott nemzedék nyelvérzékének megóvásáról szólana a tanulság; ez pedig nem kicsiség; hiszen a *Nyelvőr* törekvéseinek teljes sikerét éppen a jövő nemzedéknél várhatni. *Tudnivaló*, hogy a maiak közül nem mindenki, a ki azt mondja a *Nyelvőr*nek: uram! uram! — megyen bé az „orthologus magyarok“ országába. Ezt a tudnivalót pedig nem a hajánál fogva húzom ide: éppen egy szép példáját akarok elmondani. Egy könyvet olvasék át; a felirata: „Ifjusági Iratok Tára“. Az országos középt. tanáregylet megbízásából szerkeszti dr. Kármán Mór. VI. Monge Életrajza, írta François Arago, francziából fordította....“ ha megmondom hogy ki, azt is meg kell mondanom, hogy ugyanez a fordító más helyt már nem egy irodalmi jelét is adta nyelvőrző buzgóságának az iskolai műszók javítása körül, egyszersmind azt is előre ki kell mondanom, hogy mindazonáltal ez a fordítása a legroszabb magyarságú könyvek egyike az ifjusági olvasókönyvek irodalmában. Műszójavító ő, a ki egyébiránt, mondatainak barbarizmusai, s egyéb nyomorékságai által olyan tökéletes nyelvrontó, a milyen csak lehet. Pedig szívesen elengednök neki a műszójavítást, ha más-különbben kimélné elcsigázott nyelvünket. Mert bizony Toldy Ferencz is jól mondta Kazinczyról szólva (Irod. Tört. 78. §.): hogy: „egyes hibás vagy darabos szók külső foltokat ejtenek a nyelven, melyeket az idő végre is kiirt, néha tür is, s így azok lassanként csak egyes s alig észrevehető foltok maradnak, míg az elhatalmazó idegen szólásmód a nyelv szellemi arczát veszte-

geti meg“. De a mért fordítónk magyarságáról szólva, Toldynak e szavait idézzük: nehogy azt higgyék, hogy fordítónk valami Kazinczy-féle nyelvmívelő, a ki idegen nyelvek *virágait* akarja minden áron átültetni nyelvünkbe; nem, uraim; a mint egy-két kikerülhetetlen példából ez is ki fog tűnni: egy közönséges fordítóval van dolgunk, a ki a francia nyelvet sem tanulta még meg eléggé, s privát fordítás-gyakorlatait, hogy a mostani drága időben kárba ne vesszenek, kiadhatja Kármán urral Ifjúsági Iratoknak. Különben fordítónk francia nyelv-ismeretével itt csak annyiban törődhetünk, a mennyiben ki nem kerülhetjük. Nincs is kezem ügyében Monge Életrajzának az eredetije. Annálfogva nem csinálok egyebet, mint hogy kiírok a fordításából egy halom botránkoztató barbarizmust, a milyenek oly sűrűek benne, mint a jégeső.

Először is, mint a kezdő színjátészó kezével, lábával, éppen úgy nem tudja fordítónk, mit csináljon az igekötővel. Nyissuk fel csak valahol a füzetet:

63. l. „E forradalmi oktatás összevont alakban felölelte az összes anyagot, mely a tantervnek rendes menete szerint három évre eloszlott.“ E h. „...oszlott“ vagy „...oszlott el“.

66. l. „a növendékek féltékenyen gyűjtögették a *szellemdus* (műszojavítótól *ilyen szót* sem várnánk!) megjegyzéseket, melyek villámokhoz hasonlólag a legtermékenyebb képzelő tehetségéből *előbukkantak*.“ Egyebektől megválva, csak ennyit javítok rajta: „...bukkantak *elő* a legtermékenyebb képzelő tehetségéből“.

69. l. „Nem kevésbé késznek mutatkozott, midőn számos növendékeknek, kiket a nyomoruság kitűzött, pénzbeli segílyt *megszavaztatott*.“ E h. „...szavaztatott *meg*.“ Hisz éppen arról van szó, hogy Prieur „nem szorítkozott pusztán a közvetett pártfogásra“, s ennél fogva a „pénzbeli segílyt“, nem pedig a „megszavaztatást“ mondjuk nyomatékkal.

82. l. „minden nehézség nélkül megadták az engedményeket, melyeket a lakosság szelleme, erkölcsi és szokásai kívánatosaknak *feltűntettek*.“ E h. „...tűntettek *fel*.“

103. l. „az egyiptomi akadémiában, bár épen nem ohajtották a képzelő tehetségnek amaz elvitázhatlan (így) jogát megszorítani, hogy az emberi szellem *számára* merőben új utakat *kijelölhet*,...“ E h. „...megszorítani... jogát, hogy... szellemnek... utakat *jelölhessen*, vagy: *mutathasson*,...“

105. l. „Észszerűen remélhető volt-e, hogy csodálkozást kelt néhány többé-kevésbé *szellemdus* (megint!) kísérlet oly embereknel, kik az *Ezer és egy éj* olvasmányával *felnövekedtek*.“ E h. „kik az *Ezeregyéj* olvasásával *nöttek fel*.“

Sejtem ugyan, hogy mindezekben a példákban ott a baj hogy fordítónk, talán tudva és szándékosan, a mellékmondatnak a legvégére szorítja, német módra, az igét; ezért a felhozott példákat germanizmusoknak is hívhatnám. De bizony nem tud ő bánni máskor sem az igekötővel.

u. o. „Midön e köztársaság Kairó lakószínei előtt föltűnt, szabad utat engedtek meglepetésüknek és határozottan árulták *el* ekképen az okokat, melyeknél fogva egyéb körülmények között oly egykedvűeknek tetszettek.“ Helyesen: „s ekképpen határozottan *el*árulták az okokat...“ *Határozatlanul* semmikor sem árulták vala *el*.

116. l. „A fájdalom.... még e becsmérő kifejezésre is ragadta *el*:...“ Itt nincs szükség az igekötőre.

133. l. „Azoknak, kik szellemi munkáiknál fogva a századok élén haladnak, tetteik által is *kell magokat a tömegtől megkülönböztetniök*.“ Azt akarja mondani, hogy a szellemi fejlődés korszakalkotóinak „tetteik által is *meg kell magokat a tömegtől megkülönböztetniök*.“

143. l. „Huzard és Bosc urak ez alkalommal mindenek fölött tüntették *ki* magukat.“ E h. „kitüntették magukat; kitűntek“.

Egyéb szórendbeli hibák is csak úgy hemzsegek:

7. l. „Egy erődnök oldalait megvédeni (défiler), azaz annak egyik részét sem engedni át az ostromló tüzéség közvetlen *meglövetésének* (ez a szó is *bakmeglövetés*, magyarul: baklövés), ez az a főfeladat, melyre *mindenkor a kezdő mérnök-kari tisztnek első elmélkedéseit fordítania kellett*.“ Talán: „melyre a... tisztnek mindenkor első *gondját* kellett fordítania“. Egyébiránt, az eredeti nélkül, csupán a szórend ellen teszek kifogást.

8. l. „Midön Monge a munkavezetők *osztályából* kilépett, *a hová* magát örök időkre utasítva képzelte....“ Hanyag vagy tán németes elrendezés; gondosabban: „midön.... kilépett..... *osztályából, a hová*....“

87. l. „Mindennek *kell határt vetni*, még a hódítás jogának is.“ E h. „határt kell vetni“.

u. o. „Ugy hiszem, hogy a vallás kérdése is *járult hozzá* bizonyos tekintetben, hogy tagtársaink küldetése megnehezítésék.“ E h. „*hozzá* járult..., hogy...“

88. l. „Ezt az adatot *nem hoztam föl annyira két tagtársunk igazolása érdekében mintsem* (így) *az okból, hogy*...“ E h. „nem annyira... igazolására, mint inkább azért hoztam föl, hogy kimutassam...“

89. l. „Monge különösen meg volt bízva avval, hogy a

műkincseket kiszemelje, *melyeket...*“ Hanyagúl s németesen, e h. „kiszemelje a *műkincseket*, *melyeket...*“

90. 91. l. „Talán csodálkozik valaki, midőn látja, hogy tagtársunkat a hirneves hadvezér mellett *oly ügynél felemlítem* (e h. említem föl *oly ügynél*), mely kizárólag a katonai hatóság körébe *esni látszik*.“ (E h. látszik esni.)

91. l. „Bár ötvenkét éves korát elérte volt, *mint Mézièresben*, még ifju szellemmel, tehetséggel, jellemmel dicsekedett.“ Ez azt tenné, hogy kétszer érte volt el ötvenkét éves korát; nem pedig azt, hogy ötvenkét éves korában is *oly fiatal lelkű volt*, mint egykor Mézièresben.

92. l. „....*oly hallgatóság előtt*, melynek első sorában Bonaparte, Desgenettes stb. *láthatók voltak*“ e h. „*voltak láthatók*“.

94. l. „kincseket rejtgettek, melyeket *sürgetőleg* a hadsereg szükségleteinek kielégítése végett (*ide kellene a „sürgetőleg“ szó*) meg kellett őrizni.“

119. l. „A nyugtalanság, melyet viszonyaink okoztak, csaknem *kizárólag a beszéd tárgyát képezte*“ e h. „csaknem egyetlen tárgya volt a beszélgetésnek“.

137. l. „Számítok önre, még ha a hajórajjal a *Tiberisen is föl kell eveznem*,“ e h. „ha... a Tiberisen föl kell eveznem is“.

Jegyzeteiben is (ezek talán nem fordítások) találunk ilyeneket:

151. l. „Az Akadémiát, melyről ez életrajzokban annyiszor *említés történik*,“ e h. „tétetik említés,“ jobban: „melyet az író annyiszor emleget“.

u. o. „Legelső.... műve.... a szótár, melyet 1694-ben *közzétett* (tett közzé, adott ki) s mely azóta számos kiadásban *megjelent*“ e h. „jelent meg“.

u. o. „e bizottság.... *működésének körébe* a történeti tudományokat az összes segédtudományokkal *vonta*.“ Akarja mondani: „működését kiterjesztette ezekre s ezekre“.

Apró barbarizmusok, egyik fajtából: 28. l. „A képtelen jelölt *vissza lett utasítva*“; 42. l. „*nem lettek megjutalmazva*“; 62. l. „három évre *lett megszabva*“; 64. l. „*el lett határozva*“; más fajta: 29. l. Bizonyos munkában „tagtársunknak *egy jelentékeny vagyonnak* forrása nyílt volna meg“; 105. l. „a.... meséket nem szokták *egy* tulcsapongó képzelem ábrándképei *gyanánt* tekinteni“; meg egy ilyen: 132. l. „*daczára* a híres közmondásnak“. Egynehány ilyen is: 29. l. „*munkálatot* hajtott végre *a vas fölött*“; u. o. „*fejtegetések* a hajcsövesség *hatásai fölött*“; 30. l. „*értekezés* a meteorologia *tüneményei fölött*“;

74. l. „*számot adni a munkálatok fölött*“; 118. l. „*Fülöp Ágoston fölött költeményen dolgozik*“; 121. l. „*tanulmányaihoz a geometria fölött*“; 144. l. „*tüntetés fölött csodálkozni*“; 32. l. „*fölvilágosítani a jó oldalak fölött*“. Szintén csöppentett barbarizmusok: 40. l. „A telegraf behozatala a legelső válasz azon publicisták számára (-nak), kik vélik (a kik azt vélik, hogy) Franciaország tulságosan terjedelmes, *hogysé* (terjedelmesebb, mintsem) köztársaságot képezhessen“. 52. l. „Ha ki akartok ábrándulni, olvassátok a.... jelentést, *találni fogjátok* (s *azt fogjátok találni*), *hogy...*“ 124. l. „..... bizonyos személyeket, *kik*, kétségtelenül minden erkölcsi érzelem hiányában, *vélték* (*azt vélték*), *hogy csupán szelleműs* vidámságnak tanubizonyosságát adják (adják tanubizonyosságát), midőn....“ Hasonlóképen: 10. l. „oszlopcsarnokok keletkeznek *szeleik alatt*“ (sous leurs yeux); 24. l. „*Ohajtanak-e mértéket* azon elszigeteltség számára, melyben Monge Mézièresben élt, *azt megtaláltam* egy kiadatlan levélben, mely *előttem feküdt*“. 26. l. „történetecskék a *magam módja szerint*“. stb.

Szóvonzat szemenszedett példái: 13. l. „*előadásból kilépni*“; 27. l. „*megválasztása* az Akadémia tagjául és kinevezése tengerészeti vizsgálóul“. 65. l. Monge szintén *osztotta e véleményét*“. 71. l. „A politikai szenvedélyek több ízben *hatoltak be* az iskola falain belül“ (falai közé).

Synonymák és nem synonymák összetévesztése: 2. l. „A három fiatal ember *kitüntetéssel* (e h. kitűnően) felelt meg az atyai gondoskodásnak“. 28. l. „Monge a.... vizsgáló tisztét az első forradalom kezdetéig *töltötte be* (viselte h.)“. 79. l. „*terjedelmes küldetés* (e h. tágkörű megbízás)“; 91. l. „*mathematikát, kömetszést, ... hajózástant oktatni* (tanítani h.)“; 130. l. „*élvezet, melyet minden korban La Fontaine olvasmányában találunk*“ (azaz: melyet L. F. olvasásában mindenkor találunk); s nehogy kifelejtsem ezt a drágálatost: 81. l. „Chinában a sima vörösszínű gombos minden egyéb színű és mintázott gombu mandarinok fölött uralkodik“. Ezt, nehogy félre találjam magyarázni, magyarázatlan hagyom.

Minthogy fordítónk, a mint említettem, műszójavító hírébe hozta magát, megvárjuk tőle, hogy legalább — Brassai mondásaként — a szavak egérfarkába jól belekapaszkodjék. Néha bizony itt is csufot fog. Nem említem a „vetelés“ szót (13. 14. l.); ez az ő szerelmes szülötte; Borsszem Jankó is beírta a matrikulába; hanem láttuk fönnebb, véletlenül, a „*szelleműs*“, elvitázhatlant“; találunk „*nagymérvű* határozottságot“ (28. l.), „*vészteljes* hangot“ (35. l.), „*finom modorokkal* való rendelkezést“ (131. l.) is nála.

Ilyenféle hibái azonban a többi félékhez képest oly kis számúak, s elkerülősökre annyi jó igyekezetet fordít, hogy e részben, ha kívánja, kénytelenek vagyunk őt elismerni a Nyelvőr hívének. Ezt a kénytelen elismerést azonban eléggé szégyeljük. És nehogy ennek az elismerésnek az íze maradjon az olvasó szájában, meg nehogy dus asztalnál jól ne lakjunk: sietek még egynehány fogás hibát elegyesen föltálatni.

26. l. „Mézières egyik termében bizonyos, érdeme és szerencséje miatt öntelt, mint *alig hihetetlen* dolgot beszél el, hogy a szép Horbon de Rocroy asszony nem akarta férjétül elfogadni.“ *„Alig hihetetlen“* körülbelől azt teszi, mint: *„könynyen hihető“*; pedig az eredeti aligha ezt akarja mondani; vagy ha igen, hát gúnyosan mondja; s e szerint fordítónk vagy az ellenkezőjét mondja az eredetinek, vagy a gúnyt nem adja vissza.

31. l. „Monge matematikai értekezéseiben *elég anyag akadna, melyből* (barbarizmus) *több akadémikus emlékezésédét készíthetnék*“. Csak az nem világos, hogy vajjon több akadémikus által elmondandó emlékezésedeket lehetne-e abból a bő anyagból csinálni?

33. l. „....rendkívüli dolognak tekintették, hogy egy tudós *visszautasította* a miniszteri állást, és még inkább, hogy *reá szánta magát és* egyik tisztársát jelölte ki ez állás betöltésére.“ Biz' az elég rendkívüli is, hogy valaki vissza is utasítsa a miniszterséget, reá is szánja magát, s *még azonfölül* egyik tisztársát jelölje ki rá.

35. l. „A fegyvertárak csaknem egészen üresek: *ott* alig található a fegyvereknek... tizedrészét, melyeket a háboru megkövetel“. Gallicismus: *ott* = *yr*; magyarán: „alig található bennök...“

48. l. „Monge... két leányát *nőkül adja* az első két katonához,“ e h. „férjhez adja...“

52. l. „A vélemény, melyet érvényre emelni törekedtem, *De Fourcynak az École polytechnique ékesen és híven megírt történetében lelkiismeretesen elemezett hivatalos okmányoknak logikai következményei* gyanánt tűnik fel.“ Nem tudom mivel körmönfontabb ennél az a példa, hogy: „a tolvaj gyilkos pap szentjét káromoló község tagja“.

65. l. „Ő *egyaránt* számított az... ötven növendék emelkedett érzelmekre, *mint* tudományukra.“ E h. „*egyardnt*... erre és arra“ vagy pedig: „*éppen ugy*... erre, *mint* arra“.

81. l. „Valóban úgy látszik, hogy annak, a ki *mindenre akar alkalmas* lenni (e h. mindenre alkalmas akar lenni), semmit sem kellene tanulnia.“ Valóban!

82. l. „Daunou, Monge és Florent.... *megtiltották, hogy* Rómában a tüntetések bármily nemében *részesüljenek.*“ Magoknak tiltották-e meg a részesülést? Talán: „tiltakoztak az ellen, hogy őket.... ne részesítsék.“

83. l. „Nem engedhetem meg, bármit is hoztak föl eddig e tekintetben, hogy e két tagtársunk megbocsáthatatlan hibát követett légyen el, midőn az új római kormány fejei *elnevezésének* csekély fontosságot tulajdonítottak“. E helyett az „*elnevezés*“ helyett „*kinevezést*“ kell olvasnunk. Azonban, ha helye volna itt, megbizonyíthatnám, hogy fordítónk — már a mennyire tőle ilyesmi telik: — *tudatosan* használta az „*elnevezés*“ szót, még pedig két okból: először, mert nem igen ért francziául; másodszor, mert nem nézi a contextust, csak fordít... fordít...

121. l. „Öt évvel később *Lüttich számára a valóságos senator czímét* nyerte el.“ Kicsoda az a Lüttich? Ej, de nagy tekintete lehetett annak a Mongenak, hogy ily ismeretlen személy számára is tudott senatorságot nyerni.

U. o. „a kor *sem tagtársunk fölfogó tehetségének erején, sem pedig* ritka szellemi tulajdonságán nem változtatott...“ Ha az imént emlegetett Lüttich urról bővebb tudomásunk volna, ennek a mondatnak a kezdetét olvasva, azt hinnők, az jö ki belőle, hogy: „a kor *sem tagtársunk, sem* Lüttich ur tehetségét nem csökkentette“; így azonban át kell látnunk, hogy az első „*sem*“ nem a maga helyére van téve.

146. l. „*E dicsőség* nem ily törékeny alapokon van *megvetve.*“ Némelyek erős *alapot vetnek* dicsőségeknek; mások *megvetik* a dicsőséget. Melyiket választja itt a fordító?

Magának már választott. Ilyen hebehurgya fordításnak az elkövetője tisztában lehet a maga dicsőségével.

Az olvasót pedig biztosíthatom, hogy itt csak egynehány, kevés szóval tárgyalható példát látott abból a teméntelen sok barbarizmusból, esetlenségből, a melyeknek szövevénye az egész fordítás. Elég lesz ennyi is; többre én sem érkezem; sok a bajom a tanítványaim írásbeli dolgozatainak a javításával. Hogy ne, a mikor Kármán is, a nemzeti irányú nevelés buzgó bajnoka, mondhatom hogy apostola, a tőle szerkesztett Iljusági Iratok Tárának *ilyen* darabjaival maga is részt vesz az én tanítványaim természetes nyelvérzékének tönkretételében. Nem tudom, Kármán ezt a Monge Életrajza fordítását, mielőtt ráírta az imprimaturt; avagy bár azután, hogy megjelent, olvasta-e; hiszen praetor minima non curat. De tudom a magyarnyelvtanító kötelességét, azt, hogy gondja legyen rá, nehogy tanítványai kezébe kerüljön ez az Életrajz, meg a társa, az Ifj. Iratok Tárának V. füzete:

„Carnot Életrajza, irta François Arago; francziából fordította dr. Császár Károly.“ Megvallom ugyan, ezt az V. füzetet magam sem olvastam; de azt hiszem, hogy elolvasásának sok gyönyörűséggel kecsegtető kötelessége alól fölment — fordítójának a neve.

VÁRÓ FERENCZ.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

1. Hogy a *ragok ismérlése*, kivált kötött beszédben, módjával mérsékelhető: példa a régi (legalább is XVIII. századbeli) halotti ének:

Uralkodó nagy úr isten!
Ki hatalmas vagy mindeneken,
Földi és mennyeeiken,
Teremtetett embereken.

SZALONTAI J.

2. Ny. III. 501. Kazinczy szavai közt *sokhegy* (vorgebirg) helyett nyilván *fokhegy* olvasandó. A hiba a hosszú f-nek az f betűvel való összetévesztéséből keletkezhetett.

3. *Vall.* A Tomor fölhozta példák közül (217. l.) „idegenkedést nem vallunk“ és „fajrokonságot vallanak“ az ill. íróktól aligha a *vall* igének „habet“ jelentésével voltak értve, hanem bizonyára úgy hogy: idegennek nem valljuk magunkat, rokonnak vallják magukat. Mert hisz a habet-féle *vall* azon a néhány állandó kifejezésen kívül (*kárt vall* stb.) a köznyelvben nincs használatban, s az ilyen régiességet, mely költőknél használva természetesen nem eshetik kifogás alá, az általános irodalmi nyelvbe bevinni, azt hisszük, fölösleges fáradság. Hogy a latin *habet* szerkezetét megmagyarázzuk, arra az a néhány kifejezés is elégséges; p. *damnum habui* = *kárt vallottam* = *károm volt*. Az id. h. Paal Gy. írja, hogy a székelyek ezt a *vall* igét csak amaz idézett kifejezésekben használják. Azonban, legalább népdalban, találunk még egyet:

„Mer én csak egyet gyomláltam,

S annak is *buját vallottam*.“ (K. Vadr. 198., Marosm.)

SIMONYI ZSIGMOND.

4. A Nyelvőr 1879. IV. füzetében megjelent „A szegény ember fia“ című közleményre következő észrevételeim vannak.

Nem vagyok embere azon eljárásnak, hogy idegen vidékiek az általuk csak másod kézből ismert vidékek nyelvjárása köréből közleményeket adjanak; mert daczára a legjobb szándékú informationnak — s talán a nyelvjárástan ismeretének is: ritkán tudják

kikerülni, hogy téves adatok ne vegyüljenek közleményeikbe, mi által mintegy ráfogni látszanak némely vidék nyelvjárására olyan jelenségeket, melyek abban meg nincsenek vagy legalább nem úgy vannak meg.

Szerintem ilyen szempont alá esik a fenn címzett és Csík-megyéből keltnek állított közlemény is.

1) A közlemény címében hibásan van a *szegény*; mert ezt a csíki nyelvjárás *szegén*-nek mondja, valamint *y* nélkül mond más *ány*, *eny*, *ény*, *ony* végű szavakat is; mint: *bárán*, *sárkán*, *füven*, *kemén*, *vékon*, *legén*, *leán*, stb.

2) A szó végén álló *l*-et mostohán osztogatja közlő a csíki nyelvjárásnak; mert következetesen elhagyja mindenütt a szó végéről *s* az előtte állott magánhangzó megnyújtásával kívánja pótolni. A csíki nyelvjárásban használt *jól*, *hol*, *hammuból*, *fél*, *el* stb. helyett így ír: *hó*, *jó*, *hammubó*, *fé*, *é*. Sőt a szó közepén álló *l*-et se nagyon pazarolja közlő *s* a csíki *elbusujja*, *szógálni*, *megsült*, *öltem*, *megakuttak*, *felteszi*, *elmenni*, *eltemette*, *félvette* stb. helyett így ír: *ébusujja*, *szógáni*, *megsút*, *ötem*, *megakuttak*, *féteszi*, *émenni*, *étemette*, *févette* stb.

Elismerem, hogy a csíki nyelvjárásban meg van az *l* kihagyásával való kurtítás, de nem az itt elősorolt szavakban és esetekben, és nem a szó végén, hanem akkor leggyakrabban, ha ugyanazon szóban az *l* hang *d*, *t*, *cs*, *sz*, *c*, *g*, *n*, *m* előtt áll; pl. *tóld*, *föld*, *küld*, *meghalt*, *volt*, *ültet*, *pálcza*, *dolga*, *polgár*, *csinálsz*, *boldog*, *kulcs*, *gyümölcs*, *volnék*, *molnár*, *váltig*, *álmotam* stb. helyett így mondjuk: *tód*, *fód*, *küd*, *meghót*, *vót*, *ütet*, *pácza*, *dóga*, *pógár*, *csinász*, *bódog*, *kócs*, *gyümöcs*, *vónék*, *mónár*, *vátig*, *ámottam* stb. Azonban, még ez esetekben sem mindig marad ki az *l*, mert pl. a befejezett cselekvés *t*-je előtt legtöbbször megmarad, mint: *sétáltam*, *pipáltam*, *búsult*, *boronáltak*, *faltatok*, *csináltunk* stb. Sok esetben át is hasonul, különösen az *l* végű igéknél a parancsoló módban *j*-re mint: *vájjak* (vál), *tojják* (tol), *kejjen*, *féjjen*, *hajjon*, *kapájjon*, *énekejjen*. Az *lt* végű igékben rendszeren *j*-re változik, mint: *kiájt*, *rikojt*, *sikojt* stb.

Itt egyuttal helyén valónak találom megjegyezni, hogy a fenn kifogásolt *l*- kurtításos ortografia az udvarhelymegyei nyelvjárásból való, de nem a csíkiból.

3) Az *egy* helyett mindenütt hol *é*-t, hol *é*-t, hol pedig *e*-t ír közlő így: *é tarisnyába*, *é fánn*, *é fa*, *é rakás*, *é kovács*, *e poróba*, *é bihal bőrrel* stb., holott Csíkban az *egy* mindig megvan *egy*-nek.

4) A *mikor* helyett, majd *mikó*-t, majd *mikô*-t ír közlő, pedig a *mikor* Csíkban soha sem vesztí el az *r*-et, Igaz, hogy az *l* előtt áthasonúl, mint ebben: „csak hogy *kéllek* mást ne szeress!” *vellek* (verlek), *béllő* (bérlő) *pallag* (parlag) „*én megkérni nem akallak*“ (akarlak) stb.

5) Ezen szavakban: három, mongya, monta, otthon, az *a*-t *a*-ra változtatva írja közlő így: *mangya*, *három*, *otthan*, *manta*, mit pedig a csíki nyelvjárásban meg nem talál.

6) A csíki *füven*-t *jövény*-nek (fövény), az *ojan*-t, *ojjan*-nak (olyan), a *vessző*-t *veszü*-nek, *abba hejbe* helyett *abba hejibe*, *neki rikójt* helyett: *neki rikót*-ot ír közlő mi hasonlóan nem egyez meg a csíki nyelvjárással.

7) Végül abba sem egyezem bele, hogy a csíki nyelvjárás ortografiájába beleillenék a közlő által írt: *szénnel*, mert „köz tudatin való dolog“ és a nyelvjárásban rég napirendre tért a felett, hogy Csíkban a *val*- *vel* rag *v* betűje nem hasonul át s e *szénvel* és nem: *szénnel*.

Van ama közleményben, az elősoroltakon kívül, még számos eltérés a csíki nyelvjárás ortografiájától; de azokra jelentéktelenségek miatt nem terjeszkedem ki. Még csak a mondatszerkesztés népies voltára volna néhány megjegyzésem, nyelvjárásunk szempontjából; de ezeket talán más alkalommal fogom elmondani.

T. NAGY IMRE.

VÁLASZOK.

Párjázott neki = szekundázott neki. (Ez esetben épen egy valaki segített a másíknak egy harmadikat szidni).

Neszél = valami távoli, alig hallható neszrefigyel, — mondják különösen a lóról és kutyáról midőn fülét hegyezi, s úgy figyel valami olyan csekély neszre, a melyet az ember még észre sem vesz. — Továbbá használják az *elneszel* szót annak a kifejezésére, hogy valami kellemetlenségtől való félelmében, mikor még annak csak *neszít vette*, sietve eltávozik. Például midőn a tolvaj a legkisebb zöreijre, vagy a rágalmazó a rágalmazott jövetelének, vagy jöhetésének a pusztá hírére eltávozik.

BÓNIS KÁROLY.

1.—4. A fárit, rézsű, bösölés, gyanul szókat nem ismerem.

5. Neszél. Ha valamely leső helyen, pl. a vad jöttére várva, többen együtt állanak fűelve, mozdulatlanul, s aztán valamelyikök a bokor leveles vagy száraz ágát, vagy a lába alatt levő száraz galyat meg találja zörrenteni, halkan suttogva így szokták figyelmeztetni: ne neszelj (= ne csinálj neszt); nesz, neszél,

tudvalevőleg, onomatopoeiák. Teszi azt is, hogy megszent, észrevesz, t. i. a neszről, valamit. Például: a mint megszentette a borzot a bokorban = a mint megneszelte, hogy a borz a bokorban van.

7.-9. Mitül több, fogy, szemöld — nem hallottam.

PAAL GYULA.

KÉRDÉSEK

a Nyelvör gyűjtőihez.

1. Hogy híják a folyónak olyan vízhagya ágát, mely annyira föl van iszapolva, hogy csak ritka nagy víz idején van benne víz?

2. Mi a nevök az olyan vízgyülemleknek, melyek valaha a folyó medrének részei voltak, de most el vannak szigetelve tőle?

3. A nép használja mind a két kifejezést: holt Duna stb. és p. Duna-hagyas. Van-e és mi különbség e kettő közt?

4. Veszprémvidéki, de nem literatus embertől hallotta egy üggyársunk több ízben e szót: helybesíteni e h. helyben hagyni, helyeselni. Óhajtja tudni, vajjon általában el van-e ez arra terjedve, és másutt használják-e.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Fekete Anna.

Legújabbkori magyar stilben*).

Önök, ósdi magyarok, bizonyára azt hiszik, hogy azon tiszteséges leányzó és asszonyszemély, ki e nevet *hordozza*, Fekete Péter uramnak vagy a leánya, vagy a testvére, mindenestre pedig a Fekete familiának egyik vér szerint való ivadéka. Azonban rettenetes módon csalatkoznak. Ez a Fekete Anna ugyanis sem nem leánya, sem nem *nővére* Fekete Péternek, hanem a.... felesége. Igaz ugyan, hogy e tisztelt *delnőnek*, eredeti állapotában (már t. i. a keresztelőtől az esküvőig) annyi köze sem volt e mostani Feketeséghez, mint teszem azt Hekubának a Hamlet urfi színészéhez, mert hisz ország-világ, vagy legalább is az egész környék *által tudatik*, hogy a főkött előtti korszakban, e kedves menyecskét, éppen ellenkezőleg mostani nevével: Fehér Annának hívták.

*) A hibás szóknak és szólásoknak ez a mozaikja már néhány év óta hevert elrejtőzve kézirataink közt; azonban, fájdalom, ma még majd oly időszerű mint mikor írta volt,
Szerk.

Történt azonban, hogy Fehérékhez egyszerre csak mint kérő toppant be Fekete uram; e Fehérékhez betoppánásnak pap-áldás lön a következése, vagy is más szóval: Anna Péterrel összeesketve lön. E *cselekménynek* volt aztán természetes *folyománya* ama fentérintett Fehér-Fekete színváltozás.

Ilyen furcsa dolgot még az öregapám sem hallott, zsörtölődik néhány világtól s kortól elmaradt ósdi magyar. Nem biz ilyet, még az én öregapám se, hanem hát azaz ő hibájok, mért éltek olyan civilizálatlan korban; lám bezzeg, annál *nagyobb mérvben* hallunk mi boldogok, már t. i. az unokák, Szegény öregeink például nagy együgyűen azt mondták volna az ilyen esetben Annára, hogy „Fekete Péterné“ lett belőle. Hogy milyen *gyermeteg* észjárásra, milyen primitív nyelvéllapokra mutat pedig ez a, hogy ne mondjam: parasztos kifejezés, azt ma nap már nem is *kötelemünk* bizonyítani. Valóban *nehéz gúnyort nem írni!* Egyedül elfogadható *mentelmők* öregapáinknak csak is az, hogy még akkor alig hogy *szétárasztani kezdte* jótékony nyelvcsivilizáló szellemét közöttük az a sok magyar lap és könyv, melyeket manapság már csak *felütnünk kell*, hogy örömmel *jöjjünk tisztába a fölött*, miszerint e civilizáló szellemnek hatalma alatt már is nagy átalakulásnak indult nemzeti nyelvünk *naponta* újabbnál újabb s finomabbnál finomabb *árnyalattal* lett gazdagabbá, s hogy immár feltűnően *kisebb mérvben uralják* nyelvérzékünket holmi bárdolatlan szók, *eszmeszegény* kifejezések, sajátlagos szólások, nevetséges idiotismusok s pedáns szórend. Valóban *lehetlenség nem megmosolyognunk* szegény jó öregeinket, kik ama *sok csoda bogarakkal birtak!* Ők például ezt a kitélt: „*a kutya csóvál*“ meg nem birták volna érteni világ minden kincseért se, ha csak a „farkot“ is hozzá nem mondják: ők még azt sem tudták, hogyan lehet *megrövidülni* a boldogságban“, míg nekünk mindezekről örvendetes *tudalmunk* van már Dóczi ur Faust-jában. Hát *nem-e szánandó* egy állapot lehetett az az övék! Mi bezzeg már rá sem hederítünk az övék-féle ízléstelen *ódonászati* dolgokra, na mert nem is szorulunk *azokra*. Avvagy, hogy többet ne mondjak, nyelvünk kifejezésbeni hajlékonysága folytán a női hűségnek és odaadásnak, a gyöngéd szerelemnek és gondos figyelemnek nyelvtani megérzékítésére *nem-e önként nyújtja* szánkba a kifejezési *módot* azon a női áldozatkészséget annyira *jellegző* körülmény, melyet tapasztalni szerencsések vagyunk, midőn kedves *feleségeink* nemcsak azt teszik meg értettünk, mit az írás parancsol, hogy t. i. elhagyják *apjaikat* és *anyaikat* s követnek bennünket, hanem azt is, hogy végképpen lemondanak *családneveikről* s

beolvasztják magokat a mi nevünkbe. E *névbeni* felolvasztódás *kifolyásolja* pedig csak azon *lehetményt*, hogy ime, minden hitvesi erénynek kellő feltüntetésére rendelkezésünkre áll végre-
valahára egy modern nyelvtani alak. Oh mért hogy ennek *tudalma elzárva volt* akkor még születlen nagy-, szép-, és dédanyaink elől, mennyivel több és *nagyobbszerű* női erényekről szólhatnának könyveink a multat illetőleg!

Légy üdvözlölve tehát *általam*, te egyszerű vizit-kártya, ki e nagy *jelentményű* névvel: „Fekete Anna“ *erőteltjesen* lüktető nemzeti nyelvünk előhaladásának levél szoló tanúja!

Légy üdvözlölve ezenkívül még úgy is, mint az erkölcsök *jobbulásának csilhatlan példánya*. — Az a régies „X-né, Z-né (született) ez és ez“ nem azért volt-e, mert remegtek az illetők a *végett*, hogy leveleik, melyek ki tudja mi mindenféle istentelenségekkel *lettek teleírva*, ilyen aprólékos magyarázgatás nélkül netán *illetéktelen kezekbe* kerülhetnének; míg bezzeg ma *Fekete Anna ő nagysága* (már t. i. Péterünknek a felesége), meg aztán *Fekete Anna ő nagysága* (már t. i. Péterünknek a *nővére*, vagyis: a Péter kedves feleségének a *sógornéja*); úgy szintén *Fekete Anna ő nagysága* (már t. i. a *kis mamának* az ő kedves 16 éves *kicsikéje*) egymás leveleit nyugodt lélekkel elolvashatják, mint a kiknek *szíveik* tisztasága miatt épen semmi okuk sincs egymás előtt *megpirulni*, leveleiknek bármely tartalmiért. Legföllebb is egy kis *nedélyes* tréfára adhat alkalmazt e a csekély véletlenség, ha a *kis mamának* szánt ártatlan szerelmes levelet a kis *nagysám* betüzi végig; ilyen csekélység *fölött* pedig senki sem fog megütközni civilizált korunkban.

Miután ezek így vannak, s *miután* — fájdalom! azt is *vagyok szerencsés* tapasztalhatni, hogy ön, szerkesztő ur még az ósdi szokásokhoz szít: egy jobb kor után vágyó jövő nemzedék nevében tisztelettel *vagyok bátor* kérni önt, *miszerint lenne* oly *szívélyes*, hogy a címül vett „Fekete Anna“-féle modern alakot egy kicsit *megtépázná*. E különösnek feltűnhető *kérelmem* pedig *önhöz* onnan van, mert tapasztaltam, *miszerint* az ön lapjában olykor-olykor megsértett *újítványoknak* fényes elégtétel *lesz adva* mindennap úgy *könyveink* mint hirlapjainkban; biztos vagyok tehát a *fölött*, *miként*, hogy imént *hivatolt* könyveink szerzői, lapjaink szerkesztői közvetítése által a *jelentőségteljes* újítás mihamarabb általánosan *fölvétetni fog*, ez által egy általános vizit-kártya-reform *létesítettvén*, nem annyira *magas* családainknál (mert itt már ez újítás egészen *elfogadva lett*), de a még eddig némileg parasztos *középrendüek* körében is, mint a kikenél örömmel *észlelem*: mily mohósággal *érdeklik*

magokat minden olyan *különlegesség* iránt, *mik* csak irodalmunk legújabbkori *terményeinek felütésével jönnek* tudomásukra.

Nem lennék hálátlan, ha *megfelelkezni tudnék* eredménydús működésökről s ez alkalommal meg nem köszönném mindazoknak szíves közreműködését, kik e téren nyelvünk geniuszának elismerésére oly méltókká lettek! Velem együtt egy hálás jelenkor mond íme forró köszönetet mindezekért! Ön pedig szerkesztő ur legyen szíves elhinni, *miszerint* mi *meggyőződve vagyunk*, hogy önnek minden magyarázata, rábeszélése ránk nézve: falra *hajított* borsó, mert hiszen jól tudjuk, hogy tudósaink, íróink, professzoraink, szerkesztőink, honatyáink kevés kivittel még a mi részünkön vannak már pedig ezekről azt tenni föl, hogy magyarul nem jól beszélnek és írnak: na már ez legalább is bűn.

Avvagy nem ezeknél köszönhetem-e én is azon 600 újkori szónál és szólásmódnál már is többet *magába ölelő* gyűjteményemel, melyből mutatványul szolgáljanak ez alkalommal az itt összeállított *irombály* (mozaik); pedig még csak fáradtságomba sem került e gyűjtemény szerkesztése, *írlával kezemben s papirossal mellettem az asztalon* mi sem volt könnyebb, mint olvasás közben kiszemelni ez újkori képződményeket, melyeknek látósan az embernek szinte a könnye csordul ki, már t. i. örömeiben!

TÓTH JÓZSEF.

EMLÉKEZTETŐ.

Ne ird így: <i>véderő</i>	, hanem <i>védő erő</i> ;
" " " <i>véderőtörvény</i> ,	" <i>védelmi törvény</i> ;
" " " <i>védőtörvény</i> ,	" " "
" " " <i>védkötelesség</i> ,	" <i>védelmi kötelesség</i> ,
	<i>katonakötelesség</i> ;
" " " <i>óvintézkedés</i> ,	" <i>óvó intézkedés</i> ;
" " " <i>horderő</i> ,	" <i>fontosság, jelentőség</i> ;
" " " <i>nagyhorderéjű</i> ,	" <i>nagyfontosságú, jelentős</i> ;
" " " <i>külügyér</i> ,	" <i>külügyminiszter</i> ;
" " " <i>okmány</i> ,	" <i>oklevél, okirat</i> ;
" " " <i>díszokmány</i> ,	" <i>díszoklevél</i> ;
" " " <i>villanyos, -ság</i> ,	" <i>villámos, -ság</i> ,
" " " <i>villanyfény</i> ,	" <i>villámos fény</i> ;
" " " <i>villanygép</i> ,	" <i>villámgép</i> ;
" " " <i>villanylámpa</i> ,	" <i>villámos lámpa</i> ;
" " " <i>látkép</i> ,	" <i>kép, látókép</i> ;
" " " <i>látkör</i> ,	" <i>látókör, szemkör</i> ;
" " " <i>láthatár</i> ,	" <i>látóhatár, szemhatár</i> .

ANTIBARBARUS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Gyűjtőinknek.

A népnyelvi gyűjtés terén is még folyvást sok a kívánni valónk : sokkal kevesebben érdeklődnek iránta s vesznek részt benne, mint az ember ilyen nemzeti érdekű és fontoságú ügyben remélné és elvárna. Azonban most mégis rendelkezünk annyi anyaggal, hogy közlését valamivel rendszeresebbé tegyük. Szándékunk tehát ezentúl legalább füzetekünknek egy részében egy-egy nagyobb vidékről küldött gyűjtéseket összeállítani, hogy így egyazon vidékről olykor-olykor nagyobb mennyiségű anyagot lássunk együtt és vethessünk össze egymással. Változatosságából ezáltal a Népnyelvhagyományok rovata semmit sem fog veszíteni, mert hisz az egyes vidék nyelvkincsei minden eddigi apróbb rovatunkhoz szolgáltatnak adalékokat, s azonfölül időről időre más-más vidéki gyűjtéseket együtt is fogunk közölni.

Az egynemű népnyelvi anyag csoportosítását, mint olvasóink észrevehették, már deczemberi számunkban megkezdtük a palóc népnyelvhagyományokkal. Jelen füzetünk szorgalmas székely gyűjtőink közleményeiből köt díszes bokrétát, és székely gyűjteményünket alig kezdetjük meg méltóbban, mint a boldogult Kriza János gyűjtéseinek egy-két maradványával. A legközelebb sorra kerülő nagyobb nyelvterületek a következő lesznek: az Alföld, a felső Tiszavidék, s a Dunántúl.

Székely dolgozótársainkat ez alkalommal fölkérjük, gyűjtsék szorgalmasabban a mesterműszókat, mert ezek Erdélyben legmagyarabbak, míg a Királyhágón innen legnagyobb részt kölcsönvételek. Összes ügyfeleinket pedig kérjük, fordítsanak több gondot a helynevekre: minden helységben kellene találkozni valakinek, a ki elvégezné azt a könnyű munkát, hogy összeírná lakóhelye részei, utczái, völgyei, dűlői, vizei stb. neveit, melyekben gyakran egy-egy érdekes régi szót födözzünk föl újra, gyakran meg egy-egy új szóképzésre bukkanunk, mellyel különben soha sehol nem találkoznánk.

Szólásmódok.

I.

Háromszékiek.

Az isten adjon örömmel folyó napokat; adjon bút is egygy kicsit, de örömet többet hezza (hozzá). Az Isten sohase látogassa búval.

Egy kicsitt ügyelj a szekérre, nehogy valaki valamit reategyen.

Teli szájjal beszél. Nagy vitéz a szájjával. A torony terejinek beszél. A nagy harang s az ő szája. A falut es eltartaná hazugsággal.

Résen áll a füle; résen tartsa a fülit = hallgatózik, figyel. Fülel. két fülivel kétfelé hallgat. Még a szusszanást sem veszteszt el, nemhogy a szót.

Ha *ess*, havaz,
Ugy *lessz* tavasz.

Jegyzés: Mikor a székely azt akarja mondani; *esik az esső*, így mondja: *ess*, *ess az esső*, *esseni akar*, *essétt*, *hadd essen*; *ha nem essene*, *szárazság lenne*; *ességet*.

Éveg (üveg) *Āntal tüze* (gunyosan) = Szentantal tüze *Alane*
bántya a pofáját,

A nap oda ért, a hol a *szegény* ember *megkente* vót (a napszámos; azaz elhaladólag áll, akkor úgy tetszik, mintha hamarább haladna). A nap minnyátt lesuvad az égről.

Komám asszon, hogy van? Felelet: Bizony erősen *meg-tárgult* (egészségét érti) = beteg. (Csángó szólás).

Szánuton elmenyünk, sáruton visszajövünk (azaz reggeltől kezdve elolvad a hó). Jó kedvvel elmenyünk, sohajtva visszajövünk (mert hó olvadáskor sohajtó hangon csúsz a szán nagy nehezen). Ugy *sohajt* a szán, hogy gözöl a ló belé.

Jó esze vóna, csak rossz az elméje: fogékony eszü, élhetlen gondolkodású.

Isten háta megett lakik: félreeső helyen. Isten háta megett van, azaz messze a szántó, kaszáló vagy legelő. Az Isten háta megül jövk.

Jó-e a házatok fedele? — Nem igen. — Bé ess-e rajta? — Nem ess-ki belőle.

KRIZA JÁNOS.

2.

H á r o m s z é k i e k.

Falárd embernek sokba kerül az éte: nagy étű, nagy ehető embernek.

(Ne szánd, ki vagyona mellett éhezik: ki vagyonos és mégis éhezik.

(A szomszéd (a szomszéd férfi) a vak tyúkot eszi: a szomszéd asszony mást szeret.

Szépen kiviselte magát: gyalázatos volt a magaviselete.

(Teli van zsákja (terhes, viselő).

Szomódós volt (fanyar) a gyümölcs s mégis elfogyott.

Felvágták a nyelvét: nagyon is beszédessé vált.

Kódus lett mint a templomegér, még csak hammas fazaka se maradt: elkódlódosodott s mindenéből kifogyott.

Temető talpából kipusztult; ex fundamento elpusztúlt.

Tel tul eleget gyavótottam s már ajangottam többet is mondani: eddig is javasoltam s ovakodtam többet is mondani.

(Kérdő utját nem veszi: a ki utat kérdez azt kalauzolja).

(Főtől árad a víz: a fő a kezdő.

A szitán felül eszik ő is, más eszik a szitán alól: korpával él ő is, mi a szitán felül marad, más étkezik a szitán át hullott lisztből.

Feles barátai vannak: sok barátai vannak.

(Ne fuss a szekér után, melyre nem ülhetsz fel: ne várj jót, a rossz indulatú vagy kevély embertől.

(Megfizet az ásó kapá s nagy harang: soha se fizetnek ki.

Csak most szaggattak: most húzták a lélekharangot.

Szokota ember a bíránk: akadémikus ember.

Meg roppant a nagyterű alatt a tengely: megtört a nagy teher alatt.

Kötéssel adta férjhez a leányát: szerződés mellett. — (Kötte higgy a komának: komáddal szemben is legyen írott szerződésed

Pap hírével nem veszi el: nem esküszik meg vele.

Meg hivlak a vendégbe, de nem a lakadalomba (meg a menyegzői ebédre, de nem a menyegzői öröme — vagy gyönyörre).

Csatakos a lány, lomos vólt a fü: nedves a ruhája, mert a harmat miatt nedves volt a fü.

Hozd ide a mereklyét (hegyzett fa melylyel villa helyett mintegy meritve lehet a takarmányt felvenni s odább szállítani), jó lesz gyaksának (a gyaksa szintén karó alakú hegyes fa, melyet terehordozáskor a szekér oldalára szoktak felszúrni a teher meg tartására).

Rakd a némába pénzedet (cserép persely, más néven tömlöcz).

(Jándék marhának ne vizsgálád a szőrét.

(Ha malaczt kapsz a faludban, ne menj disznoért másuva.

(Mikor a malaczt ígérlik, tartsad a zsákot.

Még miadig orrol reám (haragszik).

Most is fujja magát: neheztel.

Hadd hogy kárrogon és karpálódjék: hadd zúgolódjék s belectelenkedjék. (Igy? Szerk.).

Fön tartja az orrát, hogy egy piszkos kosztal se lehetne föl érni: kevély.

Ugy eladta a birtokát, hogy nem kell sírva járni mellette: drágán adta el.

Meg szontyolodott a szomszédom, mert csontot vetett (gyermeket szült) a leánya.

Zab gyermeknek az egész világ apja: bitang gyermeknek nincs apja.

Jó a fekete a fejéren: az irott szerződés.

Ujra ragadat (az ujtermésnek még érésekor) édes még a köz kenyér is (mert szűk a kenyér), — Mákvirágzaskor legédesebb a kenyér (t. i. legszűkebb).

A jó köz kert jó szomszéd: jó ha a szomszéd felőli kert is jó
Nem volt gazdája a birtokának: nem volt jó gazda a birtokában.

Nem fogott a becsületem, pedig tudtam becsületet: nem bízott becsületemben, pedig becsületességem igazoltam.

Eleget örlött, de én nem csinállok temondát belőlle; sokat beszéllett, de én nem hozám a nyilvánosságra.

Ugy vagy mint az elégörölt: kevély vagy, mint ki nem akad meg a liszt hiány miatt (mikor fagy idején nem örölhetnek).

(Teli van sovállott (tokjából kifejtett) magyaróval a zsebe : bőviben van minden szükségének.

Lefalángatott (leszidott), de én is leorrogattam.

Az erős erdőt szánt, a gyenge a mezőn se boldogulhat.

Pórázt vont az orra alá: fékre vette, fékezni kezdette (a fék vagy gyeplőszár gyakran lószörből készült fonadék s ennek poráz a neve).

Kvintában készül a túró: lapos keményfa edényben, melynek zsilipjén leszűrődik, s a mególtott téjből kiválasztatik a lé vagy savó.

Le tette a kvintáját: elesett, tulajdonképpen: letette az ületét (a földre).

Koppantass egy szeget a vinnyében: kalapáltass egy szeget a kovácsműhelyben.

Melegíti a padot: helyt ül, folyton folyvást ül.

Izibe itt teremj: azonnal. (Üzőbe?)

Letettem az eszemet rólla: nem is gondolok rá, mást gondoltam.

Karéld meg azt a parányi buzát: rostáld meg.

Tedd félre a karét: a rostált gabonának felszínre hajtott polyvás, kalászos és tokos részét (karé: kör).

A gyavos aszonynit megkapod a tanácsot: a gyógyító vagy kuruzsoló asszonynál.

A kereskedőnül hoztam a hirt: a kereskedő lakásáról (nincs-kifejezve kitől) hoztam a hirt.

Az öcsémni bétérek: az öcsémhez.

Meg horgadt a hasalyó fa: a Czoborfa (hashoz hajló fa).

Hallja-e Uram? hallá-e Asszonyom? a „hallja-e” megszólítás inkább csak a férjhez, a „hallá-é” csak a feleséghez intéztetik.

Vódd meg a bogot: old fel.

A férjfi ifjabb nőtestvérét hugomnak, a nő kisebb leánytestvéreit öccsinek nevezik.

Pest alatt a helye: kemencze alatt. Gócz: a kemencze polcza. — Káholyfa: kemencze fája.

Csak add ide a szappan csugát (a szappan csutkát, maradékát).

Dusztig ittam, de fogyatékán is borom.

Eleget karált: karicsolt.

Alignyira sem hittem, hogy így ki figurázzon.

Firokontra dolgozik (főre kontyra dolgozik), határozott munkát végez.

Szárcsi vagy hóka lábú lovai vannak (fejér lábúak).

Csak duskál az ételben: csak turkál, válogat.

Nem adázodom belé: nem vegyülök bele.

Paraszt ebéd: nagy ebéd, 8 óra körül.

Nagy gyűlés van a piacon. (Nagy sokadalom van).

Ne pinczergesd az ételt: ne vállogasd az ételt, egyél jó móddal.

(Csak annyit ér, mint a bőre (tulajdonképpen a rossz lóra illő kifejezés, de alkalmazzák a hitvány emberre is).

Pánkot harapott a tehén: pókot nyelt.

Mies sóval hintsd be: apróra tört (mívelt) sóval.

Hüvelykeld ki a fecstejet: fejd ki a feccsenőtejet (b orjúadás után az első tejet).

Maga édes barátom: ugyan édes barátom....

Adja ki az eszét: ne rejtegesse gondolatait.

Jó szabású ember a szomszédom: jó forma vagy jó növésű ember a szomszédom.

Megcsinálták s az óta nem tud föl lezedni: meggurozsolták s azóta nem tud egészségre térni:

Legénte nem cselenbokolt: legénységében nem tétovázott. — Ifjontan megtettem; ő ifjonta se mívelte ezt.

Nem sokat köntörfalazott, a hogy a vajkolt csidmát megsejmlélte: Nem sokat habozott a mint a ványolt (ránccznélkültre simított) csizmát meglátta.

Fogd össze a kacsódat, süsd le a fejedet: fogd össze a kezedet, hajtsd le a fejedet.

INCZE GYÖRGY.

Közmondások és szólásmódok.

Erdővidékiek*)

Tojásra való nézet jól tojnak a tyukok. Jövöre való nézet: jövöre nézve.

*) Éppen kapóra jönnek ez erdővidéki közlemények, midőn egy másik székelőföldi dolgozótársunk, Porzsolt Ádám, figyelmeztet bennünket az ottani nyelvjárássra s ezt írja:

Jól áll a ropogtatója (dereka).

(Ojan, mind a hé (hő) köre öntött (hamar oda lesz).

Hajnal felé mán mind lekankósodtak a legényék: elálmasodtak.

Emmán (ez már) igazi nagy mahomét embér.

Dug bé immán no! ne merkéjj annyit. (Siró gyermeknek mondják.)

Mit nyeseleccz annyit? Nyukhass mán, üjj le a fenekedre.

Ne zsizséjj, met az ágyba pészélesz. (Gyermekek mondják, ha este üszkös fát forgat körbe.)

Jól tészi, hogy[nem buvik kendérmagba: nem húzza meg magát.

Még a hurkája és tekerés (így is: facsaros.)

(Hol a hazukságot mérték, ott neki köblössivel jutott ki.

Zérgetik a vaskalánt. (Téli estéken összegyűlnek a lányok egy háznál fonóba. Természetesen a legények sem maradnak el. A legényeket eltávozásukkor kikiséri a házileány, s ha netalán a kelletinél tovább marad ki — tán éppen kedvesével, — a benmaradott leányok zörgetnek a vaskalánnal, a mi annyit tesz: hogy ideje is volna már bejönni... Innen, ha valaki a kelleténél tovább találja magát felejtteni valahol, — különösen ha gyermek — csak ennyit mondanak, hogy észrevegye magát: Zérgetik a vaskalánt. vagyis: várnak otthon).

Kuczorog, mind Komolló mellett a ménkö (menykö).

Szémibe mongya, mind Csákán Pál a macskának. (Csákány Pált megkarmolta a macska, de ő nem verte meg ezért, mint más ember tette volna az ő helyében, hanem összefogva négy lábát, úgy mondotta szemébe a macskának: hogy az nem becsület, így „megkörmölni“ az embert.)

(Jól főtt a lencse: jó kedve van.

Hánnya a fárát, mind a torbamenő kutya.

(Mindén embér bolond embér, a ki jobban tánczol, mind a hogy tud.

Csak béüti az orrát, mind a szarászi disnyó.

(Még azt sem kérte (kérdette): likba születél-e Jóska?

Ott az élet, hol a káposzta rotyog, s a pujiszka párállik.

Ó hogy a leb vessén fél! Édes anyám, süssön leb-lepént. (kenyérsütéskor, midőn a kemence még oly annyira meleg,

„Van a székelj földnek egy szép tája, Erdővidéke, mely Erdélyben ritkítja páriát; van rajta 20 falu: Rákos, Vargyas, Száldobos, Füle, Bardocz, Olosztelek, Barót, Bibarczfalva, Nagy-Bacson, Hermán, Kis-Bacson, Bodos, Száraz-Ajta, Köpecz, Miklósvára, Nagy-Ajta, Közép-Ajta, Bölon, Lüget, Hidvég. Ezekben a falvakban vizsgálódják a t. szerkesztőség, Barótra irván vkinek. Ezekben a falukban legtöbb eredeti, régi, korcsosulatlan szó és tájszólás forog“.

hogyan nem lehet a kenyeret „bevetni“ — szokták sütni az u. n. „leb-lepént.“)

A kenyér megédésedik, ha így jár az üdö. (Eős idöben mondják, a mikor a gabona meg szokott kelni.)

(Ugy elvállottunk egymástól, mind a kenyér a belitől.

Mékhót apjostól: apástól együtt. (E kifejezést Erdővidéknek csak egy falujában hallottam — Bíbarczfalván.)

Farka válogassa a szitát (vagyis: az a kérdés: hogy milyen volt a lófarka, a miből a szitát kötötték).

Igyunk bort s gyüccsünk pénzt!

(Mégette a vak tyukot: bolonddá tették.

Hagyma, s hónap és lessz.

(A jó disznyó kiturja a csunyát (fekete gyökér), s a rossz félkapja.

Béállított, mind Pap Andi a malomba. (A nélkül, hogy egyet szólott volna.)

(Ojan pofát vágott, mind a három napos essős üdö.

Ojan, mind a bodosi lakadalom. (A bodosiakat azzal boszantják, hogy annyit főznek a lakadalomra, hogy elég is legyen, ne is maradjon.)

Ne tuggy még mindent, mind a Vérés Bori kecskéje. („Czëccz ide né, ne tuggy még mindent“ — mondá Veres Bori kecskéjének, mely minden kápun benézett, a mint a falun áthajtotta.)

(Szégény ember vízzel főz s bottal réa ránt: úgy él, a hogy lehet).

(Ésszegyültek, mind a rókabőr a csávába.

BENEDEK ELEK.

Babonák.

A terhes asszony, ha mosatlan edényt hoznak ki a szobából, nem megy el előtte.

Ha valakinek golyva-alakú növése van a torkán, ezüstgyűrűvel kell megkerekíteni.

Ha valakinek lába megkuczorodik (az inak összehúzódnak), mindenféle vad zsirját kell összefőzni s ezzel kenegetni. Vagy hangyabolyt kell megfőzni s abba beledugni.

Ha a született gyermek két lába feje befelé hajlik, az az asszony egy olyan valakit megcsodált. Orvossága: minden kedden és pénteken üljön az ajtó küszöbére s köpdösve mondja: ptűj, ptűj te hunczfut add vissza stb.

Ha a korcsmárosság rosszúl megy, kefeseprű nyélre ülve meg kell kerülni a házat; vagy a hordóra lopott harangkötélvéget tenni.

Ha kutyát vagy macskát akarnak elveszteni a háztól, a ház elé egy kört kell csinálni s abba egy keresztet, s az állat többé nem jő vissza. (Különösen fagyos télben gyakorolhatni ezt, midőn az állatot a jég alá dughatni!)

Ha katolikus vagy oláh pappal találkozik a református, szénát vet utána a szekérből.

A galamb elviszi a háztól a betegséget.

A szerte tojó tyukot, ha egy helyre akarjuk szoktatni, csizmaszárba kell dugni s háromszor megrázní.

Ön-öntés. A betegnek szokás vízbe önteni. A meghült ónot az apának kell a városon vagy falun kívül az uton elhullogatni.

Sárgaságot elüzni: sült almába varrótűt szúrni s azután rámondani.

(Háromszék megye.)

FÜLÖP ADORJÁN.

Találós mesék.

Erdővidékiek.

1. Cson kürttel kürtölnek.

Aran dëczkák hasadnak.

Földi férgek mozognak. — (A kakas kukorigol, a hajnal hasad és a „földi férgek“, az emberek, mozogni kezdenek.)

2. Hova ménsz, te hircas-horgas?

Mit kérdézéd tetőnlíkas?

Mikor a farkam aranynyas. — (Füst, kémény).

3. Fut, fut, ficzérég,

S úgy töti a horpacczát? — Orsó.)

4. Kécscsitkóm (két csitkóm) van: éggycik fut s hizzik, másik sarjuba hever, s fogy? — Orsó és guzsaj.)

5. Tegyük úgy, mind ténnap este:

Akkét szöröst csapjuk éssze,

Aggombojkót haggyuk benne? — (Szem.)

6. Rétén hizik,

Falun az asszonyok hasán bëndérezzik? — (Szita.)

BENEDEK ELEK.

Lakodalmi versek.

Ez öröm házához gyűleközött népség,

Min' két nemből álló éfijuság vënség,

Kiktő' két éfjunak tétetik tisztösség,

Hájon szót most immán az egész közönség.

Mindenféle embör dugja bé a fülit,
 Egyet se pisszénjön fogja meg a nyelvit:
 Ijen orátornak hâgassa beszélgyit —
 Nagy kaczagás nélkül várja el a végit.

Be bódog fejérnép a ki férhöz mehet,
 Egy nagy tüzes gutta fôkötôt fêtehet,
 Egy jámbor vôle gént ha urának tehet:
 Két-három nap múva ôrára fûttyöt vet.

Êsôbben ês immán szólítlak tégödôt,
 A ki házasságra vetôtted fejedôt:
 Soha harisnyádba ne ta'csd az eszödôt,
 Hogy a nagy konty előtt levêdd süvegödôt.

Te pedig ményasszon ha mégnyergêhetôd,
 Uradnak sapkáját fejedre tehetôd:
 Parancsôsz a háznál, ha szêrit tehetéd,
 A pártás lányokat tudom kinevetéd.

Nász nagy: Êdês szôszolló úr, ha ményasszont akar
 Kapni, a mit kérdôk felêjön még hamar:
 Hân száz fontot nyom le êgy éléfânt agyar?
 Hân meghôt francziát vâghat le êgy magyar?

A hâlnak a fontya, hogy jár Barassóba?
 Hân csêpp víz foj egy nap le a Homoródba?
 Hânfêle hâl vagy on êgy nagy halastóba?
 Hâny ezôr fortêj van egy ravasz asszonba?...

A koma, vôle ny és szôszolló hêjába
 Nem jártak, látom, a házasság bajába;
 De ha oj hevesôk a prokátorságba:
 Min' ki dispotállom ôkôt egy sommába.

A penczel aszszonnak*) lêgyen fizetése,
 Hâromszáz betegôs pisen kôhögése,
 Kilencz kan bolhânak tanszolló szôkése:
 Husz sûket medvének a fûle csêngése...

Szôszolló: Ne beszêjen kijend haszontalanságot! —
 Hécczer êszsze jártam az egês világot,
 Láttam szunyog bôrbô készittôt nagyragot,
 Láttam, hogy êgy medvét êgy nyûl mégtâmadott.

*) Penczel asszony: lakodalmi menet közben a menyasszony ágynemûire felügyelô asszony.

Écczér egy nagy roppant erdön sötétödtem,
 Egy dohány asztagba lovamot mégköttem,
 Egy bogja pánkóba belé heverödtem:
 Másnap egy sütt tyukkâ összevereködtem.

Kicsid üdö mulva onnat elébb' mēntem,
 Egy nagy borpatakba szinte belé vesztem,
 Elig hogy onnat és bajjal kieveztem:
 Egy kürtös kalácsnak odvába béestem.

Hanem még ennél és láttam nagyobb csudát,
 Láttam, hogy egy veréb kergetött egy vadászt:
 Négy egérré hámba húzattak egy szánfát,
 Szunyog szalonnábó készítették rántást.

Csakugyan nem tréfa! Ne és kaczagjatok...
 Hanem jobb lesz inkább asztához híjatok:
 Két új szalonnámig ingöm hízájatok,
 — De nehogy a borba belé nyuvasszatok! —
 (Homoród).

BALÁSSY DÉNES.

Karácsonyi köszöntök.

1.
 Mikor kántálni indulék,
 A keménczén egy kést láték,
 Kinek nyele gyüngyhátás vót,
 Kiétt szívem szinte meghót.
 Elig-elig héjzaérék,
 A kezemhez csipeszkédék.
 Sumujnáré.

2.
 Eljött a karácson,
 Nagy bozzos szakálval.
 Kiszakatt a csizmám,
 Nem győzöm kapczával.
 Aggyanak egy garast,
 Akár egy petákat.
 Hadd vettessek rea
 Egy nagy bolond fótot.

3.
 Kankaringó kalács,
 Hargas a disznyóláb;

Kejj fé feleségem,
 Bujj bé kamarába,
 Válossz a perecznek,
 A legvastagába...
 Fé fétáj pálinka
 Döjj bé a hurkámba.

4.
 Mennyből jöttünk tû hézátok,
 Tuggyuk, hogy van pálinkátok:
 Azt izenték a pásztorok,
 Hogy mind mézesen aggyátok.
 Ha mézesen nem aggyátok,
 Töllünk mind megihassátok.
 Tuggyuk, hogy disznyót öltetek,
 Kolbászt, májost tötöttek,
 Egy nagy nyásval megsüssetek.
 Asztal mellé ütessetek.
 Tuggyuk, hogy borotok és van.
 Nekünk palaczkunk jó nagy van,
 Csak azt jó teli töcscsétek,
 Nem fogunk kívánni többet.

(Udvarhelymegye.)

BODÓ ÁDÁM.

Tájszók.
Háromszékiek.

1.

Bá ng ó: bankjegy.
c se pe sz; főköttő.
czibre: a czibre olyan leves, milyennel e vidéken legtöbbsnyire szegény emberek élnek: hús nincsen benne, csak a felfőtt vízbe eczet vagy fokhagyma, egy kevés liszt és tojás, a hol van; a hol nincs, a nélkül is czibrét készítenek.
duk ki: a téli bőrbundának, posztóból külön oda varrt újját nevezik így.
eny ü: enyv.
fés zi: fejsze.
gy újt ó: gyúfa.
ke cs cs ü; keztyű.
kó cs: kulcs.
kö ny ü: könyv.
la k: gyermekjáték-báb.
lá m pi: lámpa.
la po s ka: vízből és lisztből készült, hosszúra vágott

tészta nemű étel, melyet leginkább nagypénteken esznek.
pi ritus: szesz.
pu gyiláris: pénz-tárcza.
pu jiszka liszt: kukoricza liszt.
sus ter: czipész.
szivar piczcz: szivarszipka.
trakté: vendéglő.
ucsu; a rostáláskor kiválot szemetes gabona.
án tri: belépti-díj.
czem pel: bélyeg.
halottaiba van: haldoklik.
el hatol ni. „Meghala az a derék legény, imán a zapja ki kell aggya másnak a gazdaságot, hanem nincs a ki a gazdaság körül hólmit elhatojjon“: ő volt a gazdaság gondozója.
öz ön van. „Egész özön van nálunk a féle dirib-darab deszka.“

(Sepsi-Uzon.*)

TEMESVÁRI ISTVÁN.

2.

Tartozatlan agyon ütlek (azaz mindengondolkodás nélkül).

tá bor: sok; sokaság. Annyi pislenünk lett, hogy egy táborral. Annyan rohantak elé, mind egy tábor. Egész egy tábor fecske.

tám: tán, talán. Ne támogasd, hanem mond ki egyenesen, tudod-e vaj nem. Támogatás nélkül és hinném, vagy meg tudnám érteni.

tartogassa magát: nem akar tánczolni, mikor hijják;

nem akar enni, mikor kínálják; megvetőleg veszi a dolgot, a világot, a' temjénezőket.

tekerőlevél: így nevezik azon eszközt, melyről a fonalat vagy nagy gomolyákra letekerik, vagy nagy csövekre lecsölik. Részei: **kecskeágasláb;** **levélfák:** a kecske tetejébe ütött szegbe keresztbe téve, egy pár; **tekerősze g:** négy darab a pár levélfák végeiben, melyek a nagy matring (darab) fonalat kifeszítve tartják.

*) Ny. VII. 429 *visítka* h. olv. *viítka*.

témöjgő: tébolygó. A malaczm valahova eltémöjgött. Témöjgő lélök (hazajáró).

termetibe: testalkatában. Termetibe jóll áll a fiu, a leány, a marha.

tisztaság: székbírság, melylyel a törvényszék illetékesége ismertetik el (régi szó).

tisztitt: a szarvasmarha tisztítja magát félidejű hasaságára; a szemüveg jól tisztitt = a szem előtt a tárgyat világítja.

tüzzviz: minden esetre. Tüzzviz meg kell lenni. Tüzzviz érni kell tíz forintot. Ma tüzzviz meg kell járnunk Barassót.

Uczu! iczu: táncz, futás, ugrás, biztatás szavai.

Jezu szegén, he hadd magad, Mig az ördög el nem ragad.

Uczu neki Bereczki, A szemeded mereszd ki.

útravaló; csók, verés, tarisznyalás, pénz.

úticipó: mikor elindítja, hátára jót döndött, azt mondja: Me neked úticipó!

üdőző czédula: idéző levél, idéző jegy. Engemet meg-üdőztek = idéztek.

üti becsi! Berbécszet türkölésre ingerlő szó.

üti véti a dolgot! valamivel színleg kielégíti; másfelé elmondja a valóságot, nem a mint van.

vacsok: elvacskolt tárgy. Addég gübülted, hogy tiszta (merő) egy vacsok lett belőle.

vasárnap szerető: több szeretői közül az, kit leginkább szeret. Őt vasárnapra hagyom, a többi megjár miesnapra (mives, köznap).

vikvok; hegyes völgyes, vápahunás. (Csik.)

vivás; egy vivásu emberek; egykoruak.

KRIZA JÁNOS.

Erdővidékiek.

Azsag: karó, melylyel az égő fát a kemenczében megharizsálják (összekavarják); meg azsagolni: jól elpáholni.

ámmog (K.: lebzsel) rokon ezzel: nyámmog (az étellel).

arr: orr.

batyuka: maszkura.

bikavirág: vad lóher.

babós, babóska: rémkép (K.: bakós).

zablatni: tilalmasba járni (talán a zab-ból ered? zabba járni, zablatni).

czékáz: oda kering.

czéka: czicze; czékát

futni = cziczét futni. Fussunk czékát!

czula-mula, czula-bula: mindenféle portéka vegyesen.

csáfla: nyakleves.

csiforog: csikorog.

Fintorog a szoknyája,

Csiforog a csidmája. (Gunydal).

csenevész: hitvány, aprón maradott (gabonáról).

csökevész: kicsi növést, megszőkött.

dobonka: viztartó faedény.

duttig: egészen teli. Duttig tötötte a zsákot.

ebég: akadozva és úgy

beszél, hogy alig lehet meg-
érteni. — Nekém ebégétt
valamit, de én bizon nem
értettem semmit belőle.

e peség: epekedés, bánat.

elkaszupol: elpáhol.

ébsemeleg: bőrkiütés (K.
ébsémérég).

félméntés: féleszű.

fintorog: idestova mozog.

feleszégire: felesen.

gaczul: felette, erősen.
Gaczul megverték.

guzsorodik: összehuzódik

gyalapodik: gyarapodik,

Jól gyarapodik a bornyu.

halok: nagyobb forgács-
darab.

hêngér: hóhér. Jaj de
nagy hêngér vagy te, hé!

heppégő: lassu beszédű,
lassu járásu.

iczki-viczki: magavető,
kevély.

imő v. himő: bögöly,

kete-puta: portéka, min-
denféle ócska apróság.

kerimbábózás: körbe-
forgás.

külsruha: zsebkendő.

lanyhó, tanyhó: tunya,
rest; gyáva.

lödörög: tántorog.

leánkamadár: billegény,

macsuka, matyuka:
bog a bot végén.

mutuj: alattomos.

mocsok prádé: piszkos,
szennyos.

nádbotikó; káka.

növevény: növény.

pirkol: idestova kapkod.

papmonya: fekete húnyor.

pógár: ki a fa!u gyűlésit
összehívja,

pérséj: karika a kerékfején
belül.

regél; brekeg a béka.

rőköl: sir.

ránkoda: czivakodás (rán-
kor).

sain: csintalan (ökörről).

szédélőzködik: készülő-
dik.

szakadék: karcsu darázs;
hegyről leszakadt föld.

térékta: trakta, megvendé-
gelés.

tetye-tutyi; ügyetlen,
gyáva.

ucsu; ocsu, gabona alja.

vajcsepű: vajolvasztásnál
a lábas fenekére lerakott csapa-
dék vagy: sonkoly.

viszon: harag. Viszon van
köztük.

zimáré: lárma. zaj. Ne
zimárézzatok annyit már no!

BENEDEK ELEK.

Csík megyei ek.

mián: miatt. Egy tul-
kom beteg vót s amián
nem tuttam eljöni.

micsa: micsoda? Bámulást,
kérdést, ócsárlást vagy dicsé-
rést fejez ki; pl.: micsa
csidma! (csizma) — ez fejezhet

ki a csizmáról a mondás alkal-
ma szerint, bámulást, kérdést,
ócsárlást vagy dicséretet; micsa
dolog!?, micsa kalap!?

mies: műves; mies nap
(hétköznapi), miessó (örölt
só), kömies (kőműves).

mocsi: indulatszó, melylyel a lovat hivatják; ne mocsi ne!.. gyermekek mocsinak nevezik a csikót.

mincsább: mintsem, hogysen; meghalnék, mincsább kódujjak.

mocsoja: pocsolya.

mókos, mókosan: sajátágosan egyszerű, néha kedves; mókos menyecske (csinos és kedves), mókoson ül (egyszerű feszességgel). A mókuszóbból eredt s eredetileg a mókusz alakra és viseletre alkalmaztatott; ma már átvitt értelemben más ehhez közel álló fogalom kifejezésére is használtatik.

monyas: eredetileg ménlova jelent; azonban átvitt értelemben monyosnak nevezik a férfias- vagy férfiak dolgába avatkozó nőt is; monyas fejérnép, monyas Margit.

motyó: kedves; gyermeknek mondják: oh te kicsi mo-

tyó! néha így is: kicsi, kedves motyó! motyókám!; motyónak nevezetik a tovább vitelre összecsomagolt ruhanemű is, pl.: esszeszedte a motyóját s a val elment.

motyog: beszél, dadog a kis gyermek; pl.: méen jól motyog a lelkem kicsi motyóm!

műkölködik; működik.

nannyó: nagyanyó. A kerdetlen beleszólót, vagy a helytelen felelőt így utasítja vissza a nagyobb: éppen, a nannyád kontya! — nannyád térgye! — nannyád halála!

nannagy: emelkedj! (csak ezen személyben); kis gyermeknek biztatásul mondják, mikor még nem tud, — vagy csak alig tud járni s valamely tárgyat megfogva kapaszkodik: nannagy lelkem, nannagy! állj fel, vagy emelkedjél!

T. NAGY IMRE.

Segesváriak.

Árcátlan kodik: szemtelenkedik.

baktat; sötétben az ember csak baktat.

bugja: boglya.

cépők: rövidszáru és oldalán befűzhető csizma.

czigán kodik: hizeleg.

czigunia: cigányok lakta hely.

czika: a káposztának szive; káposztaczika.

cukkház: fogház.

csákja: korcsolya.

csármáni: lármázni.

csébér: dézsa.

cseple sz; kicsiny.

csér ga: pokrócz.

csicsinkáz: csuszkál a jégen.

megcsinyáni: megbabonázní.

csóré, csúrdé: csupasz.

csufondáros: a ki csufolkodik.

csürke, csürkecske csirke.

dészű: gyűszű.

dobonka, légej: munkások-
nak mezőre víznek való faedény.

deged: dagad; „a csébrém
megegerszkedett, s vízbe tettem
hogy megdegeggyen.“

kiduvaszt: kiölt, kidug.

duvaszki: az orsóról
levett czérnatekeres.

guvad: hámlik.

guvaszt: lehámoz.

nyuvad: fúlad.

suvad: csúszik; megsuvadni,
elpatkóni; gúnyosan e h. meg-
halni.

felejt; pofon felejtlek (ütlek).

fersláj pecsenye: felsár,
sütni való hús.

fráj: szobalány.

fűczfa, fícza: fűzfa.

gamat, doncs: piszkos.

kosz: piszok; koszvájó:
gúnyos neve a borbélynak.

gagya: gatyá,

gárd: a kút kerítése.

gerenda: mennyezet.

guja: rövidfarkú.

felhajtott: becsipett.

hentes: nagy kés.

hírharang: a ki híreket
beszél.

zuvatfészek: a ki máso-
kat rágalmaz.

hültszáju, málészájú: fél-
kegyelmű.

hejtelenkedik: csintalan-
kodik.

izetlenkedik: étvágy
nélkül eszik.

inczinfincz: gyöngé, vé-
kony testű.

istarang: kötél.

kajtat, matat: keresgél.

kasmatóni: futkározni.

kasza: kazal.

kétrán: kátrány.

kenternáni (v. ö. kintor-
na = quinterna), kornyikálni,
rosszúl zenélni.

kopacz: kopasz.

kornyadozni: nyújtóz-
kodni.

koszók (az oláh kőzök):
bunda.

kóbor: kocsifödél.

köntös, fessing: szoknya.

körtöve: körtve.

lepceskedik: szájaskodik.

léhel: kenderfinomító eszköz.

lőtő: lejtő; lőteni: lejtőn
lefelé menni.

lelohád, p. a daganat:
leszáll.

ossó, solló: orsó, sarló.

péláda: csúnya.

piszmog; lassan dolgozó-
nak mondják: ne piszmogj,
hanem láss dógodhoz ügyesen.

pityóka: burgonya.

pócz: felszegezett deszka,
melyre holmit tenni lehet.

ménkö: menykö.

póczegeér: patkány.

sétifikáni: sétálni.

sinor: zsinór.

sóp (a német schopfen):
szénapadlás.

surdé: szalmazsák.

fészántulag: oldaloslag.

szigorú: fejletlen.

szokmán, zeke: ujjas
felöltő.

talabor: kerékkötő.

letehénkedik: illetlenül leül.

tete-muta, dib-dáb:

ügyfogyott.

töröbuzá: kukoricza.

úrdinani (az oláh urdinare):
a szülők szokták használni, ha

a gyermek siránkozva kér tőlük z a k o t a : l i m - l o m .
vmit. z a k a t ó n i : z ö r ö g n i .

Az *l*-et néha kimondják: s ét á l n i ; de többnyire elmarad: s ét á n i , s ét á t a m , d ó g o z t a m . — Egyébiránt a segesvári magyarok (székelyek) nem oly régen települtek le Csík és Udvarhelymegyékből, s nincsenek is vérrokonaitól úgy elválasztva, hogy náluk a székelyekétől egészen elütő tájbeszédet kereshetnénk, — kivéve hogy a másnyelvű (szász és oláh) néptől, mely között élnek, egyetmást átvesznek. TANKÓ SÁMUEL.

Családnevek.

Maros-Torda megyei helységek és családok.

(Kivonat a választók névjegyzékéből.)

1. Marosvásárhely. Deák-Ferencz negyed: Ádám Almási Ambrus Andrási Apor b. Balás Barabás Barátosi Bartolis Bécsi Bokros Both Burdács Csáthy Csekme Csergedi Csernát Csiszér Csotha Csurgai Csizmazia Daboci Darko Déé Demény Derzsi Dobai Dózsa Dömzsödi Endes Enyedi Fenyő Ferdénko Finke Gettina Gombola Gondos Gyéresi Gyujtó Hincs Izmael Jáger Jakabfi Jeddi Kabos Kálki Karsai Kathonai Kézel Konc Kondrai Koos Krasznai Kreszta Mark Mégay Minor Mokosiny Papolci Pávai Pogány Roza Soltész Szacsvai Szöcs Törpényi Tribusz Vadadi Vojna Vojnai Vargyasi Velikán Vizi Zsidó. — Sz. - Miklós negyed: Adi Akácsos Arc Bakó Barró Bodoni Binéc Boér Boga Borsos Bozsi Csákány Csongvai Csutak Duduc Ercsei Farcádi Fencsán Foris Hajnal Izsó Jenei Kacsó Kecerű Kohányi Lőcsei Majoros Marusi Miksik Nucs Olajos Oroszlán Pázsint Petelei Petri Pipos Repcsik Seres Simonfi Sófalvi Solymosi Somodi Szalánci Száva Szekeres Szép Szolga Tasnádi Tibáld Urr Zakariás Vályi. — Sz. - György negyed: Antalfi Bányai Bedő Beke Borosnyai Bodai Baczkó Bodolla Blága Berecki Becsák Bednai Bucsi Csejdi Cirják Csernátoni Csiszár Csia Erános Erce Erőrdi Fűzesi Gusát Gecő Gulyás Gergelyfi Józsa Jaklics Kondrát Kövendi Lag Lénárt Mányai Máté Méder Mencsági Nyárádi Nyulasi Ötves Petki Tordátfalvi Trombitás Timár Tusó Vári Verzár Zalányi. — Sz. - Király negyed: Biás Bolti Bothos Csatt Cakó Diék Füstös Gálna Gegő Izai Korondi Lajtai Palladius Pántya Pardi Polai Rozsnyai Rád Réc Salánki Simai Ugrai Várbeli Vojka Vágáts Zsombori.

2. Ákosfalvi kerület: Ákosfalva: Apa Aszalos Erdős Gyepesi Harkó Ince Moreh Sárosi. Bálintfalva: Simon. Backa Madaras: Bari Katsó Losonci Makai Orosz Pálkó Pétsi Pithó Szövérfi Suba Totra Vitus Zajzon. Bede: Bakó Bölöni Havadtői Kövesdi. Bozs: Bozsi Daroci Labonc Zrinyi. Böő: Felfalusi Tökés. Csoka: Bocsárdi Drágus Iszlai Kapás

Sűkösd. Csiba: Adámosi Baranyai Bartha Diós Kalatsi Troznai
Tövisi Zilai Zöld Zsigmond. Cserefalva: Debreceni Gál Héjas
Nemes Sámuel Szaló Szentés. Erdőszentgyörgy: Borbély
Csetri Csodik Karácsoni László Tor Tokos Zeyk. Fintaháza:
Boncikai Berkeszi Dávid Götsi Illyés Tollas. Folyfalva: Badó
Gábor Imrek Iklandi Kopasz Sepsi Súlyom. Göcs: Csattos.
Gyalakuta: Bogdán Császár Oláh Ujvárosi. Harasztkerék:
Bitai Domaludi Keresztési Kereszturi Kuti Lengyel Magyar Meleg
Osváth Simó. Havadtő: Csombor Tima Győr Izák Kádár
Menyhárd Sándor Szalkay Szombati Szopos. H. Bodon: Fejér-
vári Rác. Ilenczfalva: Kakasi Mátyás Puskás Sárkány. Kis-
Görgény: Borsodi Benedek Mátéfi. K.-Sz.-Miklós: Agyagási
Baráth Bajcsi Cegő Csíbi Dali Feketics Koronka Pető Troznai
(Fintaházán van Trauzner) Zilahi. Nyárád-Karácsonfalva:
Aba Borzás Erdélyi Hadnagy. Kis Adorján: Adorjáni Tökés.
Kakasd: Bán Barthus Csegzi Diószegi Gidófalvi Görög Muzsnai
Koronka: Balizs Bukur Gönci Mátyus Tusa Vajna. Kelemen-
telke: Lakatos Orbán Simén. Lukafalva: Cseke Gáspár
Gergely Porzsol Rákosi. Lőrincfalva: Bálint Fábián Musnai.
Maroskeresztur: Kozma Misz Szegedi Szercei. Meggyes-
falva: Bács. Moson: Győrfi Szántó Téglás. Nyárádtő:
Kispál. Nagy-Adorján: Ábrahám Bíró Bordi Galambfalvi
Gazda Miklós. Nyomát: Batizán Bustya Cseh Domokos Ignác
Krakkai Lukács Siklódi Sófalvi Szombatfalvi Török. Nyárád
Gálfalva: Ács Bakó Albert Bartók Demeter Kászoni Moré
Márkodi Terebesi Zsigmond. Nyárád-Sz.-László: Abadi
Ambrus Balla Berei Benke Csizmadia Pataki Toszó Vitális. Nyá-
rád-Sz.-Benedek: Ferenci Gombos More Vita. Sz.-Gerlice:
Bakó Boros Bör Bükösi Csupor Döngölő Erdei Gagyí Kacsó
Kolcsár Köpeczi Paizs Tamás. Szövérd: Madaras Szövérfi
(számos család). Somosd: Dézsi Doci Fehérvári Henter (számos
család; van egy „Henter Márton Sándoré”) Paniti Somodi.
Sz.-Lőrinc: Buksa Györgyisor. Sárd: Antal Móga Tordai.
Sz.-Háromság: Batskó Berecki Csiki Faluvégi Fazakas Kelemen
Pálfi Péterfi Santa. Tompa: Szakács. Vécse: Oltyán Opra. Vaja:
Bartalics Demzse Filep Mezei Szentpéteri Zágoni. Vadasd:
Bokor Garda Harcsás Kutasi Madaras Németi.

3. Marosvásárhelyi kerület: Agárd. Bazéd: Bár-
dos: Szálteleki. Cs.-Szentivány: Hosszu Sánta Tatár Török
Zöld. Csejd Tófalva: Dobrai Magyarosi Meggyesfalvi Ujfalvi.
Egerszeg: Fele: Bandár Barabási Erdő Farcádi Fábián Fülpesi
Péter Szikszai. Galambod: Bőjte Jakó Kados Kardos Katona
Kelemen Kerekes Kocsis Makkai Pápai Zólyomi. Harczó. Hid-

vég. Jedd: Bencédi Benő Csok Dénes Gergelyfi Halász Hatházi Kovásznai Rigó Sandi Szálasi. Ikland: Apalos Fülep Rózsai. Káál: Baróti Bara Csorba Hegedüs Marosi Simó. K.-Sz. - Miklós. Kebele. Kisfalud. Kis-Lekence: Malomfalva. Maros-Sz.-György: Faragó Lőrinci Miriszlai Seprődi Zudor. Mező Csávás: Cegő Gödri Vivág. Mező Szabad: Cikudi Csizmás Pásztor Tancos. Maros-Szentanna: Komisz. Maros-Sz.-Király: Sámson Szente. Maros-Sz.-Marton: Kályáni Kolbász Ruca. Mező Pagocsa: Csizmás Lénárt Turk Zágón Mező Kövesd: Bende Bender Csuka. Mező-Rücs. Szabéd: Ábrám Barabási Bánya Bot Csécs Dobos Halmi Hatházi Kibédi Rend Vig. Mező Sámsond: Bátori Boros Bethlen Belik Citrom (zsidó) Harmat Kardus Ösz Páncél Szombat Zonda. Mező Kölpény: Gálfi Kántor Porkoláb Sütő Vajda Zongor. Mező-Madaras: Babos Fejérdi Okos Sükösd Szalai Mező-Bánd: Baja Baló Bernáld Boldizsár Egerházi Jékeli Ráckövi Rátoni Szokol. Mező-Ménés: Eperjesi Gidófalvi Mező-Panit: Bece Dániel Pete Sikó. Mező-Bergénye: Csécsi Csösz Málnási Monostori Timándi: Nagy Ölvés: Bitai Mohai Nyárádi. Náz-nánfalva. Nagy-Ernye: Bálint b. Doma Élterő Hámza Lacko Sárosi Szenner. Remeteszeg. Székely-Uraly. Székely-Soóspatak: Béres. Székes: Kali. Száltelek. Udvarfalva: Domahidi. Várhegy: Bodola Radnóti Várhegyi.

4. Gernyeszegi kerület: Alsó-Oroszi. Alsó-Köhér: Hagymás. Görgény-Adorján. Erdő-Csinád: Geilért Hegyesi Hancsa Kertész Réthi Tolvaj. Erdő-Szengyel: Füzesi. Ehed: Szöke. Felső-Köhér. Felső-Oroszi: Kürtös Sütő. Görgény-Hodák. Görgény-Orsova. Görgény-Sóakna. Görgény-Sz.Imre: Csoga Dénes Keresztszegi Lacka Pozsonyi Laza Teglász Vadász Veszter Tallos. Gernyeszeg: Elekes. Hodos: Bala Csergőfi (örmény) Hideg Luka, Héttűk: Moldovai. Iszló: Kudok Mátyási Rusz. Jobbágytelke: Hegyei Kadai Mosoni Makai Makó Riskó Sebessi. Kakucs (oláh helység). Kárva (ol.). Kincses (oláh f.): Csurba. Kis-Ilye: Gábos Hajda Mihály. Körtefajás. Kis-Szederves (ol.). Libánfalva (ol.). Magyar Bölkény: Darabont Portig Zinai. Maros Jára: Csécs Csok Holló Irsai Keresztély Lovasz Miháls Ölvédi Péntek. Nagy Szederves. Görgény Oroszfalu (ol.). Oláh Bölkény. Oláh Telek: Legyes. Oláh Nádas. Magyar Péterlaka: Körösi Kácsi Miholcsa Ölvési Vadadi. Petele (szász falu). Radnótfája: Csorvási Harai Macskási Vészi. Sárpatok: Sarlai Zsejki Saromberke: Berekméri Kristóf Zoltán. Sz.-Mihálytelke (ol.). Soos-Sz.-

Márton. Soropháza (ol.) Görgény Üvegcsür: Bocskai Csinádi. Vadad: Máné Fülel.

5. Szászrégeni kerület: Abafája: Milosi. A. Idecs. A. Répa. Bala: Vécs Beresztelke: Brassai. Disznajó: Árkosi Menyi Ördög. Déda. E. Szakál: Csenger Lásd. F. Répa. Füleháza. F. Idec. Felfalu: Baki Ehedi Tavaszi Vadasdi. Holtmaros: Boka. Idecs patak: Körtvekapu: Váró. Kis-Nyulas. Ligeth. Lövér. Majos: Roska. Maros Régen: Kolozsvári Mara Püspöki Szigyártó Sándorházi Salamon Sajnárt Tennás. Gödemesterháza. Maros-Kövesd. Magyaró: Fegyverneki Kocsis. Maros-Huduk. Maros-Oroszfalu. Monosfalva. Nagy-Ercse: Barátosi Egri. M.-Fülpes. Orosz-Idecs. P.-Almás Póka: Bogáthi Csegedi Gecze Ötvös. P.-Keresztur. Palota. Ratosnya. Szász-Régen: Bélteki Finta Késmárki Madary Makrai Vitéz Zöldi Zsurka. Toplica: Császár Dézsi Eröss Karácson Korpos Küllös Madarász Nyísztor Orosz Polgár Zsiros. Toldalag Unoka: Galaci. Vajda-Szentivány: Bod Csávási Demján Ercse Gyulai Jancsó Samu Szakálos Nagy. Vécs: Bancsi Bodó Gergelyfi.

6. Nyárádszeredai kerület: Atosfalva: Firtos Ponyosi Suba. Abod. Buzaháza: Kilyén Mályai. Bere: Istvánfi Kátai Kosa Májai Muzsnaki Pozson Soó Szabadi. Bere-Keresztur: Olasz. Csokfalva: Abodi Benedek Benedekfi Boka Csép Csonta Erkedei Maksai Petrák Rosaly Stéfán Szoboszlai Vári. Csikfalva: Fazakas Szél. Deményháza: Janka. Demeterfalva. Geges: Baboci Bernád Demén. Havad: Miklósi Pál, Illyésmező. Jobbágyfalva. Kendő: Csont. Kőszvényes: Bana Cseresznyés Kakucs Kajcsa. Kőszvényes és Remete: Bene Birtok Burján Forika Geréb Koszta Kömives Nyulas Sófalvi Szitás Thuróczi Várod. Kibéd: Ádám Hajducsi Kuron Kövér Lukácsi Megyes Nagyfazakas Szilveszter. Mája: Májai. Márkod: Baric Faluházi Marton Salat. Miháza: Csöbi Kenyeres Lokodi Sebessi Selmetsi Silip. Magyaros: Bedő Gönci Károly. Makfalva: Felméri Galambfalvi Kokoj Maróti Pálosi Vincefi. Nyárád-Sz.-Márton: Szentmártoni. Nyárád-Sz.-Anna: Tordai. Andrásfalva: Csongvai. Nyárád-Szereda: Bakai Bokos Csergőfi Csanádi Forró Kása Nyiri Récsei. Nyárád-Sz.-Imre. Rigmány: Borbé Csipán Rigmányi. Sz.-Simon. Szóváta: Csortán Dékányi Déra Gub Jeremiás Pálhegyi Szóvárdi. Sóvárad: Gagy Józsa Tusz. Sz.-István: Betán. Süketfalva. Selye: Botár Forrai Kuszto Kapusi Parajdi Sikevdi. Seprőd. Torboszló: Derzsi Néma.

SIMONYI ZSIGMOND.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

IX. kötet.

1880. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

TOMPA MIHÁLY KÖLTEMÉNYEINEK NYELVI SAJÁTSÁGAI.†

I.

Tompa művei egyebek közt a nyelvészre nézve is fölötte fontosak és figyelemre méltók. Találunk azokban sok népies és tájszót, szólásmódot, régies és sajtóságos alakot, érdekes mondatfordulatot, gyéribb kapcsolatot, tiszta magyarságot, választékos előadást, remek leírást, drámai eleveniséget.

Tompa Mihály, mint a természet és magyar népélet igaz ismerője és ismertetője, az érzelem mindennemű nyilvánulásának hű tolmácsolója, a leírás művésze, az elbeszélés és beszélgetés ügyes előadója közelebbről érdekel bennünket. Nála az érzelem és gondolat természetesen, leggyakrabban népiesen is jó napfényre s mind e mellett kifejezései változatosak, más részről soha sem mennek át az illendőség határán túl a paraszt nyersségbe. Szépen tudja összeegyeztetni a népiest az esztétika finomságával, mert műveiben keresve sem bukkanhatnánk seholy túrhetetlen, még kevésbé illetlen nyilatkozatra. Népies dolgozataiban vehetünk ugyan észre néha-néha egy-egy szabadabb szájból nem a leggyöngédebben kitörő szólást, azonban a népies vonások hű feltüntetéseire ez is szükséges.

Ugyanis nála a kunyhó lakója, a mezőn tanyázó pár fölhevülésében egyszer-mászor keményebb szavakra fakad, de ez a kifakadás is megmarad a beszédnek ama körében, a mely inkább a természetesen megjelenő, de éppen nem rút öltözetű alakot állítja eléink, mintsem hogy kényszerülve volnánk, hallása elől fülünket bedugni. Szabadabban nyilatkozó tréfás elbeszélései olvasása közben olyan formán érezzük magunkat, mintha egy szeretetre méltó öreg ur

zsémbelne reánk s „lánczhordtá“-ját minduntalan zudítaná nyakunkba. Ennek ellenére a kedves, nyájas alakot nyílt, de nem durva őszinteségével, pajzán vidámságával mindég óhajtánánk vendégül látni, társaságunkban szemlélni. A népies elemnek ilyenén módon való alkalmazásából okulhatnának olyan írók, kik a népiest hajhászva, mosdatlan beszédüekké válnak s a kiknek, hogy parasztosan szóljak, gyakran elcsúszik a szájok.

Tompá a természet szépségeit, tárgyait, tüneményeit kimerítően és híven írja le, élénk színekkel, teljes erejű, gazdag, sőt választékos nyelven állítja szemünk elé, a tájt, a természet minden jelenségét megkapó elevenességgel, mintegy, hogy úgy mondjam, a megszólalásig hű vonásokkal, sok oldalú részletességgel rajzolja. Leíró költeményeit olvasva, az élő természetet látja maga előtt az ember teljes pompájában. A természet várva-várt ébredése, a virulás ékessége, az áldás özöne, az elmulás fájdalmas érzete, mind mind hangulatba hozzák s erősen meghatják írónkat, s e hangulat hatásának engedve, alkotja érzelemben dús, lelkesültségben emelkedett költeményeit.

Ezeket olvasva lelki szemeid elé kerülnek az illatos mező himes tarkaságával, a táj lengé szellőjével, a lombos erdő csevegő madárkaival. Előtted terül el a süppedékes láp tündéri titkos regényességével. Megjelenik a tavasz fakadó rózsáival, örvendezel a nyár lombjainak, hálát adsz az őszi áldásos termékenységéért, de együtt is sirsz az éhezőkkel, ha a természet fukaron tagadta meg másszor bő adományát. Fájó borongás kél lelkedben, látva a mulandóságra emlékeztető telet fagyos fehér öltözetben. Előtted vonul el a vihar pusztító hatalmával, mely borzadást kelt lelkedben, de azonnal megnyugszol, látva s tapasztalva, hogy a romboló elem lecsillapodtával a levegő megtisztul, a természet újra ébred, derült lesz az ég, csevegőbb a patak, elevenebb az élők serege. Költőnket a róna térein követve, kellemes társaságában jobban megfigyelünk mindent, s gyönyörködünk az alföld rengő délibábjaiban, szebbnél szebb virágain. Bejárjuk a völgy mélységét, csodálva a természet alkotásait. Fölmászunk írónkkal a fenyvesekben gazdag bércekre s a szemnek kínálkozó élvezetbe merülve megtekintjük a kékelő ormokat, majd a

gyönyörű tengerszemet. S mindezek megfelelő szép nyelven előadva. A belső egybevág a külsővel, a hangulat a nyelvvezetettel. Ezek szerint Tompa a természetnek jeles festője ama művészetben, mely vászon és festék helyett a nyelvet használja eszközül. S valóban a nyelv segítségével oly művészien ecsetel, a mint csak egy, a nyelv tulajdonságait ismerő s annak alkalmazásában jártas költőművész teheti.

Az állat-, növény- és ásványországot is, leginkább pedig a két elsőt úgy ismeri, mint akármely botanikus vagy zoologus és mineralogus. Költeményeiben azon három világban élőknek főként népies elnevezését használja, s nem rutítja el művét *-onc* *-önc* *-ár* *-ér* fajta korcsszülöttekkel. Nem annyira a tudós komolyságával, mint inkább a mezőt gyakran járó s azt regésen, babonásan ismerő nép jóhíszeműségével tekinti a növényeket. A levegőben röpkedő szárnyasok, az emberek közelében vagy attól távol tartozkodó madárkák, a nádasok, lápok alig ismert lakói, a különböző állatok, bogarak — a legnagyobbtól a legkisebbikig — őt mindnyájan érdeklik. Rólok regéket mond. Ügyes-bajos dolgukat úgy tudja, szokásukat úgy kifürkészi, mintha teljes világ életében velők foglalkozott volna.

Költőnk az eseményt, mondát, regét a maga valóságában tárja föl, nem tesz azokhoz semmit (ha csak nem tanulságul néhány sort az elbeszélés elején és végén, vagy néha közbeszöve jó érzelemre gerjesztő, képzeletre ható elmélkedő megjegyzést), sem el nem vesz belőlök semmit, meghagyja azokat úgy, a mint a nép hiedelme, gondolkozása módja, fölfogása hozza magával, hasonlóan a szépszínű hamvas szilvához, mit a gondos gyümölcszedő kíméletesen rakott kosárba. Legtöbbször naívul s mégis oly szépen, mindig egyszerű s oly jó nyelven mondja el a történt és megtörténhető vagy csodás dolgokat, hogy még a nép fia a sívó (Nyírségen használt tájszó, Tompa is él vele: sívó porond III. 83.) paraszt is megértheti s örömmel olvashatja. (Ilyenek: A világlátó, A szegény és gazdag, A halász és aranyhal, Pártatolvaj, Árvalányhaj stb.).

Vallásos költeményeiben a fenséges és magasztos érzelmet és gondolatot szintén zamatos magyarsággal, jó rigmusú nyelven közli s efféle művei emlékeztetnek a régi bibliafordítások eszes, velős és erős nyelvezetére, annyiival

is inkább, mivel hit és szeretet melegségétől áthatott verseiben szavak és kifejezések, néha az egésznek hangulata a régi vallásos irodalomból, bibliafordításból vannak kölcsönözve, de azért önállóan földolgozva. (Harangszó, Énekek, Héber legenda, A kísértő.)

Tréfás darabjai is könnyen folyók, gördülékenyek s megannyi természetes nyilatkozásai a tiszta magyar értelmességnek és józan humornak. (Az én lakásom, A lány szeretőnek való, Egy magyar poétához.) Hason'óképen szólhatunk népdalairól is, melyek kevés kivétellel a nép kedves dalaivá lettek s a melyeket alig csekély változtatással ma is széltére dalolnak. (Télen nyáron pusztán az én lakásom; Békót tettem kesely lovam lábára; Kizöldült az erdő fája, leveles; A tilinkóm nem szól, elhasadt; Postadal; Temetés.) A magyar szórend megállapításánál is jól teszszük, ha hozzá is fordulunk. Sok más tekintetben sem szabad munkáit mellőznünk, mert azokban minden lépten-nyomon szembetűnő nyelvsajátságokat vehetünk észre, a mint ezt alább meg is látjuk.

A Tompa használta szókból, t. i. olyanokból, a melyeket más írónál alig vagy épen nem lelhetünk meg, meglehetősen vaskos szógyűjteményt lehetne összeállítani s azokkal szótárainkat kiegészíteni. Költőnk változatos és kifejezésekben is gazdag nyelvének némely szava csak a gömöri és borsodvidéki nép nyelvében él. Azonban nagy sikerrel használja föl a más vidék szójárásában előforduló jeles sajátságokat is. Az alakítások, mondatfordulatok némely részben egyedül az ő sajátjai; ő a gondolat és érzelem kifejezésére könnyen talál szót, ha kell többet is és többféle változatban, ezért műveiből az egy és ugyanazon helyen előforduló rokonértelmű szavaknak jó csoportját gyűjthetjük. A népiest és magyarost föltűntető sajátságok, milyenekhez az erősítések, áldáskívánások, hangutánzások, ikerszók s más effélék tartoznak, Tompánál eléggé jellemző alakban és nagy számmal jelennek meg. A mi igaz magyarosságát, nyelve tisztaságát illeti, már a mondottakból is kitűnik, hogy e részben sem találunk sok kifogás alá esőt. Alig egy-két mondat szerkezetet kivéve, melyet a maga helyén elsorolunk, nyelve az idegenségektől teljesen ment. Találunk nála tréfásan alkalmazva vagy a hangulatnak

megfelelően néhány idegen szót is, ezek száma azonban csekély s oly ügyesen vannak alkalmazva, hogy inkább fokozzák a jó kedvet, mintsem a barbarismussal vádolás jutna az ember eszébe. Egy szóval Tompa költeményei a nyelvésznek kiváló tanulmánya tárgyául szolgálhatnak.

Költeményeinek más tekintetben kiemelkedő tulajdonságain kívül, főkép az elsorolt nyelvi sajátságok teszik az egyszerű falusi papot, az igazi költőt a haza ünnepelt írójává s azokért is foglal helyet amaz irodalmi körben, melyet Petőfi, Arany és az ő személye befoglalásával, „népies költők háromsága” névvel nevezhetünk. Mindezen dicséret mellett Tompáról kénytelenek vagyunk azt is fölemlíteni (bár ez a kornak hibája), hogy a nyelvújításnak némely tévedése ő rá is ráragadt, a mennyiben az ő munkáiból is kirí itt-ott, de csakis itt-ott, a hibásan képzett vagy csonkított szó vagy gyarló összetétel.

Újított ő is, ebben nagyobbára szerencsés. A mi a nyelvújításbeli hibáit illeti, a nyelvész bírálata szigorúságának némi enyhítéséül megjegyzendő, hogy költeményeiben sokszor a korszerűség, a hangulat alkalmazkodása okozza, hogy rossz szót kell használnia, pl. J ó c z i k J ó n á s futásában a rossz szóktól hemzseggő huszadik versszakasz a kort jellemzi, mely a divatos intézményeket akarván megvalósítani, az új fogalmakra a korcs kifejezéseket csak úgy csöstől adja:

U szoda, vi v o d a, k ó r o d a, s z á l l o d a.

K é p e z d e, z e n e d e — adj ide, adj oda stb. De lássuk írónknak fényes és árnyékos oldalait részletesen, a fogalmak más-más körében. Áttekintésünk könnyebbítésére a következő felosztást tartjuk szem előtt: I. Szóhasználat. II. Alaktani. III. Mondattani rész. IV. Egyéb sajátságok.

Közleményünkben az 1868-diki 6 kötetes kiadást használtuk.

VOZÁRI GYULA.

A RÉGI NYELVEMLÉKEK OLVASÁSÁRÓL. /

III. A kettős magánhangzók.

Kettős magánhangzókat mai irodalmi köznyelvünk grammatikája nem ismer, legföllebb ha a költői szabadság

két magánhangzót egy szótagba von össze („Fölhangolom olykor a lant *idegeit*“ Pet. „ijedve káprázó *szemeik* előtt“ A. Haml.); pedig ha pontosan elemezzük köznyelvünk hangjait, azt találjuk, hogy az *aj*, *ej*-féle hangcsoportok (*hajt*, *pajzs* — *paizs*, *fejsz*, *rojt*) voltaképpen ilyen kettős magánhangzók. Igaz, hogy a helyett legtöbb nyelvjárásunk fejlesztett *uo*, *au*, *ou*-féle hangokat, s főleg a palócz s a göcseji kiejtésben lépten-nyomon találkozunk velük. S úgy látszik, hogy volt egy idő, mikor a kettős hangok általánosabb használatban voltak. Az árpádkori emlékekben ugyanis sok olyan szóban találunk kettős hangot, melyekben azóta elveszett, illetőleg egyszerű hanggá olvadt össze. Lássunk néhány példát.

ei, hol ma *é* van: *piscatura veyz-hel* 1300.; ma *vész*-nek nevezik a halfogónak egy nemét, de a Tájsz. bizonyága szerint a Balaton mellékén ma is *vejcz*-nek mondják | *keyk-holm* 1270, *keyk-mal* 1275.: *kék* | a *-né* szócskának eredetibb *-nej* alakja: *arbor nucum quae in hung. Klanelnej Dioja* vocatur 1288. | helységnevek: *Orek cych* 1211., azaz *Öreg Eics*, ma *Nagy Écs*; *Ieyke* és *Ieke* 1291., ma *Jéke*; *Kyrieleis* Tur. *Kerieleis* Bud. kr.: *Kerlés*; *Thapey* 1249.: *Tápé* || az *é* helyett a belőle tovább fejlődött *i*-vel: *Wodey* 1229. ma *Vadi* Somogyban.

Némely *ei*-nek ma *ő* felel meg, mely valószínűleg közvető *é*-ből lett (mint *réf*: *rőf* stb; v. ö. *nej*, *né* és *nő*, *fej* és *fő*): *Gurafey* 1212; *Thetey* 1015; *Geney* 1223, *Gunu* azaz *Gönyő* már 1268.; *Beretey* 1280., *Berethey* 1297.: *Berettő?*; *Therebey* 1304.: *Terebő*.

Talán egy *üi* hang is volt; erre mutat a köv. két név: *Kerbui* 1138.: *Kerbő*; *Itubuy* (talán *Ittöbüj*) 1239.: *Ithebew* 1411.: ma *Ittebe*.

Talán a palócz *eö* hangot akarta kifejezni, a ki ezt írta: *Zagua feu* 1290.

A mélyhangyak közül leggyakrabban fordul elő az *ou*. Kétes ennek megvonta a HB-ben. Az ott olvasható *volov iarov iovben* szavakat még sokkal valószínűbben olvashatjuk mássalhangzó *v*-vel (*volov járov jovben*), ha tekintetbe vesszük a HB-beli *chomuv keseruv mir tiv* alakokat, melyekben szintén megvan még a később elveszett *v* (v. ö. különben *hamvak*, *keserves*, és *javak*); továbbá, hogy azon

időtájt vehették át a déli szlávok a *hordov*, *virostov* (*hordó*, *virrasztó*) stb. szavakat még *v*-vel; s végre hogy a *v*-t efféle szavaknak némely alakjaiban még a 14. sz.-i B. és M. codexekben is meglegljük, p. *adouol* (olv. *adovól* = *adóúl*), *lakoʒouol* *bóitólóuól*, *ʒomorouac*, *egenlóvec* stb. — A HB-beli *boudug* és *ovdonia* szavakra nézve sem dönthetjük el, vajjon így kell-e olvasnunk: *boudug*, *oudoniá*, vagy pedig *boudug*, *ovdoniá*, bár itt valószínűbb az előbbi olvasás, ha látjuk, hogy p. az első szónak a codexekben rendes alakja *bódog* (ebből lett később *böldog* és *boldog*). Azonban az oklevelekben számos szó van *ou*-val írva, melyeket ma *ó*-val ejtünk, s melyeket akkor valószínűleg kettős magánhangzóval ejtettek. Ilyenek: *Boudugh* 1211. | *Couroug* folyó An., *Kuorough* vár 1290. | *gyʒnoowl* disznóól 1228. | *Farkashalowhely* 1214. | *aldoucuth* 1214. | *aʒou* 1265., *Oʒov* planities 1277. | *Cychou* 1272. stb. — Gyakran váltakoznak ezek az alakok már azon időben az egyszerű *ó*-hangú alakokkal, p. *Chychou* és *Cichou* 1252—72., de *Chycho* 1291. | *tou* 1288., de *too* 1169. körül, *tho* 1145. | *giʒnou-er* 1248., de *giʒno-eer* 1299., *disno* 1233. — Hogy azonban az az *ou* nem csak valami furcsa írásmódja az egyszerű *ó*-nak, hanem valóságos kettős hangzó, azt bizonyítják 1) efféle írások: *Homustohu* (Hamis-tó) 1225., *Nadustohow* 1214., — mert hisz *ohu*, sőt *ohow* csak nem fejezhetnek ki egyszerű *ó*-t; 2) az a körülmény, hogy *au*-val váltakozik, illetőleg ebből fejlődött némely esetekben: szláv *čauka*, *čavka*; *Cauka* 1138.: *Chowka* 1214., *Chouka* 1283. (*Choka* 1214.) | *Mauritius*: *Mauruchhida* 1251.: *Mourucz* 1281. | *Maraut* 1138.: *Morout* 1265. — Kérdés, vajjon az *eu* jegy nem jelölt-e, legalább kezdetben, szintén kettős hangot? Vajjon p. a magashangú igeneveket nem ejtették-e egy darabig szintén így *éleü* v. *élöü*, s a *köv* többől nem lett-e előbb *köü* s csak ezután *kő*?

Némely régi *ou*-nak később *ú* felel meg; p. *somorou* (füz, v. ö. *ʒomorouac* B. c.) | *Cysfoloud* 1214.: *Kisfalud* 1229. | *Ound* 1268.: *Vnd* (Sopronyban) 1225.

Az *au*-t már említettük, csak még egy ismeretes példát teszünk ide: *Monoraukereke* 1055.

Egy *oa*, *ua* diftongusnak is vannak némi nyomai: *Ioad* (Jád falu Somogy m.) 1229. | *Voarmegye* 1208. |

Ioatec (nőnév) 1198. | *Laboan, Labuantho* 1165., tó Komárom m., v. ö. *Labanthu* 1252 Győr m. | *ad arborem populi Nuarfa* 1295.

SIMONYI ZSIGMOND.

RITKÁBB ÉS HOMÁLYOSABB KÉPZŐK. †

IX.

21. -áb.

Ide két eredeti magyar szó tartozik: *hasáb* és *nyaláb*. Az elsőnek alapja a *hasít*, *hasad* szóból kifejthető *has* (haso-) ige, a *nyaláb*-é pedig egy csak az összehasonlító nyelvészet segítségével kimutatható *nyal*- „ligare“ jelentésű ige. Az -áb tehát nomen verbale képző és nomen acti értelmű. Alkatrészeit tekintve, első része, az <á, nem egyéb mint a már több képzőnél említett *j*, part. képző, a *b* pedig kicsinyítő. Meglehet különben az is, hogy az *á* még az igéhez tartozó gyakorító képző, a *b*-ben pedig az ugor *b* (finn -va, -vü) nom. verbale képző maradt fenn, mely a magyarban <ó, <ő-vé változott (adó, szántó, temető stb.)

Még két *éb* végű szót is föl kell itt említenünk: *veréb* és *geréb*: littus, agger littoralis, it. villicus M. A. Impedimentum v. pessulus, vectis S. I. Mind a kettő szláv eredetű. Ugyancsak a szlávból került *porkoláb* is, melynek a *morkoláb* csak változata. A szlávba a német *markgraf* révén jutott.

22. -ág.

A szlávból kölcsönzött *eszterág*, *nadrág*-on kívül két árva szó képezi ennek is a birodalmát: *világ* és *virág*. Az elsőben ugyanaz az alapige van meg mint a *villog*, *villám* szavakban, a *virág*-nak alapja pedig a *virít*-ből kifejthető „grünen, blühen“ jelentésű *vir*- (*viro*-) ige. (V. ö. MUgSz. 617. és 618. §.) Az *ág* tehát szintén nom. verbale képző és első része, az <á participialis, a *g* meg kicsinyítő képző.

Evvel a *g*-vel, mint kicsinyítő értékét már majdnem teljesen elvesztett képzővel még számos szóban találkozunk mind egyszerű alakjában, mind más képzővel összeforrvá. Vizsgáljuk először egyszerű alakjában:

23. -g.

A *g* képzős szavakat két csoportra oszthatjuk, a szerint a mint világos vagy homályos alapúak:

Világos alappal birnak a következők: *balog*: sinister, laevus M. A. (balog süti); *göröngyeg*: hant Ny. V. 423. *sömöreg*: papula M. A. *lovag*: eques Pesti Gábor, M. A. *réteg*: sok rétből állóság Sz. D. (réteges: striatus, rugosus Simai Krist.), *szemerceseges*: szemerceses (fővényszemekkel eltelt) Kriza, *gurgyalag*: tugurium, gurgustium S. I. *üreg*: cavus, vacuus, alveatus (üreg hely) M. A. *pemeteg*: pemet, pemetefa Tsz. || *hervadag*: marcor, marcedo S. I. *rothadag*: putredo, putridus S. I. *lebedeg*: uva, epiglottis S. I. nyel-deklő Sz. D. a szájában az embernek a nyelve fölött való kerek iny Tsz. rest, lusta ember, állat Ny. VIII. 93. (*lebédégül* áll: lazán áll; *megleben*: vmely kifeszített hús vagy kötél, ha megtágul, megnyúlik). *lebenyeg*: palearia, ökör torkán, nyakán alá fityegő bőr M. A. *csillag*, *viszketeg* M. A. (viszketeges Pázm.) *reszketeg*: tremor Sz. D. (reszketeges: tremebundus M. A.) *völgyeleg*: cavatura Kreszn. (v. ö. *völgyel*: vallat, cavat, striat S. I.) *dagonag* Nyemltár II. 29. *kötöleg* Ny. III. 539. (Debr. c. 56. l.), *vörhenyeges* || *gomolyag*: glomus, glomeramen Sz. D. *gömbölyeg*: rotundus M. A. egybe gömbölyített valami Sz. D.

Ezeket a világos alapú szókat ismét két csoportra oszthatjuk. Az elsőbe tartoznak, a melyek névszóból, a másodikba, a melyek igéből vannak továbbképezve.

Névszói alapúak: *balog*, *göröngyeg*, *sömöreg*, *szemerceseges*-s, *gurgyalag*, *pemeteg*, *réteg* || *üreg* || *lovag*. — Az első hétnél a *g* hozzájárulása semmit se változtat az alapszó jelentésén, *balog* csak annyit jelent mint bal, *göröngyeg* mint göröngy, *sömöreg* mint sömör, *szemerceseges* mint szemerceses, *gurgyalag* mint gurgyal, *pemeteg* mint pemet, *réteg* mint rét (plica, series — v. ö. rétes). Az utóbbi szó ebben az alakjában csak Szabó Dávidnál fordul elő, de *s*-vel továbbképezve meg van Simai Kristófnál s megvan a népnél is (réteges gomba). — Az *üreg*-nek alapszavát, *ür*-t, mint önálló szót a nyelvújítás gyökér-elvonása segítette életre; de hogy eredetileg névszó volt, mutatja a belőle képzett *üres* melléknév, melylyel az *üreg* egyező értelmű. A *g* ugyanazt a functiót vállalta el mint

az eredetileg szintén kicsinyítő *s* az *üres*-ben. — A *lovag* régi szó, de a *g* ma benne nem kicsinyítő, hanem a nom. possessoris révén foglalkozást, méltóságot jelentő képzővé módosult (v. ö. kocsis, tanácsos). A *g* eredeti funkciójának ilyen tágulása az *üreg* és *lovag* szavakban annak a bizonyossága, hogy a *g* ez egyszerű alakjában hajdan nagyon kiterjedt képző volt és a dimin. *s*-hez hasonlóan többféle szerepet vállalt.

Az igei alapúak közül bővebb magyarázatra szorúl *lebedeg*, *lepenyeg*, *daganag*, *kötöleg*, *vörhenyeges*, *csillag*, *gomolyag* és *gömbölyeg*. — A *lebedeg* és *lepenyeg* úgy látszik közös származásúak. Alapszavuk *lebe-lepe-d* frequ. és *ny* (n) mom. továbbképzéssel. Ugyanez a *lebe-*, *lepe-* alapszó van meg a *lebeg*, *leveg*, *meglebben*, *lebeleg*, *lebzsel*, *lebenyő*, *lepenyő*, *lepentyű* v. *leppentyű* szavakban is. A *daganag* ugyanazt jelenti mint *daganat*, tehát a *daga-* alapszótól *n* mom. képzővel van továbbképezve, a *kötöleg*: csomó, kötelék pedig *köt-ből l* gyakorítóval. — A *vörhenyeges* nem *vörheny* névszótól, hanem *vörhenye-* igétől származik (v. ö. porhanyó, derhenő). — A *csillag*-nak alapja *csillo-* (v. ö. csillog, csillan, csillámlik). — A *gomolyag* és *gömbölyeg* szavaknál kétes, vajjon ige vagy névszó-e az alapjuk. Névszói alapjuk mellett szólnak ugyanis *gomoly* (gomó): rotunditas S. I. *gömbely-* ganéj Pesti G.

Van több *g* végű szó, melynek képzett voltát ma már nem lehet fölismereni, de összehasonlítás útján tisztán szétbonthatjuk elemeire. Ilyenek: *kéreg*, *hályog*, *hólyag*, *hézag*, *gyalog* || *gazdag* v. *kazdag*, *szalag*, *beteg*, *felleg*, *részeg*, *hideg*, *tarjag*. — Névszói alapúaknak bizonyúlnak *kéreg*, *hályog*, *hólyag*, *hézag*, *gyalog*. A *g* mindnyájában ép oly kicsinyítő mint a *balog*, *sömöreg* stb. szavakban (v. ö. MUgSz. 24., 105., 133., 162., 178. §.). A többi fölsorolt szavak igei alapúak. A *gazdag* szót Budenz inkább névszótól származottnak tekinti és egy ugor „voll, gedrunge, üppig, dick“ jelentésű *kos-* alapszót vesz föl, melytől a finn *kasea*: grandis, uber, csopiosus és a mordv. *koä*: gazdag is származott. De már ő is kapcsolatba hozza a *haszon* (ered. *kaszmo-, *haszmo-) szóval, melynek jelentése tulajdonképen annyi mint növekvés. Ennek a *kaszo-* „nöni“ igeinek *d* frequ. továbbképzésétől való a *kazdag*. —

A *szalag* alapja *szaló-* „ligare“, mely ugyanazon tőnek változata mint a *nyaláb*-ről szóltunkban érintett *nyalo-*. — A *beteg* egy *bete-* „aegrotare“ igéből való, mely már maga is mom. (intensiv) t-vel való továbbképzés egy *b_{sz}j-* igéből. A *beteg* tehát alkatrészeire szétbontva **b_{sz}j-te-g*. — A *felleget* szó egy „rejtteni“ (fedni, takarni) jelentésű *fell fehl-* (ug. *p_{sz}g-l*) igétől származik, a *részeg*-nek alapszava pedig *r_{sz}j r_{sz}v* „calere“ frequ. *sz* továbbképzéssel. Deverbalis képzésű még *hideg*, egy *hide-* (**hivde-*): gelascere igétől (v. ö. MUGSz. 275., 485., 537., 705., 167. §.).

A *tarjag* megfejtésénél nem kell az összehasonlító nyelvészethez folyamodnunk; eredetéről fölvilágosít maga a magyar nyelv is. A *tarjag*ot némely helyen *tarjú*-nak, máshol mint Sándor István megjegyzi, *sarjazás*-nak is nevezik. A *tarjag*-ban e szerint a *sarjad*, *sarju* szavakból kifejtethető *sarj-* igének eredetibb *tarj-* alakja maradt fenn.

Nem elemezhető, de idegen eredetűeknek se bizonyítható szók: *harag*, *méreg* (nincs köze a finn *myrkky*, észt *mürki*-hez? Szóegy.), *nyereg*, *üveg*, *csórag*: bunkó Ny. VIII. 432. *tőzeg* (a *tűz*-hez alig van köze), *féreg*, kótyagos Ny. VII. 236. *peszmeg*: kotyvaszték Ny. II. 561. sületlen kenyér vagy más tészta-étek Tsz. (v. ö. rumun *pesmet*: zwieback).

Szlávból kerültek: *zálog*, *azsag*, *asztag*, *bélyeg*, *bereg*, *dögönyeg*, *dolog*, *iszalag* vagy *juszalag*, *izbeg*, *kicseg* v. *kücsög*, *parlag*, *sőreg*, *tályog*, *vályog*, *zsineg* (Mikl.)

Most még csak azt kell megmagyaráznunk, hogyan kerül a *g*-hez az a szerep, hogy névszóból, igéből egyaránt képez névszót? Azt láttuk, hogy a *g* névszóhoz járulva kicsinyítő. De vajjon az igékhez járuló *g* nem külön eredetű-e ennél? Nem; mert ennél a *g*-nél áldeverbalis képzővel van dolgunk. A *lebenyeg*, *dagonag*, *kötöleg*, *csillag*, *felleget* stb. szók ugyanoly képzésűek mint *virág*, *világ* és csak rövidült alakjai az egykori *lebenyég*, *csillág*, *felleget* stb.-nek. A rövidülés ép úgy történt itt is mint a *fonal főveny* szavaknál, melyek mellett a teljesebb *fondál*, *fővény* alakok ma is élnek. A rekonstruált *csillág*, *felleget* szóknál az <á, <é-ben ismét a már számos képzőnél fejtegetett *j_{sz}*, *j_{sz}* partic. képzőre ismerünk. Az igenévi *csillaj-* (*csillajo-*) *fellej-* (*felleje-*)-hez ép úgy járult a

kicsinyítő *g* mint a *tudó*, *félő* stb. szavakhoz a szintén kicsinyítő *s* (*tudós*, *félős*). — Némely szóknak ez igenévi alakját *g* hozzájárulta nélkül is megtaláljuk ugyanazon jelentéssel, mint *vörhenyő*, *lebenyő*, *lepenyő*, *tarjú*, melyek a *g*-s alakok mellett szintén általánosan használatosak.

A nyelvújítás számos szó képzésére fölhasználta a *g*-t. A szokottabbak közül csak a következőket említjük: *léteg*, *állag*, *üteg*, *tömeg*, *adag*, *ázalag*, *jelleg*, *lényeg*, *csomag* stb.

HALÁSZ IGNÁ CZ.

A NÉP BOTANIKA POÉZISE.

V.

Az egyház és szolgálai

sem kerülték ki az élénk képzelő, fogékony nép figyelmét.

A pápafű (*Melius*, *Cnicus benedictus* Gaertri) csak a magyarban volt megtalálható. Hogy e fűvet a mirígyhalál ellen még csak III. Pál pápa ajánlatára (1530 körül) kezdték általánosan használni, azt a történetírók följegyezték. Az áldott fű elnevezés is erre vezethető vissza.

A németeknél előfordul pápafa (*Prunus padus* L.) és pápafűz (*Viburnum lantana* L.).

A *cardinalis* virág, Lippai I-ső rész, XIII. fejezet, CXXXVIII. numerus (*Convolvulus quamoclit* L.) és Mauthner magkereskedő árjegyzékében (*Minulus cardinalis* L.) általános európai keletű kertészkefejezések; a virág bíborvörös színű.

Püspöksüveg vagy püspöksüveg gomba, Bertuch Orbis Pictus (*Helvella mitra* L.) már Pliniusnál is: *fungus velut apex flaminis*.

Püspöksüveg az *Epimedium alpinum* L. is. Nemnichnél még Bischofs-Crocus (*Crocus vernus*) is előfordul. Mind a háromnak alakja püspöksüvegre meglepően emlékeztet.

Az espereskörte újabb kertészkefejezés (Fleischmann árjegyzéke).

A népnek a pappal sok baja van; különösen anyagi helyzetét irigylis telhetetlenséggel vádolja.

A paptarsoly Melius vagy paperszény (*Capsella bursa pastoris* L.) ismeretes nevek; csak a magyarban.

Paphajgáló Bugát (*Dipsacus fullonum* L.), mivel a gyermekek a mácsonya virágát, melynek csészekamrái harmattal vannak tele, a papot utánozván, egymásnak behintésére használják; másutt nem található.

Papkalap Diószegi S. (*Helleborus viridis* L.) és (*Evonymus europaeus* L.), mely utóbbi még papsüvegnek vagy papsipkának is neveztetik. A német Jesuitenmütze (*Trapa natans* L.) nálunk csak súlyom.

Papszakáll Bugát (*Tragopogon pratense* L.), a németeknél Graubart. A Kapuzinerbart pedig Cichoreum intybus.

Papsajtja Diószegi (*Malva rotundifolia* L.) a német Käsepappel elferdítése.

Papvirág Diószegi (*Chrysanthemum leucanthemum* L.), paggallér, már a régi glossariumokban *Crispula sacerdotalis*; megvan a németeknél (*Priesterkragen*), dánoknál (*praestekrull*) és a svédeknekél (*prästkragen*). A magyar rukercz is ide tartozik, a mennyiben az ausztriai es stájer németek és a mi henczeink a *Bellis perennis* L.-t (*Priester*) Ruckerl, Ruckerlnak nevezik.

[Papmonya Melius, Clusius (*Physalis Alkekengi* L. és *Arum maculatum* L.). Az elsőnek egyéb neve hólyagos cseresnye, zsidócseresnye v. meggy; az utóbbi másképp Áron gyökér vagy vessző vagy szakáll, Isten nyila, kontyos fű, borjúlábfű, kigyótráng, kigyófű, sárkánylábfű, német gyömbér. — E különös név a németből származik és félreértésen alapszik; az *Arum Fuchsius*nál 1542-ben még *Pfaffenbinde*, mivel a virág hüvelye a papoknak középkori felálló gallérjára (*collare*) emlékeztet; de már *Lonicerus*nál 1545-ben *Papenpint*. Innen került a magyar név, mely az utóbbinak fordítása. A német félreértésnek még újabb hajtásai is vannak: *Pfaffenzagel*, az angol *priest pintle* „sic dictum, quia eius folliculus penem figura refert“, a hollandi *papenkullekens* és *mannekens kracht* (ember erő, mely kifejezés a magyarban is megvan, csakhogy itt az *Orchis morio*-t L. illeti meg). És ím a virág torzsájára még azt is ráfogják, hogy a férfierőt neveli!]

Barátfa Sándor István (*Juniperus Sabina* L.) másutt nem található; azonban a német *Mönchspfeffer* (*Vitex agnus castus* L.) hasonló célra szolgált, a mint szűzfa és Boldog Asszony tövise cikkekben láttuk. Meglehet, hogy a föntírt név azon körülménynek tulajdonítható, hogy a kolostorok kertjeiben a középkorban a templom földszítésére szükséges téli zöld cserjéket és fákat ültettek. Sabina, római kéjhölgy, először használta a gonosz célra. Nehéz szaga miatt „a boszorkányok kerülik”; azért „der Seuenbaum schützt gegen Zauber, vnnd vertreibt den Teufel — vnnd wantzen“!

Barátfej Melius, kopasz barát (*Leontodon taraxacum* L.), *Mönchskopf*, *Mönchsplatte*, mivel az érett gyümölcsök szétfuvása után a csupasz vaczok marad meg; már Gesnernél *caput monachi*.

Barátkukla Csapó, kuklászfü (*Aconitum napellus* L.), német *Mönchskappe*, hollandi *Monnikskappen*, alakja miatt, másképp csuklyásfü, mérgesfü.

Barát paréj Melius (*Spinacia oleracea* L.) csak nálunk.

Barát saláta Melius (*Portulaca oleracea* L.) másutt nem fordul elő.

Barát szegfü (*Dianthus carthusianorum* L.).

Ezekon kívül még több virágnév vonatkozhatik a barátra, mert p. a németben vannak *Mönchskappe* (*Arnica montana* L.), *Mönchskirsche* (*Physalis Alkekengi* L.), *Mönchskrone* (*Cirsium eriophorum* L.), *Mönchsrhabarber* (*Rumex patientia* L. et *alpinus* L.), *Mönchswurz* (*Arnica montana* L.); *Kapuzinerkresse* (*Tropaeolum maius* L.).

Remetevirág is van a németeknél (*Gymnadenia conopsea* L.), *Einsiedlerblume*.

Az apáczafü (*Nonnaea* L.) *Nonnenblume*; a németeknél *Nonne* (*Carthamus tinctorius* L.); *Nonnenäuglein*, *Nonnennelke* (*Nigella damascena* L.), nálunk borzas Katicza, *Nonnenkleppel* (*Scabiosa arvensis* L.), *Nonnenkraut* (*Fumaria officinalis* L.).

Kalastromi izsópp Melius (*Thymus acinos* L.) *Klosterisop*.— A németeknél a *Ribes ura crispa* és *grossularia* L. is *Klosterbeere*.

Monostorfa Sándor István (*Juniperus Sabina* L.)
l. barátfa.

A toronyfű (*Turritis* L.) Thurmkraut virágzatának állásától és alakjától.

Harangvirág, harangláb lásd Csengetyűvirág.

Misegyertya *Clusius* (*Orobanche* L.), mivel kibontakozó virágzata gyertyaláncához meglepően hasonlít. Másutt nem fordul elő.

Gyertyavirág (*Verbascum thapsus* L.) Mauthner magkereskedő árjegyzékében *Gaura Lindheimeri*; mindkettő nemzetközi. A németeknél még van Kerzenbeere, gyertyabogyó (*Myrica cerifera*).

Lámpavirág (*Leontodon taraxacum* L.), a vaczkon álló s könnyen szétfújható gyümölcsök miatt. Egyéb neve férfi hűség, mely név azonban több hullékony virágot jelel.

Lángvirág (*Phlox* L.) európai keletű.

Tömjénfa Sándor István (*Juniperus communis* L.).

Földi tömjén Bugát (*Pimpinella saxifraga* L. és *Sanguisorba officinalis* L.).

(Földi) tömjén, temjénfű, timián (*Aiuga chamaepitys* L., *Veronica teucrium* L. és *Thymus vulgaris* L.) nemzetközi nevek. A mint *Melius Plinius* nyomán megjegyzi, a belőle készült ital „kigyóharapáfnac és hurutnac haátnál“.

Zsidó tömjén Sándor István (*Styrax* L.).

Mirhafű Diószegi, mirhaszagu fű (*Myrrhis* L.) általános európai keletű név.

Orgonafa Diószegi (*Syringa vulgaris* L.), mivel különböző hosszúságú és vastagságú hajtásai párhuzamosan mennek fölfelé. Ugyanazon tünemény magyarázza meg a botanikai nevet.

Mestergyökér vagy mesterlapu (*Imperatoria ostruthium* L.), angol masterroot, hollandi masterwort stb., a régi fűvészeknél *Magistrantia*. Fekete mestergyökér (*Astrantia maior*).

Miatyánk Mauthner (*Staphylea pinnata* L., *Abrus precatorius* L. és *Malia azederach* L.), mivel magvaik az olvasóban a miatyánk jelelésére használtattak.

A csengetyűke, csengetyűvirág (*Campanula, Aquilegia*) nemzetközi nevek.

Ott a hol annyi lény az ég felé vezet, a gonosz szellemek is megjelennek s az eltántorodót könnyen magukkal ragadják.

Az ördög és czimborái

mindenütt leselkednek, hogy az embert az örök kárhozatra ítélthessék. Megtörténik néha ugyan, hogy egyik-másik halandó még az ördögön is kifog, de az ilyen esetek már nagyon ritkák. Egy paraszt az ördögtől pénzt vett kölcsön azon ígérettel, hogy majd levélhulláskor visszaadja. Az ördög eleinte szabódott, de végre mégis csak ráállott és megkötötte az alkut — fenyőfa alatt. Maga kárán tanul a magyar; de az ördög még a magáén sem! Más alkalommal megint kértek tőle pénzt kölcsön; az ördög oda is adta azon föltétellel, hogy sarlójával a mezőt majd ő maga fog aratni, s a paraszt — répamagot vetett. A sátán nagyon ügyetlen teremtés, de kiváltképen a botanikában igen járatlan. Dodonaeus elbeszéli, hogy a kifáradt ördög helyet keresett, hogy leülhessen, és azon szavakkal: „e füvet ismerem“ beleült a csalánba! Nem hiába mondják „szegény ördög!“ ő valóban könnyörületre méltó; mert segédeszközeinek megválasztásában nem a legszerencsésebb és mohóságával csak a világ csúfjára szolgál.

Ördög bocskor (*Eryngium campestre* L.), a kitépett füvet a szél kergeti. *Salsola tragus* is ö. b.

Ördög bordája Veszelszki (*Eryngium campestre* L., *Salsola tragus* L.) és Csapó (*Aspidium filix mas* Sw.).

Ördög czérna (*Lycium barbarum* L., *Clematis vitalba* L. és *Cuscuta europaea* L.), nemzetközi.

Ördög fog Földi (*Bidens tripartitum* L.) mindenbe belekapaszkodik.

Ördög gyökér F. (*Aconitum napellus* L.), másképp farkasgyökér.

Ördög harapta vagy marta-fű *Meliss* (*Succisa pratensis* L. és *Scabiosa vulgaris* L.), már Hrabanus Maurusnál (1856.) *Morsus diaboli*. Perger (deutsche Pflanzensagen, Stuttgart und Oehringen 1864.) a következő mondatokat említi meg. „Igy bizonyos fiatal ember az ördöggel azon alkut kötötte, hogy ez őt a füvek gyógyító erejének

megismerésére tanítsa. De mivel a fiatal orvos nagyon is ügyes lett, az ördög attól félt, hogy a pokolnak majdan nagy kárára lesz, s azért megvakította. Azonban a fiatal ember a reá nézve üdvös hatású füvet ennek daczára is megtalálta és ismét látott. Erre az ördög, mert a szerződést maga szegte meg, annyira dühbe jött, hogy a szemgyógyító gyökeret elharapta, a mely ezóta mindig így nő s e nevet viseli: ördög harapta v. marta fű. Schönsperger a botanikus elbeszéli, hogy az ördög e fűvel sok galibát okozott, s hogy a Boldogságos Szűz az emberiségen megkönyörülve, a fű erejét elvette, mire az ördög a gyökeret dühében elharapta. A gyökér Sz. Iván napja előtt még ép. Használ a megbűvölés, megigézés és a — rossz asszony! — ellen. Szent Vinfridnek angyal mutatta meg mint orvosszert a nyak bajai, különösen pedig a torokgyík ellen“.

Ördög keringő Földi (*Eryngium campestre* L., *Salsola tragus* L.) épen úgy ördög oldal Földi, ördög rokollya Csapó és ördög szekér Csapó. Valamennyi név azon körülményre utal, hogy a szél a kitépott füvet ősszel a mezőkön körülkergeti. A német „Valentdistel“ is e tünetményen alapszik. Sz. Bálint t. i. a nehéz betegség (Epilepsis) ellen nyújt segítséget.

Ördög lencse Ambrózy patikáros ur gyűjtéséből Szegedről (*Trigonella foenum Graecum* L.), másutt nem volt található.

Ördög lova farka (*Asparagus officinalis* L.), más-kép egyszerűen lófarkfű, mely név még a Hippuris-t, az *Equisetum*ot és az *Ephedra*t is megilleti.

Ördög méze Melius (*Gentiana lutea* L.), keserű volta miatt.

Ördög szar (*Ferula assa foetida* L.), ismeretes patikáros elnevezés.

Ördög szem (*Adonis aestivalis* L. és *Hyoscyamus niger* L.), valamint ördög tej (*Euphorbia* L.) nemzetköziek.

Ördög tojás. Csak egyszer hallottam, azért nem állapíthatom meg. A németben Teufelseier (*Phallus impudicus* L.), Teufelspuppe (*Physalis Alkekengi* L.).

A németben előfordulnak még: Ördög haja v. szakállá (Teufelshaar oder -bart, *Anemone alpina* L.; ördög körme (Teufelskrallen, *Phyteuma spicatum* L. és *Calendula officinalis* L., mely utóbbi a M. Nyelvörben Paszlavszky J. közlésében mint k ö r m i c z e szerepel); ördögszöllő (Teufelstrauben, *Asparagus officinalis* L.); ördög keze (Teufelshand, *Orchis maculata* L.); ördög almája (Teufels-Apfel, *Datura Stramonium* L.); ördög cseresznyéje (Teufelskirschen, *Atropa belladonna* L. és *Bryonia alba* L.); ördög öve (Teufelshosenband, *Lycopodium clavatum* L., lásd Sz. János öve), ördög bele (Teufelsdarm, *Convolvulus arvensis* L.); ördög dohányzacskója (Teufelstabaksbeutel, *Lycoperdon bovista* L.) sat. sat.

Sátánfü Csapó (*Dracocephalum moldavica* L.) és Diószegi orv. fűvészkönyv (*Melittis melissophyllum* L.).

Pokolvarfü Nemnich (*Chenopodium hybridum* L.), csak a magyarban.

Boszorkányfü (*Hypericum perforatum* L., *Reseda luteola* L., *Stachys annua et alpina* L.), *Aspidium filix mas* Sw., *Circaea lutetiana* L., *Artemisia judaica* L., *Atropa mandragora* L. és *Lycopodium selago* L.).

Boszorkánykása Veszelszki (*Festuca fluitans* L.).

Boszorkánykóró (*Asparagus officinalis* L.).

Boszorkányliszt (*Lycopodium clavatum* L.), a medvényom, korpafü, Sz. János övének szpórái, máskép sárga hintőpor és helytelenül szúpor!

Boszorkánytej (*Euphorbia* L.).

Bába szalagja Melius is ide tartozik (*Solanum dulcamara* L.); hajdan t. i. füveket ismerő vénasszonyok, boszorkányok vagy bábák (lengyel, orosz, tót baba, annyi mint vénasszony) foglalkoztak a bábászattal. Hogy a név eredete ez, azt a német Alpsranken (azaz Boszorkány szalagja) és a Hexenstrang (*Clematis* L.) bizonyítják.

Banyagomba (*Boletus bovinus* L.) Hexenpilz.

Banyaposz (*Lycoperdon bovista* L.).

Varázslófü Diószegi (*Circaea lutetiana* L.) Hexenkraut, l'herbe sorcière.

A DIFTERITISZNEK JÓ MAGYAR NEVE.

A difteritist magyarul elnevezte valaki — nem nagyon találóan, a helyett elég borzalmasan — „roncsoló toroklob“-nak. Még pedig „roncsoló“-nak azért, mert az illető nem tudott görögül s azt sejtette homályosan, hogy διφθερίτις a διαφθείρω „szétrontok, összeroncsolok“ ige származéka, holott tudnivaló, hogy a διφθέρα „hártya“ főnévből van képezve.

S íme a nép nem csak egyszerűbb, világosabb, rövidebb, hanem még tudományos tekintetben is találóbb nevet adott e betegségnek, midőn elnevezte *torokpenész*-nek, s ezzel nem csak a toroknak ilyenkor penészes tárgyhoz való hasonlóságát fejezte ki, hanem mintegy eltalálta a tudományos magyarázatot is, mely valóban apró gombáknak, tehát penésznek tulajdonítja a bajt. Torokpenésznek nevezik a difteritist Veszprém megyének több helységében, névszerint Vilonyán, Kádártán stb., s a kinek ez adatokat köszönhetjük, Dr. Sándorfi úr, veszprémi járási orvos, a néppel érintkezésében maga is e nevet használja és terjeszti. Utánzásra való példa, mert a szó megérdemli, hogy mindenütt elterjedjen, s hogy az orvosi műnyelv, s főleg a hírlapirodalom ezt a szelidebb kifejezést végegye használatba ama hátborsóztató „roncsoló toroklob“ helyett.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Káldi György nyelvéből. †

I. Ritkább szavak és szóalakok.

Ádázott. Theophilactus-nevű Constánczinápolyi Patriárka. . úgy néki *ádázott volt* a ló-tartásnak, hogy két-ezer lovat tartott. I. 449. lap. Molnár Albertnél: *ádáz* = rabidus.

aitatatlan : ájtatofság nélkül való. I. 560.

aitatlanság. I. 172.

állapik : állapotodik. II, 215.

áltat : ámit. A hamis istenek külömben el nem hithették az embereket, hanem *el-áltatván* őket, hogy természet-fölött-való dolgokat chelekefznek I. 60.

békéllet : békéltet. Hogy minket Krisztus az ő Attyával *meg-békélletne*. II, 119.

bélleni. *Rá-béllé* (valószínűleg : *bérlé*) Káint az ördög, hogy *meg-ölné* az igaz Ábelt. II, 212.

berke : bárka. *Berkét* ízentelünk (Virág-vasárnapján). I, 491.

bolyókás : bohó, bolondos. I, 39. M.-nál is.

boncsok : szép *bonchokos* ló, mellyen rofz vitéz ül. I, 153. M.-nál nincs *meg*.

böchü : főzelék. A régi Keresztyének a kenyér-kivül chak *böchüt* ettek (böjtön). I, 24. és I, 353. M. aestimatio, item legumen, hülsenfrucht.

czogatni az ebet : elüzni. Ha az úra *el-czogattyá*-is előle az ebet, lábához fekszik. I, 385.

chalatság : csalódás. Sem *chalatság*, sem kételkedés ninc *ő-benne* (Istenben). I, 29.

chalóka róka : csalfa. I, 157.

chaponik : csappanik. I, 24.

chitkó : csikó. I, 144. és I, 492.

chömöllet köntös. I, 58. M. cymatilis, himmelblau.

doh. I, 176. M. putor, gestank.

duskás ital : bőséges. I, 515.

egyébha : máskor. Melly jelenés nem chak ez-úttal történt, hanem *egyébha*-is. I, 117.

ekkidig : eddig. I, 614. és közönlégesen.

erkölcsösség : morositas. Az Alfzöny jó kedvel engedgyen férjének, ha szintén tudgya-is *erkölcsösségét*. I, 154. M. moralitas és morolitas.

érlel : érint. A fázántó emberek az ökröket öfztönnel *érlelik*. II, 229.

esölék : hulladék. A mit Krisztusnak akarunk adni, jó és válogatott légyen, és nem vala-mi szemétre-való *esölék*. I, 552.

eszterag : gólya. Az *eszterag* avagy gólya. I, 130.

ész : íz ; *ézes* : ízes, jó ízű.

ézelít : ízlel.

fanos : füzös. Gubás ebnek *fanos* eb társa, lator latornak barátja. I, 101.

fékemlő : zabola. A lova *fékemlőjét* vagy zaboláját fogta. I, 609. és I, 577.

fityeréz. A vizlák... mindent *fel-fityeréznek*, ki-vakarnak, el-árulnak. II, 183. M. scrutor, fagio (= *fityészök*).

fúás : fúvás. I, 125.

gömbölyeg : gömbölyű. II — 146.

gyürő : gyűrű. II, 127. és közönségesen.

hernyű: hernyó. I, 617.

húrogat, meg-húrogat: kigúnyol. I, 157. M.-nál ludifico, verspotte.

iktatni: vinni, vezetni. A kinek Indiába kellene menni, nem jó néven venné-e, ha valaki hamar oda-*iktatná*? II, 207.

jargal: nyargal. I, 306. M. curso, equito.

jegy-ruha: menyasszonyi hozomány (a népies móríng). Solon meg-tiltotta a pénzbeli *jegy-ruhát*. I, 152. M. dos.

kamoka-köntös. I, 58. M. kamoka: pannus Damascenus.

kászolódik: I. gázol, gázlódik. A ki parton áll, látván valakinek veszedelmét, nyújthat valami fát néki; de nem kell úgy *bé-kászolódni*, hogy mind-ketten vezedelemben légyenek. II, 110. 2. késedelmeskedik. Addig *kászolódnak*, hogy a gyéként el-rántják alólók. I, 554. M.-nál nincs.

kászolódás. A Sz. Lélek malasztja nem tud kéfedelmes *kászolódást* = Nescit tarda *molimina* virtus Spiritus S. II, 149.

keteputácska: gunya, holmi. II, 32. M. instrumenta, utensilia.

ki-fittyen: kiesik. Vitéz úram *ki-fittyen* a nyeregbl. I, 577.

kintornálni: énekelni (és pedig hangszer nélkül). Némely Újító Atyafiak az éneklést és Musika-szerfázatokkal-*való* zengést kárhoztatták. Chodálom, hogy ebben akadoznak, holott ők Baalíták módgyára *kintornálnak* mind a templomokban, mind az utzákon, midőn halottat kifernek: a Lutheristák pedig sok helyeken Musika-szerfázatokkal-is élnek. I, 693.

ki-színleni: Erdélyből (a Jesuitákat) vagy ki-kergették vagy *ki-színlették*, jóllehet némellyeket közzölök meg is tömlöczöztek és vertek. I, 614.

kőchagosodik: megrészegül. I, 582.

konfrajt. *Konfrajtot* vagy kaláchat ad kezébe. I, 45.

koronka: fejdísz. Mellyet ha meg-gondolnának a leányok és menyetskéek.... inkább adnák pénzőket az Isten tisztességére, hogysen a tornyos *koronkákra*. II, 127. M.-nál nincs.

kuasz: kuvasz. I, 123.

kutarcz: Kutarczot vagy szégyent vallanak. I, 52.

latrémos: valószínűleg vásott. A *latrémos* gyermekek a tövisset-is meg-hágják. I, 313.

leppentyű: lepke, pille. A gyermekek *leppentyű*- vagy fényes bogár-után izzadásig futnak. I, 285.

leselkedik: leselkedik. II, 254. *leseskedő*. I, 401.

lévél: van; a *lenni* igének frequentativuma. A minémű fogyatkozások egyéb Birákban *lévélnék* (saepe occurrunt), azok a Krištusban nem lehetnek. I, 28. és többször.

lustosság: piszkosság. II, 37. M. lustos = sordidus.

magyarán: majoránna. I, 254.

marczona dolog, *marczonaság*: csekélység, hiábavalóság. A bűnös Istennek annyi jó teteményi-után aká-mi *marczona* dologért meg-bántya úrát. I, 233. Gyakorta merő *marczonaságért* sok vér ontatik. I, 401.

mély-föld: mérföld, meile. II, 251. (kétszer).

mért-föld: mérföld, meile. I, 628.

mív: mesterség. Sem *mívet* nem tanultál, sem kereskedést nem űztél. I, 233.

munkáloszik: munkálkodik. II, 50.

nézél: nézeget. I, 58. és II. 135.

nőszik: nősul. I, 148.

nyugatni: nyugtatni. Hogy *meg-nyugassa* őket. II, 5.

ont, le-ont: dönt. A sebes szél *le-ontya* a házat. I, 367.

orozkodik: lopózkodik. Sz. Guido szüleitől *el-orozkodott*, hogy imádkoznék. I, 127.

ország-ház: fő város. Nabukodonosor nagynak mondotta Babilont, melyet ő épített *ország házá*nak. I, 70.

orv: lopó. Az *orv* el-lophattya a gazdagságot. I, 639.

palló. A mint a szénről a hamvat el-viszi a *palló* vagy fúvó vagy szél. I, 241. M. *pallom* = rostállom, evallo, vanno, quatio: *palló* = quatiens, ventilans, ponticulus.

parancholni: szerezni, procurare. Imé a te gond-viselő házastársot és nagy gazdagságot *parancholt* néked. I, 460.

paraszt barát: laicus frater. Vólt egy laicus Barát (*paraszt barát*nak nevezik némellyek). I, 101.

píh: hely. *Píhhez* hasonlítatik reménfége. I, 195.

publikán: pelikán. M.-nál is.

purdi pénz: hamis pénz. A vásott gyermekek a *purdi pénzt* addig hordozzák, míg nem valami *vaklyás* kufárra kötik. I, 574.

rekkeníteni: elenyészteni. I, 23. M. delere, suppressere.

rusnya: ronda. Bűdös és *rusnya* a számár. I, 514.

safarina: concubina. II, 63.

sántálni: sántikálni. I, 382.

sápolódik: panaszkodik. I, 636. M. quaeritor, haesito.

sár; *fekete sár*: melancholia; *sárga sár*: cholera. I, 117.

senyved: rothad, bűdösül. I, 449. M. faule, rieche übel.

sípolni, fel-sípolni: eltékozolni. Egy tékozló fiú *fel-sípolván* mindenét, az-után torzsán rágódott. I, 448.

sólya: czipő. M. pantoffel, solea.

sóralás: járás-keles, ácsorgás. A kichiny alkalmatosságoktól kell őrizkednünk; úgy-mint az Afzfzony-állatokkal-való tréche-léstől és hcában-való fel- s alá-sóralástól. II. 37.

sömörgözés: ráncz. M. ruga, corrugatio.

szentül, meg-szentül: szentté lesz. A kik sokat fzarándokoskodnak, ritkán *szentülnek meg*. I, 426.

Szíták: Szittyák, Scythak. I, 136.

tachkó: eb faj. Semmi kopó vagy *tachkó* úgy fel nem talállya a nyúlat. I, 429.

tarcha? Kedvesb a teftnék a kechke a kechegénél, a *tarcha* a harchánál. I, 356.

tat: a hajó vége, puppis. A közönléges hajónak orra és *tattya* keskenyebb a derekánál. I, 119. M.-nál nincs.

térengni: ide f tova térti. A gyermekek futosnak a lepentyük-után, f minthogy ezek ide f tova *térengnek*. II, 213.

tetém: csont. Salamonnak királyi széke Elefant-*tetém*ből volt. II, 77.

tolú: toll. Nem *tolúból*-való pennával. I, 532.

többit: sokasít. I, 460.

többül: többé lesz. I, 703.

túr: fekély. A kin valami *túr* vagy fekély vagyon. I, 162.

túros: fekélyes, *Túros-lábú* kuldus. I, 315.

tündérség: kuruzslás. A bü-bájosok minden *tündérséget* külömböző okból chelekefsznek. I, 61.

újontában: új korában. I, 63.

úszdogál: úszkál. I, 612.

vaklyás: vaksi; l. *purdi*.

viszszaveszni Némelly részegek..... mindennel *viszszavesznek*. I, 343.

zajdúl. A bornak erejétől *zajdúl* meg az ember. I, 163.

zománczozni: befödni, bevonni. Ez jelen-való szent napokban az Anyafzentegyház *meg-zománczozza* a fényes napot a setét étfzakával, az édes mézet a keferű epével. II, 218. M.-nál übertűnchen.
KISS IGNÁCZ.

Ételnevek

egy mult századbeli szakácskönyvből.

Alma Étek.	Balás Lév.	Baratzk Torta.
Alma Béles.	Bálmos.	Berbéts fő saláta.
Alma Fánk.	Bárány fő rántva.	Birsalma Pástétom.
Alma Kása.	Bárány hús Német	Bodza Fánk.
Alma Lév.	módon.	Bodza Kása.
Árpa Kása téjben.	Bárány fő hidegen.	Bors Borral.
Bába Fánk.	Bárányhús piritva.	Boros Kenyér.
Bába kenyér.	Báránybél téjjel.	Boros Leves.
Bagoly Borsó.	Baratzk Fánk.	Boros Szerdék,

Borsó Leves.	Hal tiszta borral.	Lapos tödő Máj.
Borsót főzni.	Hideg Étek.	Lása.
Borsó Laskával.	Hust bé-főzni.	Laska.
Borsós Szilva.	Hüvelyes Borsó.	Lengyel Lév.
Borított Lév.	Iros Lév.	Lengyel Tzibere.
Bot Lév.	Ikrát főzni.	Leány sarjával.
Czitrom Lév.	Káposzta Kolozsvári	Lentse Leves.
Cseh Rántott.	módon.	Lentse olajjal.
Daru Sása.	Káposzta közönsé-	Lemonyával.
Despot Lév.	ges módon.	Ludas Kása.
Dió Béles.	Káposzta vajjal.	Lud sülve.
Dió Sása.	Káposzta Ikrával.	Luther Lév.
Dinnye Torta.	Káposzta Lév tzibe-	Lyukas Kása.
Domika.	rével.	Lönye.
Disilber.	Káposzta Béles.	Maár Leves.
Etzetes Tzibere.	Kappan Lév.	Magyar Lév.
Etzettel, hagymával.	Kaporrall.	Májoranna Lév.
Édes tej.	Karbonáta.	Máj rántva.
Ég Lév.	Kása olajjal.	Makaró.
Egész Alma.	Kender mag tzibere.	Malatz hidegen.
Egres Béles.	Kinzott Kása.	Malosa Lév.
Egressel.	Kenyér Kása.	Megy Saláta.
Éles Lév.	Kenyér tortáta.	Metéltt Étek.
Fekete Lév.	Keresdi Lév.	Mikó Lév.
Fenyő Gomba.	Kotsonya.	Miskulantzia Saláta.
Foghagyma Lév.	Kotzka Lév.	Mondola Klödör.
Foghagyma petse-	Kolbász.	Mandola Lév.
nye.	Kozák Lév.	Mondola Peretz.
Főkötös Fánk.	Köles Kása.	Mondola Pogátsa.
Fürj sülve.	Körtvély pástétom.	Mondola Saláta.
Füstölt petsenye.	Körtvély Béles.	Mondola Tortáta.
Galuska.	Klödör.	Mosár Fánk.
Gombát főzni.	Körtvély Fánk.	Murokkal.
Gyömbéres Lév.	Körtvély főve.	Murok téjjel.
Gyömbéres Sása.	Koldus Lév.	Mustos Petsenye.
Guta Lév.	Korpa Tzibere.	Német Lév.
Gyümöltsös Lév.	Kukrejtlet.	Német rántott.
Hagyma Lév.	Kutkusa.	Német tejes éték.
Hagyma rántva.	Kék Káposzta.	Nyelve főzni.
Hajtott tejes éték.	Lábból való Saláta.	Nyers Káposzta Sa-
Hal fekete lével.	Lábbogó tejes étel.	lata.
Hal Téjfellel.	Laboda paréj.	Olajos Spék.
Hal riskásával.	Lapos tészta.	Olajos Domika.

Olajos Lév.	Sódor szeg-füves lé-	Turós Béles.
Olasz Káposzta.	vel.	Tyúk tiszta Borssal.
Olasz Makaró.	Sós Viz.	Tyúkfí sóban.
Ordas Leves.	Spékkel.	Tyúkfí borkőben.
Orjával.	Spanyol Lével.	Tyúkfí Czipóban.
Ostya Béles.	Susa.	Tyúkmony Saláta.
Olasz Kolbász.	Sült.	Töltött Tyúk.
Palástos Riskása.	Sült Hal.	TyúkkáposztaLével.
Paláta.	Sült Lével.	Tyúkmony Sufa.
Párolt Rák.	Sült Pastétom:	Tyúkmony Lével.
Paréj.	Sűrű tejes éték.	Tyúk Saláta.
Pástétom.	Süveg Fánk.	Tyúkmony Sajt.
Pép.	Szójalt Rák.	Tízfra Lév.
Pikáda.	Szilvás Béles.	Tsuka Lével.
Pila.	Szilvás Tzipó.	Töltött Káposzta.
Piroska.	Szömörtsők Gomba.	Töltéses Fánk.
Palatsinta.	Szömörtsők Lév.	Töltött Malatz.
Rántott Riskása.	Szürke Lév.	Töltött Tyúk.
Rántott Kenyér.	Tálban Főtt.	Töltött Tzipó.
Rák rántva,	Táloan főtt semlye	Töltelék.
Rák Sajt.	Kása.	Tök Tejfellet.
Rák Tejfellet.	Tárkonnyal.	Törött Lével Hal.
Rák Tehénhúsban.	Tálban főtt tejes	Töltött Tyúkmony.
Rák töltve.	étel.	Tüdő Kása.
Rántott Körtvély.	Tejfeles Káposzta.	Tüdő éték.
Répával.	Téjfeles Túró.	Tüdő Rántva.
Riskása téjben.	Téjfellet.	Ugorka Saláta.
Rósa Kása.	Téjfeles Kenyér.	Ugorkát főzni.
Röstölt Lév.	Árpa kásával.	Uj Káposzta.
Sállya Fánk.	Petrezselyemmel.	Uj Káposzta szalo-
Sárga Lév.	Riskásával.	nával.
Savanyú Lév.	Tehénhús lével.	Uj Káposzta téjben.
Savanyú petsenye.	Tiszta borssal.	Vad almával.
Saláta.	Polyékával.	Vad hús sültve.
Sállyás petsenye.	Tormával.	Vagdaltt Étek.
Sák vászonnal.	Kukrejtlet.	Váradí Lév.
Szeg-füves Lével.	Tejes Klödör.	Vajas Klödör:
Szeg-füves Sása.	Tejes Borsó.	Vendég Lév.
Semle Kása.	Tejfeles Borsó.	Veres Béles.
Seres Leves.	Folyó Fánk.	Veres hagymát főzni.
Seres Kenyér.	Torsa Saláta.	Vetrencze.
Sódor gyümölts lé-	Turós Étek.	Vizát viza lével.
vel.	Tormás Tejfel.	Viza Ikra.

Viz Leves.
Zab Kása.

Zólnai Lév.
Zuppon.

Zuppon Lév.
Zöld Lév.
MÉSZÁROS VILMA.

PÁZMÁNY NYELVE.

Irta: Kiss Ignác, megjelent a Nyelvtudományi Közlemények XV. k.

Ha végig tekintünk nyelvtudományunk komolyabb irányának fejlődésén, valóban megdöbbentő a mostoha eljárás, melyben munkásai részéről különösen egy forrását látjuk részesítve, régibb irodalmunkét. Eltekintve ama néhány egyoldalulag tárgyalt értekezéstől, melyet legfontosabb codexeinkről birunk, majdnem teljesen használatlannak állíthatjuk nyelvtudományunk e kincsaknáját s csak csodálkozunk lehet azon sajátos fejlődési tünetén a tudománynak, hogy még most is, midőn egy másik, ezzel hasonló értékű forrás, a népnyelv kincseinek kimerítésében szokatlan, mondhatnám élénk mozgalom keletkezett, e rész annyira el van hanyagolva. Szamba vévén e tényleket, csak öszinte örömmel fogadhatjuk azt a munkát, melynek oly régibb író nyelvéről célja beható, részletes és tudományosan rendszerezett tanulmányt adni, mint Pázmányé, kinek nyelve korának köznyelve, melynek vizsgálása nem csak a nyelvésznek fog becses adatokat szolgáltatni, hanem hálásan jutalmazó annak is, ki a nyelvet, mint a stílus, a művészet eszközét tekinti; mert „sok igaz gyöngyöt találunk műveiben, melyek valóban megérdemlik, hogy nyelvünk diszesítésére közkinccsá tegyük“. — Midőn azonban ezt állítjuk, rendkívül sajnáljuk, hogy nem nyilatkozhatunk hasonló kedvezően a munkának tudományos értékéről is. Három forrása van a nyelvtudománynak, rokon nyelveinké, régibb irodalmunké, s a népnyelvé, valamely filológiai munka tudományos becsét csakis ezeknek szoros és együtt való tekintetbe vétele adhatja meg az összehasonlító elmélkedés eszközével párosulva. Pusztán anyagösszeállítás, minden vonatkoztatás nélkül a nyelv régibb vagy újabb átmeneti álláspontjára, bár ha nem mondható épen céltalannak, de mindenesetre csak félmunka lesz, mely legfeljebb csak eszközüül szolgálhat más tudományos kifejlésnek; de magában véve a tudományos érték epithetonját nem egykönnyen fogja kiérdemelhetni. De ezenkívül még az ilyen, csupán anyagot összeállító tárgyalásnak is pontos, tudományos rendszerben kell történnie, fel kell állítania a választó falakat a jelenségek kategóriái között s az egyes tünetények valódi, jellemző jegyét felismerve, az azonos jegyek elkülönített csoportjába sorozni. S igazán mondhatjuk, nem keveset von le e

munka érdeméből is, hogy nem ismer szoros határokat a nyelvjelenségek osztályai közt, hangtüneményeket tárgyal alaktani részben, egy csoportba vegyít mondat-, jelentés- és alaktani sajátságot, sőt a nyelvtan egyik legkiválóbb részének, a jelentéstannak nem is állítja fel osztályát a felmerülő nyelvjelenségek között. Követhette volna e tekintetben is Simonyi példáját, kire sokszor hivatkozott, mint tekintélyre, s kinek logikus, a dolog természetén alapuló rendszerezése módja is példásszerű.

Ha szorosabban a hangtani sajátságok fejtegetését vesszük tekintetbe, mindenelőtt azon helytelen vagy legalább nem tudományos szemponton ütközünk meg, melynél fogva szerző a hangváltozásokat mai alakjukból indulva ki vizsgálja, mi aztán efféle kitételekre nyújt alkalmat „*é áll e helyett ezekben: mér, nyér, észik, téssen, vészen*“ holott az ugor *mərgs-*, *nərgs-*, magyar: *eve- teve- veve-* tőalakok éppen a hosszú mássalhangzós változatot bizonyítják eredetibbnek; hasonlóképen a mássalhangzóknál is, midőn állítja, hogy „*d áll gy helyett ezen szavakban: hadna, vadnak,*“ holott általánosan ismeretes tény, hogy éppen megfordítva történt, azaz *gy* csak az eredetibb *d*-nek elváltozása. Ugyancsak a kifejezés szabatosága ellen van kifogásunk, midőn hibáztatjuk, hogy többször *kettőztetett* mássalhangzóról szól; mert valójában itt csak mássalhangzó hosszúságról lehet szó, a kétszerezés inkább csak ortografiai fogalom. Bővebb példázást, világosabb kifejtést vártunk volna a hosszú magánhangzók tárgyalásánál, különösen ama tételnél, hogy „*az u mindig hosszú az egytagú szókban, mint: úgy, út, kút, rút, lúd, hús*“⁴. E példákról amúgy is tudjuk hogy hosszúak, azon egytagúakat szerettük volna bemutatni, melyekben kissé feltűnőbb volna a hosszú hangzó, mint: *buk-ik, dug, gugg, lyuk, rug, sut, uj, ujj*.

Áttérvén az alaktani tünemények tárgyalásához, teljesen fölöslegesnek s ide nem valóznak tartjuk azon képzők és németes összetételek elsorolását, melyek a nyelvújítás óta jöttek divatba, s melyekről így a nélkül is tudva van, hogy Pázmánynál nem fordulhatnak elő. Szintilyen szükségtelen azon közönséges képzések részletes tárgyalása is, melyek tekintetében Pázmány nyelve éppen semmi érdekességet nem tüntet fel, minők pl. a *-ság -ség, -i, -nyi, -os -es, -ás -és* stb. végzetekkel történt képzések. — De sokkal feltűnőbb hiba mindezeknél azon rendkívüli figyelmetlenség, melyet szerző az egyes nyelvtünemények mibenlétének, megítélésében tanusított; melynélfogva t. i. számos oly jelenséget tart alaktaninak, mely tulajdonképen a hang-, mondat- és jelentéstan keretébe tartozik. Ez annál károsabb, minthogy az ily irányú dolgozatoknak éppen legfőbb feladata egy csoportban adni

az együvé tartozó tűneményeket, s ennek szem elől való tévesztése, zürzavaros adathalmazzá alacsonyítja le őket. Nem tartozhatnak a ragozás tűneményei közzé az eredeti zártabb hangalakok használata efféle többesekben: *lombosok*, *torkosok*, *holdok*, szintígy a *-ból -ról -tól* ragok váltakozása zártabbhangú *-búl -rúl -túl* másaival. Ugyancsak hang- s nem alaktani tűnemények a *j* használata az *-úl -ül* ragok előtt, mint: *példájúl*, az efféle személyragozási jelenségek: *kerti*, *hiti*, *várasí*, *ajándékok*; továbbá azon összevont igealakok, melyeket az igék ragozásánál látunk tárgyalva, minők: *hűn* = *hívé-n*, *vén* = *vevén*, *ett* = *evett*, *itt* = *ivott*, *metszek* — *mit teszek*, *medgyünk* = *mit tegyünk*, melyek ennélfogva mindannyian nem a nekik megfelelő helyen vannak elsorolva. Ugyanily tévedés forog fenn az idegen szók tárgyalásánál is, mely alaktani csoportok közt történik, holott a benne előforduló különösségek hangtaniak. — Jelentéstani tűnemények fejtegetésével van az alaktani előadás zavarva azon helyeken, hol a visszaható alak használatáról szól a szenvedő jelentésében, úgyszintén, hol az igekötők értelemmódosító funkciójáról, a névutókról s az igenevek jelentéséről értekeznek. — Hasonlóképen nincsenek illő helyeiken tárgyalva ezen mondattani sajátságok: a *hog*y és *midő*n kötőszók használata, s az igekötők elhagyása a nekik megfelelő alaktani csoportban. — Mindezen hibákhoz számítjuk még azon túlhaladott ferdeséget is, mely szerint a fokképzés a szóképzés tűneményeitől elválasztva a névragozás keretében van tárgyalva, mi egyik legkirívóbb bizonyossága annak, hogy a szerző nem vette eléggé tekintetbe az újabb kritikai munkásságot, mely a régibb nyelvtani hibás nézetek tisztázása ügyében történt.

Még aránylag legjobban sikerült rész a mondattani feldolgozás, mi Pázmány nyelvének fejtegetésénél természetes is, s csak kár hogy még itt sem tud szabadulni más nyeltani kategóriákba tartozó tűnemények becsempészésétől. „Különösen jelentéstaniak azok, melyek itten-ottan bekeverednek, mint p. azon helyen, hol az át nem ható igének átható használatáról értekeznek. Ugyancsak megrovandó ezen grammatikai műszónak többször való alkalmazása: *szóvonzat*. A nyelv anyagát hangcsoportok, nem természeti testek alkotják, vonzás és taszítás tűneménye ezek közt nem jelentkezhettek s a mit e neven rendszerint értettek, t. i. bizonyos viszonzó együttjárását valamely név- vagy igeszóval, az korántsem valamely nyelvbeli, mélyebb ok nélkül való esetékeség, mint szeretik hinni, ez a gondolat természetében rejlik. Nem hagyhatjuk végül a szerzőnek azon véleményét sem ellenvetés nélkül, melyet a *tele* szó képzésére

nézve jegyez meg a mondattani részben, mely szerint t. i. úgy látszik előtte, hogy a *telve* igenévből rövidült; ez nem állhat, mivel 1) *tele* jelző is lehet, 2) nem egy könnyen lehetünk analógiát nyelvünkben egy *v* nyomtalan kiesésére *l* után; 3) mivel igen alkalmasan magyarázható afféle képzésnek, mint: *kőszá*, *pörge*, melyekben a deverbális *j* elkopott, mit e szónak *teli*, *telides*, *teljes* alakjai is bizonyítanak.

Általában véve azonban nem tarthatjuk érdem nélkül valónak e művet, legalább az anyagot látjuk benne lelkismeretesen összeállítva, s így mindenkor megvan azon becse, hogy más behatóbb kutatásnak alapjául szolgálhat; de ezenkívül van egyes mondattani észrevétele, mely mélyebb analizisra mutat, s melynél fogva különösen e rész méltán érdemli figyelmünket. Pázmány nyelvének specialisabb szempontból való, részletesebb feldolgozása sürgős feladata nyelvtudományunknak, s azt hisszük, hogy nem csekély szolgálatot tehetne vele szerző, ha e tanulmányának egyes hangtani — vagy mi ez esetben fontosabb: jelentés és mondattani pontját, különöbben kiemelve beható vizsgálat tárgyává tenné. Ily irányú kutatás mindenesetre hasznos és kíváncsú munkálat; mert Pázmány magyarsága tekintély, melyet — mint a szerző helyesen mondja — azoknak kik nyelvünk fejlesztésével, törvényeinek kutatásával foglalkoznak, kik nyelv-tant írnak vagy ezt tanítják, ignorálniok nem szabad.

MUNKÁCSI BERNÁT.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

1. A gyermekeknek mondott *nannagy* szót T. Nagy Imre e szavakkal magyarázza (IX. 43.): „emelkedj! (csak ezen személyben)“, s most ott úgy látszik a nép is igealaknak érzi, mert fölszólítást fejez ki s úgy hangzik, mint a *maraggy*, *eregggy*, *szalaggy*-féle fölszólító alakok. De eredetileg alig lehet egyéb, mint a „*nagy! nagy!*“ szavak összevonása.

2. Az *ivad* szóval nem egyhajtású (mint István bácsi véli VII. 81.) az oklevelekben található *Iva*, *Iwa* helynév, s a mai hevesmegyei *Ivád* helység neve. A helységneveknek gyakran fanév szolgál alapul, p. Bűkk, Bűkkös, Tölgy, Tölgyes, Tölös, Szilas, Szilád, Szilágy, Gyertyánkut, Gyertyános és Gyertyámos, Diós, Diód, Komlós, Komlód, Almás, Almád, Almádi (több példa II: 344—5.). Így lett a föntebbi *Iva* és *Ivád* az *iva*-fa nevéből, mely azelőtt használatos volt nyelvünkben, legalább előkerül egy oklevélben „arbor quae iwafa dicitur“ (1264) VII: 318., s tán az o. közlött *juna* („super fruticem juna“) is így olvasandó: *juaa*,

azaz *iva*. Maga ez az *iva* szó a tiszafa neve és idegen eredetű; nem egyéb mint a mai német *eibe* (eibenbaum), mely régi német *îva* alakjában jött át nemcsak a magyarba, hanem a román nyelvekbe is (l. Dietz). — Egyuttal megemlítjük *Czegléd* etimológiáját, mert szintén növénynévből ered, t. i. a *czigle* nevű fűzfaj nevéből.

3. Ny. VII: 436. a névszókúl használt igealakok közt megemlítettem a *haggyján* szót („ez még haggyján volna”); azonban e szónak ott adott magyarázatát, mely szerint *haggyám* v. *haggydám*-ból volna összevonva, helyre kell igazítanom. A *haggyján* szó ugyanis ennek a rövidítése: *hadd járjon*. Az utóbbi kifejezést megtaláljuk Geleji Katonánál (Corp. Gramm. 298. *hadgyárjon*, *haggyd járjon*); Imre S. szerint (Gel. Kat. 56.) „népies indulatszói kifejezés” és Pázmánynál is gyakori.

SIMONYI ZSIGMOND.

Bónis K. úr kívánatára kijelentjük, hogy multkor közlött Igazolás-ának a kéziratban volt egy 5. pontja is, mely a *szor-szám*-ot védelmezte. Ezt a pontot azért nem közöltük, mert veszett ügyet védelmez. Abból hogy van *-szor*, *-szér*, *-ször* rag, még nem következik, hogy a *szor*-t önállóan is lehetne használni, s valamint a *-tól* *-től* rag mellett — ha szükség volna is rá — nem mondhatni azt hogy *tólam*, *tólad*, vagy a *-ról* *-ről* mellett azt hogy *rőlem* *rőled*, hanem csakis ezeket: *tőlem* *tőled* és *rólam* *rólad*, — ép oly hibásak a *szorszám*, *szoroz* (e. h. *sokszoroz*) szavak, melyekben a *szér* alapszó helyett a *szor* rag van önállósítva. Hogy a rag a *szér* szóból lett, azt kétségtelenné teszik a régi nyelvemlékekben, sőt itt-ott ma nyelvjárásokban is megőrzött efféle alakok: *hatszér*, *hatszeren*, *harmadszer*, *utószer*, *másszer*.

A SZERKESZTŐSÉG.

V Á L A S Z O K.

I. A „neszel” és atyafisága.

Neszel a Dunán túl csak úgy mint a neszez oly értelemben járja: hogy neszt akar venni, erősen figyel, les pl. a vadász; vagy az eltévedt utas éjjel, hogy nem hall-e kocsizörgést, kolompot, vagy kutyaugatást?

Neszel azonban nem jelenti azt soha, a mi a neszeznek első és legfőbb értelme: hogy neszt, mérsékelt lármát csinál, pl. az iskolás gyermekek serege, vagy a kocsmabeli mulatók. A neszez haragos kiáltozást, vagy hangos pört is jelent.

Tehát a neszel nemcsak hogy nem viseli társa a neszez etimologiai és energice activ „neszcsinálás” értelmét, hanem ellenkezőleg, legcsendesebb hallgatást, egyedül a neszlesést jelenti.

Érdekes sarjadékot használnak e töröl szerteszéjjel a Rábaközben, Sopronmegyében: neszüdik, vagy megneszüdik. Annyit tesz, hogy eszelösködik, egy kicsit megbolondul, akár nessel, akár a nélkül is. Ne neszüdjetek = ne legyetek eszeteken kívül. Akkor aztán megneszüdött = megbokrosodott, dühétől, vagy mitől elragadtatott. Vagy pedig: oda neszüdött az egész nép = oda csődült. Lett azán neszüdés = kótyagos dözsolés, össze-vissza multság heje-hujával stb.

II. rész.

A közönséges r é z s ú t-nak (ferde, oldallagos, keresztben levő, schräg) r i z s ú és r i z s ó változatát Dunán túl eleget hallottam: de vékony hangú véggel soha. Hogy ez a szó a lejtősséget is jelenthetné, azt el sem is igen akarom hinni. A lejtő népiesebb néven l ü t t ő, vagy m e n e t e l, vagy e r e s z k e d ő.

BABICS KÁLMÁN.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Garami Rikárd és a magyar nyelv.

Igénytelen kis munka jelent meg a múlt hetekben. Megemlékezés egy meghalt öreg és élete végeig meglehetősen nyomorban sínylődött érdemes néptanítóról. A férfi tehát, a kiről szól, igénytelen ember. A művecske maga is kevés követeléssel lép föl; árul csak 10 krajczárt kíván s e mellé egy kis kegyeletet az elhunyt iránt. A tíz krajczárt megfizetjük, a füzetkét kellő kegyelettel elolvassuk, s azután — okadatoljuk, hogy jóllehet bizonyos nyomatékkal említettük igénytelenségét, mondhatnók jelentéktelenségét, mégis behatóbban foglalkozunk vele.

Ismert professzor nevét viseli a füzetecske címlapja. Irta Garami Rikárd. Ez a név pedagógiai körökben nem hangzik rosszul. Garami már évek óta professzora a belvárosi reáliskolának, s nevéről nemcsak a keze alul kikerültek nagy száma tud, hanem a közönség is nem egy ízben hallhatta emlegetni. A kin pedig ez nem történt meg, az 10 krajczárért nem csak tudomást vehet Garami Rikárd létezéséről, hanem fél tucat címet is nyomtatásban kapja. A teljesség kedvéért ide írjuk a füzetnek teljes címét: „Megemlékezés Virányi (Virnau) Ker. Jánosról. Irta Garami Rikárd, tanár; a philologiai társaság titkára,

a Népnevelők pesti együletének egyik alelnöke, az orsz. paedagogiai társaság választ. tagja, a Budapest VIII. ker. I. sz. iskolaszék tagja, az orsz. közélettanodai tanáregyletnek, a tiszántuli ref. tanáregyesület r. tagja stb.“ Kalapot emelek az előtt a pergő nyelvű halandó előtt, a ki ezt egy szuszra elmondja, s ráadásul még hozzá gondolja a többit, a mit az a végére csapott „stb.“ sejtet a megelőző címektől már különben is elrökönyödött olvasóval.

Garami Rikárd, a ki ennyi címét kiírja, s még egy csomót elhallgat, adja meg a jelentőségét ennek a munkának. Vannak, a kik hallják szavait s a kik hallgatnak szavaira; vannak ismét, a kik elolvassák értekezéseit; egy szóval megvan neki az ő saját publikuma, a mely elfogadja őt tekintélynek. Én nem tartozom e publikum közé, a mivel nincs az mondván, hogy a maga szakjában nem ismerem el tekintélynek. Elismerem biz én annyira-mennyire, de nem ám annyira, hogy hibái előtt szemet húnyhatnék, sőt még csak az „etiam bonus dormitat Homerus“-féle régi közmondással sem akarom elütni azokat, mert itt a „bonus Homerus“ többé nem „dormitat“, hanem valósággal „dormit“, még pedig mély, narkotikus álomban „dormit“.

Ha G. ur annyi címét és a végzetes satöbbit ki nem írta volna, tán kevesebb igénynyel fogtam volna a munka elolvasásához, s böngészésem eredménye nem lett volna oly kedvezőtlen a szerzőre nézve; de uram isten, annyi a sok „választmányi tagság“ itt, „iskolaszéki tagság“ ott, „alelnökség“ amott, hogy az ember kénytelen öregszemű rostával a munkához fogni, s így nem csoda, hogy sok olyan a szemébe hull, a mi más közönységesebb halandónál még tisztességes-számba is elcsuszik.

Ez a kritikánk nem akar sértő hang lenni a kegyelet akkordjában. Virányi János szomorú sorsát megsiratjuk, emlékének kegyelettel adózunk, érdemeit elismerjük, s aztán — áttérünk a róla szóló munkának megkritizálására. Kritizálni fogjuk pedig tisztán nyelvi szempontból. Hogy mint életrajz hogyan állja meg a sarat, azzal itt és jelenleg nem foglalkozom.

Lássuk sorba a kifogás alá eső dolgokat.

4. lap: „A *fenforgó* akadályokat mindenkor tudja *le* — magát pedig *felküzdeni*“. Hogy az ellentétet kellőkép előtüntesse, felforgatta a törvényes és egyedül helyes szórendet. Ugyanezen lapon *fölny*.

5. lap: „a *szakhivatottak* előtt túlsúlyra *vergődött* eme *közvélemény*“. Vagy hozzáértők vagy szakértők vagy hivatottak, de semmiesetre sem *szakhivatottak*. Vergődni valamire = nagy

kinlódással eljutni valamihez. Közvélemény oly nézet, a melyben az összes közönség osztozik; közvélemény a nézetnek a szuperlativusa, a melyet már nem lehet fokozni, vagyis nem lehet mondani, hogy túlsúlyra jutott közvélemény, mert ha egyszer közvélemény, eo ipso túlsúlyra jutott.

„*Hátrányos* felburjánzás“; ismer valaki előnyös (sit venia verbo) felburjánzást is?

„Magán tanügyi intézmény“; kissé cifra, de mégis kisütheti az ember, hogy magántanintézet akar lenni. Alább használja is már ezt.

6. lap: „Tanított..... a magy. gazdassz. egyletének árva-házában, a melynek részéről Damjanich Jánosné elnök *által* a leghizelgőbb bizonyítványt érdemelte ki magának“. Ugyan nagy virtus Damjanich Jánosné *által* hízeltgő bizonyítványt érdemelni ki. G. ur a *tól* és *által* használatát összezavarta.

„*Horderő*“ e h. jelentőség.

„A Kossuth Lajos által *életbe szőlított*“ stb. Hogy is mondja a német: in's Leben rufen.

7. lap: „a hol *azóta*... a közuti vaspálya-társaság épülete *emelkedik*“. Jákob mennyei létrájának legfölső fokát elérte volna már ez az épület, ha *azóta* mindig emelkednék.

„*Tragédiát vallott*“; szerelmet vallani, kudarczot vallani még csak hallottam, azt is hallottam, hogy tragédia kudarczot valljon, de azt, hogy valaki tragédiát valljon, valóban nem.

8. lap: „Mi csak *érintőleg* kívántunk azon körülményre rámutatni“ stb.; per tangenter magyarul: futtában, futólag, mellesleg.

9. lap: „*Iparostanoncz*“, a mi különben nem Garami büne, mert szélteben használatos szó, kivált a hirlapokban.

„Könnyű levonni a *tanuságot*“; könnyebb lett volna egy *l-t* belecsusztatni az *s* elé.

„a fővárosi *kétnemű egyetem*“; az a fontos kérdés merül fel, hogy vajjon genus masculinumot, femininumot v. neutrumot tulajdonít-e a szerző az egyetemeknek.

10. lap: „Valami módozat segítségével a társadalmat arra *hangolni*, nyújtana *menhelyet*...“ Ugy tudom, csak a zongorát szokás hangolni, vagy a társaságot jó kedvre hangolni, de a társadalmat valami jótékonyásra nem *hangolni* szokás. Aztán „*menhely*“; jaj, hogy sivít az a sok cím ott a könyv elején, mintha mindegyiknek a haja szálát huznák; a *menedék*, *menedékhely* ugyan mit vétett?

11. lap: „V. J. munkái részint nyomtatásban láttak napvilágot, részint kéziratban maradtak meg“. A *részint* ilyenforma

elhelyezése mellett a „részint kéziratban“ szók után mindenki azt várná — láttak napvilágot. Egyedül ez a forma volna helyes: „V. J. munkái részint napvilágot láttak nyomtatásban, részint kéziratban maradtak meg“; mert világos, hogy G. ur ezt akarja kifejezni a fentebbi szavakkal.

Az oly intézeteket, melyeknél a tanítók állása nem igen szilárd, G. ur „*állásilag*“ vajmi bizonytalan intézeteknek“ nevezi.

„Az ejtett sebeket feledtetve a pankányok és virágok *vizsgáldásával* foglalkozott“. Az igen szép dolog lehet, a pankányok és virágok *vizsgáldása*, de én mégis jobb szeretem ha én foglalkozom a pankányok és virágok *vizsgálásával*, *vizsgálódásukkal* pedig nem törődöm.

Ennyit böngésztem össze egy tizennégy lapra terjedő kis füzetből, s ha nem volna kár a helyért, több példát is felsoroltam volna. A ki kíváncsi azokra, a miket én elhallgattam, megveheti a füzetet akármelyik dohányos boltban, s ezzel egyszersmind Virányi sírkövének felállításához járul hozzá, mert a tiszta jövedelmet erre a célra szentelik. Kritikámmal is azért vártam ennyi ideig, nehogy az, kedvezőtlenül ütven ki, a „vételkedv“-et (a hogy a börzén mondják) csökkentse.

RÁKOSI VIKTOR.

BAKSAY SÁNDOR ÉS CZINEGE MIHÁLY.

Baksay Sándor a „Vas. Ujság“ f. évi 1. és 2. számában kúnszentmiklósi hívei nagy gaudiumára egy rettenetes „Évad-ivad-humbugot“ csapott, a melyhez fájdalom nekem is, a „Szolnoki Szalajtott Senki Miskának“, van egy pár szónyi szerény szólásom. Becsületes nevem Sonnenfeld Móricz, és professzor vagyok Budapesten, a VIII. kerületi gimnáziumban; ezt kérem vegye előzetesen tudomásul Baksay Sándor úr, mert nagy illetlenségnek tartanám, ha bemutatás nélkül kellene őt — lepirongatnom.

Nem is azért kívánom őt pirongatni, hogy olyan szép nevet adott, sőt ha hajt valamit reá, számot tarthat dicséretemre nevem kezdőbetűinek olyan találó kiegészítéseért; de igenis, lepirongatom őt, még pedig mint jóakarója, páratlan ügyetlenségeért, hogy olyan nagy fennen dobra verte a maga bámulatos tapintatlanságát, tapasztalatlanságát. Mert bizony maga alatt vágja a fát az olyan ember, a ki hosszú ideig elporlekedik egy nagy fontosságú népnyelvi adat értelme és megbízhatósága fölött, azután végre kisüti, hogy ő még az árnyékát sem ismeri a népnyelvi adatok gyűjtése módjának. De érdemes Baksay uram;

Tiszteletességdből csak az álszerénység beszél. Hiszen jól tudja Tiszteletesség, milyen csinján-binján kell a néppel bánni, ha valamit el akarunk kincseiből orozni. Tudom én jól, hogy próbált már egyet meséltetni is magának. No csak emlékezzék vissza: úgy-e ígért egy kis pálinkát is, egy kis mennyei üdvösséget is, meg szépen könyörgött is, míg végre rábirhatta, hogy meséljen egyet az a mihaszna — koldus. De próbált-e már horogra csalni valami jó módú gazda-embert? Kérdezt-e már másnap valami kifejezést, a mit előtte való nap hallott? Ilyesformán például:

— Atyámfia az úrban, tegnap hallottam ezt meg ezt; mondják-e ezt maguknál... stb.?

Bizonyosan megtette már ezt is, amazt is; és ha nem nyert azonnal kíváncsi fölvilágosítást, úgy-e nem küldte a nyakára a megyei meg a városi főjegyzőt, főispánt, alispánt, exekutort, és tudja isten mi mindenféle honoratiort? Ugy-e szépen várt a jó alkalomra, hogy majd isten segítségével még lehet olyan szerencsés, és még meghallhatja?

Hát mért küldte akkor Czinege Mihály uram nyakára a megyei, meg a városi főjegyzőt? Szegény ember! Soha ilyen nagy urak a háza tájékán nem jártak; — huncfut a német, bizonyosan adóemelésen törik magukat. Beköszöntenek:

— Kend mondta ezt, hogy „évad vagy ivad“? Az öreg megszeppen; ezt ő soha sem mondta, hanem igenis, „kukoriczaszüret évaggyán“; — de ha mondta volna is, öntudatlanul és az összefüggésben tudja csak használni; — meg ha tudná magában is, eltagadná, az áldóját!

— Nem mondtam én, tekintetes uraimék: feleli Czinege Mihály uram, nem én, isten igazába!

A tekintetes urak faggatják, nyaggatják, az öreg még jobban gyanakodik, és most már tüzes vassal sem csipnéd ki belőle azt az átkozott é v a d o t. A tekintetes urak nem tudják mi tevők legyenek, még egyszer, még többször elmondják: „Hát igazán nem mondta?“ aztán szép csendesen elballagnak Baksay Sándor nagy örömére.

Haj! máskép volt az hajdanában! Ha csökönyös volt a paraszt, hej, megpuhította őt a — d e r e s! Hintsük be hamuval a fejünket, Baksay uram, és ülünk gyászolva a porba, hogy ezt a jó hazai szokást egyéb jó régi erkölcsainkkal elhagytuk.

Hej, Czinege Mihály uram, kéd vakaróznék most, nem én, jó uram: Mert kicsépeztük volna ám azt az é v a d o t. És nekem nem volna mit szomorkodnom elvesztett becsületemen, mert nem mondhatott volna akkor tiszteletes Baksay Sándor úr — hazugnak!

No. de szóljunk egy pár szót komolyan; komoly hangon t. i., mert komolyan van itt mondva minden.

Eleve is az a kérdés merül föl, mi vezetheté Baksay Sándort e nyilvánvaló ügyetlenségre, hogy keressen olyat, a mit csak véletlenül lehet fölfedezni? Megmondom: sértett hiúsága. Baksay Sándort Lehr Albert a „Nyelvörben“ jól megdorongolta; a kunszentmiklósiak ezt olvasák, és nagy vala az ő rémülésök. Baksay Sándor pedig, ki megszokta vala, hogy ott Kunszentmiklóson orákulumként higgyenek szavának, nem tűrheté ezt és tollat fogott — hivei kedvéért. Most képzelhetem, milyen nagy a diadal Kunszentmiklóson!

Nekem különben a jó kunszentmiklósiakhoz semmi közöm. azzal se törődöm, akármennyi ügyetlenséget követ is el tiszteletes Baksay Sándor úr. De igenis megkövetelhetem, hogy senki se mondjon hazugnak, hogy ezzel helyre üthesse megcsorbult reputációját. Megkövetelhetem még ilyen esetben is, ha nevemet bárminő okból, nem is tétetem ki, mikor jót áll értem Lehr Albert. Megkövetelhetem, hogy ha valaki gyanúpörrel él ellenem, okos, meggondolt vizsgálatot indítson és ne járjon el amolyan Baksay-féle hebehurgya módon; rágalmazni pedig csak úgy rágalmazzon, ha kézzelfoghatólag, minden kétségen felül be is tudja bizonyítani rágalmát.

Ezt megkövetelheti minden tisztességes ember.

Ez az alaptörvénye az irodalmi tisztességnek.

Ezt a törvényt, úgy látszik, nem ismerik a kunszentmiklósi pap-lakásban.

SONNENFELD MÓRICZ.

EMLÉKEZTETŐ.

Ne ird így: <i>tanoda</i>	, hanem <i>iskola</i> ;
" " " <i>színi tanoda</i>	, " <i>színi iskola</i> ;
" " " <i>növelde</i>	, " <i>nevelő intézet</i> ;
" " " <i>képezde</i>	, " <i>képző intézet</i> ;
" " " <i>óvoda</i>	, " <i>óvó intézet, kisdédóvó</i> ;
" " " <i>szeszfőzde</i>	, " <i>szeszfőző, szeszfőzés</i> ;
" " " <i>dohányáruda</i>	, " <i>dohányárulás</i> ;
" " " <i>lottógyűjtőde</i>	, " <i>lottógyűjtő</i> ;
" " " <i>védvám</i>	, " <i>védővám</i> ;
" " " <i>raktár</i>	, " <i>tárház</i> ;
" " " <i>köztárház</i>	, " <i>köztárház</i> ;
" " " <i>kalapraktár</i>	, " <i>kalaptár</i> ;
" " " <i>bonczkés</i>	, " <i>bonczolókés</i> ;
" " " <i>boncztan</i>	, " <i>bonczolástan</i> ;

Ne ird így :	<i>erőtelves</i>	,	hanem	<i>erővel teljes</i> ;
" " "	<i>szellemdús</i>	,	"	<i>szellemes</i> ;
" " "	<i>jelentőségteljes</i>	,	"	<i>jelentős, nagyjelentőségű</i> ;
" " "	<i>szófukar</i>	,	"	<i>kevésszavú, fukarbeszédű.</i>

ANTIBARBARUS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Alföldiek.

Szólásmódok.

Szegediek.

Belegyün, min kutya jaz ugatásba.

Mindég a tojássát köti. (Otthon ül.)

Mosojog, min Précsó varga jaz otáron.

Mit mosojoksz, mé nem neveccz?

Hiszöm uram hol lencse, mē lapos.

Mi büszt tött? (Mi rosszat tett?)

Úgy mögütlek, hogy Ábrahámra vicsorítod a fogad.

(Mi hír Budába? (Mi ujság?)

Kényössen, kevésjen, nem lácczó szögénnek.

(Né csácsi mán no! (ezzel hallgattatják el a közbe szóló gyermekeket.)

Fööltözött, mint úrnapkó a deákgyerök. (Úgy öltözött fel, hogy a legjobb ruháját vette föl, de mivel csizmája nem volt, „mesztiláb” kellett részt vennie a processión.)

(Ojan hideg, mint a farkasordító (pl. a ház.)

Éhös a csizma: lyukas.

(Nagyokat szöd a lába közé (tréfásan olyanra, a ki nagyokat lépked).

(Nincs ögyébb baja, csak a torka vérös.

(Kutya zsírrâ van mökkenyve ja bugyellárisa (fösvény emberre mondják.)

Nem éri fö ököllê (észszel.)

Nem esik lê jaz aran gyűrű ja kezedrű.

Beszámôt a bürivê. (Meghalt.)

(Beatta ja garast. (Eljátszotta becsületét.)

Gondojja, mint macska ja zesöt.

(Mögrázlak, mint Krisztus a vargát!

Engedelmet kunczogunk,

Többet nem hunczutkodunk (Gyerekkoromban gyakran használtuk tréfás bocsánatkérő mód volt.)

(Csizmadija, isten fia; üsse mög az isten nyila! (A csizmadiaikat ezzel bántják.)

SZIRMAI LAJOS.

Kecskeméti k.

Együnk, mert szépek az ugarok.

Kárba mögy a liba.

Nem látta kimondani (nem tudta kimondani).

Nem mer neki gázolodni (nem mer hozzá fogni).

Fogalmaz, mint a dékány lova (jól indít).

GÓTSCH JÓZSEF.

Párbeszéddek.

— Jó napot aggyon Isten!

— Agygyon Isten!

— Mire végzik kigyelmetök?

— Hát bizony mán mink mögéhöszttünk, könyerezünk, mögérzötte mán a hasunk hogy dél van; gyere bé hozzánk önni, mán am milent tanáltál, ojannal kínállak!

— Köszönöm, csak tessék Isten áldásával, elvégeztem mán én, éppen én is amellől gyüttem el! Hát bátyám uram hun van? nincs ithonn?

— Apó?! kimönte at tanyára a zöreg szomszédal, hogy kiatták aszt af földet árindába, ojan sok baj van ezökkal ar rossz lovakkal. Mindön másnap ki köll mönni takarmányér, mer nem löhet éczczörre nagy terhöt rakni, aszonygyák, hogy ojan rossz út van, hogy ha mán égygy kis terhöt raknak, mán akkor al lovak egészsz izzadásig vannak.

— Mikor gyün haza bátyám uram? égygy kis beszédöm vöna vélle; at tanyánn asz szomszédék egészsz négy vagy öt borozdát elszántottak af földünkbül. nízne mög, hogy micsoda disznó munka az!

— Maj mögmondom neki!

— Ánye edös anyám! de régön(n) nem pattogatott kukoricát. Mikor pattogat?

— Ugy ám! ha vöna pattogató réstánk, akkor maj(d) löhetne; aj jó réstáér mög mögharakszik apád, ha égettyük, eregygy el hát asz szomszédba, kérjél, akkor majd pattogatok, ha ugyan kipattan ak kukoricza, de most az is nagyon(n) szívós.

— Röstellök én elmönni.

— Mit röstelsz? Tán csak nem harapják lé a zórod, vagy mi ja zördög?!

— Ugy-é hogy nem (v. hon nem) harapták lé?

— Nem.

— Ugyan néném asszony, hun laknak itt Hajnalék?

— Ev vöt régönten a Hajnalék házuk itt előttünk, de mán agy Gyónijéké.

— Aszonták amâra, hogy itt lakik et tájonn.

Hát melyik Hajnalt keresöd? Hajnal Pál az itt lakik Mõná-réknál, aszt keresöd-é vagy másikat?

— Aszt keresöm!

— Nohács csak mõnyny ére, ide ötödik ház, maj(d) mõgtanálod.

— Köszönöm is asz szívességit kigyelmennek. Isten álgya mõg!

— Szívesenn lányom, Isten álgyon mõg; no csak ereggy maj(d) mõglelöd!

(H.-M.-Vásárhely.)

SZÖLLÖSI IMRE.

Közmondások.

(Jobb a kocsin dübörgeni, mint az úton nyűszörögni.

Sárga virág, sohse világ.

Tanít az Isten, a ki tanít!

(Szentes.)

FRIEDMANN BERNÁT.

Babonák.

Ha halotthon mégy, hát szorongazsd mõg jól a nagy lába újját, akkor oszt nem álmoczcz sasé vele.

Este, naplémönt után(n) a zistállóbúl a ganéjt nem jó kivinni, mert al lovak léromlanak.

Né füttyűjj a házba, vagy a kúcsba né fujj bele, vagy né laprázz, mer belefutlad acs csírke a tojásba.

Hajnal előtt köll a házat söpreni, maj dakkor nem lössz balha.

Naplémönt után(n) nem jó asz szitánn körösztlül nízni, mer fájós szemű lössz, ak ki körösztlül níz rajta.

Ak kinek zsébrésös(seböss) asz szája, kilencz kis bubát csinájjon, vigye el az útakra valahová, ha tehénganéjt lél oszt beledugdossa; vagy pedig mõnynyön el acs csorda után(n) úgy estefelé, osztán eszt monygya: haj be csorda, haj ki zsébre, akkor mõggyógyúl asz szája.

Ak ki aszt akarja, hogy el né vögyék asz szöröncséjit libának, csirkének, az Szeny-Györgynap éczczakán(n) szórja körül az örökségöt kölessel, akkor nem viszik el a hasznát, még csak ak kölest föl nem szödi mind égygy szömig.

Ak ki aszt akarja, hogy békája né lögyön a ház előtt, Nagy-Péntökönn hajnalba körül köll söpörni az örökségöt, akkor nem lössz béka.

Rucza (Lucza) estéjinn pogácsát köll sütni mindönkinek egygyet-egygyet, abba tallat köll dugni, oszt ak kijé elpörzsölődik vagy elég, am möghal abba az esztendőbe.

Karácsony első estéjinn mindönki ögyön egygy-egygy diját, oszt annak a haját töcsce teli vízzel, osztán tögye az ablakba, ak kijé röggelig kiapad, a hal mög abba az esztendőbe.

Né ögyétök al lepényt vagy téfölt bicskával, mer kihasadzik at tehén csöcse.

Szeny-Györgynap éczczakájánn al lepődöt a harmaton köll húzni, asztán hát kifacsarni, aszt at tehénnel mők köll itatni, oszt nem viszik el a hasznát.

Af fecske fészkit mög at tojásit nem köll bántani azoknak, kik at tehenekkel bánnak, mer kirepedöz at tehén csöcse.

Könyeret addig pirítani nem jó, még őszszel zöd búza nincs, mert üszögös löszsz ab búza.

Szeny-Györgynap előtt nem jó virágot, kükörcsöt vagy más ögyébb virágot bevinni a házba, mer nem löszsz acs csirkéhön szöröncse.

(H..M.-Vásárhely.)

SZÖLLÖSI IMRE.

Népmesék.

A s z s z ö g é n y e m b ö r .

Écczör vôt, hun nem vôt, vôt a világonn égy szögény embör, ennek asz szögény embörnek vôt égy felesége. Écczör elmöntek, hogy maj munkát keresnek, de sêhun sê tanáltak. Szomorúan möntek haza felé. A zasszony acs csapásonn (gyalog út) égy k(a)rajczárt lelt; sokájig tanakottak, hogy mit vögyenek mán azonn a pézönn, sokájig tanakottak; écczör a zasszony aszonygya az urának, hogy májat vögyenek rajta, avval maj jól laknak, mer tabbúl legtöbbit annak. A zasszony od'atta a k(a)rajczárt a zurának, hogy vögyön hát rajta.

A zembör elmönt, de nem vött rajta májat, hanem bemönt égy kocsmába, oszt beitta ap pész. Nagyon búsult a kocsmába, hogy hogy vigyön mán haza májat, otthon möghalnak éhön. Ak kocsmárosné aszonygya asz szögény embörnek:

— Mit búsúlsz szögény embör?

— Hogy né (vagy hon né) búsúlnék, mikor af feleségöm aszonta, hogy májat vögyek rajta, oszt én mög beittam.

— Né búsújj szögény embör, hanem eregy föl ap pallásra, van ott három akasztott embör, ak középsőnek vödd ki am máját, oszt vidd haza, oszt főzzétök mög.

Haza vitte am májat, osztán mögfőzték, de a zembör nem övött belölle, mer tutta hogy akasztott embör mája. Este léfe-

küttek, oszt minygyár elkeszte valami mondani: „Ó májam ó májam...!” Ekkor aszonygya a zasszony al lánynak:

— Ereggy ki lányom, nízdd mög mi tősz úgy, mi kajabál odakinn!

Al lány kimönt, de nem látott sömmit sē. Elötötták am mécsöt, de mögént csak hajják: „Ó májam, ó májam..!” Esztánn mögént kikütte a zasszony agy gyerökit, de es sē látott sömmit. Mögént léfeküttek, de mögént csak hallották: „Ó májam, ó májam...!” Ekkor mán a zasszony nem állhatta, kimönt, hogy ű nízze mög, ekkor oda ugrott a zakasztott embör, aszonygya: „Tē ötted mög am májam!” (Ekkor a mesélő a hallgatók egyikehez hirtelen oda fordul és felé kap; ha sikerült neki megijeszteni, nagyot nevetnek.)

(H.-M.-Vásárhely.)

SZÖLLÖSI IMRE.

Találós mesék.

1. Három lábá, égy farká,
Tudom vót a márkodbä. (Rokká.)

2. Két káró köszt dobogó,
Dobogón nyákszój,
Nyákszójon titom-tátom,
Títom-tátomon pillantyúré,
Pillantyúréen sűrű erdő,

Sűrű erdőn sikári disznó. (Két karó = a keze, dobogó = a szíve, titom-tátom = a szája, pillantyúré = a szeme, sűrű erdő = a haja, sikári disznó = a tetű.) [Sikári a. m. kopasz.]

3. Három egér égy lukbá száládgál. Mi az? (Sütő-lápat piszkáfá, szénvonyó.)

4. Égy csomó viászok egész világnak elég. (Nap.)

(Bajmok, Bács m.)

FISCHER ERNŐ.

Tájszók.

Csongrádiak.

Anyányi: mondják jó nagyocska szárnyasokról, különösen libákról.

ágastartó: alkalmazták a kocsi hátulsó tengelyére, hogy a kocsiodal a kerékkal ne érintkezzen.

baltáz: ha karmolni akarván a macska, valaminek utánna kap.

bélyegkóstoló: fináncz.

bőrös pecsenyenyé: disznóhús, melynek szélén kis szalonnaréteg van.

czukorsüveg káposzta: káposztafa, mely czukorsüveg formára nő.

csáva: örölt árpa vízzel keverve.

c selleg: a vad, mikor folytonosan jobbra balra kitérve repül vagy szalad (pl. a mocsári szalonka).

dárévöcsök: a természetrajzban úgy nevezett „bukdár“.

elszelelni: megugrani.

ereszet: eresz.

fejes bocskor: lábszárig erő bocskor.

herélni: pl. fát, ha t. i. a fasorból itt-ott egy fát gyökerestül kivesznek; krumplit akkor herélnek, ha a bokor alól a szár kiszakítása nélkül krumplit kivesznek.

kalapfészke: kalap teteje karima nélkül.

kelevény: guta, sűrű vér.

kelevéz: patkó alaku farkarima, a ló lábára teszik nyügnék pl. mikor legel.

kerék talp: a kerék kerülete.

kiszállít: a fecske, mikor legelőszőr kiröpi fiai.

kifog: kifogad; kibérel, pl. kifogják a földet.

kicsellen: a vad, mikor oldalvást kitér a lövés elől.

kis has: a férfi öle.

korozsma: komajándék keresztelőnél.

lohos: az anyakácsa, mikor vedlik.

lőrinczes dinnye: túl-érett, leves sárga dinnye (Lőrincz napra rendszeren túlérnek a dinnyék)

lőcs gúzs: Karika, melybe a lőcsöt oldalvást beleakasztják.

lőcs perecz: ugyanaz.

morcso: mogorva, rideg.

marokvas: evvel erősítik a tengelyt, hogy le ne törjön;

karikás marokvas: a tengely felső részén levő vas, mely a tengely koptatását akadályozza.

nádfarkára áradás: így nevezik az azon időbeli áradást, mikor a nád bokrétája már kifejlett.

píte: palacsintatésztából frissen sült lepényforma.

pákosztos: nyalánk.

petrezselyem szöllő: kis csipkés levelű, aprószemű szőlő.

pípervöcsök: kis „bukdár“, kisebb a csörgőkácsánál.

pityere: árnyékszék.

polozsnya: tojás, melyet a fészekbe kell hagyni, hogy a tyúk mindig abba tojjék.

pöcsögös: pocsolyás, mocsáros.

pörsöly: evvel megvasalják a kerék agyát, melyben az forog.

repít: a gabona, mikor hullatja szemét.

szt. András pofa: gyuladt arc.

szironnya: kopoltyú.

tapogató: vesszőből font feneketlen kosár kis vízbe való halászatra,

tarhó: mesterséges módon készített aludttej (magját a bárány vagy borjutyomrából csinálják).

tartományos: visszatartó, óvatos.

tátog: ásít.

ütközö: a keréken belül

lévő vas, mely a kerék félre való csúszását akadályozza.

veszett dinnye: így nevezik a nyálkás belü görög dinnyét.

záp: miből a kocsi oldalát csinálják.

KÁRPÁTI KÁROLY.

Zentaiak.

Agó: Ágnes:
fizetség: nem nagy fizetség,
ha pl. valamit drágábban vesz
egy-két krajczárral, mint a
mennyi az ára.

gerizdes: a dinnye czikke
kaczabá, kaczabáj: női,
téli posztó felöltő.

kölöncz: kölyök.

levess: karton női felöltő.

picze: horog.

picézni: horgászni.

szaval: szavaz.

szavaz: szaval.

szárnyék: a juhok fejése-
kor, a bekerített hely.

sima borona: vesszőből font

sült vaj: főtt vaj.

(Bács megye.)

FÜLÖP ADORJÁN.

Hódmezővásárhelyiek.

Acsarkodik: haragosan
lármáz.

beszselbétel: a ludak-
nak mondják, mikor be akarják
hajtani.

bolond kocsi: vontató
kocsi.

búggattyú: vonalzó alakú
deszka, melynek kifűrt végébe
madzagot húznak, s forgatják. —
Gyerek játék

csacsog: sokat beszél.

czigánykodik: kér vala-
mit; erősen kér, kunyorál.

durusza: czimbora, barát

durúzsol: érthetetlenül, s
elfojtott haraggal beszél.

dümmög: durúzsol.

elnáspágot: megver elver.

elkámpecsorodik: el-
bámúl.

eltékozol: elvesz (?Szerk.);
elpazarol.

févajj: párna, vagy akármilyen
más fej alá való.

félpászma: tökéletlen.

gebiczkel: fölfelé kapaszkodik
vmi után.

hajzli: bekerített szükség-
hely.

hinynyog: 1) sír 2) enyeleg

höbörtös: l. félpászma.

inségpokrócz: rongyból
szőtt pokrócz.

kiczimbál: kihúz, kirángat.

kikaczimbál: l. kiczimbál.

kodé: falánk.

kóty: sárga dinnye.

korhol: perel szid.

kötöszködik: minden ok
nélkül sír.

kójikás: l. félpászma.

lazsnak: gyapju pokrócz.

léhúzó: ágytakaró.

mihók: boros v. vizes kan-
csó.

motyó: ruhacsomag.

mögbúbol: megver.

nyérvákol: nyávog (a
macska).

ögyelőg: kódorog.

örökség: épület.
 pityöre: egy vagy két láb
 mély kerítetlen szűkség hely.
 pityörög: sír.
 pitar: konyha.
 povédál: fecseg, sokat
 beszél.
 rétérát: l. hajzli.
 ripakodik, ripakszik:
 l. acsarkodik.

sederít: nem gondol vala-
 mivel.
 senderít: épít. (? Szerk.)
 szútyongat: pirongat.
 tappá, tappot: lépéssel.
 p. o. „nem mögyök égygy
 tappá v. tappot se tovább.“
 zsébre: nyelvnek vagy
 szájának a sebje.

SZÖLLÖSI IMRE.

Török-Becseiek.

Abronicza: víz hordásra
 használt pózna, melynek két
 végére függesztik a sajtárokát.
 ágas: köcsögtartó.
 a 69-t gázolom: 69 éves
 vagyok.
 bálvány: tutaj, láp.
 buda: hely, a hol a fát fel-
 dolgozzák, vágják és árúlják.
 bosztán: konyha-kert, vete-
 ményes kert.
 bakádzó: vastag fúró,
 bagrana: ákászfa.
 buna-világ: forradalmi.
 csámécz, csamacz,
 csámicz (szerb szó): szónak.]?
 dobontató: fapóznára
 erősített háló, melyet a bokor
 alatt használnak.
 duczi: szűr, leves.
 dumentát: az a helye a
 hajónak, hol a kormányos jár-
 kál.
 emelő háló: póznára mint
 emeltyű erősített háló.
 fasina, rözse: levágott
 fűzfa.
 fölverés: a háztető náda-
 zása.
 girizd: gerezd.
 gúzs: az a helye a hajónak,
 hova az evezőt dugják.

gunyacz: paraszt szűr.
 gyíke: jön jön kend.
 hegyellő: vékony hosszú
 furó.

gugora: csavar alaku
 pózna, melylyel a hajót a part-
 hoz vagy a parttól eltolják.

iszkába: két oldalán meg-
 hajtott hegyes szög, melyet a
 hajóknál az egymás mellett
 levő deszkák megerősítésére
 használnak.

járgány: fapózna, melylyel
 a fenakadt hajót a zátonyról le
 emelik.

kaczagány: nőmente.
 kankó: posztóból készült és
 térdig érő paraszt gunya.

kalanyis: kanális.

kanta: füles kancsó.

kecze-háló: csonka kup
 alaku háló, melyct fogóként
 használnak.

keszer: kapá alaku fejsze,
 melylyel a hajó részeit készítik.

kisefa: keresztfa a kocsi-
 nál.

koleba: hajó-szobácska.

kotér: fa kamara.

lélekvesztő: kis csónak,
 melybe csak egy ember fér.

li mány: örvény.
 pendely-háló: ólom gö-
 lyókkal terhelt vető háló.
 piliczke, binczke: két
 oldalán meghegyezett fadarab,
 játékszerű használják,
 pírity-háló: vonó-háló,
 melyet a folyópart közelében
 meleg időjáráskor használnak.
 pitlis-malom: henger
 malom,
 próstya: palánk, fakerítés.
 pitli: dézsa alakú edény,
 melyet a lovak itatására hasz-
 nálnak.
 rekédli, lidércz, rákédli:
 röppentyű.
 rékli: kis női bekes.
 ribadli: szalag.
 rocska: vizmerítő edény a
 sajtárhoz.
 rokola: paraszt szoknya.
 selmak, a német „Schelm”.
 supa: fészér.
 suppelláda: szerszámtartó
 láda (Schubladen német szóból).

Kecskemétiék.

Acsalog: szerelmesen
 pajkoskodik.
 búsan terem: busásan
 dúsan t.
 csamangó: kutyapeczér.
 csere-csala: cserebere.
 csomiszóni, csömcsó-
 tatni, gyümöszöni: a bort
 furkófélével összeaverni.
 ellenközik; A galléros
 kapa ellenközik a téglán.
 fa: hordó.
 hibog: inog.
 istapistáz: tréfál henczeg.
 jutalmas: olcsó, „jutá-
 nyos”.

sose nyít rám kê: soha
 sem látogat meg.
 süftölni: a halat egyik
 bárkából a másikba rakni.
 szapúly: vizmerítő.
 szákháló: két águ (talán
 bisaccusból?)
 szemétvető: két ékalak-
 ban összeállított pózna, melyek
 a folyókban felállított fürdőkhöz
 sodort szemetet eltérítik.
 tajczolni: táncolni.
 timony: alsó evező, más-
 kép uszály a hajóknál.
 tyurak: női ruhára való
 posztó.
 villig-háló: kis kerek
 háló, melyet a Tiszába vetnek
 pózna nélkül, csupán spárgára
 erősítve.
 vontató: pl. egy rakás
 széna vagy lóher.
 zavarja meg a kutya:
 mondja a paraszt, ha nem jut
 valami eszébe.

GRETCS JÓZSEF.

keszeg: kecsge.
 kibeszéd: kifogás.
 kukoricázik: himöl-
 hámol.
 mögnyarasodott a bor:
 nyúlós,
 ondó: köles héja.
 rúdnak áll: engedelmeskedik.
 ne szikorijjon: ne szo-
 rongasson.
 szusza téglá: összeforrt t.
 totojgat: bibelődik.
 vigályos a búza: ritkás.
 Tál, kanál csördülés nélkül
 nem öszik.

FEKETE JÓZSEF.

Szentesiek.

Csív: cső (elromlott a csíve).

csoze: naplopó, csavargó.

csóva: taliga, vagy az a kocsi, melyen a malomba összehordják az őrlendő búzát. Ebből:

csóvás: az a legény, a ki hordja.

gyertyázik: északázik; különösen oly korcsmai vendég ki nem költ, csak a gyertyát fogyasztja.

bekeverni: bemocskolni.

lékri: rékli, női kis felső kabát.

lustál: hever, lustálkodik.

lajt: hordós kocsi, melyen tüzeset alkalmával a vizet hordják.

ludas: lúdkereskedő.

ludaz: lúddal kereskedik.

medvét fogott: nyomtatáskor, vagy vontatáskor eső érte.

nasáncodik és násáncodik: nyulánkoskodik.

nyöl: nő.

osztózni: veszekedni, szóváltani.

ögyiteni: elegyíteni.

platyi: faköt és, kis famaradék a tutajnál.

elsasnyúl[?]: elsatnyul.

kérem szívesen: kérem szépen.

szörjü jó: szörnyen jó (ennek a tehénnek szörjü jó teje van).

szörjen: szörjen meg lehet találni, akár ma este is = nagyon is.

tűzmester: gyujtogató (nyilván te voltál a tűzmester).

nem magának felelem: nem magának mondom.

-hoz, -héz, -höz h. -hon, hön. — Kovácsék voltam, Kovácsék megyek e h. Kovácséknál, -hoz. — A névelő magánhangzó előtt is többnyire csak a, főleg a gyermekek beszédében. — A kik lássák, nem adhassa e h. a kik látják, nem adhatja.

FRIEDMANN BERNÁT.

Gyermekversikék.

Hej! szénárú szénára

Széná szákadéka,

Benne forog kis ményecske

Nyút, nyút fonátát,

Á nyálavá nyálázza

Á bögyivé bögyezi

Bögyem, bögyem, jó barátom!

Öléd ákit szereccz.

Eszt ölelém, eszt csókolom.

Komámásszony lánya.

Hej dúdánom, tulipántom,

gyönyörű virágom!

Csoki bocskoros!

(Körbe forogva éneklék.)

FISCHER ERNŐ.

Állatbeszélgetések.

Mikor a disznók a csürhéről mennek haza felé, az üres válú körül sivalkodnak, s azt mondják a gazdasszonynak: „Rösszsz gazdasszony! rösszsz gazdasszony!” A ludak meg a disznók körül halkan ezt mondják: „Az az az, az az az!”

Midőn a ludak a szőlőbe mennek, de közzülök egy sánta az ároktól nem tud bejutni, az árok szélén elkezd járkálni, s ezt kiabálja: „Kata te, Kata te! hun möntetők be?” De jön a csösz, megostorozza a ludakat; a sánta szárnyára kel, s ezt kiabálja a többihez: „Tuttam, hogy úgy jártok!”

Egy kakas kukurékol: „Föltakártunk.” A másik rá kiáltja: „Mög is öttük.” A harmadik meg rá mondja: „Varga Férke.”

(H.-M.-Vásárhely.)

SZÖLLŐSI IMRE.

Családnevek.

Raffai, Börösök, Géra, Csindó, Csomor, Mágori, Kurai, Kara, Kaszap, Szömös, Barta, Csó, Szirbik, Kúsz, Szani, Gebök, Fodré, Apjok, Ballabás, Csarnó, Banyó, Bata, Lábodi, Bódi, Kurcz, Bakó, Spanyol, Csertus, Kakuci, Batka, Bökönyi, Kötélverő, Kaskötő, Csordás, Barmos, Kardos, Gréczi, Csala, Paku, Marsi, Dadogó, Binecz, Tapronyi, Bójer, Dajusz, Czirbus, Vata, Burunkai, Dancsó, Gyenes, Jóba, Dura, Turda, Panyor, Csatári, Karakas, Pánczél, Harcsás, Imri, Kósa, Cseke, Gyaponyi, Bánczki, Poroszká, Huba, Hiripi, Sáfri, Kórmán, Borka, Zsarkó, Mucsi, Bóth, Dandi, Tömöri, Bér, Pallagi, Csindó, Böde, Borza, Kotormán, Konta.

(Makó, az ottani ref. egyh. levéltárában levő Makói krónikából. 1835 előtti időkből.)

KOMÁROMY LAJOS.

Helynevek.

Makó.

Városrészek: Buják, Szellőrinicz (szent L.), Girizdös, Czigány-Bécs.

A város határában eső elpusztult helyek: Kopáncs, Tömpös, Rákos, Dál, Lele, Igás.

Szántóföldek: Hatrongyos (a monda szerint hajdan hat rongyos szegény ember szállotta meg). Margita, Szemmiklós, Hajdova, Kis Meije, Nagy Meije, Vetye, Kingéc, Sírhögy, Bibörös, Ménőscsapács, Batida, Pörnyedomb, Kárászos, Ludas, Gencs, Lúcs, Paptelek, Czirok méhösse, Pannahát, Rókajukashát, Kolláthát, Borzhát, Ürmöshát, Mogyorós, Gyűrűs, Hosszúsűzék.

Síkok: Örs síkja, Lelei sík.

Halmok: Vita-, Jángori-, Babáj-, Korondé-, Jukas-, Mikócsai-, Girizdös-, Elő-, Közép-, Feketehalom.

Erek: Szárazér, Bogárzó-, Dáli-, Jángori-ér. Általér, Hóróér.

Posványok bent a városban: Sárnyomó, Potyesztó.

Fokok: Szellőrinczi, 12 öl széles, 7 öl mély, a Maros 1821-i kitörése ásta. Mikócsai vagy Gyilkostó: hirtelen mélysége miatt sokan belehalnak.

Veteményes és szőlős kertek: Szuszogó, Lesi, Borjú-vár, Szellőrincz. Kortyogó, Ankics.

(Makó, az ottani ref. egyh. levéltárában levő Makói krónikából.)

KOMÁROMY LAJOS.

Korcsmanevek.

Kopraló, betlehem [régente rozzant istálló volt, abban nyíttatták a korcsmát s azért a ma ott álló szép épületet is annak hívják még]; villogó és kis-kati; ezek tulajdonosai: kopralós, betlehemes, villogós.

(Szentcs.)

FRIEDMANN BERNÁT.

Gúnynevek.

Czira-korcsma: régi gazdáját Czirá-nak hívták. Bannai zsidó: a Bannai-féle házban lakik. Krumpli: a nagyapja kezén egy krumpli-alakú kinövés volt. Paczák: (senki sem tudja, miért). Kis gözös: gyorsan jár, mint a gözös. Plajbász: hosszú és vékony, mint a plajbász. Mudri: a lováról nevezték el, mert mindig arról beszélt.

(Szentcs.)

FRIEDMANN BERNÁT.

Népdalok.

1.

Bajmok város kis helyiség
Körüvette a zellenség,
Kardot kössön a legénység
A lányoknak jó egység!

Militicsi arany óra,
Nízd még kis lány hány a zóra?
Háromfértáj tizénégyre,
Új fő rúzsám a gözösre.

2.

Haja haja retek haja
Beteg a szeretőm anynya
Anná 'zisten, hogy még halna
Barna fija rám maranna.

Rövid a bakancsom szára,
Majd éfagy a lábam szára,
Anná 'zisten, hogy éfanna
Az én rúzsám még siratna.

(Bajmok, Bácsmegye.)

FISCHER ERNŐ.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

IX. kötet.

1880. MÁRCZIUS 15.

III. füzet.

NYELVEMLÉK-TANULMÁNYOK.

I. A Veszprémi codex hosszú mássalhangzói.

Mennyire érdemes nyelvünk emlékeinek még részletebb tünetényeivel is behatóan foglalkozni, érdekes példáját mutatja a Veszprémi codex, mely egyik, eddigelé nem méltatott tulajdonságánál fogva jeles adatokkal támogatja az összehasonlító nyelvészet tételeit s így méltán sorozható értékesebb s tanulságosabb régiségeinkhez, értem t. i. a következetesség bizonyos irányát, melyet a mássalhangzók hosszúságának megjelölésénél tapasztalunk. Régibb íróink általánvéve nem ügyelnek e tekintetre s felszínebben szemlélve, hasonlót tapasztalhatunk codexünkben is, rendkívül nagy azon eseteknek száma, melyekben a hosszúság megjelölése el van hanyagolva; de van egy teljesen keresztülvitt következetesség, mely e rendetlenségből kiemelkedik, nevezetesen hogy egyetlen egy példa sem merül fel, hol a mássalhangzó hosszúsága lehetetlenségnek bizonyulna be, s csak alig egy-kettő, melyet rokon nyelveink alapján, kutatásaink mai álláspontja mellett meg ne fejthetnénk. Érdekes analogiát nyújt erre nézve az Érdy codex, melyben szintén jelentőséget kell minden egyes magánhangzói hosszúságnak tulajdonítanunk s melyben mégis számos esetben látjuk elhanyagolva megjelölését. Tárgyalásunk kiválólag az első kéz írására vonatkozik, mely sokkal régiesebb nyelvet mutat fel társainál s mely ezektől több elütő tulajdona mellett a mássalhangzói hosszúság megjelölése tekintetében is különbözik.

Feltünőbb többeli hosszú mássalhangzók találhatók következő szavakban: *addatik* 7., *fellel* 24., *fezzit* 7., *hassad* 32., *hassonlatos* 19., 13., *huzzonótód* 13., *kesseru* 8., 24., *kőzzónóm* 13., 29., *mossod*, *mossa* (az elbeszélő alakban) 15., 30., *muttat* 32., *tellik* 4., 11., *vezzett* 19., *essik* 24., 29., 17., *czuffol* 28., *kissebb* 31., *ölletessek* 8., továbbá ezekben: *bezzed* 24., *čuppa* 24., *egezzén* 18. — Kisértsük meg a felsorolt alakok hosszúságát, nyelvészeti kutatásaink alapján mutatni ki.

addatik töje az észten: *anda*-, mordvinban: *ando*-, lappban: *adde*, fel lehet tehát tennünk hogy volt a magyarban is eredetileg egy **addo*- tö, mely ép úgy keletkezett assimilatió útján mint a lapp *adde*-, míg más fejlődési menetben az Érdy codex *aadneek*, *aadtam* alakjai származtak. Nem okozhat nehézséget azon körülmény, hogy az ugor *-nd* a magyarban rendszeren *d*-vé válik, az assimilatióra is találunk példákat, így az ugor comparativus *-mb* a magyarban *-bb* s az ugor *s:ngs*- tö magyar alakja: *segg*.

fellel frequentative képzett szó az ugor *p:lg*- töből, melyben a középső hangcsoport assimilatiója folytán ép úgy keletkezett a magyar hosszú mássalhangzós alak mint *m. tollu* az ugor *t:lg*- gyökből.

fezzit denominativ képzése az ugor *p:tk*- tönek, mely megvan e finn szóban: *pitkä* hosszú. A *-tk*-nak későbbi *-tj* alakjából vált a magyar hosszú mássalhangzó oly fejlődéssel mint a *kesseri* és *hassad* szavakban, melyek szintén hosszan fordulnak elő codexünkben. Az Érdy codex *fezwlt* alakja nyilván más fejlődési úton a megrövidült mássalhangzó pótló nyújtását mutatja.

hassad származéka az ugor *k:tk*-nak. Budenz az összevetett rokon nyelvi alakokból egy nem létező **hassad* alakot vesz fel a mai *hasad* eredetijének. Íme a jól sejtett, nyelvünk történetéből is kimutatható hangtünemény!

hassonlatos csupán más képzése az előbbi *k:tk* gyöknek s így természetes is hosszú mássalhangzója. (A *hasad* és *hasonlít* jelentési összefüggése tekintetéből v. ö. e kifejezést: *szakasztott mása* t. i. *hasonló mása*.)

huzzonótód összetett névszó előrészében *ja* *húszo*- tö eredetibb hosszú mássalhangzóját kell felismernünk. Budenz szerint a magyar *hús* magánhangzójában a mordvin: *komś*, osztyák: *χūs* alakokból kifejtett ugor *k:ms*, éjszakugor

k_sv_ss- tö *v*-je van összevonva. Codexünk adata más fejlődési menetet mutat a magyar nyelvre nézve, benne a *vs* először hosszú *-ss-vé* assimilálódott és csak ennek rövidültével támadt a pótló nyújtásos *hús* alak v. ö. *feezwlt* eredetibb: *fezze-* alakból. — Az hogy már az osztjákban is előfordul *χūs* nem bizonyít ellene; mert ez csakugyan fejlődhetett a Budenztól felvett módon a *χ_sv_ss* alak *v*-jének a magánhangzóba való beolvadása folytán, míg a magyar más úton jutott hosszú hangzójához.

kesserü-nek a finnben: *katkera-* felel meg. A *-tk*-ből előbb *tj*, eztán *ss* vagy *śś* lett v. ö. *hassad*, *fezzit*.

kőzzön mely későbbi íróknál is hosszú középhanggal van írva a finn *käske-* s zürjén *kösji-* alakok szerint természetes fejleménye az ugor *k_ssk_s-* gyöknek.

mossod az észti *mosk-*, mordvin: *muške-*, cseremiszi: *mošk*, zürjén: *misk_i-* szavaknak megfelelő hosszú mássalhangzós alak.

muttat világosan mutat a Budenztól kifejtett eredetibb *muxtat* alakra, mely e szónak mordvin: *muje-*, finn *muista* e h. **mugesta* másából következik. A *χt* később *jt*-vé lett s ép úgy assimilálódott mint: *tanittani* eredetibb **tanox_ttani*, *tanojtani*, *tanijtani* alakokból.

tellik töje a vogulban *tagle-*, finnben *tärte-*, lappban: *dievda-*, tehát mindenütt mássalhangzó bokrot mutat fel, minélfogva egy *-vl* változáson keresztül könnyen fejlődhetett az ugor *t_sgl_s-*nek assimilálódott hosszú mássalhangzós alakja.

essik megfelelő zürjén mása *uś-*, ez egy eredetibb *sk* hangcsoportra mutat, mely fenn van tartva a codexbeli alak hosszú mássalhangzójában is. Arra nézve hogy zürjén s egyértékű az ugor: *sk*-val v. ö. zürj. *koś*, ugor: *k_ssk_s-* (MUSz. 79.), továbbá frequentativ ugor *-sk* a zürjénben *ś*.

cžuffol alapszava kölcsönszó, melynek *f*-je olasz eredetijében hosszan hangzik.

kissebb tudvalevőleg szintén kölcsönszó, melynek a csuvasban *kižin*: kevés, kicsiny felel meg. Ezen alakból válhatott a magyar *kicsiny*; ámde a magyar-csuvas kölcsönzések korában fel kell tenni egyszersmind egy létezett *kičik*, vagy a szokott csuvas hangváltozással, mely szerint szó végén álló *k* elkopik egy *kiči* alakot is, annál is

inkább minthogy e képzés közös török-tatár képzés. Ebből lett a magyar *kicsi*, melynek e szerint valószínűleg semmi köze a magyar nyelv területén belül a *kicsiny* szóval, mert egy külön képzős külön kölcsönvételnek tekinthető épen úgy, mint a *baj bajnok*, *kulcs kulcsár* kölcsönszavak a szláv részről. E *kiči* szó közép mássalhangzójának okvetetlen hosszúnak kellett lenni, mutatja teljesebb jakut alakja: *kučugui*, v. ö. csuvas *piččik* és *pičik*. Ez eredetileg hosszú kemény mássalhangzónak későbbi megrövidülése igen természetesnek fog feltűnni ha meggondoljuk, hogy csuvas hangtörvény szerint csak kemény mássalhangzó ejthető hosszan s ennél fogva a lágyulás beálltával a rövidülésnek is meg kellett történnie. E megvolt hosszú mássalhangzó nyoma a magyar *kissebb* eredetibb *kiččebb*-ben maradt fenn.

Ölletessék hosszú mássalhangzóját a finn *viile*- 'felhasít' s a liv *vil*- 'darab' hosszú magánhangzója magyarázza meg. Ezt ugyanis mint számos hasonló esetben egy mássalhangzói elem, p. g (*g_g*) beolvadása eredményének tekinthetjük. Ennek *vl*-n keresztül történt assimilatiójából válhatott a magyar *ll*.

A feltűnő hosszú mássalhangzóval képzett alakok részint olyanok, melyeknek képzett voltát már nem érezzük s alapszavukat is csak az összehasonlítás segítségével fejthetjük ki, részint affélék, melyekben határozottan kivehetjük a képzőértéket. Az elhomályosult hosszú mássalhangzós képzések a következők: *juttok* 35., 33., 23., 36., *lattok* (látok) 32., *massod* 10., *zerettek* 22., *tanítottok* 23., 34., *verettek* 8., 27., *-hattok* pl. mindenható, *hamissan*. Valószínűleg tévedésből vannak hosszan írva az egyszer előforduló *kennet* 9. és *vallék* 13. szavak, továbbá a kétszer használt *hallok* (morior) alak is. — Lássuk miképen lehet e képzések hosszú mássalhangzóját megmagyaráznunk.

juttok momentán képzése az ugor *j_g*-nak, melynek mása a régi *johtat*. A *-gt* illetőleg *-xt* úgy assimilálódott *tt*-vé, mint a *muttat* és *tanittani* szavakban.

massod képzett szó azon ugor gyökből, mely megvan a finn *muu*, a magyar *ma*, *most* alakokban. Képzése azonos az *-os* *-es* végű melléknemekével, azaz eredeti *-sk*-ből való, melynek a magyarban törvényszerűleg felel meg a hosszú *ss* (v. ö. *sárossan*, *véressék*).

lattelok, *zerettek* momentán képzések az ugor *l_sg_s*- és *s_sr_s*-gyökökből. Lehet hogy *-nt* volt azon momentán képző, melylyel ez igék alkotvák s melyből ép úgy nyerték e codexbeli alakjaikat mint *ötteni*, *ráttotta*, dialectice: *tát-torog* eredetibb *önteni*, *rántotta*, *tántorog* helyett.

tanittok képzésében *jt* eredetibb *-xt* van assimilálva, v. ö. a *juttok* és *muttat* alakokkal.

verettek (verejték, veríték) ép ily módon alakult képzés az ugor *v_sr_s*-gyökökből, mely meg van e kifejezésben: *verő-fény*, továbbá e származékaiban: *virág*, *virrad*.

hamissan valószínűleg melléknévi képzés egy **hamo-*igetőből, ép úgy mint hangváltozásbeli párja: *lapis* a *-lapo*-ból. Ez esetben a hosszú mássalhangzó az ugor *-sk* képzőből volna megfejtendő, mely megvan minden *-s* képzős melléknévben. — Alapszavára nézve alkalmasan sorozható a „*s_somor*u“ szó családjába, mely tudvalevőleg egy *s_sm_s*-eredetileg „*dunkel*, *trübsein*“ jelentésű gyökérből ered, mely nyilatkozik e finn szóban is: *sumu*: köd. — Az ő s nyelvben ugyanis elvont fogalmak konkrétakkal vannak visszaadva s valamint a *s_somor*u *lelkü* eredeti jelentése *homályos*, *sötét lelkü* úgy könnyen megfér a *hamis*, *csalárd*, *ravasz* fogalmával a *nem tiszta lelkü*, *sötét lelkü* jelentése. Alakra nézve nincs semmi nehézség: *hamos* deverbális képzés a magyar **homo-*igétől, melyet codexeinkben így kell olvasnunk: *hamós*, minthogy eredetibb **hamojos*-ból keletkezett, melyben más fejlődéssel közvetlen oka volt az *i*-be való átcsapásnak az utolsó szótag hangzójában. E *j* nyilván nem más, mint az ugor *j* (*g*) nomen verbale képző, melynek egyik nyoma e szerint e szóban is fellelhető. — Jeles analogia erre épen az idézett *lapis* szó, melynek köznyelvbeli *lapos* alakja eredetibb **lapós* **lapojos* alakból rövidülhetett, mi az *i*-be való átcsapást is megmagyarázhatja. Annál szükségesebb e felvétel, minthogy Budenz kimutatta, hogy a *lapos* alapszava tulajdonképen ige. V. ö. még a *koldús* és dial. *kódis* alakoknak egymáshoz való viszonyát. Azon tünemény pedig hogy ugor szókezdő *s* magyarban *h*-vá változzék közönséges, v. ö. *zavar* és *habar*, *háboru* eredetibb *s_smb_s*-, *hang* ugor *s_sm_s*-gyökérből származó alakokat.

hattok pl. mindenhatto, juthattok (juthatok) hosszú mássalhangzóját megértjük, ha nézzük eredeti jelentését. Régi emlékeinkben mint önálló ige fordul elő az efféle kifejezésekben: *nem hatsz egy fürtöt fejérré tenned*. Ez önálló ige alapjelentésül felvehető ez értemény: „hatalommal, képességgel, befolyással lenni valamire, einfluss haben zur vollbringung einer tat,“ nem lesz talán ennél-fogva merész felvétel ha azt hiszszük, hogy valamint a németben úgy itt is átvitt jelentéssel van dolgunk az eredeti *k_{sg}*- haladást jelentő gyökekből. E szerint a *-hat* eredetibb **-hajt*-ból származnék (l. Ny. VIII. 49.), s ez intensív képzésből származott előbb codexünk hosszú mássalhangzós, később mai röviden ejtett alakja.

Egyéb hosszú mássalhangzós képzések közül kiemelendők az *<at <et <os <ös <ás <és* képzés, pl. *illattival* 4., *aitattos* 22., 19., *allattok* (állatok) 32., továbbá: *aldomassom, kegyessen* stb. Az első példák magyarázatjára szolgáljanak a HB. és KT. ez adatai: *kinzotv, ildetv, kinzotv*, ez utóbbiakban pedig a hosszú mássalhangzót az ugor *-sk* teszi természetessé.

Érdekes ragozásbeli jelenség van e hosszú mássalhangzós adatban: *óttet* 4., 3., 6., 22., 9., 25., 27., 28., 30., melyben egyedül való nyoma maradt fenn azon járulék mássalhangzónak, melyet az *engem* és *téged* analógiák után méltán várhatunk a harmadik személyű névmásnál is. Eredeti alakul egy **övtet* kettősragú szó vehető fel, melynek *v*-je nyilatkozik az *övé* alakban is. Ebből egyik fejlődés után a *v* beolvadt az *ö*-be, másik szerint pedig assimilálódott s e codexbeli hosszú mássalhangzós alakot alkotta.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A RÉGI NYELVEMLÉKEK OLVASÁSÁRÓL.

IV. Magánhangzóknak megőrzése és hiánya.

A) Árpádkori nyelvemlékeinkben néhol még meg van őrizve egy-egy magánhangzó, melyet a megfelelő újabb szóalakokban hiába keresünk. Legfontosabb e tekintetben a tövégi magánhangzónak az alanyesetben megvolt. A rokon nyelvek s a magyar ragos alakok arra tanítanak

bennünket, hogy a szótő eredetileg magánhangzón végződött; p. *hal*, finn *kala*, lapp *guolle*, m. *hala-m*, *hala-t*, *halo-n*, *hala-nk halo-nk* és *halu-nk* stb. S ezt az eredeti hosszabb töalakot némely szavaknak ragtalan alakjában is föltüntetik még okirataink és krónikáink. Így p. az álom neve Anonymusnál még *álmu*, a Képes s a Budai krónikában már rövidülve *álm* (Turóczinál már *álom*). Legtöbb esetben az *u* *ü* magánhangzókat találjuk ilyenkor a szó végén, egyéb magánhangzók ritkák s néha kétesek.

u: *Nagu-Aruk* Nagy-Árok 1015., *Nogwthu* (de *Naguth* is) 1015.; *Hodu-vturea* Hadútréve? határút, *Feheruuarurea* (olv. Fehérüváruréa), *Luažuhalma* 1055.; *bik-žad* introitus fagorum 1086. | *Melinhalmu* 1124. (v. ö. ószl. *chlūmū*) | *Heyouholmu* 1211., *Saturholmu* *Zenuholmu* *Zeguholmu* An. (*Sceguholm* stb.l. alább) | *Laždu* 1217. Vár. Reg. (*Lažd* 1216., most *Láz*), *Fyžforku* erdő 1224., *Morodeku* és *Morodec* 1216., *Tanalchu* 1229. (és *Tanals* 1235.) VR., *Mogos Mortu* 1235. (*Mogos Mort* 1278.) | Anonymusnál: *Saru* (Saar már 1230.), *Saru-uar*, *Bulhadu* (*Bulhad* 1254., Bolhád), *Hungu* (Ung), *-var*, *Loponsu* (Lapincs), *Zobolsu*, *Borsu*, *Pacožtu*, *Surcucar* (Soroksár), *almu*.

ü: *Feheru* (*uarurea*), *Fižegmonoruakerek* 1055., *silva nogkerek* 1067., *tubut sedu* 1087. | *Kengelu* helynév 1124. (de *Kengel* már 1075.); *Cerufa* 1193.; *wegu-homoc* 1194. (*weg-kerth* 1275.) | *Beregu* 1216.; *Vendegu* 1217. (és *Vendec* 1216.) VR.; *Curtv* 1245., *Kurtu* 1138. (de *Kurth* 1156.: Kürt falu Csallóközben) | Anonymusnál: *žerelmu*, *Hetu(moger)*, *Zenu(holmu)*, *Lelu* (*Lel* Kéz., *Leel* Tur.).

i: *Babarczi* Babarcz 1015. | *Kupanchi* Kopáncs 1217., *Felkapusi* Felkapus 1217.

u és **i** váltakozva: *Hotarholmy* 1214., v. ö. *holmu*.

ü és **i** váltakozva: *Kereky* 1216. = *Kereku* 1235., falu Biharban; *Echi* 1287. = *Echu* 1221. (de *Ech* már 1252. = *Écs*, falu).

?o: *Hodunogio* VR. 1216., 1219., *Hodnogio* 1219., 1235. (*Hodnogy* 1214., *Hodnog* 1217., 1235. *Hadnogy* 1216.)

?ö: *Kiseukorva* 1300.: Kiskarva, falu Esztergom mben.

e: vadium quod *reue* dicitur 1248., *Gymulchebuchur* 1270., *Sukete* nőnév 1198. (*Süket*?).

A Halotti Beszédben már nincsenek ilyen teljes alakok, egyéb a *munhi* szó, mely talán nem melléknév (*munhi uruzag* tehát nem ,mennyei ország'), hanem a *menny* főnév teljesebb alakja; v. ö. *mennye-i*.

E teljes alakok véghangzóját Toldy F. a német *auslaut* szerint *kihángzás*-nak nevezte s apró betűvel írta, mint valami lényegtelen, mintegy járulékhangot, mely talán úgy ragadt hozzá a 13. században a 19. századbeli szóhoz, — mintha a régi *útu* a mai *út*-ből keletkezett volna, nem pedig a mai *út* a régi *útu*-ból. Mi nem írhatjuk és olvashatjuk többé úgy, hogy *út^u*, *álm^u* stb., hanem megbecsüljük ez érdekes nyelvtörténeti adatokat, mert megegyeznek azzal, a mit már a rokon nyelvekből is következtetnünk kellett.

Néha az árpádkori alak a szó belsejében is mutat egy-egy magánhangzót, mely azóta elveszett. Így: *Asavanthu*, *Asoanthu*, *Asuanthu* Ásványtó 1252., *erezteuen* (olv. *eresztevény*) 1293. | *Baluvana*, *Baluuan* 1055., *Sitoua* Zsitva 1075., 1124. | *Zagara* Zagyva 1265., *Rakusi* 1272. *Rakossy* 1279.: most Raksi || *Belud* Béd 1217., *Bagod* Bagd 1217., ad arborem *Harus* (hárs?) 1297. — Vannak esetek, hogy mai nap is váltakoznak ilyen teljesebb alakok a rövidebbekkel, p. *áll*-nak: *áll*-nak, *feszíte*-ni: *feszít*-ni, *víga*-ság: *víg*-ság. Számos esetben csak következtetjük a teljesebb alaknak hajdani megvoltát; p. **tudo* scit, **tudo*-ni scire (v. ö. *tudo*-k, *tudo*-tt, *tudo*-mány, és *reio* ,rí, ordít', *vio*-ni ví-ni B. és M.), **szépe*-ség (v. ö. *szép*-n és *víga*-ság) stb. Ide járulnék még az afféle kölcsönvételek, minők *palica*: *pálcza*, *malina*: *málna* stb.

B) Viszont föltűnő a magánhangzónak hiánya az árpádkori emlékeknek sok szóalakjában, melynek ma egy magánhangzóval többje van. Ismeretes dolog, hogy nyelvünk nem szereti a mássalhangzócsoportokat, kivált a szónak elején és végén, s azért ilyen esetekben egy-egy járulék magánhangzóval könnyíti a kiejtést. Ez a járulék magánhangzó még nincs meg a következőkben:

a) Szláv *brat*: *bratim* barátim HB.; szl. *kračun*: *Crachun* 1221. *Crachin* 1214. (de *Karachyn* már 1055., *Karachon* 1211.); *Christut* keresztút 1238.; villa cruci-

ferorum *Cryſtjan* (= keresztyén) vocata 1278.; *Kris* 1279., *Cris* An. (de *Kewres* már 1198., *Keurus* 1254.: a *Körös* folyó); *Plys* megye 1285. (*Pilis* 1255., 1274).

b) [*Holmu*:] *holm* 1303-ig, p. *Zigholm* 1216., *Sceguholm* 1217., *Agosholm* 1229., *holm* 1234., 1244., 1259., 1272. (*Ketholon*? 1158., *Kuhalum* 1228., *Kuhalym* 1234., *holom* 1257., 1283., *Hodholom* 1258., *Feketewholum* 1265., 1269.) | *Molm-halmu* 1075. (*Malomsok* 1217., *Molumuta* 1277.) *Komlouſ-orm* 1208.: *orom* | *Hormu Ferteu* 1055. Jerney szerint a. m. három fertő (*Harum kurthwel*, *Harum Thulfa* 1015., *Haromheg* 1291.) | *Nogberk* 1269., *Iauorberk* 1282. (de *Bereck* már 1145., sőt *Záwabereke* 1280.) | *Kues arc* 1193. (olv. *árk*; *arok* már 1009., 1211. stb.*). — HB., Ehr., sőt gyakran B. és M. is *hotolm*, *zerelm*, *fejedelm* stb.

c) Szóközépén: *Mortva* 1261. — *morotva*.

V. A mássalhangzók.

A mássalhangzók közül csak három-négy ad — az olvasást illetőleg — alkalmat jelentősebb megjegyzésekre.

Első helyen a χ és $\acute{\chi}$ hangokat kell említenünk (a német *ach* és *ich*-féle hangokat).

Hogy a HB. a *ch* betűkkel χ hangot jelöl, azt már Révai átlátta (l. Ant. 74. l.), sőt észrevette már azt is, hogy ez a hang szolgált átmenetül az ugor *k*-tól a mai magyar *h*-hoz olyan szavakban, minők *hal*, *három* stb.: HB. *choltat*, *charmul*, *chomuv*, *oſchuſ*. Révai csak ebben a négy szóban olvasta így a *ch* betűket, de így olvashatjuk a HB.-nek minden *ch*-ját, kivéve a *ſumtuchel* szót. Igaz hogy *turchucat* és *iochtotnia* ma *torkukat* és *iktatni*, de lehet hogy itt a χ hang fejlesztése a HB.-nek dialektikus sajátága, mely a köz nyelvben nem tudott lábra kapni. A *ſoboducha* szót R. cs-vel olvasta, de Mátyás F. kimutatta (MNyelvtudomány II. 56.), hogy a HB.-ben nem lehet a *ch*-nak ezt az értéket tulajdonítani, hanem hogy e szóalak összefügg az egyéb nyelvelmékekben előforduló *szabadóha*-féle alakokkal. Hogy *ſoboducha* a. m. *ſoboduſſa* s hogy ezek az igék egyéb alakjaikban is így hangzottak: *ſoboduſtani*, *ſzomoroxtani*, arra nézve l. Az ugor módalakok

*) V. ö. *Telky* 1194., 1211. Somogyban, *Telkusfeu* 1265. Nógrádban, de *teluk* 1280., *Dienesteleke* 1228, *Kewrtwelteluke* 1301., *Teluki* falu Komáromban 1291.

15. l. (Nyelvt. Közl. XIII.) — *Uromchuz* e helyett van írva: *uromc-chuz*. — Jancsó (Figyelő VII. 370.) kétségbe vonja a χ hang megvoltát, de okai sokkal gyöngébbek, semhogy döntők lehetnének. — Igaz hogy magában a HB.-ben *choltat* mellett van már *halaláál holz*, hogy *mulchotia* ellenében u. o. *hotolm* s a KT.-ben már *tudhotiuc* van, s hogy p. a HB. *chomuv*-ja ellenében már egy 1138-ban írt okirat *hamu*-t mutat, de ilyen ingadozásokat megmagyaráz részint az írás pontatlansága, részint a tájszólás különbözősége.

A HB-en kívül is előfordul a χ hang. Így kell olvasnunk a KT. *rohtonc* szavát; *roxtonk*: *rajtunk* = *szoboduht*: *szabadojt* = *Palachta* 1265.: *Palojtha* 1264. (ma is, falu Hontban). Továbbá: *Apurcholma* 1261., *fluvius zuchugo* 1302., *cum virgulto Veres-charazth* 1218., *Bucharii* pohárnokok 1249. Tudjuk, hogy *haraszt* és *pohár* kölcsönvételek, melyek χ hanggal jöttek át nyelvünkbe, ép úgy mint a mai *marha*, *balha* stb. — Az Ehrenfeld codexben (Fer. leg.) is van még *charmad* 6. l., de o. *harmad* is.

Valószínűleg a $\dot{\chi}$ (ném. *ich*) hangot kell olvasnunk magas hangok után ezekben a szavakban: *Bichorienses* 1217.; *mezechtelen-hig* 1278.: *mezejtelen*, sőt *Mežitelenheg* már 1263.; *Ruhtukeuri* 1223., *Rehtukeur* 1299.: most *Röjtök*; *Rechteg* 1245.: most *Retteg*, Erdélyben. Ide tartozhatnak még: *mechett* Ehr. cod. 73., v. ö. *mulchotia*; és *nechez* o. 39.

A némely esetekben még nyelvemlékeinkben megörzött, de ma már elveszett *v* hang szintén nem olyan jelentéktelen, hogy Toldyként apróbb jeggyel írhatnók. A HB.-beli *viže vimaggomuc*, *intetvinec* stb. és a KT.-beli *kezdetuitul* e szavaknak összehasonlító fejtegetésében nagyon is jelentős adatok, s p. az utóbbiakra nézve Budenz kimutatta, hogy a *v* eredetileg fontosabb eleme volt a képzőnek mint a *t* (v. ö. Ny. IV. 59., 132.). — *Vimád* az *imád* alakkal váltakozva még az Ehrenfeld c.-ben is előfordul többször (*vymadny* 45., *vymadgozronk*, *vymadsagonban* 6., *vymadkoznak* 13.). — A 3. szem. névmást (*w*, *vw*, *wt*, *wt*, *wt*) nem olvashatjuk Révaival (Ant. 213.) kezdő *v*-vel, mert ma tudjuk, hogy e névmás az ugor alapnyelvben foghanggal kezdődött, s ebből fejlődhetett ugyan a néhol olvasható *hő*, *hű*, de nem a Révai fölvette *vő*.

A HB.-ben, úgy látszik, csak *ő őt* olvasandó; vagy talán az *vv uvt vvt* írás *öv* és *övt* kiejtést jelent? v. ö. *öv-é* s a Wesp. c.-beli *öttet*, azaz **övtet*.

Fontos a szóvégi *v* a *miv tiv iv* névmásokban (az utóbbi még megvan ebben: *övék*, azaz **öv-é-jök*). Továbbá a *chomuv, keserüv, iovben* szavakban, melyekben a *v* más-salhangzót ki kell ejtenünk, nem csak azért, mert a B. M. codexekben, Telegdinél, Medgyesinél stb. fordulnak még elő *egőgőuek, nag allatouak, nehéz erkőlchúuek, sűrűven-féle* alakok (l. Rév. Ant. 105., 213., ellenben *Keseru* helynév már 1138.), hanem még ma is megvan az a *v* a *ham(u)vas, keser(iü)ves* stb. alakokban. — Külömben ezekről és a folyó cselekvés igeneveiről (*jarov, volov*) megemlékeztünk már fönt a kettős magánhangzókról szólunkban.

Érdekes még a mai *s* megfelelője némely szavakban. Tudjuk, hogy az ugor alapnyelvnek nem volt *s*, hanem csak *sz* hangja, s a mi *s*-ünk részint az egyszerű *sz*-ből, részint (mint a németben) az *szk* hangcsoportból fejlődött. Már most az eredetibb *sz* hangot látjuk az efféle adatokban: *Ezceu* 1193. ma Öskü; *Zulkus* Sulykos, folyó 1227.; *Zamson* 1248.; *Zenthmaria* Somorja 1287.; *Scewem, Sceven, Zeuuen* Sövényháza? Kéz., az Ehr. c.-ben a sepes már *sewuen* 80., de még *zewueuen* is 27.; *Komlouz-orm* Komlós orom? 1208.

SIMONYI ZSIGMOND.

TOMPA MIHÁLY KÖLTEMÉNYEINEK NYELVI SAJÁTSÁGAI.

II.

I. Szóhasználat.

Állatokra vonatkozó kifejezések.

Költünk az állatokat igen szereti, s nála még gyakrabban képezi a költemény tárgyát állat, mint Aranynál s Petőfinél. Különösebb ragaszkodással viselkedik Tompa a madarak iránt. Sok verse csak azokról szól, némelyikben csupán madarakkal foglalkozik. (A Fecskéhez I. 57. Pacsirta-dal II. 20. A sólyom II. 36. Kuvik II. 70. Fecske, gólya II. 225. Özvegy gólya II. 263.)

A madarokról énekelve, velök társalogva az emberekhez intézi szavát. (A madár fiaihoz. Csalogány és sas.

A gólyához.) S ugyanez mondható Tompánknak sok olyan költeményéről, mely növényről, természeti tűneményről emlékezik. Számos művének megjelenése olyan időszakba esett (50-től 59-ig), midőn a nemzethez másképp, mint allegorikus módon beszélni nem lehetett.

Költőnk p. ki jól ismeri az állatok természetét, szokásait, meglesi őket cselekedetökben, s párhuzamba állít embert és állatot, nem ritkán az eszes teremtmények rovására. (A hangyákhoz I. 147.) Az állatokat beszéltetve a szabadság énekét zöngi, a lánczokban sinylődő szolgaságot megveti. P. A denevérben, mint önmaga is megjegyzi, a köpenyegforgató hazaárulók rút képét látja.

Sokszor igyekszik megmagyarázni a népies fölfogás alapján némely állatról elterjedt véleményt, közhiedelmet. (Lidércz. Kérész.) Szóval sokféle vonatkozás van műveiben az állatvilág legkülömbözőbb egyedeire. Valahányszor csak ír rólok, mindig más-más tulajdonságukkal ismertet meg s az ezek körében született gondolatait különböző ruhába öltözteti. Képei a mellett, hogy könnyen szemléltetnek és szembetűnően élénkítnek, még nagyon jól is illenek a föl-vett tárgyhoz, s találva találunk, p. mikor az örömet kis csacsogó madárnak (II. 23.), a nyájas bizalmat fehér galambnak (II. 125.), az ifjúságot vig fecskének (II. 124.), a bizalmatlanságot hideg féregnek (II. 26.) nevezi. Ilyen kedvesen mondja ifjúkori ábrándjairól, majd az egyszerűségről és leendő családi élet örömeiről:

Voltam egykor, nem vagyok már sólyom,
Túlrepülni bérczeken, folyókon;
Az én vágyam nem sziklára fészkel,
Megelégszik kis bokor tövével...

Hír, dicsőség fülmiléje csattog;
S elsimulnak lelkemen e hangok;
A mi ráhat, a mi elragadja;
A boldogság házi pítypalatyja. — V. ö. még IV. 140.

Mint föntebb is érintve volt, s mint a legközelebb fölhozottakból is kitűnik, Tompa kiválóan a madarakkal szeret bíbelődni. Vágyódik boldog egyszerűségök után (I. 276.) Inti az embereket, hogy a madarakat szeressék (II. 20.).

A szomorú időszak hangulatának megfelelően leírja az özvegy gólya sorsát, s ennek elhagyottságát festve, fájdalmasan sohajt fel:

Ez a madár mintha sorsunk
Élő képe volna! II. 264.

Ügyesen használja föl a népies gondolkozásmódot azon oldalról is, mely szerint izenetet küld a madártól a messzelakó hazafiakhoz. (A gólyához.) Ez által a magyar népdalokban is föltűnedező ama kedvelt levélhordói tisztet is teljesíteti a madárral, melyet Arany is oly szépen alkalmaz Mátyás anyjában a hollóra. (V. ö. Arany balladái, magy. Greguss 46. l.)

De másrésről a madársereg is megkapja a magáét. Nem késik némelyiket megdorgálni „ubi bene, ibi patria”-féle elve miatt (II. 225.) vagy a gyarló építkezésmódért (III. 283.) stb.

Ha nem tudnók is Tompa élete rajzából, hogy a természetet szorgalmasan, nagy sikerrel tanulta, s hogy elméletileg és gyakorlatilag is jól ismerte azt: bebizonyítanak művei, melyekben az állatok dolgát a legapróbb részletekig s mégis kellemes módon adja elő (IV. 60., 112., 135. stb.). A tudományos elnevezést leggyakrabban népiesssel cseréli föl, s ez által is költeményei szélesebb körben válnak teljesen élvezhetőkké, p. a festő csiga tudományos de rossz nevét, a festőncz szót jegyzeteiben megemlíti ugyan, ámde versében nem használja. (A vitorlás csiga IV.)

Ide jegyzek néhány állatnak és testrésznek nagyobbára népies, olykor-olykor nem ismert, nevét, s a rájuk vonatkozó hangok és cselekvések jellemző elnevezéseit és pár érdekes tulajdonságot:

Emlősök: csikó V. 122. denevér III. 252. tündelvény IV. 160. fenevad VI. 229. foka VI. 225. komondor I. 300. kopó V. 87. menyetke II. 116. paripa V. 153. tinó V. 210. VI. 157. tulok VI. 238. üdő III. 148. üdő V. 122.

Madarak: bibicz I. 209. bölönbika IV. 62. cinke I. 91. 159. gácsér IV. 160. gerle IV. 257. gerlicze II. 101. gödény V. 201. gyöngyvér IV. 160. kacska II. 65. kánya II. 37. karakatna II. 160. kára katona N. Sz. karvaly II. 38. kócsag V. 201. kuvik II. 70. halálmadár másutt. liba, lud. I. 257. pinty I. 152. pipis III. 10. szárcsa V. 44, turul III. 157. v. ö. Arany Keveháza. tubácska V. 16. viharvadár IV. 11.

Bogarak: cserebogár II. 131. darázs V. 34? dongó IV. 115? fénybogár IV. 135 talán ugyan az, a mi IV. 157 Szent János bogár. kabócza II. 18. VI. 87? („apró sáskafaj, mások szerint tücsök“ CzF.) pille I. 236. IV. 132? lepe IV. 115. selyembogár IV. 112. sirásó IV. 41. sáska IV. 112. kérészbáb IV. 92.

Férgek: kukacz IV. 92. nadály V. 19. nyű III. 194.

Csigák: festő cs. IV. 14. hajós cs. IV. 13. vitorlás cs. IV. 4. Sárkánykigyó V. 121.

Testrészek: bambó IV. 4. begy II. 38. csikló V. 60. csűrök; csürkin a falánk ló béklyót csörgetve járt V. 58. csürkig dagasztván lovaik a sarat VI. 103. átvitten: csürkös sátorhegy I. 66. tülök VI. 238. török V. 60. 61. szügy V. 60. tolluszál IV. 62.

Állathangok: Az ölyű, karvaly, sólyom vijjog II. 40. VI. 179. vijjogó ölyv. I. 198. jajgat a sirály I. 176. (Vajjon mi a sirály népies neve?) a pipis csicsereg III. 13. kuvik kuvik (a halálmadár hangja és másik neve) V. 70. a galamb turbikol. V. 169. a gerle búg I. 257. I. 152. I. 152. rigófütty I. 152. a szarka csereg I. 254. holló: kár, kár III. 162. a gólya kelepel II. 263. csattog a fűlmile II. 107. csattogó madárdal; ezer madár csapkod, hápog, riad. IV. 60. hápogó gácsér IV. 160. kotyog, pityeg a szunnyadó fajd elszédülő csirkéinek V. 198. a vad madár sir, kelepel, hápog I. 300. jajongva röpked légben a gyors sirály IV. 151, (a sólyom) csipog II. 43. (a pelyhes madár) sipeg I. 132. IV. 62. a hattyúfiu sipeg. IV. 62. | czinczogó denevér IV. 111. | tulok, bika bömböl IV. 61. böm, böm u. a. IV. 198. | a pók ketteget II. 149.

Cselekvés, állapot: harkály kopácsolása I. 154. a csirkék már kivágtak II. 39. meglippen a fűrj IV. 148. kisuhan (a fecske) I. 58. lihegve bukott a habtörő szárcsa IV. 148. ül tollászkodva a bukó szárcsák hada; a bibicz fenn kering, vagy lenn begyeskedik IV. 159. gubbad a pacsirta VI. 112. | kotlós II. 38. tojó II. 36 | kérődzik V. 58 | bogárzik (a gulya) V. 59. czorkáz (az eb) V. 256 | megverdik a fenevad II. 242. a vad sűrűn rebben, riad VI. 178. meleg fészken a madárka éjszakára meglapul II. 255. V. ő. IV. 160., hol efféle bőven találkozik, és IV. 62.

Tulajdonságok: tojásivó, körmös sas IV. 160. hóka szárcsa V. 44. süket fajd. IV, 257. iromba jércze IV. 160. szeles rigó II. 117. suta fűrj. V. 11. csicsergő madár I. 247. vedlett szárny II. 240. meg nem verdett ló VI. 66. VI. 73. kesely ló I. 27. sarlóhátú ló VI. 66.

Hangyaszombék, VI. 89. hangyaboly V. 38.

Kikölt egy tyúk alja írót (ironice) II. 64.

VOZÁRI GYULA.

MÉG EGYSZER A SZÜNETJELEZÉSRŐL.

Mindaz, a miket e folyóiratban Király P. a szünetjelezésről elmondott, igen kitűnően és helyesen volt elmondva; s valóban óhajtandó volna, hogy azt ne csak a tanári közönség egy része, hanem minden, írással foglalkozó ember elolvassa, megtanúlja s alkalmazza. Mert borzasztó az a tájékozatlanság, hogy ne mondjam, tudatlanság, melylyel e tekintetben lépten-nyomon találkozunk. Én fogadást mernék tenni arra, hogy az írással foglalkozók 70%-a nem tud a szünetjelelőkkel bánni; író meg alig van, kinél erre nézve következetességet találnánk s írásából tanulhatnánk. És ez nagyon szomorú dolog. Ezen — nézetem szerint — csak úgy lehetne segíteni, ha valamely hozzáértő egy terjedelmes javaslatot csinálna; ezt, egy erre választott bizottság megbírná s megállapodását aztán egy külön füzetben a nagy közönség számára kiadná.

Nem árt tehát, ha véleményeinket addig is szellőztetjük.

Király Pál az értelmező helyes fölírásáról szólván, azt mondja, hogy a birtokos jelző értelmezőjének csak előtte levén szünet, szünetjel is csak elébe irandó, hacsak nem mondatot zár; pl. Zrinyinek, a költőnek munkái... Én ezzel szemben azt állítom, hogy a birt. jelz. értelmezőjének nem csak előtte, hanem utána is van szünet, tehát oda is vonás teendő; pl.

Zrinyinek, a költőnek, munkái kevés ember előtt ismereteseek. — Csodálkozom, hogy K. P., kinek oly kitűnő halló organuma van, itt nem érez szünetet.

Sőt többet mondok. Nemcsak az egyfajtájú, de sokszor a másfajtájú mondatrészek közt is tartunk szünetet, hova, e szerint, szintén vonás teendő; pl. Zrinyinek, a költőnek, munkái, kevés ember előtt ismereteseek.

Itt a munkái és kevés között is szünetelünk annyit, hogy ezt vonással jelöljük. Könnyen észrevehető p. a különbség e két mondat értelme között:

Én nem teszem..... És:

Én, nem teszem...

Vagy: Egy hozzáértő... javaslatot csinálna; ezt, egy erre választott bizottság megbírná.

Aztán ez a mondat (vagy bármely ehhez hasonló):

Mátyás az igazságos istentől kiváló tulajdonokkal volt megáldva....

Kétféleképen írható a kifejezendő gondolat szerint; így:

Mátyás, az igazságos, istentől stb. Vagy:

Mátyás, az igazságos istentől stb.

Ez utóbbi mondatban is vonás kell Mátyás után, éppen a most említett okok miatt.

Szerintem tehát a vonás alkalmazásának szabálya így hangzana: Vonás írandó minden olyan helyre, hol a mondat kimondásakor szünetet (a legrövidebbet) kell tartanunk; tehát úgy az egyfajtajú, mint a más fajtajú mondatrészek, meg a szorosán egymás mellé és egymás alá sorozódó mondatok*) közé etc.

Még valamit.

K. P. e szabály után azt mondja, hogy oly esetekben, midőn az összevont mondatok egyfajtajú tagjai egyenlő kiemelést igényelnek, vagy pedig a szónoki avagy költői érdek polysyndetont kíván, a vonás helyét az időméretilag vele egyértékűnek vehető és (s) kötőszó foglalja el; pl.

könnyü, mikép

Az illat és a napsugár. Vagy:

Barát baráttal szembe ví,

Gót és alán és római.

Én többet mondok. Ha a vonást az és (s) kötőszóval időméretilag egyértékűnek vesszük — a mint valóban vehetjük is — : nemcsak e felhozott két esetben, de soha se tegyünk oda vonást, a hol az és (s) kötőszó már ott van.

A pontos vonás szabálya ellen is kifogásom van. Egyrészt nem világos, másrészt nem általános.

Én azt tartom, hogy az egymással ellentétes, vagy oki viszonyban álló mondatok közé nem mindig tehetünk pontos vonást. Ám lássuk.

*) És nem mondatszakszok!

1. Nem mehetek iskolába, mert beteg vagyok.
2. Ne emlegesd többet az X. nevét, mert, biz istók, leteremtettélek!
3. Elhoztam könyvedet, de nemsokára visszaküldöm.
4. Átlátom tévedésemet, hanem most már késő eső után a köpenyeg.

Miért tennénk ezek s száz ezekhez hasonló mondatok közé pontos vonást? Egyáltalában át nem látom. Pedig oki és ellentétes viszonyban vannak! Az önállóbbság nagyon homályos valami.

Én pontos vonást mindig az olyan mondatok közé teszek, melyek teljesen önállók s egymáshoz csak annyiban tartoznak, hogy egyazon főgondolat megvilágítására, körülírására valók.

Ugyanezért az Arany Prózaí Dolgozataiból vett idézésben szerintem nincsenek helyesen jelölve a szünetek; mert így kell:

Azok tudós színt negélyeztek, ma semmitől sem irtózunk jobban; azok kerülték a naiv hangot, ma torkig úszunk benne; azok formajátékban vesztek el, ma az egy rím nyögét is majdnem egészen leráztuk; azoknak képzetük sem volt a belformáról, mi tőlünk etc.

Aztán, hogy a 405. lapon mondottakat is érintsem: mihelyt fennebb említett tulajdonságuk van a mondatoknak, pontos vonással jelölendő a szünet, akár következik utána az és (s), akár nem; az ugyanott felhozott példában (kárba vesz, s benne) nemcsak, hogy pontos vonás nem, de vonás sem szükséges, mert sokkal kevésbé függ egymástól a két mondat, mint hogy oda pontos vonás lenne teendő s az ott levő s kötőszó (időméretilag egyértékű levén a vonással) a vonást meg éppen szükségtelenné teszi.

Abban sem értek egyet Király Pál urral, hogy a közbül vagy végül álló idéző mondat vonással vagy plane vonással és nyugvó-jellel, vagy ponttal és nyugvó-jellel választandó el az idézettől. Nem, és pedig azért nem, mert a közbe- vagy, hátravetett idéző mondat csak mintegy oda van vetve, a nélkül, hogy az idézett mondat tartalmára bármí

csekély részben is hatással volna; a nélkül, hogy azzal egy azon főgondolathoz tartozna, vagy ezzel a főgondolattal akármilyen tekintetben is összefüggne. S mert csak mintegy oda van vetve, nem tartozik hozzá: akár zárójelbe is tehetjük; de, minthogy e helyett s nagyon gyakran éppen ennek a hivatásával is a nyugvó-jelet alkalmazzuk: legcélszerűbb, legjobb az ilyen utána- vagy közbevetett idéző mondatot az idézettől nyugvó-jellel választani el. Vonás semmi esetre sem jöhet elébe, mert ennek éppen ellenkező természete van mint a nyugvó-jelnek s alkalmazásának szabályával jönnénk ellenkezésbe, ha használnók. A vonás ugyanis a mellett, hogy a legrövidebb szünetet jelöli, már éppen ezért is ama két mondatrésznek vagy mondatnak, a mely között áll, szorosabb összefüggését is mutatja; e szoros összefüggés pedig idéző és idézett mondatok közt nincs meg.

Önként következik ezekből, hogy a szóban levő két mondatfaj se vonással, se vonással és nyugvó-jellel el nem választható.

Ponttal vagy ponttal és nyugvó-jellel annál kevésbbé. Pont olyan mondatok között van, melyek semminemű vonatkozással sincsenek egymásra, tehát teljesen különálló — hogy úgy mondjuk — egyedet képeznek. Már pedig, hogy az idéző és idézett mondatban némi vonatkozás rejlik egymásra nézve, ha ez a vonatkozás nem is hozzátartozandóság kisebb vagy nagyobb mértékben: az bizonyos.

A Király P. idézte mondatok e szerint így irandók:

1. Irgalmas isten — felkiált

A vőlegény — így van tehát!

2. Azt nem mondtam — viszonzá a követ.

3. Ha úgy akarta a király, (s nem:)

Hunyady akkor félre áll —

Mond és marad nyugodtan.

4. Én — felelé Irma — ezt nem tehetem. stb.

Egyebekben egyetérttek Király Pál urral; s különösen ama — bár nem új — megjegyzését, hogy a vonás $\frac{1}{4}$, a pontos vonás $\frac{2}{4}$, a kettőspont $\frac{3}{4}$ s a pont $\frac{4}{4}$ szünetnek felel meg, kitünőnek tartom.

Sok mondani való volna még a helyesírás e parlagon heverő dolgában; én azonban — különben sem levén e megjegyzésekkel más czélom, mint a figyelem idevonása — az ügy tisztázását, mely hovatovább égetőbb szükség kezd lenni, avatottabb tollakra bízom.

DENGI JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Gróf Bethlen Miklós önéletírásából.

II.

Gyerme kényi. — Elkeseredék a lelkem rajta, hogy nékem gyerme kényi tudatlan ifjú olyat mond.

Gyalom. — Apor István is, hogy a gyalma vesztegetését elunván aztán, oda nem adta, hogy a más ember tóját más gyalmával, más jobbággyával halásztassa.

Helyén. — Mint a ki a tüzet hamu helyén hóval takarná be.

Herjókázni. — Mert mindnyájan úgy hitték, hogy a császár nékem adta, és csak herjókázom vélek, s osztán eléadom a donátiót róla.

Hosszszányi. — Úgy akartam, hogy az egész teleken hosszszányi kertem légyen gyümölcs és veteménynek.

Hazafia. — Igaz hazafia, ha a fogad nem nád és az agyad veleje nem cseresznye mag, nem szégyen-e ez?

Hergeni morgani. — A mit Száz és két német akar az lesz; a magyar és székely commissarius csak váz, hergenek morganak.

Hópénz. — Bizon ha hópénzes szolgák lettek volna, akasztófát érdemlettek volna.

Idején meglátszik a mely tejből turó leszzen.

Innyaadó. — Majom innyaadó gróf Bethlen László volt.

Indító ok. — Ennek az én Bécsbe menetelemnek indító okai voltak.

Igazán bizony a leggyámoltalanabb árva a publicum, a salus populi.

Jel. — Nosza mindjárt egy néhány muskotályost mellém, a mi németink közül, magam stuczomat is oda hozá az inas. Kérdeztem tőlök: Ki vagy? s mi jeled? nem szól. Ismét ki vagy? s mi jeled? nem szól, mondám: egy vagy kettő lőjön hozzá, meglőn.

Juhászik. — Juhászék valamit, és a pénz aránt kevés várakozást is ígére.

Javallani. — Ő mint a lisztet kihullató és a korpát megtartó szita, valami jót és csendesítésre valót javallottunk, abban semmit meg nem fogada.

Ketten nékünk. — Látván a császár ezt az ő felséges inteniójával való teljességgel ellenkező és reménytelen processust, parancsola csak ketten nékünk a gubernátorral.

Kicsidég. — Mondék néki, a mire Isten taníta, és többi között mintegy féltérde hajolván egy kicsidég, de ismét helyemre ülén, mondám;

Kimosdik. — Én protestálok Isten s ország előtt és kimosdom belőle.

Kemencze — Velencze. — Igaz vagy Úr Isten, mert alám mind én, mind a feleségem felfuvalkodtunk volt vele és (noha Kemencze-Velencze) úgy szóltunk szívünkben mint Nobukodonozor.

Letácsolni. — Nem így vala-e uram? De kegyelmed nevetséggel letácsola.

Letégy a nyelvedről. — Felugrik a tanács közzül Teleki s oda rettenetes agyarkodással mondja: Bethlen Miklós letégy a nyelvedről, a szóllásomról elmenj, mert úgy segéljen által esünk egymáson.

Lönk. — Ez után a szebeni computus után mindjárt mi Alvinczivel ketten generalis exactorok lönk.

Lök. — Én mint első atyafi lök a kiadó gazda.

Lebelgeni. — Én mondám egykor a tanácsban, s ország közt csak ott az asztalnál; mit lebelgünk ezekkel a bitang emberekkel.

Lepcsesség. — Nincs panaszom reá, hanem in publicis nagy lepcsességét tapasztaltam.

Magok kelleteré. — Haj szegény haza, szegény nép! mennyit szenvedtél az igazgatóidnak magok kelleteré, a Bethlen Miklós személyének, és azért jó tanácsának is gyűlölése miatt.

Mindnyájan hivata. — Még is fogtak volt ők a generálisnak valamit szólani, mert csakhamar a generális mindnyájan hivata.

Moszolni. — Ne moszolja sok mesterségekkel a két natiónak becsületit.

Megfoldódni. — És így ez a fazék megfoldódék.

Mocsolya. — Sárban elállának az én lovaim, sőt megállának egy mocsolya víz kivetésben.

Nyúgotni. — Csúfolódik Teleki: szánjuk meg, nyúgosuk meg, úgymond, ezt a Bethlen Miklóst.

Nyaka vakarítva. — Úgy ment el nyaka vakarítva processiosztól a szent Mihály-, alias tömlöcz-kapun ki.

Naplani — nebelgeni. — Tartván a százszok tumultusától, azér éjtszaka éjfél tájban kivitték lovon Fogarasba, igen darabosan keményen bántak vele, naplottak, nebelgettek erdőben véle, hogy Fogarasban setétben vihessék.

Nagyra való vágyódások.

Osztán azután. — Mi lesz osztán azután?

Öregrend. — Ihol jő amonnét be a palotába egy tisztességes hopmester forma öregrend ember.

Pihegő — lihegő. — Már Teleki jó pátronusom lévén, az egyik leányát kérém Bethlen János öcsém számára; ide is adja vala, de a legközelebb említett három atyjafia rettenetes pihegő-lihegő munkával elbonták.

Pallos hersenés. — Sőt a gubernium levelére csak az pallos hersenés volt a válasz.

Sorpogás. — Mikor láttam a nagy udvarló uri fő és minden rendnek szörnyű sorpogását a Teleki Mihály palotáján. — Mond Vida részegen; mit sorpogtok ilyen amolyan bolond fiai? a hirére' is reszkettek, hiszen ő is avval él a mivel más ember. Igen is majd egy hétheti fiú gyermeket süssetek meg verő malacz helyén néki mert ő azon igen kap (t. i. Caraffa).

Szapelkedni. — De ez a mi szapelkedésünk akkor volt, a mikor Scherfenberg már Kövár s Cseh között a Szamos mellett táborozott s füvelt.

Szerte-szerte. — Lefekvénk ismét s virradtig aluvánk, de szerte szerte a kollegámmal vigyáztam én is.

Sühe-pühe. — Csak per sühe pühe végezők, legyen a commissariusok fizetésére való.

Szolgatárs. — Ő kegyelme gubernátor, de avval Erdélyben a maga jobbágyán kívül senkinek sem ura; ha ő kegyelme gubernátor, én cancellarius vagyok, ő kegyelme én nekem collégám, szolgatársam, abban is csak egy lépéssel van előbb nálamnál.

Nem szól mint a föld. — Valamikor eléhozta úgy nem szólott a gubernátor hozzá mint a föld, mint ama siketnéma.

Táj. — Paripán voltunk csak magunk Keresztesi Sámuellel, és magunk szolgálóinkkal 20—25 ló tájban.

Tisztesség tenni. — Az a pater Szunyog én hozzám jöve egyszer in anno 1703. májusban hogy már tisztesség tenni, de inkább expiscálni.

Találó kezdő. — Intettem, kértem szépen őket, modeljálják a régi mód szerint, ne kövessék ebben a roszban ennek találó kezdőjét Teleki Mihályt, mert bűn az.

Üte-véte. — És hogy már uraságomban nem kellett volna csak tiszteimre bíznom, és morosításommal s üte véte conjecturalis computusimmal talám néha meg is csonkítanom.

Udvaroskodni. — Az holott gubernátor urnak is fel kellett a commissióhoz udvaroskodni.

Vakarítás. — Soha ez az hallatlan példájú keserves sem udvarhoz, sem generálishoz egy vakarítás törekedést sem nyerhete.

Vak vereség. — Még is sokat szenvedtem miatta vak vereséget a gubernátortól.

Videbo válasz. — A császár, szokása szerint, kegyelmes videbo választ ada.

Vesztegátor. — Nescio quo authore investigatoroknak, és a község corrupte, de úgy tetszik, apposite vesztegátoroknak nevezte (a kiknek t. i. „az aëren kívül mindent registrálni kell vala, hogy aztán azokból a regestrumokból csinálják meg a terhek repartitiójának igaz normáját“; a vesztegátor tehát a kataszter öre).

Varsa. — Az Istentől én reám bocsájtott sátán vársájában.

Vékonyan gondolkodni. — Bizony vékonyan gondolkodik az, a ki ilyen civile bellumban az emberek hűségét vagy támadását az akaratnak tulajdonítja csak, és vagy igen dicséri vagy igen sentenciázza, nagy tökéet is sokat viszen el az árvíz, hát gázt?

Budán a z a j miatt elvesztettünk másfél napot.

KISBÍRÓ MÁRTON.

A „FELÜLET“ ÉS TÁRSAI MÉG EGYSZER.

Nagy-Szigethi Kálmán ur a Nyr. folyó évi 1-ső füzetében érdekes kis czikkje végén azt mondja: „...nem érdektelen kérdés az, hogy miféle *at -et* képző az, a mi a *környület*, *körület*, *közület*, *felület*-ben a határozóhoz van függedve.“ Azt hiszem szó sem lehet egyébről, mint a közönséges határozó-képzőről: *t*, *at*, *et*, *ta*, *te*, *tt*, *ott*, *ett* stb. Ismeretes ennek azon tulajdonsága, hogy megképzett határozókhoz is oda függed nyomósítónak, vagy pontosabban módosítónak, néha szinte fölöslegesnek: pl. *ujdonat*, *vadonat*, *körült*, *körültem*, *körülted*, *min-t*, *imén-t*, *korán-t*(sem), *éj-t*(szaka), *napon-ta*, *éj-jel-en-te*, *len-t*, *fün-t*, *alan-t*.

Én úgy emlékszem, hogy a „közelet“-et így is használják: itt közelben, vagy közelben.

Dunántúl általán mondják: *közeletemben, közeletedben, közeletében* v. *közelettyében*; „közeleten“-re nem emlékszem.

De, ha mondják is ezt Vasban, Zalában, bizonyára nem mondanak ilyet is: *közeletek, közeletnek, közeleté* stb. egyszóval az illető képződményt csak helyhatározónak használják, melynek eredetibb alakja: „*közel-t*“, úgy mint *körül-t*, vagy *környül-t*.

Ellátják még a *közel(t)*-et a személyragokkal is, bizonyosan a *körül-t*, *környül-t* és más akármely helyhatározóféle névutó példája szerint.

Tehát Nagy-Szigethi *körülete, környülete* és *közelete* határozók a *körült, környült* és *közelt* helyett teljesebb, köthetőségű alakban. Ezeknél különbnek a „felület“-et sincs okunk tartani.

Világos azonban, hogy a *környüldállás*, v. *levés* helyett a retszetős hangzású *környület, körület*, meg a *felül levés* h. a *felület* főnévi jogokat bitorol megszorítás nélkül, a *közelet* pedig csupán a személyi- és a szigorú értelem szerént vett helyi ragokra szorítva.

Nekem gyanum van arra is, és nem gondolnám, hogy csupán a cadentia miatt cseng a fülembbe, hogy *mögület*-et is ejtenek a *mög* helyett, efféle mondókában: *hááz mögülete*. Nem ártana, ha erre nézve a magyarul tudók hirt adnának. (Cz. F. szótárában van „*möglet*: vminek mögötte létező hely.“ Szerk.)

Sok határozónak névi használata ismeretes: éjjel, nappal, reggel stb.

BABICS KÁLMÁN.

A MAGYAR NYELV A HIRLAPOKBAN.

Egy időben, nem is olyan nagyon régen, rendes rovata volt ez a Nyelvörnek, hanem aztán abba hagyta. Kár volt talán a papirosért, a mit bemázolt vele, mert falra hányta a borsót? Vagy tán annyira javult a hirlapok nyelve, hogy e rovat immár fölöslegesnek bizonyult? Egyik föltevés sem áll. Mert habár a Nyelvör fölszólalásai csak kiáltó hang voltak a pusztában, s most sem igen remélhet többet, kötelessége mégis intő szavát hangoztatni. A mi pedig a másodikat illeti, hogy beszéljenek a következő adatok:

Ellenőr 86. sz. est. Az osztrák képviselőház *tárgyalta* tegnap J. javaslatát: e. h. *tegnap tárgyalta*. — A tiszavidéki vasut Szolnok melletti *Tisza és Zagyva hidjainak biztonsági* állapota. Ehhez már kommentár is kell, ép nyelvérzékű olvasó.

Értsd tehát: A tiszavidéki vasútnak vannak Tisza és Zagyva nevű hidjai, s valószínűleg ezeknek a „biztonsági“ állapotáról van szó. De minthogy tudomásom szerint a tiszavidéki vasútnak Tisza vagy Zagyva nevű hidja sem Szolnok mellett, sem más egyebütt nincsen, az Ellenőr bizonyosan azt akarta mondani, hogy: a tv. v. Sz. mellett, a Tiszán és Zagyván levő h. épsége. Az *árkászok* (sappeur) gondosan kikutatták. Bizony jó, hogy magyarázatul odaveti a sappeurt, mert különben rajta, no meg társain kívül, nem tudom, akadna-e széles Magyarországon valaki, a ki megértené. — „A földmívelés és az ipar oltalmazásának valódi hatásos eszközei az adók és a vasúti tarifák alapítása, — a mit a kormány indítványozott is“. Ne neked! Mit indítványozott a kormány? Talán így:.... s ezt (v. mindezt) a kormány indítványozta is. „A pénzügyi bizottság jelentésében fogl. egyes tételeket *kívánok* megérteni“. Azt kérdelek olvasóm, hogy vajjon, nem tót ember-e, a ki ezt mondta?! Én bizon nem tudom, nem vagyok Baksay Sándor, nem ismerem mindenkinek a családfáját, nem tudhatom hát, hogy „szalajtott ember“-e vagy sem? Külömben pedig ezt Hegedüs Sándor mondá, valamint hogy ezt is: kiadásaink már annyira *vannak redukálva* e. h. „m. a. *redukálva* vannak“. — Nagyobb *mérvű* e. h. már csak könnyen lehetne azt mondani, hogy *n. mértékű*, — Tovább: *kell* egyfelől az anyagi és forgalmi fejlődésre hatni e. h. egyfelől az a. és f. f. *kell* hatni. *Ezek* (t. i. az adók) *emelésétől eltekinteni* (kell.) Hogyan? Valószínűleg, mikor majd az adókat emelik (háton?), H. ur *el* fog tekinteni. Én már képzelem is, hogyan fog *eltekinteni* H. ur; ha a Nyelvőr képes lap lenne, mindjárt ide is rajzolnám. Talán azt akarta mondani, hogy: *nagyobbításukra* (v. *növelésükre*) *még csak gondolni sem szabad?* — Bizon az *indokolt* helyett is kényelmesen használhatná az *okadatolt* szót. — „*Nem szeretnék félreértetni*“. Bizony jó magyarul csak úgy mondhatta volna: „Nem szeretném, ha félreértenének“. — No, hanem hogy azt ne higgye az olvasó, hogy csak H. úr beszédében fordulnak elő az ilyenek, ime az ujdonsági rovatból még egy: „Gurkó a szt. pétervári merényletet dynamit-robbanásból keletkezettnek állítja.“ Szemenszedett gyöngy stilus. Persze, ha azt írja hogy: „G. t. azt á., h. a m. dr. által keletkezett“, mindenik olvasója, még az a féltelmes parasztgazda is megérti. De így? Nem érti ugyan, hanem annál nagyobb respektussal viselkedik az ujdonság-író úr stilusa iránt. Az Ellenőr legalább azt hiszi. Csak higgye.

Magyarország 51. A kormány nem tartotta érdemesnek, *csak egy szóval is bevezetni a vitát*: e. h. a kormány nem tartotta érdemesnek, hogy a vitát csak egy szóval is *bevezesse*(?)

vagy talán inkább *megkezdje*, mert megvallom, nem értem a M. terminus technikusat.*) — „Az osztr. pénzügyminiszter nyelvünknek *teljesen hatalmában van*“. No a ki ezt megérti „azt nevezem én majd nagy bölcs nevezettel“. Szegény pénzügym.! A magyar nyelvnek egészen a hatalmában van! De nincs ám hatalmában a cikkíró ur! De még csak az övében sincs ám a magyar nyelv! A nélkül pedig kár tollat fogni. Azt akarta mondani ugy-e, hogy: a pénzügym. teljesen bírja a magy. nyelvet. Szjah! így van az, ha németül gondolkozik az ember, mikor magyarul ír, s még németül sem helyesen gondolkozik, mert különben úgy írta volna, hogy a magyar nyelv van a pénzügym. hatalmában, s ekkor csak azért lehetett volna meg-
róni, hogy szegény nyelvünket bántja, míg így logikátlanságot is lobbanthatunk szemére.

Hon 47. sz. Egyike jobb nyelvű lapjainknak, s éppen azért itten egyes csekélyebb hibákat is fölemlítünk. E hiányon felül *van elnyelve* e. h. *el van nyelve*. Tehernövekedést *kiszámit*: e. h. *számit ki*. A def. *lesz* 19 millió, e. h. 19 m. *lesz*. — Sz. progr. keresztül ment nemcsak e revision: de tegnap stb. e. h. Sz. progr. *nem csak* e revision ment k.: hanem stb. *arra birandók őket* e. h. *hogya őket arra birjuk*. *Kérjük minket értesíteni* e. h. *kérjük, hogya értesítsen minket*. „*Örömteljes*“; éppen azt fejezi ki: *örvendetes* (meglepetés). *Forradalmár, látkör* e. h. *forradalmi* (republikánus), *látókö* (szokta is használni). Ép így hol *közvetlen*, hol meg helyesen *közvetetlen*. Igen jól szerkesztett ujdonsági rovatából nagyon kír az Oppenheim-féle ügyről közölt határozat, mely telve a legvadabb germanizmusokkal. Vajjon mi az az *egészségrendőri* kihágás? Talán *egészségügyri*?! *Gyöngén* fuchsintartalmú? Van talán *erősen* fuchsint. bor? Van, nagyon van, hanem csak a cikkíró úr számára. Azt hiszem, sokkal jobb volna, ha *kevés és sok* fuchsintartalmú borokról beszélne. Tovább: *„forgott-e fenn saját cselekvőség*“: Szeretném látni azt az embert, értem magyar embert, a ki nem szokott fuchsinos borral élni, a melyik megérti: Szegény tudósító azt akarta mondani: *vajjon ő maga cselekedte-e?* Szjah, törvényszéki stílus! Bizonyítékok *fel nem merültek* e. h. b. *nem merültek föl*. Aztán következik egy gyöngy mondat, melyben nem kevesebb, mint négy hiba van: „A f. nagy *festereje*(!) folytán *egy* kis mennyiségű bor elég-séges *egy* nagyobb m. *megmételtyezésére*“, e. h. A f. nagy *festőereje folytán kis m. b. e. nagyobb m. megrontására*. Nem kisebb értékű s nem kevésbé gyönyörű a következő sem:

*) Itt van a nyitja: die debatte *einzu-leiten*.

Mindezek *figyelembe veendők voltak*, mégis O. a 7. §.-ban *körülírt* pénzbírságban *elmarasztalando* volt e. h. M. *figyelembe vették* (vagy törvényszéki stílus szerint, akár *figyelembe vétettek* is jobb volna), mégis O. a 7. §.-ban *meghatározott* (v. megszabott) pb. *elmarasztalták*. Egy másik újdonságban: kérvény a gyár kiépíttethetése miatt e. h. *végett*, míg két sorral alább már helyesen: *építtethetéseért*.

Pesti Napló 48. sz. Sz. *tagadásba veszi* e. h. *megtámadja*, *tagadja*. *Tekinteten kívül hagyta* (ausser acht lassen) e. h. *nem tekintette*. Jellemző az összevetés, melyet 1877. és 1880. közt *megejt* e. h. *ejt meg*. *Ezektől eltekintünk* e. h. szokottabb és jobb is: *ezeket* nem tekintjük. *Büntetések*: szokatlan, inkább: *büntevő*, *gonosztévő*, *lator* stb.; számos közhasználatban lévő szó van e fogalom kifejezésére, szükségtelen újat alkotni. *Leküzdhetők volnának*: inkább *le lehetne küzdeni*. A *rendező*-ség a viziváros 30 kiváló szépségű *hölgykoszorújából* áll. Jelentéstani hiba; vagy a cikkiró csakugyan minden egyes rendező alatt egy egész hölgykoszorút ért? Alig hiszem. Szjah, a virágos stílus. Báli tudositásból, hogy szabadna a *hölgykoszorú* szónak kimaradni? Még ha vadat beszélünk is, mindegy. Így persze parasztos lenne: A rend. a vv. 30 kiv széps. *hölgyéből* áll. T. a cím��szerepben igen *jól nézett ki*. Hol? az ablakon, vagy az ajtón? Nem lett volna jobb: T.-nak a címűszerep igen jól állott? — *Kéri, a kimutatásokat visszaküldetni*: e. h. *kéri, hogy küldesse vissza* a k. — A kormány csak *egy* 12 évi *adómentességbe* egyezhetik. Nos hát? Egy évibe, vagy 12 évibe? Vagy tán csak *egy* db. 12 évibe? Melyik a három közül? Az utóbbi tudom, hogy nem; az első sem, tehát — mondja a logika — következésképpen a középsőnek kell lennie. Hej, csak-hogy elég gyászos, hogy a P. N. úgy ír magyarul, hogy megértéséhez csak a logika következtetésével juthatunk. Vajjon mit gondol a P. N., hogy az a „kékbeli“ olvasója, a ki nem „benfentős embör“ szintén tanult logikát? Alig hiszem. Pedig tudom, hogy szereti, ha az is olvassa a P. N.-t. Csakhogy akkor vigyázni kellene ám a fordításnál, s nem volna kár, mielőtt a szedőgyereknek átadjuk, még egyszer átolvasni a kéziratot, s akkor talán így javította volna ki: *A k. cs. 12 évi adó nem fizetésbe egyezhetik*. A főkonzult *felhivta* azonnal Rómába *utazni* e. h. *Felhivta a fk., hogy utazzék* a R.— *Elnök* konstatálja a közgyűlés *határozat képességét*. Az *e.* konstatálja, hogy a kgy. *képes* a határozatra. Szakasztott mása pár sorral alább: *fizetéképtelenség*: *fizetésre-képtelenség*, *fizetni-képtelenség* stb. van rá elég jó magyar kifejezés, ellehetünk nélküle.

Közvélemény 58. sz.: A rátóti magányból mióta ismét visszatért a parlamenti élet zajába stb. Felforgatott szórend, melyet ha mint költői szabadságot versben meg is lehet engedni, de legkevesbbé sincs okadatolva vezérczikken, mely ugyan nincs semmiféle szabályhoz se kötve: e h. Mióta a rátóti m. a p. é. z. ismét visszatért stb. *Tévelybe jutott*: ej ej! még szókat is szokott gyártani a K. vezérczikkezője? vagy a már szerencsésen elaltatottakat ismét fölébreszteni? Szjah, vezérczikkek írására szegény ez a mi barbár nyelvünk; hanem a mi meg a gazdagítást illeti, eszibe juttatom a vezérczikkező urnak azt a gyermekjátékot, melyet bizonyosan ő is játszott valamikor, hogy: „Minden ember maga mesterségét folytassa, folytassa”. Vagy jobban el lett volna lapitva az a vezérczikk, ha azt mondja, hogy: a félrevezetett, eltévedett stb., erre is van elég jó magyar kifejezés. — Tegnap küldöttség járt a miniszterelnöknél, a közm. és közl., valamint a kereskedelmi *minisztereknél*? Hány keresk. miniszter van? Én csak egyet ismerek. Lehet, hogy czikkirónak kettő van, vagy tán még több is? *Tekintettel* a jövő *esélyeire*: *Mást* már nem is *tekintve*, fogadd hő üdvözltem, ó *esély*, te, kit az egyszerű magyar ember észszel föl sem ér, oly magas polczra vagy fölemelve a Közv.-től; meg is illet az téged — a Közvéleményben, hadd bitorolja másutt az *eshetőség* jogos helyedet. — Az ujdonságok rovatában: *szobát őrizni* (akár valami német) e. h. szobában maradni. Jelentéktelen homlokseb *mellett* jobb karjára kapott súlyos vágást. *A mellett* vagy *azon kívül* kapott vágást? Azt hiszem, hogy *azon kívül*, legalább nem tudom, hogy valakinek a homloka mellett is lenne jobb karja. Nem hagyjuk fölemlítetlenül azon örvendetes tényt, hogy a K. középczikkeiben a fosztó képzőt egyszer sem találtuk megcsonkítva, az ujdonsági rovatban pedig *biboros főpapot* bibornok helyett. A mily szigorúsággal üldözzük a rosszat, ép úgy megadjuk a jó törekvésnek is a dicséretet, bármily kicsi legyen is az. És nem hagyhatjuk említetlenül, hogy míg más lapoknál rendesen a vezérczikkeket szokták gondosabban írni, addig a K.-nél éppen ellenkezőleg ez a leghibásabb.

Egyetértés 54. sz. Az érdem abból áll, h. a helyzetet *leleplezetlenül* tárta elénk. Szarvashiba, éppen az ellenkezőt fejezi ki, mint a mit mondani akar, t. i. azt, hogy *le nem leplezve*, pedig hát az E. azt akarja mondani, hogy *leleplezve* vagy *leleplezetlenül*. *Adóképeség* e. h. *adófizetés* v. *adórákésesség*. Ez a többségnek is *erős* volt = (Das war schon zu stark.) Nem is tudtam, hogy az E. úgy szereti a németeket. Hát nem sokkal jobb így: Ez már sok volt? A párt nem volt az eszmének eléggé *megpuhulva*, e. h. nem v. e. *megpuhítva*

vagy még jobban: *megérve*, hogy az eszmét keresztül vigye. *Tényállandék*: inkább *tényállás*. Milyen következetlenség: egy helyen *nagy mérvű* s két sorral alább helyesen *nagy mértékű*. A párbaj 5 lépéses *távközből* történt. Borzasztó, hát nem sokkal jobb és érthetőbb: 5 l. *távolságból* stb. Helyesen használja a *torokpenészt* a roncsoló toroklob helyett.

Ez adatok kétségtelenül bizonyítják, hogy bizon nem változott a hirlapok nyelve egy hajszálnyit sem, s nagyon szükséges olykor-olykor meginteni őket. S még itt korán sincs kimerítve az egész anyag; ha a számtalan csonkításokat, helytelen képzéseket, rossz szavakat s szólásokat, az itt fölemlítettek összes analógiáit mind föl akarnók sorolni: bizony mondom, akkor kevés volna a Nyelvőr három ivnyi terjedelme; vaskos kötetet lehetne azokból összeszerkeszteni, vagy az egészet csaknem változatlanul odanyomatni. Izelítőül legyen elég ennyi.

SZÁNTÓ KÁLMÁN.

MEGJEGYZÉS VÁRÓ FERENCZ PANASZOS LEVELÉRE.

A Nyelvőr f. évi első füzetében Váró Ferencz Monge élete rajzának magyar fordításával foglalkodik. Panaszos levelének tartalma sok tekintetben javítólag hatott reám; ezért köszönettel tartozom írójának; írása módja nem kötelezhetett le; de azt boszankodásának akarom betudni, melyet benne a rossz fordítás méltán fölköltött. Azonban a panaszos levélben két megjegyzést olvastam, melyekre írójuk nagy súlyt fektet; sőt az egyiket szigorúbb bírálgatásának megokolásaként állítja a bevezető részbe. Mindkettő helyreigazításra szorúl.

V. ur azt állítja, hogy magamat műszójavító hírébe hoztam. Évek óta dolgozom, de híre nem vágytam; hogy mindamellett a műszójavító hírébe jutottam, az mások hibája: a tanáregyesület beválasztott a tizenegyes bizottságba, ez meghányta a matematikai műszókat és engem bízott meg a jelentés elkészítésével. Én a tizenegyes bizottság nevében, és nem a magaméban, tettem meg a jelentést; most pedig V. ur igyekeztemet és készségemet avval jutalmazza meg, hogy olyasmivel gyanúsít, a mi eszem ágában sem volt.

V. ur továbbá azt állítja, hogy a „vetélés” az én szerelmes szülöttem. Ez a megjegyzés igazán zavarba ejt, különösen az eléje dobott gúny miatt, hogy vele csúfot fogtam. A tizenegyes bizottságnak tagjai talán még emlékeznek reá, hogy valamelyik ülésben Szarvas Gábor javasolta a vetélést minden származékaival együtt a vetítés helyett. A szak-

osztályban nekem kellett e terminust védenem, de egy árva szóval sem mondtam a magaménak; ellenkezőleg, midőn a Közönyben használását ajánlottam, nyíltan a tizenegyes bizottságra hivatkoztam. A mondottakból láthatja tehát V. ur, hogy a vetélés büne nem terheli lelkiismeretemet.

Végül a Nyelvőr híveinek tartozom avval az ígérettel, hogy ezentúl törekedem a mondatok szerkezetében is a nyelvrontó hiréből kibontakozni, melybe Váró Ferencz ur szivességéből jutottam; ez majd csak sikerül nekem, ha a szóképzés terén — *propria fassio oris mille testes* — már V. ur is kénytelen engem a Nyelvőr hívének elismerni.

CSÁSZÁR KÁROLY.

A vetélésre nézve meg kell jegyeznünk, hogy a kik olyan nevetségesnek nézték, ezzel bizony a nyelvrejlődés ismeretében nem nagy tájékozottságot mutattak. Igaz, hogy a vetélés jelöli az állatoknál az idétlen kölyök elvetését is; de jelenti ám nem csak ezt, hanem p. a takácsnál is a vetélőnek ide-oda vetését. Látnivaló ebből, hogy e szónak általános jelentése van, s ha alkalmazzák a vetésnek kétféle nemére, alkalmazható egy harmadikra is: a *projectiona*. Külömben is a vetél ép oly egyszerűen viszonylik a vet ígéhez, mint tesztem dobál a dob, metél a met(s)z, ugrál az ugr(ík), szemlél a szemel ígékhez.

A SZERKESZTŐSÉG.

VÁLASZOK.

A 26. lap kérdéseire.

1. A folyónak vízahagya ágát, mely annyira föl van iszapolva, hogy csak nagy víz idején van benne víz, úgy híják: hogy *süketér*, vagy *siketér*.

E szónak genealogiája nem a szerént való, hogy ott nem csörög a csacska csermely; sem nem zajlik, sem nem harsog már az ár, hanem csendesség, hallgatás van; a mit metonymice siketségnek is szokás mondani. Nagy siket szoba, siket föld; hallgat mint a siket disznó a buzában.

A *siketér* neve nem ilyen poetikus származású, hanem a. m. csekély v. sekély ér = siker ér, a hol sekély a víz. Dunán túl a nem mély, de széles fenekű edényt, tálat v. tányért is *sikér*-nek híják. A *sikérér* nehéz monotonijából a hangjáték vezethet át a tréfás *süket ér*-re, bár ha ma már senki nem keresi is a szó etymológiáját.

2. Az olyan vízgyűlemléseknek, melyek valaha a folyó medrének részei voltak, de most el vannak szigetelve tőle, *víz-szakadék* a nevük, p. Duna-szakadék.

3. *Holt Duna* a Duna régi járásának egészen kiszáradt s alig némi homorodásban mutatkozó útja; *Duna-hagyás* pedig Csallóközben az, mikor lemos a Duna a jobbik partból pár ölet, a balpartiak meg ugyanannyi szárazat kapnak a föliszapolt, elsőkélyedett mederből.

4. A nem-literatus veszprémi embernek „helybenhagy“ értelmű *helybesít*-jében nem tudok hinni. A *helybenhagy* is inkább csak a bestätigen-nek felel meg, nem a *ráhagy*-, vagy *jóváhagy*-nak. Helybenhagy magyarul annyit tesz, hogy ellát valamivel. „Az egyiket betakarja, a másikat helybenhagyja, Harmadikat elringatja karja.“ (Gyulay Három árva.) Vagy: megfogta a gazembert, de jól helyben is hagyta, azaz elverte, elnadrá-golta stb. — Helyben hagy külön írva = nem visz el a helyéről.

BABICS KÁLMÁN.

A Ny. VIII. 56o. lapjára.

A *fárit* ige Nagykörösön és Kecskeméten, bár a *fáraszt* nagyobb használatú, még eléggé divatos. Egy szegedi ismerősöm mondja, hogy ők is használják, a mi, egybevetve e két nyelvjárás azonosságát, valószínű is.

SZÁNTÓ KÁLMÁN.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

A sugáruti szótárkutató.

Hol volt, hol nem volt, elég az hozzá, hogy volt egy komédiás. Ez az egyszeri komédiás aztán, mikor a miskolczi katasztrófa (magy. szerencsétlenség) megtörtént, kapta magát s Miskolcz városának a legesleg küllőközepében ütötte fel stere-oszkópos sátorfáját, — temérdek nagy betűkkel adván tudtára az elpusztult s még fel sem ocsudott, de azért mégis hiszékeny közönségnek, hogy „ott bent“ látható — a „*miskolczi ügyfordulat*“. Mondanom se kellene, hogy nevezett komédiás ur luddá tette a közönséget, — lévén az az „*ügyfordulat*“ nem a „miskolczi kiházásító egylet“ megveszett ügyeinek a jobbra fordulása, hanem maga a „miskolczi katasztrófa“ (v. ö. Ballagi magy.-ném. és n.-m. nagy Szótár. 3. kiad.). De hát uram isten! én is luddá lettem, a mit is a következő história a következő-képpen bizonyít. Jártomban-keltemben a sugárutat is bejártam. Van pedig most ennek a közepén egy sátor, ennek az elején, s annak is az emelvényén egy német uri ember; ennek a feje felett pedig a következő felírás: „*Tömmutató Terem*“. Semmi egyéb. Megálltam. Gondolkozóba estem. Egyszer csak azt kérdi

tölem egy viganós magyar leányka: „Mi istencsudája lehet az kérem?” Mondhatom, hogy elresteltem a dolgot, annyira, hogy odább vittem az irhám. De azért néztem, csak néztem. A lebujba pedig csak úgy csődült a népség, katonaság. Milyen állhatatlannokká teszi az embereket ez a magyar hieroglif — gondoltam magamban. De azért — ne vegye bűnül nekem senki, mert én magam is elérzékenyedtem. Bűnöm megváltásáért nem sajnáltam a tíz krajczárt. És ha megváltottam, hallja is meg a föld, meg a világ. Mondhatom, hogy furcsa egy történetnek jutottam a nyitjára. Tagadni az igaz, nem merném, hogy eleinte nagy sötétség fogott el, hogy akár késsel apríthattam volna, még ha láttam is, még ha ujjaimmal tapogattam is azokat a „töm“-izéket. Végre azonban derengeni kezdett s elmémbe kisütött a nap; verőfényben úsztam, s fényes világításnál láthattam tücsköt, bogarat, külömbnél külömb cifra pillangókat, a mint éjszakai odujokból kiugráltak, kiczammogtak, kirepültek. A mi „corpus delicti“-nk keresztelő levelére rátaláltam. Rá találtam pogány eredetére s megismertem az ő keresztelő Jánosát. És mert arról győződtem meg, hogy ő kelmének újra pogánynnyá kell lennie: kénytelen vagyok a vissza-keresztelést megtenni az atya, fiú és szentlélek nevében, mind örökké. „*Tömmutató*.” Ez most a kérdések kérdése. S tréfa ide, tréfa oda, én komolyan elárulom genealogiáját, — sine ira et studio. És hát ki tehet róla, hogy Ballagi szótáraiban csak úgy ütik egymás nyomát ezek a furcsaságok: *tömlék* (hochwerke), *tömlenűvek*, *tömmérés*, *tömmértan*, *tömmérték* (testmérték?), *tömnyomat* (stereotypie), *tömnyomatolni*, *tömnyomatu*, *tömnyomattatás*, *tömpersely* (tömő szelencze?), *tömszaru*, *tömszőr*, *tömüreg* — és mindenek felett, ha éppen nem végül is, itt találjuk fel azt a gyönyörűséges bogarat is (majd azt mondtam: sváb bogarat), azt a mi *tömmutató*-nkat is, a mi aztán Ballagi szerint annyit tenne magyarul, hogy: „stereoszóp”. Na de ezt nem egy könnyen hiszszük ám el. Mert mi először is azzal szeretnénk tisztába jönni, hogy az a „töm” miféle isten-teremtése. Nevetséges. *Töm* = „valamely porhanyós tárgyat valamely üregbe nyomkod”. (Lásd Ball. Teljes M. Szótár.) Nem értik uraim? *Töm* = (s ez aztán ököllel van a Cz. F. szótárában megmagyarázva) „a mennyiben elvont gyököt értünk alatta, ebből származtak — figyelem — a *tér nagyságával megfordított jelentő szók*, mint *tömhűdt*, *tömlő*, *tömpe*... stb. *Egyezik vele a hasonló alapfogalmú „döm”, „gyöm”, „zöm” ezen származékokban: dömöszöl, gyömöszöl, zömök*...” Hiába hányja-veti az ember a keresztet, de még úgy sem érti meg. Csak legalább már olyan jámbor keresztyén tudna az ember lenni, hogy elhinné.

Mert hogy is lehet az a *töm* gyök, a mikor Ballagi szerint szemmel látható s ujjal mutogatható valami; a mikor még verklíznak is hozzá az ember fülébe ad majorem gloriam két nagy szótár. Hogy lehet a *töm* gyök, ha B. stereoszkópnak tartja? — Lám mire nem jó az ilyen germanizmus? Arra — s ez már igazi magyar nagylelkűség — hogy egy szalasztott ember felszedi magát nálunk ennek az egyetlen ízének a *kikutatásával*. Na ez már igazán sok. Ennyit a *tömmutató*ról. Utánna még egy kis csemegével is szolgállok. Hisz annyi a felfalni való. Sohse volt itt szűk idő; a mint ezt a gyönyörűséges példák Ballagiban és hű élete párjában, a MNy. Szótárában bizonyítják. Mint fentebb láttuk, Ballagi a *tömszőr*-t is megteremti. S úgy látszik, hogy erre énekel el a nagy Szótár, hogy *tömszőr*: *újabbkori .szó* (elhiszszük) *s jelenti azon szőanyagot, melylyel valamit, pl. párnát, pamlagot, széket kitömnék* —; a miből nyilván való aztán az is, hogy azt a nyul- vagy tehénszőrt pedig, a melyből a kalapos legény valamit, azaz kalapot gyur és nyujt és csinál: azt a szőrt *gyur*- vagy *nyujtszőr*-nek minden lelkiismereti furdalás nélkül híhatjuk. De ez csak hagyján, az én oldalamat még jobban furja az a *töműreg*, a mi B. szerint tisztán, kereken magyarul annyit jelent, hogy: „a bányászatban egy fajta munkának szánt üreg”. Irgalom atyja, ne hagyj el. Hogy ne kérném ezt, a mikor *töműreges* meg már annyit jelent, hogy „sűrű”, a *töműreges szakáll* pedig annyit jelent, hogy sűrű szakáll. Aztán az sem rossz, hogy a MNySz. szerint a *zöm* = *zom*-nak is ugyan olyan alapfogalma van, mint a *töm*-nek. Tegyük fel, hogy „zöm” gyökszava csakugyan van a magyarnak s mondjuk, hogy az alacsony, köpczös embert *zömök* = *zomok*-nak szoktuk csúfolni (igen, csúfolni); no hát a MNySz. szerint ezeknek a szegény isten-teremtéseinek „terük nagyságával megfordított arányban álló vagyis téraránylag sűrűbb állományú testük” van, mint más becsületes halandóknak. Kérdés, hogy az anatómia tud-e eddig az ilyesmiről valamit. Na de száz szónak is egy a vége. Azért én azt mondom, hogy ha valaha megesnék az a csuda, hogy Liliput-ország kicsinyeit = zömeit is elhozza a sugárutra valami „tömmutató” mutogatni; hát akkor én, okulva a Ballagi „tömmutató”-ján, azt ajánlanám neki, hogy bódéja felibe ezt a hieroglifet pingáltassa ki: „*Töm- és Zöm-mutató*”. Így legalább a kettős isten-csudája kétszeresen huzná le a bőrt a szegény deficités magyarról. Ne adja az isten!

TÚRI P.

EMLÉKEZTETŐ.

Ne ird:	áttörve van	,	hanem	át van törve;
" "	elintézte lesz	,	"	el lesz intézte;
" "	lemondani fog	,	"	le fog mondani;
" "	visszalépnie kell	,	"	vissza kell lépnie;
" "	elutazni akar	,	"	el akar utazni;
" "	kimenni szándékozik,	"	"	ki szándékozik menni;
" "	gondolkozik fölötté	,	"	g. rajta;
" "	a fölött tanácskoznak,	"	"	arról t.;
" "	ítél fölötté	,	"	megítéli, ítél róla v. ítéletet mond róla;
" "	sajnálkozik fölötté	,	"	s. rajta, sajnálja;
" "	a fölötti öröme	,	"	azon való ő.;
" "	e fölötti bánata	,	"	ezen való b. v. e miatti b.
" "	menhely, menház	,	"	menedék, -hely;
" "	menhelyjog	,	"	menedékjog;
" "	honvéd-menház	,	"	honvéd-ház v. honvéd- menedék;
" "	gyúanyag	,	"	gyújtó anyag.

ANTIBARBARUS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tiszavidékiek.

S z ó l á s m ó d o k.

I.

A felső Tiszavidék a közép *é*-t tudvalevőleg nyílt *e*-nek ejti. Van azonban néhány szó, melyeket Tisza-Szt.-Imre vidékén mindig közép *é*-vel hallottam: *méngyék*, *méngyén* | *neyék* *kezék*, *cseléggyék*, egyáltalában a magashangú szók több birtokos egyes szám 3. személyében (holott a *-jök* birtokrag a legtöbb más nyelvjárásban *-jük*-ké vált).

Diphthongussal ejtik ezt a szót: *egyiköönk se*.

n: *t*: *disztó* e h. *disznó*.

A viszonyragot a következőhöz hasonló képzésű szók mellől elhagyják: Nagy Pálék vótam | *hérész* vótam (a *hérészen*; *hérésznek* nevezik az ünnepélyt, midőn esküvő után a menyasszonyért jön a lakadalmas néppel a násznagy; *hérész* maga a násznagy, és *hérész* az ünnepély is).

Eredetibb alakjában van meg: *méngyék* ,megyek'.

Érdekes alak: *gyönve* e h. *jöve* (ki van *gyönve* a létra foga, ki van *gyönve* helyibű a keze).

A számtartó úr *kepzes*, hogy a Bimbó már az 5-ik évet eszi, pedig még csak negyedfüves: A számtartó úr azt képzei, hogy stb.

Felfogjuk a földet: bérbe vesszük.

Megbuktam véle: nem volt igazam.

Megszegezi a nyakát: büszkén hordja.

Mire mondja? (t. i. az árát): hogy adja portékáját?

Mórikálja magát: hányja a farát, affektál.

Nagyon keh: büszke, feszít.

Nagy pap: beszédes.

Negyedik évet eszi: negyedfüre ment.

Pinczét akarok építtetni, *annak erányában* vettetem ezt a 12,000 vájkot.

Rábeszéli az árát: felverik az á.

Rosszúl esik az egy éves (= öreg, éltes) anyának, mikor két asszonyjányát egymásután temeti el.

Semmi esetben se: semmi esetre se.

Se té, se tova: se ide, se oda.

(Tisza-Sz.-Imre.)

REICH SÁNDOR.

2.

Kísőn köttél fel: akkor szokták mondani, mikor valaki valamit elkésve tesz, vagy beszél el. — Mondják így is, figyelmeztetve: Jobbkor kejj fel!

(Lesült a csirája: arra mondják, kinek hetyke hányi-vetiséget hamar torkára verik, elhallgattatják. Ezzel rokonjelentésű: Behusztta a farkát, mint a falusi kutya a városon.

Még azér könnyen megütheti a bokáját: baja lehet miatta.

Beadta a derekát: megadta magát.

(Megette a tyuk a kenyerit: azokra mondják, különösen gyermekekre, a kik valamely szót sem érdemlő ok miatt szomorkodnak.

Jó az öreg a háznál, ha kár nincs is kárt csinál; — vagy így: jó az öreg a háznál, ha egy csepp esze sincs is: tréfás megjegyzés arra, a ki váratlanul, mintegy tudtán kívül helyesen tesz valamit.

(Se járása, se ugrása: ügyetlen, bamba.

(Helyrehozza majd a köszörűkű: csekély hibának könnyen való helyrehozhatására szokták mondani.

(Ugyancsak mekszette a derekát: jóllakott, sokat evett.

(Megnyalta a bika: szépen, simára fésülködött.

Pápistaszinű vagy: sápadt, halovány, mint a pápista a hosszú böjt után.

(Belebujt a zördög: duzzog, mérgelődik, veszekedő kedvében van.

(Takács níz ki a szabó ablakán: arra mondják, a kinek könyökén felső ruhája kiszakadván, vászonneműje kilátszik. — A kinek pedig a lába ujjá áll ki lyukas csizmáján, arra ezt mondják: (Mészáros níz ki a csizmadia ablakán.

Nincs ki nálla mind a négy fertály; mondják így is: három fertályos; vagy így: nincs ki egészen: eszelős, félkótya.

Lácczik, hogy még íl az anyóssa: olyan ismerős vendégre mondják, a ki az ebéd vagy vacsora elejére érkezik a házhoz.

(Felakasztották a kanalat, = (Elejtette a vaskót: mindkettőt olyan családtagra vagy házi cselédre mondják, a ki az ebédnél vagy vacsorától elkésett.

Nagy ott a feshís: nagy ott a baj. — Nos! hát mi feshett? mi baj van?

(Nagybánya. Szatmár megye.)

KATONA LAJOS.

3.

Parolás ember (szava tartó ember).

Ereszbe dugták a kucsot (nincsenek itthon).

Vájjál vájjál galambon,

Csak a lajbim gombolom. (Megyek mindjárt.)

Nagyfalusi éger gát,

Ha nem haszná nem is árt. (Meg kell próbálni.)

(Olyan fejjír mint a gyucsba takart marokvas.

Szent heveder nap.

(Felakasztod-é még a szűrt? (Megmaradsz-e még szolgálatba?)

(Tempózik mint a hasatt fazík.

(Debreczen)

KIRÁLY GYULA.

Párbeszédek.

— Má ídesem, szó a mi szó, de nagy kofáné vagy, filek rajta, hogy még écczer a torkodra for a pletyka, is többel kötőd be; mer ha má az a szerencsétlen természeted van, hogy annyit sifitelsz, hogy sutty ide, sutty oda! minden hászhoz belobbansz, s tövirül hegyire akarsz mindent megtudni: legalább hadd ott a szót a hun kapod s ne add tovább, ne rágd a más tisztességit, becsületit, írd meg a magad bajával; most is csak mit nizek, mer ha szót tennék ott a hun, bizon könnyen megüthetnéd a bokádat.

— Mit nekem? a mit montam urát adom, nem szoptam az ujjambul semmit.

— Könnyen beszílsz te, de nékem a zorcám bürit huzod le, ha aszt mondd, hogy e za zén mihaszna-czeفرém már is köti magát a legínyekre; hanem jó, tarzsd számon, móggyát ejtem még, hogy elhalgaccz, űlnék arr' a lepçses szádra, ebanyájul dosztig vagyok már vélled úgy is.

— Na csak rajta! pedig hogy kiöntheti rajtam a mírgit, jobban esik a májának, úgy is telides-teli van má véllé; én nem is tudom, hogy mindétig csak avval a buhamári jányával bajol; ha ezeribe écczer szót vátoz véllé, esmét csak avval áll elő; pedig csak mongya a zember a zigazat, ojjan bugyuta biz a, hogy égy szalmaszálat sem képes keresztül tenni a hászba; hát élni való a zojjan, hát legínre kell kácsingózni a zojjannak?... még a zannya teje a száján van, is má hová áll a szeme; ágyba kicsi, böcsöbe nagy s mégis má a fejibe vette a legínt, csapja fel a sz—r a zórát!... Tennen estenden is mit láttam? Kijü nagy septibe a zucczajtón, ideveti, odaveti a szemit, s osztán uzsdé! vezsd el magad! átal suttyant a szomszídba, aszt peig ország-világ tuggya, hogy ott a Mityiék (Mihály) laknak, is osztán ha oda beveheti magát, a zisten se várhattya ki. Azír csak ne is korpázza kend annyira a zembert! nízzi csak! csupádokon csupa csak annyit montam, hogy hát ízé... na... hogy hát nem szeretem a dógát, avval peig nem törtem be a fejit a szotykosnak, csak annyi baja legyen mig il.

— De iszen lelkem attá! tejis vótál jány, tudhatnád, hogy ha az écczer csuffá jár, is osztán a világ szájára kerül, akkor osztán víge neki.

— Hát ne árcsa magát ojjanba a mi nem illik hozzá, mer annak lüttek, hogy a Mityi vagy a nevelő annya szemet vessen rá, nem hogy egy sön egy kenyeren legyen véllé; kennek is jobb ha écczer-mácczor ekkicsit meghanyogattya, is eszire aggya neki, hogy hát ne járjon ojjan szekér után, a ki fel nem veszi.

— De hát mi tevő legyenek vele ha úgy bolondul, taniccs meg! csak nem dughatok kórót a s...ibe (nem csaphatom el a hásztul), meg osztán a zideje is megvan, meg még oda is szokotyáltunk (számítottunk), hát ha a zisten ott mutatta meg neki a szerencsáját.

— Na ippeg jó! peig hogy eszt is tudom, maj teszek én rulla, elszóllom én úgy attul a hásztul, hogy siróba kél mind a két látó szeme, csak gyözze; meg osztán csak kend ne nyukhasson túllem; maj befütyölök én neki, hogy arrul kódul; még ha ekkicsit szem-fülesebb vóna, is nem czanczékolna annyit elő s tovább, hát mind megjárna, de ojjan buháló a zisten áldogassa meg, hogy vítek belé a mindennapi kenyír.

— De nem is ragad ám a kezihez semmi (nem lop), mint a tiédhez, te sáros hátú te! hogy a kórság jűjjon rád, vessen fel a szél te, isten nélkül való te!

Hujjon a kebelibe a ki mongya.

(Nagybánya. Szatmár megye.)

KATONA LAJOS.

Közmondások.

- (A milyen az annya olyan a jánya.
- (A hogy veted az ágyad úgy alszol.
- (A milyen a munka olyan a fizetés.
- A mi a kezébe — legyen a nyakába.
- (A ki ördöggel lakik — ördögé kell lenni.
- (A ki délig kutya — dél után is az a.
- A ki kutyával játszik, bot legyen a kezébe.
- A ki korpá közzé egyeledik, megeszi a disznó.
- A ki jókor fel kél — aranyat lél.
- (A ki megtér üdvözül.
- A ki sárgaságba van — mást is annak lát.
- (A rocskát a fejéhez verik (ha sovány a bornyú).
- A kigyó nem felejtí el farka vágását.
- A kit a kigyó megcsipett, a gyíktól is fél.
- A mit a szeme meglát, a keze ott nem hagyja.
- A restség a nyakán ül.
- A kutyának húzd az asztalra a fejét, ő aláhúzza.
- A kutyák harminczaggyára jutott.
- A paraszt sülve jó.
- A kinek Krisztus a barátja, nem kárhozik el.
- (A szennyest ne vidd az utcára mosni.
- A restség az ördög párnája.
- A kis béka nem fül meg a nagy töke alatt.
- A jó pap hóttig tanul, mégis számárul hal meg.
- A bagoly is ur a maga odújába.
- A jó malom mindent megör.
- (A szeg kiüti magát a zsákból.
- (A ki nem tud türni, nem tud uralkodni.
- A kákán is göböt keres.
- A mibe látják az embert, abba tekintik.
- A fejére ült.
- (A türelem rózsát terem.
- (A kutya is akkor vész meg, mikor legjobb dolga van.
- A kutyák szájába került.
- (A kit az Isten megbélyegez, azt keröld.
- A kutya is kihánnya a nyelvét.

- A rest többet jár, a fösvény többet költ.
 Az Isten nem ver bottal.
 Az ember maga kovácsa a szerencséjének.
 Az Istennel nem mehetünk hajba.
 Az árvát az ág is húzza.
 Az alma nem esik messze a fájától.
 Az időnek alá ment a hasa.
 (Az ördög a lapáttal a seggire ütött (házasodhatnék).
 (Az ördögnek is lámpást kell tartani.
 Az új seprű jobban seper.
 (Az idegen tetű jobban csip.
 (Az ördög se nem szánt, se nem vet, mégis arat.
 (A kinek kevés nem kell, sokat nem érdemel.
 (Annyi a púja, mint a rostán a juk.
 (Annyi sincs a mit a szemébe csepegtessen.
 (Aggyon Isten bü szüretet, nagy csizmát.
 (Addig üsd a vasat, mig meleg.
 (Addig hajcsd a vesszőt, mig gyenge.
 Addig takaródz, a meddig a pokrócz ér.
 Addig eszik, mig maga alatt nem lát.
 Alól derül, bocskor merül.
 (Alamuszi macska is megfogja az egeret.
 Annak ugyan becsengettek.
 (Átesett a küszöbén (teherbe esett).
 Addig válogat, mig vad körtére talál.
 Bajuszos szolgának pironogatás is verés.
 Bedugták a száját.
 Bereccsentett.
 Beleharapott a savanyu almába.
 Bele nyert mint Bertók a csikba.
 Bekötötték a szerdást (nem lesz több gyerek).
 Beszél vele, Bákán lakik.
 Beteg fekszik, felkél eszik.
 Bekövetkeztek a nem szeretem napok.
 Bitanglóba van.
 Bérbe adta a szitáját.
 (Bolond a ki jobban tánczol, mint a hogy tud.
 (Bolondnak a szerencséje is bolond.
 (Bodóné is másat beszél, mikor a bor árát kérik.
 (Bornyú kötelen van.
 Büdös fával tüzel.
 (Csak a bíró hátán van vágva.
 (Csak a lábát lógászsa.
 (Csak nem fül fonala.

- Csúka csúkával, lóga lógával.
 Csüstül hánnya neki.
 Darázs derekű.
 Derék málhás lova van.
 Disznóba van.
 Döglött kutyának árok a helye.
 Dögre kapott.
 Ebugatás, számárrivás nem hallik mennyországba.
 Ebcsont beferrad.
 Ebül gyült vagyonnak ebül kell elmenni.
 Eben kutyát cserélt.
 Eb lébe vetette (nem kiméli új ruháját).
 Ég meg a föld a különbség.
 Éjszaka virrad neki.
 Elkámpicsorodott, mint a jánosi mester.
 Elárvahodott.
 Elvágja a meddig megsült.
 Elhajította a sulykot.
 Eleresztette a pap tyúkját.
 Előtte a hajókötelet.
 Elél a föld hátán is.
 Ég a munka a kezébe.
 Egyik idő ellensége a másiknak.
 Erős mint az oláh eczet, kilencz itcze egy főzet.
 E' jól fenn horgya a vizet.
 Én értem is leesett a bagoly a fáról.
 Erdőre tökét, hegyre homokot.
 Egész (az Isten háta megett van.
 Ember tervez, Isten végez.
 Egy marok szerencse többet ér egy zsák tudománynál.
 Essőt, pulyát, rongyos gubát nem kell az Istentől kérni.
 (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa m.)

DOBY ANTAL.

Babonák.

(Hogy üzi el Görbe Gyuri gulyás a marhából a férget:)

Érmenségére (= értésére) adom a tekintetes urnak, hogy lehet a férget elhajtani, már például csókolom kezit a marhából.

A féregnek olyan tulajdonsága vagyon instálom, hogy azt ü belőle ki lehet hajtani.

Hát a keresztes bodzának a tetejét hajtsa le a födre, temesse be földdel, hát mire a marhához megy, hát kihull belőle, már a marhából, a féreg.

Ha pég ez nem használ, kötse fel a jószágot napfelkőte előtt, de ne szóljon neki semmit, csak rugjon bele. Az feláll, indítsa meg maga előtt, a bot a kezébe legyen, vagy akármi, hogy menjen előtte, vegyen fel háromszor port, pénteken vagy vasárnapon hajnalban, csapja hozzá, hát ha a fél felét megette is, kihull belőle. Így kell azt kisikkasztani (= elveszteni, kipusztítani) megfele.

Ha pég az nincs tehetségében és tunyhásos ember, hogy nem tud arra a részre felállni, megteszi az ember a jó emberének. Hát akkor legyen az ember olyan ember, kérje fel a kertülőjét, hogy ásson hunyor tövet, szárazza meg, törje össze e kis kékküvel, töcse bele abba a féregbe, hogy ha utálkodik az újjával, fával, kihánnya belőle ha annyi van benne, hogy egy órába megeszi, hát az végbe teszi (= véghez viszi) egy percz alatt; de apró jószág előtt ne adja, mert ha megeszi, megdöglök.

(Kis-Besenyőd, Szabolcs m.)

VIRÁGH GYULA.

Tájszók.

Szabolcsiak.

A dinnye ina: a dinnye indája.	lajdár ember: lusta ember.
arra éppen nincsen semmi ízem.	likás: likás a tengeri, léhás.
csalavári: féleszü.	laznás hely: gázzal befü-
csuszorálja: dörzsöli.	tott, ellepett hely.
elméláz: mulattat, viczczel.	mikeket: minket.
egykorús: egyidős.	megmarasztotta a feleségét: megverte a feleségét.
fitetni: keresni, szaglálni.	másfél csizmában jár:
Jól fitet a kutya.	rongyos csizmában jár.
fenér: mezei moha.	megkurgatni: megker-
gulasztra: fröcs tej.	getni.
góré: tengeri tartó.	mindet elvigyem? mind
genge: gyenge.	elvigyem?
kaska: kosár.	miért nem mènesz: miért
kojsza puszkás: csavargó	nem mégy.
puskás.	miért nem tettél csuffá
kárpál: szekiroz, bosszant.	tételt: miért nem tetted csuffá?
kutató: fürkésző, figyelő.	nálunknál jöttek: hoz-
kundorászni czukrot:	zánk jöttek.
kérni, kunyorálni.	ne tetyepotyázz: ne
koma kaszás: a ki ingyen	töltsd az időt hiába.
segít kaszálni, gyengén kaszál.	pillengő (-s marha): a
komót: szekrény.	marha szügyéről lelógó rész.

puczosan hagyni: mez-
telen hagyni.

páhogva jött: léleksza-
kadva jött.

piro nságot ne kapjak:
pirongatást ne kapjak.

rém telen: rémítő.

rövid ember: alacsony ember.

szirkó: a megégett fának
szenes része.

söre: hizlaló. Sörére fogni
a marhát.

szamiklál, szamuklál:
szagláló.

szotyós körte: elérett körte.

vetrecze: elmaradt sült

husból készült vagdalt husétel.

viszonyságba volt: baj-
ban volt.

volt olyan mérikóm:

volt bátorsága.

zurbolni: köpülni, köpü-
lözni.

zákányos bor: zavaros bor.

(Kis-Besenyőd.)

VIRÁGH GYULA.

Tisza Szt. Imreiek.

Aszától: a búzából az
aszatot hegyes vassal gyom-
lálja.

bacsus: számadó juhász.

bűjös-bájos: tudós a
gyógyításban; füstölés, fürdetés
által meggyógyítja, kit szemmel
megverték, — ráolvasás által
azt, ki megijedt, stb.

csivajo g: sivalkodik.

ért-; „ha van érték rá“:
érkezésök (olyan nomen verbale,
minők járt-, kelt-, holt-: jár-
tomban keltemben, holtig).

elfele: p. e. ment.

furcsa: meglehető; „Hogy
áll a kukoricza?“ — „Hálisten-
nek, csak furcsán áll.“

gyengén szűrő: egy
bogáncsfaj.

igyók: rögtön.

kaczó: rövid felöltő.

kaska: kis kosár.

kikukoriczáz zók: meg-
tréfálják.

legkirájjabb: legszebb
termetű, p. Mariska.

lombít: lobog (a tűz);

„Még sózom a tüzet, hogy ne
lombicscsön, mer haragot je-
lent.“

mege st: megint, ismét.

nyel csap: nyeldeklő.

nyüzgőtől: izeg-mozog.

ördögszekér (a kunoknál
bondor): barlangó, Salsola
rosacea.

szaporúság: szaporodás.

szarvas: trágyadomb.

szeredás: szőrtarisznya.

született (adv.): éppen;

„Mint a vín jány, kinek nem
akad táncossa, úgy nyüzgőtől
született.“

türköl ni: a tülköt fűjni.

valameddig: egyideig;

„A kis tót fiú ott volt vala-
meddig, azután útnak erett“.

Czakk: pofaszakáll.

előlik: elalszik (a gyertya;
v. ö. olt és alszik).

Ezerék: az apa ezermester
volt s így rajtamaradt család-
ján az Ezer név.

hajlókázik: korcsolyázik.
V. ö. a Toldi Szerelmében (l.

Glossarium) előforduló hajlókázást.

kö d ö l ö d z i k: apró szemű hűvös eső.

l ö t y e d é k: moslék.

n a g y f e l v a n: magasan.

n e m t ő t k i: rövid, testhez álló kabát.

p e t l ő r e u m: petróleum.

(Tisza-Szt.-Imre.)

p u r z s a s z ő r ű: göndör rövidsz. lékli: rekli.

r i z s a: rizs (oryza).

s é t á l ó: inga, órainga.

s í k á l é s s i k k o n k á z i k: jégen csúszkál.

t e m e t: töm; pl. megtemeti csizmáját szalmával.

t ű l e d á l l ó: bő rekli.

REICH SÁNDOR.

Szatmáriak.

1.

B ó b i s k o l: szűnyókálás közt fejét hajtogatja.

e l b ő d o r o g: kószál.

b u g y b u r é k o l: habot vet,

p. a viz.

c s á m c s o g: mint a malacz evés közben.

c z á m o g: lassan jár.

h a j j í g á l: dobál.

k ó t y o n f i t t y: féleszű, balga.

s u k d á l: dob.

s i l á p: darab; pl. egy siláp kenyér.

(Nagybánya.)

v é n s z a t y o r: mondják vén asszonyokra.

s z i m a t o l a z e s ő: csendesen esik.

v é n s z o t t y: összeesett öregekről mondják.

s z ú n d i k á l: szűnyókál.

t é n f e r e g: tétovázva jár.

t r á n k á l ó, d r u n g á l ó: ügyetlen.

t r a m p l i: esetlen, ügyetlen.

z s u f f o l: töm.

NYIRŐ GÉZA.

2.

C z á b í r: oly lud, mely a lábait feltartja, s emelt fővel jár; czábír menyecske.

c z á b í r: loncsos.

c s ű s z ó: kigyó (láttam egy csuszót, ojan hosszú volt, mint a szekêrrud).

c s i k á s z i k: csikot fog; v. ö: vadászik.

d i m b - d o m b, d i m b e s - d o m b o s hely.

d o l g o s s á g: dolog.

e g ê r: odaaggya az egêrnek a kenyeret.

é g: coelum; êg: ardet.

é r d e k e l: az ujonnan megfestett ruhát hideg vízzel kell *iêrdekelni*, hogy a színe ki ne menjen.

f i t í t n i: mutatni; kifizették.

g y e n t a: gyanta.

i j e g e t: ijeszget.

k a j t a t: kutat.

k o t y k a: kottyánó, kátyu.

m i h i n c s i g e s e n: mihelyt.

m u t i: mutasd.

p i r i n k ó: piczi, parányi.

p u r z s i e m b e r: piczi, alacsony.

t u r: var, bevaradzott seb,

„tur van a lábomon“; „turos a vakarcs; csipke rózsá-lú háta“ (közös lúnak turos bogója.
a háta).
űk rajtok törtint am meg!

(N.-Dobos, Szatmár.)

VUZÁRI GYULA.

Ikerszók.

Ák o m - bá k o m : haszon-talan, hánytvetett, gondatlanul készült írás, épület, vagy egyéb holmi.

ás - v és : szorgalmasan dolgozik, különösen valamely kézi munkán; hozzá szokták tenni még ezt is: furfarag; — mindig vágó, faragó munkát értenek mindkettő alatt.

ár k o n - b o k r o n túl jár; elinalt, elszelelt, elfutott.

á z i k - f á z i k : vizben, sárban a szabad ég alatt.

áj - v á j : fájdalmat jelentő felkiáltó szó; — tréfásan is használják.

ás - n y e s : egyértelmű a fentebbi ás - v és szóval.

a g y a - b u g y á l : üt, ver; mindig e két igekezővel: meg-vagy el.

a g y b a - f ü b e ütötte verte.

a g g a t - b a g g a t : apró-cseprő, pepecselő munkán dolgozat; különösen varrásra, és szőlőkötözésre alkalmazzák.

A p r ó - c s e p r ő : kicsiny, értéktelen tárgy, dolog.

ág - b o g , á g a s - b o g a s : mindenféle galyfa, ágfa, mely az ölfakészítés alkalmával a levágott fa helyén ott marad s többnyire ott vész; másképp g e z e m i c z e .

a t ó l a - m a t ó l a : értelem nélküli felkiáltás vig dallás

közben; — hej a t ó l a - m a t ó l a kennek ára mi gongya?..

a l i g - s é g - a l i g : az alig-szó értékének kevesbitésére. — Alig-ség-alig birtam rá-venni; alig-ség-alig tut-tam tülle szabadulni.

a l i g - a l i g : nagy nehezen, sok utánna való járással: — rendesen e szóval „csak“ szokták összetenni, így: csak alig-alig bir mozdulni, járni; csak alig-alig szuszog, úgy tele tömte a hasát: jól lakott.

b i l l e g - b a l l a g : lassu járással, lépegetéssel ide-oda mozog. — Ha valaki vigan él:

A juhász épen úgy él.

Sétál, dudál, furulyál,

Billeg-ballag, meg megáll. Népdal.

b ü v ö s - b á j o s : szép, csinos külsejű, beszédű.

b ü v ö l - b á j o l : babonáz, vagy babonál; rendesen a meg igekezővel szokták összetenni: megbüvölt-bájolt: megbabonázott; kivett, kivert a szép eszemből.

b i d r e s - b o d r o s : inkább cziprán, mint csinosan öltözködött. — Ojjan i d r e s - b o d r o s vót, majd érepült.

b u s z - b á s z : ok nélkül, haszontalanul csinál valamit. — Rendesen ezen szóval „per“ szokták összetenni; így: per

busz-bász: imigy-amigy végzi a dógát.

bu-bánat, bus-bánatos.

bá-boczi: bámuló, száj-tátva nézőre mondják.

bim-bamm: ezzel a harang kongását szokták utánozni, különösen tűzvész idején.

csipegve-csupogva: egyenként, részenként, szakadozva; **csipegve-csupogva** fizeti az adósságot: garasonként, krajczáronként; a minek osztán semmi látattya.

csip-csup, csipeg-csupog: a lecsepegő vízre, borra s efélére szokták alkalmazni.

csirsz-csorsz: lépés, járás közben lábát egészen fel nem emelő járásu gyermekre, öreg emberre, vagy ügyetlen nehézléptűre mondják.

csűr-csavar, csüri-csavarja: ide-oda huzza, halasztja a dolgot beszéddel, tettel, hogy a valót a helyest ne kelljen tennie vagy mondania. — **Csüri-csavari** ember: nem igazbeszédű, cselekedetű ember.

czók-mók: mindenféle csekélyértékű holmi, különösen ruhanemű.

czele-czula: sok tekintetben az, mi az előbbi, csak hogy ezt egyáltalán csak ruhaneműre alkalmazzák. — Vidd odébb innen eszt a sők **czele-czulát**.

czipp-czupp: a csók hangjának utánozása.

csireg-csurog v. csorog: a víz, bor s egyéb folyadék lassu, vékony csorgásáról mondják.

csitt-csatt: ki-s be-jövés-menés közben a ház ajtajának ki-s be-csapkodására alkalmazzák. — Mír nem ülsz helyeden „... mindig csok csitt-csatt, csitt-csatt“ jüsz-migy azon a zajtón.

csitteg-csattog: lár-másbeszédű, veszekedőstermészetű — különösen — asszony-személyre alkalmazzák.

csitt-patt: zajongó, lármázó gyermekeket hallgatásra, csendességre intő szó. — A gyermekek is használják egy versikében:

Csitt-patt, pad alatt.

csiri-csaré: haszontalan, értelmetlen beszédre szokták alkalmazni, — különben értelmetlen szó.

csára-hajszra: jobbra-balra, össze-vissza lép, megy, barangol, kószál.

csim-csám: értelmetlen szó; előfordul a következő népdalban:

Nem ettem én ma egyebet,
Fekete retket, kenyeret.

Fekete retket, kenyeret.

Csim-csám, csalavér...

Meghalok a babámér.

csilleng-csüllöng: lengve, lógva függ; — csak itt-ott csilleng-csüllöng egyegy fűrtöcske a karikán. — (E vidéken karikára mívelik a szőlőt; azaz a termést hozandó vesszőt köralakra hajtják meg s úgy kötik a karóhoz.)

csetlik-botlik: botor-kázva, ingadozva, ittas vagy beteges ember módjára megy. — A népdal is használja, így: **Csetlik-botlik** az ember. A kit a keze megver. — (Részeg

emberről szokták mondani, hogy: „megverte a jobb keze“, t. i. a melyikkel a poharat hajtogatni szokta.)

c sir ibiri: kicsiny, csekély-értékű, vagy épen értéktelen tárgy, dolog, ember.

c z i k - c z á k o s: egyik hegyes szögéből a másikba, de minden rend, arány nélkül, össze-vissza futó vonal; péld. mint a hogy a villám lecsapását szokták rajzolni.

c s e r e - c s a l a: mondják, mikor valaki cserélt valakivel s a cserében megcsalódott.

c s e n g - l e n g: alig csend-leng egy-két ember az egész faluban, öt-hat valamire való tehén az egész csordában.

c s i n g i - l i n g i: összeverődött többféle ércztárgyak hangjára szokták alkalmazni, különösen kis gyermekeket mulattatására.

c s e t é - p a t é: lárma, veszekedés s kisebbszerű verekedés. Bezzeg vót nagy c s a t é - p a t é hogy a zasszon haza jött.

c s e c s e - b e c s e: gonddal készült, csinos, alakra kicsiny, sokszor értékes anyagból való apróság, játékszer, s piperéhez tartozó holmi.

c s u p á d o n - c s u p a, c s u p á d o k o n - c s u p a: a c s u p a szónak fokozása, erősebb jelentésűvé tétele. — C s u p á d o k o n c s u p a viz vót, úgy m e g á z o t t.

(Nagybánya. Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

Gyermekjátékok.

S z e g é n y e m b e r e z s d i.

Négyen játszodják. Elévesznek négy kis papirosdarabot. Az egyikre írják: „szegényember“, a másikra: „bíró“, a harmadikra: „tólvaj“, a negyedikre: „hajdu“. Azután összegyűrik őket és szétszórják, vagy pedig kalapba teszik és mindegyik vesz magának ki egyet. A ki a „bíró“ kapta, kérdezi:

— Ki a szegényember?

A ki a „szegényembert“ kapta, feleli:

— Én, uram, én!

A bíró aztán kérdezi:

— Mit vesztettél?

— Hat ökröt (v. lovat), szekeret,

Tizenhárom egeret.

Vagy így:

— Hat ökröm (v. lovam), szekerem,

Tizenhárom egerem.

A másik kettő, ki a „hajdut“ és „tólvajt“ kapta, ezalatt hallgat.

A bíró aztán kérdezi:

— Kire gyanakszol?

A szegény ember ekkor a tolvaj és hajdu közül az egyikre rámutat. Ha a hajdura talált gyanakodni, ez felkiált:

— Hogy mertél a város hajdujára gyanakodni? Biró uram, mennyit neki?

— Tíz bórsóst, hat paprikást és két lágyat.

Ekkor a hajdu elévesz egy összefont zsebkendőt, a göbös végével adja a „bórsóst“, a másikkal a „paprikást“ („csipősnek“ is hívják). Ha pedig a szegény ember jól gyanakodott és eltalálta a tolvajt, akkor a tolvaj kap ki, és a játékot újra kezdik.

(Nagybánya.)

TÖMLŐ GYULA.

Állatbeszélgetések.

A gyöngytyuk: lukács-takács, lukács-takács.

A kutya, ha végig vernek rajta: favíg, favíg.

A pulyka: pí-pí-pí-pí csak-csak-csak, csak így ítek csak-csak-csak.

A fecske (a lehető sebesen elmondva): kicsinek kicsit, nagynak nagyot, vág pofon, csak úgy ficsérégték.

(Mező-Tur.)

MÉSZÁROS ISTVÁN.

Családnevek.

Andirkó. Ari. Agárdi. Balajti. Barta. Boros. Burai. Bánki. Balog. Botos. Borúzs. Bige. Barcza. Bogdán. Balás. Bakos. Bácsi. Bátori. Böszörményi. Bisutka. Baczonyi. Bakó. Bakóon. Borbély. Bencze. Bordács. Bodó. Bundi. Bika. Bikkfalvi. Bányai. Bencsik. Bogyó. Bugyesi. Biró. Ballai. Csanak. Csurka. Csajkos. Csanádi. Csala. Czike. Csincsér. Csiszár. Csicsó. Cseke. Csoma. Csajhos. Dinnyés. Dienes. Deli. Daku. Dajna. Dobó. Demjén. Dede. Dien. Elekes. Erdei. Ember. Eszenyi. Farkas. Fórizs. Facsar. Fonó. Fazekas. Faragó. Gulyás. Gonda. Gombos. Gombkötő. Geröcz. Halasi. Horvát. Hatvani. Huszár. Horog. Hajdú. Halápi. Harangi. Juhos. Juhász. Jándi. Jvó. Joó. Jancsó. Jámbor. Kalmár. Kuczik. Komlósi. Kabai. Kola. Kánya. Kallós. Kanoca. Kádas. Kádár. Kozma. Kulcsár. Kabászi. Kerekes. Konti. Lovász. Lovas. Lencsés. Lada. Láda. Lázár. Madar. Madarász. Ménes. Magyar. Méhész. Muzsai. Makó. Makai. Mester. Murai. Nyilas. Nyiri. Németi. Nanási. Ozsvát. Ökrös. Orosz. Oroszi. Óri. Pelbárt. Pongor. Péntek. Porcsalmi. Pecze. Percze. Portörő. Pósalaki. Pávai. Pinczés. Ritók. Szodorai. Szitó. Sallai. Salánki. Szombati. Simon. Simonfi. Sinkó. Sárkány. Szentesi. Szentgyörgyi. Seres.

Sőre. Szanka. Szilvás. Szalai. Szigyártó. Törös. Tollas. Tolnai.
Tüdős. Tatár. Ványi. Varjas. Varjú. Verendi. Vedres.

(Debreczen.)

DOMOKOS KÁLMÁN.

Helynevek.

Hegyalja.

Szölőhegyek elnevezései: Angyal. Bárdióka. Bába. Bogmáj. Butorka. Butler. Csontos. Csuka. Dezsőke. Dongó. Előhegy. Fekecs. Fűzes. Gellért. Györgyike. Haraszt. Határi. Kulancs. Kásás. Kulcsár. Kirájhegy. Köveshegy. Kótiska. Lóköttő. Lapos-Magita. Meszes. Mandulás. Megyer. Mogyorós. Narancs. Nagy-Magita. Palajka. Palandor. Papjanko. Oremusz. Rány. Rikancs. Rakottyás. Sajgó. Suhaj. Sujtó Szemszúró. Szentvér. Szemmiháj. Toplecz. Veresbálint.

Rétek és legelők: Bálványos. Borója. Bitangrét. Feketetőhát. Érfülaposa. Esztergáj-homok. Homok-köz. Kisbika-rét. Keskeny. Kalitkaszeg. Nagy-bika rét. Radicza. Vész-érhát.

BUKOVECZKY SÁNDOR.

Gúnynevek.

Zsidókéi: Babhaj. Hótigbeteg. (Nincs egészsége, mindég ojan sá patt, mind a hót ember). Iczczés. Sohse akart kevesebbet adni egy iccze pájinkánál). Jámbor. (Nem csajja a szegény embert). Kikukucs. (Mindég csak az ablakon kukucskál ki). Muszkatövisk. (Azér hijik így, mer igen sok muszka tövisk vót a háza előtt, osztég (osztán) mindég csak aszt hajtotta, akár kivel beszélt, [hogy: sohse tudok mán megszabadulni ettül a sok muszka tövisktül.) Nagylábú. (Igen hosszú a lába.) Piszpang. Pohos. (Nem dógozik sohse, hát úgy meghizott, hogy aligség-alig tud jární a nagy hasától.) Rókafúró. (Veres mind a róka.) Szőkebornyú. (Gyáva szőke.) Zabssalma.

(Monok. Zemplén megye.)

TÓTH GYULA.

Állatnevek.

Ökrök: Badár. Buvár. Deli. Dikó. Fullér. Fogoj. Gajjas. Gombos. Hajas. Hajdár. Jámbor. Kormos (fekete színű). Kukó. Legyes. Sármán (sárga színű). Sodró. Szajkó. Vezér.

Lovak: 'Bojgó. Dajka. Hajas. Ilka. Juczi. Kigyó. Lila. Lula. Pajzán. Snudi. Stella. Taréj. Vezér. Vircse.

(B.-Ujváros.)

VOZÁRI GYULA.

Mesterműszók.

Halászat.

Bóné v. negyedrészes bóné: csúcsra végződő háló. — Egész bóné: széles háló, melylyel a vizet szélteben elfogják. — Észkábálni: csónakot fódani. — Észkába: a repedés két oldalára tett, begömbülő vas. — Kaparó: rudas háló. — Puttyogtató: szarvalakú fakészülék, mely belül üres és a háléhoz erősítve, a csónak haladtában, puttyogtat. — Rövid halász: orozva halászó. — Tapogató: fenék nélküli, kerek sövény. Kötésig érő vízben használják, hol a fenékre nyomva, a közbenrekedt halakat fölül kiszedik. Szükség esetén a szita is megteszi e szolgálatot, ha a szövést kiveszik belőle. — Tökés halász: a halászás jogát bérlő társaság tagja. — Verse: vesszőből font, ajtómagasságú kúp, melynek tenyeréből (a nyílás előtt levő deszkalap) egy kisebb kúp nyúlik be; ennek csúcsán keresztül a halak be igen, de ki nem mehetnek.

(Tisza-Abád-Szalók.)

REICH SÁNDOR.

Szőlőművelés Debreczenben.

Csap: midőn a szőlőtőkén a vesszőt egy arasnyira levágják. — Lógó. Midőn a tőkén a vessző egész hosszában meghagyatik. — Porhajás. Midőn az egész hosszában meghagyott termővesszőt a töke mellé lehajtják és gyökereztetés végett fél méternyi hosszan földdel befedik, hogy ősszel felhuzván és levágván, mint gyökeres vesszőt más helyre elültethessék. — Lesi töke. Midőn a porhajast elfeledik felhúzni, levágni, s néhány év múlva a nagy töke mellett abból, rendesen nem jó helyen, új töke képződik. — Rigó palló. Midőn a termő vessző a földdel párhuzamosan félméter magasságban a szomszéd karóhoz köttetik, s a fürtök mint hidról, pallóról csüngenek alá s így a rigó madár is a vesszőre állván, kényelmesen csipkedheti a fürtöket. — Félfá. Midőn a termő vesszőt nem vágják csapra, de lógónak sem hagyják, hanem fele hosszában metszik el. — Az annyáról húzni: midőn a töke mellett levő üres helyre magáról a tőkéről húznak le egy vesszőt s ebből nevelnek szomszéditőket, mindaddig az anyján hagyva, míg az meg nem erősödik. — Árva töke. Midőn az annyáról húzni nem lehet, hanem más helyről kell hozni egy gyökeres vagy sima vesszőt, hogy abból az üres helyen töke nevelkedjék.

DOMOKOS KÁLMÁN.

Javítandók: 95. l. 13. s. *Kurcz* h. olv. *Kurucz*.
96. l. 5. s. *Ankics* h. olv. *Ardics*.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

IX. kötet.

1880. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

A „HALOTTI BESZÉD“ TÁJNYELVI SAJÁTSÁGAI.

Hogy nyelvünknek fejlődése képét biztosabban kiszí-
nezhessük s részletezhessük, szükséges lesz nem csak
régibb nyelvünknek irodalmi egyedeit s mai nyelvünknek
dialektikus egyedeit ismernünk s ismertetnünk, hanem
egyúttal e kétféle tanulmányunknak egymással való kap-
csolatba hozása. Könnyen átlátható dolog, hogy az olyan
régibb író nyelve, kinek szülő helyét, dialektusát bizo-
nyosan tudjuk vagy meghatározhatjuk, tanulságos adatokat
szolgáltathat az illető nyelvjárásnak egyik-másik mai saját-
sága megértéséhez is. Hogy a nyelvtörténeti s nyelvjárási
tanulmányok összekapcsolását mennyire hasznunkra fordít-
hatjuk, arra hadd idézzünk ezúttal csak egy érdekes példát.
A debreczeni ember azt mondja: *másfél*, ellenben *féle*, a
göcsei meg azt mondja: *másfiel* és *fiélé*, holott a mai
köznyelv mind a kettőt *é*-vel ejti; *másfél*, *féle*. Igen de —
mint eddigi fejtegetéseink folytán láttuk — a mai egyforma
é két régibb hangnak utódja, úgy hogy a mai *másfél*, a
göcs. *másfiel* régenté *másfél* volt, a mai *féle* pedig, a
debr. és göcs. *fiel*, már akkor is *fiélé* volt.

Nyelvtörténetünkben az írók nyelvjárást részint
határozottan tudjuk, a mennyiben tudjuk születésük vagy
nevelkedésük helyét, részint pedig elég könnyen meghatá-
rozhatjuk a mai nyelvjárások valamelyikéhez már szító
sajátságaiból. Az írott nyelvemlékekre nézve ez össze-
függés megtalálása már valamivel bajosabb, mert mai
nyelvjárásainktól már nagyobb időköz választja el őket, s
annyival nehezebb, a mennyivel nagyobb ez az időköz. Igaz,

hogy még a legrégibbek egyikét, a B. és M. codexekben foglalt bibliát, az ő jellemző *ütöttő, tűző*-féle alakjainál fogva határozottan az ormánsági nyelvvel fűzhetjük kapcsolatba, de már a HB.-ben Döbrenteynek (ki e kérdéssel a RMNyelveml. I. kötetében behatóan foglalkozott) nem sikerült olyan határozott vonásokat találnia, melyek e nyelvemlékünk nyelvét egy valamely mai nyelvjárásunk régibb alakjának bizonyítanák.

Csak egy olyan hangtani sajátága van a HB.-nek, melyet különben kizárólag egy mai nyelvjárásban látunk még. Ez a *-vel* rag *v*-jének magánhangzók közt való elhagyása: *kegilmehel, halaládál*. Így ejti ugyanis a göcseji nyelvjárás is (csak hogy a hiatus miatt közbeszúrt *i*-vel: *kégyelméjjé, halálájé, hordójé, fáje* stb.). Van még egy ilyen közös vonás, de az későbbi más vidéki íróknál is előkerül, nem csak a mai göcseji nyelvjárásban; t. i. az *eneyc* igealak (KT. *lelhet-nei-nc*): v. ö. *enneiec* Telegdinél, *menyegzősködnéjék* Pázmánnál stb., és v. ö. a mai *történejek, esnejék, megfáznáik* stb. alakokat Göcsejben.

Azonban ha nem is vagy ha csak némi valószínűséggel létesíthetünk kapcsolatot a HB. nyelve s egy mai nyelvjárás közt, azért nem egy dialektikus vonást találunk benne, a mennyiben ilyennek kell tekintenünk mind azt, a miben a nyelvnek csak egy-egy vidéken való tovább-fejlődése mutatkozik, s a mi nem terjedt el az egész nyelvterületen, a köz nyelvben, mely az illető alakra vagy kifejezésre nézve megállapodott egy régibb fokon vagy pedig más úton járt a fejlesztésben.

Hangtani tekintetben nyelvjárási sajátásnak, a köz nyelv történetétől mintegy félreesőnek mutatkoznak a HB-ben a következők:

1) Az *i* hang már föllép némely alakokban, hol a köz nyelv *é*-t mutat, sőt eddigi következtetéseink régibb nyílt *é*-t követelnek: így a *fésze, lelke*-beli *e*, ill. *é* ellenében már *i* van ezekben: *lilkiert, ildetuitvl, intetvynec*; az *ide, messze, világbele* alakokbeli *e*, ill. hosszú *é* helyett: *nugulmabeli, neki*; az *élni* és *eleven, eleség*-ből következő eredeti *é* helyett már *i* van ebben: *ilezie*.

2) Némely szóban, hoglegyéb nyelvemlékek szerint hosszú magánhangzót tudunk, a HB. rövidet mutat, még

pedig olyant, melyet nehéz az ill. hosszúval megegyeztetnünk: így *halalnec halaláád* mellett, melynek igéjében az Érdy codex még hosszúnak írja a töszótagot (*meg haal* Érd. 7., 20., 25.), itt már *holz* és *choltat* is van; *ád* és *ad* helyett itt már *odutta*; *nēm* helyett, mely több codexben még *neem*, itt és a KT.-ben *num* van, azaz *nūm*; *mēny* helyett, mely az Érdy codexben még hosszú (*meenye*) itt *munhi*, azaz *münyhi*. — Máshol annak is találjuk nyomait, hogy a tárgyrag előtt a tö véghangzója meg volt nyújtva: *feldeet* 'földet' Érd. 177., *vtaat* 'utat' Virg. 51.; s erre mutat a HB.-ben is a *turchucat* szó; ellenben másra mutatnának megint az *utot urot angelcut* szavakbeli *o* és *u* hangok.

3) A mai *lőn*, *tőn* alakok régebben *lén*, *tén*-nek hangzottak (a székelységben most is), ezek pedig az eredetibb **levé-n* **tevé-n* összevonásai; v. ö. a többesben: *levé-nek*, *tevé-nek*. Különös, hogy a HB.-ben ezt látjuk írva: *levn*. Nem valószínű, hogy itt már a sokkal későbbi *lőn*-t kell olvasnunk, hanem talán másféle összevonással fejlődött *leön* v. *leün* alakot láthatunk benne. — Hasonló hangfejlődésük volt a mai *felől*, *belől*-féle ablativusoknak, melyeknek régebb *felél*, *belél*-féle megfelelői sok codexben meg vannak tartva, s melyek az osztják *-övet* végű ablativus szerint valamikor így hangozhattak: **felelel*, **belevel*. A HB.-ben tehát a *felevl*, *belevl* szavak valószínűleg így olvasandók: *feleöl*, *beleöl*, v. *feleül*, *beleül*. — Feltűnők azonban e mellett a *kinzotviatvvl*, *ildetuitvvl* ablativusok, melyek már nem kettős magánhangzót, hanem egyszerű *ű* *ű* hangot mutatnak.

4) Érdekes hangtani jelenség a tövégi magánhangzó hiánya ezekben: *vogmuc*, *zumtuc*, *angelcut* e h. *vogyo-muk*, *szumü-tük*, *angyalo-kat* (a mai *vagyu-nk* nem *vogy-muk*-ból lett, hanem nyilván így: *vogyo-muk* — *vogyo-mk* — *vagyunk*, s magában a HB.-ben van *ise-muc*: ösü-nk, *uro-mc*: uru-nk). Ehhez hasonló hajlandóságot legfőllebb a székely *azkot* (azokat) féle alakokban találunk még.

5) A mássalhangzók körében sajátosságos hangfejlődést mutat a harmadik személyű birtokrag mássalhangzója. A *teremtő-je*, *hallaná-ja*, *ír-ja* alakok ragja egy mutató *t_s* (illetőleg talán a körülvevő magánhangzók miatt lágyulva, *d_s*) névmásból fejlődött, még pedig Budenz magyarázata szerint úgy, hogy a *d*-ből előbb *l* lett, mint más biztos

esetekben, s az *l*-ből lassanként *j* (mint *saláta: saját* stb.). A HB.-ben is *j*-vel van: *kinzotv-ia-tvl*, *zocozt-ia*, *mulchot-ia*; de a hol két magánhangzó közt állana, ott *v* van a helyén: *terumte-ve* = teremője, s a másik *terumtere* = teremő(-je), *feledeve*, *veteve*, *hadlaua* (a *v* bele olvadt a megelőző magánhangzóba: *mundoa*, *tilutoa*, úgy hogy *áv*-ból *ó* lett). Ez a sajtóságos *v* megerősíti azt a véleményt, hogy a mai *-ja* ragot közvetetlen egy *-la* alak előzte meg, mert ebből ép úgy magyarázható ama dialektikus *v*, mint p. *kilül belül felül*-ből lett *kívil bévül févül*, *holá*-ból (*holýá* Ny. V. 151.) *hová*, *szilács*-ból *színács* és *szíjács*, *szíács* stb.

Az eddigiek alapján tehát következőképpen alakul

A Halotti Beszéd olvasása.

Látjátuk fêlêim szümtükkêl, mik vogymuk. Isa pur és xomuvvogymuk. Mênnyî milosztbên têrümtevê élêvê(é?) [istên] mív isêmüküt Ádámüt, és oduttá volá nêkî paradisumut házóá. És mând paradisumbên volov gyimilcsiktül mundá nêkî êlniê (élniê); héón tilutóá üt iggy fá gyimilcsétül. Gyê mundóá nêkî, mérêtt nüm ênnêk: Isa ki nopun êmdül oz gyimilcstül, halálnêk halálál holsz. Hadlává xoltát têrümtevê istêntül, gyê fêlêdêvê. Engêdê ürdüng intêrvínêk, és évêk oz tilutv gyimilcstül, és oz gyimilcsbên halálut évêk, és oz gyimilcs-nêk úly kêsêrêv volá vízê: húgy turxukat mígê (mígé?) szokosztjá volá. Nüm héón mugánêk, gyê mând ű fojánêk halálut évêk. Horoguvêk istên, és vêtêvê üt êz munkás világbêlé, és lõn (leõn?) halálnêk és pukulnêk fészê és mând ű néménêk. Kik ozuk, mív vogymuk, húgy és tív látjátuk szümtükkêl. Isa és nüm iggy êmbér mûlxotjá êz vérmüt, isa mând ozxuz járov vogymuk. Vimádjúk úromk istên kégylmêt êz lélíkêrt, húgy jorgossun ű nêki és kégylidjên és bulcsássá mând ű bûnê. És vimádjúk szênt axszin Máriát és boudug Mixáél árkángyêlt és mând ángyêlkut, húgy vimádjonok éréttê. És vimádjúk szênt Péter úrot, kinêk odutt hotolm oudoniá és kétniê, húgy oudjá mând ű bûnê. És vimádjúk mând szêntüküt, húgy légyénêk nêkî sêgêd úromk színê élött (êleött?), húgy istên ív vimádságuk miá bulcsássá ű bûnê. És szoboduxxá üt ürdüng ildêtvitül, és pukul kínzotvjátül, és vêzéssê üt parádisum nyúgulmábêlí, és odjun nêkî mûnyhí (mûnnyí?)

úrusságbelé útót és ménd jovbên részét. És kéássátuk uromkxuz xármúl : Kyrie eleison.

Szérélmés brátim, vimádjomuk éz szégín émbér lilkiért, kit úr éz nopun éz homus világ timnücébêlöl (bêleöl?) méntê, kinêk éz nopun têtét tûmêtjûk; húgy úr út kégyilméhêl Ábrahám, Izsák, Jákob kébélébên hêlhêzjê, húgy bírságnop jútâ ménd ű szêntj(e)i és ünüttei küzikün jov fêlöl (fêleöl?) joytotniâ ílêszjê út, és tív bênnêtük. Clamate ter : K. e.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVEMLÉK-TANULMÁNYOK.

II. A Kazinczy codex hosszú mássalhangzói.

„Vota numerantur et ponderantur“, ez azon általános szempont, melylyel nyelvemlékeink minden hangtani, de különösen hosszú mássalhangzós adatait kell tekintenünk, ha azok nyelvbeli hitelességéről, tudományos értékéről kívánunk számot adni. Látva a nagy különféleséget s a következetlen eljárást, melyet régiségeink e tünemények megjelölésében mutatnak önkénytelenül merül fel a kérdés, mennyiben lehet bízunk ez adatokban, mennyiben lehet e jelbeli tényeket egyszersmind nyelvbeli tényeknek is tartanunk? Tekintve azt, hogy ama korok írójánál a hangok megjelölésében csak személyi s így esetleg nagyon is szubjektív hallás érzete lehetett irányadó, tekintve továbbá, hogy az eszközök megválasztására, melyeket e tollára nézve kissé idegen magyar hanganyag különösebb tulajdonságainak megjelölésénél használt, más előtte ismeretes nyelvek otthonosabb írása módja is hatással lehetett, valóban komolyan számbaveendőnek kell e körülményt tartanunk, mely óvatosságra inthet bennünket, de melynek döntő erőt minden esetben még sem tulajdoníthatunk. Vannak feltűnő alakok, melyek ismételve, gyakran aránylag sokszor fordulnak elő ugyanegy nyelvemlékben; vannak, melyek különböző kor s vidékbeli íróknál is némi következetességgel találhatók s mi különösen a hosszú hangokra nézve áll, — többnyire az összehasonlító nyelvészet alapján már előre is kétségtelenül létezetteknek vehetők fel. Nem

lehet ilyenkor az a priori feltevés s az a posteriori föllelt adat összetalálkozását pusztán esetlegességnek tekintenünk, annál kevésbbé minthogy látva a hangtulajdonságok megjelölésének oly gyakori elhanyagolását, alig hihető bizonyos ismételt tévedésből származó túlzás, például hangoknak némi következetességgel való kettős jelölése, ha semmi nyelvi jelenség nem szolgáltatja alapját; az pedig hogy különböző korú, különböző vidékű íróknál egybehangzólag történhetnék bizonyos grafikus tévedés épen hihetetlen, ha meggondoljuk, hogy ez időben nem lehet szó általánosan felkapott írásszabályokról, hogy kinek-kinek hangérzéke s írástudása volt a megjelölésben irányadó. Az adatok száma s nyomossága az összehasonlító nyelvészet eredményeihez viszonyítva, kriteriumot alkothat a feltűnő alakok nyelvben való létezésének valószínűsége mellett, de ki kell mondanunk még korántsem bizonyosságára nézve is, ez csak egy későbbi munkának, az ily kriteriumok alapján nyert valószínűségi adatok összehasonlításának lehet eredménye.

Szem előtt tartva ezeket, codexünknek mindenekelőtt azon feltűnőbb alakjaira hivatkozunk, melyeket már az előbb tárgyalt Weszprémi codexben is megtaláltunk s valószínűnek bizonyítottunk. Ezen hitelességükben így megerősített adatok a következők: *cűffol* 193., *essik* 181., 182. (18*) *hassonlit* 181., 185. (7), *hužzon-* 245., 246., *juttalom* 247., *kesserű* 177., 200. (8) *lattas* 181., 211. (4), *muttat* 254., *zerettet* 216., 235. — A *-hat* igeképző, melyről azon véleményt állítottuk, hogy az tulajdonképpen az ugor *k_g* menést jelentő gyöknek származéka, codexünkben szintén többször fordul elő hosszú mássalhangzóval, pl. *mindenhattó*, *adhattom* 261., 220. (7). Most még csak egy jeles analógiával akarjuk ez állítást megerősíteni rokon nyelveinkből s ez az ész: *jaksa: kömnen, vermögen*, mely szintén egy ugor *j_g*, *currere fluere* jelentésű gyökből ered.

A HB. *kinžotv*, *ildetv*, a KT. *keždetv* alakjaiból indulva ki, méltán várhatnók hogy az *←at ←et* képző általán hosszú mássalhangzóval 'forduljon elő' nyelvemlékeinkben v. ö. *bottal*, *rúttá* e h. *botval*, *rútvá*. Már a Weszprémi codex-

*) A be nem rekesztett számok a Nyelvemléktár VI. kötetének lapjaira vonatkoznak, a zárjelesek az adat előfordultának számát jelzik.

ben akadunk néhány megfelelő adatra, a Kazinczy codexben egész csomó példáját látjuk: *alažattos* 196., *czellekedettit* 281., *čodallattos* 248., 250. (7), *diczerettire* 254. (2), *elettet* 218., *hytte* = hite, v. ö. *hitves* 248., *yöveltire* 247., *magžattot* 197., *oruendettős* 252., *rettenettős* 252., *utalattos* 234., *žozattot* 231. (Mint látni fogjuk az Érdy codexben e képzés rendszeren van hosszú mássalhangzóval jelölve.) Hasonlóképpen megjeljük itt is ez adatot: *wtet* 266. ötet.

Az egyéb hosszú mássalhangzós alakok közül több van olyan, mely a mai vagy régibb köznyelv eredetibb és teljesebb alakja ellenére assimilatiót tüntet fel, mi nyilván mutat azon dialektusra, melyet a codex írója használt, ilyenek: *bocyatta* 193., 199., 229., v. ö. *bocsájtá*, *böttölés* 212., v. ö. *böjtölés*, *indwtto* 254., v. ö. régibb *indojtó*, *ohattnak* 252., v. ö. *óhajtnak*, *segitti* 206., 206., v. ö. régibb *segejti*, *wywtanaia* 253., v. ö. régibb *ujojtanája*. — Szintígy *-lt* assimilatiója van ezekben: *attal* 177., 182. (11), v. ö. *által*, *hottak* 247., 248., 253., v. ö. *holtak*, *kayattanaia* 184., 195. (5), v. ö. *kajált*, *ottatik* 230., v. ö. *oltatik*. — Más mássalhangzók assimilálódnak a következőkben: *esseg* 225., *nocčad* 250., v. ö. felső tiszavidéki nyelvjárás *ésség* (éhség) *nyóccžad* alakjait; végül: *utosso* 179., 206., 220., 222., v. ö. *bosszu* e h. *bolszu*, dialectice: *bossó*, *kossó*, *fösső*, e h. *borsó*, *korsó*, *fölső*.

Feltünőbb hosszú mássalhangzós alakok a következők: *byžžon* 245., 245., 252, *czelleked* 220., 235. (4); *egyrettembe* 245., 247. (4), *essedež* 202., *fekette* 250., 251., *hattod* 246., 249. (4), *hetted* 247., 248. (4), *ittellet* 245., 249. (5), *keressem*: keresem 226., *kessertet* 189., 230.; 237., *köttož* 247., *kylłomb* 193., 219. (13), *misse* 213., *nittom* 225., 248., *óttód* 254., *ežžón*: özön 246., *piaccon* 212., 215., *režžessők* 247., *žilletik* 196., 197. (14), *tyžžón*: tízen 246., *tőkkeletes* 196., 220., 249., *ucca* 215., *uttana*, *utto*, *uttol* 184., 245. (10) *vellag* 187., 218. (6), *vissel* 184., 185. (14). — Lássuk az etimológiai okokat, melyek ezen hosszú mássalhangzók nyelvbeli valószínűségét igazolják:

byžžon származéka az ugor *m₃ks₃*, ősmagyar *b₃jž₃* igének. A *-jž* hangcsoport assimilatiója folytán ép úgy lett a hosszú mássalhangzó, mint ezekben: *hosszu* eredetibb *hojszu*, *os*, *es* képző eredetibb *ks₃*, *ks₃* helyett, míg

másrésről a *j*-nek az előtte álló hangzóba való beolvadásával a hosszú hangzós *bízo-* tö keletkezett. A két alak egymáshoz való viszonyaira nézve v. ö. *tanítani* és *tanítani* képzéseket.

czelleged- töje Budenz véleménye szerint azonos a *cselleg*, *csellen* szavakéval, melyek a finn *hääliä*-vel egyetemben egy ugor *szgl̥s* alakra vezethetők vissza. A szóközépi *-gl̥* egy korábbi *vl* alakon keresztül fejlődött *ll*-vé mint magában a *cselleg* szóban.

egyettem csak az *m* (*álom*, *nyom*) nomen verbale képzővel alkotott származéka lehet az *egyrít*, **egyret*, **egyrejt* denominatív igének, melyből a *jt* assimilatioja folytán ép úgy lett fentebbi hosszú mássalhangzós alak, mint a *tanítani* és sok más hasonló példában. A mai *egyetem* szó nyilván eredetibb *egyretem* helyett való v. ö. ugyan e töttől: *egyreb* és *egyrebek*, *levél* és *level*. Különösen a szó második tagjában gyakori az efféle változás.

essedez, csak frequentatív alakja az *essik* igének, melynek hosszú mássalhangzóját már igazoltuk. A többszörös földreborulás kifejezésének átvitele s használata a heves kérelem jelzésére mindennapi tünemény a nyelvekben. (Budenz Szót. 24. l. a finn *itke-*: sir igével azonosítja, mely szintén csak codexünk alakját bizonyítaná.)

fekette metathesises alakja az eredetibb *fetteke* diminutive képzett szónak. Az osztyák *pegde* szerint a magyarban egy közvetítő **fejte-* alakot kell feltennünk, ebből egyik fejlődés útján lett: *fêteke*, *fekete*, másik szerint pedig assimilatio állott be *fetteke*, *fekette* szavak hosszú mássalhangzóját hozva létre.

hattod alapszavának a zürjénben *kvajt-* felel meg, a finnben a hosszú hangzós *kuute-*; tekintve azt, hogy a finn hosszú magánhangzó túlnyomó legtöbb esetben egy mássalhangzói elem elolvadásából keletkezett, tekintve továbbá, hogy e mássalhangzónak megvan nyoma az éjszaki ugarságban is, nem merész feltevés, ha azt hisszük, hogy a magyarban is eredetileg **hajt* alak felel meg a mai *hat*-nak, melyből codexünk hosszú mássalhangzós szava származhatott. Ez fogja egyszersmind megmagyarázni az Erdy codex *haat* (nyilván: *hât*) alakját is.

hetted osztják *tābet* s finn *seitse-mä* megfelelői szerint származéka egy ugor *tšb:tš* tőnek. Ámde minthogy a *hété* teljesebb alak hosszú magánhangzója nem a specialis magyar fejlődés eredménye, hanem benne található már az alap nyelvi szóban is, elvárhatnók, hogy a szóközépi labialisnak is megfeleljük némi nyomát a magyar régiségben és dialektusokban ép úgy, mint megfeleljük a vogult s csere-miszt kivéve minden ugor nyelvben. Az ekként felvehető **hēvte* alakból aztán igen könnyen válhatott egyrészt az Érdy codex *heeted*, másrészt codexünk *hetted* adata. Egymáshoz való viszonyukra nézve, v. ö. *töttem* és *tétemény* mindkettő eredetibb *tevte*-alakból, szintígy: *étetés* és *éttem* eredetibb *evte*-ből.

ittélet nincs felvéve az eddigi hasonlítások sorába, mindamellett lássuk mit lehet hosszú mássalhangzója igazolásául felhozni. Eredeti etimonja e szónak korántsam lehet mai jelentése; mert sokkal elvontabb hogysen a csupa konkrét fogalmakkal gondolkozó ősemler alakíthatta volna. A németben *urteilen* és *scheiden* felel meg neki, pl. az ilyen kifejezésekben: *schiedsmann*, *schiedsgericht*, *schiedsspruch*, tehát a „szétválasztás, széllyelosztás“ fogalmát látjuk átvitelesen alkalmazva bennük az ítélesre. Világosan kitűnik az ilyféle észjárás a magyar kifejezésben is, mert ha pl. azt mondjuk „neki ítélte oda“ azt értjük mintegy rajta „neki juttatta, neki adta oda“, „ítéletet tartani“ s „igazságot osztani“ egy fogalom. Ezek után bízást állíthatjuk, hogy a magyar *ítél*-ből kiváló *ít*- előrés momentán, intensív képzős alakja azon ugor tőnek, mely megvan a finn: *jaka*-, lapp: *juokke*-, zürjén: *juk*-, mordvin *javi* „dividere, partiri“ jelentésű igetőkben. Fényesen bizonyítja ezt egy analogia a török nyelvek részéről s ez a csagataj: *jargu*: ítélet török-tatár: *jar*- gyökből, melynek alapjelentése: szétválasztani, hasítani, v. ö. *jarmak*: hasítani, széllyelválasztani és *jarik*: repedés. Tehát az *ítél* szintén egyik származéka az ugor *jšgš*, *jšgš* „currere, fluere“ jelentésű gyökönek, melyből a felhozott ugor nyelvek adatai is eredtek; ős alakjául egy **jex-tél* alakot kell felvennünk, melyből a kezdő *j* beolvadásával az első magánhangzó hosszúsága keletkezett, a *-xt-* később *-jt-* assimilatiójából pedig codexünk: *ittél* alakja, v. ö. *muttat*, *juttok*, *tanítottok*, eredetibb: *muɣtat*, *joɣtok*, *tanoɣtok* helyett.

keressem frequentatív képzése azon *k̑ȓ* alapszónak, melyből a *kerget*, *kerit*, *kerül* származik. Hogy csakugyan a menés fogalma van benne kifejezve, a mint ezt alapszavánál fogva elvárhatjuk bizonyítja párhuzamos alakja *keruini* pl. megkerülni, ily kifejezésekben „megkerült a keresett dolog“ t. i. rá jutottunk arra mi után jártunk“. Világos lévén ekképpen az alapszó az *-es* (ugor *sk*) képző mássalhangzójának hosszúsága nagyon is természetes.

kessertet alapszavának a finnben: *kitke-*, mordvinban: *kiskeŕa-* felel meg, innen magyarázható hosszú mássalhangzója v. ö. *kesseri*, *fez̑it* és finn: *katkera*, *pitkä*.

köttöz- tövében, a finn *kytke-*, lapp *katke-* igék szerint kifejezhető ugor *k̑tk̑-* gyöknek, **kötvö-* alakon keresztül fejlődött, szabályszerű hosszú mássalhangzós alakját láthatjuk.

kyllob hosszú mássalhangzóját megérthetjük, ha tövének teljesebb finn *kyllke-* lapp *gilgalis* másaihoz viszonyítjuk. Az assimilatióra nézve v. ö. *tollu*, *fellel*, eredetibb *t̑lg̑*, *p̑lg̑* alakokból.

nyttom eredetibb alakjául *nyijtom* vehető fel, a mint ezt a *nyul*, *nyujt*, *gyul*, *gyujt*, *gyúl*, *gyüjt* párhuzamos causativ és intransitiv igéknél is tapasztaljuk s a mint világosan következik is megfelelő ugor *n̑g̑-* alapszavából. Ez alak középső mássalhangzó csoportjának assimilatiója megmagyarázhatja codexünk feltűnő adatát is. (Dunán túl most is *nyittani*.)

öttöd származéka egy ugor *v̑kt̑-* gyöknek, mely a cseremisiz: *vȋ*, *vic* eredetileg *v̑ks̑* alakból s a finn *viite* mássalhangzói elemre mutató hosszú magánhangzójából fejthető ki. Ennek *v̑jt̑* fejlődött alakjából lett egyrészről a magyarban **öt*, *öt*, másrésztől *öttöd*. Egymáshoz való viszonyukra nézve v. ö. *két* és *ketted*, *hat* és codexünk *hattod*, *hét* és codexünk *hetted* alakját.

özön kétségtelenül török kölcsönszó, mely megfelel ezen nyelvek participialis: *özken*, *özgen*, *özgön* alakjának, mely az *öz-*: nőni jelentésű gyökből származva, egyáltalában emelkedettet magasat jelent s így különösen az árt, áradványt, éppen úgy mint jakut synonymja: *örüs* a nagy vizet, nagy folyót, a Lenát, holott nem egyéb, mint deverbális képzése a köztörök *ör-*: emelkedni igének.

Ezen *öžžön*-nek a magyarban okvetetlenül **öžhön*, *öžžön* alakokká kellett válnia, míg a későbbi megrövidülés csak úgy történt meg mint a *fessžit*, *hassad*, *lážžog* szavakban.

*rész*es alapszavát azonosnak vehetjük a *rés* szóval. melynek alapértelme a lapp *rakka*:- reissen, risse bekommen után itélve: „valami mi a hasadás, széllyel választás után kiválik“. Ugyanezen értelmet tulajdoníthatjuk a *rész* szónak is, v. ö. osztják *šuk*, finn *sukku*:- rész, darab és magyar *szakad* v. ö. csagatai *jar*:- hasadék rész, és *jarma*:- darab pl. fa, *jarim*:- fele, része. v. ö. finn *osa*- és magyar *oszt* kifejezéseket. A képzésre nézve pedig tudjuk, hogy valamint minden *s* hang, úgy itt is a kicsinyítő *ss* eredetibb *ssz* helyett való, mely meg is van tartva a *rés* eredetibb *rész* codexünk *rezže*- másában, melynek mai kétféle értelme csak a nyelv ökonomiájának egyik jeles példája.

žillet gyökerét azonosíthatjuk a finn *sylke*- s a vele egyező ugor alakokkal, melyeknek mai értelmük ugyan: köpni, de a zürjén *čölt*, osztják *selt* szerint eredetileg „werfen, weglassen“ jelentés lehetett. A *vet* igével könnyen tarthatjuk synonymnak a *szűl* igét, ha e kifejezésekre gondolunk: vetélni, elvetett a macska, ném. (*ein junges*) *werfen*, vagy a finn kifejezéshez hasonló átvittel: megköpte a légy, v. ö. meghagyapta. Ezek után könnyű megértenünk, miért találunk codexünk alakjában hosszú mássalhangzót az ugor *-lk* hangcsoporttal szemben.

tyžžön (tízen)-ben Budenz szerint mássát kell felismernünk azon finn **deksa* alaknak, mely megvan a *kahdeksa*: nyolcz és *yhdeksä*:- kilencz számnevekben, hosszú mássalhangzója ennél fogva természetes.

tőkkeletes alapszava: *tőkél*- a régiségben általán „végez, megtesz, megvégez“ jelentésben fordul elő. Ez arra mutat, hogy tulajdonképpen nem egyéb, mint frequentativ képzése a *tenni* igének, mely szerint *tőkkel* e h. való: **tev-kél*. Így lesz magyarázhatóvá hosszú mássalhangzója is.

uttana, *utto*, *uttol* alakoknak az Erza mordvinban *ftal*, *ftalu*, *ftalda* stb. felel meg, ámde a mordvin hangtörvények szerint itt egy *kt*-töszót kell feltennünk v. ö. finn *yhte*, mordvin: *fkä*, ugor: *kt*:- egy. Az ekképpen kikerült *ös* magyar **uhtu* **uktu* szóközépi mássalhangzójának assimilatiójából könnyen válhatott a fent említett alak.

vellag-nak finnben való megfelelője: *valkea* mássalhangzócsoporthoz mutat fel a szóközépen. Assimilatiója módjára nézve v. ö. fennebb *küllömb* magyarázatát.

vissel frequentative képzett szó ugyanazon töből, melyet látunk a finn *vie*-ben s a magyar *visz*ben is. A frequentativ képző eredeti *-sk* alakjánál fogva a hosszú mássalhangzó természetes.

misse, *piaccan*, *ucca* idegen szavak hosszú mássalhangzóit megértjük, ha nézzük másaikat a latin: *missa*-t, olasz *piazza*-t, szláv: *ulica*-t.

Érdekes ragozási jelenség van e névmásokban: *titteket* 248., *ökket* nyilván eredetibb: **tivetket*, **övket* helyett v. ö. a Weszprémi codex: *öttet* alakját. — Ugyanily tüneményt látunk ezen képzésekben: *tettel* 249., 249., *vettel* 254. eredetibb **tevtel* **vertel* helyett, melyek mellett *tétel*, *vétel* más hangfejlést mutat.

Van még ezeken kívül néhány adata a Kazinczy codexnek, melyekben kevesebb határozottsággal szólhatunk a hosszú mássalhangzó okairól, ezek a következők: *akkarat* 197., 236., *battor* 224., *böttu* 205., 206. (5), *ödöda* 215., *kessal* 238., *tottok* 251. s a többes szám második személyének ragja: *-ttok*, *-ttek* 206., 247., 248. (6).

battor török kölcsön szó, mely a török dialektusok nagyobb részében ma már: *batur*-nak hangzik, vannak azonban egyes délszibériai tájnyelvek, melyek a teljesebb *pattır*, *matlır* alakot tartották fenn, nyilván eredetibb **bagtır* helyett, a mint ez épebb mongol párjából **bakatur*, *bařatur* alakból következik. Lehet hogy a magyar kölcsönvétel épen ilyen, teljesebb alakot megőrző dialektusból történt.

akkar talán azonosítható a finn *ankara*-val, melynek jelentése „buzgó, erősen ható“ könnyen megfér amazéval s melyben ezek szerint valami nomen verbalet kellene látnunk. Ily esetben az *-nk*-assimilatiója ép olyan eset volna, mint a lapp hasonló alakú szavakban, vagy mint a magyarban is láttuk a Weszprémi codex *addok* alakjának magyarázatánál.

böttü hosszú mássalhangzója okát talán a csuvas hangsúly-viszonyokban kell keresnünk, mely nyelvből e szó kölcsönözve van. Reguly szerint a hangsúlyos szótagot

végző mássalhangzó kettőztetve ejtik a csuvasban, minek természetesen a magyar kölcsönszóban is meg kell látszania.

kessal-nak a mordvinban *kište*-, cseremiszbén: *kušt* felel meg. Tekintve hogy milyen gyakran szokott e nyelvekben eredeti *-sk*-nak másául *š* feltűnni, feltehetjük, hogy a fentemlített szó hosszú mássalhangzója egy ugor *-sk* hangcsoport eredménye, melyből a finn *kisa* alak rövid consonansa ép úgy fejlődött, mint pl. ezekben: *pusera* ugor *p_štk_šr_š*-tól, *pesä* ugor *p_štk_š*, *museva* ugor *m_šsk_š*-tőalakokból.

A mi a többes 2. személy hosszú mássalhangzóját illeti, benne azon *n* járulék mássalhangzó nyomát sejthetjük, mely megvan az egyes 3. személyben az effélékben: *vészen*, *tészen*, *lészen*, *vonszon*, a többes harmadik személy *-nak* ragjában, az egyes második személyű *d*, eredetileg **nd* ragban, mely lényeges szerepet játszik különösen a mordvin személyragozásban s kimutatható többi rokonnyelveinkben is.

Mindezekhez végül hozzá kell sorolnunk a Kazinczy codexnek amaz egész csoportot alkotó hosszú mássalhangzós adatait, melyeknek semmi etimologiai okot nem tulajdoníthatunk s melyek mindannyian egy *l*-nek megnyújtását mutatják fel, mint: *allatt* 225., 230., 232., *alla* 207., 221., *allaž* 209., *allol* 208., *ellött* 249., 210., *föllött* 248., 251., *kőžöletők* 252., *ellet* 245., *ulle* 211., 212., *tullajdon* 205., 206., 235. (22), *kyllencz* 210., 219. (5), *bollond* 223., *cžudallattos* 196., *žabadullas* 215., *tižtelletes* 200., 202. (14), *talalla* 218., *vallamely* s a fosztó *-tallan*, *-tellen* képző. Az efféle tünemény igen gyakori nyelvjárásainkban s itt is nyilván csak dialektusi sajátásnak tekintendő; v. ö. *sžóllani*, *véllem*, *rullam*, *tüllem*, *nállam*, *fullad*, *sžakállu* s megfelelő rövid mássalhangzós alakjaikat.

MUNKÁCSI BERNÁT.

NÉMELY „NY“ VÉGEZETŰ SZÓNK KELETKEZÉSÉRŐL.

Ha valami idegen ajkú ember előtt leírnám az alább következő 9 határozót és melléjök írnam rendre a nekik megfelelő 9 főnevet, ilyenformán:

<i>általán</i>	<i>általány</i>	<i>méltán</i>	<i>méltány</i>
<i>heven</i>	<i>heveny</i>	<i>talán</i>	<i>talány</i>
<i>hián</i>	<i>hiány</i>	<i>versen</i>	<i>verseny</i>
<i>közön</i>	<i>közöny</i>	<i>viszon</i>	<i>viszony</i>
<i>magán</i>	<i>magány</i>		

s magyaráznám neki, hogy mit jelentenek az első s mit a második oszlopbeliek, fogadni mernék, hogy ez az én idegenem egész határozottsággal rámondaná a következtetést, hogy: a magyarban kell lenni egy *y* képzőnek, mely a határozókból főneveket alkot.

De hát hogyan is keletkeztek a második oszlopbeli új szók? Mert hogy újak, az kétségtelen, hiszen egyikök sincs meg sem a nép nyelvében, sem pedig Molnár Albertnél vagy Páriz-Pápainál, sőt még Barótinál és Sándor Istvánnál se, holott a velők szemben álló határozók mind régi szók.

Azt a magyarázatot semmikép sem fogadhatjuk el, a mit a Magyar Nyelv Szótára kockáztatott meg e szók származása felől. Szerinte az *általány*, *heveny*, *hiány*, *magány* stb. szók úgy képződtek, hogy az *által*, *hev*, *hía*, *maga vers* stb. szókhoz hozzá függedt az *ány* vagy *any*, *eny* képző s az így keletkezett szókból képződött aztán tovább az *általányos*, a *hevenyében*, a *hiányos*, a *versenyes* stb.

E magyarázatnak nemcsak a szóképzés törvényei, hanem maguk a nyelvtörténeti adatok is világosan ellentmondanak. A legutóbb említett képződmények t. i. már rég megvoltak az irodalom és a nép nyelvében is, mikor még az *általány*, *hiány*, *magány*, *verseny* stb. meg se született. Íme:

általányos (általános) már megvan S. I.-nál 1808-ban, holott az *általány* (akkor még „das absolute, unbedingte“ értelemben) tudtommal csak 1846-ban Királyföldy „Ujdon új magyar szavak tára“ című gyűjteményében csatlakozik először a szótári anyaghoz.

hevenyében már megvan P. P.-nál 1767-ben, s előfordul régi közmondásokban is, holott a *heveny*, mint főnév csakis S. I.-nál található először.

hiányos (majd *híjános*, *híjjános*, majd *heános*, *héjános*-nak írva) előfordul már P. P.-nál (*héjános arany*, levior

justo aureus), Dugonicsnál (*héános*, negatívus); holott a *hiány* először Fogarassi 1845-ik évi Német és Magyar Segédszótárában.

magányos (*magános*) megvan már P. P. Szótára Latin-magyar felében, holott a *magány* csak Kresznericsnél először.

*verseny*es megvan már M. A.-nál, holott a *verseny* csak Fogarassinál először.

viszonyos (*viszonos*) megvan S. I.-nál, holott a *viszony* megint csak Fogarassinál először.

Ezen nyelvtörténeti adatokat ismerve, lehetetlen elfogadnunk azt a hipotézist (ha csak a *filius ante patrem*-et törvényesíteni nem akarjuk), mintha a *hiá*-ból keletkezett volna előbb a *hiány*, ebből pedig aztán a *hiányos* stb.

Nézetem szerint, a 2. oszlopbeli főnevek csakugyan az 1. oszlopbeli határozókból keletkeztek vagy legalább keletkezhettek, és pedig kétszeri képzés (egy sarjadzás és egy csonkulás) és hangváltozás (az *n*-nek *ny*-re változása) útján.

A történeti fejlődést hadd tüntessem elő táblásan, 4 egymásra következő időrendi rovatban:

I.	II.	III.	IV.
<i>általán</i>	<i>általános</i>	<i>általányos</i>	<i>általány</i>
<i>heven</i>	<i>hevenjében</i>	<i>hevenyében</i>	<i>heveny</i>
<i>hián</i>	<i>hiános</i>	<i>hiányos</i>	<i>hiány</i>
<i>közon</i>	<i>közonös</i> *)	<i>közonnyös</i>	<i>közonny</i>
<i>magán</i>	<i>magános</i>	<i>magányos</i>	<i>magány</i>
<i>méltán</i>	<i>méltános</i>	<i>méltányos</i>	<i>méltány</i>
<i>talán</i>	<i>talánoz</i> **)	<i>talányoz</i>	<i>talány</i>
<i>versen</i>	<i>versenes</i>	<i>verseny</i> es	<i>verseny</i>
<i>viszon</i>	<i>viszonos</i>	<i>viszonyos</i>	<i>viszony</i> .

Így támadhatott a *viszály* szó is a *visszádl* (MA.) igéből. Ez utóbbiból lett a *visszálos* melléknév s ezt, már *viszszályos*-nak írva, megtaláljuk az 1780-ik évi „Bévezetés a számvetésre“ című iskolai könyvben: „a keresett napok száma *viszszályos* az aratók számával“. A *viszályos*-ból keletkezhetett aztán a *viszály* elvonás által.

*) Az előttök mindegy, *közonös*nek tetszik. (Ar. Toldi Szerelme, VII. 3.)

**) Talán-nal szóllani, felelni, állítani. (S. I.)

Ha az *estély*-t, az *estvel*, *estveli*, *estvélyi*, *estvély*-ből magyarázva, mint az Antibarbarus teszi, helyeseljük, úgy gondolom, nem szabad egészen elitélnünk a *közöny*, *viszony*, *viszály* szókat sem.

NAGY-SZIGETHI KÁLMÁN.

A DEBRECZENI NYELVJÁRÁS.

I.

Debreczen Hajdu megye fővárosa 60,000 lakossal. Lakosai túlnyomólag *cívisek*, vagy más szóval nadrágos parasztok; vallásra nézve túlnyomólag *kálomisták*. A debreczeni emberről azt szokták mondani, hogy *teleszájjal* beszél és csakugyan ha meghallgatunk egy tősgyökeres kálomista cívist, e képes kifejezés nem fog pusztán mondásnak látszani. Észre fogjuk ugyanis venni hogy egyes magánhangzókat, különösen *ó*, *ő*-t, nem úgy ejt ki mint egy más vidékbeli ember; hanem ugyancsak erősen s némi nyomatékkal, sőt nem habozunk kimondani diftongizálva, mintha az *ó* előtt még egy gyenge *a* is hallatszanék, pl. *taót*, *paózna*, *vaót* (volt). Ugyancsak ily erősség szülte diftongus van az *ő* kiejtésében is, mintha előtte egy gyenge *e* állana, pl. *eősöm*, *keőtöz* (költöz), *beőcső*, *eőríz*. Ezeken kívül a többi magánhangzók kiejtésében, ha diftongust nem is, de bizonyos megnyújtást tapasztalunk, s ezekből magyarázhatjuk meg a debreczenieknek azt a lassú, komoly és erős kiejtését, melyet röviden teleszájjal való beszélésnek nevezett el a köz szokás.

Más bélyegző sajátságai közé tartozik azon nyelvtörténeti fontosságú változás, mely bizonyos esetekben az *é*-ből *í*-t csinál. *Hiatus*t nem tűr meg s kikerülése végett vagy elejt egy hangot, pl. *rám* (reám) vagy pedig közbeszúr pl. *deják*, *fájir ment*. Különösen idegenkedik az *ly*-től; ezt mindig, néha pedig az *l*-et is *j*-vel helyettesíti pl. *kiráj*, *ojan*; *mejje*, *pájinka*; mássalhangzók előtt pedig el is hagyogatja, pl. *bőcső*, *hónap*, *vótam*. A mássalhangzók csoportulását, többnyire az idegen szókban, kerüli. — A zártabb *é*-t nem ismeri.

Hangtan.

Magánhangzók.

E nyelvjárásnak, az irodalomban is meglevő hangokon kívül, következő hangjai vannak: *ă* pl. *hájba*, *fálta*, *márta*; *ê* pl. *têjbe*, *kêlmed*, *nyêrte*; *ō* pl. *tōjna*, *bōlha*, *kōrpa* és végre *ö* pl. *ölbe*, *körte*. E négy hangnak ily sajátságos megnyújtása többnyire az első szótagban, közvetetlen *j*, *l*, *r* hangok előtt

vehető észre, de csak ha utánuk még egy mássalhangzó következik. Tehát e szerint *hájba* és *hajam*, *fálta* és *falok*, *márta* és *marok*; *tějbe* és *tejes*, *këlmed* és *kelek*, *nyërte* és *nyerek*; *tõjna* és *tojik*, *bõlha* és *bolond*, *kõrpa* és *korom*; *õlbe* és *õlem*, *kõrte* és *kõröm*.

Ugyancsak ez a megnyújtás fordul elő pótló nyújtás alkalmával is, pl. *âra*, *ódârra*, *êre*.

Zárt *é-t* e nyelvjárás nem ismer.

1. Magánhangzók változása.

Rövidülés és nyúlás. A következő szók hosszú tövei megrövidült alakban dívnek: *lang*, *hetfü*, a *madar* szó egy család nevében él, *ennihány* (egynéhány), *firhe megy*.

Az *ú*, *ü*-hangzós egytagú szók *n*-ragos alakjukban hosszúnak maradnak meg, pl. *tűz*: *tűzön*; *fűz*: *fűzön*; *kút*: *kúton*; *út*: *úton*; *sűz*: *sűzön*; *nyúl*: *nyúlon*; *úr*: *úron*. Ellenben: *tűzet*, *fűzet*, *kutat*, *utat*, *sűzet*, *nyulat*, *nyulak*, *nyulam* stb. Kivétel: *tyúk*: *tyúkon*: *tyúkot*, *tyúkok*, *tyúkom*. — Nem esnek e szabály alá a nem teljes tövű szók, pl. *sűr*: *sűrön*: *sűrte*; *csűr*: *csűrön*: *csűrte*; *húr*: *húron*: *húrte*; *bűr*: *bűrön*: *bűrte*. — Ez összeállításból az is kitűnik hogy a zártság hosszúsággal és a nyíltság rövidséggel hozható viszonyba.

Az *ides* rövid *i*-vel ejtve *anyát* jelent, míg hosszan a rendes értelme van meg; szinte eltérő rövid *i* van a *fazik* szóban.

Eredeti hosszúság a következő egytagú harmadik személyű igékben van megtartva: *szed*, *hagy*, *nyél*, *ád*, *kél*, *mér*, *nyér*, *vész* s a kéttagú *ösmér* szóban, sőt ezek közül a *hác* (hagysz) és *ác* (adsz) második személyű igék is hosszú eredetibb alakban használatosak.

Mássalhangzók kiesése pótló nyújtással szokott járni, pl. *bõcsõ*, *hõtt*, *nyõcz*, *võtám*, *õcsõ*, *égem*, habár az *éngem* alak is dívik, s így a nyújtás nem pótlónak látszik. Ily eredeti hosszúságot öríztek még meg a következő szók: *hálá*, *vélem*, *nékem* (eredeti *nelkem* helyett l. Budenz MUSz. 422. §.).

Nyíltság és zártság. A zártabb *õ* nyílt *e*-re változott a *temintelen*, *fiketõ*, *setít* szókban; *o* pedig *a*-ra ezekben: *szivánó*, *orvasság*; *u* változott *o*-ra: *onoka*.

Az egytagú *õ*, *õ-n* végződõ szók közül zártabb alakban a következők fordulnak elő: *kü* (kõ), *bü* (bõ), *csü* (csõ), *lü* (lõ), *lú* (lõ). Továbbá *büt* (bõjt), *hetfü*. A sziszegõk előtt soha se történik e változás, pl. *õz*, *õsz*, *csõsz*, *fõz*.

A köznyelv nyílt alakja helyén zártabb hangzó fordul még elő α az első szótagban: *kokas*, *fokad*, *jova*, *toszít*, *rullam*, *tüllem*;

β) a második szótagban: *magos, lábod, lakodalom, házotok, halován* s végre γ) a 3. szótagban: *okoson* s más effélékben.

Az *ú, ű*-s hangú szókban szintén nyílt *a e* helyett zártabb *o ö* van a módhatározó *n* rag előtt, pl. *búson, szűzön, szűkőn, hűvösön fú a szél*.

Ugyancsak zártakká válnak még a névragok és birtokos személyragok, pl. *házból, kérből, attúl, ettúl, asztarrúl, székről, szemük házuk házukbul, kertyükből, asztalukról, székükről* stb.

Ide tartozik végre azon jellemző sajátága a debreczeni nyelvjárásnak, hogy az *é-t* bizonyos helyeken *í-re* szereti változtatni. Feltűnően mutatkozik e jelenség az olyan szóknál, a melyeknek a teljes töben (pl. *féle-k*) hosszúságok megmarad, pl. *fél: fil, méz: miz, kéreg: kireg, él: il, széles: szíles, fehér: fehír, szél* (valaminek a széle): *szil, néz: níz, fékető: fikető, édes: ídes, kéreg: kireg*; míg a teljes tövükben hosszúságukat elvesztő szók (pl. *fele-k*) nem változtatják az *é-t í-re*, pl. *bél: bele, szél: szeles, réz: rezes, tél: telet, fél: valaminek a fele, szekér: szekeret, tehen: tehenet* stb. E szabály más szókkal kifejezve így mondható ki: azon szókban nem változik az *é í-re* a hol a régi nyelv azokat *ê*-vel jelölte, míg a régi *é*-s alaknak a mai *í* felel meg. E szabály azonban nem állítható kivétel nélkül, mint pl. *kővér, vitéz* s más oldalról *kenyír, elég*, de az ilyenek mint analogiák termékei magyarázhatók. Külömben is e kérdés még mélyebb vizsgálást kíván.

Hangmagasság. Ide tartozik a mai alaknál eredetibb *eránt* s összetételben még eredetibb *egyaránt*, éppen mint *tehát* és *tahát*. Efféle változások még *ö: i* pl. *göringy; e: i* pl. *erigy* (eredj), *lihel, kilis*, s az *eum*-ra végződő idegen szók *petlórium, muzium* stb. Egyéb hangátcsapások vannak a következőkben: *e: a* pl. *derakasan, kalandárium; a: e* pl. *eledő*. Ezen változások nagyobbbrészt a hangzóilleszkedésből magyarázhatók meg. Nem-illeszkedést mutatnak a következő szók: *berena, beretva, hunnen*. Említendők még *paré, taré, karé, gané*.

2. Magánhangzó elveszése.

A következő alakokban mássalhangzón kezdődő rag előtt is, nem a teljes tö használatos: *moncz* (mondasz), *montok, mondanak*. Továbbá: *lád, hallhadd, elhihadd, mondhadd* stb.

A hiatus elkerülése végett két összekerülő magánhangzó közül az első kiesik a következőkben: *jány; rám, rád, rá* stb.; *mir* (miért); sőt még két külön szó képezte hiatust is ki szokott kerülni az egyik hangzó kiejtésével, pl. *jó 'czakát, rá 'dás, tuttár' adni* stb.

3. Magánhangzók közbeszűrése.

Idegen szókban levő mássalhangzó-csoportosulás elkerülése végett közbe szúr: *a* hangot pl. *karajcár* (kreuzer); *e* hangot pl. *szereda* (sredá), *esteráng* (strang), *tekenő* (török *tekne*); *o*-t pl. *kovárté* (kvártély), *papondekni* (pappendeckl); *i*-t pl. *stirimfli* (strimpfel).

4. Kettős magánhangzók.

Már említettük a debreczeni embernek azt a sajátosságát, hogy az *ó* és *ő* erős kimondásakor *aó* és *eő* diftongust hallat, pl. *jaó*, *vaót*, *faót*, *ollaó*; *eős*, *heős*, *ereős*. Ezen diftongusoknak egyelőre nem lehet fontosságot tulajdonítani, mivel alapjuk csak az erős kiejtésben van.

Mássalhangzók.

1. Mássalhangzók változása.

A keményülés és lágyulás a Simonyi Nyelvtanában kimondott szabály szerint történik, s a köznyelvben is általános.

Az egyik hang kiesése pótló mássalhangzó nyújtást okoz, pl. *hájja*, *tennap*, *bárta*, *ódárta*. Ilyen még ez az állandó kiejtés: *ap pap*, *ah ház*, *any nyúl*, *af farka* stb., ezekben két külön szó közt történt az assimilatio.

Hangszervi változás: *d*: *gy*, pl. *térgyem*; *n*: *ny* pl. *uzsonya*, *dunya*, *debreczeni*, *sámsonyi* stb.; *t*: *k* pl. *Szakmár*; *g*: *d* pl. *kolédiom*; *z*: *zs*, pl. *csizma*; *n*, *ny*: *m*, pl. *azomba*, *toromba*; orrhangoknál különben két külön szó közt is közönséges, pl. *aram*, *píz*, *czigám*, *pap*, *takompóc* stb.

Orrhang váltakozik szájjhanggal, *n*: *t* pl. *disztó*; *l*: *n* pl. *ahun*, *ott hun*, *valahun*; *j*: *ny*, pl. *bornyu* (de *varju*, *sarju*).

Némák és fűvők; *p*: *f* pl. *dufla*; *v*: *b* pl. *subiczka*.

V váltakozik *h*-val, pl. *sáhos*.

A *dimatlan* szóban levő *m* eredetibb alak az ugor momentumon képzővel ellátott *d_sj_sm_s* igétől.

Sz: *c* a szó végén, pl. *retecz*, *tornác* (tornász h.), *kanavác*.

Dissimilatio van a következő szókban: *tanál* és *danol* e. h. talál és dalol.

Jésülés. Az *ly* kivétel nélkül *j*-re változik, pl. *ijen*, *kiráj*, *szej*, *mijen*; a következő példákban maga a pusztá *l*-ből is *j* lesz, pl. *pájinka*, *mejjem*, *fejül*, *váj*, *tavaj*.

A *dj*, *tj*, *nj* hangok összekerültével *gy*, *ty*, *ny* hangokat hangokat hallunk, pl. *aggya*, *bontya*, *bánnya*; az *lj* összekerültével pedig csak *j* hallatszik, pl. *öjje*, *hajja*.

Ny fogínyhangból a szó végén *n* foghang válik, de újra jésül, ha magánhangzó következik rá, pl. *asszon* : *asszonya*, *bárán* : *bárányom*, *kökín* : *kökínyt*, *legín* : *legínyes* stb.

Az *n* a *ty* és *gy* hangok előtt jésül és ezáltal kettős jésülés támad, pl. *menygyrek*, *sarkanytyu*, *anygyal*.

Nyújtás és rövidítés. A határozók személyragos alakjai közül a következők vannak megnyujtva: *véllem*, *tüllem*, *rullam*, *nállam*, s ezek részben eredetibb alakot őriztek meg. Az *üllő* szó (a *kakas üllő* értelmében) szinte meg van nyujtva.

Röviden ejti ki e nyelvjárás, egyéb dialektusokkal ellentétben, az *s*-et a következő szókban, pl. *okosan*, *pirosan*, *erősen*, *magosan* stb.

Metathesis. Helyet szoktak cserélni:

a) folyékony hangok: *l-r-r-l*, pl. *karaládbé*; *r-l-l-r*, pl. *petlóríum*.

b) a folyékony és néma hangok közül: *b-l-l-b*, pl. *geleb* (kebel);

c) a folyékony és sziszegő hangok közül: *zs-l-l-zs*, pl. *mazsola*;

d) néma és sziszegő: *ksz-czk*, pl. *viaczk*, *subiczk*; *laska* (laksa);

e) néma és folyékony: *zónát* e h. *zódán* (a mosáshoz használt szóda).

3. Mássalhangzók kiesése.

A szó elején elesik a *h* pl. *iszen*, *mán iszen*.

A mássalhangzók előtt álló *l* ki szokott esni pótló nyujtással, de csak első szótagban, s ilyenkor sem *a* és *e* után; pl. *olt*, *folt* h. *ót fót*; *tölt*, *költ*, *köldök* h. *tőt*, *kőt*, *köldök*, *kulcs* h. *kúcs*, *küldi* h. *küdi* | ellenben megmarad *szalma balta falta nyelte kelne* | és *gondoltam füstölt tanult készült*. — Hosszú magánhangzók után minden utóhatás nélkül vesz el az *l*: *pácza kiát nékül*.

Ide sorozhatók az effélék: *êre kêrbe té* (tej) a hol pótló nyujtás jelöli az elveszett mássalhangzót.

Az *i*, *ö*, *ú*, *ü* hangzós szók után a *j* némi megnyujtással szokott kiesni, pl. *fúni*, *bút*, *nyút* (nyujt), *bú* (bujni), *dűt* (döjt).

A rövidebb tövű igékben levő *v* nem dívik, pl. *hísz* (hívsz), *hí* (hív), *hítok* (hívtok), *hínak*, *szítok* (szívtok), *színak*, *bútok* (búvtok), *búnak* stb.

A szó közepéből ki szoktak még esni a következő mássalhangzók: *n* pl. *píz*, *tésúr*, *szívanó*, *ikabb* (ellenben a *menygyrek* ben megmaradt az eredeti *n*); *z*, pl. *bion*; *h* pl. *hászia* (ház hja).

Mássalhangzócsoportok kikerülése végett is ki ki szokott esni egy-egy mássalhangzó; pl. *firhe ment* (férjhez), *tesvír* (testvír), *kocsmá* (korcsma), *pítár* (pitvar), *máma* (márma). E jelenség két külön álló szó közt is gyakori, pl. *parasz'gazda*, *csen'bíztos*, *kab'be*, *köp'ki* stb.

A szó végén elesik az *n* pl. *azomba*; leggyakrabban marad el a ragoknál az utolsó hangzó pl. *ba*, *be* (ban, ben); *t*, pl. *mír*, *azír*; *z*, pl. *ho*, *he* (hoz, hez); *d*, pl. *maj* (majd); *r*, pl. *mán*; *rt*, pl. *minygyán*.

4. Mássalhangzók közbeszúrása.

A magánhangzók képezte hiátus elkerülése végett e nyelvjárás nemcsak hogy egy hangot el szokott ejteni, hanem ép oly gyakran közbe is szúr.

Két magánhangzó közé leggyakrabban *j*-t, pl. *deják*, *djer*, *fájir*, *tíjéd*, *mijénk*, *tijétek*; sőt még két külön szó képezte hiátust is ilyen *j*-vel szokott elhárítani, pl. *mi ja*, *ha jén*, *te jis*.

Némely szók közzé még más hangot is szokás közbe szúrni, pl. *beg elaludtam*, *deg a farkára hágot*.

Ezeken kívül a szó végéhez egy-egy mássalhangzó járult a következőkben: *g* pl. *rozmaring*; *t* pl. *fájintos*, *tulipánt*.

Az eredetibb *k* meg van tartva a *punktomos* szóban.

5. Összerántott szók.

Ilyen összerántogatott szavak nagy számmal vannak és keletkezésök részint a gyakori használatnak, részint a hangsúly hatásának tulajdonítható. (Lásd Ny. V. Lehr A. *Tom*, *tod*, *tok*, *tott* 529. l.) A számos példák közül felemlítem itt a következő érdekesebbeket, *hisz* vagy *sz* (hiszen), *aggy Isten*, *aszongya*, *isten uccse*, *kék* (kellene), *mingy* (mindjárt), *aótán* (azután) *mék* (melyik), *mit para* (mit parancsol). Itt említtem fel végre azon különös szokását a debreczeni embernek, hogy egyes szókat úgyszólván beszörpöl s ilyenkor gyenge *r* hangot hallat, pl. *nem t'om*.

KÚNOS IGNÁCZ.

A HATÁROZÓI IGENEVES BIRTOKOS ÖSSZETÉTELEK TERMÉSZETE.

Simonyi Zs. a Ny. IV. 393. lapján s nagy nyelvtanának 52. és 153. lapjain hosszasan s behatóan tárgyalja a határozói igenév eredetét s annak a nyelvben való szerepét. Azért feleslegesnek tartom, hogy ez alkalommal mind azt újra elmondjam, a mi már azokon a helyeken el van mondva. Különben is nekem a jelen esetben csakis annyiban van dolgom a határozói igenévvel, a

ennyiben összetételnek képezi alapját. Tudva levő, hogy a határozói igeneves összetételek lehetnek: 1) tárgyas; 2) birtokos összetételek (*csókszórva, szívszakadva*; a főnév az első esetben tárgy, a másodikban alanya az igenév kifejezte cselekvésnek); s mind a két esetben első tagja birtokos raggal is el lehet látva (*esze-vesztve, lelke-szakadva*).

Ezen összetételekben a *-ván, -va* végzetek, a mint Simonyi meghatározza, módhatározást, s hozzá teszem, időhatározást fejeznek ki, ép úgy mint teszem a *-val, -vel* névragok, módhatározó s időhatározó minőségükben. Akár ezt mondom: *kedv-teléssel nézi*, akár azt: *kedv-telve*; akár azt mondom: *idő-mulással* meg fog házasodni, akár azt: *idő-mulva* m. f. h.: a mondatok jelentése ugyanaz mind a két esetben.

Kérdés már most az, hogy határozói igenévvel — mód- és időhatározói minősége mellett is, — képezhetünk-e, se kérdeve, se hallva, minden esetben szóösszetételt; kérdés, hogy állhat-e a határozói igenév bármilyen birtokos összetételnek az utótagjául? A nyelv az ellenkezőt bizonyítja; mert ezeket az összetételeket csakis bizonyos esetekben vagyis a cselekvéseknek csakis meghatározott s könnyen fel is ismerhető körében képezi és használja, — mint ezt a példák a nyelvnek történetében. valamint az élő nyelvben is bizonyítják. Bizonyos pedig ezen példák szerint az, hogy a nyelv ezeket az összetételeket csakis két esetben használja; abban a két esetben, a midőn: 1) a határozói igenév, a z ember testének, s így egyes testrészeinek vagy szellemének, tehát egyes lelki tulajdonságainak, a működését, vagy 2) ha a z időt s az ezt kifejező okot, módot és alkalmat — határozza meg. Példák bizonyítják, hogy a határozói igeneves szubjektív összetételekben az előtagok mindig csak az ember egyes testrészei vagy lelkének egyes tulajdonságai vagy az idő s az ezt kifejező ok, mód és alkalom.

Azt nem mondja a nyelv, hogy *kenyér-sülve* tölti valaké az idejét, de ezeket az összetételeket ismerjük és használjuk: *fej-csüggve, homlok-bukva, lélek-szakadva, lélek-fogva, pára-szakadva, szenvedély-ragadva, szív-szakadva, szív-szorongva, vereték-szakadva* (I. Ny. IV. 389—390.). „A csapat-vezető hadnagyok elunták *arcz-pirulva* nézni a napok lehunytát.” (A. M. V.) „bele keveredni *kedv-durranva* holmi társaságba” (Tud. Gy. 1839. XII. 15.), *térd-vaczogva* (A. Haml. 41.), *szem-villogva* (Jók.), *kedv-telve* stb. vagy *bírságnap-jutva* (= ha az ítélet napja elérkezik). „Im azonban *idő-telve* börtönének zárja nyílik” (A. Ágn. a.), *idő-jutva* (Ny. 332.), *idő-mulva* (Ny. IV. 389), *virradt-léve* (Ny. II. 523.), *alkalom-adódva, alkalmatosság-léve, alkalom-léve, mód-léve, ok-léve* (Ny. I. 392.) stb.

S ezzel be is fejezném mondókámat, ha a Nyelvőr olvasóinak, ezeknek az összetételeknek az emlegetésekor eszükbe nem jutna az az összetétel, a melyet a Ny. csak kis időnek előtte emlegetett, értem a *farkas-ügetve* összetételt. Mert az való igaz, hogy ezt az összetételt használja a nép és pedig a mint a Ny.-beli válaszok bizonyítják, nem csak egy helyen (Jósika is alkalmazza). Ez éppen olyan összetétel, mint az eddigiek, csak-hogy már nem a fönt kifejtett gondolatkörben mozog. És mint-hogy nincs jogunk ennek az összetételnek igaz voltát kétségbe vonni, hajlandó vagyok azt gondolni, hogy a határozói igeneves birt. compositumok egy időben tágabb körűek lehettek, mint a milyen szűk körben ismerjük jelenleg őket.

MÉSZÁROS ISTVÁN.

FIGYELEMRE MÉLTÓ SZÓK ÉS KIFEJEZÉSEK EGY MULT SZÁZADBELI SZAKÁCS KÖNYVBŐL. *)

Abárol: kövér szalonnával forrald fel, abarold meg. 1. ezeket elsőben felforralván abarold-meg. 2.

ajakostól: a tehén lábait ajakostól főzd meg. 38.

aprit: a sós káposztát szépen aprítsd-meg. 2.

apróssan: metéld fel jól apróssan. 83.

arányoz: ugy arányozd, hogy fazék ne legyen igen teli. 80. mikor arányzod, hogy megfőtt a szénen. 104. a mennyit aranyzasz, hogy elég 171.

aszszú Szilva. 108.

avas: egy darabotska avast (t. i. szalonnát) is tégy belé hogy izt adjon. 3.

azon nyerssen: a borju vagy Bárány máját azon nyerssen, aprón meg kell vagdalni. 48.

álom szerzésre betegnek igen jó. 196.

által-keresztül: orsóval fúrd által-keresztül. 181.

által-ver: hadd verje által a szaga. 52.

ázott drágánt. 193.

benne = belőle: ehetnek benne. 59. stb.

*) Teljes czime: Szakács mesterségnek könyvetskéje, melyben külömb-külobb féle válogatott tzipra, jó egészséges, hasznos, tiszta és szapora étkeknek megkészítése, sütése és főzése, mint egy éles kamarában, rövideden le-iratik, és kinek-kinek hasznára le-ábrázoltatik.

Melly most meg-bővítettvén.

I. Több szükséges és hasznos étkek neveinek készítésével.

II. Liktariomok s egyéb holmik tsinálásáról egy jeles tractával.

A gazdaszszonyoknak nagy könnyebbségekre e' formában ki botsátatott. Nagy-Szombatban. A Király Univers. Betüivel. 1785. Esztendőben.

A benne előforduló ételneveket a mult füzetben közöltük.

- bial* = bivaly. 153.
botsát : kevés bort botsáss belé. 2., 3.
bokor : a megyet kösd bokorba. 174.
bokrossan : szakaszd-le szépen bokrossan mind szárástól. 117.
bomlik : jól tővékeld meg, ki ne bomollyék. 48.
borotvál : a tehén lábait atárold-meg s szépen borotvál-
 meg. 38. a nyers hálnak a héját leborotválván. 121.
boroꝝ : vizezd, vagy borozd-meg. 167.
borrágó virág 116.
borsold meg 1.
Bot Sajt. 115.
tsepegesd-meg szalonnával. 60.
tsindld üvegbe, 157.
tsirázik : a kender magot főzd meg míg kitsirázik. 127.
tsita : szedd ki a birsalmának tsitáját; 170.
Tsombord = csombor. 138.
tzipó : egy tzipónyi fejr kenérbélt. 26.
tzitrom víz. 38.
tzifráz : a kenyeret lapos szeltenként megtzifrázni. 50.
tzikelyenként metélve. 36.
derék udvar : a Liktáriomok készítésének egy derék udvar-
 ból költ módgyai. 161.
diónyi Birs-alma mag. 168.
durántzai baratzk = duránczi b.
tzumoltzó. 123.
meg etzetezik = megeczetesedik. 134.
édeske = édeses. 106.
egészlen = egészen. 46.
elegy = vegyest. 131.
eleven borsó 5.
ejsér : egy kis ejsér kenyér bélet kell béle vetni. 48.
ejtél : ejtelnyi tej. 74.
el-iszsa a vizet 113.
ereszd-fel tejfellel. 3.
ereszkedik : gyakorta kell hintezni rosa vízzel, hogy olaja
 ne ereszkedgyék. 111.
erössen = nagyon. 50., 102.
fakadoz : a ris kását tedd fel vízben fonyazd meg míg ki-
 fakadoz. 95.
falat : metéld falatokra. 164.
fa-olajozd meg. 89.
fejéretske = fehéres 32.
fejt : midőn meghült a ruhából fejtsd ki 102.
fel-válik : ha meg-főtt, fel válik s nem fut el. 165.

- fel-vet*: főzd meg mig fel-veti habját. 164.
féligre: jól felessen főz Rákot vízben, mikor féligre meg-főne. 102. fellyebb legyen a fazék félignél jóval. 164.
fél törésében van a mandola. 158.
fodor: mikor sütöd szép fodor léssen. 105.
fonnyaszt: némelyek a laskát nem fonnyaszttyák meg, hanem vajban vagy zsirban megrántják. 9.
forradás: mihelyt felereszted csak egy forradásig 28.
forma: csak úgy egészen süveg formára maradván add fel. 100.
forrot méz. 163.
fő: egy fő vörös hagyma. 22.
fő-szeres lé. 36.
fűszerszármok = fűszerek. 36.
fut: tégy egy vagy két kalán lisztet is, hogy el ne fusson egymástól. 21.
fuvó: kováts szénnel kell főzni, de nem kell fuvóval alatta fűjni. 165.
gaz: a szép Fenyő gombát tsak tisztogasd, ha valami gaz vagydon rajta 132.
golyóbis: hogy ugyan buzogjon a lév és úgy golyóbisként marad. 21.
gömbölyit: aztán a markodban gömbölyítsd össze. 24.
gömbölyegen megálljon. 163. (v. ö. Ny. IX., 68.), hogy meg-gömbölyögtethessék nádmézben. 195.
gyakran: spékeld meg foghagymával igen gyakran. 61.
gyapjú: lábaival együtt tsak úgy gyapjastól. 22.
gyermekded: igen szép gyermekded Saláta. 126.
gyükér: petrezselyem gyükér. 117.
ha ki szereti ehetik benne. 66.
habard össze 3, — egybe. 34. mikor erőssen meg-habaro-dik. 187.
haja: a borsót meghajazván 43. a halat meghajazván 75.
meg-hajalni 79.
hasáb: új káposztát hasabonként kell metélni. 4.
hasadó Baraczk. 106.
hasogatott petrezselyem gyökér. 31.
haszon: a tyúk hasznával (azaz tojással) tsinály tésztát. 15.
házatska: először tsinálly egy szép házatskát sáfrányos tésztából. 107.
házi méz = Honig. 162.
hevült kementze. 80. *hév* kementzébe. 80.
hid = deszka, tálaló deszka, vágó deszka?: tsináld hidra, 72. tedd hidra. 40., 54. hidra adni. 56., 57., 58.

- higgad*: mikor higgad a Dinnye haja 162. *higul*. 68.
hinter: gyakorta kell meghintezni rosa vízzel. 65. szeg-fűvel hintezd meg. 119.
hoszsza: a petrezselymet nem hosszára metéli. 13. a darabokot jó *hosszúkon* metéld 78.
illendőkép: a gyömbért illendőkép belévetni. 149.
ilyenkép = következő módon. 31.
jár: megjárja a leve. 144.
jó reggel: korán reggel. 194.
jobatskán tyukmony legyen benne. 77. tégy szép tárkony levelet belé *jótskán*. 32.
jokorú tsupor = jókora 36.
Julep: a szederjes Viola Julepet így tsináld 184.
Jungáta. 115.
kadotz. 35. a riskását mártsd belé abba mint egy kadotzba. 83.
kalán 7. *kalányi* tehén hus. 38. *kalánka* élesztő 99.
karéj: tálkaréj = tálszéle. 114.
Kása-törő 115.
kerekded: a petrezselymet nem hosszára metélik, hanem keresztül kerekdeden mint a pultura. 13. a petrezselymet, ne hosszsan hasogasd, hanem kerekdeden metéld 76.
kel: hadd kellyen meg. 80. köllyön 83. megkölt 80. költ = eredt, l. derék.
kemenyetske 111.
keseredgyék a mandola. 158.
kevesség = kevésse. 100.
ki: igen jó étek a ki szereti. 8., 115.*)
kitsinyét valaminek.
kitsinnyég meglágyul. 144., 161.
kitsinnyel keményebben. 97.
koppad: a mig a zab tokja be kezd koppadni 115.
kotzka módon metélly kenyeret. 29. kotzka szelt. 43.
kozmásodgyék. 74.
környüle való. 49.
Kukrejtnek való 42.
körtvély = körte 37.
kövessét (birs almának). 164.
köz kenyér, 115. fekete köz kenyér. 45.

MÉSZÁROS VILMA.

*) Lásd Egyet. phil. közl. II. 393.

A MAGYAR NYELV A VIDÉKI LAPOKBAN.

A Nyelvőr mult havi számában nem éppen rózsás képét mutattuk be annak, hogy mint használják a napi lapok a magyar nyelvet; igazán örülünk, hogy most, a vidéki lapokról szólva, sokkal jobb eredményt mutathatunk be, mint a multkor. Nem mintaszerű ugyan a vidéki lapok nyelve sem, a sok tekintetben megrovás alá eshetik, de azt el kell ismernünk, hogy átalán tekintve, határozottan fölülmulják a fővárosi lapok nyelvét. Csak itt-ott akadunk, mintegy elvéve oly nyelvre, mely egészen kirí a többi közül, s melyet olvasva, azt hisszük, hogy valamely fővárosi lap van előttünk. Ilyen pl. a

Magyar Vidék (Pápa) 23. számában, az a levelező kinek „az *ünnepélyek* és ovatiók egész láncolatát *kellend* ecsetelnie“ s ecseteli is olyan légbe röpdülő módon, hogy magas röpdülése közben egészen elveszti maga alól a szilárd alapot — — (lám mily ragadós a frázis!), s röpdülésének eredménye magyar szók ugyan (ámbar az se mindig) de szókörtése akármilyen, csak nem magyar. *Eltávozása előtt már napokkal könnybe lábadt szemekkel láttuk őt kezét szorítani* e. h. *már napokkal eltávozása előtt láttuk, hogy könnybe lábadt szemekkel szorít kezét stb.* Emlékebe látszott vésni kies városunk és vidékét e. h. *városunkat és vidékét. Szegény és boldog vallás- és társadalmi állás különbsége nélkül versenyzett egymással, irántai tiszteletét s nagyrabecsülését tanúsítani.* Valóságos szörnymondatt; szóról-szóra így, minden írásjel nélkül: tehát a *szegény és boldog* ép úgy lehet jelzője, mint alanya a mondatnak; a *vallás* után a kötőjel azt gyaníttatja, hogy a *vallás* is jelzője az állásnak s ekkor *vallás-állás* sül ki belőle; ezt pedig csak nem akarta az író mondani; s végül még az *irántai*-t s a latinos mondat szerkezetet is kijavítva, az egész mondat helyesen így hangzik: Szegény és gazdag (v. boldog boldogtalan), vallás és társadalmi állás különbsége nélkül versenyzett, *hogy iránta való tiszteletét kimutassa. Kifejezést adott* sajnálatának a fölött e. h. *kifejezést adott azon való sajnálatának*, vagy egyszerűen: *sajnálkozott azon.* Fényes statisztikájában *utánlapozva* e. h. *utána lapozva.* *További életutain* e. h. *élete további útjain.* *Tanoncz, érzésteljes, könyvelt, képvisel, delnő, szívélyes* stb. helyett *tanuló, érző* v. *érzékes, könnyező* v. *könnybe lábadt, képét viseli, urhölgy, szíves.* (Hogy miért így, lásd az Antibarbarusban).

A többi rovatokban: *Miután* lapunk még nem hozott ismertetést e. h. *minthogy* lapunk stb. Szíveskedjenek *egy* *mielőbbi* gyűlést tartani e. h. Sz. *mielőbb* gyűlést tartani. Ha nem *hagynák* el a helyiséget, *úgy* tartoznak a rendőrök stb. e.

h. Ha n. *hagyják* el a. *akkor* stb. Azok nevei a rendőrök által *felirandók s bejelentendők* e. h. azok neveit a r. *írják fel s jelentsék be*. *Dalárda, indok, védbeszéd*, helyett *dalegylet, indító ok, védőbeszéd* a helyes kifejezés. Külön emlitem föl végül mint specificumot: *étkezzde!!* még mindig élsz? valami nagyon finomat akart vele a levelező kifejezni, ha én neki lettem volna, akkor mégis inkább *ebédét* vagy *vacsoráját*, vagy legjobban *mulatdád* mondtam volna. Azt hiszem egyik se rosszabb a másiknál.

Máramaros 1880. 11. szám: *Nehogy* a merev centralisatio minden *hátrányai* előálljanak e. h. *hogy* a m. c. minden *rossz oldala* v. *város következménye* elő ne álljon. A mi a hatáskört illeti: *erre nézve változtatni kell* e. h. A h. illetőleg *változtatásra van szükség*. *Távsodrony, halhatatlan, nemzetgazda, mérvadó, külhelynök(?)* helyett *telegráf, halhatatlan, nemzetgazda, mértékadó*; — A *külhelynök* helyett nem ajánlhatunk jót, mert magunk sem tudjuk, mit jelent: „F. S. g. k. püspöki *külhelynök*”. Pályázatot kellene hirdetni a rébusz megfejtésére.

Békésmegyei Közlöny 55. sz. Ne engedjék a *Volks-sängereket a jó erkölcsöket rontani!* Mit ne engedjenek? azt-e, hogy a sängereket rontsák, vagy hogy a jó erkölcsöket; azt-e, hogy a jó erkölcsök rontsák a Volkssängereket vagy megfordítva, hogy a V. rontsák az erkölcsöket. Csak olyan fáradsággal írhatná helyesen és érthetőn is: Ne engedjék *hogy a Volkssängerek a jó erkölcsöket rontsák*. Nem a Volkssängerektől tanulta a stilusát? Alighanem. *Katonaságtóli megszökés* e. h. *hatonaságtól való megszökés*. A szerződés hatásba lép (valósággal *tritt in Wirkung*) e. h. *életbe lép*. Megszilárdult bennem a szándék, *többet emberi élet szövedékeibe sohasem befolygni*. Nem tudom, ha németül írja az illető, nem így mondja-e viszont magyarosan: M. b. a sz. *hogy* e. é. sz. t. s. *folyok be?* *Apróra zúzva láttam még elfutni, kit a gyilkos golyó illetett*. Tehát apróra zúzva futott el az, kit a gyilkos golyó illetett? Egy *tükör* beszélí élete történetét. Sejted most már?! A *tükör* apróra zúzva még látta, hogy az, kinek a gyilkos golyó szánva volt, elfutott. Így írnak Békésmegyében magyarul. Hibás szavaikból: *nyugdíjaz, sikoly, gazdaszat* (pedig egy helyen jól mondja *gazdaság*) *emeltyű, hivatalnok* helyesen: *nyugalma, sikoltás, gazdaság, emelő, tisztviselő* v. *hivatalbeli*.)

Bácskai Hírlap 11. szám. *Lesve-várják* szokatlan e. h. *lesve* lesik. *Mérv, küzdétér, jogar, díszteljes, írvágy* *kedvencze* helyett: *mérték, küzdőtér, kormánybot* vagy

k.-pálcza, díszes, irnivágyás, kedveltje. A B. H. egyike a legjobb nyelvű vidéki lapoknak, melyben a fönt elősorolt hibás szókön kívül alig találtunk megróni valót. Ellenben találtunk olyasvalamit, a mit a többiekben nem, t. i. nagyon, de nagyon furcsa ortografiát, különösen a Levelezés rovatában pl. *Szerb-vasut* e. h. szerb vasút; *bengézzem* e. h. böngésszem: *bosnyák* hon e. h. Bosnyák-hon; Slávnemzet e. h. szláv nemzet stb. S még egy! Nem tudom, nem tréfálkozás-e, mert nem hiszem, hogy csakugyan így gondolta, hogy jól írja a szerkesztő alatt: *figyelmeztetjük s tettük volt*, (azaz [figyelmez]tettük volt).

Bajai Közlöny 22. sz. márcz. 14. *Vagyok bátor* e. h. *bátorkodom.* *Mindegyikök* létjogát fejlődési *állapota* eléggé igazolja e. h. *mindegyikök* létjogát fejl. *állapotuk* eléggé igazolja, vagy: *mindegyiknek* l. f. *állapota* e. i. Másnak két subája van, neki pedig egy *sem* e. h. neki p. egy *sincs.* Hibás szók: *elodázhatlan, tőzsde* e. h. *elodázhatatlan, börze* stb.

Székesfehérvár és vidéke 25. sz. Elhatározá, *népét* szabaddá *tenni* e. h. elhatározá, *hogy* népét szabaddá teszi. Az *általad* álomra kárhoztatott e. h. a *tőled* álomra kárhoztatott, vagy *melyeket te álomra hárhoztattál.* Ugyancsak: az *általa* életbeléptetett, hasonlóan kijavítva: *mit ő léptetett életbe,* Nem *osztjuk* nézetét e. h. nem *helyeseljük.* *pártoljuk* stb. nézetét vagy ha éppen osztani akar: nem *osztozunk* nézetében. A csemetéknek a *faiskolákban* mikénti nevelése e. h. hogy a faiskolákban miként nevelik a csemetéket, v. a csemetéknek a faiskolákban való nevelése módja. Minden fácska *egy* elegendőleg erős karóval látandó el. A német császár *születésnapja* e. h. *születése napja.* Azon a vidéken tán *atyafim*-nak szólítják az *atyámfját?*

Szabolcsmegyei Közlöny 13. sz. A „*mi vasutunk*“ létesítő bizottsága jegyzője nagyon pongyola, sokkal érthetőbb s helyesebb is így: A *mi vasutunkat* létesítő bizottság jegyzője. Saját felügyelőjét *kiküldte* a községekbe e. h. *küldte ki* (a hangsúly a *saját*-on van). Ugyanazon módon szerkesztendő azon külömbiséggel *csak* e. h. *csak* azon külömbiséggel. *Milyen* az árvaszékek könyvezési *munkálatai* e. h. *milyenek* stb. Az R. I. által szerkesztett e. h. az R. I. szerkesztette. Nem *szokta meg magától* valamit *megvonni.* Meglátszik rajta, hogy németből van fordítva (akár csak valamelyik fővárosi lapunkból volna átvéve); e. h. nem szokta meg, *hogy* v. megvonjon m., v. nem *szokott* m. megvonni semmit. Hibás szavaiból: *erkölcsstanácsnok* (?), *tanoda, áldozatkész,* e. h. *erkölcsstanácsos, iskola, áldozatkész* v. *áldoznikész.*

SZÁNTÓ KÁLMÁN.

EMLÉKEZTETŐ.

Ne írd:	<i>mireny,</i>	hanem:	<i>egérkő v. arzenikum;</i>
" "	<i>tudor, orvos tudor,</i>	"	<i>doktor, orvos doktor;</i>
" "	<i>tudorozás,</i>	"	<i>doktori vizsgálat;</i>
" "	<i>közraktár,</i>	"	<i>köztárház;</i>
" "	<i>gyermekmenhely, le-</i>	"	<i>gyermekmenedék, köz-</i>
	<i>lenczház,</i>		<i>árvaház;</i>
" "	<i>honvédmenház,</i>	"	<i>honvédház, honvéd-</i>
			<i>menedék;</i>
" "	<i>állatgyógyintézet,</i>	"	<i>állatgyógyító intézet;</i>
" "	<i>osztom nézetét,</i>	"	<i>osztósom nézetében;</i>
" "	<i>ezen jellemének egy új</i>		
	<i>vonást kölcsönöz,</i>	"	<i>ezen j. egy új v. ad;</i>
" "	<i>a tavasz új életet köl-</i>		
	<i>csönöz,</i>	"	<i>új é. ad;</i>
" "	<i>ezen nevének fényt köl-</i>	"	<i>n. f. adott, v. nevére f.</i>
	<i>csönzött,</i>		<i>vetett;</i>
" "	<i>csodálkozik fölötté,</i>	"	<i>cs. rajta;</i>
" "	<i>a fölött bánkodik,</i>	"	<i>azon b.;</i>
" "	<i>eladni akarja,</i>	"	<i>el akarja adni;</i>
" "	<i>kitalálni szeretné,</i>	"	<i>ki szeretné t.;</i>
" "	<i>képviselte,</i>	"	<i>képét v., képviselője volt;</i>
" "	<i>névnapom, születés-</i>	"	<i>nevem napja, születése</i>
	<i>napja,</i>		<i>napja;</i>
" "	<i>mérleg,</i>	"	<i>mérő,*) súlymérő, mázsa.</i>

ANTIBARBARUS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Meg, megy.

A Ny. VI. k. 108. lapján a *meg* igekötőnek régi *megy* alakját fejtegettem. Az ott való adatokhoz még a következőt csatolom. A Szalay László kiadta „Erdély és a porta“ című leveles könyvnek 82. lapján van egy levél 1573-ból. Ebben a levélben a hányszor a *meg* csak eléfordul, mindég *megy*-nek van írva. „....kivánságának *megyadását*,*megytekintvén* nagyságod,*megyszolgáлом* nagyságodnak, *megylátja* nagyságod stb.“ Megjegyzendő, hogy egyéb szókban a *g* és *gy* jegyeket következetesen megkülömbözteti.

*) V. ö. „hogymit a parl. harcok heves küzdelmeiben mond az ember, azt nem kell úgy tekinteni, mint oly viseletre kötelezőt, mely a polit. morál finom mérőjén tisztességesnek találatik“ Magyarország 1880. 91. sz. vc.

Süt.

Budenz *sötét* tövét a *söt, süti* igéből származtatja s ennek eredeti „decken, bergen“-féle jelentést tulajdonít. (Magy. ug. szót. 351. lap.) A ma is közönséges „*le-süti a szemét*“ kifejezésen kívül, megerősíti ama jelentést a régi nyelvből ez idézet, melyet Boda Józsefnél találtam „...*földhöz sűtött fővel jára*“. (Boda J. Az emberi nemzet törvényei. 36. l.)

KÖNNYE NÁNDOR.

[Megjegyezzük, hogy a *lesüt* igének efféle használata régebb íróinknál éppen nem ritka, sőt ujabbnál is előkerül; p. „*lesütik fülöket* és bánkódnak“ Káldi I. 549. stb. s ezeknek hasonlóságára: „Mi vonja úgy fejed a te kis kezedre?... Áldásom, szerelmem, *až süti le* tán úgy kis kezedre *fejed*?“ Tóth K. költ. 130. — Különösen a fej lesütése fordul elő gyakrabban, s Cz. F. szótára is megemlíti e használatot: „A fejről és szemről mondják (a *süt* igét), midőn vki azokat mintegy leereszti. *Fejét lesütni, szemét lesütni*. Ez értelemben rokonnak látszik *söt* gyökkel *sötét* szóban“. — S. Zs.]

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Székelységek.

Elképtem rajta, úgy férdelte (szeldelte) a kenyeret.

Közmét legyen mondva = köhözmért legyen mondva — (mikor az elbeszélő valamely ütésről — sebről, fekélyről stb. szól).

Vétkesen számlott a földje: sok helyen egy-egy darab szántatlanul maradt.

Mirigye szökött: hirtelen veszélyes betegség állott bérájánézve.

Nagy marin következett rá: tarjagos daganat jött reá.

Nagy állat egy ember: Nagy termetű ember.

Egy bak arasz öt hat hüvelynyi hosszúság: a mutató uj hegyétől a hüvely hegyéig öt-hat hüvelyk.

Egy kalánfej méésót kértem, s alig adott annyit mint az ujjam begye: egy kanál tört sőt kértem s alig adott annyit mint az ujjam hegye.

Addig sürülködött (forgott, ólálkodott), mig nyakon csipte Megköte az apró: Meghimlődzött.

Álom szeszszel (álmosan) észre sem vettem jól.

Béágytam a buzát: Csép alá fektettem, béagyaltam.

Béfogta a pánk a szemét: a halál fátyla borult a szemére.

Kásztába rakta a feldarabolt fát: sorba egymás mellé.

Tel túl mind csak várásoltak (idegen nyelven beszéllettek).

Parapács egy gyermeke van (beszédes).

Megszegte a lovam a nyakát: ildomosan karikába hajtotta.

Tenfereg mint az eszeveszett lúd: tántorog.

Ródd fel az orrodra: jegyezd meg jól.

Felirom az üszög farkára: számba se veszem.

Számos emberek (felesen gyültek össze, sokan össze gyültek).

Nem szükös arról gondoskodni: Nem szükséges.

Eleget töprönködik a fia miatt: eleget tűnődik.

Egyet mássára mindenki viseljen gondot.

Eleget verte a vizet, de mind haszontalan: eleget forgatta az ügyet.

Megszelhüdtek a lovai: feltűzelődtek.

Jól birja magát s száméntalan a barátja.

Megszáradt a járma: marha nélkül maradt.

Torára se birjon: temetésére se maradjon.

Tarka mint egy irott (faragással megrovátkolt) pálcza.

Ha ott ne legyenek, nagy baj keletkezik az összekoczcza-násból.

Szép élete van s nagy revü jószága: (szép lakása s terjedelmes lakótelke).

Loccsansdki azt a mosadékat a paréra = Öntsdki azt a moslékot a kopaczra (pare = pöre, — kopacz üres hely az udvaron; innen a parlag szavunk: kopacz hely). [? Szerk.]

Ügyibe vágta a fát: ügyesen.

Itkányos a pakulár, még a zákányos bort is meg issza.

Nagy halkot vág a favágó: Nagy helyt forgácsolja a fát, mig ketté vágja.

A halovány vagy lágy föld (melyben beléhalad a rajta járó lába) rosszul szántódik.

Csipeg mint a pislény: Csivog mint a csirke.

Jában matarász (matat) az asztal fiában, mert pirisznyedett (penészes) kenyérnél egyebet se talál.

Megpimpódzott a túros dézsája: megpeneszedett.

Halméreg füvel bégyavul a túros ló háta: havasi Euphorbiával meggyógyúl.

A patkány feltúrta a ház földjét, a vak honcsok (vakond) a kert gyepít.

A csűrinek széles a szerűje s az odrának nagy a réve (a belülrege) rökönyödött (korhadt) a fája.

Rusnya (rút) a lánya s még is fönn hordja a fejét.

Szakát vetett a kereke: Megszakadt a kerekén a fal.

Jó szakát vágott az abroncsra, s jójczakát mondott (jól vágta az abroncsnak egymásba akadó részét).

Szejkés a vize: szénsavas.

Lehullott a házikról a szuvat, s látszik hogy szuette a fája: lehullott házukról a tapasz...

Szúvatos (rögös) a szántóm, nehéz lesz jól elboronálni.

A szádakfa már virágzik (a hársfa).

Elvirágzott a szüzessége: Meg van szeplősítve.

Szironyos a sár: jegesedni v. fagyni kezdett.

Kétfelé esett az osztovátán a sikotyú karika: a szövőszéken a síkúló karika.

Tettes egy ember: derék egy ember; tettes egy beszéd: tetszetes vagy jeles egy beszéd.

Megötlött a rosnak a szeme: láthatóvá fejtett.

Meg könt a szilva a fáján: túléltségében megránczosodott.

Nagy csetertkje van a fának: Nagy kerülete van (csetertk = periphéria).

Hiába halásztam, csak is egy ingolát (angolnát) fogtam.

Megollódzott a kecském s fürtöt vetettek az ollók: fiadzott a kecském s megdöglöttek a kecskegidók.

Kérőért voltam nála: kérni jártam nála. Kérőt rakott a sebjére: tépést.

INCZE GYÖRGY.

Heves és Borsod megyeiek.

Nem tettem még ma keresztül-szalmát se.

(Több a beszéd vele. Ezt szokták okúl adni arra a kérdésre, hogy mire való volt ezt v. azt mondani.

Jól köt a krumpli, tök stb. Mikor mintegy megfészkel *Leh* magát a földben s növésnek indul. *E. M. Ny.*

Megszakad a töve a buzának. Mikor érni kezd és újabb nedvességet, táplálékot nem húz a földből.

Keresi a többbit. A szélre mondják, ha fűtyül.

(Elmegy a természete. (Pollutió).

Bora fizetésibe marad. Kifizetetlenül.

Megsötétedik a szeme. Arra mondják Nyitram. Pogrányban, mikor sötét házba lép az ember s egyszerre semmit se lát.

Hasban van búza, mielőtt a kalász kibujt.

Hóvízen vetedd ki, azaz: tavaszkor, mikor a hó olvad.

(Bölcsőre hízik. (Terhesedik.)

Legényszámba kap. Legény leszen.

Magáénak fogni. Ugy bánni vele, mint a magáéval.

Ennyibe telik. Ennyibe kerül.

Egy száláról (egy gyufával) is rágyujt.

Nem vetek neki egy hetet stb.

Az csak ahho mehet. Az csak olyan dolog mint... (hasonlításképen).

Levelet vetni. Valakinek névtelenül megintő, becsmérő-féle levelet küldeni.

Ennél tovább se hallottam. Ennél többet se...

Egy csatára kiderült. Egy ízben, egy versben.

Eleven föld. A mi megművelt alatt van.

Szégyenbe hajtani. Megszégyeníteni, szégyent hozni a fejére.

Nem tűr az ember ezzel a vízzel. Nem oltja a szomjúságot.

Érőt ér vele: pl. vki egy hitványabbal éppen csak oda megy mint a jóval.

Irányos egy ember. A ki célirányosan cselekszik.

Föltetszett a hava. (Feljött a bona hórája: nem fér a bőrében, rossz kedvében van, veszekedik szünetlen.

Csúfra kelni. Összekapni, összezsapni.

Tarszabáson van tölem. Tart, fél tölem. (T.-Roff)

(Szájáról szép minden. Azaz: szája után, jól élés után. (Szihalom.)

Fogadj isten. Köszönöm-re szokás mondani.

Mire végzik? Miről v. mit beszélnek? Így kérdi az elmenő a ház előtt kinn ülőket falun.

Bor alá volt. Bort inni volt (Tisza vidék).

Törvényt állani. Kihallgatáson lenni.

Lehet avval. Beérheti vele.

Kihajtja a köhögés az ételt belőle.

Mibe kötsz? Melyik színből játszol, mi leszen a trompf. (Filkózásnál).

Jó fogása van. Jó felfogása.

Jól kinéz: e h. jól néz ki (Mező-Csáth).

Minden jólakásnak van egy böjtje.

Er! Kéltette a kutyainget: kutyálkodik, rosszalkodik.

Kész étel so'se verte meg a gazdasszonyt.

A ki a zsidónak nem köszön, Átesik a küszöbön.

Bocsásd a kutyát asztal alá, felmászik az asztalra.

Sereg, mint a koldús a hónaljmanón.

Minden rongya mozog a cigánynak.

Vakúlj magyar, ne láss tót.

Fogja be a száját, ha kijár a kosztja.

Enged a bőr a húsnak.

Csak az isten örzi, meg a vak csizmadia.

Tartós, mint a barátok olvasója.

Egy tudja: titkos; kettő tudja: homályos; három tudja: világos.

(Heves és Borsod megye).

PAMLÉNYI SÁNDOR.

Párbeszédek.

- Hova hova?
- Aggyon isten....
- Aggyon isten jó napot....
- Hát kigyelméd hunnan gyön
- Én bizony a lógérből gyövök.
- A színáját nízte még kigyelméd?
- Azt ám, mer filtem már, hogy peniszédni tanál.
- Na én a pógármester urhó mégyék.
- Tán a főggye érányába?
- Nem ippen, mer gyülis is lész...
- Na hát isten álgya meg kigyelmédet.
- Isten álgya még.

(Két szolgáló.)

- Szervisz öcsém...
- Aggyon is neked is.
- Jaj te, tudod e mán, hogy Kalára firhé mént.
- Ne beszij hát.
- De biz firhé mént, Csurgó Laczi vette el.
- Az a híres ujjvárosi legíny?
- Abbizon...
- Csak nem bomlott tán még?
- De biz isten megbomlott... Mos besziltem a Kalára annyával... ippen a Salajbér bótyyába mént fikétöt venni... a aszongya, hogy tizenöt péngöt adott Csurgó Laczi Kalárának, jegypizbe... meg, asszongya, két víg gyócsot, még mindénféle házi butort... aszongya... úgy örül a Kalára annya, maj kibuvik a bűriből... osztán aszongya, hozzájuk kötözik, ott lakik a kis házba... aszongya.

— Né hazuggy hát.

— Ojjan igaz ez Zsuzsa, hogy el né mēnnyek errül az álló helyemrül, ha nem igaz...

— Ki hitte vóna?

(Mező-Tur).

TURI MÉSZÁROS ISTVÁN.

Babonák.

A ki vízzel álmodik, beteg leszen.

A ki megesett személyre néz, meggyengül a szeme.

A méh Krisztus véréből van.

Ujság hasamba,

Hideglelés pokolba,

Téli nyári betegség

Mind az urakra szállják.

A ki ujságot, pl. először eszik gyümölcsöt a gyümölcs idejében (ezt nevezik ujságnak) és ezt elmondja, erősen hiszi, hogy az ujság neki meg nem árt.

A hol a fecske fészkrét leverik, vért ad a tehén.

A ki a tavaszi első mennydörgéskor fejét a falba veri, abban az évben nem fáj a feje.

Mikor valaki először fecskét lát tavasszal és a következőket elmondja: Fecske, fecske vidd el szeplőmet, — elmulik a szeplője.

Szarkacsörgés vendéget jelent.

Két egyén által egyszerre kimondott egyazon szó: két szerelmes összejövetelet jelent. Vagy azt, hogy a két beszélő egyszerre tart keresztelőt.

Reggeli tüsszentésre: Vagy boriszok v. bú ér.

(Heves, Borsod.)

PAMLÉNYI SÁNDOR.

Találós mesék.

1.

1. Födön termött, föld alatt hál,

Onnan napot csak ritkán lát,

Önni nem kér, inni szeret,

Ha nem iszik, veszni sijet. (Boros hordó.)

2. Előll ojan mint égy alma,

Dérék tájon gömböcz forma,

Utánna nyúlik égy kolbász szál,

Négy kis bunkós boton jár. (V. ö. Ar.-Gy. II. 349.) (Macska.)

3. Tizenkét ördög szalad egymás után, oszt égy sincs szérrül. Mi ez? (V. ö. Ar.-Gy. II. 358.) (Kerékküllő.)

4. Van neköm ojan tyúkom, hogy af föld alá jár tojni. Hát ez mi? (Fokhagyma.)

5. Mér szalad any nyúl a zúton körösztl? (Mert nem kerülhet a végére.)

(H.-M.-Vásárhely.)

SZÖLLÖSI IMRE.

2.

1. Fót hátán fót, tű benne sohse vót. (Káposzta.)

2. Mit csinál az isten, mikor esső esik? (Sarat.)

3. Kicsike, piczike, kis fekete, juj juj juj! (Balha.)

4. Mezeftlábos, bőrnadrágos, kinn a lotyogója. (Farkas.)

BÓNIS KÁROLY.

Lakodalmi mondókák.

Gyerünk, ménynyünk vendégségbe, Vigyünk e égy rosta-vizet,
Három hétig tart égy végbe. A nagy harang maj mégfizet.

Czinó, cinó, Pétér bácsi,
Nesze kednek égy kis kácsi.
Czinó, cinó, hegedeszó,
Menyasszonnya lénni de jó.

A ménnyasszon áldomását
Mostan isszák s észnek kását.

A ménnyasszon legelű ül,
Bizonyossan tánczra készül.

Iszik, észik az urávo,
Mint a galamb a párjávo.

(Kis-Kanizsa, Zala m.)

Bécsületés égy pár személ,
Orcájuk gyöngge, mint a téj.

Fiatál legénhő illik
A ménnyasszon; úgy tündöklík,
Mint az arany, vagy sárga réz,
Sokka édésebb, mint a méz.

Olan szép az a ménnyasszon,
Bár vacsorán itt marasszon.

Má éttünk, ittunk éléget,
Itt hagyjuk a vendégéket.

KORONCZY IMRE.

Tájszók.

Szilágy s á g i a k.

Alásfélezní: habozva be-
szélni, nem határozottan, csak
kerülve; ütni-vétni.

á r m á s : községi szolga
(Berettyó mentén).

a r t é : egyenesen, nyíltan,
szemébe (megmondani). Már
én asztat arté még mon-
dom néki. (Talán a német
artig?)

a s z o t t : egy az aratás
idejére magasra nőtt tövises
kórós burján, mely az aratást
nehezíti.

a t t ó l m é g e s : azért mégis,
mind a mellett is.

b a b ó : tetű.

b o j g ó : mellék utcza. Az
alszégnek sok bojgója van.

b á n y a : fürdőhely. Men-
gyünk Nagyváradra a
bányába.

b a l t a : fejsze.

b a r i s : barna disznó, v.
kutya.

b é c é z n i : ábécézni, olvasni
tanulni.

b é r g e t n i : boszantani. Ne
bérgesd azt a kutyát.

b o k á c s o l n i : köhögni.

b o r o g a t n i : lopni. Biz ő
kème borogatott a szőlőbe es,
a pinczébe es, de még a házba
es.

b u t y k á s k a t ó : pacsirta,
bubos pacsirta.

b i t o j o g : mozog, lóg.
Egyik fogam bitojog. Tégy
valamit az asztal lába alá mêt
bitojog. Lódujj az iskolába, ne
bitojogj itt élé s hátra".

c s á p o l n i : kanyargatni,
ütögetni ostorral, korbáccsal,
vagy vesszővel.

c s á k j a : faláb, melyet sáros
idő alkalmával szoktak használni.

c s a l á d : „A komámnak sok
családja van”: gyermeke, család-
tagja.

c s e l é d : gyermek, családtag;
szolga, szolgáló, béres. „A
szomszédkomám cselédei mind
az utczára szaladtak".

c z i k ó z n i : játszani futká-

rozva s vihogva. „Az égerek czikóznak a kamarába. A szógálók és a bornyuk czikóznak“.

c z i b a b ó: pele (Zilah és vidéke).

c z u l á l g a t n i: czógatni; mikor a menni nem akaró lovakat erősen nógatják, hajtják.

c s i r i b a b ó: egy veres posolcsa faj (Pyrrhocoris apterus); Erdélyben szabóbogár a neve.

c s i m b o j k o d n i vkibe: bele akadni vkibe vagy vmibe (szó szerint és átvitt értelemben).

c s i k o l t ó: a tézslát a rudhoz foglaló láncz.

c s ó c s á l n i: enni, majszolni (kis gyermekről mondva).

c s u k n i: sérteni, szúrni, hasítani, vágni, döfni. „A tövisk még csukta a lábam. Az ökör szinte kicsukta a köjök szemit.“

c s u k d o s n i: döfölgetni, szurkálni.

c s ö r e g e: az ismeretes zsirban kiszült száraz tészta, a legjobb borkorcsójának tartják. „Essék beléd a csörege!“ (Tréfás átok).

c s u s z n y a: kukoriczakaró. „Ez idén jó csusznája lesz a málénak“ (kukoriczának).

c s u r d é: veréb fiu, mikor még tollatlan.

d o b a s z: vastag, telt, kövér. Mién dobasz a hasa a tehénnek.

É c c z é s e l: egyszer sem, soha sem: (A hangnyomaték az utolsó tagon).

e d g y a r á n s u: egyenlő, egyforma.

e l e i n t e k e n: kezdetben; most nem rég.

e b e g: gagyogva beszél.

é g e n - é g e n: igen-igen, nagyon, eléggé. Én neki égen-égen mégmondtam.

e l é b e r a k n i: elő sorolni, p. hibáit; rábeszélteni; inteni, dorgálni. „A nőm égen-égen elébe rakta, hogy mégbecsülje magát“.

é r t e n i: hallani, tudomásul venni. Ugy értettem tőlle.

é k ö c s (erkölcs): rossz magaviselet; nehéz természet. „Az öreg papónak ékőcse van“: az öreg nagyapónak rossz természete van. „Ez az asszon erős ékőcsü“: kiállhatatlan magaviseletű. A feleségemmé (vel) nem élhetek métt ékőcsös“: mert nehéz természetű, rossz szokású.

é v e g: üveg.

f é r g e n t y ü: fakilincs; fazár.

f é s k e: fecske.

f é s z e: fejsze.

f i l e: füle. Fáj a filem.

f i a c - z ó s (c és z külön hangoztatva [? Szerk.]): malacozó koca. Fia dzós-nak is mondják.

f i a s k o c a: malacos koca.

f i a: kicsiny, kevés, szikra.

„Egy fia illetünk sincs“: egy morzsa kenyérünk vagy ételmünk sincs.

f i l l e n g: szőlőgerezdecské.

f ü: fő, fej, szőlőfű: szőlőfej. Fűbe ütték a sógort: főbe üttették.

Mezőtúriak.

Avar: száraz avar, a lesült
mező vagy tarló.

bondor: forgács.

czafringa: rossz nőnek
mondják.

csikótó: a járom-rud végén
levő csatlóláncz.

dajla, débella: czafringa.

dimatlan: ügyetlen, for-
mátlan.

észtéke: az ekevast tisztó-
gatják vele a ráragadt sártól.

gereben: a kitilólt kendert
tisztítják ki rajta.

guzmálni: összeguzmálni,
p. a czérnát.

hajlat: p. az erek partja.

meghebben: megijed.

heprecsőre: hebehurgya.

kajácsul: formátlanul.

kallantyu: kézi eszköz, a
melylyel a bogjaköteleket so-
dorják.

ellátom: elnézem.

lontet: lentetve megy a ló,
ha lassú a koczogása.

máglálni: dicsérni.

ragódzani: a kocsiba ra-
gódzani, kapaszkodni.

sündörközni: valaki körül
alkalmatlankodni.

szepeggni: mikor a kis
gyermek sirni akar, elébb sze-
peggni szokott. De használják
más értelemben is, p. bizony
magam is szepegtem, mikor
látom, hogy a bika nekem tart.

kitartás: volt ott (egy
lakodalomba) olyan szép ki-
tartás (= ellátás), hogy olyat
nem égy hamar lát az ember.

uzmi: fősvény.

verdik: a galamb, ha vedlik.

verselni: versenyezni.

MÉSZÁROS ISTVÁN.

Szatmár, Szabolcs, Ugocsa megyeiek.

Ajjé.

alamúszti.

binyelakás.

bósál.

bazsagol.

csutrakos főköttő.

csatakos.

csanak.

csicsás.

csöszkörél.

csipeg-csupog.

dirigál.

dutyiba kerül.

dönnyög.

dúzmog.

dugaszbartart.

elnáspálta.

ellófol.

fennyen van.

falik v. fal.

felütötte.

felkólintotta.

felképelte.

fikomatta.

fenek fészek.

fél salavári.

fél kótya.

fillent.

flangéroz.

géra.

háthurúnan.

hékás.

heiszen.

iplikes csizma.

iszkorál.

instrigál.

kidűjeszti.

kotyfol.

korigál.

kompódi.

kompáriál.

kopaszi kákó.

kuczik.

kutyakodik.

kókler.

komagyütő.

kákabélü.

kóriczál.

kúpczehér.

kajtat.

lityak.

loncsos.	pocskondiáz.	salabakter.
lőgymör.	poczol.	suháng.
lógókoma.	pakompart.	szortyog.
lesbel.	póhájja.	szinültig, szinig.
lelkem csúcsa.	ráfanyarodott.	törleszkedik.
módbavan.	reperál.	trötyi.
mondró.	rücskös.	tötyög.
nyakal.	sérifikál.	telisdenteli.
nyakóczon.	szivalkodik.	treffel.
nyif-nyáf.	szipákol.	tarjagos főkötő.
nyáficz.	szirkó.	elűtötte magát.
nyúrga.	sipircz.	zsámicska.
elpalástolja.	síróbika.	zurbol.
pityeszt.	sunda.	virnyákol.
pityókás.	strapál.	elzsebelte.
púszí.	sűrít.	DOBY ANTAL.

Ikerszók.

Csere-berél, vagy cse-
rél-berél.

cseng-bong: zajos, meg-
ujuló lárma, zene; ojjan nagy
zajt vittek vighez, hogy csak
úgy csengett-bongott
bele a zegísz ház; innen:
csengős-bongós szán.

csisz-csosz: lábát a
földön huzva megy (leginkább
járni kezdő gyermekekre); nem
egészen egyjelentésű a fentebb
említett csirsz-csorsz-szal.
Innen: csiszig-csoszog,
csisszen-csosszan.

csiga-biga nyuzsd ki
szarvad, jönnek a tatárok stb.
(gyermekvers).

csonka-bonka: törede-
zett, nem egész holmi a minek
minden része megvan ugyan,
de külön egymástól, — a
dirib-darabbal nem egé-
zen egyjelentésű.

cze-cze: sokszor tréfás,

sokszor komoly csodálkozást ki-
fejező hang csak, s nem szó;
betűkkel csak így lehet leírni
(v. cz, cz). Sokszor hármaztatva
is használják, olyankor, t. i. mikor
valamely tárgy az erősebb meg-
bámulást is megérdemli. — Ugy
szokták kimondani: hogy a
nyelvet a felső fogsorhoz nyom-
ják. Sonnan gyorsan kettőztetve
vagy hármaztatva is vissza-
szívják.

dér-dúr: a haragos, mér-
ges ember hangjának utáno-
zása; nagy dérral-durral
fog valamihez; haragosan ked-
vetlenül, vonakodva;

A kisasszony dér-dur,

A s... bül szél fuj.

dara--ducsál, v. dere-
ducsál: sokféle haszontalan-
ságot össze-vissza beszél; el-
daraducsálta az egész
napot: elbeszélgette, haszon-
talanul eltöltötte.

dicz - döcz: ingadozó, imbolygó lépéssel lép, jár; járni kezdő gyermekekre leginkább alkalmazzák; innen: diczeg-döczög.

diczczen - döczczen: egyenetlen, kerékvágásos, dözczenős uton menő szekérre: addig diczczen-döczczen ide is oda is, míg éczczer szípen fődült a szekér.

déren-dóczyával: körülmenyesen, sokat mutatni akaró arczzal, fontoskodással beszél el valamit.

dere-darál: dere-ducsál.

dörög-morog: kedvetlenül, haragosan beszél, mintegy a foga közt morzsolja a beszédet; — innen dörgés-morgás. — Rendesen beteges öreg ember beszédjére szokták alkalmazni. — Direg-dörög a vín asszony, Fírhez akar menni.

dib-báb. Bizon! csak haszontalan dib-dáb ember kend. — Dib-dáb, duruláb.

A bolondot küdd odább. — Áprilisi vers.

dirib-darab. Ne mirgesics, mer dirib-darabra töllek (törlek).

dimb-domb: egymáshoz közel, sűrűn fekvő halmok, dombok, melyek a rajtok járását fásasztává teszik, — innen: dimbes-dombos.

dörgő-dübörgő, dörgös-dübörgös: tréfás szitkozódás. Dörgös-dübörgös atya embere!

elő- s hátra: idébb-odább

mozog, jár, kél. Nincs semmi látattya a dógának, csak jár elő- s hátra, mint a tojós tyuk; hasonló jelentésű: elő s tova jön, megy.

Encsem-bencsem: haszontalan, értéktelen.

egyedelem-begyedelem: értelmetlen szó; gyermekjátékokban.

eszem-iszom ember: a ki enni inni igen, de a dolgot, munkát nem nagyon szereti. A sok eszem-iszom végre Juttat keserves inségre. — Edvi. Aranyábécze.

errül-tul, rosszul, emigy-amugy végez valamit; csak amugy errül-tul, emigy-amugy, felibe-harmadába fészülködött meg.

erger-berger: német emberre, vagy olyanra. a kit a nép németnek gondol, szokták alkalmazni. — Ez is bizonyosan afféle erger-berger német ember lesz.

erre-arra jár, jön, s megy. Mint tréfás káromkodó felkiáltás is szokott előfordulni. — Hej! erre-arra azt a!! a ki felmarkolt!.. Hasonlójelentésű: erre-amarra.

elől-hátul. — Juk elől, juk hátul, juk mindenfelől. Észak felől, dél felől, kelet felől, nyugot felől. Népdal.

élve-halva, élek-halok.

Mikor én kis leány vótam,

A dióér maj mekhóttam.

De hogy mos már nagyobb vagyok

A legínyir ílek-halok.

együtt-másutt, emitt- mássa: holmi csekély jószága,
amott láttam, dolgoztam. ingósága, léhendéje.
egyét-mását, egyet- (Nagybánya. Szatmár megye.)

KATONA LAJOS.

Gyermekekmondókák.

Gólya.

Ismeretes e gólyavers:

Gólya, gólya, gilicze!	Mér véres a te lábod?
Ki lányát vetted el?	„Az én lábom azér véres,
„A tengeri Bokrosét.”	Száraz gáton általmentem,
Mivel vitted haza?	Párnahajat varrtam,
„Sippal, dobbal,	Két pénzér eladtam,
Nádi hegedűvel.”	Százsor is megbántam.

Kigyó.

Fürdés után a gyermek, ha a füle vízzel tele ment, bedugja mind a kettőt, s elkezd hangosan kiabálni:

„Búj ki kígyó a fülemből!”

Fűztilinkó.

Ha a gyermek fűz ágból tilinkót akar húzni, azaz a fáról zöld kérgét sértetlenül és egy darabban le akarja vonni, s az — nem lévén elég nedve, nem jő: így dalol: „Jöj meg, jöj meg, tillinko!” (Talán több is van hozzá, de elfeledtem.)

Pehely a fön.

Valamelyik gyermek fején tollacska, papír stb. van; a többi körül állva csufolja:

Eb házán gólyafészek:
Minden ember látja,
Csak egy nem látja,
Az is kukucsálja.

Esőben.

A gyermek örülvén az esőnek, alááll és körben forogva tánczol, miközben réjázza:

Es' eső, és' és' (= esik),
Isten akaratja,
Olyan legyen az én hajam
Mint a gácsér farka (göndör),
v. Mint a csikó farka (hosszú).

Csóka.

Nagy sereg csókát látván repülni, így kiált a gyermek:
„Válaszd ki nekem (t. i. magad közül) a legszebbiket!”

Corripiet ultimum scabies.

Eb legutoljára!

Tyuksz... a markába!

vagy: Elül isten, közbül király:

Hátul a nagy sült boszorkány.

(N.-Szalonta.)

SZALONTAI.

Gyermekjátékok.

1.

1. Többen a játék személyei, kik közül egy a király, egy a bíró, s a többi egy másik király hirmondói.

Ez utóbbiak egy kendőt titkosan elrejtenek s ezután a királyhoz s bíróhoz menve a következő párbeszédet kezdik:

Hirmondó: Kokas Istók jó napot!

Király: Récze rucza fogadott!

H. Ide küldött a kiráj

Kiskapujig se engedem

Aggya nekem a jányát,

Arany fátyol nélkül.

Szebbiket, jobbikat,

H. A kocsiba hat ló legyen,

Karcsu magasabbikat.

Mindenféle szőrű-bőrű,

K. Az én jányom nem eladó,

Aká nyerem, aká veszttem,

Házamba is beillendő,

Bíró uram kinél van a zálog?

A bíró most találgatja, hogy melyiknél van a kendő s ezután szerepcserével megy tovább a játék.

2. Laptajáték.

A gyermekek közül egyik laptát dobál a falra s a következő mondókat mondja:

Egyelőre, kétkettőre, háromhatra, hatkilenczre, üss ki tízre, tizenegyre, gyertyatartó, vaskoppantó, egy jó hátí jó buffantó, buff!

Ekkor a körülállók valamelyikét laptájával hátba üti és így tovább.

3. Kiolvasás: Egyedelem | begyedelem | dúz | búz | kender | táncz | hajdu | sógor | mit ki- | vánsz | nem ki- | vánok | egye- | bet | csak egy | darab | kenye- | ret | komm | komm | Péter | bácsi | mikó | én kis | madár | vôtam | földrül | födre | száló- | gattam | köles | kását | szede- | gettem | tökbe | tettem | tök nem | ájja | vasba | tettem | vas meg- | ájja | nád- | szál | virág- | szál | üss ki | büss ki | a me- | zőre | alud- | ni.

(Nagybánya.)

NYIRŐ GÉZA.

4. Körösdí.

A leányok körbe állanak s elkezdik dalolni:

Fehér liliomszál, ugorj a dunnába,
Támaszd meg ódalad két arany páczáva.
Simitkozzál meg te,
Mosdakoggyál meg te,
Tűrüközzél meg te,
Tűrüközzél még te!

Egyik leány a középén állva utánozza, a mit dalolnak. Mikor pedig azt dalolják: „Tűrüközzél meg te“, egy másiknak kötőjébe megtörüli arczát, s mind a ketten a középére mennek és elkezdenek táncolni, miközben a többiek ezt éneklik:)

Aggyon Isten, aggyon Isten lassú essőt,
Mossa széjjel, mossa széjjel eszt a kettőt.
Ha píz vónék, perdүнék,
Rózsa vónék, borүнék,
Mégis kifordүнék.

(Vagy pedig ezt:) Eszt szeretem, eszt kedvelem,
Komám asszony jányát, az Katuskát.
Szedek szép rózsát,
Kötök koszorút;
Teszem a szegre, hagy hervaggyon,
Visejje gongyát, hagy újujjon.
Egy szelet, két szelet, három szelet dinnye,
Öt ágy hagyma, hatvan dinnye, Csíri Pál feneke.
Csűr ide, csűr amoda kecske városába.

(Vagy ezt:) Fehérvárra mentem,
Piros csizmát vettem;
Patkolásáér tíz tallért attam.
Tengeri nyúlhús, kolozsvári tyúkhús,
Ugorjatok,
Szép leányok,
Az erdei tánczba!

(Erre mindnyájan elkezdenek táncolni s vége van a játéknak.)

(Békés-Gynla.)

KARÁCSONYI JÁNOS.

Állatbeszélgetések.

A l u d a k.

Nyolcz lúd aratás után összebeszél, hogy kimenek buzafőt szedni a tallóra s egy közös kamarába teszik el, hogy belőle aztán egész télen át élösködjenek. Útközben váltig mondogatták egymásnak: „nyolczan gyűjtsünk egy zsákkal“, „nyolczan gyűjt-

sünk egy zsákkal“, de mikor odaértek mindenik elkezdte gyűjteni a maga begyébe, mialatt egyre hajták libahangon: „kiki magának!“ „kiki magának!“ (Eredeti hangutánzó népmese, az aesopi fajtából.)

A szarka és gilicze.

(Lásd Sz. Figyelő. Merényi népmeséi bírálatában.)

A b é k á k.

Az öreg béka így szól: „mit varrsz?“ „mit varrsz?“ — mire a kis béka így felel: „papucso-cso-csot, pa-pu-cso-cso-csott“. Az öreg megint kérdi: „kinek? kinek?“ a kis béka felel: „az-uraknak-nak-nak-nak — az uraknak-nak-nak-nak. — (Erkölcsei magva nincs, pusztán hangjáték. A kandurról és macskáról is van hasonló, de obscoenitás.)

A v a r j u.

Kiált rendesen, ha valamit ellopott: kár! kár! — Mire aztán felel neki az ember: „kár a béledbe, kár!“

P u l y k a.

A pulykát így boszantják:

Szebb a páva, mint a pulyka;

A pávának rút a lába,

rút-rut-rut! (Erre a mérges kanpulyka rendesen elkezd maga is ruk-rukolni.)

(N.-Szalonta.)

SZALONTAI.

2.

1) B é k á k Szt.-György napkor:

Ö r e g b é k a: Mit varrsz? Mit varrsz?

F i a t a l b.: Nadrágotgotgotgot, nadrágotgotgotgot.

Ö. b.: Kinek? Kinek?

F. b.: Uraknaknaknaknak, uraknaknaknaknak,

2) B é k á k:

E g y b é k a: Meg-halt-a-test-vérünk ki-fog-ja-si-ratni.

A t ö b b i e k: Énis teis miis tiis.

(Nagybánya.)

NYIRŐ GÉZA.

Állat-hívás.

K a c s a h í v á s: Tasókám, tasókám, tas, tas, tas!

L i b a h í v á s: Patyi, patyi, patyikám!

Mikor a libát hajtják: bészsebe te!

Mikor a pulykát hajtják: béjjólába, bé, bé, bé!

(Tisza-Szt.-Imre.)

REICH SÁNDOR.

Gúnynevek.

Bunkó (családja neve Eszes). Nagyfejű gyermek volt, azért nevezik Bunkónak.

Szép (csn. Kerepesi). Az anyját szép lónának hitták, mert szép leány volt.

Csintó (Kerepesi). Rékasról került ide a faluba, ott a nagyanyjának Csintó volt a neve, s ezt itt is megtartotta.

Mácsai (Menyhárt). Mácsáról került ide a faluba.

Gúnyás (Tamasi). Az öreg apjok még nyáron is ködment viselt.

Bredán (Deák). A nagyanyját, ki Alattyánról került ide, Bredán-nak hitták.

Ilkó (Turóczi). A nagyapjokat hitták Ilkó-nak.

Píper (Pető). Az apja köpczös, hegyke legény volt, pípeskedett, fenn hordta fejét, azért nevezték píper-nek.

Rideg (Tóth). Az apja olyan magányt kedvelő, társaságot kerülő ember volt.

Szárnyadi (Balog Istvánné). Az anyjok igen eleven, ugrándozó leány volt, kiről azután azt mondták, hogy elszáll, mint ha szárnya volna, és most már maradványait (maradvány itt járatos szó) is csak szárnyadi-nak hívják.

Gubás (Turóczi). Az alföldön pásztor ember volt, és mikor ide került, gubát viselt; itt az a viselet nem volt szokásban, és azért most is így nevezik minden maradványát.

Bajusz (Tamasi, sárga). A nagyanyjok sárga hajú volt, azért nevezték sárgának; az apjok pedig kis ember volt, de nagy bajuszú, azért nevezik Bajusz-nak a legkisebbet is.

Hábori (Tóth). Az apjokat, ki szundi, szuszogi volt, hábori-nak hitták; így nevezik gyermekeit is.

Kacsa (Tamasi). Tamasi Florián és Kosík Pál még mint gyermekek egymás között ingerkedtek; Tamasi igen kicsin, de már korosabb gyerek volt mint Kosík Pál, ez tehát elnevezte Kacsának, azóta rajta maradt a Kacsa név.*)

Kopasz (Tamasi Istv). A régibb időkben a gyermekek hosszú hajat viseltek befonva és hátravetve, de utóbb a hajokat lenyirték; mivel legelőször ezt a Tamasi-t nyirték meg, elnevezték Kopasz-nak. Apját pedig Frecsá-nak hitták, mert szapora beszédű volt, s beszéd közben nyála mindig frecegett.

*) Még mindkettő él. Ezt maga Kosík Pál beszélte el. Az ő előadása után van a többi név is följegyezve.

Csacsi (Turóczi). Kis fajta ember volt az apjok, maradálya most is olyan aprók; ezt a gyermekek elnevezték kis csacsinak, s a név rajta maradt.

Gojda (Varga Jánosné). Az apjok olyan évelődő ember volt, és magában járva is mindig beszélt, sivalkodott, ezért nevezték el gojdának.

Maczó (Tóth). Az apja tót ember volt, az ide való bérese elnevezték maczó-nak.

Trunga (Varga Józsefné). Nagyanyjok dűnnyögő, orrából beszélő volt, azért nevezték így.

Tiló (Antal Ján.). Hamis gyermek volt.

Sódar (Eszes). Gyermekkorában azt mondták neki: majd leütöm a sódaradat; azóta rajta maradt a név.

Varnyász (Varga). Nyomorúlt köszvényes ember volt, dolgozni nem tudott, hát az uraság a kazalok mellé állította, hogy azokat őrizze és a varjakat elriaszsza. Rajta maradt a varnyász név, és most gyermekeit is így hívják.

Lucza (Varga Mih.). Az anyját Luczának hitták, és mivel több Varga Mihály is volt, az anyjáról elnevezték Luczának.

Pitu (Berkó). Feleségét Pitunak hitták, s ettől most gyermekeit mind így hívják.

Liba (Turóczi). Igen gyönge testalkotású volt, akár a kis gyönge liba.

Sallai (Kovács). Czibakról került ide épen aratáskor itt már akkor az élest kaszáltuk, ő pedig még sarlóval aratott, innét maradt rajta a sallai név.

Gyöngyöm (Menyhárt). Mint gyermeket az édes anyja csak így, hította: gyöngyöm, gyöngyvirágom.

Pruder (Turóczi). Kővér, munkás és vagyonos ember volt; munka közben, ha megizzadott és elfáradt, sokszor ily hangot adott: pruh, pruh, innét nevezték el prudernek.

Csoszka (Kerekes). Sánta ember volt; járás közben csak úgy húzta a lábát, csoszogott, rajta maradt hát a csoszka név, és így hívják gyermekeit is.

Csira (Dudás). Gyermekkorában nem a figyermekekkel, hanem a leányokkal szeretett játszani, azért mondták neki a többiek, te nem is vagy gyerek, hanem csira, és ez rajta maradt gyermekein is.

Kuka (Bankó). Az édes anyjának első férje igen szóvalan ember volt, azért Kukának hitták; így hitták második férjét is, maradékait is.

Gyűjtő (Zatkó). Mikor szükségét végezte, igen soká szokott elmaradni; azt mondták neki: beh soká voltál oda, talán rakásra gyűjtöd, innét maradt rá és utódaira a gyűjtő név.

Bottyán (Kis). Igen szós, beszédes ember volt, és magát mindig olyan uriasan tartotta; azért mondták róla, hogy akár Bottyán gróf.

Puki (Tamasi). Kis hasas gyermek volt, azt mondták neki: te! neked olyan hasad van, mint a póknak; innét rajta maradt a puki név.

Lepotyí (Gazsi). 1837-ben innét többen lementek az alföldre lakni, azon reményben, hogy ott könnyebben megélnek. A hely neve Kolopityi; de az elköltözöttek közül többen visszajöttek, ezeket nevezték el lepotyinak és a név még unokáiknál is megvan.

Bendó (Pető). Rékasról hozták ide az anyjokat, kit ott Bendó-nak híttak, és a nép között a gyermekeit is Bendó-nak híják.

Didem (Darók). Az anyja, mint afféle szegény asszony dolgozni járt egyes házakhoz, a kis fia pedig nyafogva, és idem, idem szót ejtegetve, mindig utána járt, azért nevezték el didemnek.

Gólya (Varga). Az orra hosszúkás volt, mint a gólyáé, hát már gyermek korában elnevezték gólyának, s a név rajtok is maradt.

Moni (Zatkó). Az anyja Berki Monika volt; férjétől elválva élt, és akkor nagy sokára született egy gyermeke, kit az anyjának Monika neve után csak Moni-nak híának.

Undok (Fischer). Igen piszkos, ronda ember, azért csak Undok-nak híják.

(Jánoshida, Jász-Nagykun-Szolnok megye.)

IHÁSZ GÁBOR.

Néprománcz.

Ferencz Józsi.

(Variansa: Paizs Mózsai. Ny. IV. 144.)

Ferencz Józsi mit gondoltál,	Oda futa két barátom:
Mikor hazul elindultál?	Mi lőtt? mi lőtt víg pajtásom?
Én egyebet nem gondoltam:	Félemele két barátom,
Bánatos útra indultam.	Hazáig vitt két pajtásom.
A nagy úton végig mentem,	Edes apám! nyisd kapudot,
S egy pár órát étőtöttem	Hozzák a te szép fijadot.
A széngeliczi piacra,	Sirass anyám, ne haggy másra;
Hol egy jégényefa vagyon;	Met mos siraccz utójára.
Fúja a szél a teteit,	Mikor katonának vittek:
Messze viszi az levelit.	Montam ne keserégjenek.
Mikor a piacra értem	Huszankét éveket éltem,
Az halál is ott jött velem:	Sirkövemre felmeczczettem.
Paizs Mózsai ingem vára...	Hogyha léányi szív vónék;
Gyilkos elment véres késsel,	Száz kendőt is teli sirnék;
Én marattam sebes szívvél;	De, hogy legényi szív vagyok,
Vérem kicsörgött a pórba,	Még búsulni sem is tudok.
Magam lebuktam az útra;	(Marosszék. Szentgerlicze.)

PAAL GYULA.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest,
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

IX. kötet.

1880. MÁJUS 15.

V. füzet.

KÉRÜNK MAGYAR REGÉNYEKET!

Mozgalom indult meg a szépirodalom emberei közt, hogy oly vállalatot indítsanak, mely a nagy olvasó közönséget ellátná folyton folyvást eredeti magyar regényekkel. A napi irodalom természetesen lelkesen csatlakozott az eszméhez, s kifejtette azon okokat, melyek mellette szólnak, az eredeti szépprózai irodalom pangását, s ennek okát, az eredeti regények versenyre-képtelenségét az ívenként két-három forintjával fordított idegen művekkel szemben; továbbá az ízléstelen, sőt erkölcstelen olvasmány terjedését, minthogy amaz olcsó fordítók természetesen nem válogatnak a külföldi irodalomnak javából, hanem adják a selejtest, azt a részét, mely éppen az ő korlátolt látókörükbe esik s melynek az ő ízlésük jósol kapósságot, „szenzációt“.

Mind ez okokat helyeseljük, ezeket tartjuk mi is legnyomósabbaknak. De hozzájuk kapcsolunk részünkről még egy jelentős körülményt, melyet nem vettek számba s melyért mi különösen örömmel üdvözljük a vállalatot, ha testet ölt az eszme.

A fordítás ugyanis a nyelvrontásnak leg-erősebb tényezője. Hogy ezt bebizonyítsuk, nem is szükséges lapjainknak ama furcsa fordításait idéznünk, minők „a pair-tolonczozás“ (Pair-Schub), „alpes-nyomás“ (Alpdruck), „tizenegyek tánca“ (Elfentanz) stb. A sietés kényszere, a gözerő, mellyel a hirlapíró, kívált az ujdonságíró s a telegrammfordító dolgozik, félig mindig kimentí botlásait. Azonban a gondosabb író is, a ki nem siet a munkával, hanem szép kényelmesen fordítgat dolgozó

asztalánál, mindig ki van téve az idegen észjárás majdnem kényszerítő hatásának, úgy hogy öntudatlan áthozza, átülteti a maga nyelvébe; s e sorok olvasói közt bizonyára nem egy van, a ki ilyesmin a tett pillanatában rajta kapta magát. Hírhedett plagiátorainknak rendesen szakemberek koppintanak a körmükre, de a laikus is, ha nyelvi dolgokban kissé gyakorlott szeme van, könnyen ráismer a nyelvezet karmaiból az idegen oroszlánra.

Már pedig a közönséges regényfordítók nem is tartoznak a gondos írók közé, hanem napszámba dolgoznak, azonfölül névtelenül s így személyes felelősség nélkül és becsvágy nélkül. És a gyalázatossan megfertőzött nyelv, mely munkájuk eredménye, nem egy napig hat és nem futólagos olvasásban, mint az újdonságok rovata, hanem könyvük kézről kézre jár s napról napra szivárogoz be e méreg egész nemzedék nyelvérzékébe. Azért annyira nyelvrontó különösen a regények fordítása, mert tuczat számra, sietve foly, s nem lassan, pontosan, lelkiismeretesen, mint — legalább nagyobb részt — az elméleti, szakszerű könyveké, s a kötött nyelvű költeményeké.

Midőn a szegedi egyetem ügye forgott szóban az országgyűlésen, Hermann Ottó azt is kiemelte, hogy a vegyesajkú és minden idegenszerűségnek kitett főváros nyelvrontó hatását a tudományos irodalomban a tiszta magyar városok egyetemeinek kellene ellensúlyozniok, melyek valóban nemzeti nyelven, érthető és hatásos előadásban fogják terjeszteni a tudományt. S a mint örültünk e fölszólalásnak, ép úgy örülnénk annak, ha sikerülne az eredeti regénynek a térhódítás s a gyári fordítás nyelvrontó kórjának ellensúlyozása.

SIMONYI ZSIGMOND.

A NÉPBOTANIKA POÉZISE.

VI.

A rét és kert, liget és erdő világa visszatükrözteti az emberi élet minden mozzanatát. Ott találtuk a magas, a méltóságos érzelmeket; ott lelhetjük föl mindazon tüne-
ményeket, melyek

az ember örömet és báját, ügyét és baját idézik elő. Minden féreg örül életének, e rövid földi létnek s ez fejt meg azon sok nevet, melyek

az ember életviszonyaira, kor- és nembeli körülményeire vonatkoznak.

Itt találjuk az élet fáját Sándor I., mely életet ad, fenntart és elvesz, mint már Galénos is (De simpl. medicamentorum facultatibus, libri VI. περί βράδεως) mondja és a mint azt már örökzöld színe is mutatja (Juniperus Sabina L.). Így vált a temetők fájává és nagy tiszteletnek örvendett, a mit az összes európai nyelvek bizonyítanak; de a kifejezésnek nemes értelme azon mértékben ment feledésbe, a mint a kurúzlók a fát épen életfosztó tulajdonsága miatt kezdték ápolni (l. szűzfa, Sabina, Boldog asszony fája, monostor-fa). S ím a népképzelet gyöngédsége nem engedte, hogy e név elvesszen, hanem megkönyörült rajta s ráruházta a hasonló termetű fákra, a Thujára és rokonaira, valamint a Juniperus virginianára.*).

Az élet füve Orv. Fk. (Teucrium marum) csak a magyarban található föl; de eredete homályos.

A halál fája (Taxus baccata L.), Todesbaum Nathusiusnál, talán azért, mivel nehéz szaga a nép hite szerint éppen úgy mint a sáfrányzacskó örök álmodot hoz. (Közép-német neve Iba, Ifa, ma Eibe, talán csak ez az Ivafa, melyet a „Természettudományi Közlöny“ keres, vagy talán a horvát Iva, a fűzfa?).

Halálfa Tompa (Verbascum thapsus L.).

Halálvirág vagy halottak virága (Calendula officinalis L.), temetőinken gyakori. Éppen úgy a Tagetes patula L. és Philadelphus coronaria L., talán erős illatuk miatt, és a Vinca minor L. örökzöld levelei miatt.

Halálfej a Staphylea pinnata L., magvának alakja s hasonlatossága miatt.

Halálfejeske (Antirrhinum orontium L.) virágának hasonlatossága miatt, és (Spermodia clavus) anyarozs, rozsanya, varjúköröm, alakja és talán hatása miatt.

Külföldi nevek: Halott csontja (Crataeva tapia L.) Nemnichnél és (Dictamnus albus L.) Nathusiusnál „Todten-

*) Ez utóbbi sem kerülheti ki sorsát. A „falusi ártatlanság“ a nyilvános kertekben vagy másutt hozzáférhető fát tévedésből megrabolja!

bein“. — Dögfű (*Utricularia* L.) szaga miatt, síri virág (*Artemisia pontica*) Nathusiusnál és a nemzetközi síri lilium (*Iris sepulcrorum* L.).

Emberfej (*Aceras anthropophora* R. Br.) alakja miatt, általános keletű név.

Embervér v. embervérű fű *Melius*, férfiu vér *Melius* a *Hypericum* több faja, piros nedvök miatt.

Embererő (*Orchis morio*) Orvosi Fk.

Asszonykuci U. o. (*Viola canina* L.)

Aggófü Csapó- (*Senecio vulgaris* L.), német Baldgreis és (*Erigeron canadense* L.), szöszös bevonata miatt. A németeknél Őszember szakálla, Altermannsbart (*Clematis vitalba* L. és *Tilandra tenuifolia* R. Br.) és Vénasszony, Altes Weib (*Ballota nigra* L.) is van.

Anyafű, *Melius*, *Beythe* sat., számos plántát jelel; de a név jelentése inkább orvosi, a mit az „anyaméhű“ név is bizonyít. Ilyenek a sok közül *Alchemilla vulgaris* L., *Arnica montana* L., *Calaminta officinalis* Hausk., *Glaux maritima* L., *Ledum palustre* L., *Leonurus cardiaca* L., *Matricaria chamomilla* L., *Manubium vulgare* L., *Melissa officinalis* L., *Salvia sclarea* L., *Sedum telephium* L., *Thalictrum flavum* L. és *Veronica teucrium* Wahl.

Anyagyökér (*Arnica montana* L., *Athamanta meum* L., *Matricaria Parthenium* L. és *Ophioglossum vulgatum* L.).

Anyarózs (*Spermodia clavus*).

Anyaszegfű (*Caryophyllus aromaticus* L.).

A németeknél van Anya cseresznye (*Vaccinium oxycoccos* L.) és Anyafa (*Lonicera xylosteum*).

Babakacsó (*Primula* L. fajai) bimbó korukban.

Gyermeklánczfű Orvosi Fűvészkönyv (*Leontodon taraxacum* L.) Európaszerte ismeretes.

Fiasfű Orvosi fűvészkönyv (*Aiuga reptans* L.) ostorindáin előforduló hajtásai miatt.

Ide tartozik a „filius ante patrem“ (*Colchicum autumnale* L., tavasszal gyümölcsöz, ősszel virágzik). (*Tussilago farfara* L. és *Petasites officinalis* Moench, melyek előbb virágoznak, mintsem leveledzenek, csak kevés joggal érdemlik meg ezen elnevezést.) — Nathusiusnál az *Epilobium* L. is viseli e nevet, mert beczője fölött nyílik a virága.

Csinos név a lengyel brat, fítestvér vagy brat i siostra fi- és leánytestvér (*Viola tricolor* L.), melynek megfejtését nem találhattam meg (különben l. árvácska).

A német Ungleiche Geschwister 'nem egyenlő testvérek' (*Pulmonaria officinalis* L.) onnan ered, hogy a száron piros és kék virágok vannak.

Ikeres cseresznye és ükörke Orvosi fűvészkönyv (*Lonicera xylosteum* L.), a kettős bogyról nevezték el.

Leány málna Orvosi fűvészk. (*Rubus saxatilis* L.).

Szép leány (*Mirabilis Jalapa* L.).

Szép legény (*Cucubalus* L.).

Az árva viola (*Galanthus nivalis* L.), másképp fehér kigyóhagyma.

Árvácska, árva viola (*Viola tricolor* L.) általános elterjedésű név, németül „Stiefmütterchen“ a mostoha. Leunis (*Synopsis der Botanik*) a következő népregét közli róla: „Csészéje öt levélből áll, melyeket a nép székeknek nevez; a sárga szírom a mostohát ábrázolja, a ki mostoha gyermekeinek (a két nagyobb ibolyaszínű szíromnak) serdülése miatt irigység és rossz akarattól megsárgult, a két oldalas kisebb szírom saját gyermekeit jelöli. A mostoha két széken (két csészelevélen) ül, saját gyermekeinek mindegyike egy-egy széken és a két mostohagyermek együtt csak egy széken!“

Árvalányhaja (*Stipa pennata* L.) ismeretes pusztai fű, hosszú polyvasertéi miatt.

Árvalányhaja Orvosi fűvészk. *Adiantum capillus Veneris* L. a barna; *Asplenium Adiantum nigrum* L. a fekete árvalányhaj; a *Polytrichum commune* L. szőke vagy aranyos árvalányhaj, másképp aranyüstök. *Adiantum Trichomanes* L., *Adiantum ruta muraria* és *Asplenium septentrionale* is jelöltetnek árvalányhaj névvel. Mind a hat név nemzetközi s az első ötnél valószínűleg onnan ered, hogy a páfrányok lombja fiatal korában hajfűrt módra összegöngyölödik, míg a harmadiknál süvegétől származik.

Özvegy virág (*Scabiosa atropurpurea* L.).

FIALOWSKI LAJOS.

TOMPA MIHÁLY KÖLTEMÉNYEINEK NYELVI SAJÁTSÁGAI.

III.

Növényekre vonatkozó kifejezések.

A „Virágregék“ koszorús írója, mint ilyen, tudjuk, odaadó hévvel s különös kedvteléssel kutatta a növényélet jelenségeit, s minden tulajdonságukat igyekezett megösmertetni s műveiben a virágok, mint gondolkozni s érezni tudó lények működnek s emberi hibáik s erényeik vannak.

Azonban a „Virágregék“-en kívül is megtetszik, mily nagy buzgalommal látott költőnk a növényvilág titkai föltárásához, szépségeinek minden oldalú föltüntetéséhez. Ékes nyelven teszi a növényeket s velők kapcsolatban érzelmeit és gondolatait szemléltethetőkké. Sokszor tölti idejét hasznosan a növények néma, de mégis sokat mondó társaságában. Megosztja velők örömét, feledi körükben bűját, vagy náluk kiöntve [panasza keserű cseppjeit, enyhülést talál. Az alsó Borsodvidék önként kínáló természeti kitünőségei, a dús növényzet, a természettől megáldott regényes vidék dalra fakasztják a költőt, s írja igaz érzelmet visszatükröző s ódai magasságú, gyakran istendicsérő költeményeit, s adja szépségben páratlan leírásait, melyekben legtöbbször talán éppen a növényekkel való foglalkozás kelti a leghatásosabb gondolatokat.

Órák hosszanta el-elméláz a szolgaságot nem ösmerő természet nyílt terén. Szemlélgeti a vadon erdőnek növényben dús tájait, jár-kei a zöld mező ezer meg ezer virági között, fölkeresi a nádas, rét és láp titkon tenyésző növényeit, fölhäng a hegyek viruló lejtőjére, kifürkészi a pusztuló várromok, omlófélen levő, elhagyott épületek vadvirágos környékét s itt megnézegeti a legparányibb fűszálat is úgy, mint a magasra felkúszó borostyánt. El-ellítogat a temetőkertbe, melyben az örök álmot alvók dermesztő nyugalma fölött eleven növények fakadnak, fölbandukol az éltető nedvet adó szőlőshalmokra is, hol a hasznos szőlőfajok mellett a buján növő, haszontalan gízt-gaszt, gyimetyomot is szemlélete tárgyává teszi. Szóval hozzáfér a legelrejtettebb helyen, a legjárhatatlanabb tájékon élő növényekhez is. S ama helyeken az állandó növénybarát fárad-

hatatlan kitartásával vizsgálódik s éles tekintete megtalálja a legcsekélyebbnek látszó jelenséget is. Ezért is tud oly részletesen és vonzóan festeni.

A természet örökös változása, a növényélet folytonos átalakulása, az ébredés, fejlődés és enyészet szakadatlan folyása, melyeket a természet igaz szereteténél fogva szorgos figyelemmel kísér, szép és magasztos gondolatokat és hol vidám, hol fájó érzelmet gerjeszt keblében, s azokat saját belsőjével, kedvező és kedvezőtlen hangulatával szoros viszonyba hozva, a népies hitet megtartva, gyönyörű tájképek előállítása közben önti át az olvasó vagy hallgató lelkébe.

Az az érzékeinkre könnyen történő hatás, az a közvetetlen szemléltetés, az az egyszerű s mégis művészi élénkítés, mely Tompának világos, kellemes és szabatos előadásán, s tösgyökeres magyarosságán kívül is, — némi pleonasmust leszámítva, — fő érdeme, ez ad műveinek oly érdeket, melynél fogva a leírt tárgyakat, ezek közt főleg a virágot minden tulajdonságával együtt a leghívebben varázsolja szemünk elé, úgy hogy mintegy hallani véljük még a növények neszelését, zizegését is. Szemléltető s élénkítő előadásának hatásos példáit látjuk föltűnni kivált a hasonlítás, személyesítés, metaphora sikerült alkalmazásaiban, a jelzők bő használatában, a körülírásban stb.

Ilyen, a növényvilágból is szerencsésen vett képek a következők:

Metaphorák, személyesítések, hasonlítások.

Az első ibolyához I. k. 42. Őszi képek I. 182. Jégvirágok I. 261. Továbbá a fia születésére írott költeményben: Együtt hadd lássalak jó szelid anyáddal, Mintha rózsát látnék szelid bimbajával, En meg felettetek Lehajló sötét lomb, mely a zivatartól Híven megvédjelek. — Egy szép élő bokor vagyunk így mi hárman, E bokrot az élet csendes pagonyában Zivatar ne érje; Hanem rakjon fészket kis csacsogó madár, Az öröm békéje! II. 23. és: Sárga hinárvirág volt akkor bánatom, Mely felül hintázik s alig áll a habon, S a pillanat bújja Hajszál gyökerével fogódzott szívemre És nem szakadt belé, hogy kihajtszon újra I. 301. — . . . , a bér cz gyöngyvirága Illatos ajkával hajlik az orcámra I. 299. — Szép pásztorlányunk tözsomszédja volt A Kárpát legdelibb vadásza; Ez a bér czek sugár fenyője, Vihar-

tűrő, bátor, nemes; Az a havas szelid rózsája, Szűz, bájoló, szemérmes. V. 4. — Még akkor (az első menyegzőn) a szív csak remélt, sovárgott, Sejdítve ment a távol cél után; Fakadt a lomb, hozott az ág virágot, S bár űde volt is az: — virág csupán! Most [az arany lakadalom idején] a leélt, gazdag mult néz felétek, Remény, várás kétsége nincsen itt; Omolhat a levél! ti már szedétek Ama termő fának gyümölcseit III. 183. — Minden elmúlt! Maga is a Szerelemnek rózsabokra Mintha fogyna illatából... Mintha lassan hervadozna! De a hűség, mint a harmat. Mely belé az égből cseppen: Szerelemnek rózsakelyhét Tartja hosszan, nyitja szebben. A lomboatlan életfára, Mint az inda ráfonódik; III. 145.

Hullámozik a rét zöld tenger gyanánt, Piros virágok felhányt gyöngyei. IV. 112. A természet keble dagad, feszül. II. 167. csalfa ajkad rózsáin bűm tüskéje sarjad. II. 82. Büszke rózsa, szép királynő lép előre és nyomában szende liljom, a virágok szűz papnője, hó palástban V. 52. a havas rózsája búsul V. 3. mélyen alvó virág. II. 21. Érez és lehel virág, lomb IV. 199. szomjazó virág. II. 12. bús volt a rózsafa s panaszkodott II. 13. habokra hajlong (a nádas) bokrétás feje V. 11. (népies is). az est szelében ingó galy felett pár őszi lomb sáppadtan reszketett V. 73. (A forró déli nap) sütő sugáraitól a zöld lapu megszököltlen ereszti el magát V. 94. v. ö. még IV. 139.)*

Mennyire szereti Tompa a növényeket, önnönmaga is kimondja: Ha a jó sors rám bízta volna: Halmon leendett az én lakásom, A hol repkény nő felfonódva, Fagyal s vad rózsa nyit rakáson stb. III. 224. V. ö. I. 175. II. 101. stb.

Ez okoknál fogva minden lépten-nyomon bukkanunk költőnk műveiben növényekre, s mégis sohasem válik ez által unalmasná, mert mindig tudja a növényeket kedvesen és szeretetre méltóan szerepeltetni, változatos módon, s az ő érzelmeinek igazán megfelelő rokonérzésben megjelentetni. A fájó érzés, a mást is jó kedvre derítő öröm, mind-mind nyernek a növények körében talpra esett s egyhangúságot kerülő kifejezést. I. 156. II. 59. 192. 198. 183. 238. 302. Meghatók kivált a természet haldoklásán és enyészeten támadt gondolatai I. 182. 192. 196. 198. 252. vagy midőn a gondviselés megtagadja másszor bő áldását. (1863.) III. 267.

*) Ezek ugyan már inkább stilisztikai, mint nyelvészeti sajátosságok. De erre nézve nagyon igaz és számba vehető, a mit évekké elzöldült mondott Imre Sándor s a mit célomhoz módosítva így idézek: „A stíl és nyelvezet nem egy, bár oly sokszor fölcseréljük e kettőt, kivált iskolákban; stílt akarván tanítani, nyelvet tanítunk; külsőséget, mely amazzal együtt jár, de nem egy s csak oly viszonyban van, mint okozat az okhoz, alak a lényeghez, forma az esse-hez, mely dat formam. Ha Tompa nyelvezetét figyelemre méltónak leljük, úgy stílját is tanulmányra érdemesnek fogjuk találni.“ Geleji Katona J. mint nyelvész. 21. V. Gy.

Most lássunk költőnkből néhány növényt, csoportonként, továbbá részeit, hangját, cselekvését, állapotját s tulajdonságát, mint láttuk az állatoknál.

Erdei növények: ákác I. 269. bojtorján III. 174. bozót III. 243. IV. 174. bükk V. 99. cseplye III. 18. csipkefa IV. 174. ezerjófű I. 33. galagonyabokor VI. 33. gyertyánbokor IV. 205. gyopár IV. 164. gyöngyvirág I. 42. hangafa II. 172. haraszt I. 174. II. 119. ibolya I. 176. iszalag I. 226. V. 197. jávorfa IV. 147. jegenye I. 36. kikirics I. 28. II. 181. lapu IV. 115. légyfogó IV. 44. liliom IV. 200. vaczkor II. 109. vadszöllő IV. 174. szil IV. 137. vadkomló V. 197. halyag mogyorófa VI. 163. pagony II. 23. III. 119.

Mezeiek: árvalányhaj I. 165. bürök II. 222. csere II. 87. 282. fenyő I. 299. galagonya (a bodzásban) VI. 33. harmatkása IV. 159. iglicz V. 215. konkoly V. 208. lednek V. 208. lóhere I. 141. liczium II. 17. napraforgó IV. 50. nyulárnyék IV. 159. nefelejcs I. 175. ördögboroda IV. 159. ördögsekér IV. 159. paraj II. 16. pipacs II. 74. pitypang IV. 60. puszpángfa II. 191. selyemfű IV. 60. szarkaláb I. 32. szeder II. 122. tengeri IV. 172. üröm I. 176.

Nádas, rét, láp, tenger növényei: bajnokfű V. 213. buzogány I. 302. csáté IV. 154. égerfa IV. 151. fodorsás IV. 159. gyopár IV. 164. hinárvirág I. 301. káka V. 44. kollokán V. 44. VI. 76. liliom I. 299. moh IV. 34. mohar V. 125. mohotka IV. 31. nimfa I. 300. sás I. 302. rencze IV. 159. sárkerep V. 125. sás V. 56. sulyom IV. 160.

Hegyen, halm on találhatók: gomba V. 143. bolond-gomba I. 212. komló I. 218. V. 197. kökény V. 143. sóska II. 118. sóskarengő II. 299. tiszafa VI. 176. (szirten). topolyafa VI. 176. (szirten).

Omladékon tenyészők: (legtöbbször ezt a szót használja Tompa s nem a „rom“-ot I. 25. V. 151. 198.), avar III. 80. bogácskóró I. 91. borostyán III. 313. burján II. 234. fagyál III. 224. folyondár II. 179. repkény V. 152. loncz II. 272. III. 60. II. 234. vad rózsa III. 224.

Temetőben: démutka I. 116. kakukfű II. 79. perje II. 128. szegfű I. 116. stb.

Szöllőben: csalán I. 106. II. 118. csorbóka V. 126. dudva V. 126. laboda II. 116. mohar II. 116. V. 125. 127. stb.

Kertben: hajnalka I. 176. majoránna (ablakban is) II. 229. pimpó II. 55. vérfű I. 176. stb.

Szentírásbeliek: sittimfa III. 100. mirha, tömjén III. 101.

Növényrészek, azokból készült eszközök: bajboncs II. 205. V. 221. csík-kas IV. 160. fagyöngy I. 134. gúzs III. 96. inda I. 226. III. 120. káva: a Nagy Szótárnak 2. sz. alatt

levő értelmében VI. 133. kórószár VI. 89. szírom II. 34. torzs IV. 160. III. 268. túske II. 30.

Növények hangja: a megért, ingó kalászfő hallhatón zizeg, neszel III. 268. hallám az ért kalászt zizegni halkan I. 164. lombzugás IV. 181. zúg a nádas, a viz erdeje V. 11. zúgó cser IV. 150. koronás cser zúg a tetőn IV. 182. kalászhang hangatlan zizegése V. 125. a galyon száraz levél zörög II. 166. a buzaszár hadd ropogjon II. 292. átvitten: zsong (a virágok) méhehangu orgonája V. 52.

Cselekvés, állapot: réten, barázdán kisül fű, kalász III. 289. megrokkann sok, hosszú kazal V. 232. üszögöt kap a buzafő V. 232. szélyelfeslenek a tölgyek bogai II. 167. A bokornak van nyugalma, mikor lombja sem remeg II. 255. deli volt a bokor, s állt zölden, csokrosan, most talpig meztelen, regény, dísz oda van! A tél. II. 301. A kollokán száraz rózsája fellobban VI. 76. Halmán zörgő kóró inog II. 73. a törpe fenyvek tengő szára fut V. 3. omlik a lomb II. 8. a halmon a gyümölcsből terebélyes nagy fa támadt, bíborszínű fényes alma, lepve rajta minden ágat IV. 205. [a pusztuló palota kőfalainak] ragasztékot kelő mag és csira s vékony gyökér tágítja, mint vas ék, moh. televény s erdő borul reá III. 232. Áll a vén cser zordonul, de majd rája lomb borul; ne féltsd, hogy vésszel csatázván sudára ing, ága csattog: a szilárd gyök törzsökével rendületlen áll alattok. II. 106. Ledőlt gyepamlagod befutta a szeder, virágos ágyaid' mohar, gaz verte fel II. 123, s e gnomikus mondás: hosszú hervadás emészti azt a fát, melyet nagy korában tesznek más földbe át II. 123. [az omladékra] vad inda kunkorog IV. 182. rügyeztek a fák II. 189. Vadon szép tájék! a Bükk s Mátra dús rengeteggel dől egymásra, állván ingatlanul, merőn IV. 182. A rencze zöldelőn borítja bé (a tónak) vizét, zsombékos partjain a harmatkása nő IV. 159. A kopár part-élen zsenge pázsit fakadt IV. 33. Lelankadt fű, virág, és a gyenge növény elaludt, kiszült a forró nap melegén IV. 148. A gazban rossz ladik, melynek gazdája nincs, zöld vízzel félig áll, s fodorsás verte fel: a pázsítfolt kihajt, kizöldül oldalán, orrában összedült. csikkas hever IV. 160. Lomb és szellő játszva lebben IV. 200. — Itt vélem helyén valónak megemlíteni, mily ügyesen alkalmazza Tompa népdalaiban a nóták azon sajátágát, hogy kezdő, néha pedig páratlan soraikban a hangulathoz valónak nem látszó, mégis vele összefüggő mondatok fordulnak elő, p. egy növényre vagy más tárgyra s állatra vonatkozó kifejezés. Költőnkél az idevágó helyek ezek: Fakad a rózsafa, Hasad a bimbaja; Tövises galya van, Csak az a nagy baja II. 287. — Elvirított a rozs, meg is értt, Nem leszek én fiú, a tiéd. II. 295. — Habzik a fű, majd meg is dül, Szent-Jánosra

kasza pendül; A rétemet megkaszálom stb. II. 296. — Csip a csanál az útfélen, Országvilág ellenségem II. 294. — Bimbózik a majoránna, Válogat a bíró lánya! Megvénült a sóska-rengő, Ott-hon maradt mind a kettő! II. 299. — A lány, legény hadd izzadjon, A buzaszár hadd ropogjon; Sarló alá meg van dőlve, Piroslík a szem belőle. II. 292. — A mint az elsorolt példák igazolják, a növények emlegetésének az értelmet és hangulatot illetve hol több, hol kevesebb jogosultsága van. (Más tárgyak felhozását a népdal kezdő soraiban l. II. 285—299.)

Tulajdonságok: a fák hulló lombja II. 9. illatban úszó rózsák ezrei II. 13. színes virág hímezve váltja a harmat-gyöngyös levelet III. 217. a szent berek sugalmas lombja IV. 182. a zúgó nádasok sűrű torsa IV. 160. kardos sás I. 176. árnyatlan sás IV. 152. sűrű burján, kúszó loncz II. 234. parti égerfa IV. 160. a rengeteg hatalmas ágú fái VI. 38. a bérczi tölgyek ágán néhány lomb csügg, az is színvesztve, sárgán VI. 41. vihartól védő ákácza V. 73. fanyar (som) V. 115. gyöngyös ágú tölgy I. 135. csak a magas jegenyefák sudara még aranyos este II. 183. a rét zöldellő pázsitán V. 86. a fű závárnyító hatalma VI. 41. szálassevítés II. 101. rengő aranykalász II. 75. IV. 33. halomfedő kalász, ágfedő lombozat II. 282. sűrű bokor, leveles ág, magas fa (népdalban) II. 158. őszi kikircs I. 177. kuszált a rét IV. 153. kúszó repkény V. 153. lekókkadó kalász V. 120. 125. ötszaru sulyom, barna buzogány IV. 160.

Növényes helyek: berek II. 3. bodzás VI. 30. csalit III. 27. VI. 142. fenyér III. 271. szilvás II. 122. VOZÁRI GYULA.

A DEBRECZENI NYELVJÁRÁS.

II.

Hogy a nyelvjárásnak képe teljes legyen, szükséges még hangtani sajátosságainak felsorolásán kívül, mely feladatunknak magvas részét képezte, némely alak s mondattani sajátságokat is felsorolni. E téren azonban nem fogunk többé oly jellemző dolgokkal találkozni; e nyelvjárásnak szórendjében, mondat-szerkesztésében alig van provincialismus.

Alaktani sajátságok.

Szó tövek alakjai. *Disztó-disztaja, ajtó-ajtaja, kettőketteje*; már váltakoznak *p. mezeje* és *mezője*, *erdeje* és *erdője*, *zászlaja* és *zászlója*. A kettőnél több tagu szóknak azonban rendesen hosszú tövei használatosak, *p. takaró-takarója, hízláló-hízlója*. A szokott *bíró-bírák* itt is meg van.

Az igék töveire nézve, különösen a potentialis rag után igen gyakori a nem-teljes tö használata a 2. személyben, p. *láthadd* (láthatod), *tudhadd*, *halhadd*, *mondhadd*, *csinálhadd*,

S z ó k é p z é s. E téren alig lehet valami dialektikus saját-ságot felmutatni. Az igéből lett névszók közt találunk efféle t-képzőseket: egy *sütet* kenyér, egy *főzet* étel, egy *csipet* liszt, egy *dugat* szalma,

A kicsinyítő képzők nincsenek oly gyakori használatban e vidéken, mint másutt.

A szavak összetétele. A tárgyas összetétel efféle alakjai, mint *bor innya*, *fa vágni*, *ház tűz ni* stb. itt is nagyon használatosak. — Összetételek birtokviszonyban rendszeren így: *csizsám talpa*, *füle töve*, *lába fejit fájlajja* stb.

I g e r a g o z á s. Az egyes nyelvjárásokban szerte divatozó szabálytalanságok az ikes igék ragozása tekintetében itt is megvannak habár kisebb mértékben. Tagadhatatlan azonban, hogy ezen látszólagos szabálytalanságoknak az analogia terjedése volt egyik fő indító okuk.

A jel. mód jelen idejének egyes 1. személye mindig a *k-s* alakkal: *eszek*, *iszok*, *alszok*, *jácczok*, *harakszok*, *birok*, *ugrok*, *úszok* stb.

A 2. személyben a sziszegő végű igékhez mindig az *l-es* személyrag járul p. *húzol*, *teszel*, *leszel*, *veszel*, *nyúzol*, *ásol*; nyilván a monotonia kikerülése végett. Vannak viszont ilyenek is: *ugorsz*, *buksz*, *laksz*, *feküccz*.

Szabályosabb a 3. személy pl. *eszik*, *iszik*, *alszik*, *jácczik*, *huz*, *nyúz*, *vesz*, *ás* stb.

A felszólító módhoz a 3. személyben kivétel nélkül *ik* (ék) rag járul: *jöjjik*, *mennyik*, *járjik*, *főzzik*, *egyik*, *igrik*, *csinájjik*, *busujjik*, *ájjik meg* (álljon meg) *aggyik* stb. (hosszú *i*-vel is.)

A feltétes mód 3. személye azon, az előbbivel ellentétben, iktelenül van ragozva: *lakna*, *enne*, *inna*, *aludna*, *fázna*, *ugorna*, *jácczana*, *bizna*, *hizna*, *feküdne*, *emlíkezne* stb.

A tárgyas ragozásnál gyakran előforduló *tj* rendszeren *ss-re* változik, hogyha magánhangzó után áll, p. *üssük* (ütjük), *lássuk* (látjuk), *ugassa* (ugatja), *huzassa* (huzatja), *ríkassuk* (ríkatjuk); *t* után cs p. *báncsa* (bántja), *ráncsa* (rántja), *tarcasuk* (tartjuk), *elköccsük* (elköltjük) stb.

N é v r a g o z á s. A névragok közül a *ban*, *ben*, *hoz*, *hez* helyett csak is *ba*, *be*, *ho*, *he* használatos.

Az *e* harmadik személyi rag igen sokszor *s* továbbképzésben mindig *i*-re változik p. *kezit*, *szemibe*, *fejihe*, *szereteti*, *nevít*, *nevibe*.

Személyragozás az *s*-en végződő töknél: *sassa, piszkossa, lábossa, aranyossa* stb. Viszonyszók személyragozása: *nékik, véllek* v. *véllük, rulluk, túllük*. — *Elibem, elibed, elibe; felibem, közibem* stb. — Érdekes alak: *elődjire*.

Névmások. Személy névmások: *én, te, ű, mink, tik, ük*. A birtokos névmás pedig: *enyém, tijéd, övé, mijénk, tijétek, övék*; ez utóbbi használata nem igen szokásos, gyakoribb helyette az *azoké*.

Pleonasztikus alakok: *ütet, aztat, eztet, mikorára, akkorára, azótától fogva*. A *minditig* szóban eredetibb alak maradt meg.

Jelentéstani és mondattani sajátságok.

A viszonyító névmás három alakja közül *a mék* (a melyik) gyakran áll a másik kettő helyett, pl. *az a mék tennap vót itt, az asszony a mék beteg vót* stb.

Az igeidők közül használatosak az *ir, irt, irni fog*, habár ez utóbbi sokszor más körülírással. Az elbeszélő mult csak elvétve hallható öregektől.

A szenvedő ige t mindig visszaható pótolja, pl. *eladó-dik, megverődik, csinálódik* stb.

Néha a jelentő mód jelen ideje helyett áll a felszólító mód, pl. *mennyünk már* (megyünk már), *igyunk* (iszunk), *fekügyünk* (fekszünk) stb.

Ismeretlen alak *csinálnók tennők* stb.

Divatoznak ilyen névszósított ige alakok is: *űjj a hiszem farkára, nem bánombúl lesz a bánom, nem adomba való vagyok* (nem szeret adakozni).

Személyragos főnévi igenév nem szokásos; pl. „Nincs mit tenni, el kell menni, A rózsámat itt kell hagyni.” (Népd.)

A határozók használatából említhetők: 1) a *vá, vé* rag nincs használatban; 2) a *hol* kérdésre az efféle feleletek, mint *oda vót, oda fel van* stb. igen közönségesek.

A ragok elszoktak maradni a következő szólásokban: *hová mícč? a lakatosék megyek* stb.

Figura etymologica, minők látván láttya, hallván hajja, már csak éltes emberektől hallható.

A kötőszók közül az ellenmondó *hanem* rövidebb *ha* alaktan is használatos: *nem az enyém ha a tijéd, nem én bánom meg ha te* stb.

T á j s z ó k.

acsarkodik: mérgeskedik.
babra munka: apró cseprő munka.
barka: barba buccalis.
berena: deszka kerítés.
bugjos: kuszált, fészületlen hajra mondják.
bűvivel van: bőven, feles számmal.
csatit: lármázik, veszekedik.
csapó: az ostor vége, mely-lével cserdíteni szoktak.
cseşizis: lapda-műszó, midőn alig érinti a lapda a játszó-t.
czábár: rongyos, elhagyott öltözetű.
czuláp: bármilyen czölöp.
czipó: a pattogatott tengeri-nél a fel nem hasadozott szem czipó, míg a kipattogzott *kokas*.
dimatlan: a mi nem áll jól valakinek (van a székelységben egy *dimos* szó rátartí, kényes jelentéssel).
dögön böğő: a halott mellett éneklő diákokat tisztelik meg e czímmel.
ecs: öcsém.
elhány: elver.
feki: fene, a fekibe: a fenébe.
felfenekel: iskolákban a ki-sebb gyerekeken szokta a tanító végrehajtani.

fokad: fakad, a virág fokad.
gebed: dögleni; v. ö. *gebe*.
geráda: ereszt s tornácztot jelent.
geleb: kebel.
górál: hajigál.
hirintóka: hinta.
hováj: csizmadia kés.
karimás-kása: a tányérban szétlapított kására öntött tej-ből készült étel; ha a tejjel együtt főzik: *tejbe-kása*.
kocsány: a toll szára.
kótog: dörömböz.
más-héten: a mult héten.
megtestel: jól elver.
meri: bátorság, pl. nincs meri.
méláz: bámul.
menőkém van: el kell men-nem.
nyakócz: meztelen nyaku.
pihes: pelyhes.
puszli: női ujjas.
spór: kályha.
surgyé: szalmazsák.
sóz; *oda sóz*: oda üt; *rá sóz*: rá tukmál.
tempó: szokás, mód.
tyúkfül: leves alá való tészta.
verécze: léczekből csinált kerítés.
vaksi pilátus: a vak gúny-neve.

P á r b e s z é d .*)

Feri. István! hún vótál?

István. Az érdöbe.

F. Mit kerestél az érdöbe?

I. Ténnap előtt a lovakkal vótam oda, oszt a hogy a Cserén

*) E párbeszéd a Magyar Nyelvészet V. évf. 2. füzetében örségi. s a Nyelvt. Közl. III. k. 14. l. háromszéki nyelvjárás szerint van közölve.

keresztül jöttem, úgy megijedtem hogy na.... Egy nagy füles bagoj repült ki a fa odvábúl, asz gondoltam hogy... .

F. Aó! hát oszt mi csinálsz a bagojjal?

E. Hát az íletnél kikötöm, osz mind elijeszti a madarakat. Hát te hová ballagsz?

F. Én is igyekeztem a Cserébe; majd csíphadarónak valót — mondok — meg abroncsnak valót keresek, ha tanálnék.

E. Hát, ecsém! biz itt nem igen tanálsz, hacsak oda át nem míccz; asz bizon levagdalták vóna, akármennyi is lett vón.

F. Hát te hún kaptad?

E. Ott, a visz szílin kaptam vagy kettőt, de nem valami derík biz a. Hát mit dógosztok most ijenkor?

F. Vót ety kis búzánk, asz csípejjük mán harmadnapja; de bizon keresztye nem ereszt fél köblöt.

E. Az idén bizon sehún se ereszt annyit, mer a buza megsínylett. Hát hajdínátok lett-i jócskán?

F. De hogy lett, az Isten álgya meg, kísön vót a vetís, az eső meg rájött, osz megnyomta, mos mám meg alig hogy ereszt egy szemet is.

E. A miénk meg megrökönyödött; oszt laposba vót, hát a hóharmat erősen megcsípte. Nem hallottad, hogy mikor szedik a szőlőt?

F. Úty hallottam, hogy a jövő héten akarnának szüretelni; nem tom, lessz-i belőle valami vagy se. Asz beszíllik, hogy Jancsi meg Gyuri tennap este birkósztak; hallottad?

E. De láttam is ám. Emberül megagyabugyálták egymást.

F. Tudod hogy mír?

E. Hát a hegyről jöttek, ríszegek is vótak, oszt az uton össze is vesztek, osz Gyuri ugy oda vágta Jancsit (v. ugy oda teremtetten) egy bikfa tövibe, hogy szinte megnyekkent belé, aótán meg ű is néki ment Gyurinak, oszt az orczáját egészen tele karcolta; egész komédiát csináltak ott. — Ni, tán búsulsz. Mi lelt?

F. Mikor ides megin beteg, tán mán vígín is van.

E. Az öregség utólíri az embert; ne búsúj azír semmit. Istennél az akarat.

F. Hát Isten megálgyon.

E. Jócczakát.

F. Aggy Isten.

KÚNOS IGNÁ CZ.

ADATOK AZ IGEKÖTŐK HASZNÁLATÁHOZ.

1.

be: Komámasszony köntösét *beiszom* (Thaly, Vitézi énekek. I: 388.).

el: Hogy ha magadot akarod *ell készíteni* és *ell rendelni* ehhez a' lelki áldozáshoz jödi *ell* (Laurentius lelki viad. 226.); Futaban Huiadi ket Török kezében túrtének ho' akada, mind a' kettő gyalok lovarol le szálla szablaiai *elle* hania (Nagy Bánkai, Hunyadi János 10.); az ételtől magokat *el-fogják* (Miskolczi, Vadk. 41.); *elszánám*, hogy mily gyámoltalan (Bethlen önéletírása II. 7.); majd hogy *el* nem fakadok nevetve (Vitézi ének. II. 386.).

fel: Tigris tejjel talám *Tartott fel* anyám (Vit. én. II. 286.); feladok én e vén megaggott fatuskón (u. o. 260.); szép orczád fénye *fel-tetszven* szememnek (Gyöngyösi, Char. 51.); a' leplet a' mikor *fel-fedi* (Gy. Cup. 16.); lovára hamar fel esek (Idari P. „Nagy Sándor“ 8.); a *feltetszett* új hóldat köszöntik (Misk. Vadk. 31.); eszét eszemmel *fel* nem birom (Faludi Nem. assz. 9.).

ki: mire szükséges a Tettetés, ha egymásnak elegyesleg hiszünk? Ez az, mely orczádat *ki-fedi*, szivedet *bé-zárja* (Laskai „Polgári tudomány“ 279.); a' sok Officzerek *ki-tudván* (engemet) házamból, szállást másutt kérek (Gyöngy. Cup. 17.); Könnyen lehet ez alatt *kitanulni* Kolozvárnak állapotját is (Rákóczy F. levéltára II. 135.); Ha kegyelmed Hogyja-módon fog a' dologhoz, én-is ki-tészek magamért (Faludi n. a. 30.).

meg: *meg-felejttem* minden fájdalmitat (Boda Józs. Emberi nemzet törv. 89.); talám *megérem* im ez hordó lifzttel (Vit. én. I. 413.); minden rejtekeket *meg-bujják* s *fel-verik* (Gy. Char. 42.); most maiusbanis csak nem *vészén megh* az hideg bennünket oly nagy hó eset szépsi (Czombor Márton, Utleírás 140.); egy mesét mondoc ha meg tallallyatoc (Batizi András, Keresztény tudomány 82.); semmiképen az én marhámát meg *vissza* nem akarják adni (Erdély és porta 142.); be szokták földni hogy por vagy más hulladék meg ne eshesse (Faludi n. a. 14.).

KÖNNYE NÁNDOR.

2.

A jelentéstannak egyik érdekes fejezetét teszi az úgynev. igeekötők változatos használata, mely a helyi jelentésből kiindulva számos finom átmenetben a legelvontabb viszonyok kifejezéséig fejlődik. Hogy e tekintetben még a *meg*-re nézve is, mely eddig legbehatóbban volt tárgyalva*), milyen érdekes észleleteket lehet

*) Budenz „A magyar *meg* igeekötőről“ Ny. Közl. II. (kivonatban Nyelvőr II: 433). V. ö. még u. a. „A m. *el* igeekötőről“ NyK. III. (kivon. Ny. II: 483). Komáromy „A *be* igeekötő szerepe“ Ny. III: 128, 157. S. Zs.

még tennünk, hadd mutassa a köv. rövid összeállítás, melyben ez igekötőnek már tisztán nyomósító, a cselekvésnek nagyobb mértékét, erősebb voltát jelző szerepe van:

ennye de mög-ütem Ny. II: 514; igen megcsodálkozott III: 279; avval nem kérkedel meg senkinek (Krizsa közl.) Szépir. Figy. II: 2: 14; megállj, majd megtréfállak, majd megjátszom veled Mer. er. népm. 152; feltette magában, hogy megjátszik a feleségivel Mer. dun. népm. 139.; egy darabig megtart (eltart) Nép; néha még a tüzelő fája is meghibázott, Pap pal. népk. 101; úgy megdörgött Ny. IV: 135; úgy megsírtak, ríttak szótlán Gyul.; úgy megdölyfösködtek, úgy megordítottak, hogy... A. Haml. 76; hogy megcsaholnak a hamis nyomon o. 118; s mikor beér a gazdája, úgy megvihog, úgy megkapál, Tóth K. költem. 32; F. miniszter keservesen megszenved Ny. I: 286; ugyan megszenvedett SzK. Nib. 293; úgy megtündöklök czipőjének csatja (Komócsy) Pet.-társ. Lapja I: 14. sz.; — úgy megsüt-főz, hogy no Ny. VI: 469; ..de meghisznek neki A. II: 168.

Némely igekötőkkel még senki sem foglalkozott, pedig érdemes volna kutatni a *le*, *föl*, *ki*, *át*, *vissza* stb. igekötők jelentéseit, melyek közt szintén találunk afféle átmeneteket. P. a *le* igekötő sajátos szerkezetű kifejezéseket alkot az effélékben: *lehámoz*, *lekantároz*, *legyeplőz* (lovat, p. Ny. VI: 584), *lejármol* ökröt, *lenyaklózza* az ebeket A. Szentiv. 201, *lezaboláz* A. T. est. VI. én. — Egészen hasonlók a megfelelő *föl*-ös szólások: *főlkantároz*, *fölruház*, *fölköltőztet*, *fölvirágoz*, *főlkoszorúz*, *főlczífráz*, *földíszít*, *fölékit*, *ékesülj fel* Vör. stb. — Aztán a *le*-nek megalázó, s a *föl*-nek magasztaló jelentése: *lepiszkol*, *leszól*, *lefőz*, *ledicsérte rútol* stb.; *földicsér* stb. — A *föl*-nek megszüntető jelentése a *fölzár*, *főltakar*-félékben (l. Ny. II: 273, kérni fogjuk, hogy *felföldjék* ajkai Vör.) A *ki*-nek hasonló jelentése a *kizár*, *kitakar*-féle szólásokban. S aztán még egyéb átvitelek is vannak, p. *kicífráz*, *kifest*, *kirak*, *kivarr*, *kiszégeztek* egy hordót IV: 37 = *kivérték* szeggel | *fölszólal*, *főlkiált*, *fölsókajt*, „mind a ketten *fölnevetünk* — *főlkaczagunk*“ Tóth K. 109 | *főlfogni*, *főlszámítani*, *főlbecsülni*, *főlébred*, *főlérez*, „emberelme csak *fel* birja-é *gondolni* ezt?“ A. Haml. 34 | *citera* *fűrés*, *levan* az egész, Nép; annyira még nem *vagyok le* (azaz leverve, lesujtva), Nép; stb. stb.

Tanulságos volna annak a vizsgálata is, mikor használjuk a személyragos *bele*, *red*, *hozzá*, *neki*, *rajta*-féle igekötőket, s hogy micsoda észjárásbeli, hangulatbeli különbség van p. e közt: *rávigyázz* ám a gyerekre, s e közt: *vigyázz* ám a gyerekre. V. ö. még: nagyon ráhasonlít az apjára, és: nagyon hasonlít az

a.; *nekimegy* a falnak, és: a falnak megy; ahhoz *hozzátette* a másikat; a szomszédba *beleszeretett*; „úgy hogy reám is alkalmasint *reám*-illenék az....“ Báróczy munk. VIII. k. VIII. l. stb.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Figyelemre méltó szók és kifejezések egy mult századbeli szakácskönyvből.

- lapító fa*: sodró fa. 9. — *lapos serpenyő* 37.
laska: metélt 9.
lassú tűz 165.
lágycát a birsalmának 166.
lángotska: egy kis liszt lángotskát ránts belé 76.
Lása vagy *Pisztritzgomba* 46.
lássad: ha megakarod borsolni lássad 46. lássad te mint szereted 12.
lehessen: vegy nyoltz lémonyát hogy jobb lehessen 97.
Lengyel patyolatból tsinált satskó 186.
levessen süsd a petsenyét 47.
lév-sűrő 7.
malosa bor 59. — *mákozd-meg* 145.
medentze: tedd egy tálba vagy medentzébe 100.
mellyesztett lúd 10; meg — 28.
méreg: vereshagyma mérge = ereje 89.
mézelní 14; meg- 42: czukrozni.
minémű: a minémű édesen szereted. 169.
morsolly kenyér bélet 36; morsált k. 75.
nádmézzel (czukorral) vagy egyéb mézzel. 31.
nyársatska. 85.
nyomtasd-meg erőssen tiszta ruhában. 192.
oltalmazd, hogy meg ne égjen. 167.
ormóját a káposztának. 2.
öregen (= nagyjában) megfőtt. 68., 84. öregetske töltsér. 106. semlye kását verj belé míg öregetske lészen, hogy aztán megöregedik. 191.
ösztövér = sovány. 14.
páloedgyék-meg. 93.
párol: hadd párollyék magában. 90. párolódgyék. 129.
párlugban áztatni. 181.
petz-olaj. 340.
pinyátában megsütni. 158.
pipét vagy reczét. 56.

- piroska*: olyan mint a piroska tsakhogy húsból áll. 15.
pohárotska 3.
poronyó = porhanyó. 99.
porozd-meg fahéjjal. 189.
porsoló. 97. *portzogósan* esik. 127.
Posár = ponty. 134.
poshad: hogy magában meg-poshadgyon. 130.
pörsülőbe vagy *serpenyőbe*. 50.
Pujpunella 126.
meg-rántják = ki rántják 10., megrántódgyék. 84.
reczés rézzel vagy fával forgasd öszve. 100.
ropogtat: tedd tűzhöz s ropogtasd-meg. 117.
rostás kalán. 106.
savanyútska. 82.
sárga murok = sárga répa. 30.
sebes szén. 73, sebes tűz. 165.
sártli. 189. — *sódor* = sódar. 33.
sós Kaposzta. 1. — *spéciálé*. 38.
suhad: dörzsöld kezedd a míg a borsó haja lesuhad. 131.
sűrű: fatsard ki sűrűjét. 4. — *sűrűtske* 17 — *kébb*. 41.
szag: hogy elvegye hideg szagát. 162.
szálatska 13, szálatskával szedd ki. 99, vagy rostélyon vagy
szép *szálkán* süsd meg. 68.
száll: hogy a legyek meg ne szállják. 62.
szárazt: megszáraztják kementzébe. 115.
szeg: szakaszd-el négy szegre. 15.
szelt: lapos szeltre. 7. 12. vékony szeltenként. 18. szeltetske
szalonna. 29. szelt modgyára. 49.
szerdéket forrald fel. 87.
széled: a gyökeret kösd öszve, hogy el ne széledgyen. 128.
szép étek. 34. — *szin-méz* 51.
szijald-meg. 102. (lásd Ny. VIII. 38.) szijalt rák. 81. 82.
szivarkodgyék le a vize. 70.
szolgál: az is egyet szolgál, 47.
szoros bimbója a rózsának. 175.
szűrő: a veres tsipkét hasítsd két felé tisztítsd ki jól a
magvát s a szuróját. 181.
tajték = hab. 18. mihént tajtékat kihánnya. 10.
tar petsenye. 48.
temérdek = vastag: újod temérdekségére. 91.
temperáld-meg vízzel, 92.
tengeri szőlő. 38, 58. *tengeri barátzk*. 180.
tepza 194. *tedzsibe* (? tepszibe) tedd, mely rézből
legyen. 120.

- tormázd-meg.* 8.
torsa: torsátskája 2. a birs alma torsája. 169.
töröt foghagyma. 7.
tova: a másikat tova egybe kell dugni. 93.
trágyázd-meg mézzel = czukrozd meg. 35. *trágyázd-meg* zsirral. 45, 87,
turódzik: hogy meg ne turódzék. 7.
udvari módon, ha akarod feladni. 38.
újj: fél ujjodnyi kenyeret. 155.
üss eczetbe tyukmonyt. 28.
vad: hogy föjjön ki vadsága. 56. nyomtasd ki vad levét. 56.
vastagotskán nyujtsd el. 146.
vápa: de a kalánt ne vápájával fordítsd 159. (I. Ny. VIII. 37.)
verd által szítán. 10, serrel verd öszve. 92. az által vertt borban. 54.
vetrencze módon metéld el 16. rakd tálba vetrencze módon. 49.
viaszos megy. 174.
vond fel nyársra; *vontasd-meg* hideg vízzel. 141.
vedd ki az almának *völgyét.* 73. (V. ö. Mátyás F. Nyelvtud. II. 79.)
zsir: aztán tégy valami zsirban, akár hāj, akár vaj, akár szalonna legyen. 12. egyébb zsirral. 51. fa-olajjal kell meg-*zsírosítani.* 46.

MÉSZÁROS VILMA.

H I R E K.

Fölfödözött codexek.

Bár elkésve, följegyezzük azon olvasóink számára, kik máshonnan még nem értesültek felőle: hogy egy év óta codexirodalmunk egy egész ismeretlen nyelvemlékkel és egy kiegészítő codextrésszel gyarapodott.

Lobkowitz codexnek nevezte el az elsőt fölfödözője. Csontos János akadt rá mult évi tanulmányi útján, melyet a Nemz. Múzeum megbízásából tett a bécsi, prágai s németországi könyvtárakban. Prágában figyelmeztették egy 16. szban írt magyar imádságos könyvre, melyet Raudnitzban Lobkowitz Mór herczeg könyvtárában őriznek. Kiderült, hogy a codexnek egy részét 1513 és 1521 közt, más részét 1514-ben s ismét más részét a 15. sz. végén vagy a 16. elején írták. Csontos az 1879-ki „Magyar Könyvszemlé“-ben ismerteti és nemcsak hosszabb mutatóványt közöl belőle, hanem három lapnak fényképi úton készült másolatát is. Ismertetése külön füzetben is megjelent „Ismeretlen Magyar Codex“ czímmel.

A Jordánszky codexnek (melynek néhány levele a múzeumi könyvtárban, nagyobb része pedig az esztergomi káptalan levéltárában van) megkerült majdnem egész, eddig hiányzott darabja. A kézirat Csemez győri tiszttviselő birtokában van. Először Szombathy Ignác szólt róla a győri „Hazánk”-ban s közzé tett belőle egy-két részletet. Hogy a kézirat a Jordánszky codexbeli bibliafordítás hiányzó része, azt nem csak tartalmából lehetett következtetni, hanem a közlött részletnek nyelvéből, ill. írása módjából, mely egészen a Jord. c.-ével egyezik, legfőltűnőbben a hosszú *é* hang jelölésében (*ee*). E kéziratot a Könyvszemle legközelebbi füzete fogja hasonmásokkal bemutatni. — Nem sokára közre kerül a Jordánszky c. többi részével, mely éppen megjelenőben van (RMNyelvmélekek VI. kötete).

Ezekkel kapcsolatban megemlíjük, hogy a Halotti Beszédet e hetekben sokszorozták először fényképi úton: a fényképet átvitték czinkre, és így készült lenyomata van mellékelve Simonyi Zs. ily című értekezéséhez: „A Régi Nyelvmélekek Olvasásáról. Fő tekintettel a Halotti Beszédre. Különnyomat a MNyelvörből.”

Irodalmi hírek.

Zrinyi Miklós Szigeti Veszedeleme, régibb irodalmunknak egyik legnevezeteseb, s nyelvi tekintetben is érdekes könyve megjelent mint a „Magyar Remekírók” cz. gyűjtemény IX. s X. kötete a Franklin társulatnál, díszes kiállításban (ára 1 frt 40 kr.), még pedig ezúttal híven az első kiadás után.

„Az kopaszsa gnac diczireti”, egy érdekes kis nyomtatvány (Kolozsvár 1589.), melynek egyetlen példánya az Erdélyi Múzeum könyvtárában van, megjelent az Erdélyi Protestans Közlönyben s innen átvette a Vasárnapi Ujság is. Külömben megvan másolata az Akadémia kéziratárában is.

Arany Jánostól is jelent meg ismét egy egész kötet, és szükségtelen, hogy ajánljuk nyelvészeinknek és filologusainknak: Aristophanes Vígjátékai. I. kötet. Kiadja az Akadémia. Ára 2 frt.

„Finn Nyelvtan olvasmányokkal és szótárral. Irta Budenz József. Második, mondattani résszel bővített kiadás. Bpest 1880. Kiadja Knoll Károly.” (208 lap. Ára 2 frt.) — Érdekes találkozás, hogy a magyaroknak írt finn nyelvtannal egy időben jelent meg az első finnül írt magyar nyelvtan:

„Unkarin Kielen Oppikirja. Tohtori J. Szinnyei'ltä ja Antti Jalavalta.” (A magyar nyelv tankönyve. Szinnyei J. doktortól és Jalava Antaltól. Helsingforsban, a Finn Irodalmi Társaság kiadása.)

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

„Tapasztalva a t. szerkesztőségnek abbeli szívesességét, hogy a hozzá intézett kérdésekre — eléggé meg nem becsülhető — készséggel ad feleletet, tisztelettel kérem, hogy az alábbi hat kérdésre szíveskedjék felelni. — Alázatos szolgálja. T. A.“

1. „Ha e szó *elnök* hibás (a mit nagyon könnyű megérteni), — mivel pótolhatnók azt? E kérdésre önkénytelenül az *előülölő* jut eszembe, mint a mely mind a fogalom kifejezése, mind korrekt alkotása tekintetében egészen megállná helyét. Itt azonban egy nehézségbe ütközünk — s ez az, a mire voltaképen a t. szerkesztőség szíves figyelmét felhívom: Hogy mondjuk akkor az *alelnököt*? Természetesen *alelölölölő*! (öt magánhangzó közt négy *l*!) Ez nem elég. Ha azt akarom már most mondani, hogy valakit alelnökkül választottak, így kell mondanom: *alelölölölölöl*. Szabad ez az eufonia rovására?!“

F. Ma már, fájdalom, ép oly hiú törekvés volna az *elnök* rovására a helyesebb *előülölő*-t divatba hozni, mint akár *szivar* helyett a *czigaró*-t vagy *tan* helyett a *tanítás*-t. Ilyen egészen elterjedt és egy v. más okból mással föl nem cserélhető *szóra* nézve, hiába, le kell mondanunk a javítás lehetőségéről, annyival inkább, hogy a javíthatók és helyettesíthetők szerencsére úgy is sokkal nagyobb számmal vannak. — Azonban ha az *elnök* valóban a még kiírthatók közé tartoznék, az a körülmény nem sokat nyomna a latban, hogy az *előülölő* s az *alelölölölő* v. *alelülülölő* nem hangzik valami szépen. Mert maga a szabadon fejlődő élő nyelv a szép hangzattal mit sem törődik; a többesképzőt péld. valamint egyéb szavakhoz, úgy a *kakuk* szóhoz is *k* alakban teszi s azt mondja *kakukok*, *kakukokat*, *kakukoknak* stb. A jó stilista, a gondos költő természetesen kerüli az ilyeneket, s rendszeren könnyen is elkerüli (a jelen esetben p. azt mondaná: *kakuk madarak* stb.). Külömben az *elülölölő*-t is ezzé enyhíthetnők: *előülölő*, s akkor az *alelülülölő*-ből p. *másod előülölő* lenne.

2. „Nem tudtuk eldönteni, melyik van helyesebben (helyesen!) írva: *Dunapart*, vagy *dunapart*?“

F. Ez inkább szokás dolga, mint elvi kérdés. A *dunapart*-ot ugyanis vehetjük köznévnek is mint a tengerpartot, vízpartot, rakodó partot, árokpartot, s mint a *dunavízet*. De vehetjük tulajdonnévnek is, mert csak egy meghatározott partvidékre vonatkozik. Az irodalmi szokás úgy látszik inkább az utóbbi fölfogáshoz hajlik, s azt írja: a *Dunapart*, a *Tiszapart*, a *Tiszahát*, a *felső Tiszavidék*, a *Dunamellék*, a *Érmellék* stb.

3. „Nem akarják nekem elhinni, hogy *lánczhyd fő* hibásan van mondva *lánczhyd fej* helyett. Pedig ez igen egyszerű. Fogadja el a t. szerkesztőség a bíró szerepét, ítéletében megnyugszunk.“

F. A kettő egyenlő helyes. Mért volna az egyik hibásabb, mint a másik? Talán átvitt értelemben nem használjuk a *fő* alanyesetét? Hát a *kútfő*, a *hét fő* stb.?

4. „Nem germanizmus-e a „*tessék, méltóztassék helyet foglalni*“ (még akkor is, ha tudjuk, hogy a francia *prenez place*-t mond), utánozván a német „*Platz nehmen*“-t? Legjobb esetben affektálás azoktól, kiknek „*parasztos*“ az ivad, évad a „*finom*“ *idény* mellett s a „*tessék leülni*“ a *szép* (?) „*helyet foglalni*“ mellett. Nem is lehet, hogy egy nemes ügyvéd vagy egy tanácsos felesége „*üljön*“ mint valami kocsis, — az „*helyet foglal*“. (Ide valónak tartom megjegyezni, hogy felesleges „*helyfoglalással*“ kínálnom vendégemet, mert hisz *helyet foglal* a fizika törvénye szerint *no lens volens*!)"

F. Itt avval a szokásszentesítette illemszabállyal van dolgunk, mely azt kívánja, hogy némely esetekben valami üres, haszontalan, semmit mondó, sőt néha ostobaságot mondó frázist alkalmazzunk, mikor a nélkül is éppen annyit mondtunk volna. Bizony mikor a szolgabíró azt mondta, hogy „*kegyelmedet huszonötig csapatom*“, nem a kegyelmét csapatta szegénynek, hanem testét. Mikor azt mondjuk, hogy ő *Nagyságával* vagy ő *Méltóságával* akarunk beszélni, akkor sem a nagyságával, hanem a fejével akarunk beszélni. Ha azt mondjuk egymásnak, hogy *alázatos szolgálja*, egyikünk sem veszi szó szerint, s mind a ketten okosabban cselekednének, ha jó napot kívánnának egymásnak; szintűgy akkor is, mikor jónap-kívánás helyett avval dicsekszünk, hogy „*van szerencsém*“. Ide tartozik a sok *kérem alássan, könyörgöm alázatosan* stb., gyakran olyanokkal szemben, kiket a szóló lelke mélyében gyűlöl, v. legalább értelem s jellem tekintetében mélyen maga alatt lát. — Bizony bizony, a ki kész minden pillanatban vkinek szolgájául elismerni magát, az szolgalelkűségében nem messze áll a czopfos sínaitól, a ki nem is igen használja beszéd közben az „*én*“ szót, hanem majd „*rab-szolgá*“, majd „*ostoba*“, majd (ha koros) „*vén számár*“, „*vén test*“-féle névvel nevezi jó magát. (L. a sínai udvarias szólás-módokat Müller M. „*Ujabb Fölolv.*“ 33, 34.)

5. „Mínthogy a *könyvtárnok* többi nok-nökös társaival együtt rossz, helyes-e (a mint a tudomány és műgyetemi olvasó-körben használja egyik tisztviselő): *könyvtáros*?“

F. A *könyvtáros*-t helyeseljük, s mínthogy világosabb és magyarabb, elterjedését is óhajtjuk; szintűgy a Népszínházban

használatos *ruhatáros*-ét és *pénztáros*-ét. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a *könyvtárnok*, *pénztárnok* szók nem eshetnek olyan kifogás alá, mint a *tábornok*, *parancsnok*, vagy éppen *ülnök*, *elnök*-félék, mert a *tárnok* nem ujkori szóalkotás, hanem régi szó s az *udvarnok*, *pohárnok*, *bajnok* stb. szavakkal együtt a szlávsgból való kölcsönvétel, tehát amaz ujakhoz úgy viszonylik, mint p. a régi *kádár* és *buvár* az ujonsült *tanár* és *hordár*-félékhez, vagy a régi *veszély* a mai *ünnepély*hez stb.

6. „Nem találja-e a t. szerkesztőség botrányosnak, hogy hirlapokban, országgyűlésen, hivatalokban, sőt már a „romlatlan“ iparosok közt is rohamosan terjed a *lett kitűzve*, *lett megsértve*féle kifejezés? És ha igen, méltóztassék indítványomat elfogadni: A kultuszminiszter adjon ki (könnyen, igen könnyen érthető) nyelvtanokat, a melyekből kellő számú ingyen példányokat fog kiosztatni.... legegyszerűbben is az ujságoknak és honatyáknak, hogy tanulják meg mint *Johannok*, a mit nem tanultak meg mint *Hansok*!”

F. Sok dolgot találunk mi is botrányosnak, sokat még botrányosabbnak, mint az itt érintettek, és indítványához mi részünkről szívesen hozzájárulnánk, csak az a kérdés, mit szólna ez ábrándos gondolathoz a közoktatásügy-ör, a kinek sokkal fontosabb és szükségesebb dolgokra sincsen pénze.

* * *

7. „Felvilágosítást kérnénk az e fajta régi magyar szavak etimológiájáról: *alkalmatos*, *félelmetes*, *figyelmetes*, *irgalmatos*, *kellemetes*, *szemérmetes*, *szerelmetes*, *szorgalmatos*. A kérdés t. i. az, vajjon csakugyan az *at-os et-es* kettős képző ragadt-e az *alkalom*, *félelem*, *irgalom*, *szemérem*, *szerelem* főnevekhez, a mint a látszat mutatja, vagy pedig másként és ha másként, miként ment végbe ezen régies mellékevek képződése?”

F. Ez a kérdés eddig megoldatlan és bajos is megfelelni rá. Az *alkalom* és *alkalmat(os)*-hoz hasonló páros alakok *hit* és *hitel* (v. ö. *lep* : *lepel*), *jó-tét* és *jó-tétemény* (v. ö. *vet* : *vete-mény*), *hagyat* fn. és *hagyaték* (v. ö. *ját-szik* : *játék*), *viadal* és *viadalom* (v. ö. *al-szik* : *álom*). Mindenütt a második szóban egy főlős főnévképző van — látszólag. Budenz úgy magyarázta őket, hogy a *hitel*, *tétel*, *tétemény*, *hagyaték*-beli *hit*, *tét*, *hagyat* nem főnév, hanem ige, s hogy itt a *t* képző olyan, mint p. a *sirat*, *félt*, *köszönt*, *osont*-beli *t*, melynek majd mozzanatos (pillanatnyi), majd nyomósító jelentése van. Így kell a *viadal*-beli **viad* alapige mellett (*vi* : *viad* = *ri* : *riad*) a *viadalom*-ban egy **via-dal* alapigét fölvennünk (mint *vag-dal*, *rug-dal* stb. és *fájdal* Jord. cod., egyszersmind a *fájdalom* alapszava). — Ezek szerint az *alkalmat(os)*-beli *m*-ben szintén igeképzőt láthatnánk,

még pedig azt az *m* képzőt, mely az *élemik* (Ny. V. 27), *folyamik*, *futamik*, továbbá a *folyamodik szólamlik* stb. igékben s a *hallom-ás*, *látom-ás*-féle főnevek alapszávaiban szerepel.

8. „Régóta kérdezem szakemberektől, de fölvilágosítani egy sem tudott, miért kell a „higyen” szót *gy-j*-vel írni, holott a *tesz*, *vesz*, *visz* ige-ökből csak *tegyen*, *vegyen*, *vigyen* lesz? — Egy időben már így irtam: *higyen*, de akkor megszólítottak, hogy ezt *j*-vel kellene írni. Ha előálltam érveimmel, azt felelték: Kell okának lenni, mert így iratik mindenütt! — Ezt az okot, melyet állítanak, de rámutatni nem tudnak, ohajtanám Önöktől megtudni.“

F. Hogy a *hisz* ige fölszólító alakját másképp írják, mint a *visz* stb. igékét, annak oka az, hogy csakugyan másképp hangzik; nem *higyen* röviden ejtett *gy*-vel, hanem nyújtottabb, erősebb *gy* hanggal, úgy mint p. *viggyan*, *buggyan*, *faggyu*, *méggyet*, *üggysel-bajjal*, *ürüggysel* stb. Természetes e szerint, hogy ha így ejtjük, így is kell írunk: *higgyen*. — Hogy e h. azt írják: *higyen* (*higy-jen*), ebbe a hibába talán azért estek, hogy az írók öntudatlan a hasonló hangzású *haggyon*, *faggyon*, *fogyjon*-féle fölszólító alakok hatásának engedtek. Az utóbbiakat etimológikus írásunk módja így követeli, ellenben ha *higgyen*-t ír az ember, akkor önkénytelen vmi *higy-ni* igtét föltételezett, pedig olyan nincs. — *Higgyén* azért van nyújtott *gy*-vel, mert eredetileg *hiv-gyén* volt (*hiv-ő* *hiv-és*), s már most csak az a kérdés volna hátra, hogy hát miért nem mondjuk éppen úgy *viggyén*, *téggyén* stb., holott ezeknek is *viv*, *tév* a tövük? Erre azonban egyelőre nem tudunk felelni.

(V. ö. Ny. VI. 490. — Antibarbarus. — Simonyi, Nytan 52. 1) b. és 349.)

9. „A M. T. Akadémiától kiadott „A magyar helyesírás elvei és szabályai. 1877.” 24. §-a ily cím alatt: „A szórészek elválasztása a sor végén” nem részletezván a kérdést vagyis tárgyat eléggé, nem tudunk eligazodni arra nézve, hogy a rag-os szavak miként választhatók el? P. hogyan kell elválasztani ezeket: *asztalon*, *asztalért*; *hidon*, *hidért*; *borért*, *sörért*, *ezüstért*; *halálíg* stb. Csaknem hajbakapásig mérgesedvén el nálunk a kérdés, t. szerkesztő urat kérjük, hogy erre való nézetét nyilvánítani — bármily röviden — szíveskedjék.“

F. Ama §. így kezdődik: „A szót a sor végén nem az elemzés, hanem a tagolás szerint választjuk el; tehát nem így: *sok-ad-al-om*, *óv-a-kod-ás-om-at*, hanem így: *so-ka-da-lom*, *ó-va-ko-dá-so-mat*“. Nyelvtanaink is így tanítják. Tehát: *asz-ta-lon*, *as-za-lért*, *hi-don*, *hi-dért*, *bo-rért*, *sö-rért*, *ezüs-*

tért, ha-lá-lig. — Csak az összetett szavaknál ügyelünk az elemekre: *asz-tal-áldás, hid-osz-lop, bor-ág, sör-é-lesz-tő, e-żüst-ó-ra*, nem pedig: *asz-ta-lál-dás hi-dosz-lop bo-rág, sör-ré-lesz-tő.*

10. „Az *ara* (sponsa, braut) szófejtő magyarázatát kérem; Budenz szóegyeztéseiben nem fordul elő; kölcsönzött szónak nem találtam, nincs-e tehát valami összefüggésben az *ara* szó az *arrha* szóval (arrha = zálog, bánatpénz a házasulandók eljegyzésénél).“

F. Merész vélemény, ámbár támogatható az *eladó lány*-féle kifejezésekkel is, s CzF. szótára is az *ár* szóból magyarázza. — Különös az, hogy a Nyelvtörténeti Szótárra eddig gyűlt adatok közt az *ara* nem fordul elő, s így a szónak jelentése történetéről most sem tudunk többet, mint a mit CzF. szótára mond: „Népnyelvben ismeretlen szó. Párizspapai szerint megfelel neki a latin *nurus*, mely a. m. meny. Valamint pedig a *meny* és *asszony*-ból összetett *menyasszony* jelent völegénynek eljegyzett nőt, hasonlóan nemesebb és irodalmi nyelven *ara* a. m. menyasszony. Furcsaság gyanánt följegyezzük, hogy Molnár Albertnél *ara* latinul sororis frater, németül Schwester-Bruder, mely rokonsági viszony előttünk értetlen“. — Mátyás Fl. Nyelvtört. Szótárkísérlete sem tud róla többet, s vég szavait (I: 65) mi is magunkévá tehetjük: „Jutalmat érdemelne, ki *ara* irodalmi, vagy népies használatát 1708. előtt kimutathatná. Addig is igazolatlanok közé sorozzuk“.

11. „Állhat-e a *létére* szó határozó igenév helyett, pl. ilyen mondatokban: beteg *létére* nem mehetett el a mulatságba (e helyett „beteg *lévén*“); álmos *létére* (lévén h.) korán lefeküdt stb.; tudtomra a *létére* leginkább a „trotz dessen“ árnyéklatával bir, de a hozzám intézett kérdésre, hogy vajjon a föllyebbi használat jogosult-e, helyes-e, nem mertem sebtén helyteleníteni“.

F. Azt hisszük (bár idézetekkel ezúttal nem erősíthetjük), hogy nem lehet hibáztatni a *létére* szónak efféle tágabb használatát, s hogy a nép is mond ilyeneket: ha nem vigyázol most az egészségedre, majd megbánod vén létedre. — Bizonyító vagy czáfoló adatokat szívesen vennénk.

S. Zs.

NÉMET ANTIBARBARUSOK ÉS FRANCZIA NYELVŐR.

Nem magunk élünk a világon. Másutt is vannak emberek, másutt is vannak zszurnalisták, a kik ép oly keveset gondolnak a nyelvvel, másutt is vannak könnyelmű írók, kiknek kedvük telik a nyelvrontásban, mint ők mondják, a nyelvszépítésben. Hosszú

volna elsorolni a sok német „Antibarbarust“, s a francia „Courrier de Vaugelas“-nak rendes rovata az írók hibás nyelvének javítása. Nem kárörömből mondom, de nem is vigasztalásképpen. Természetesen itt is érvényesül az a példabeszéd, hogy: „A hány ház, annyi szokás.“ Nálunk a szógyártást éri a legnagyobb kifogás s boszús pillantásokat vetünk a németre a sok germanizmus miatt; s a németek nem kevésbé lármáznak (s jogosan) a hibás szólások miatt s még boszúsabb pillantásokkal kísérik a francziát a sok gallicizmus miatt.

A németben egész nagy irodalma van a hibás szók s szólások javításának, s ennek három jelesebb, ill. újabb termékét be akarjuk mutatni olvasóinknak.

Deutscher Antibarbarus. Beiträge zur Förderung des richtigen Gebrauchs der Muttersprache. Von K. G. Keller. Igen jó s hasznos kézikönyv, melynek elolvasása élvezetet nyújt a nem-németnek is. Helyes nézeteket vall, mindvégig tárgyilagos marad, csak itt-ott ragadja el a polemizálás szenvedélye. Hiánya, hogy a felhozott rossz példákat nem javítja egyszersmind ki: továbbá az, hogy rem csatol munkája végéhez szó- és névjegyzéket, mi az átnézetet megnehezíti s használatát akadályozza.

Bevezetésében fölemlíti a már 1744. megjelent Lexicon Antibarbarum-ot s átfut az azóta megjelent efféle jelesebb munkákon. Fölemlíti Quintilianus öt kriteriumát, melyek szerint a kifejezés helyességét vizsgálni kell, s ezek: az analogia, a leszármazás, auctoritas azaz a kiválóbb írók, kiket példaképül lehet használni; itt figyelmezteti az olvasót, hogy tekintélyül inkább a próza-, mint versírókat használjuk. Feltűnő azonban, hogy éppen Keller, ki hibás példáit szereti Goetheből, Schillerből, Lessingből meríteni, nem óv bennünket a túlságos bizalmasságtól, hogy a tekintélyekre csak nagyon óvatosan támaszkodjunk. A többi két kriterium még a régiség s a nyelv szokás (usus), s ez utolsó a legfontosabb. Az újításokat illelőleg helyesli azon jó szokat, melyek Lessing, Wieland, Adelung stb. útján kerültek a németbe, de határozottan kikel azon ferde fölfogás ellen, mely szerint bizonyos rövidség, u. n. simaság, finomság után törekeshnek s figyelmezteti az olvasót, hogy minden nemzetnek kötelessége saját nemzeti szellemét, karakterét megőrizni, s nyelvének elkeverése (verunreinigung) ellen tiltakoznia kell. Ezután áttér a részletekre, melyeknek elseje a „lexikalisch fehlerhaftes.“ Ebben kissé naiv az a felelete, melyet arra a kérdésre ad, hogy kitől kér (a német) legtöbbet kölcsön? Egész méltatlankodva kiált föl: „Attól a szomszédtól, a kinek az ember és férfi

(Mensch — Mann) két egymástól oly nagyon különböző fogalomra sincs két kifejezése, hanem kénytelen eggyel beérni" (francia: l'homme). Eszembe juttatja azt az orosz generálist, a kinek a holz—baum-jára a Nyelvőr (VIII: 219.) a hug—néne, bátya—öcs-csel felelt. Vajjon megtalálta-e már? Megtámadja az „Ausgebreitetheit, Unbegründetheit" stb. efféle képzéseket, melyek annak köszönik létüket, hogy egy mellékmondat tartalmát egy abstractumba akarják összeszorítani. Ez a törekvés különben a mi „rövidíteni szeretőink"-nél is megvan.

A fehlerhafte Flexion der Zeitwortes fejezetében megrója, hogy a hangsúlyos s elválasztható előszócskát nem választják el, a mi nagyon emlékeztet a nálunk divó elnyelve van-féle kifejezésekre e h. el van nyelve.

Hibáztatja a 12. fejezetben azon igenevek használatát, melyek nem vonatkoznak valami mondatrészre, tehát: Ausgetrunken e. h. trinket aus! angestossen e. h. man stösse an! Stille gestanden stb., a mit a mi német fordítóink aztán szóról-szóra lefordítanak: Kiinni! Kocintani! Állva maradni e. h. Igyuk ki! Kocintsunk! Álljatok meg! stb.

Azután beszél még az értelmezők, a szenvedő igék, a köztöszók hibás használatáról, rossz szerkezetű körmondatokról, a kifejezés megrövidítéséről, pleonasmusról stb. stb. Utolsó fejezetének címe: Unfreiwillige Komik und barer Unsinn, melynek fölvételét azzal okadatulja, hogy mint a másféle nyelv- és iránytani kézikönyvek az egyszerű mondatból kiindulva végül a leggazdagabb, bevégzett körmondatokat hozzák föl mintául: azonképpen ő is a „nyelvészeti tarkaságok virágából kötött bokrétával fejezi be munkáját, mely különben is a visszasságokkal s nevetségekkel foglalkozott. E bokrétát természetesen, már nem a klasszikusokból, hanem másod-harmadrendű írókból szedegethette össze. Nagyon megfigyelni való különben az említett körülmény, hogy hibás példáit Goethe, Schiller, Lessing stbből merészli összeállítani. Bezzeg nálunk! Mig csak a hírlapokat simítgatjuk: megjárja: de ha csak egy kissé olvasott író mer a Nyelvőr figyelmeztetni hibáira: azonnal hallhatjuk a fölszólalást: „De már engedjen meg a Nyelvőr úr, X. Y. író, kit annyian olvasnak, csak tud úgy magyarul, mint Ön! Ne higgye, hogy Ön monarcha a magyar nyelv terén!" A mint hogy ezt s ilyest többet is már nyomtatva olvashattunk.

A másik munka, melyről szólni akarunk, a híres Wagner Rikard magyarázó, H. v. Wolzogen dagályos című munkája: „Über Verrottung und Errettung der

Deutschen Sprache“. A czímből is következtethetjük már, hogy szenvedélyes tollal lesz dolgunk. Ha külszin után nem is lehet ítéletet mondani, mégis tudományos munka sokat vesz műbecséből, ha ily hatást vadászó czímek után kapkodva mintegy leszáll azon polcra, mely őt megilleti s a mai svindlerség mindennapiságába vegyül. Az egész mű a legnagyobb szenvedély hangján van írva, nagyon egyoldalú, s különösen egy, bár névvel meg nem nevezett osztály vagy tán nem is osztály ellen látszik irányozva lenni. A mű két részre van osztva: az elsőben a Verrottung állapotát rajzolja, a másodikban az Errettungra akarna módozatokat nyújtani. A munka külföldben Schopenhauer Parerga und Paralipomena című művének Über Schriftstellerei und Stil című fejezetén alapszik s jóformán csak annak magyarázata. Ő maga alig mond ítéletet, hanem minden fontosabb tárgynál Schopenhauert szólatatja meg. Az első részben, a Verrottungot rajzolva, bár egyoldalú, mégis eléggé tárgyilagos; nézetei helyesek, csakhogy szűkkörűek, nem terjeszti ki mindenre figyelmét; hanem a második részben aztán egyszerre nagyot csökken az egész munka becse, ott hol hát mentő eszközöket kellene felmutatnia, nem tesz egyebet, minthogy földig gyalázza azt az internationalis, nem eredeti, ösnémet elemet, mely a zszurnalistikát a kezébe ragadta, s nem lévén teuton-ivadék, nem is hozhat örökbecsűt létre. Másfelől meg égis magasztalja Wagner Rikárdot, egyedül az ő nyelvét dicséri valódi németnek, melyben az ő germán erő nyilvánul. S mindezt éppen az utolsó lapokon, úgy hogy az olvasó azzal a véleménnyel teszi le könyvét, hogy a mű intenczióját tulajdonképpen csak az utolsó lapon értette meg s az nem egyéb, mint hogy kiereszse bosszuságát ama bizonyos internationalis, nem-germán osztály vagy faj ellen, s hogy együttal alkalma lehessen Wagnert földicsérni.

Mint Keller, úgy ő is kikel a francia befolyás ellen, mely a német irályt egészen ellapítja. Mig Keller inkább a klasszikusokat veszi bonczoló kés alá, Wolzogen inkább a regényírókra s zszurnalistákra fordítja figyelmét, (s itt sem mindig az elsőrendűekre), a kik pedig tudvalevőleg alig szolgálhatnak mértékül valamely nyelv Verrottung-jának megállapításánál. Különösen megtámadja, s helyesen, a szó-megtakarításokat, s a kifejezés megrövidítését; idézi Schopenhauer nagyon helyes szavait: „Soha és sehol sem szabad a rövidség kedvéért fölálodozni az érthetőséget és szabatosságot.“ Megrója a diesbezüglich féle hiányos összetételeket e. h. auf diesbezüglich. (V.ö. a mi nyelvújítóinknál a szellem dús e. h. szellemben dús, hadköteles e. h. hadra köteles stb. össze tételeket.)

A hiányos összetételnél megemlékszik arról is, hogy hogyan fokozzák az ilyen összetételeket, s ad ilyen példákat: lust-erregendster, selbstverständlicher stb. (L. a magyar: szeretreméltóbb, leghosszúkezübb-féléket.) Sőt még arra is hoz föl példát, hogy mind a két részt fokozzák: bestgeleiteste, minderglücklichste stb. (V. ö. magyar: nagyobbyszerűbb, kevésbé nyaktörőbb és visszatetszőbb stb.)

A főnevek megrövidítésénél ismét Schopenhauert szólaltatja meg, ki azt mondja, hogy a szórövidítők dűhe leginkább az ung és keit képzőket érte: Unterbruch e. h. Unterbrechung. Hingabe für Hingebung stb. stb. (V. ö. magyar: fesz, e. h. feszesség, geny e. h. genyedség, csáb e. h. csábítás stb.)

Megtámadja az igék rövidítésére czélzó ama törekvést is, mely az igekötő elhagyására irányul, pl. dankten e. h. verdankten, halten e. h. behalten. (V. ö. magyar: az állított e. h. a föllállított iskolák stb; több példát l. Simonyi Antibarbarusában.)

Főlemlíti az ilyen nevetséges kifejezéseket: beschlagnahmt, bebefallt, gerücksichtigt. melyek mind nagyon emlékeztetnek a magyar efféle kifejezésekre: Magyarhont Y. képviseli, az anya gondviseli gyermekét, kárpótolja.

A hibás mondatképzésben kikel a hogy (dass) kerülgetése ellen. (Itt már nem is kell a magyar analogiát felhozni. L. Arany próz. dolg.)

Eddig a „Verrottung“. Az „Errettung“-ban a nyelv tisztaságának megmentésére a szigorú logikai gondolkodást ajánlja, s így hát jól is kezdi a fejezetet, hanem, mint említők, csakhamar abba hagyja a „mentő-eszközök“ ill. eszköz tárgyalását. E helyett azonban elkezdi szidni a sajtót, s különösen azokat, kik nem-német létükre befészkeltek oda magukat. Ez pedig nem módozat a német nyelv megmentésére.

A harmadik munka, melyet föl akarunk említeni: „Kurzgefasstes Wörterbuch der Hauptschwierigkeiten der deutschen Sprache. Von Dr. Daniel Sanders“, mely 1877-ben már 10. kiadását érte. Ez még a legjobb köztük. Nem polemizál, nem hurrogat; rámutat a bajra s mindjárt orvosolja is. Berendezése hasonlít a Simonyiéhoz; szótár alakban közli a nehézségeket, s mindjárt ajánlja mellette a könnyűséget; egyes címek alatt összefoglal némi általános dolgokat. Berendezése tehát külsőleg egészen megfelel a kíváncsúnak, hogy pedig belső tartalma is helyes, arról biztosít bennünket az írónak, Sandersnek neve, mely a német nyelvészet terén tekintélynek van elismerve.

Nem tartozik ugyan szorosan tárgyunkhoz. de olvasóinkat bizonyosan érdekelni fogja, ha egy francia nyelvészeti lapról a

„Courrier de Vaugelas“-ról*) megemlékezünk, éppen azért, mert némileg rokon a Nyelvörrel. Célja ugyanis a nyelvtan körébe vágó egyes kérdések felderítése, másfelől pedig a hírlapokban s egyáltalán a mai iróknál talált hibák javítása, s függetlenül nevesebb nyelvészek életének és működésének rajzolása. Legnagyobb részét kérdések töltik be, melyeket olvasói küldenek be, s melyekre a szerkesztő Eman Martin, ki egy maga állítja össze lapját, megfelel.

A kezünkben lévő számhoz éppen egy prospect van csatolva, melyből a következő érdekes adatokat állíthatjuk össze:

A C. de V. 1879. márcziusában 9-ik évfolyamát kezdte meg s ez idő alatt a következő kitüntetésekben részesült: 1875-ben a francia Akadémia a Lambert-díjjal jutalmazta. Ugyancsak 1875-ben a „Népnevelést s tanítást előmozdító társaság (Société pour le développement de l'éducation et de l'instruction populaires)“ a „médaille d'honneur“ ítélte neki oda. 1877-ben a szerkesztő az „Officier de l'Instruction publique“ címet kapta, s 1878-ban a világ-kiállításon elismerő oklevelet s bronz érmét kapott.

A kéznél levő számnak (9. évf. 5. szám, 1879. május 1.) következő tartalma van: „Communications“: ez megfelel a mi „Helyreigazítások. Magyarázatok“ cz. rovatunknak. A szerkesztőnek az előbbi számokban adott feleleteire s magyarázataira egyes olvasók megjegyzéseket s fölvilágosításokat, eltérő magyarázatokat közölnek. — Aztán következik a kérdések rovata: hat kérdés belfölditől, négy külfölditől, melyekre a szerkesztő mindjárt meg is felel, s érdekes, hogy kútfőkül nem csak a remek írókat s nem csak a nyelvtörténetet, hanem a népnyelvet, a megvetett patois-t is fölhasználja. Mint a számból láthatjuk, Martin ur közönsége meglehetősen érdeklődik lapja iránt. Nálunk a Nyelvörnél is be van rendezve a Kérdések és Feleletek rovata, csakhogy bizon nem igen veszik hasznát; egy-két kérdés ha kerül, s ezekre alig érdemes válaszolni, úgy hogy 2—3 hónapig is elhevernek, míg több összekerül. Pedig a Nyelvör is nagyon szívesen veszi olvasóinak kérdéseit, s szívesen megfelel rájuk, különösen ha e tért szorgalmasabban munkálják. — A kérdések után az előző számban közlött hibás mondatok javítása következik és gyakorlatul összeállítja azon kifejezéseket, melyeket a jövő számban fog kijavítani. A „feuilleton“-ban Claude Buffier (nyelvész a XVIII. sz. első felében) élete rajzát s műveinek ismer-

*) Nevét e lap Vaugelas-tól, egy 18-ik századbeli nyelvésztől vette, ki éppen ilyen nyelvbéli hibák bírálata által tette magát híressé.

tetését közli. Az utolsó lapon nyelvészeti s irodalomtörténeti bibliografiát s egyes tudományos intézetektől kitűzött pályakérdéseket közöl.

Ha netán valamelyik olvasónk közelebből érdeklődnék a Courrier de Vaugelas iránt, közöljük szerkesztője címét: Eman Martin, ancien professeur spécial pour les étrangers, Officier de l'Instruction publique: 26, boulevard des Italiens, Paris.

SZÁNTÓ KÁLMÁN.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Istóczy mint nyelvész, és valami a szó-egyezésről.

„Magyarország“-ban a május elseje Istóczy fölszólalásával köszöntött be. A cikkben szól egy népfajról, melynek egyedei több ízben „*lettek visszataszítva*“ eredeti semmiségökbe. Ezt a kifejezésmódot — melyet a Nyelvőr is elégszer kárhoztatott — Ágai május 2-kán azon zárjelbe tett megjegyzéssel idézi, hogy „mily szép magyarság“; s hogy e szép magyarság gazdája megérdemli az efféle megjegyzést, arra csak egy bizonyítékot idézünk, t. i. második leveléből ezt a szemén szedett kettős germanizmust: „ne csináljon Ágai ur e *felett* magának *illúziókat*“ (magyarúl: ne áltassa magát *erre nézve*, v. ne *tegye ki* magát *e tekintetben illúzióknak* stb.). — De Istóczy elég „érzékeny faj“-ból valónak látszik, hogy a kritikát zokon vegye, s elég „arrogans faj“-ból, hogy ő bírálja egy Ágai nyelvét, egy Porzóét, a ki legmagyarosabb íróink közt tesz számot. Ez ugyanis azt mondta a többi közt, hogy „Álmos alatt nyolcz zsidótörzs — nem mint a hadsereg *szállítói* — jöttek be ide“. Ellenfele elég „élelmes faj“-ból való, hogy e mondatot így idézze: „Álmos alatt nyolcz zsidótörzs *jöttek* be ide“, s aztán diadalmasan oda vágja: „(mily pompás magyarság!)“ — Ha Istóczy uramnak valami baja lett volna szegény Merényivel s ki akarná figurázni, akkor Duna-melléki Népmeséiből (39. l.) bizonyosan így idézne: „a két testvér kártyázni kezdtek“, pedig biz ott ez van: „a két testvér, kik már 16—16 tavaszt *értek* meg, kártyázni *kezdtek*“. — S ha Istóczy uramnak véletlenül arra volna szüksége, hogy pápistát figurázzon ki, bizonyosan ilyen idézettel tenné csúffá Telegdi Miklóst: „ezeknek a szent jámbornak“, s olvasói közül senki se sejtene, hogy e „pompás magyarság“ a maga helyén sokkal kevésbé pompás, mert ott ezt olvassuk: „ezeknek a két szent jámbornak“ (Evang. 110. l.). Istóczy idézetei e képzelt esetekben is meg volnának hamisítva, de az eljárásnak praktikus voltát, élelmességét ellensége sem tagadhatná.

Hagyjuk azonban Istóczyt a faképnél s lássuk a dolgot, mert végre is ez érdekel bennünket.

Dolgunk van pedig itt két érdekes nyelvtani figurával: egyik az anakolúthia, a másik a constructio ad sensum.

I. Anakolúthia vagy anakolúthon (azaz nem-egyezés, össze-nem-illés): így nevezte el már Halikarnassosi Dionysios, a régi görög grammatikus, azt a jelenséget, mikor a mondat-szerkezetnek vége nem illik össze pontosan az elejével. Ennek a nem-egyezésnek, tehát a formaszerű szerkezet elhibázásának, oka rendszeren az, hogy a mondatnak vége messze esik az elejétől s közbe esik olyasmi, a mi az egyezést, a kettő közötti gondolatbeli kapcsolatot gátolja. Így Ágai mondatában („nyolcz törzs — nem mint a hadsereg szállítói — jöttek be ide”) a közbe vetett „szállítói” kívánta a többes számot: „jöttek”. Merényi mondatában („a két testvér, kik már 16—16 tavaszt értek meg, kártyázni kezdtek”) a „kik—értek” többes alakja vonzotta a kezdtek-et e h. kezdett. Effélék a nyelvben nem éppen ritkaságok. Csak még egy érdekes esetet akarunk idézni, t. i. az alanyi s a tárgyias ragozás fölcserélését. Ismeretes dolog, hogy ha viszonyító névmás a tárgy, az igének alanyi alakja van: „a kiket ismerünk, a melyet látsz, kit mutogatott”. Már most olvasunk néha effélét: „fehér személy...; *kit* is a tens ur mint szeretett hitvesét *mutogatta* be minden ismerőinek” (Jókai, Vadon Virágai I. 46); „oly nevek, a *kiket* emberi nyelv legyen a ki *kiejtse*” (Györy V. Havi Szemle I. 152). Az első mondatban a „hitvesét” okozta az anakolúthiát. A másikban a közbeszúrt mondat után („emberi nyelv legyen”) a beszélő, ill. az író mintegy újra kezdi a mondatot s ez most így van értve: a ki [ezeket] kiejtse.

II. A constructio ad sensum v. kata synesin, azaz értelem szerinti szerkesztés az, mikor a beszélő nem forma szerint egyezteteti a mondatnak összefüggő részeit, hanem valami hozzájáruló értelmi mozzanat szerint, úgy hogy alakjuk nem is illik össze. Legközönségesebb az ide vágó jelenségek közül az, hogy két mondatrész közt, p. alany s állítmány közt, nincs meg alakilag a számbeli egyezés, úgy hogy az sem volna éppen hallatlan, ha közbeszúrás nélkül írná Ágai vagy Merényi: „nyolcz törzs jöttek be ide”, „a két testvér kártyázni kezdtek”. Mert ha az alany egyesszámú, de értelem szerint több egyedet jelöl, az állítmány gyakran fordul elő többesszámú alakban; így:

a) ha számnév v. általán számot jelentő kifejezés van az alanyban; példák: a tizenkét vitéz arra tartanak, Kriza Vadr. 443; a királyi pár szép magzatokat nemzettek o. 449; együtt utaztak egyszer három király meg három szegény legény Ny. VI. 522; minden erősséget megpusztejtatnak, Bécsi cod. 196; minden-

félikéje mennek Ny. V. 64; adj sokat a főknek: meglásd valamennyi pártodra szegődnek [a ,valamennyi' tulajdonkép csak az oda gondolandó ,fők' jelzője, így a következőkben is], Arany II. 333; zsákmánnyal is onnan kiki gazdagodnak o. 282; maga szakállába kiki elmélyednek o. 309; édes övéikhez kiki oszolhatnak o. 324; a többi pendülnek Ny. II. 264 (a ,többi' eredetileg a. m. a többjei, s azért régi irodalmunkban mindig többesszámú állítmánya van); némán háta megett a többije állnak, A. II. 380;

b) ha az alany gyűjtő név; példák: az fáknak ága boga madarakkal ékesülttettenek, Érdy cod. 510; ablakán kövekkel is hajigáltak be az község, Kriza; holnap az ifjú had, rendeli, kövessék A. II. 325; az inasság bort elegyítettek, Szabó I. Odyss. I: 109; — a következőkben a névmás gyűjtő névül szolgál: ez ugyan közönséges feleletek Pázm. Öt lev. 323; ennél egyéb hírt nem írhatok; ez elég meleg hírek, Mikes I: 31; gondolta, hogy az az ő menyének a fiai, Kálmány Alf. Vadvir. 239.

c) a kegyelmetek, nagyságtok, fölségtek-féle kifejezések egy kegyelmet, egy nagyságot stb. jelölnek, tehát rendszeren egyesszámú állítmányt kívánnak, p. tehát gondolja meg Nagyságtok, Gvad. RP. III. I.; nézzen istent kegyelmetek, A. Agnes a.; fogukat mind ott hagyá ő nagyságok, Róm. és J.; menjen kéték haza Ny. II. 42; adja kenték Erd. Népd. I. 35; Kriza 365 stb.; — de minthogy itt a cselekvést többen hajtják végre, használatos ez az értelem szerinti szerkesztés is: ő hatalmasságok éhen jöttek vissza, ő méltóságok egy nyomorult korcsomára szállottanak, Mikes; attól tartok, hogy megunnák kelmetek Pet.; több példát l. Ny. VI. 116! (még helyén kívül is találunk többest: „hány esztendőök lehetnek kentek öreg apám? Ny. VI. 139);

d) néha az alany csak egy más mondatrész jelölte személylyel együtt tesz ki többséget; p. egyik a másikat gyűlölik Zr. I: 65; egyik a másiktól elszakadtak, Kriza 402 (ma rendszeren: egy-mást gyűlölik, egy-mástól elsz.); a Pali a pajtásával elemelték a követ; az öcsém a hugommal már elmentek stb. (ide is, a b) pontba is való: a nép is a gazdagokkal együtt éig magasztalják vala Mariust, Detsi Jug. 79).

[Példák egyéb nyelvekből: a) fr. la plupart procèdent...; b) lat. pars militum caesi, pars capti sunt; magna multitudo convenerunt; c) a héber nyelvben gyakran van gyűjtő név mellett többes állítmány; d) osztják: χun jaχ kim kitim-et us-et = mikor a nép ki-küldött-ek volt-ak, azaz ki volt küldve, stb. l. Hunf. Nyelvt. 146. §.]

Az eddigi idézetekben az alany alakja volt egyesszámú s az állítmányé többesszámú, de sokszor előkerül ennek megfordí-

tottja is, t. i. hogy az alany többesszámú, de az állítmányban gyűjtőnévféle van s azért egyesben marad. Példák:

a) az arabok harczias nép; a kik szép nép Ny. V. 268; por és hamu vagyunk HB; ti elég vagytok énnekem, Gyul. Vén szín. I.;

b) „Pázmány szállásai s mondásai bizonyosan szép és jó magyarság“ Aranka Ujabb elm. 13; hol a fényes társaságok a léleknek únalom: a tomboló mulatságok szívnek s testnek ártalom Kisf. S. Bold. szer. I. ének; felhők, légvárak neki a fő érték Abonyi A mi nót. I. 170; ez álmok éppen a nagyravágyás [ezekben áll a n., ezek teszik ki a n.-t] A. Haml. 53; legyenek neki segéd [segítség] HB;

c) néha az állítmányi névszó különben is (mint közös tulajdonságuk kifejezője) egyes számban foglalja össze az alanyokat; p. mind ahhoz járó vagyunk HB; elégedettek vagytok? az vagyunk; legyetek üdvöz (soha sem „üdvözök“, de p. „üdvözve legyetek“ Szász K. Nib. 221); a sok szólások igen éktelen a házas asszonyokba, annál is éktelenb az özvegyekbe... Kaz. cod. 155; egy tekintetnek, szemben veled, nem lennének ura A. Haml. 129; rövid legyünk o. 32; legyetek őszinte, egyenes irántam o. 54. volnátok férfi A. Szentiv. ál. 184; hadd legyünk okos és bölcs Kálm. Vadvir. 171; már jobb vagyunk Erd.; hogy ne legyünk rongyos Ny. III. 31; (különös ez: jó legyünk, komák legyünk, ha rossz legyünk, kutyák legyünk Ny. IV. 92);

d) érdekes, hogy a népies nyelv a több birtok alakját (lovaim stb.) szereti mintegy gyűjtő fogalomnak venni s egyes-számú állítmányt tenni hozzá; p. nem lehet füleink... Ny. V. 137; legyen erősebb ez a lábai o. 273; talán a más éjjel juhaid eltévedt? o. VI. 328; vót neki sok szógái, Halász I. mesegyűjt. (kézirat); valamennyi szentjei van, leverem Kálm. 146; folyhat már le bús könnyeid orczádra Népk. Gy. II. 181; egyre hull két szemük könnyei, Mer. Dun. népm. II. 53; nem folyik a mi két szemünk könnyei egyébert o.; hamarabb elkopnék a ti lábaitok térdig Mer. Ered. népm. 58; — írókból kevesebbet idézhetünk: elvágattatik az oltárnak szarvai, Bécsi cod. 219; melyet a ti eleitek gyakran cselekedett (quod saepe majores vestri fecere), Detsi Jug. 26 (a b) pontba tartoznak s az ottani első példához hasonlók: a te énekeid nem szokott hangicsálás a magyar Helikonon Kaz.-Berzs. lev. 3; hiú ütésink vásott gúny neki A. Haml. 9);

e) a *ki-é*, *ti-é*-*d*-féle birtokos szó gyakran áll többesszámú alany után e h. kiéi, tiéd, tehát szintén mintegy gyűjtő neveknek véve; p. aranyim mind tiéd, a lovam s a hintó, Kriza 4; o. 315; „a grófnak történetei mind számosabbak, mind fontosabbak, mint

a Rontó Pálé, de *ezekbe* is kiteszem azon történeteit. Gv. RP. XX. 1.; kié lesznek a Dunatorkolatok? PNapló 29: 132.*)

[Ismeretes a görög nyelvnek az a szerkesztése módja, hogy semleges többesszámú alany mellett az állítmány mindig egyesben van; úgy látszik, ilyenkor az alanyt gyűjtő fogalomnak vették, mely nem egyedeket, hanem egységes csoportot alkot.]

Néha éppen az eddig tárgyalt eljárással ellenkezőleg: a nyelv szívósan ragaszkodik az alaki egyezéshez s nem követi az alak rovására az értelmet. Példák: ti vagytok földnek savi [e h. sava: vos estis sal terrae], e világnak világi [e h. világa, világossága: lux mundi] Münch. c. 23; a szív és ész kellemei legbecsebb gyonyonink Kisf. S. Bold. sz. 55. dal; egyik lesztek-e valaha? Kriza 101; négyen édes egyek o. 346 (pedig csak egy egységet tesznek ki együtt). || Még föltünőbb a tisztán alaki egyeztetés ilyenekben: mért sírsz [e h. sírtok], három árva? Ny. VI. 286 (aztán még az árvák is így felelnek: Hogy ne sírnék, szép szűz Márja, mikor anyám föld gyomrába?) ANTIBARBARUS.

EMLEKEZTETŐ.

Ne írd: <i>védttörvény,</i>	hanem: <i>védelmi törvény;</i>
" " <i>védrendszer,</i>	" <i>védelmi r.;</i>
" " <i>véderő,</i>	" <i>védő erő;</i>
" " <i>védmű,</i>	" <i>védő mű;</i>
" " <i>láthatár,</i>	" <i>szemhatár,**) látóhatár;</i>
" " <i>gyermekmenhely,</i>	" <i>gyermekmenedék;</i>
" " <i>bölcsőde,</i>	" <i>bölcsőház;</i>
" " <i>bölcsődeegylet,</i>	" <i>bölcső-egyesület;</i>
" " <i>bonczterem,</i>	" <i>bonczoló terem;</i>
" " <i>vegyelemzés,</i>	" <i>elemzés v. kémiai e.;</i>
" " <i>elmenni fog,</i>	" <i>el fog menni;</i>
" " <i>ha föltenni akarjuk,</i>	" <i>ha föl akarjuk t.;</i>

*) A birtok többségének egy másik elhanyagolásával találkozunk a birtokos személyragoknál: az pogányoknak istenök [e h. isteneik] mind ördögök Tih. cod.; az ő mondások meggyőzetnek o.; az ő orczájok mintha megégtek volna, Telegdi Evang. 23; „hogy az ő hallgatójok — az fejedelmek —, hogy az ő alattok valók — az szülék —, hogy az ő magzattok — az cselődes emberek — ismerjék az Krisztust“ o. 36; megnyílnak az vakoknak szemek, és az siketeknek fülök felnyilatkoznak o. 37; hogy vétők kinyilatkoznának (ut delicta patefierent) Detsi Jug. 296; mezőjök elpusztítottak o. 526; azoknak fogok hasonlók voltak az emberi foghoz, Haller I. 41; — lovuk nem ficzkándoznának Ny. VI. 318; göndör szőrük egymás vállára hajlanak Kálm. 2. — Mind ezek 3. személyű példák; csak egyet találtam elsőszemélyűt: haj! mind örökségünket fölváltsák gyermekünk, Kriza 19.

Sajátságos hanyag szerkezet: „A vásárok Orosziban Nincs a kalendáriomban“ Népk. II. 195.

**) V. ö. „A felhők közül egészen a szemhatár pereménél feslett ki egy vörös csík.“ Kazár E. Koszorú III: 298. „Messze, a szem határára láttam azt a sötét foltot“ o. 313.

Ne írd: észre venni kezdtek,	hanem: észre k. venni v. kezdtek észrevenni;
" " sokan tennék meg,	" sokan megtennék;
" " sokszor mondtam meg neki,	" sokszor megm. neki;
" " már hány-szor mondtam el!	" már h. elmondtam!
" " elég bőven írtam meg neki,	" elég b. megírtam n.;
	ANTIBARBARUS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Tapolczaiak.

A fészkes fene bujjon beléd.

(A radai rosseb rággyon meg.

A rosseb egyen meg. (Káromkodások.)

Lesz kapsz, csak jó főkösd a gatyádat. (Ha vki henczeg
hogy erősebb.)

(Két kájha van idebe. (Ha valaki a társaságba megy, a kit nem híttak meg.

Sintérnek fizettem, dögöt nem tartok. (Ha vkire támaszkodnak.)

(Hegynek hajts, vögynek tarts. (Ha valaki sokat futtatja a lovakat.)

Êmehetsz Bugyberegbe, hun a kusztorát icczéve mérik.
(Ha valaki valamit nem tud.)

Ugye fétted az üllepedet. (Ha vki nem mer verekedni.)

Fétti ám a tüzes menkü (= én nem féltem).

(Zala m.)

VÁZSONYI IZIDOR.

H. - M. - V á s á r h e l y i e k.

Maj mök kerül, ha jó magva löszsz.

Földúzta a zórát: megharagudott.

Üsse mög ap patvar!

Acz cigány nem hal av vizbe. (Itt nem azt értik, hogy nem fúlad a vizbe.)

Résön van af füle: hallgatódzik.

Bolond jukbúl bolond szél fú.

Kikérné acz cigánybúl is agy gyerököt.

Pofon váglak, hogy Ádámra viczorítod af fogad.

Elnyomta Vörös Margit: a sok bortól elaludt.

(Mán ha szabó, minygyár báró: kényes szabólegényekre mondják.)

Jó kézzel lábbal termött: erős a munkára.

(Csak tán nem mőnt el a haja: csak talán nem tett olyan dolgót, a mit nem kellett volna tennie.

Földúzta a zórát: megharagudott.

(Nagyra tartya a zórát: kényes, kevély.

(Furút nyelt el: hegyke emberre mondják.

Ű an nagy fülű világba élt, mikor még Vacsi bíró vôt.

SZÖLLÖSI IMRE.

Szives marasztás alkalmával: „Tessék vesztegülni“, vagy „Üljön kend veszteg.“

Kínálás alkalmával: „Tessék szeretni!“

A buzámat elvettem (elvetettem).

A pénzemet elvöttem tőlle! (elvettem).

Hamiba vőttem, vöttem kossót, bossót, amát (Halmiba voltam, vettem korsót, borsót, almát). — Az eveget (v. iveget) letöttem az asztalra.

Össze varrtam a ruháját, de a felől még is elszakadt (de azért mégis elsz.)

I e d e s: édes. — K é s v e l: késsel. — V e r v e l: verve.

(Fertős-Almás és vidéke 1861.)

PORCSALMI SOMA.

M á s - m á s v i d é k i e k.

Milyen f o k o s (vastag) könyv lesz ebből a sok írásból? (Udvarhely.)

Olyan hideg az orrod, mind a z s a b a. (N.-Várad.)

Nem tehetek róla, de téstát, kényeret olyat szereték, a melyik égy kicsit z o k vagy z o k o s. (E mondás a kenyérnél az alsó haj melletti szalonnás rétegre vonatkozik. N.-Várad.)

Ez a fánk ném ojjan könnyű, mint amaz, ném kélt még jól; ojjan z o k (sűrű, nehéz, keletlen). — (N.-Várad.)

Ez a lány ojjan szóitalan, v í d t a l a n vót eddig. (Nádudvar.

S e m m i t l e n (vagyontalan) ember. (Nád.)

A. Mit csinálsz? — B. Itt ülök j e g y b e, g y ű r ű b e (tétlenül, vagy akadályozva a tevékenységben). N.-Várad.

Itt búsúlok magamba; nem nyit rám ajtót egy c s i v a l l ó (másutt: á r v a) lélek se. (Gömör.)

Ha megészéd az én tyúkomat, a magadét kötve tarcsd. (Nyiregyh.)

A. Mijjen ez a kényér? B. Nagyon jó; hanem kéz után keletlen, lapát után sületlen. (N.-Várad.)

Ha ki nem sűtik a dógot: az a két émbér p é z e v e s z t e s lett vóna. (Dömsöd.)

(Nincs ojjan vad gyümölcs, a ki még nem ír ik. (Nincs olyan éretlen ember, a kinek az esze meg nem jön.) (Abauj.)

A. Hogy vagy L-lel? B. Nagy on úri láb on (fesz es viszonyban) állunk egymással, (Szilágy.)

Minden megégett; de a mag ház (magtár) szerencsére megmaradt. (Fehér megye)

Be keszegódalt (félszegen, oldalogva) megy az ökör! (Szilágy.)

A. Micsoda embér ez? B. Ojjan ben fentés (totumfac, kotnyeles) itt a komámnál. (Gomba.)

A. Kicsi lesz ő rá ez az újjas (dolmány). B. Aj, dehogy! Vékony ő, nem ojjan dalmahodott (poczakosan vaskos). (Abauj.)

Úgy fellököm eszt a fiut, hogy elnyá rjad (ájultan elterül). — Széjjelnyá rjad: foszlásnak indul, pl. a ruhabéllés. (Abauj.)

Nem bírja az ember a köccséget, legsű l (különösen, kiváltképpen) ha az adót is fizetni kell. (Abauj.)

Topj lè, hagy ájjak a hátadra! Játszó gyerekek mondják, azt kívánva, hogy valaki előrehajolva, vagy négykézláb álljon. (Abauj.)

Mégzítér esedik a tojás, ha sokáig áll, a tej a fűledt levegőben. (Abauj.)

Sokat űnyölődik (bajlódik, vesződik, küszködik) a gyerekével. (Abauj.)

A. Mi csináltok, jányok? B. Pátyoszojjunk pátyoszolunk; pátyosz: szosz, félcepsű, az ecseten a szálkender után maradó szös zcsomó. (Abauj.)

KIRÁLY PÁL.

Népmesék.

A csuda-erős kirá jfi.

Hun vót, hun nem vót, vót écczér égy kirá j. Ez a kirá j nagyon szerette a bort, még alunni sè tudott, ha tőtött csutora nem vót nyoszójája szarvára akasztta. Sèmmi t sè dógozott, s minden ügyit-baját másokra hárította. Tűle ugyan akár tűlledre akár hozzádra méhetett az ország dóga. Lába szárán csapta a legyet és zsörtölődött a feleségivè még legíny fi jával. Haném écczér bézzég égyűtt a guta s úgy a feje lágján taláta koppan tanyi, hogy méntén főfordút s halálos-hótan maradt fekűnni [? Szerk.] a földön.

Ébűslakodott ezén szörnyen a felesége még legíny fja, és a nagy szígyentű azt sè tudták hová légyenek. Éméntek hát abbú az országbú, a hun apjuk kirá l vót. Méntek-méndegétek,

mig egy nagy erdő kellő közepire nem érkeztek. Ott osztán a kiráj legínyfija elővette tarisznyájából a kinyeret s megkínáta annyát s ő is evétt. Mikor pedig jó laktak, a királné mondá legínyfijának: „Erigy fijam, hozzá vizet!” Az pedig émént s hozott kalapjába. Osztán ő is émént, hogy igyon a fris forrásbú. De a mint beníz a forrás síma gyűköríbe, hát mit lát? — feje fölött a fán vót egy szabla fölakasztá. Ucczu neki, fogja magát, fõmászott a fára, lészédte a szablát a fárú s így mént annyáho a királ felesígiho. A kiráné pediglen nagyon elcsudákozott mikor meglátta a szíp aranyná vert szablát. De a mint jobban nízni, hát mit lát rajt? — a kötőjín av vót szípen kivarrá, hogy a ki ezt a szabját fõköti, annagyon erős lész. Nagy vót hát öröme s mondta a fijának, hogy próbája fõ. Fõkötötte annakokáir a fiú a zabját s légott nagy erõt érzett magába. A legvastagabbik tögyfákká csak új játszott mint jómagam a karikásommá. *) Osztán fõkétel s kezdtek mennyi ki az erdõbú s midõn kiértek csak azt vészik észre, hogy biz ojjan nagy a sötícsg, hogy akár bicskává lehetne vagdányi. Nem akartak az erdõbe meghányi, mer fítek a farkasoktú. A mint így a sötítsíge méntek, hát écczér csak megbotlik valamibe a kiráj legíny-fija. Mëgfogta s eményi kezdte. De biz an nehéz vót; az izzaccság csak ucs csurgott lè rúla, mint akár a csurgó kutbú **) a viz. És tuggyák-i kigyémeték, hogy mit emét? hát biz én nagy köszikla volt a De csak szemít-száját tátotta, mikor a nagy világosságot látta a ki a kõlap alú gyütt. Mingyár gondóta, hogy ez rablófíszék lész. Mëgtámasztotta hát a kösziklát s bemént annyává, a kirá felesígivé a lukba s — mégkövetém — lèhuggyozta a tüzet a ki ojjan nagyon világított. Osztán pediglen aszonta annyának a királ felesígiének, hogy még sè moccanynyon, ő pedig oda át a lukhó és érúgta onnan a garádicsot. De é vót fáradda s má ippen alunni akart, mikor hajja, hogy a zsványok nagy lármává gyűnnek haza felé. A kirá legínyfija fülè, hogy mit fognak beszinyi a zsványok. Azok pediglen igén boszonkottak, hogy valaki addig, mig õk nem vótak otthun, bemént a házukba, és tanácskoztak, hogy mitívõk légyenek. A kapitá aszonta: hogy mindénki, a ki lèugrik azt kajátsa (kiáltsa) „hopp, itt vagyok!” Lèugrott az ész, de biz annak nem vót ideje megmondanyi a mit a kapitánnya parancsót mer a királ legínyfija kargyával úgy a tarkóján suhintotta, hogy feje oda gurult a szurdikba. Erre osztán ő, a királ legínyfija kajátotta, hogy: „hopp, itt vagyok”. Gyütt a második, ennek is levágta a fejit s mégí aszonta: „hopp itt vagyok”. Má mind a tizenégy zsvánnak a fejit levágta a

*) Egy kanász meséli. — **) Egy forrásnak a neve, mely Esztergom délnyugati oldalán s hegyek között ered.

királynak legényfija, akkor együtt osztán a kapitány. De a kapitány nyaka körü csavarta meghát feleséginek a kendőjét, a ki főtartotta a csapást, s nem engedte a fejit lévőgni. Annak a nyakán is megpróbáta erejét a királ legény-fija, de a kapitány feje nem esett le, hanem csak a többi tizenégy meghát zsivá mellé fekütt szíp békességgé, halottan a kapitány. Legalább azt tartotta a királ legényfija. De a kapitány út tett mint a bika, mintha agyon lett volna ütté, pedig hát kutyabaja sé vót annak. A királfő most égy szobába hurczóta égy rakásba a zshiványokat s rájuk zárta az ajtót. Annyá osztán vacsorát főzött s miután éttek vóna léfeküttek.

Mikorra megvérratt látta a királfő, hogy égy nagy várba vannak, a melliknek nagyon sok szíp szobája van. Ő mind bezárta s a kúcsokat annyának, a királ feleséginek attá, hogy gongyát viséje, ő pedig kimént vadásznyi. De a királ felesége, mind aféle vászonceléd, kíváncsi vót megtunni, mi vā a sok szobákba és benyitogatott mindénikbe, miglen azon szobához nem gyűtt, a hol a zshiványok feküttek. De maj a hideg lőtte ki, mikor látta a virés földet; de még jobban megijjedt a kapitánytű, a ki kényémessen sétát a szobába és pipázott. Hama bezárta az ajtót és futott a szobájába. A fija má ott várta s égy fene nagy meghát medvét tartott a markába s mikor belépett aszonta a királ feleséginek: „No most, kend ídés anyám, jó teszi ha ékísziti vacsorára ezt a tápast“. És ül lett.

Másnap a királyfiú össze-vissza kóborgott a várba s égy kifelé vezető útát talát. Erre fordút hát s mént-méndégét a méddig égy üvegváró nem írt. Öklivé megzörgette a kapút s bekajátott hogy nyissák ki. De az óriás, a kié a vár vót, így kajátott onnan belürrü:

„Ismellek má; csak ne kotróggyatok, maj mégtanítlak én bennetékét. Zshivány embérékké sémmit dógom.“

„Nem vagyok én sé zshivány, sé tolvaj, én királfő vagyok s a zshiványokat már égy rakásra ötem. De mos nyizsd még a kapút, mer beverém s akkor szomorú lész a fejednek a főtámadása.“

Ezt mondván, várt még égy darabig, de a kapu csak nem akart megnyitódni. Néki veti hát vállát s a kapu ékezd récségniropogni. Erre jajgattá kiszalad az óriás és így szól a fiúhó: „Látom hogy derik ficzkó vagy! Arra nincsen szükség hogy ezt a kaput bedöndzsd, mer mégnýítom magam is. Légyén szent köztünk a bika és baráccság.“ És az naptű fogvást éjárt a királ legényfija az óriáshó, annál is inkább, mer annak égy tündér szíp jánya vót.

De a királfi annya émént a szobába és beszít a rabló kapitányâ, a ki aszonta neki, hogy felesígü vészi. Kapott rajta az asszony s megmondta a rabló kapitánnak, hogy mikor a fja fűrönni fog, gyűjön akkor, vigye ê a szabját és fíjábú mégin csak satnya kölök lész. Ül létt. A király legínyfija fűrödött s addiglan szégre akasztotta szabjáját; a mint ezt a rablókapitán látta, oda rugaszkodott s átkötötte dérékát vele. Szörnye ébúsút ezén a fűrdő királfi s térden áva kírt a kapitánt kégyémezne íletinek. De ez csak égy fokkal vót jobb az ördögné. Kífeszégezte a fíjú két szémit, markába nyomta s röhöggé mondá: „vidd a kezedbe, hiszen így is látsz“. Búsan zsebre gyugta a vak királfi a két szémit s tapogatódzzá mént az üvegvárba óriás baráttýáhó, kinek ríva épanaszóta baját. Az óriás előbb nagyon sajnáta a szégíny királfít, osztán pedig kírdézte itt-i van a két széme. Erre a királfi előszédte a két szémit a zsebibü s odatta az óriásnak, ez pediglen égy egíssen sötít kamrába zárta a királfíut, a két szemét pedig mégmosta szípen a pizsoktú s ujra főrakta a királfi képire. Így tartotta ítet három egísz napig a sötít szobába, osztán világossabba s mégí világossabba tette, míg a királfi lassá' a világhó szokott. „A szemém mégvóna má, de a kardom ám még ott van a bitangná.“ „Né fíjj barátom, eztet is visszaszérzém!“ mondá az óriás s előszólítá legéső szógáját, a majmot, s aszonta neki: „Mondd még a rókának még a mókusnak, hogy ménnye-nek veled s menten éhozzátok ennek a fíjúnak' a szabjáját!“ Elíndút a három szóga szípen égymás hátán. Legfölvü üt a majom. Mikor oda gyűttek az ablak alá, nagyot ugrott a majom a mókus és a róka hátárú s odakapaszkodott az ablak-rámába. Osztán bemént a szobába s cséndessen kilopta a szobábú a kardot, magára kötötte és léugrott a mókusra és a rókára. Nagy parádévá líptek osztán uruk, az óriás elé, a ki odatta a szablát a királfíúnak, ki felkötvén azt, émént oda a hun a rablók laktak, s íppen abba a szobába, a hun a rablókapitány a kiráj felesígivé égy nyoszolába hát. Berugta az ajtót s mégát a szoba kellő közepibe. „No most, az írgalmát! gyere te kötnyi való gézengúz, ki nyomoríkká tetté s még az anyyámmâ is hász! Kőne szabla, ugy-i? Ki a gyöpre, hagy mutassam még, ki az ur a házba!“ Fölibrett erre a lármára a zshivány és kardja után nízett, de maj a guta ütötte még, mikor ott látta a kiráj legínyfija kezibe. Ő is térden áva kunyorát a királfíhó íletirt és a fíjú mégkégyémezett neki, de cserébe ő is kifeszégezte a két szémit s a markába nyomta. A zshivá pediglen a mint mént-méndégét a fá mellett égy meredék garádics szílire írt, azon légurút s ott osztán épárógott gonosz lelke a pokôba, a ki ojjan akár a kalamáris. Az anynyát pedig a királ legínyfija a zshiványokhó zárta addig, míg

minden húsukat még nem énné és nem sirná tele könnyeivé a melléje rakott puttonyt. Osztán a királ legínyfija émént az óriás baráttyáhó s aszonta néki: „Barátom, té má oly sok jót még-cselekédte velem, tédd még hát ezt is a mit tüled kírek. Add nekém lányodat feleségű“. Szörnyen szaporán beszít a királ legínyfija, hogy miné hamarább túl légyén a javán. Az óriás pedig ebbe beleegyezett s odaadta a lányát a királfiúnak. S a dolog vége allétt, hogy hetedhét országra szóló lakodámat csaptak s osztán boldogú ítek s ínek még manapság is ha még nem hátak.

(Esztergom.)

HOLLADY JENŐ.

Tájszók.

Udvarhely megyei k.

- Biki: bitang, zabgyermek. écci-mácci: egyszer-másszor.
bingió és bingyió: bingó, (Oláhfalú környékén.)
(Erdővidéken: bingó. P. Egér- fiók: kis szénacsomó, mit
bingó, kecskerágó, A szeretőm egy villával majdnem föl lehet
férrejáró. (Táncszó) venni. Erdv.: villalat.
börzőne: össze-visszakuszált fűtyő és fűtyű: 1. bot; 2.
kender, kenderalj; Erdővidéken: fanyelű bicska.
bérzéne. P. Ugy áll a hajad, gergélicze, görgölicze: po-
mind a bérzéne. loska.
csámporodott: megrészege- görözdön futó Mária :
dett. (macska tréfásan).
csib-még fog még legény: gorzs v. gúzs: cserebogár,
erős l. Szombatfalván (Udvarhely mel-
dohos: nehéz szagu: dollott lett): gazsó-nak is mondják.
a légőj (vizardó edény); Hszé- Erdv. gúzs: összetekert nyirfa,
ken: dolhott (mondják étel a melyet a rudszárnybeli szeg
neműre is, p. dolhott a kása.) elébe tesznek, s ezenkívül ker-
duvatlan: mértéktelen. tekénél két karó összefogására
duvaszki: teli orsó (ebből: is használnak.
duvaszd ki. Ma már ritkán Ugy még vagyok keserédve.
használják.) Mind a nyirgúzs tekerédve.
durga: vastag gyapju lepedő. (Táncszó).
e c s ö m p e c s: csipkebogyó. habarcsi és habari: sebesen
Erdv.: szaragógya és segvakaró. beszélő.
e z: férjem v. uram h. (Midőn hetevete: általag v. általvető.
a székelyasszony férjéről beszél, (Átalag: kis hordó. Csik.)
csak ritkán mondja: hogy „az heregán: az olyan ember, ki ha
én uram így meg úgy“, hanem valakivel találkozik, már nem
„ez a napokba bé vala a állja meg, hogy ki ne csufolja,
városba“.) vagy csufolódva meg ne szólítsa.

hadézás: lármázás. Ne hadézzatok!

hökölni: a marhát vissza-hátráltatni. Erdv. is e szót használják. A hökölést általában csak az ökrökre használják. míg a lovakat mindig a német „czuruk“-kal hátráltatják. Hök még nye! czuruk vissza!

hatházi: a ki soha sem ül otthon, mindig kering. — Hszéken családnév.

iczki-viczki: magavető, kevély. iszkábáni: valamit össze-csinálni. Erdv.: észkábálni.

kukkra dobni: fölfelé hajtani a követ. Erdv.: kopóra hanyítani.

kerepli: czik-czákos, rendesen zöld vagy veres sinór a vizitkén.

kártyuj: ügyetlen.

külű: 1. harkály; 2. csengettyű.

kámporodni és kánforodni: megromlani, megsavanyodni.

kecskefű: vadszekfű,

kakasvirág: a zászpa ősszel kinövő virága.

lűkkenni: felmászni a hegyre; belűkkent: 1. beállit; 2. bevet.

lűtyű: pálinka (tréfásan). Erdv.: lűtyő; szintén tréfásan, máriskó bogár: hét pöttyös böde.

mazsár: mozsár.

miczigó: a füzfa virága; Erdv.: pimpó.

nagy fűbingó: nadragulya. Erdv.: bolon bingó.

ossó: orsó. Erdv.: órsó.

ónazni: megónozni a félénk gyermeket, ónat önteni. (Rokonhangzásu ezzel: ónozni: nagyítani. Erdv.)

péczán: a törökbuza levele. poszogató (tréfásan): paszuly; Erdv.: fuszujka, Hszéken faszujka.

puszi: tollatlan verébfiu.

pukkantó: a csodafa bimbója.

pimpó: penész; Erdv.: a füzfa virága.

puszár: rest.

pirike: csirke; mint megszólítást Erdővidéken (p. pirike ki!) mondják a pipének.

pizz ki!: hess ki! (major-ságnak.)

réz: magas fensik; egy hegyet is hívnak így.

Jaj de magas a Réztető.

Ott eprész egy hű szerető. (Népd.)

rókaomba: sárga v. éti vargánya.

renyekedő: buslakodó, siránkozó, mindig a jövőtől fél.

rozsnok és rozсныok: széditő vadóc.

solló: sarló; Hszéken is úgy, de már Erdővidéken: sorró.

sikolándó: csiszonka.

tátogató: oroszlányszáj.

tangyó, tongyó, tárgyák: ügyetlen, rendetlen, a kin össze-vissza áll az öltözet.

BENEDEK ELEK.

Maros megyeiek.

Durga: hamvas, ponyva („surgyé“-ből készül).

fintoros kalap: görbén varrott.

gurgolyó: hengeralakú szalmafonalra mondták.

kadócba sütik a csirkét: kirántva, rántalékba.
 rásuvad: ráhajlik az egyik szalmafonat a másikra.
 megtorhul a czérna; ha elfoszlik, elmállik varrás közben.
 (Kőrispatak.)

STETINA ILONA.

Ikercszók.

Csötlük-botlik: szünetlenül fáradozik valamely dologban, hogy az eredményes legyen, vagy a már elöregedettek mondják, hogy még csötlük-botlik, s olykor-olykor a lábatlankodókra avagy batramoskodókra is alkalmazzák.

csellög-bellög, Dug. Példb.

csellög-csavarog.

csél-csapí, léha személyekre.

csorog-csörög a ház ha rossz a tető, avagy: ha nem csordul, csöppen innen is onnan is egy kis haszon.

csirren-csörren.

csörög-csérog: vagy csérog-csörög a szarka.

engedi-bengedi: gyermekjátékban.

fúr-farag a folyton barkácsolóra, mindig munkában lévőre mondják.

genye-gunya: nyegle, nyavágás emberre mondják.

gyé-gyulka: olyan kis gyenge alkotású személyek jellemzésére.

geze-micze: piszkos, mi-

(Szeged.)

szit-maszat bizonytalan folyadék vagy törmelék.

hebe-hurgya, félház-hejjes: rendetlen viseletű.

hecsen-pecs: zavart beszéd.

högyke-bögyke Dug. Példb.

icsog-picsog: mindig sir, könnyen eltörik nálla a mécs.

igyorog-vigyorog: vagy kell, vagy nem, folyton nevet.

ija-fia; mindenestül ijasztúl-fiastul megjelentek.

lityög-fityög: csak úgy bizonytalanságban és nem eléggé biztonságban levő személyekre, továbbá rosszul álló ruhára — alkalmazzák.

sivódik-rivódik: sí-rí: azonban a sivódás-rivódás sinlődés, nyavajgás értelmű szó; addig sivódott-rivódott biz ott szégén, hogy osztán möghalt.

retye-rutya: az egész pereputty, a házi népség az apró-csöprővel együtt.

térül-fordul: gyorsan, ügyesen jár.

tód-fód, tódit-lódit.

KOVÁCS JÁNOS.

Gyermekjátékok.

1. Fürgettyűzés. Ez inkább szobai játék. Egy ujj hosszúságnyi fácska középen kilyukasztatik, s bele kis spárgát huzván, kétfelé huzással a fácskát forgatják.

2. Cs í g á z á s. Ez tavaszi multság. Egy 3 ujj magasságu esztergályozott fácskát, kis ostorkával csapdosva, körben tánczoltatnak a gyerekek.

3. K a n y a r g a t á s. Ez nem egyéb, mint a jégen való korcsolyázás, sikankozás, csuszkálás.

4. F a j a n k ó. Készítenek két kis fácskát; az egyiket kifurván egyik végén, a másik beleillesztetik, azután asztalra vagy lóczára helyezik. s ott mozgó állapotba jön.

5. P e r g e t t y ű z é s. Egy fél dió héjat madzaggal át kötven középre kis fácskát dugnak és ezen fácskát a dióhéj elvágott részén az ujjakkal billegtetvén, forgó ütések hallatszanak.

6. B ú g ó z á s. Egy diót két oldalt s egy végén kifurván, s bélét kitakarítván, az oldal-lyukakban egy fácskát illesztenek be, melynek közepéről egy madzag bocsájtatik ki, alsó részére pedig teher alkalmaztatik; huzás által a fácskát forgásba hozván, ez által zúgó hang származik.

(Hajdu-Hadház.)

PORCSALMI SOMA.

Ingerkedő versek.

(Gyermekek midőn játék közben egymásra megharagusznak, egymás keresztnevét következő ingerkedő versekkel csufolják.)

G y ö r g y ö t: Gyurka gyurja
Máté lapogassa.

vagy: Gyurka, Gyurka,
Kinyult a hurka,
kilencz kutya hujza,
Az és elig bírja.

F e r e n c z e t: Feri, Feri férre
veri,

A kutyákat megnyergeli.
vagy: Uj esztendő, likas kendő.
Kej fel Ferkő, ég az erdő:

J á n o s t: Jancsi, Jancsi bakacsi
Fára hágott,
Faggyat rágott
Disznó szarval hízott.

G e r g e l y t: Gergé, Gergé
A pipéknek verbé!

L u k á c s o t: Ecsém becsém
bak Lukács
Ketten vettünk egy bikát.
Neked aggyuk a likát.

B e n e d e k e t: Benedek
Ha utánad erede,
Minnyátt beléd merede.
Kaczagj egyet kokót adok
Kaczagj kettőt s kettőt adok!
Böcs, mind a löcs,
Gazdag, mind a mazdag.
Édes apád él-e még?
A fogait rád-e, rád-e, rád-e
vicsorgassa még?

(Csik-Szentkirály.)

T. NAGY IMRE.

Családnevek.

Bátai, Bencze, Benedek, Bérényi, Bese, Bódai, Bognár,
Boros, Borda, Bonynyai, Bus, Bujer, Buzás, Csurgai, Débrécényi,
Farkas, Gyenei, Győri, Hencz, Katona, Kis, Koczka, Kocsis,

Komjáti, Kósa, Kovács, Körmendi, Körösi, Horvát, László, Marosi, Nagy, Némés, Német, Ormándi, Ozsvát, Pap, Riba, Somogyi, Sólya, Szabó, Szarvas, Szekeres, Szöcsényi, Szörös, Tándori, Tavaszi, Tót, Törgyék, Tupi, Ükös, Zsebe, Vági, Varga, Veröczei, Vég.

(Kölesd, Tolnamegyében.)

BÓNIS KÁROLY.

Gúnynevek.

I.

Badi. Baka, Csibe Imre. Csuta. Dina (fata! korában, ha jó kedvű volt, e szót mondogatta). Hop Sándor. Hosszi Jóska. Kákics. Keszeg András. Korpa Gergely (egyszer korpában ült). Pák Bábi. (Ennek az apja, midőn rosz tehenet adott el, Pák Mátyásnak hazudta magát). Pipe (a csibét pipének hívta). Prémus. Püspök (nagy fejű ember). Ropka Rozi. Szilvási. Vak Miska.

(Dunaszentpál Szigetközben, Győrmege.)

ZIBRINYI GYULA.

2.

Apjok, bedzsa, bornyu, bus, bónapárt, boglyos, bangyi, berki, balog, bogár, biginyés, bialos, bolha, barát, báró, bagó, bóbás, bander, bojsza, büszke, bakongyi, bernát, csuszka, csamcsilla, csonka, csire, csipkés, csepegő, csikós, csira, csipi, dorkó, deme, doszkó, danyi, dandár, dobrosi, dózsa, fagyos, fuvó, gömbölyű, gyöngyi, geczi, gyebó, gór, gubi, gunár, gyurcsú, gyüker, hernyó, heródes, hangyás, kostök, kajla, kandabuk, kurázs, keskeny, kikirics, kaczúr, kapitány, kúri, kuhoi, kollega, kacska, kogyi, kecskés, kódús, klári, kolári, kesely, kukó, kúcsár, keresztúti, lovas, masinás, morgó, madarász, maczkó, marczi, matyi, minorita, medve, menge, neló, nyiszi, nekopogj, peczek, puskás, palóczi, póli, paczalos, palkó, peke, ragyás, rosz, rebeka, rubi, róka, szél, szutyi, szilánk, szalmazsák, sűríguri, sűtő, sós, sánta, seres, szöke, tapoda, tata, turó, tarka, timár, tipán, tuksus, tuti, ürge, vicze, virad, varga, veres, vivi, viselt, zsámiska, zсандár, zsigá, zsidó.

(Noszvaj, Borsod-megye.)

GALLASY GYULÁNÉ.

Helynevek.

Udvarhelymegyei községek határdülőinek nevei.

Ó c z f a l v a.

Tökés földülőben: Tökés. Malom Réth — Bük alja földülőben: Lok. Lokláb. Kerek föld. Bük alya. Büdös kut. — Héjjaszó földülőben: Héjjaszó. Bükfeje. Bük. Hoszszu erdő. — Csipkés földülőben: Csipkés. Fejtő. Kuvar. — Istvánd allya földülőben: Gyepű alya. Istvánd alya. Szöllő vápája. Hargas. — Köves oldal földülőben: Alárd erdeje. Oltoványos.

Bikafalva.

Kút loka földülöben: Sárpalló. Gátszeg. Kút loka. Füstölő. — Csicsér alja földülöben: Oltoványos. Czibrédfalvi oldal. — Réz allya földülöben: Réz allya. Bűdös kút. Sikolandó. Rétellő. — Cserhát földülöben: Patak mejéke. Temető allya. Sarkazó. Mihályfalvi oldal. Cserehát. Bonta mejjéke. Hátsik. Bonta oldal. Alsó rét földülöben: Mihályfalva. Malomrét. Falun alolli lok Mocsár. Falu allya. Kis rét. — Nyir bércze földülöben: Hosszu lok. Nyires or. Szakadozás. Heaszó oldal. Sas mejjéke. Czibréd-falvi heaszó. Fejedelem. Tó pataka melletti lok. PAAL ÁRPÁD.

2.

Utczák: Hajnal utcza, Zsámbék utcza, Öreg utcza, Béla, Vásár utcza, Újj utcza (ebben a Rácztemető, régi temető hely).

Folyók: Sárviz, Sió.

Dűlők: Laposrét, Sárretye, Hoszszusziget, Sötétsarok, Bodzás, Ménés akó hegy, Csucsas hegy, Diósvögy, Aranyos, Temető hegy, Szabatonyi határra dűlő, Érre dűlő, Harcz hegy, Ormándi vögy. Tóker, Orvoskut vögy, Pörgyész, Tormási határra dűlő, Zönghe hegy, Ebédlátóhegy, Itató hegy, Rókalikas.

Szölőhelyek: Réka, Székszárdi uti, Taliga uti, Révögy, Öreghegy, Buhin.

(Kölesd, Tolnamegyében.)

BÓNIS KÁROLY.

Népdalok.

1.

Mos földik a vásárheji templomot,
Jaj ba szépon huzzák a nagy harangot;
De még szébben verik azt a rézdobot,
Kire rózsám öled émasérozok.
Zséndéjézik a szébéni kaszárnját
Oda viszik a legénnek a jóvát:
Ott és rózsám én lésezek a legéső,
— Jaj be hosszú ez a három esztendő! —

(Marosszék.)

BALÁSSY DÉNES.

2.

Kerek erdő, de gyöpös az ajsa,
Nyalka bétár heverész alatta.
Terögettye bü irhás subájját,
Oda várja a kedves rúzsájját.

(Halas.)

PÉTER DÉNES.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

IX. kötet.

1880. JUNIUS 15.

VI. füzet.

MEGINT A SZÜNETJELZÉSRŐL.

Az egyszerűségből mindinkább kibontakozó s magát másképpen — mint : „de ha tekintem, hogy...” „és ha...” „és mivel...” „mert bár...” „mert miként...” „Szerkesztette: N. N.” — kifejezni nem tudó korunknak a helyes szünetjelzésre sokszorosan szüksége van.

Mai napság a kifejezésbeli tömörség és erő már oda van, s bizonyos mesterkéltség, vontatottság vagy betegség szállotta meg a tollakat. Mai napság annyit kommatizálunk s úgy kiszélesítjük mellékmondatainkkal a még azon felül is gyakran összebonyolított mondat szerkezetet, hogy sokszor nehéz az értelmét ellesni. Mind ennek oka első sorban az új kor többfelé irányzott műveltségében keresendő, mely a tárgyak rengetege miatt már nem képes magát oly egyszerűen s a mellett érthetően kifejezni, mint az ő kor: második sorban a remekművek helyes tanításának és tanulmányozásának hiányában kereshető, ennél fogva az iskolában és életben.

Semmi sem árulja annyira el az avatatlanságot, mint éppen a szünetjelzés helytelensége; nélküle stílusról nem is beszélhetni. Más, nagyobb nemzeteknél e tekintetben meglehetősen egyöntetűség, míg nálunk zavar, s ebből folyólag következetlenség uralkodik.

Van olyan, ki úgy vél segíteni a bajon, ha valamely hozzáértő dolgozatát a *nagy közönség* számára kiadná; de, mindaddig, míg az elmélet a gyakorlati életet jobban át nem hatja; míg a nemzet többsége mondattant nem tud: hiába a közönségnek a schema. Aztán — mondják sokan — nem is schemába szedhető valami az a szünetjelzés! Közbe

szól az író célja és felfogása; azért a szünetjelzésben teljes egyformaság soha sem jöhet létre. Van valami igazok. És, ha céljok és a szabatosság csakugyan el volna érve, nem vethetnénk szemükre semmit; de mindaddig, míg ezt nem tapasztaljuk, kénytelenek vagyunk hangoztatni: mon-dattant, mondattant és mondattant! Ha aztán egykor nem kell ezt magunknak és másoknak kiáltanunk: eljön a helyes szünetjelzés országa, melyben a vessző és nyugvójel többé nem lesznek mesgyések. De ez is csak a jövőben jön el.

Állítják, *hogy az írásjegyek és jelek alkotói a szünet-jelek megállapításánál nemcsak a beszéd izületeinek (mon-datok és mondatrészek) fölismeréséből indultak ki, hanem egyszersmind arra a könnyen észrevehető jelenségre is tekintettel lehettek, hogy a beszédnek valóságos dallama van, s e dallamban annyi hanghullám (ha tetszik ütem) érezhető, mint a hány a beszédbeli izületek száma* (Ny. VIII:399).

Igaz hogy az *interpunctio* kezdetben egészen a hallható beszéden alapult, s nem kívánt egyebet, mint hogy a beszédbeli nyugvóhelyeket a szem részére kiczövekelje. Tudjuk, hogy most is a mondatok hangsúlyozását és a szóbeli előadásnak vele járó szüneteit is jelölik; de leg-főbb szolgálatuk a tagok syntaktikai viszonyának szemléltetése az értelem és szem előtt. Nem is időzném itten tovább, ha valamit eléggé hangsúlyoztak volna. Ez a valami pedig: *a beszédbeli szünet a mondattagok logikai határával nem találkozik mindig*. A szóbeli előadásnak kisebb részei is a hangnak tovább vagy rövidebb ideig tartó megállá-sával vannak jelezve. A hang természete, az indulat heve olyan nyugvóhelyekkel járnak s olyanokat kívánnak, melyek nem alapulnak a mondattagok és mondatok syntaktikai viszonyán. Aztán ki tudná az írásnál közvetlenebb, élén-kebb, jellemzőbb és sokkal több árnyékolást bíró élőszóbeli előadást tökéletesen visszaadni az anyagiabb írással? Az élőszóbeli előadásban a közönséges szüneteken kívül olyanokat is lehet, sőt igen gyakran kell is alkalmazni, a melyekre nincsenek írásjegyeink, hanem csakis hangjegyeink és ezek sem tökéletesek. Mert a mondat hangjának jegyei, a kérdő és felkiáltó jel, célunkra elégségesek e? A ki nem tüntethető szüneteket az írásban nem jelöljük meg, és így

szünetjelzésiük általában tisztán grammatikai, és nem retorikai természetű. S ezt nem szabad felednünk. Alább kimutatom, hogy mi következik belőle. Legyen azonban a szünetjelzés bármilyen természetű is: megkívánhatjuk tőle, hogy a hangmenetet bizonyos tempohoz mérje azaz a beszéd összefolyását gátolja; de legfőképp, hogy az írásban az értelem beléje kapaszkodhassék. A retorikai szüneteknek a verssorok vége és a középmetszet (sőt az egyes ütemek vége is) kínálozik nyugvóhelyül. Pl.

Hazádnak rendületlenül

Légy hive, oh magyar!

Budán, a bösz király előtt,

Megállnak | zordonan.

Már most vegyük az első idézetet. Látjuk mindjárt, hogy rendületlenül után retorikai szünet van, míg syntaktikai nem lehet; a másodikban „előtt, megállnak“ után szintén nem.

Itt nem hallgathatom el, hogy a második idézetet három könyvből nézem. Kettő az idézetet így írja:

Budán a bösz király előtt

Megállnak zordonan. Szerintem ez így helyesebb is. A kötött beszédben sokszor annyi jelt találunk, hogy tanítványainkat, midőn a mondatok kikeresése végett verset elemeznek, zavarba hozzák. *A kötött beszédben is többet kellene adni a grammatikai szünetjelzésre.*

Azt hiszem, hogy kimutattam a retorikai szünetekből való kiindulás helytelenségét. Ez káros volna és annyi mint lemondani arról, hogy valakit a mondattanra tökéletesen megtaníthassunk. Egy szó mint száz: *az írásjelek helyes használata a mondattan értésén alapul; és csak úgy juthatunk e tekintetben megközelítő egyöntetűsége, ha a grammatikai és logikai szünetjelzést követjük.*

Talán olvasóim untatására a legkisebb szünetet jelölő vesszőnél legtovább maradok. Tudhatni, hogy mi okból.

Igaz az állítás, hogy a birtokos jelző értelmezőjének nem csak előtte, hanem utána is van szünet; *de nem igaz, hogy nem csak az egyfajtájú, hanem sokszor a másfajtájú* (ha csak a mondatba szőtt megszólítást és felkiáltást nem vesszük azoknak) *mondatrészek közt is tartunk szünetet,*

hova e szerint szintén vonás teendő. Vegyük elé a már ismeretes példát. „*Zrinyinek, a költőnek, munkái, kevés...*“ Ez állítás értelmében munkái és kevés között is szünetelünk addig, hogy azt vonással jelölhetjük. Lássuk még az ilyen mondatot is: ...*ezt, egy erre választott bizottság megbírálná...* Napnál is világosabb, hogy ‚munkái‘ alany és ‚keves ember‘ kiegészítő közé, mely az állítmánnyal szorosan egybefügg, nem jöhet vessző; ez áll az *ezt* és megbírálná-ra nézve is. Én nem teszem; *én, nem* teszem. Megengedem, hogy e két példában az értelem más; de azt is megvallom, hogy ehhez hasonlóan interpungált mondatra nem emlékezem, nem is találtam, bár kerestem. Nézzük azonban közelebbről a dolgot. A második mondatban az én után levő vessző nem az állítmányt választja el tőle, hanem tulajdonképpen két mondatot, t. i. mit gondoltok rólam? hogy *én* megteszem? nem teszem. Így fogtam fel. Az *én*-t, ha ki akarjuk emelni, dőlt betűvel nyomatjuk; vagy, ha az *én* csodálkozását, megütközését akarjuk jelölni, tegyünk utána kérdő- vagy felkiáltó jelt. Ily jeleket az *én* után gyakran találtam.

Mennyi akadályt vet a sok vessző, csak az tudhatja, ki mondattant tanít. Hogyan érhetni sikert el, ha a Zrinyi-féle mondatban még munkái után is vesszőt teszünk? Ez a sok vesszőzés a legújabb idő szüleménye. Ez hozta létre az ilyen mondatokat: *Menyasszony csókolása az esküvő után minden lakodalmi vendégektől, régi angol szokás, mely Amerikába is átvitetett.* Valamely régibb írónk bizonyosan így fejezte volna ki az idézett mondatot: *Amerikába is átvitt régi angol szokás esküvő után a menyasszony csókolása minden lakodalmi vendégektől.* Ki írt egészségesebben, az ő kor vagy az új kor embere? Ez utóbbi ezen mondatban is, hol e || jel van, szünetet érezne: *a tanár legnagyobb lelki vigasztalása || a szorgalmas tanítványok szellemi előhaladásából ered.* Pedig a || jelnél nem lehet szünetjelelés, mert a nagyobb terjedelmű egyszerű bővített mondatokban, mikor beszélünk, az alany és mondomány közt, vagy a megfordított szórendnél fogva előre helyezett valamely mondattag és az ige közt rendszeren kis szünet van, melyet írásban nem szabad megjelölnünk. Mindez csak azért van így, hogy a beszédbeli szünet az értelmivel nem esik mindig össze.

A Nyelvőr f. évi 171. lapján egy mondat így van kijavítva: *Szegény és gazdag (v. boldog boldogtalan), vallás és társadalmi állás különbsége nélkül versenyzett, hogy...* A zárójelben levő boldog boldogtalan nem egymásra viszonyulók, hanem egymás mellettiek, tehát közéjük vessző kell. Mit keres azonban a zárójel után a vessző? Azért van oda téve, hogy a szegény és boldog alanyt abban a szörnymondában a *vallás- és társadalmi állás* jelzőjének ne lehessen venni? A törekvés helyes; de más-képpen, még pedig helyes úton kell elérni a cél-t. Én a kérdéses mondatot így irtam volna: *Szegény és gazdag versenyzett vallás és társadalmi állás különbsége nélkül, hogy...*

Ritka ember, sőt ritka író az, a ki a szünetjelzéssel (interpunctio) egészen tisztában volna, s azt írataiban kellő pontosság- és öntudatossággal alkalmazná (Ny. VIII:397). Ebben a mondatban a *volna* után, minthogy a vele vég-ződő mondatnak éppen az az alanya, a mi a következő mondaté, vessző nem kell. Hogy-hogy? Elmondom. *Az s-sel kapcsolt összetett mondatoknál — ha össze vannak vonva, t. i. közös, a második mondatban nem ismételt alanyuk van — a vessző elmarad.* Pl. „Vörösmarty mindig neki írt s majd mindig hozzá szállott, ha Pestre rándult“. Ha azonban hiányzik az és, csak vessző kell, mely különben is helyettesítheti az és-t. Ilyen esetben és-t és vesszőt tenni fölösleges.

Azonban *azt sem mondhatjuk, hogy soha se tegyünk oda vonást, hol az és (s) kötőszó már ott van.* Ugyanis a vessző a kapcsolatos mondat-sorozatokban az egyes, maguk-ban önálló (össze nem vont) mondatokat választja el; már aztán mindegy, hogy össze vannak-e kapcsolva a kötő-szóval, vagy nem. Pl. Holnap elutazom, és néhány nap mulva jöjjetek utánam, és én várlak akkor titeket.

Vesszőt kell tenni oda is, hol valamely elliptikus mondat *mint*-tel kezdődik. Pl. Egymást üzi bennem e két gondolat, mint ősszel a felhő a napsugarat. Hol azonban a *mint* mint a mellékmondat egyedüli tagja közvetlenül a főmondat hasonlított tárgyához van illesztve, fölösleges a vessző. Pl. Ön olyan jól tudja mint én. Tiszta volt szeme mint a kristály. Olyan a járása mint komor bikáé.

A rövidített alanyi mellékmondatokban is bizonytalanokodva használják a vesszőt. Pl. Tisztán látni a bölcseségnek kezdete (Kölcei). Nagyságot szerencsétlenségben megismerni s tisztelni, ritkának adatott (U. o.). Hogy miként vélem ez ingadozást kikerülni, a fentebbiekből kitetszik.

A német így tanít: ha a főmondat copulája és praedicatuma közé közbevetett mondatokként jutnak a főnévi mellékmondatok közül az alanyiak és a főmondat állítmányától függő tárgyi mellékmondatok, a főmondat említett részeitől az ilyen mondatokat vesszővel nem választjuk el. Pl. Ist was du sagst gewiss? Hast du was ich dir auftrag ausgerichtet? Fordítsuk le most ezen mondatokat. A mit mondasz, (az) bizonyos-e? Elintézted-e, a mit rád bízam? Vagy: A mit mondasz bizonyos-e? Elintézted-e a mit rád bízam? Melyik már helyesebb? nem merem eldönteni.

A főmondatot is, hol közbevetett mondatként másba van foglalva, ettől vessző választja el. Pl. A síron tuli életéről, mondják sokan, nem tudhatunk bizonyost. Ebben az esetben gondolatjelt is használnék.

Térjünk valahára *a pontos vonásra*. Azt mondják ennek alkalmazásánál, hogy az önállóbság nagyon homályos valami, és czitálnak ilyenféle mondatot: Nem mehetek iskolába, mert beteg vagyok. Itt a pontos vonás csakugyan nem volna helyén. De miért? Azért, mert az önállóbság nem éppen olyan homályos valami. A pontos vonás az összetett mondatokban mellérendeltséget jelent — ezt tudjuk. *Az önállóbság a mellérendelt mondatoknál ott található, hol ezek teljesen önállóan vannak feltéve; hol már magukban is összetettek; hol az összekötött mondatokban a vessző egyszer vagy többször előfordul; hol az ilyen mondatok talán még össze is vannak vonva; hol tehát mindezek a tények megvannak: ott pontos vessző választja el az ilyen mondatokat.* Az ilyen mondatok ellenes vagy oki, sőt kapcsolatos viszonyban is egyesítvék egy gondolatban. Lássuk az egyes eseteket.

1) A pontos vessző elválasztja az egymás mellé rendelt hosszabb vagy szorosán egybekapcsolt mondatokat, melyekben a vessző elégtelen a szünet megjelölésére, a pont igen sok. Pl. Hogy a jelenről helyesen ítéljünk,

állítsuk a multtal szembe; mert minden ítélet hasonlítás, és senki sem tudhatja a jövőt. A könnyelműség gyakran az esztelenség és bűn erőszakolt terméke; (de) a vidámság csak a bölcsesség és erény természetes utódja. E fennebbi szabályból kivethetőnek vélhetik a vessző elégtelenségét, a pont többségét; azt hiszem, hogy, a mít az önállóbságról mondtam, megóvja a szabályt.

2) Ugyanazon feltételekkel (azaz ha a különböző részek oly hosszúak, hogy a vessző nem jelölhetne elégséges szünetet) az összevont mondatokban is használják, hogy a külön részeket egymástól, valamint a mindnyájokkal közöstől elválassza. Pl. A szenvedélyek békénk legfőbb megrontói; az erkölcsi világ viharai és zivatarai. A bölcsészek állítják, hogy a természet működése korlátlan, hogy még kimeríthetetlen kincsei vannak fentartva; hogy az ismeret mindig halad; és, hogy minden jövőendő nemzedék találmányokat hoz létre, melyekről legcsekélyebb fogalmunk sincsen.

3) Használják alárendelt mondatokban az alárendelt mondatnak a főmondatról való elválasztására, ha valami okból — a különböző mondatok hosszúsága, vagy a következő mondat nyomós foglalatáért — hosszabb szünet szükséges. Pl. Míg minden óra valami újra tanított, a hálálkodás tartós folyamában éltem; de a mint a férfikor felé közeledtem, sokat elvesztettem a tiszteletből, mellyel tanítóimra szoktam volt nézni; mert, mikor a tanításnak vége lett, nem találtam őket sem bölcsőbbeknek vagy jobbaknak, mint más embereket.*)

4) Pontos vessző kell még ott is, hol valamely összevont mondatban az egynemű tagok nagyobb számban fordulnak elő, melyeket csoportosítani kell. Pl. Az ausztriai szlávok ezek: csehek, morvák, lengyelek, ruthének az északiak; vendek, morlások, bosnyákok a déliek. V. és S. jelesek; B., L. és C. jók; T. és M. elégtelenek; a többiek elégségesek.

*) Egyik tanítványom a napokban egy írásbeli dolgozat alkalmával, midőn én a *de* kötőszó elébe csak vesszőt tettem, föláll, hogy ő bizonyos intézetben ilyen szabályt tanult: a *de*, ellenben, azonban, sőt inkább, mégis, mert, tehát elébe pontos vesszőt kell tenni. A gyermek is észreveszi már a különféle eljárást! Az elmondott szabályból kiindulni helytelen volna; mert nem ezen egyes kötőszók, hanem a mondatok és mondattagok belső viszonya és nagyobb vagy kisebb önállósága tartalom- és alak tekintetében döntő a használandó jegyben.

A Ny. VIII:404. lapján levő idézetnek a Nyelvőr 1880. 113. lapján tett másodszer való interpungálása szerintem is helyes.

„Ha a részletező mondatok közé és (s) kötőszó illik vagy szükséges: elválasztó jelül nem pontos vonás, hanem csak vonás írandó a kötőszó elé. Pl.vesz, s benne....“ (Ny. VIII:405. l.). Így a szabály, de nem mondják okát. Halljunk még egy más szabályt is. „Én pontos vonást mindig az olyan mondatok közé teszek, melyek teljesen önállók s egymáshoz csak annyiban tartoznak, hogy egyazon főgondolat megvilágítására, körülírására valók“ (Ny. 1880. 113). Tovább ugyanazon lapon ilyen okoskodás: „Mihelyt fennebb említett tulajdonságuk van a mondatoknak, pontos vonással jelölendő a szünet, akár következik utána az és (s), akár nem; az ugyanott felhozott példában (kárba vesz, s benne) nemcsak, hogy pontos vonás nem, de vonás sem szükséges, mert sokkal kevésbé függ egymástól a két mondat, mint hogy oda pontos vonás lenne teendő s az ott levő s kötőszó (időmértékileg egyértékű levén a vonással) a vonást meg éppen szükségtelenné teszi“. Így az egyik szerint vonás írandó a kötőszó elé, a másik szerint szükségtelen. Már melyiknek van igaza? Lássuk az első. A két mondat kapcsolatos viszonyban van. Az első ismét két részből áll, még pedig egy bővítettből és egy összevontból. A második mondat összevont. Végre mindkét mondat önálló s oly feltételekkel bíró, hogy a jelen alkalommal előadottak alapján bátran tehetni közéjük pontos vesszőt. Hiszen tudjuk, hogy az és előtt pont is állhat, mennyivel inkább állhat tehát a pontos vessző. Lássuk a másodikat. Ő szerinte még vonás sem kell. Hogy a vonás itt mindenképpen helyén van — ha pontos vonás nem is — az eddigiek alapján bátran mondhatjuk. „Ha pedig...“ kárba vesz, s benne.... sokkal kevésbé függnék egymástól...“ éppen azért kell oda pontos vessző, s aztán egyazon főgondolat megvilágítására szolgálnak.

Áttérek végre a pontra, a vele járó kérdő és felkiáltó jelre. Az elsőről kevés mondani valóm van. Valamint a pontos vessző után is állhat és, éppen úgy a nálánál tovább tartó és leghosszabb szünetet jelölő pont után is. Így sokan használják és öntudatosan. Olyan eset az,

melyben pont után és állhat, hol az és nem annyira kötő erejű, hanem inkább valamely ellentétes vagy következtető mondat elején nyomatékosan akarja az átmenetelt érezhetővé tenni. Pl. Az élet rövid. És mégis hányan találják hosszúnak. Valamivel többet a kérdő- és felkiáltó jelről, mert rólok szólanunk nem éppen olyan felesleges. Bár a ponttal együtt járnak, mégsem egyértékűek mindig vele; vannak mondategészek, hol a vessző osztó erejével járnak. Használatuk:

1) Ha a kérdés nem egyenes és mint mellékmondat van téve, nem kell utána kérdő jel. Pl. Tudjuk-e, hogy meddig élünk. Ez esetben is ingadozás van; de ha kiteszik is a kérdő jelt, még azért a ponttal nem egyértékű mindig. Pl. Nem vesztenk-e nagyot? kérjük most aggva magunkban.

2) Hol több egymás mellé rendelt kérdés van összekötte; hol ezek önállóan és egymástól elválasztva jelennek meg: ott mindeniknél kérdő jel kell.

3) Hol egy vagy több nem kérdő mellékmondat a kérdő főmondatot egy mondat sorozatba fűzve követi, ott csak a mondat sorozat végére szokás kérdő jelt tenni. Pl. Ki az az ember, kit tegnap láttunk, ki oly rongyos volt?

4) Hol a kérdés zártával a mondat is teljesen be van végezve, ott a kérdőjel egyszersmind a pontot is pótolja. Pl. Kérdé tőlem: Nő, mi újság? Semmi, felelém.

5) Egyes kérdő szók után a beszéd összefüggésében kérdő jelnek kell állania, hol a kérdő szó elliptikusan helyettesít valamely egész kérdő mondatot. Pl. Erre a kérdésre hová? a -ba, -be rag felel.

A felkiáltó jel használata sok tekintetben a kérdő jelről mondottakkal egyezik; az előbbi öt pont többé-kevésbé rája is alkalmazható. Továbbá tudnunk kell: hol a megszólítás nem szenvedélyes, kivált, hol a beszéd összefüggésében van beillesztve; hol a parancsolás nem szigorú: a felkiáltó jel nem szükséges. Pl. Pusztulj, ne adj több bort elő. Ha ön, kedves barátom, a dolgát elvégezte, jöjjön majd hozzám. Végre a felkiáltó jel is bír a vessző vagy pontos vessző mondatosztó erejével.

A többi jegyre nem terjeszkedem ki; a mi rólok másoktól mondva van, helyes. Magam csak pótlólag akarék

járulni mindahhoz, mi a Nyelvörben és máshol *) e tárgyra vonatkozólag megjelent; többet nem tehettem. És nem is lehet másképpen; mert, ha már segíteni vélünk vele, egészen külön, rendszeres munka kellene a gátra.

SZÁNTÓ KÁROLY.

A „SŐT“ KÖTŐSZÓ.

(Mutatvány a Marczibányi-féle 80-aranyos pályadíjjal jutalmazott ily című munkából: A magyar kötőszók.)

I. A még kötőszó.

A *sőt*, tudjuk, nem csak egyszerűen kapcsoló, hanem fokozó kötőszó. Czélszerű lesz tehát előre bocsátanunk némely egyéb efféle fokozó, tetéző kapcsolatokat. Ide tartoznak először is az ilyen tetéző, növelő kifejezések: „az ellenséget megverte; *azonmfelül* ki is rabolta: *ac praeterea spoliavit*“ Vers. Anal. II:402; a cselekedetek nem csak bizonyossági a hitnek; mert *azon felyül* segítői is Veresm. b. 313; *annakfölötte*: praeterea Debr. c. 33; *annak felette* adtam nékiek *a melleth* hat bokor ezüst kapcsot RMNy. II:2, 57; *a' mellet* nincs oly rossz fű, melynek vmi haszna nem volna Pz. préd. 33; *azonkivül*; **) — nagy munka Trójának vesztét beszélleni... *A' mi több*, a nap is fordult északára Dug. Tr. 91; csak egy kabátja volt; *mi több*, kabátja éppen sárga volt, és így annál jobban látszott a folt Pet. I:376; most rendesen így írjuk: *s mi több*; ilyen nagy méltóságit olvassuk: *és ki még ezeknél is nagyobb*, oly hatalmát mondják lenni, hogy... Magy. 29.

Az eddigieknél sokkal gyakoribb használatú a *még* szócska, mellyel nyelvünk nagyon sokféle alkalmazásban él. Legközönségesebb s legegyszerűbb az a használata, melyben időhatározásra szolgál, az ilyen mondatokban: *még itt van, még látom, még is vonakodik, még sem jött meg*; s véleményünk szerint innen kell kiindulnunk, ha e szónak etimológiájáról akarunk véleményt mondani.***)

*) V. ö. Heyse, Schulgramm. 444—460; Plate, English Language, III:368. §; Névy Stiliszt. 13, Rhet. 88, 89; Felsmann, D. Gramm. 122—124; Laky Irály- és Költ.

**) Németes: *ahhoz még v. hozzá még gazdag* = *dazu ist er noch reich*.

***) Ezért nem fogadható el Budenz véleménye, ki MUGSzót. 635. l. e *még* szót a *meg* (**mégé*, l. fönt 35) szócskából magyarázza, még pedig nyomosító *g*-vel (**mégé-g*, **mejé-g*) továbbképzett alakjából. Az utóbbi föltevésre akkor sem volna szükség, mert maga

Alkalmasan magyarázódik e szócska a *ma* időhatározóból, mely régi nyelvemlékeinkben nem csak *ma napot*, *mai napot*, hanem általában mostani időt is jelent, tehát a. m. most, nunc, és eredetileg egy mutató névmásnak elkopott ragú alakja, mely megint a *majd* és *most* szavakkal függ össze, s régebben talán *mal*-nak, *maj*-nak hangzott (a *ma* szó magyarázatát l. Bud. szót. v. Ny. VII:339). A *még* e *ma* szónak *-ig* ragos alakja lehet, s akkor régebben **maj-ég* v. akár **má-ég* **ma-ég* volt; ez alakok ép úgy vonulhattak össze *még*-gé, mint a székely *hèzz-ik* a teljes *hèzzá-jik* (*hozzá-jok*)-ból, v. *barátim barátaim*-ből, v. *jéccakát* ebből: *jó étszakát*.*) E szerint a *még* szócska eredetileg annyit jelentett, mint „mostanig, eddig“ (mint a latin *adhuc* = ad huc, idá-ig, v. az olasz *ancora* s a fr. *encore* = hanc horam, ez óráig), úgy hogy az említett *még*-es kifejezések voltaképpen ennyit mondanak: *mostanig itt van, mostanig látom, mostanig v. most is vonakodik, mostanig sem jött meg*. (Multra vonatkozólag: keresék, de *még* nem jött vala meg = de addig, akkorig nem jött vala meg.) — Ebből az eredeti időjelentésből fejlődött a *még*-nek hozzáadó ereje: *adj még egyet, többet, még annyi, még oly nagy* stb. = adtál már, de adj most is egyet stb., ép úgy mint a franczia mondja: *donnez-moi encore un*, pedig ez eredetileg a. m. donetis mihi *hanc horam unum*, azaz: adjatok ezen órára egyet = még egyet.

Ezen hozzáadó *még*-ből lett végre (mint az *ετι* „még“ szóból a latin *et*) a *még* kszó, melyet Soprony és Győr megyékben egészen úgy használnak, mint a *meg* v. az *és* kszót**). A köznyelv már most e kötőszói *még*-et leginkább tetéző, fokozó kapcsolatokban alkalmazza,***) p nem hallgat ám el, *még* ő neki áll föllebb; jótéteményedről el nem felejtkezvén a király elejébe véled elmegyek: *még* elől-

a *még* szó is egy közvető *még* alakon át fejlődhetett az eredeti **mégé*-ből (v. ő. **anda*: *ad*: *ad*, **jenge*: *jég*: *jeges* stb.).

*) Hogy a *még* szó *-ég*, *-ig*-ragos alak, némileg az is bizonyítja, hogy egyéb *-ig*-ragu határozókéhoz hasonló mellékalakjai is vannak: *meghen* (lörd. 248a végén, v. ő. *estigen*, *napigan* stb.) és *méglen* M. c., Fer. leg., RMKölt. 203 (mint *eddiglen*, *maiglan*).

**) „A köznép még ma is állandóan *meg*-et, Soprony és Győr vmegyék némely vidékein *még*-et használ az *és* kszó h Ezt: Péter és Pál és János — így mondja: P. *meg* P. *meg* J. — v. P. *még* P. *még* J.“ Jászay Pál a M. c. szótárában 289a.

***) A hozzáadó kszónak ilyen alkalmazását látjuk a görög *καί* (!. Kühner gramm. III.) s a latin *atque* kszóknál.

veszlek (megelőzlek) tégedet és a királynál könyörgök éretted Kaz. 108. Ilyenkor ma a *pedig* kszó szereti kísérni e *még*-et, főleg ha arval fokozzuk az első kifejezést, hogy a másodikban specialisabbat adunk, a speciést jelöljük meg s így a másodikkal mintegy magyarázzuk az első: hogy szül egy magzatot, *még pedig* fiút Mer. dun. 98; tallér, az angyalát, *még pedig* lázsiás Gar.; s ilyen értelemben előkerülnek a *pedig még* és *és pedig* kifejezések is, sőt maga is a *pedig* kszó (l. ezt).

De legsűrűbb a fokozó *még*-nek kiemelő *is*-sel való szerkesztése, *még pedig* kétfélekép: 1) Az *is* közvetlen hozzá járul: másodszor *meghes* ennek esmeretire visznek meghamisíthatatlan tanúk Tih. 40; kérdik először doctrok...; kérdik másodszor *meges* doctrok o. 61—64; harmad példánk vagyon egy prédikátorról... Negyed példánk vagyon *meges* egy fráterről... Ötöd példánk vagyon *meges* egy prédikátorról... Hatod példát ír sz. Anselmus o. 83—85; *továbbá* úgymond *meges* o. 199; a mézecske ez világnak hamis gyönyörűsége... Hasonlatosak *meges* ez világnak szeretői az egy emberhez, ki Kaz. 107; Negyed tulajdonsága *meges* a szép liliomnak imez... Ötöd tulajdonsága *meges*... Hatod es utolsó tul. imez: o. 142—144; a doctor hogy ezt meghallá, a szűznek *meges* ezt mondá Kat. leg. 2684; de *még-is* arra térítem beszédemet Tel. 57; de térjünk *meegis* az angyal mondására Szék. kr. 83; „szittani: gyertya hamvát elvenni, — *még is*: tüzet megigazítani“ TGyűjt. 1832 III:80; lehetnek helyesírási vétségek... Hibázhatik *továbbá* vki abban, hogy egy szót nem igazi értelemben használ... Használhat *még is* vki helytelen szót, képzőt v. ragot Brass. Népt. Lapja IX:409; És *még is* egyet o. X:3; „*mégis*: is, és, és—is. Nem csak a köznép, hanem még a műveltebbek is használják; p. jelen voltak Pál, Péter, *mégis* Jakab“ (Keszthely vidékén) Ny. VII:523. — 2) Legközönségesebb azonban, főleg mai köznyelvünkön, az az eset, hogy az *is* a *még*-gel kapcsolt, ill. kiemelt kifejezést követi: ki mindenestől fogva légyen igaz es minden bűn nélkül, *még* eredetbűn nélkül es Tih. 252; mert *megh* a keresztények közöles sokakba bebujik o. 154; *még* az *is* sok volna; *még* sírt *is* stb. Tagadó mondatokban: *még* csak *nem is* sejtette; *még* ezt *sem* látja stb. Ez a fokozó *még-is*

kivált ellentétes mondatokban gyakori a megszorítást tagadó *nem csak* után: nem csak a fölnöttek, *hanem még* a gyermekek *is*; sevt ennek felette volt Máriának vigasztalása nem csak angyaloktól, *de még* Krisztustól es Horv. 135.

De nemcsak az *is* szócska kísérheti a fokozó *még* kszót, hanem a vele rokon fokozók is, melyekről e cikknek első pontja tesz említést; p. bizonytalanok a halálnak idejéről és helyéről és módjáról, *ennek felette meg* állapotjáról es Horv. 112; az ő gonoszságokat nyilván megutálá; *még ennek fölötte* egyházi fejedelmeknek gonoszságokat nyilván megutálá Marg. I. (Buda 1782) 74; bizonytságot tettek nem csak sororok, fráterek.; *de még ennek fölötte* bizonytságot tettek ő róla istennek szenti *is* o. 104; *még ennek fölötte* pápának áldomását ígérík vala o. 75; Chore, D. és A. példájok *is* ide való, kiket a föld minden marhástól elnye: *s meg annak felette* a kik más nap Mózes ellen zúgolódnak vala, *sžintén* azokban *is* 14,000 embert veszte el isten Magy. 46.

2. A sőt kötőszó eredete és alakjai.

Utolsó példánkban a *még*-et az *és* kszó kísérte, s ez egészen közönséges kifejezésmód: nem látja át, hogy hibázott, *és még* dicsekszik vele; 5000 esztendeig *smegh* annál tovább Tih. 151; hat esztendeje immár *smeg* több o. 324; fordításába *smeegh* az ő egyéb írásába is Komj. A vij. Mind ezekben az *és még*, *s-még* kifejezések helyébe egyszerűen oda teherjük a *sőt* kszót, a nélkül, hogy e mondatok értelme a legkisebb változást szenvedné: nem látja át hogy hibázott, *sőt* dicsekszik vele stb. Arra a gondolatra juthatunk tehát: vajjon ez a *sőt* nem lehetne-e pusztán hangbeli, kiejtésbeli elváltozása annak a *s-még*-nek? és valóban, ámbár a *sőt* kszó ezen mai alakjában már a XVI. század elején általános használatú*): találunk nyelvemlékeinkben itt-ott nyomokat, melyek kellően elrendezve szépen elvezetnek bennünket az eredeti *és-még*-től az első tekintetre annyira különböző *sőt* kszóhoz.

Az *és-még*-hez legközelebb állanak *még*, de már a *sőt*-beli *ő* hangot mutatják az eredeti *é* helyett **) Komjáthy-

*; Igaz, hogy legrégibb emlékeinkben, s még a XV. szbéli B. és M. codexekben nincs meg, s ez latba vetendő körülmény.

**) Régi *é* helyét sok esetben az *ő* hang foglalta el: így lett *lén* *tén*-ből *lőn*, *tőn*, *régiekről*: *régiekről* En. Pann. megv. stb; árpádkori oklevelekben: *sceleo* 1214, *sceleu-mal* 1292: *sžőlő* stb.

nak köv. alakjai: *esmŵg* C iij/b; *ismŵg* B iij/b (kétszer is), B iij; *ismŵglen* C ij/b (kétszer); *esmŵglen* D ij. — Az *ismŵg*-ből aztán elveszett az *m**) és lett belőle *isŵg*; így találjuk a Winkler codexnek egy helyén; nyállal megfertőzteték, kezökkel verék, ruhával befödék, *ysŵgh* keserű sebeknek sem engedének 175 (a Nádor c. megfelelő helyén: *sŵth* a k. sebeknek sem eng. 209). — A legközelebbi változás, melyet e szó szenvedett, abban állott, hogy *g*-je helyett *t*-t ejtettek; ezt az *isŵt* alakot őrizte meg a Döbrentey codexnek egy helye: sem egy ügyet nem lelék ez emberben ezekben, kikben ötlet vádoljátok. *Isŵt* sem Heródes (M.: de sem H.; Káldi: de H. sem; Károlyi: de még H. is nem talált, Luk. 23:15 **). Ez a *g:t* hangváltozás ritka jelenség ugyan, de vannak rá egyéb kétségtelen példáink is: kedig, kegyég h. a régi *kegyét* mellékalak, s *pegyítetlen* a mai palóczoknál Ny. VI. 466, VII. 34; tovább u. o. *addig* h. *aggyít*; és a palócz *let* e. h. leg: *letöregeb-bik* stb.***)

Az *isŵg*-ből az *i* elvesztével *sŵg* lett s ezt az alakot már nem egy nyelvemlékünkben megtaláljuk; így a Vitkovics cben 86: *soŵg incabb*; a Debr. leg. könyvben: vaj ne! *sŵg* el is törölheti; így a Weszprémi cben 50. l. és Sylvester bibliájában. — Végre az *isŵt*-ből rövidült *sŵt* alak lett általánossá, s most a nyelvérzéknek sejtelve sincs róla, hogy e kötőszóban egyesítve alkalmazzuk a másutt külön ejtett *és* *még* szókat.

Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy ez az egytagú *t*-hangú alak még az eredeti *é* magánhangzóval is előkerül a Wp. cben 140 (.. elhagyatott; *seeth* elannyira megalázatatott volt), és Balassa B-nál 20: nem esnek rajtunk [= nem esik meg rajtunk szívük], *sét* nevetkeznek velünk.

3. A sŵt kötőszó használata.

Hogy e kötőszó nem egyéb mint *és-még* (vagy a 38. cikkbeli első *még-is*), annak egy további bizonyítéka az, hogy régi kéziratainkban, sŵt némely nyomtatványokban

*) Ép úgy, mint az *ég* *cség* *asŵnta*-félékben; l. fönt 35. j.

**) Toldy F. jegyzetben közli, tollhibának tartja s a szövegben *sŵt*-re javítja RMPassio 44. l.

***) Rendszerint csak szónak végén lesz kemény *t* a *g*-ből, különben lágy *d*-re változik, p. *gentiana* : *dancia gyökök* PP.; *sugár* : *sudár*; *ingerkedik* : *inderkedik*.

is, még pedig néhol elég sűrűen, találunk még olyan *sőt*-ös mondatokat, melyekben nyoma sincs a fokozásnak, s melyeket ma már nem köthetnénk össze evvel a kötőszóval, hanem *és*-t mondanánk. Ilyenek: mikoron akará a papnak *sőg* az uristennek áldoznia Debr. leg.; ó én lelkem, menj be a sz. Máriának édes szívében, *sevt* azt mondom: menj be az isteni, malaszttal teljes szívében Horv. 101 (v. ő. menj be te nagy asszonyodnak szívében, miképpen... Menj be *mege*s mondom ó én lelkem a sz. M. szívében u. o.) | oly igen bánkódnak ő szép váraiba... *Sőt* az Fejérvárat barát megszállatá, Hist. ének a kenyérm. ütkről G.; Urak ott ő tőle mind bucsút vévének. *Sőt* királyné asszonyt hagyom az Kassába, térítem beszédem az Törökországba o. G iij/b; ép így u. o. G/b | Sok jeles szolgálí Sándornak lőnek.. Lycián, Pamphylián által menének. *Sőt* egy fő szolgálja Gleander vala.. Hist. Alex. 3; a te házad népét pénz nélkül megadom. *Sőt* mikor nekem írsz ne feledkezzél, császárodnak írj o. 11; Gyöngy, minden drágakő közöttök vagyon.. *Sőt* ruhájok nekik csak térdig vagyon o. 31; ép így u. o. 28, 41, 51. | De legtöbbször van használva ez a csupán kapcsoló *sőt* Bornemissza Énekes Könyvében: meddig az ő kezeit fenn tarthatá, győzelem addig zsidóké vala. *Sőt* kezei hogy lecsüggednek vala, pogány nép zsidókat megtolják vala 262; e tudományt igen megörizzétek, ezért az úr istent igen kérjétek. *Sőt* ne legyetek ti is olyaténok, özön előtt miként az óriások.. 262b; (Sámson) mondá hét istránggal két kezét megkötni, ereje nem lenne azt elszakasztani. *Sőt* Dalila, hallá, megmondá jászoknak 286b; vívnek, harcolnak Izrael fiai, Sámuel kezdé népét biztatni. *Sőt* úr bárkáját előttök viselék, viadalban jászok tőlök elvevék o. 388b; ők én ellenem föltámadtak vala, velem megvívnek vala. *Sőt* az állokat megragadom vala, szaggatom vala és megölöm vala 291; Saul csudálja az Dávid hatalmát, hogy mire hozta Isten az ő dolgát, kérdezé vala nemzetét és atyját, és ő hazáját. *Sőt* nem hiában ezt az ő törvényben, próféták írták biblia könyvében, szép tanuság ez most 291b; nem kell nekem, monda király, nagy kincsed, vmit akarsz az néppel azt tegyed, országotat teveled oltalmaztam, azért ezt is bizony te reád hattam. *Sőt* az Ámán deákokat hivata, országokra

leveleket irata 515; vmit kérsz tőlem, Eszter, megadom, országomnak felét tőled nem tartom, ha kívánod, azt is teneked adom. *Sőt* az Eszter a királynak felele: ha felséged nekem kegyelmes lenne.. 317.

Rendszerint azonban fokozásban használjuk a *sőt* kszót, ez volt rendes értéke már kezdettől fogva s ez illeti meg már alkotó elemeinél fogva, mert hiszen a benne rejlő *még* maga is többnyire fokozást kezd meg. P. Mária Krisztust szépen szülé, tudniamint minden fájdalom nélkül, *sőt* szülé kijelenthetetlen örömmel Tih. 34; mert az istennek anyja kivétetett Éva átkától.. *sevt* Évának minden átka változtaték Máriának áldásában Horv. 153; odaadnám mindenemet, *sőt* kiontanám érette véretem stb. Nem akartam bölcs beszéddel élnem, *sőt nem* mutattam hogy tudnék semmit egyebet, hanem csak a megfeszült Jézust Tel. el.

Gyakran kötünk össze *sőt*-tel *ellentmondó gondolatokat* v. fogalmakat, s ilyenkor rokonértelmű a *hanem* kszóval (l. ezt). A fokozás ilyenkor abban áll, hogy az egyiket tagadjuk, de e tagadást tetézzük az ellentmondó gondolatnak állításával: nem tagadja meg hogy ártatlanul nem fogantatott volna, *sőt* azt vallja [= s még azt vallja]: a megtartóztatásnak malasztjának miatta Tih. 77; nem kelle rútnak lennie, *sőt* igen szépnek testébenes o. 259; mert ő el nem hagyja az ő szolgálait, *sőt* az ötet tisztelőket a kárhozattól megóalmazza o. 87; nem vala ki ötet megvigasztalja, *sőt* baráti boszontják vala Kaz. 49; akadékit nem hányja veti, *sőt* kész mindenbe engedni Tel. 130 | *nem hogy* ellenire volna, *sőt* nagyon akarja Gyarm. Nym. 296. A fokozás még erősebb, ha *sőt inkább* kezdi az utómondatot: ne csudáld azért ha sirok, *Sőt ionkab* azt kellene csodálnod ha nem sírnék Tih. 342; a mi felebarátunknak örökségébe ne szálljunk: *Sőt inkább* ötet segítsük hogy az ő jószágában épen megmaradjon Kaz. 170; nekem semmire nem kell (a drágakő), *sőt inkább* minden drágakőnél nagyobbban akarnék egy búzaszemet PG. 25 az is hamisság, hogy az ecclesia szabadságot ad a papoknak minden fajtalanságra. *Mert sőt inkább* annyira utálja a fajtalanságot, hogy.. Pázm. Öt l. 221. — Néha ez az ellentétes *sőt* valóban *ellentétes kötőszókat* kísér (l. ezeket); p. én nem izentem (a mit mondtak), *hanem* hogy

sőt inkább a várost reá indítsák Lev. I. 117; nem csak nincs érdekében, *de sőt* érdeke ellen van Koss. — Néha az ellentmondó gondolatnak tagadása nincs kitéve, hanem csak oda van értve a *sőt* elé; p. „Szent kelyhe Amornak! elhagylak, s hivemtől megválva, rejtekbe töltöm napjaimat.. [aztán hirtelen az ellenkezőre határozza magát:] *Sőt* jer, jer Aulusom!“ Dayka ed. Ab. 80. Ez főleg kételkedő kérdés után történik (v. ö. a *de* kszónak hasonló használatát): „kérdé hogy Tóbiást ha ismernék. Rafael felele: Sőt mi jól ismerjük“ Born. én. 323.

Néha a *sőt* kszót egyéb fokozó kifejezések kísérik. Első sorban az *is* kszó (l. ezt). Továbbá a 38. cikkben tárgyaltak, maga a *még* is, mely már a *sőt*-ben egyszer benne van: itt vagyon minden gyönyörűség. *Sőt meeg* azt mondom hogy mind a mennyei szentek Nád. 31; *sewth megh* a könyvbees.. Komj. D iiij: *nem* kellett volna eltitkolnom.., *sőt még* azt ki kellett volna nyilatkoztatnom Mik. m. 285; azt én tanácsá *nem* adom. *sóóth meeg* kinnal is attól tiltak Sánd. 27; hogy leánycsáid a férfiui tulajdonságot *ne* tudják, *sewtmeg* hím oktalan állat a ti klastromotok határába be *ne* menjen Vg. 138; *nem hogy* 100 aranyat, *sőt még* 50-et *sem* ér Gyarm. Nym. 292 | *sert ennek felette* Corn. 19 | kész vagyok innod adnom, *sőt annac fölőtte meg* az tevéket *is* megíthatnom Born. én. 318b.

SIMONYI ZSIGMOND.

RITKÁBB ÉS HOMÁLYOSABB KÉPZŐK.

(Az idén Sámuel-díjjal jutalmazott értekezés X. fejezetének).

24. -tag, -teg.

Ez a már tárgyalt *g* képzőnek (Ny. IX:57—60.) *t*-vel összeforrt alakja. Hogy ezen *t* milyen természetű, azt legjobban láthatjuk akkor, ha majd mind fölsoroltuk azon szavakat, melyekben előfordul. Ezek pedig a következők: *fuvatag* v. *fuatag*: flabra M. A. (lezalla a' toba zel nec nağ fuu ataga Münch. c. 126) *csörgeteg*: flumentum, rivulus MA. (Iudanac mēden ēer getegiben vizec folnac B. c. 210) *nyüsgeteg*: „helyt nem üllő mint a nyű“ K., Tsz. *rengeteg*: tremor, tremulus, ingens, vassus S. I. nagy sürű

erdő Tsz. *léngeteg*: instita MA. fityedék, lengő v. csekély, nem sokat nyomó SzD. (lengeteg ajándék: munus levidense, Faludi; lengeteg emlékezet: tenuis memoria Babocsaiból Kreszn.), *lengetég*: elviselt, megkopott (pl. ing vagy gatyá) Ny. VI:324 Kriza, Tsz. || *duvatag*: tapasz. hulladék, nagy szuivat Kriza; *kergeteg*: öllő mirigy a báránnyok fejében Tsz. vertigo SI. *kergeteges*: eszeveszett, dühös, bolond Tsz. vertiginosus, vertigine laborans Csúzi (kergeteges juh SzD.). *keheteges*: kehes, száraz hurutú, nyavalyás, erőtlen ember Tsz. *pőfeteg* fungus orbicularis PP. pustula, ulcus Simai; *förgeteg* és Ny. III:372 *förmeteg*: zivatar, különösen havas zivatar; *permeteg* lanyha eső Tsz. *sivatag* horrendus PP. sivatag hely: pusztá, kietlen Tsz. *szőrnyeteg*: monstrum SI. *balgatag* és *bolygatag*: delirus, absurdus, erraticus MA. Tsz. || *avatang*: vetustus, antiquus, rancidus SzD. SI. Tsz. *gyomatag*: gyomótás, gyomnötte hely Kriza; *pörnyeteg*: porhanyú (Szilágyság) Ny. IV:71. *lágymatang*: porzsolya, gyenge meleg víz Tsz. *lagymatang*: lágy-meleg pl. víz SzD. lágy-meleg, lenge Ny. IV:236, *cseplyeteg* (aszott cseplyeteg SzD.): aridus, siccus Simai || *pőszmeteg*: varancsk, fölrepedezése a bőrnek Tsz. *csajbatag* és *gajbatag*: kolontos, féleszü, hig velejü Ny. IV:378. VI. 524. Tsz. *zernyeteg*: meztelen, póre Ny. IV:378. *garnyatang*(?) a Tsz.-ban magyarázatul csak ez van mellette: „az idősebbik leánnyról mondatik“; *sinnyeteg*: pállott, álló vízben termő szőrfű, mely a benne járó embert megrühesíti. Tsz. *csiatang*: ramosus, dumosus, virgulis refertus SI. a fa gyökérről való elhajtása Ny. VIII:432. *lesbeteg*: farkas, lupus Tsz. || *veszteg*: quietus, pacate MA. *vesztég* id. Simai. || *vastag*.

Ha végig tekintünk a most felsorolt szavakon, azt látjuk, hogy alig egy pár van köztük olyan, melynek ma is használt szó az alapja. Ilyenek: *fuvatag*, *csörgeteg*, *nyüsgeteg*, *rengeteg*, *lengeteg*, fúv, fú, csörög, nyüzsög, reneg MA., leng igékből. A többi mind olyan, hogy az alapszó azon alakban ma már nem használatos és jelentését gyakran csak más, ugyanazon töről fakadt szavakkal egybevetve állapíthatjuk meg. Bővebb magyarázatra szorulnak tehát: *duvatag*: ennek alapja *duva*-, melyet megtalálunk még ezen szókban *duvad* v. *duhad* a hó a háztetőről.

K., *duvasztani* „ha a fűzfa a héjából kijő egészen, úgy hogy a héja kereken épen marad, mondják: *kíduvad* a fűz héjából, *duvasszunk* tilinkót“ Tsz. *duvadék*: duvata K.; — a *kergeteg kergeteges*-ben a *t* egészen más természetű, mint a caus. *kerget* alakban; alapja egy *kere-g* ige, melyet a participialis *kerge* szóban találunk (kerge birka, kerge eszű, megkerült az esze, Dunán túl); — *pöffeteg* v. *pöfeteg* a *pöffed* SzD. *pöffedék*: tubercula MA. *pöfög* a kása, ha tűznél forr, *pöfékel* igékbeli *pöffe*-, *pöfe*- származéka; — *keheteges* nem a *kehe*, *keh* névszótól, hanem a *köhög*, *kehint*, *kehel* (kehül) igéknek alapúl szolgáló *kehe*-igétől való; — a *permeteg* szónak alapja *perme* már *m* momentán továbbképzése egy *pere*-igének, mely megvan a *pereg* (könny pereg a szeméből), *perdit*, *pörget* szókban is; — a *sivatag*-ban ugyanazt a „reiben, schleifen“ jelentésű *siv*-alapszót láthatjuk, melyet már a *sivár*, *sivány* szók tárgyalásánál fejtegettünk; — a *szőrnyeteg*, ha nem Sándor I. alkotása, ugyanazon származású, mint a *szőrnyű* egy *sør* „csudálkozni“ jelentésű gyökérszótól, melynek az *ny* (ered. *m*) mom. továbbképzése (v. ö. MUgSz. 316.); — a *förgeteg* és *förmeteg*nek alapja a frequ. *för-ge* és mom. *för-me* igetökből kifejthető *för*-, mely csak magashangú változata a mélyhangú *forog*, *fordul*-beli *for*-nak. Ezen eredetileg „sich drehen, wenden“ jelentésű *för*- (ugor *pšgšr*)-t találjuk még a következő szókban is: *förtöng*-se volutare, metathesissel *fötröng*, *fertő*, *förtelem*, *fürge*, *förmed* (rá förmed vkire) MUgSz. 562. — *balgata* és *bolygata* nemcsak ugyanazon jelentésűek, hanem mint az összehasonlító nyelvészet segítségével láthatjuk, közös származásuk is. Alapjuk egy „movere, mozogni“ jelentésű *bolo*, *bolyo* (ug. *mšgš*, *mšglš*-) ige, melynek magyar származékai közül fölemlíthetjük még a *bolyogni*, *bolygatni*, *bódulni*, *bódorogni* szokat.

Van néhány -tag képzős szónk, mely névszói alapúnak látszik, mint *avata*, *gyomata*, *pörnyeteg*, *lágymata*, *cseplyeteg*. Ezek közül az *avata*-nak igei származását világosan bebizonyíthatjuk, ha melléje állítjuk az ugyanazon jelentésű *avadék* Tsz. és *avott* szokat, melyeknél okvetetlenül *av*-igét kell föltennünk. Ezt az *arni* igét valóban meg is találjuk még önállóan használva PP.-nál *arik*:

minuitur, contrahitur, densatur; Kresznericsnél *elavik* vetustate corrumpitur; SzD. nál *megavik* veterascit, obsolescit; — a *gyomatag*-nak *gyom* alapszavát képzővesztett igenévnék kell tartanunk egy **gyomo-* igétől. A *gyomótás* meglehet, ennek a föltett igének a származéka ered. *gyomókás* helyett. — A *cseplyeteg* mellett ott találjuk a *cseplye*: gramen, perje MA. „ujdani hajtás, sarjazás“ SzD. főnevet, mely valószínűleg egy ma már nem élő *csepel-* (cseple-) igének igenévi alakja. Erre vallanak a *cseplesz* (cs. háj: reczés háj, bodros v. fodros háj SzD.), *cseplész*: alávaló, apró cseprő Kreszn. szavak is (v. ö. *dugasz*, *merész*); — a *pörnyeteg*-nek alapúl szolgáló *pörnyé*-ből kifejtethető *pör*-ben a *por* szónak magashangú változatát látom. A magyar *por* pedig, mint összehasonlítás folytán kiderül, egy *poro-* „frangere“ jelentésű igének képzővesztett igeneve, a magashangú *pör-* ige tehát szint ezen jelentésű és a hozzájáruló *ny* (ered. *m*) mom. továbbképzése; — a *lágymatag*, *lagymatag* bizonyára eredetibb *langymatag* helyett való. A *lágry* összehasonlítás folytán csak a *langry* változatának mutatkozik (v. ö. *mégryen* e h. *mengyen*). Alapja *lan-* „engedni, ereszkedni“ jelentésű ige *d* (*d'*, *gy*) frequ. és később *m* mom. továbbképzéssel (*landma-*).

A következő szók: *csajbatag*, *gajbatag*, *sinnyeteg*, *zernyeteg* || *csiatag*, *pöszmeteg*, *garnyatag* || *lesbeteg* az eddigieknél sokkal nehezebben, vagy éppen nem elemezhetők, mert egy részénél csak sejthetjük az alapszó jelentését, más részénél még azt sem tehetjük.

A *csajbatag* alapszava *csajba*, melyet ebben az alakban nem, de igenis megtalálunk így: *csába* stupidus, delirus MA. SzD. Talán nem csalódunk, ha azt mondjuk, hogy a *csajba* ugyanazon igének nom. verbaléja, melyet a *csajvalék*: zagyvalék, keverék Kresz., *csajvadék* gyülevész, pórnp., alias emberek Tsz., *csajbos* (ered. csajbós helyett): girbe-görbe, ferde, otromba Tsz. szavakból kifejtethünk. Ennek a „zavarni, keverni“ jelentésű *csajva-* (*csajba-*) igének származéka a *csajbatag*, A föltett *csajba-* alakban a *b*, *v* szintén képzőnek, még pedig momentánnak mutatkozik ered. *m* helyett. — A *sinnyeteg* szó „rüh“-öt okozó növénynek van magyarázva. A Tszban azonban ott találjuk ezt is: *sinnyedeg*: száraz rüh, *sinnyedeges*: a sok betegség

miatt elsoványodott, elszáradt, SzD.-nál pedig a *sennyedék* rüh, kosz szót. A *sinnyeteg* és a most fölsorolt szók összetartozása kétségtelen. Alapjuknak ugyanazon igetöt kell föltennünk, melyet a *sinleni*, *sinylenei*, *sinden*i, megcsökkenni, nem jól nőni, *sindevészn*i, lassankint fogyni, *senyvedni* igékből kifejthetünk. — A *zernyeteg* mellett találjuk az ugyanazt jelentő *zernye* szót. Lehet, hogy ez egy a használatból kiment *zernye*-igének kopott igenévi alakja.

A *gajbatag*, *csiatag*, *pöszmeteg*, *garnyatag*, *lesbeteg* szókat nem elemezhetjük, de az eddigiekből bátran következtethetjük, hogy alapjuk ige volt. A *lesbeteg* talán kölcsönvétel valahonnan.

A *vesztég*, *vesztteg* nem a *vesz* (elveszni), hanem a caus. *veszt*-ből van képezve. Erre mutat az is, hogy alakja, nem *veszeteg*, mint az eddigieké. (Jelentésére nézve v. ö. „megvesztteni a gyermeket: megigézni, bájolni“ SzD.)

A *vastag* névszói alapúnak tűnik föl, ha összevetjük a *vas-kos*, *vas-mat*: erős, köpczös szavakkal. A *vas*-tőhöz hozzájáruló *-tag* kettős kicsinyítő, mely, meglehet, eredetibb *k+g* (**vas-kag*) volt.

A *lengetég* a *lengeteg* mellett kulcsúl szolgálhat a most tárgyalt képző elemzésére. A *g*, mint az előbbi fejezetből tudjuk, csak névszóhoz járúl; ott, a hol úgy látszott, mintha ígéhez járulna, ezt a különös jelenséget avval magyaráztuk, hogy a *csillag*, *lebenyeg*-féle szók ered. *csillág* *lebenyég* helyett valók és hogy a hosszú *é*-ben egy elkopott igenévképző rejlik. A *lengetég*-ben még megtaláljuk a hosszú *é*-t, tehát a hajdani teljesebb *j_s* igenévi képzőnek rövidült alakját, mely a kopottabb *lengeteg* szóban már teljesen eltűnt. A *t* nem névszó-, hanem igeképző és jelentése mom. (intensiv). A *lengeteg*, *fuvatag*, *förmeteg* stb. szók tehát egészen olyan képzésűek mint *reszketeg*, *viszketeg*. A *t* itt ép úgy összeforrott a *g* (<*ag*, *eg*, <*ág*, *ég*) képzővel, mint ugyancsak a *t*, *d*, *l* igeképzők az *l*, ill. *m* névszóképzővel (*hivatal*, *ital*, *eledel*; *kérelem*, *unalom*, *hatalom* stb.).

25. <ánk, énk.

Különböző szótárakban csak a következő ide tartozó szókat böngészhettem össze: *félénk*, *nyalánk*, *nyulánk* ||

szilánk: szálla, forgács, span, hobelspan, gyalu hulladék SI.; *fulánk* || *szulánk*: futó növény, papancz Ny. VII:523.

Az első háromnál tisztán elvállik a képző a *fél*, *nyal*: *nyul*- alapszóktól, jelentésének megállapítása sem jár semmi nehézséggel, mind a három cselekvőt jelentő névszó (nomen agentis).

A *szilánk*-nak alapja a már többször említett *szil*- „hasítani“ jelentésű ige, melyet még önállóan használva is megtalálunk a *szíjő kés*: vágó kés (bognároknál) Ny. III:231. kifejezésben.

A *fülánk* (Dunán túl: *fullánk*) egy *fúl*-, *full*- „szurni“ jelentésű igétől származik, mely a mai nyelvből ugyan már teljesen kiveszett, de *-dal* frequ. képzővel ellátott alakját a régi nyelvben gyakrabban találjuk (a tövisnek fuldalása Érs. 752. testének fuldalása miatt 108. gonoszság ellen való fuldalások. 25.) — *Fülánk* jelentése tehát szűrő. *Szulánk* nem elemezhető szó.

A csak igéhez járuló *-ánk*, *énk* képzőnél az *á*, *é* a tulajdonképpeni nom. verbale képző. Ez sem egyéb, mint a már többször fejtegetett *j*, *j̃* partic. képzőnek rövidült alakja. A még hozzájáruló *-nk* kettős kicsinyítő, melynek első tagját, az *n*-t, szintén fejtegettük már (l. *-nya*, *nye*, *ány*, *ény*, *-ny*).

26. -ák.

Evvel a képzővel is hamar végezhetünk, mert kevés azon szók száma, melyek vele el vannak látva. Ilyenek: *iszák* (boriszák): részeges Ny. VII:234. Tájsz. Simai; *észenyák*: nagyehető, telhetetlen, mohó Tsz. *szunyák* rest, p. ember Tsz. || *silák*: pislogó tűz Ny. VIII:474. Tsz. K.; *szulák*: clematis Cal. MA. aculeus, spina, spiculum SI. gyöteiny és fulánk Tsz. *fonák* viszája valaminek Kreszn. || *cserpák*: kobak, kupa Tsz. || *decsák*: dicsekedő Tsz.

Az *iszák* alapja az *ivo*- igeinek *sz* frequ.-val továbbképzett alakja; van egy másik *iszák* is tarisznya értelemmel, mely szláv kölcsönvétel (v. ö. Szarvas: Szó és szólásmagyarázatok Ny. VI:99—102), de magát az *iszákos*, *iszák* részeges értelmű szót nem merném úgy fejtegetni, mint Szarvas, mert ott van vele szemben az *észenyák* szó, mely hasonló képzésűnek mutatkozik az *eve*-tőtől, megtoldva még egy *ny* (ered. *m*, *n*) mom. képzővel; — a

szunyák a szunnyad, szunyókál-beli *szunnya-* *szunyo-* tö származéka.

A *silák*-nak alapúl szolgáló *sil-* ige meg van még ezen szóban *silápol*: csillámpol, csillámlík Kriza. és eredetibb alakja a *csillag*, *csillámlík*, [*csillog*-beli *csill-* igetőnek; *szulák* tövis, fulánk értelemben egy *szul-* (szulo-) „szúrni“ jelentésű igét tételez föl; — a *fonák* mellett találjuk ezt az alakot is *fona* Ny. VIII. 431., tehát nem valószínűtlen, hogy itt is igei alapú szóval van dolgunk; — *décsák* a magas hangú *dicsekedni* mellett különös alak, de párját találjuk az *eszényák* szóban.

Cserpák nem elemezhető, minden valószínűség szerint kölcsönvétel.

HALÁSZ IGNÁ CZ.

A SZATMÁR VÁROSI NYELVJÁRÁSRÓL.

Szatmár megyét a felső-tiszai nyelvjárás vidékéhez szokták számítani; s maga Szatmár városa csakugyan oda tartozik. A megyében ugyanis két, egymástól különböző nyelvjárás van: a városoké (Szatmár, N.-Károly, Szinér Váralja, N.- és F.-Bánya), melyek a földolgozókban egymással megegyeznek; s a falvaké, mely az előbbi csoporttól erősen különbözik. Már Szatmárhoz egy félórányira, Pálfalván olyan diftongizálással találkozunk, melynek a göcsejiek közt kereshetni mását. Ezt a dialektust nem lehet oda sorozni, hová az irodalmi nyelvtől oly kevésbé eltérő nyelvjárásokat soroznak, mint a Debreczené vagy a Szatmár városé. A debreczenitől ugyan kevésbé különbözik a Szatmár városi nyelvjárás; mindössze is a hangzók megnyújtásában, melytől a szatmári ember óvakodik; a második különbség az elsőből következik: Debreczenben a magánhangzók-nak sokszor kelletén túl nyújtása miatt lassabban beszélnek, Szatmáron a hangzóknak majdnem minden esetben röviden ejtése gyorsabbá, pergőbbé teszi a beszédet. A harmadik különbség egyes tájszavakban van.

A két nyelvjárás közt való közel rokonság nem enged a nem éppen földolgozókban részletesnek lennem, a mennyiben azok a Kúnos úr dolgozatában („A debreczeni nyelvjárás“) meg voltak említve.

Hangtani sajátságok.

Magánhangzók. Mint legnevezetesebb sajátsgot először kell említenem, hogy az *e* ezen nyelvjárásban hiányzik; helyén

mindig *e* van: *ember, szemem, mentek*. A magánhangzók ugyanazok, mint az irodalmi nyelvben, ha nem tekintjük különbségnek azt, hogy pótló nyújtás által az *a, e á-vá, é-vé* nyulik: *ára, ére, ű kéme* (ő kelme), a mi különben a köznyelvben is megvan. Valóságos diftongusok sincsenek, bár az *é, ó, ő* gyöngye diftongi-zálással ejtődik: *éi, óu, őü*.

Magánhangzók megrövidülése. Az *ű, í, ú* az alább említett eseteket kivéve, röviden hangzik, mint a Dunán túl; ez a fő különbség a szatmári és debreczeni nyelvjárás között. Szatmáron a következő szavakat rövid magánhangzóval ejtik ki: *szűrő, ürmös, tűz, ír, bir, ur, furó, kut, turó, biró, irigykedik, koszoru, gyűszű* stb., Debreczenben pedig ugyancsak hosszú magánhangzóval. Kivételek: Ez a szó: *tű*, hosszú *ű*-vel ejtetik ki. A rokonhangzású *ű í* hangzós egytagú szók közül az egyik (névszó) rövid, a másik (ige) hosszú magánhangzóval hangzik: *sir—sír, tűz—tűz, fűz—fűz, csűr—csűr*. Az igék jelentő módja jelen idejének egyes számú 3-ik személyében — ha az egytagú — az *e* helyén az eredeti *é* maradt meg: *lél, mér, nyél, széd, vét* (vetni). Szintén az eredeti hosszú magánhangzó használatos a következő szavakban: *hová, belé, bé, vélem, tijéd, tijétek*, ritkán: *lé*.

Mély és magas hangok váltakozása. Orgonál helyett: *orginál, gombajag: gombajig, kancsal h. kancsi | pelyva h. polyva, berena—borona, fazekas—fazokas | hóbortos: hőbörtös, képes: kápás* (tréfásan) | *odább: odébb*.

Nyílt és zárt hangok váltakozása. Az egytagú *ő*-n végződő névszókbán s igékben *ű* van: *kő—kű, fő—fű, lő—lű, nyő—nyű, tő—tű*. A felhozott példák mind *v*-tövék; az olyan alakokban, melyekben a *v* megvan, megmarad az *ő*: *lövi, nyövi, töve, köve*.

„Hol”-ban és összetételeiben az *o* helyén *u* hangzik: *hun, sehun, valahun*.

Mindazon szavakban, melyekben az *é* minden alakban megmarad s nem rövidül meg képző vagy rag csatolása által, az *é* helyén *í*-t mondanak: *szip, szína, vidík, beszél, ídes*; ellenben ha a *tő é* hangzója megrövidülhet, az *é* megmarad: *ég (eget), szél (szélet), kerék (kerekes)* stb.

Mássalhangzók változása. *ly* helyett tiszta *j*-t mondanak, de csak a kálvinisták; a római és görög katolikusok *ly*-et ejtenek, ritkábban *l*-et. A kálvinisták nemcsak *ly*, hanem *l* helyett is mondanak *j*-t: *mell h. mejj, Érmellék h. Ermejjik, pálinka h. pájinka, dülled h. düjjed, taliga h. tajiga*.

Mássalhangzó közbeszurása. Ha az *i* mellett magánhangzó van, közéjük *j*-t tesznek: *haramija*, *pajizs*, *kija*? (ki a?) *mija*? (mi a?) stb.

Szótagok közbeszurását mutatja egynehány példa: *görcsös* h. *göbörcsös*, *multkor* h. *multutkor*, *hintó* h. *hirintő*; *pediglen*-nek egyik hosszabb alakjával is találkozunk: *pedigtelen*).

Rövidül az assimilált mássalhangzó a következő s azokkal rokonalakú szavakban: *eféle*, *aféle*, *eszerint* stb.

Alaktani sajátságok.

Az igealkotáshoz járuló *gat*, *get* képző egy példában látszólag névszóhoz járul: *ódalgat*: megveregeti az oldalát.

Gyakorító képzőknek sajátságos felhalmozásával találkozunk a következő igékben: *toporzikol*: topog, *motyorikol*: motyog, *pitiszkál*: piszkál.

A folyó cselekvés igeneve gyanánt használják a következő két alakot: *ültő helyében*, *álltő helyében* = *ülő*-, *álló* helyében. (Eredetileg talán *ülte*, *állta* helyében?)

A *nyi* képző birtokragos alakokhoz is járul: *öklömnnyi*, *apámnyi*, *karomnyi* *vastagságú*; továbbá: *jártányi* ereje sincsen, *álltányi* erővel is elmehet (*járata*-, *állata*-nyi). A több birtok ragjaihoz azonban soha sem, az egyes 2. személyű birtokraghoz is ritkán járul a *nyi* képző.

Nagyon szereti ez a nyelvjárás a birtokragos alakokat mikor pedig nem lenne szükség birtokragra: megköti *bokrára* elteszi *télire*, kis *ága* (egy állóvíz neve), *apjok*, *annyok*, *nénnye*, elmegy a *baromjára* (a vásárnak arra a napjára, melyen barmot adnak-vesznek), felszedi a *hullóját* (t. i. valami gyümölcsnek).

A kicsinyítő képzők, különösen a *ka* *ke* használatával ritkán találkozunk, inkább kiteszik a *kis* jelzőt: *kis fiu*, *kis liba*, *kis ajtó* stb.

Egy pár mondattanai sajátságot sem hagyhatok említetlen. *Ha* mint kérdő szó van meg ebben a kis versben: *Ha kött?* Ma kött stb. — A *nál nél* rag *hoz hez* értelmében használatos: elmegyek *nálad*, eriggy nagyapádnál stb. — *Felé*, mint a következő példák mutatják, nemcsak a mozgás irányát jelöli: írja meg *felé* a levelet, a kutya eszi meg *fele* a húst stb.

FÜLEP IMRE.

A DEBRECZENI NYELVJÁRÁSHOZ.

Debreczen és vidéke lakosai a felső tiszai dialektusban beszélnek. Nyelvök — az egész vidék magát más környéktől

meglehetősen izolálván — nincs sem román, sem szláv (tót) behatás alatt, mint az erdélyi és felsőmagyarországi dialektusok némelyikén tapasztalható. A biharmegyei falvak egy jó része Debreczenhez tartozónak érzi magát; hozzájuk számíthatjuk még Szabolcs megye déli és Szolnok megye keleti részét. Okát ezen erős hozzátartozásnak főképpen abban találhatjuk, hogy Debreczen, mint a protestánsoknak régi nagy városa — a protestantizmusnak különben is metropolisa — papjaival, főiskolájával és templomaival régi idők óta nagy erkölcsi hatással van az illető vidék lakosságára. — Ha ezen mozzanatot figyelembe vesszük, csak akkor érthetjük meg azt, hogy a debreczeni nyelvjárás elszigetelt volta miatt sajátosságait annyira konszerválta, hogy külön dialektussá fejlődött. Az irodalmi nyelvtől ugyan messze nem áll, de oly közel még sincs hozzá, hogy akár a borsodi, akár a szabolcs-szatmári közöttük átmenetül ne szolgálhatna.

Magánhangzók változásai

Szereti e nyelvjárás a nyiltabb hangokat zártabbakkal fölcserélni: *a* helyett *o*: *fokad*, *kokas*, *foktom* faktum; — *ágos*, *lábos*, *magos*, *bajoson*, *lábommal*, *talpodra*;

o h. *u*: *hun*, *hunnen* honnan; — *haragus*;

a zárt *é*, mely a felső tiszai nyelvjárásban különben is ritka, Debreczenben ugyan nem ismeretes, de vidéke mégis felvette és használja, ámbár csinján, és csak némely helyütt lehet hallani az *e* hangnak némi színezését, mint Földesen, Tordán, Kabán... ilyenek: *bétyár*, *széréncsét*, *szédve*, *vítkét*, *ménnem*, *szenvedném*, *nekém*, *mént*, *fírhé*, *sétít*, *nízék*, *hégye*, *físzékbe*, *mégdibol*, *béréna* (Nyelvőr VII. köt. 47. 179. és 235. l.), *szégre*, *ecczér* (Kaba és Székelyhid).

Hosszú magánhangzóknál:

é helyett *í* egyik legjellemzőbb vonása a felsőtiszai nyelvjárásnak: *a*) töszótagban: *kik* blau, *fil* timet, *vir*, *píz*, *vín*, *díl*, *níz*, *míz*, *líp*, *rív*, *vín*, *íl*, *ír* érkezik, *szip*, *íp* éppen, *níp*, *kíp*, *típ*, *kír*, *írte* érette, *nígy*; *ettél-i?* — *fireg*, *kiszűl*, *írek*, *rípa*, *rímül*, *kímíny*, *elkinszperedett*, *kítelen* kénytelen, *níma*, *físzket*, *píntek*, *csívelyeg*, *ílet*, *ílelem*, *kísön*, *míszáros*, *bíka*, *bíketürés*, *íles*, *ícczaka*, *íjjel*, *vítessík*, *vítket*, *fínyes*, *bílyog* stb.; — *b*) ragokban és képzőkben: *físzkít*, *nevít*, *szemít*, *hegyíre*, *fejíre*, *kezíbe*, *vesztíre*; *aggyík*, *nyugoggyík*; *kötöttík*, *üssík*, *verjík*; *köszönís*, *vesztís*; *betegsig*, *szerencsítlenség*, *vitézség*, *szándík* stb.

ö h. *ű*: *ű*, *űtet*, *sű*, *ménkü*, *fűbe* vág, *hetfű*, *tűrűl*, *bűr*, *bűtölsz* stb.

Illeszkedés: *eledó* eladó, *deraka* dereka, *vakszál* vekszál, *lajtár* leltár.

Mássalhangzók változásai.

Hangcsere: 1) *l h. n: tanál*; 2) *l h. r: incselkedik és incserkedik* ingerkedik, *lajbri* lajbli.

Hasonulás: *szegím Bálint, hám betű? czigám pap*; — *vadnak* vagynak *h*.

Mássalhangzó kiesése: *a)* pótló magánhangzónyújtással: *ződ. köcsön; szóga, utósó; versétek* verseltek = versenyeztek; — *b)* *affarkas, ahhá, aggazda* stb.; *danojj* danolj; *reggerre, szírről van* szélről; — *c)* *annyáho, ű kemit, bolon(d), szívonó* szénvonó; (*s*)*paczéroz*.

Hangátvetés: *csínált* csalánt, *pankrót* és *prankót, rajtoja* lajtorja.

GUTTENBERG A. P.

BALLAGI SZÓTÁRAI ÉS A NYELVÖR.

I.

Ballagi Mór, a Nyelvör márcziusi számában megjelent Nyelvészeti tarkaságokra a Vasárnapi ujság 13. számában, hosszú cikkben válaszol. Válaszára, a „jobb későn, mint soha“ igazságánál fogva, tanácsosnak gondolom, hogy — a mennyire egyikét cikk terjedelme megengedi — az illő feleletet megadjam. A mit pedig mint késő ideje is mutatja, nem szívesen teszek; annyival is inkább, mert Ballagi beismeri válaszában, hogy azok a tarkaságok méltán vannak kifigurázva; hozzá megígéri válaszában azt is, hogy szótárának új kiadásakor meg fogja a Nyelvörnek is adni azt, a mi a Nyelvöré.

Ballagi válaszában a hiba-beismerés megtörténik, a megbobulás pedig meg van ígérve. És így megvallom, hogy kis cik-kem, illeténformán, — vicczlapha valósága mellett is — nem várt eredményt aratott. S essék bármennyire jól nekem kis cik-kemnek nagy dicsősége, mégis, mert B. ráfogásokkal illet cik-kében, nehogy hallgatásomnak beleegyezés legyen a vége; e ráfogások tisztázása alkalmával, helyén valónak látom, hogy egy füst alatt Ballaginak egész válaszára, ennek kérdéses pontjaira is megadjam a tisztelettel teljes feleletet.

Lássuk azért, mindenek előtt is azt, hogy miért is kárhóztatta a „Nyelvör“ Ballaginak a szótárait. Hát kárhóztatta és meg-róttá azért, hogy Ballaginak a szótáraiban csak úgy ütik egymás nyomát az olyan „töm-mutató és társai“-féle furcsaságok; hogy, hogy Ballaginak a szótáraiban annyi a tarkaság, a lim-lom, a

csudabogár, s engedjenek meg nekem Ballaginak a szótárai, — de annyi bennök az értetlenség (l. hágoncz = parvenu, lovancz = lovag), a melyeknek óvatos közlését, ismerve a szótárírónak még 1857-ben fennen hangoztatott elveit, tőle már a nélkül is elvár-nánk, hogy a Nyelvőr, — éppen egy szembeötlő jelenség alkal-mával, szükségesnek, sőt a mi több, kötelességének is vallotta, hogy Ballagit, először is a multak szép emlékére, másodszer pedig a jelen felismerésével, a jövő tisztességes követelményeire emlékeztesse, figyelmeztesse. Kis cikkemnek, a 13 furcsaságnak az egérfarkába való ragódzásával az volt tehát a célja, hogy óva intse a szótáríró a nyelvrontás hagyományainak annyira buzgó respektálásától; mint a mely hagyományos érzület, a mint egy-felől, bénítólag hat a megindult nyelvjavítás működésére: más-felől éppen olyan jótékony hatással van a lába-fizsamodott mű-nyelv, valamint az idegenszerűségek folytonos erősbulésére. Tiszta lelkiismerettel vallom, hogy cikkemnek ez volt a célja, mert nem is lehetett neki más értelme. Hogy aztán cikkemet miért éppen „gunyoros“ és vicczlapba való modorban írtam meg, Ballaginak ebbeli megrovására csakis annyit jegyezhetek meg, — és ez, azt hiszem, tökéletesen is elég lesz, — hogy a Nyelvőrnek mindig volt tarkasági rovata: hogy a Nyelvőr sose volt ellensége a betegséget gyógyító komikumnak, és hogy a Nyelvőr csak e miatt az okok miatt is, mindig szívesen helyt ad a B. által megrótt modorban megírt cikkeknek is; helyt adott ennek is, mint a melynek háttere csak olyan komoly, s hatása, mint a példa bizonyítja, csak olyan foganatos, mintha ránczolt homlokkal írtam volna meg, mintha a harc és háboru nehéz fegyvereivel rukkoltam volna ki, azok ellen a szótárak ellen.

Annyit azonban mondhatok, hogy ha tudom, hogy Ballagi-nak cikkemnek már maga a külső formája is zokon esik; mon-dom, ha gyanítom, hogy cikkemnek jókedvűsége olyan ossziáni borút von Ballaginak a lelkére: hát bizony én szívesen megírtam volna cikkemet más formában is. A minek aztán, a többek kö-zött talán meg lett volna az a szép haszna is, hogy Ballagi nem mereng úgy el a mult dicsőségén s hogy B. nem tulajdonítja olyan önérzettel *magának* az orthologia alapkövének a letételét. Azért is, a Ballagi iránt viseltetett tiszteletnél fogva, ez alkalom-mal félreteszem a magam jó kedvét és a B. temperamentumához alkalmazkodom: azaz „komor“ modorban megyek neki a nagy útnak, annak az útnak, a melyen annyi az útvesztő és oly kevés az utmutató, hogy a legjobb akarat mellett se juthatunk ki rajta. A mely különös állapotnak aztán az lesz a szomorú vége, hogy sok hiábavaló csatangolás és barangolás után oda lyukadunk ki,

a hova a mádi zsidó, — lévén ennek szépséges szép hazája, éppen ez egyszer, a *sugáruti töm-mutató-terem*.

És ezzel a komoly mondással ráfordíthatjuk a rudat a dolog velejére.

Nézzük és vizsgáljuk, hogy micsoda fegyverekkel védekezik és hadakozik Ballagi, hogy mi oknál fogva állítja magáról, hogy ez a bölcs mondás: „*mea culpa, non ego sum causa*“ senkire még úgy, mint éppen mostő reá, soha nem illett; lássuk mi mindent nem fog rá a Nyelvörre B.; végül pedig érzékenyedjünk el azon elméleti gyengeségünkön, hogy megfélemedezhettünk arról a nem éppen mindennapi dologról, hogy annak a harcznak, melyet ő (a Nyelvör) a nyelvrontás ellen folytat, egyik, mondhatni első, megindítója B. volt, ki már 1857-ben az akadémiában olvasott, „*Nyelvújítás és Nyelvrontás*“ című értekezésében nemcsak hogy a kellő tanulmány nélkül üzött kontárkodó szókoholást megtámadta, hanem rámutatva a nyelvművelés tudományos kellékeire *az utat is kijelölte, melyen a fejlődésnek haladnia kell, hogy nyelvünket eredeti jellegéből ki ne vetköztessék.*

Ballaginak mindenekelőtt esze ágában sincs, hogy a *töm-mutatónak* és társainak pártjára keljen. Hiszen ő minden (?) ilyen korcs-szónak a füle mellé kérdőjelt dugott, szarvat rakott rájuk és így közölte őket. De meg, ha éppen meg nem jelölte, bélyegezte is volna ezeket a neologizmusokat, Ballagi a nélkül is számot tud adni azon eljárásáról, hogy minden olyan „*tömmutató és társai*“-féle kétes értékűnek felismert szót, miért kellett neki szótáraiba felvenni. S rá áll erre B. a szótár-csinálás alaptörvényére, hivatkozik ennek a köztudomás (?) szentesítette paragrafusaira, — a melyeket aztán, nem hiába, hogy ő maga csinálta azokat, de meg is tisztel annyira, — hogy egy oldalugrással a Nyelvörön akarja a port elverni B., — lévén neki a Nyelvörrel sub bundam — egy kis számadása.

A paragrafusok így hangzanak: 1. „Köztudomás szerint a szótáriró nem szerzője, hanem gyűjtője az anyagnak.“ (Vas.-Ujs. 1880). 2. „A szótáriró teendője bizonyos tekintetben a könyvtárnokéval azonos, ki a rossz könyvet csak úgy tartozik besorozni, mint a jót. Az egész, a mit a szótáriró a nyelvtisztaság érdekében *tehet*, az, hogy a fattyuhajtásokul felismerteket jelölés által megbélyegzi.“ (B. Pót-szótár. 1874. 3.) 3. „a szótáriró éppen (?) csak *custos linguae* a kinek *használatban* levő szót mellőznie nem szabad, legyen az akár jó, akár rossz.“ (B. Nyelvúj. és Nyelvront. 1857).

Nagy kérdés, hogy ezeket a paragrafusokba ojtott paradoxonokat el lehet-e fogadnunk a szótárirás komoly kellékéül; kérdés, hogy lehet-e helyeselnünk Ballaginak, a nyelvrontás egy-

kori kemény megtámadójának, a tiszteletre érdemes tudósnek, abbeli felfogását, hogy a szótáríró nem egyéb, mint egy masina, — és ez is rossz masina — mint a melyik a beletömködött gazból, ocusztól, buzaaljastól hányja ki magából a búzát. Így tenni szótárírónak, azt hiszem, hogy nem lehet és hogy — a nyelv tisztasága, javítása mellett való kardoskodás nevében — nem is szabad.

Mert valóban, ilyen eljárás mellett hová jutnánk? Ballagival szólok: *„Ha ezen az úton még tovább haladunk és az egyéni önkény uralmának a nemzet közös sajátja felett ennyire szabad tért engedünk, hogy azt semmi törvény, semmi szabály nem korlátozza, elébb-utóbb bábeli zavarba jő nyelvünk alkotmánya és megérjük, nem értjük egymást“.* (B. Nyelvúj. és Nyelvront.) Tiszta szent igazság, a melyhez szó se fér. Csak azután e nagy mondás nagy igazságából, csak egy parányit is juttatott volna B. a szótáríró Ballaginak.

Az egyszer igaz, hogy a szótárírónak az nem áll kötelességében, — mert sok szótárírónak ugyanez nem is mestersége, — hogy szerezzé, csinálja is a szókat. Ezt senki sem követeli tőle; de már azt, úgy gondolom, hogy elvárhatni tőle, hogy kritikus beszerzője = gyűjtője legyen a szótár anyagának. Különben a szótár, legyen az egy v. két nyelvű, éppen annyi hasznót hajt a nyelvrontás konyhájára, mint a mennyi kárt tesz a nyelvjavításnak. Amazt istápolja, dédelgeti, emezt pedig gyengíti fejlődésében és hathatóságában megbénítja, megakadályozza. De még a (magyar) szótárírónak, éppen mert különös a helyzete, ebből folyólag különös a kötelessége is. Mert, — ismét B.-val szólok, vagy elérkezettnek kell tartania *„az időt, hogy nemzeti legdrágább kincsünket nyugodt elmével rendezzük és határozzuk meg, mi van abban, a mit hamarjában felkaptunk, megtartani és mi kivetni való“* vagy el kell fogadni a szótárírónak az *„évtizedek óta dagadozott újítási ár (minden) szemétyét, iszapját.“* Vagy—vagy. Az első esetben aztán nem szabad felesleges szemétnék, iszapnak lenni a szótárban, a második esetben pedig nem szabad ebből a szemétből és iszapból, — akár az *„izlés“*, akár a *„szép hangzat“* vagy a *„nyelvérzék“* könnyen kérdés alá eső kiválasztottjait, a már-már kiázalodni készülő anyag közé, bele-visszakeverni.

A magyar szótárírónak, — meggyőződéseim szerint, — azt hiszem, hogy elvének kell lenni, hogy határozott állást foglalhasson el nyelvészeti harcunkban, — legyen hozzá akár a neológiának, akár az orthológiának, szerencséje. Nem akarom sérteni Ballagit, de mi tagadás benne, itt nincs helye a két-kulacsosságnak. Hajlandóságot mutatni erre is, arra is: ez az

eljárás nem vezethet jóra. Elitálni a „töm-mutató és társai“-t és mégis halomszámra közölni a magyar szókincs(?) ebbeli fajtáit, a nélkül, hogy azok közhasználatára olyan nagy lelkiismeretességgel hivatkozhatnánk: ez vajmi ártalmas szótár-csinálás. Mert először is nem hoz dicsőséget a szótáríróra, másodszor pedig folyvást tárva-nyitva tartja a nagy kaput a neologia suttomba működő teremtményeinek az irántuk úgy is igen nagy hajlandósággal megáldott „nyelvérzék“-hez.

És hogy Ballagi hogyan testesíti meg elveit, majd látni fogjuk — később. S rá fogunk ekkor arra is jönni, hogy ezek az elvek vajmi sikamlósak. Előbb azonban, fentebbi beszélgetésünk tárgyával rokonságba jött egy kérdésére feleljünk meg.

Ballagi t. i. egy nagy csomó szót közöl válaszában, azt kérdeve a Nyelvörtől, hogy közhasználatra szánt szótárából *józan észszel* kihagyná-e ezeket a neologismusokat. Felelet: én úgy gondolom, hogy a Nyelvör, az ő józan eszével szétnézne köztük és a mi *ma még* közhasználatban van, [de nem a mi még nincs]. hogy „forrongásban levő. nyelvkincsünknek mind tisztultabb alakját tüntesse fel“, közölné, de kérdőjel után mind, egytől-egyig, — nem lévén joga, de sőt annyi józan esze sem arra, hogy akár a „széphangzat“, akár a „nyelvérzék“ behatása alatt, tehát merő okadatolhatatlan szeszélyből egyiknek szarvat adjon, a másiknak meg tisztességes ülőhelyet a nyelv 13 próbás ivadéakai mellett.

Én azt hiszem, hogy — Ballaginak ezzel a feltálatl lisztájával ilyen formán bánná el a Nyelvör. Vagy úgy, hogy közölné abból mindazokat a példákat, melyek a nemzet nyelvében már életre, erős lábra kaptak, a melyeket tehát — ha kénytelen kellett is szereti bevallani — a szokás már szentesített; mondom ezeket mind közölné és nem tenne kérdőjelt egyik elébe sem. Hogy abból a lisztából kihagyni melyeket hagyná ki, úgy gondolom szerint, majd ezt is meglátjuk.

A józan ész határain belül csakis e két módszernek egyikét, vagy másikat igyekeznék a Nyelvör, — a mennyire t. i. a véges emberi elme megengedné, — minél lelkiismeretesebb módon alkalmazni. És így meg kell vallanunk, a Nyelvör az ő józan eszével éppen az ellenkezőjét tenné annak, a mit Ballagi tesz az ő józan eszével. Az igaz is, hogy *quot capita tot sensus*. Épp ezért egyikünknek se lehet joga, — még malitiából sem — megtagadni egymástól a józan ész.

És hogy azokra a paradoxonokra visszatérjünk, azzal az eggyel csakugyan szeretnék tisztába jönni, hogy a szótáríró szerepe mennyiben egyezik meg a könyvtároséval és hogy a szótáríró mennyiben *custosa* a nyelvnek.

Köztudomás szerint a könyvtáros „hivatalból“ kapja könyveit, a melyek közt lehet, hogy épp annyi a selejtes, mint a mennyi a jó, a derék munka, — minthogy minden könyvtárnak az a célja, hogy a művelt világ és a haza szellemi termékeit a lehető teljes számban összegyűjtse. És én nem tudom, hogy micsoda kár is háramlik abból a nemzet szellemi életére, ha a könyvtáros Rózsa Sándor historiáit is besorozta a Haramiák mellé. És a könyvtárosnak ez a mechanikus foglalkozása hogyan egyeztethető össze a szótáríró szellemi munkájával? Éppen se-hogy se. A szótáríró és a könyvtáros foglalkozása csakis annyiban egyeznek meg egymással, hogy a mint nem minden könyvtáros képes arra, hogy könyveit úgy sorozza be, hogy azok közt könnyű legyen az áttekintés: épp így nem minden szótárírónak áll tehetségében, hogy szótárában a betűrend helyesen és pontosan meg legyen tartva.

Igenis, a szótáríró custosa a nyelvnek. És hogy valóban ez legyen, ez az első, legszebb és legkomolyabb kötelessége. Az pedig, hogy a szótáríró ügyes architectusa legyen a szótárnak, csakis utolsó s nem mondom, hogy ez is nem érdemes kötelessége. Első esetben aztán „művész“ a szótáríró, a másodikban pedig csak ügyes mesterember. És azt ráfogni Ballagira, hogy ő csakugyan nem akart más, mint egyszerű mesterembere lenni szótárának, higgye el nekem, hogy ezt ráfogni, — mert belőlem semmiféle malitia nem szól, — távol áll tőlem. Hiszen, ebben a rossz esetben aligha hivatkoznék Ballagi és pedig oly önérzettel ma-holnap már 40 éves szótárírói életére.

Ballagit szótárcsinálásában, mint maga mondja, ugyanazon nézetek vezetik, mint a melyek módszerének 40 éves alapvetői, a mely módszer jóságának nem utolsó, mert a legekleltásabb tanubizonyysága az, hogy Ballagi szótárának minden új kiadása, (még a tömnyomatú is?) a forrongásban levő nyelvkincsnek mind tisztultabb alakját volt képes feltüntetni(?)

És itt látom helyén valónak, hogy a példákkal való illusztrálást fogamatba vegyem. Előre megjegyzem, hogy a példák ez alkalommal abból a lisztából lesznek megemberelve, a melyet B. a Vas. Ujs.-ban a Nyelvőr józan eszéhez vágott; — mert saját példáimat kénytelen vagyok cikkem folytatásába közölni, mert szándékom B. módszerének mi módon való alkalmazását bővebben is megbeszélni. Ballagi lisztája, még ezt is meg kell jegyeznem, nem a mult tévedéseiből, hanem a jövő évtizednek egy szótárából, — a mi kedvünkért, előre van összeszedve. Mutatvány akar ez lenni a jövő évtized szótárából, abból a szótárából, a mely tisztultabb alakja akarna lenni a forrongásban levő nyelvkincsnek; abból a szótárból van a liszta közölve, a

melynek elkészítésében a Nyelvörnek is nem kis érdeme lesz. Lássuk tehát, hogy a mult és jelen ismerésével, mint a mely megismerés komoly kötelességet szigorúan ró reánk, mennyiben felel meg e lizsta a jövő tisztességes követelményeinek. (Megjegyzem, hogy a Nyelvör azt éppen nem mondta, hogy ennek a listának a példáit egytől-egyig kihagyná szótárából; de még azt sem mondta a Nyelvör, hogy e szók legtöbbjei egy cseppel sem különbek a tömmlutató társaságában felsoroltaknál. Ezt egyiket sem mondta a Nyelvör, és hogy miért is nem mondhatja, majd ezt is meglátjuk, csak Ballagi fogja rá, hogy tagadhatatlan malitiából!)

Ballaginak ebben a listájában 181 szó van közölve, szép ábécze-rendben. A mely gyengédség aztán azon praktikus haszonnal is járt ránk nézve, hogy hamarább el tudtuk magunkat határozni arra, hogy e lizsta példáit sorra nézzük B. Teljes Magyar Szótárában. Megtettük és ime, mennél nagyobb fájdal munkra, annál nagyobb meglepetésünkre azt tapasztaltuk, hogy e 181 fattyuhajtás közül csakis 68, mond hatvannyolcz van megjelölve, megjelölés által megbélyegezve. Számításunk csak egy-kettőbe csálhatott.

„*Az egész, a mit a szótáríró a nyelvtisztaság érdekében tehet, az, hogy a fattyuhajtásokúl felismerteket jelölés által megbélyegzi.*“ Ezt mondja B. az úr dicsőséges feltámadásának 1874-ik esztendejében. Ezek azok a szent ígék, a melyek ildomunkhoz intéztetnek. A melyekre azonban, gyarlóság vevén erőt rajtunk, kettősben elénekelhetjük a zsoltáros Dáviddal, ennek 113-ik zsoltárját: „Fülök vagyon és nem hallanak, orrok vagyon és nem esznek, kezök vagyon és nem tapasztalnak“.

Merő elvtelenség az elvben, rövid szavakkal így jellemezhetem Ballagi szótár csináló módszerét és eljárását. Hogy a *hírnök* meg a *látnok* miért jobbak mint a *díjnok*; a *gyógy-szer*, *gyufa*, *kötszó*, *látkör*, *látlet*, *láthatár*, *láttan*, *menhely*, *nyugdíj*, *nyughely* a *vonzerónél*; a *vegy*, *lénveg* a *jelleg- és jellemnél*; a *nyomda* a *képezdénél*; az *elv* az *isménél*; a *lovar*, *lovarda*, *lövölde* a *szívarnál*, a *tanodánál* és a *tébolyddnál*.... hja erre megfelelni vajmi bajos, vajmi vakmerő munka lenne. No de erre mondja azt Ballagi, hogy a Nyelvör, már t. i. ha szótárt csinálna, abban térne el tőle, hogy *alany*, *alap* stb.-féle közönségesen használt szók elibe is kérdőjelt rakna, míg ő a közhasználat által a nemzet köztulajdonává vált nyelvi anyagot akkor is szentesítettnek tekinti, ha törvényes származását a grammatika előtt pontosan igazolni nem tudja. Az *alany*, *alap*, *árverez*, *beszély*, *bibornok*, *gyár*, *járda*, *közlöny*, *közöny*, *látlet*, *lovar*, *lovarda*, *lövölde* köztulajdona a nemzetnek, de a

dalárda, díjnok, jellem, jelvény, modor, nyegle, nyitány, szerény, szivar, terv, ujdondász, ujoncz, uszoda, vizsga már nem az. A hogy akarja venni az ember. Ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes. És kérdem, ha elveket olyan tüntetve hangoztatnak, mint B. teszi, s azokat ilyen módon alkalmazták, mint B. alkalmazza: ezekért megtámadni Ballagit — kellett ehez csak kis mértéke is a malitiának? Ennyire válogatni a szókban, ilyen szeszélyes módon sorozni be őket, ennyi subjectivitást, ennyi önkénykedést alkalmazni: hogy is engedheti meg B. annak a szótárírónak, a ki csak összeszerzője az anyagnak? Bizony bizony ez a szótár csinálás egy cseppet sem különb a neologizmus „nyelvérzék“ tudományánál. Ezt is, azt is, vajmi háladatlan munka lenne: komolyan venni.

És a nélkül, hogy tovább is bibelödnénk azzal, hogy azoknak a példának egyike vagy másika mennyiben édesebb vagy mostohább gyermeke a nemzet szóbeli kincsének, — röviden feleljünk meg még arra az egy kérdésére Ballaginak, hogy józan észszel tehetné-e azt a Nyelvőr, hogy közhasználatra szánt szótárából azt a 181 példát, — mint a melyeket a „*megállapított irodalmi nyelvet alkotó klasszikus*“ (talán bizony Bugát is az volt?) *íróink közérvényre emeltek*,“ — egytől-egyig kihagyja. És ez a traditio iratná bele Ballagival új szótárába ezeket az árvákat is: *ítész, kötszó, munkaképes, szakadár, történész, vegy*“. Én, hogy több példát ne említsek, ezeket az árvákat már csakugyan kihagynám, és pedig tiszta lelkiismerettel, a jövő évtized szótárából: mert azt tagadnom kell, hogy az *ítész, szakadár, történész* még ma is közhasználatban és közérvényben volnának; hogy ezeket újra még egyszer szentesíteni: akár a szükség, akár a loyális alkalmazkodás megkövetelnék. Ki mond ma *ítészt, történést* és nem-e elég ha *vegyületekkel* s nem egyszersmind *vegyekkel* dolgozik a kemikus? És a *kötszó* helyett minden jóra való grammatikában nem a *kötőszó* van-e már használva? Miért kellene tehát a neologizmusnak ennek a rossz kedvében alkotott ivadékának még a jövő évtizedben is kísérteni? Azt ugyan nem mondom, hogy örökre temessük el a *kötszót*. A világért sem. Mert ha vállalkoznék arra valaki s talán éppen B., a ki a század nyelvtörténeti szótárát megírja, a *kötőszót* ki ne hagyja valahogy belőle; sőt inkább kettős keresztet tegyen elébe, hogy ez a szó volt az, a melyről annyit írtak, a melyet annyit alkalmaztak, de a melyet annyit is herczehurczáltak, hogy utóljára is — kinyugovék. És itt ólálkodik még az a *munkaképes*. Nem hiába, hogy német eredetű, de még folyvást munkára termett, munkabíró. Így is vagyunk mi mindennel a mi német, az az átoksúly még itt is nyomja a mi lelkünket.

Ballagi azt mondja T. M. Szótárának az előszavában, hogy a szók összetételét nem látta szükségesnek minden adott esetben közölni; hiszen a szavak összetételének határozott törvényei vannak, a melyek meghatározzák, hogy összetételt micsoda alakú és miféle értelmű szók alkothatnak. Igazsága van Ballaginak. S ebbeli mondásával összehangzásban is van B., mint *munka-képes* példája is bizonyítja. Ez az összetétel nem értetődik magától, ennek az összetételnek a részei idegen nyelv törvénye szerint vannak összeboronálva: tehát ezt az összetételt meg kell becsülni; annyival is inkább, mert drága kincse a nemzetnek. Hogy az-e valóban? hogy B. szótára mennyit vesztene elmaradásával? mert a hit csakugyan boldogít: jó éjszakát mondok neki. S ki beszél ma *szakadárokról*? ki mondja ma, hogy a nihilisták, a porosz szocialisták, a communardok vagy az irredentisták *szakadárok*? Én ezt az egyházi származású csudabogarat ma se nem hallom, se nem olvasom, még az újságokban sem. Ez az utóbbi körülmény pedig nem Kismiska ám!

Íme tehát 181 szóból 6 darab már könnyen kiveszthető volna. S gondoljuk el, hogy Ballagi nagy szótárában 18,100 szó van, éppen 600-at lehetne belőlök ilyenformán kimustrálni.

Mert higgye meg B., hogy az ilyenforma kimustrálás éppen nem tenné tönkre szótárainak a „teljesség”-ét; a mint az nem fosztotta meg T. M. Szótárát teljességétől, hogy a lisztában közölt „viador” kicseppent belőle.

Nem szándékozván B. listájáról máskor is megemlékezni, itt emlitem meg, hogy a *nyegle* szóra érdemes volna megjegyezni, hogy tájszó is egyszersmind.

Saját példáimról jövőre.

TURI P.

A MAGYAR NYELV A MAGYAR TANÍTÓK TANÍTÓINÁL.

Simonyi Zs. szerint „csak az iskola útján remélhetjük, hogy lassankint kiirtjuk a gyomot, s becsületet szerezzünk mindannak, a mi a magyaros észjárás terméke”. Szent igaz, csak hogy mi meg attól félünk, hogy e reményünk teljesülése egyhamar aligha várható, mert bizony nem hogy a tanítók, de még a tanítóknak tanítói is úgy írnak, hogy nevelési szaklapjainkban, egy-kettő kivételével, csak úgy hemzsegek a hibás szók és szólások. Pesszimizmusunk igazolására bátorkodunk a magyar nyelv őreinek ezennel bemutatni a f. évi január hónapban megindult Népiskolai Tanügyi Figyelőt, melyet egy szerkesztő-bizottság élén Zelliger József *képezdei igazgatótanár* (mi úgy tudjuk, hogy a nagyszombati kat. tanítóképző intézet igazgató-tanítója)

szerkeszt, s mely lap — saját szerény vallomása szerint — valamennyi magyar ped. szaklap között a legkitűnőbb, mert hiszen „Valamint a felzúdult viharos tenger vad hullámaintól hányatott hajósnak irányul szolgál a világító, figyelő torony, hogy a *vészteljes* zátonyokat és szirteket, melyek útját állják — kikerülje, ép oly vezére lesz a „Népiskolai tanügyi figyelő“ a néptanítóknak küzdelmes pályájukon“ (2. lapon.)

Jóllehet a körmondat sikerültének az összeillő kötőszók és egyéb nyelvtani dolgok nem ismeréséből keletkezett „*vészteljes zátonyok útját állták*“, mindazonáltal olvassuk el azt is, hogy mi indította a t. szerkesztőket arra, hogy tudományuk mécsesét a sötétségben botorkáló magyar tanítók világító tornyának tetejére akasztani sziveskednek?

Az, hogy ők megértették a „sajtó *eredménydús* működését“! Már pedig „a sajtó a nép javát előmozdító tényezők harsogó kürtje, mely a legkisebb hangot százszorosán nagyobbítva bocsátja világgá, (nb. ez a tulajdonság, melyet közönségesen reklamnak szokás nevezni, itt dicséretesnek van föltüntetve!) hogy a csüggedőket feltámaszsza, (a „csüggedők“ nem lapsus calami a „holtak“ helyett?) s a tette képes nyugalomba lépett harcosokat kiszólíthassa odujukból“.

Ha a t. olvasó azt találná tőlünk kérdezni, hogy mi az a „tette képes nyugalom“, egyelőre csak azzal a fölvilágosítással szolgálhatnánk, hogy ezeknek az uraknak a szünetjelzésre „szabadalmazott extraregulájok“ vagyon, mint az az alább idézendő helyekből napnál világosabban kitűnik.

Megértvén azt is, hogy kitűzött feladatuk sem több sem kevesebb, mint „a magyarosodás terjesztése s a népnevelés nagy épületének fölépítése“, (3. l.) a kezeink közt levő öt számból csak úgy találomra kiszedegetett gyöngyszemekkel bebizonyítjuk, hogy a tudománynak s különösen a magyar nyelvben való jártasságának milyen mély tengeréből emelkedik e szellemi világító torony.

2. l. „*a hazaszeretet erőt s bátorságot kölcsönöz*“. A németnek kölcsönöz, de nekünk magyaroknak bizony *ad* vagy *nyújt*.

3. l. „*első helyet adva a magyar nyelvnek idegen ajku népiskolákban való mikénti előadására*“ A magyar, ha már helyet ad, hát ad *vlminek*, s nem *vlmire*. Az a „mikénti“ mutatja, hogy az érthetőség ide mellékmondatot kívánna.

U. o. „*nagy súlyt fogunk fektetni a lap gyakorlati részére*“: nagy fontosságot, jelentőséget tulajdonítunk a lap gy. részének.

4. l. „*Ez esetben a szülőknek túlterhelhetési panaszuk korántsem mondható túlzásnak*“. A birtokos többségének a

birtokszón történt megjelölése itt fölösleges; a birtokosnál kitett tulajdonító rag értelmetlenséget okoz, mert ugyanazon sorban a véghatározónak is ily ragja van. „*Tulterheltetési panasz*“?! Ki érti ezt? Az egészet így lehetne helyesebben is, világosabban is kifejezni: a szülőknek azon panasza, hogy gyermekeiket túlterhelik, nem mondható túlzásnak.

U. o. „majdnem minden egyes *szakmát* külön *tanerő* tanítja“. Hogy a helyesebb „*szak*“ helyett „*szakmát*“ mond az író, azt még értenők; mert hát amaz nagyon egyszerű, közönséges szó, s a harsogó kürtben bizonyára szebben hangzik a tudományos szagú szakma, melynek törvényes képzését az *al-ma*, *szal-ma*, *foghagy-ma* stb. szók analogiája eléggé bizonyítja. Hogy minden jóra való, művelt „tanító“ csak azért is „tanerő“ marad, míg a világ világ lesz, azon sem csodálkozunk, hiszen hogyan mutatná meg másképpen az író, hogy ő németül is tud s ismeri a „Lehrkraft“ szót. De már nem fojthatjuk el megbotránkozásunkat azon, hogy a magyar tanítók tanítóinak még az alanyi s tárgyas igeragozás szabályait sem méltóztatik ismerni. Mert a hiba nem véletlen ám; méltó párja akad elég. Pl a 4. számban: „*melyeket* a párisi *operaszínház-foyer* (remek összetétel!) tánczvilága sokkal jobban *ismeri*, mint a budapesti redoute közönsége.“ Vagy az 5. számban: „*szerettünk volna.... gyűléseink jegyzőkönyvét közzélni*“.

11. 1. „Tisztelet és becsület a törvény és jog *előtt!*“ Respekt vor einem solchen Magyaren!

u. o. (az ifjú nemzedék) „*rajongó álhit közt neveltetik fel*“. Négy szó s majd annyi hiba. 1) A szenvedő igealak helyett cselekvőt kellett volna használni. 2) Nem álhit *közt*, hanem legfölsőbb álhitben nevelünk föl valakit. 3) Ál-nak csak azt nevezhetjük, a mi nem az, a minék mutatja magát; már pedig a hit, ha tévedő, hamis, bal hit is, valóságban mégis hit.

u. o. „a vallásháboruk *vérázott* csatamezői.“ Ha az összetételnek második tagja melléknévi igenév, az összetétel tagjai közt tárgyi vagy ritkábban alanyi viszony van. A „*vérázott*“ szóban egyiket sem találhatjuk. Állhat a „*vér*“ mint magyarázó rész a míveltető „*áztat*“ melléknévi alakjával alanyi viszonyban, s így a fentebbi kifejezés helyesen így hangzanék: a vallásháboruknak *vértől ázott* vagy *véráztatott* vagy inkább *vértáta* mezői.

u. o. „Az oly nemzeti büszkeség,.... mely *létjogát* nyert csaták-, vagy *hatalomterjeszkedési nimbuszhoz*, vagy *más nemzetnek való megvetéséhez* és *fajgyűlöletéhez* köti.“ Az a n. büszkeség léte jogát alapíthatja megnyert csatákra, a hatalomterjeszkedés nimbusára, vagy talán még arra is, hogy más nem-

zeteket megvet, más fajokat gyűlöl, ámbátor logikával, kivált a két utóbbi esetben aligha dicsekedhetik, de a zalai közmondás értelmében „köti az ebet a karóhoz“, az pl. a ki minden áron másokat akar tanítani, pedig maga sem tud semmit. Az -*ási*, -*ési* végzetű melléknevek gyakrabban is előfordulván, a NTF. szerkesztői igen okosan teszik, ha figyelmesen elolvassák mindazt, a mit e melléknevek használatáról Brassai, Simonyi, Thewrewk stb. elég világosan elmondottak. (Ny. I. II. IV. VIII. köt.)

Az idegenszerű szólásoknak, szóvonzat ellen elkövetett vétségeknek egész garmadájában válogathatunk.

24. l. „A mely tanuló az iskola után nem érez vágyat a továbbtörekvés és iparkodás *íránt*.“ — 25. l. „fejlesztetnek, nem vétetnek figyelembe, tétetett, becsültetett, kínoztatnak stb.“ — U. o. „Elég panaszt is hallunk a testi képzés hiányossága *felett*.“ U. o. „bonnák által dressziroztatnak“ : bonnaktól dressziroztatnak, vagy inkább, ha már egyáltalában beleszerettünk a német kaptárára húzott francia szavakba, bonnák dresszirozzák (a gyermekeket). — 39. l. „ott is valami felvételi vizsgálat *főlött* török fejöket“. — 44. l. „*osztom* nézetét“. — 45. l. „nehezen megy az neki“ : nehezére, terhére esik. — 47. l. „a *többi tanügygyel* foglalkozó egyének tekintélyes számot *képviselnek* városunkban.“ A „többi“ jelzőnek máshol a helye, vagy ha már ott maradt, vesszővel el kellett volna választani a tanügy-től. A „képvisel“-re vonatkozólag Gyergyai „Magyarosan“ c. művét ajánlanók az ill. ur figyelmébe. — 14. l. „soha sem *jön* azon kedvező helyzetbe“ : sohasem jut stb. — 19. l. „(a tiszta irány, a tömör s mégis bő előadás) első pillanatra *elárulják*, hogy itt gyakorlati tanító termékeivel állunk szemben.“ — 48. l. „A tevékenység, melyet egyes nemzetek *kifejlesztettek*.“ — 52. l. „Kérjük a t. kartársakat... az *előfizetési díjt* minél előbb *beküldeni*.“ — 69. l. „befolyást *gyakorol*.“ — 72. l. „nagyobb jótéteményt nem nyújthatnak, mint testi és lelki ereik helyes módon való kiképzését, és *képesítetni* őket földi hivatásuk czélszerű betöltésére“. — 74. l. „— bátorságra van szüksége a tanítónak, *szembe nézni*, *megvívni* az akadályokkal, s *nem esni kétségbe* a... csekély siker *főlött*.“ — 77. l. „a legkitünőbb *nevelészek* kiváló tevékenységet *kölcsönöznek* a gyermek ezen első *tanítási fokának*.“ U. o. „Naponként hallhatjuk a *tanteremben* a tanító ajkáról: „*Gondolni, és csak azután beszélni*.“ Talán: *Gondolkozzatok és csak azután beszéljete!* — 80. l. „*lőn megbízva*“ — 77. l. „*lesz vezetve*“ — 80. l. „*jelentés tétetett elnök részéről*, hogy“ stb.: az elnök jelenté, hogy stb. — 81. l. „bizottsági tagokul S. S. és Z. *választatnak meg*.“ Majdnem mindegyik

mondatban szenvedő igét látunk, mintha a magyar cselekvő igékről tudomásuk sem volna.

Kötőszók helytelen használata: 12. l. Igaz, *miszerint* stb. — U. o. „Általában mondhatjuk, *miszerint* a magyar nyelv elsajátítása más nyelvek elsajátításához képest gyerekjáték“. Annál csunyább dolog, hogy önök még sem sajátították el! — 14. l. „Ámde reméljük, *miszerint* stb.“ — U. o. „Tudjuk, *miszerint* a tót nyelv a gymn. tantárgyak közül *kiküszöböltetett*.“ — U. o. „Meg vagyunk győződve, *miszerint* stb.“ Mindegyik esetben a kijelentő „hogy“-ot kellett volna használni. — 38. l. „Miután maga a tananyag igénytelen — a tanulók is igénytelenek: a néptanítót nem tekinti a közvélemény fontos tényezőnek.“ A logikájáért feleljen Arisztotelesnek; mi csak azt jegyezzük meg, hogy a „miután“ nem okhatározó kötőszó. — 45. l. „E passus fölösleges, *miután* ugyanis minden képezde mellett van gyakorló iskola is.“ Ha már képezde, miért nem egyuttal gyakorolda?! — A 67. lapon egymásután háromszor használják a „miután“-t okadó jelentésben. — 45. l. „*Minthogy* elég tót deák van, *úgy* a tót vidék nem panaszkodhatik, hogy stb.“ „*Minthogy* — *úgy*“ még egyszer ugyanazon lapon. Nagyobb germanizmust aligha lehet képzelni!

A 23. lapon hat sorban ennyi szenvedő igét találtunk: „*sok tanítatik, de kevés tanultatik*“ (Átkozott rosszúl van mondvá, de látjuk, hogy igaz!) „*Nagy súly fektettetik*“, „*A soktudás hangsúlyoztatik*“, „*ápoltatnak*“, „*elfojtatik*“.

Hát az ugyane lapon ékeskedő, s bámulatosan merész költői hasonlat olvasásának élvezetétől megfoszszuk-e a magyar nyelv öreit?! Halljuk tehát! — „A blazirtság, önzés, végelpusztulás szép *hármás levelét, ezen* a czéltévesztett emberek *nagy országutját*.“ Az „ezen“ is jó helyre jutott!

Szórendi vétségek: 45. l. „Előbb kellene ezen kellemtlenségeket eltávolítani“. Az író ezt akarja: Előbb ezen kellemtlenségeket kellene eltávolítani. — U. o. „Úgy mi tanítók ezen *imát* hozzácsatolni bátorkodunk“: u. mi t. ezen imádságot bátorkodunk h. — 46. l. „maga is zsugorodik össze“: m. is összezsugorodik.

X. ur az iskolában (7–10 éves gyermekekkel) etimologizál is. „A kerti biga“ gyakorlati *előadásban* ugyanis emigyen *ád elő*: (47. l.) a csigákat, minthogy testük puha, puha testű állatoknak, vagy röviden *puhányoknak* nevezzük.

47. l. „Az e. megnyitó után A. J. tartott felolvasást, „A népoktatási egyletek messzevágó feladata általában, s különösen Nagyszombatban“, *felhozva* ugyanis, *miszerint* úgy az egyén mint a nemzetek élete nem egyéb, mint a létért való küzdelem,

melynek végeredménye nem lehet más, *hoggy* az erősebb győz.“
Punktum!

„A magyar nyelv gyakorlati tanítása idegen ajkú népiskolákban“ feliratú cikk szerzője „természetadta módszer alapján *kezeli* a magyar nyelvet“. Lássuk, milyen ez a „Behandlung“?!

63. l. „a kérdéseket a gyermek anyanyelvén tesszük fel, a feleleteket azonban magyar nyelven adja a gyermek. A német anyanyelvű gyermeknél pl. a következőképpen járnánk el: Kérdés: *Wehr hat gehabt einen Sohn?* Fel. *Egy anyának*. K.: *Was hat eine Mutter gehabt?* *egy fia*.“ Ugy-e nagyszerű?

A hibás szavakból imitt még egy csokor: *támpont, vészteljes, szivélyes, képezdész, alkatrész, tapintatteljes, horderő, szentély, nagy mérvben, nevelészet, raktár, viszontagságteljes, fegyintézet, úter, eredménydús, áldozatkész, dicsfény, jelentőségteljes, fegyencz, tanonc* stb. 10. lapon: „*hazafiaink*“.

A világító toronynak egyik lámpagyújtogatója amolyan II. Helmecky, ki a szók végét elmetszi. 36. l. „függetlenül nyilvánítjuk *vélemünket*“. Biz ez még a kurucz „véleményezés“-nél is kuruczabb!

Végül álljon itt még e mondat a 80. lapról: „*Indítványoztatik továbbá, hoggy tekintettel arra, miszerint a kör működéséről a külvilágnak is tudomása legyen, e czélból a kör mondja ki, miszerint az 1880-ik január havában*“ stb.

A hibás kifejezéseknek egész sorát idézhetnők még; de hiszen ennyi is meggyőzhet bennünket arról, hogy 1) a Népiskolai Tanügyi Figyelő harsogó kürtje tulajdonképpen duda, melynek a szussza sem magyar, s hogy 2) a magyar tanítók tanítói nagyon mostoha sorsban részesítik a szegény magyar nyelvet. Kegyetlen bánásmódjuk nyilvános megrovása tán hasznára válik a zaklatott árvának. Úgy legyen!

ALSZEGHY N. JÁNOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Dunántúliak.

Szó l á s m ó d o k.

Jó főszédd csánktyaidat (gyorsan jár).

(Kösd fő a nyulak bocsborgyát (iparkodjál, szaporán jár)).

Tikmonysüjt alatt (mialatt egy tojás megsül).

Ne keczerég-gygyé (ne késedelmezzél).

(Kis-Kanizsa, Zala m.)

KORONCZY IMRE.

P o z s o n y m e g y e i e k.

(Még azt se mondta reczet.)^{*)} (Ha valaki bucsu nélkül elmegy.)

(Olyan gyöngye, mint a téli légy,

*) *retsz*

(Csak rosszú vagyk mind káposzta hús nekű.

(Kej innén, mert ugy étűlak, hogy osztán ugy jársz mind a jeruzsálemi kúdos a kúdosmankón.

(Jó laktam mind tót karácsonyestén.

Eszéd kicsiny, fejed nagy, doborgazra való vagy.

A tárnokiak sőt vetettek, mikor a bíró meg akarta nézni, hogy kikelt-e már, a község azt nem engedte, hogy a vetést összetopja, hanem dereglére ültették és úgy vitték nyolczan be,

A tárnokiak kátyúva (korsóval) merik a káposztát.

Há ü há mégy megintén? Há ligy itt, egy vigbe gyűvők.

Éripúta a egész ínivalóját (elköltötte mindenit).

Iskarczot álni: utat állni,

Dicskin üllő: 8—10 éves leányka.

Virágnevek: gyöngé virág (ibolya), boldogasszony tenyere (széles ménta), kisasszony czipelő (ne nyúj hozzám),

Gyerékjátíkok: Zsidósdí, futócska; síkarítú (ringlispil-féle).

(Tárnok.)

SCHEIBER MARISKA.

Népmesék.

A l u c z a.

Hun vót, hun nēm vót, még az ópérenciás tengörön is tú vót, ét egy erdőben egy lucza (remete). De az a kis rézola (erdőske; mondják bitang helyett is) ojjan sűrű vót, tuggyák kenték, hogy az embör még nappá sé látott egy szömvilágot. Éccér arra gyutott egy embör, osztég látta ott azt a luczát, egy görbe kard vót a jobb kezébe, az eminentsöbe (nálunk mindig csak az egyiket nevezik meg) pejig mög egy nagy körösz, rajt egy istentelen nagy jézuskép. Betért ehő a luczáhó az a paraszt, emmög nem hajtotta el, ham (hanem) bözög aszt monta nekije, hogy tégye föl a süveggyét, és üjjön lé. E bijan úgy is tött. Sárga vót a mint a halál, földig ért a szakállá. É kicsit beszélgettek, akkor mondta a lucza, hogy ű egy királ vót, halēm (hanem) egy másik ütēt élőkte, akkor ű mögátkozta országát, és auta abbu él (v. teléget), mit nekije jó embérék annak, mög is kuporitotta ű, mör van nekije száz pöngő forintja. Akkor nagyot ásétozott, és amúgy álló félbe kiszakadt a lölke. Utósó szava avvót: „Isten álgya mög a magyarok hazáját“. Évitte a paraszt a mekhalt testöt, elásta a sűrűbe egy szomorú fűszfa alá. Hát hogy ássa ássa a földet, csak kikiát valami a gödörbű: „ne tedd ide, ne tedd ide, vidd vissza a hun vót.“ Mit csinát vóna a szögény embör, vissza vitte, ahun vót, osztég a hajléktyába ásott nekije gödröt. Hát a mint ás, öczczörre egy más ajtóra

bukik. Teli arannyal ezüsttel. A paraszt möktötötte zsebgtyét, ott hatta a luczát, futott egyenöst haza. Egy ládicskába tötte az arant, de éjje nem tuott alunnyi, mör igön zörgött csörgött benn a pénz, lészát az ágyrú, főnyitja a ládát, hát éggyetlen égy sé vót ben. Mi tevő lött vóna, lefekütt mög-mög, osztég nagy ajjá bajjá elalutt. Hébe kórba mög csak fölébrett, oda ment a ládáhó, hát telli vót tüzzê, hü mostan mögszusszant, êmönt a szomszédokhó, de eök aszt monták nekiye, hogy bolond, mönnyön az annya keservébe haza. De mégis csak hittek nekiye szót, êmönte, hát a ládába sömmi ném vót. Mög-mög csak lefekütt az embör, nagy nehezen elalutt, de éjfé tájba förzszentötte valaki. Mögfordul, hát a lucza vót az, vissza kérte a pézít. E mög nem tutta há lött, hát a lucza mökfokta, évezette a rezolvába, oztán beletötte abba a gödörbe, amölliket ü ásta. Ü mög visszamönt a halá országába. Itt a vége düleje.

(Mesztegnye, Somogy m.)

VEISZ JAKAB.

Tájszók

Felsőcsallók öziek.

Lapiczka: azon lapos fa, melylyel a tésztát keverik, midön belöle sütni akarnak.

lerudazni a kocsit: a rajta levő szalmát rud segítségével s kötelekkel a kocsizhoz kötni.

lohogni: tippeg-tappogva járni, ügyetlenül.

litye-lotyamn.: haszontalan.

lityeg-lotyog: haszontalanul beszél.

lityeg-fityeg: lóg.

lombáros: nehéz hallásu.

lüttyöfn.: testileg lelkileg igen hibás ember, de nem erkölcsileg.

lunyha: lusta.

meggyül az ujjam: megdagad a seb miatt: némely helyt mondják: evesedik.

megkottyanni: megsoványodni.

mórfn.; vályog.

nyeszvedt: kiélt; nyeszvedt ringyó.

nofitál — kornyikál: fülsértőleg énekel.

nyüret: a malacz midön enni kér, nyüret.

odéklál: sokáig tétlenül áll nem tudja mibe kezdjen.

NAGY Gyöző.

Veszprémiek.

Csipisz: a hüvelyket a közép és mutató ujj közé dugva, így tagadják meg a kérést: csipisz! „Majd kapsz csipiszt”. — „Engem is elvisznek a kocsin”. „Csipiszt!”

esztán: ezután.

gugyi: pálinka; gugyizni: pálinkát inni.

muczurka, pindurka: igen kicsiny.

szil: szí; ê-szil ê szivart.

ROTHAUSER SÁMUEL.

S o m o g y i a k.

D e r c z e : korpás liszt.
d o l o g t é v ö n a p : hétköznap.

d o r i k o r s ó : nagy vörös, mázatlan cserépkorsó.

d ö d ö g : félhangosan beszél.

d ö r c z : lejtős hegyoldal.

e c s e n k e d i k : hiában erőlködik (pl. ha kis gyerek akar nagyot megverni).

e r g y e ! : eredj! menj!

e s e t t h u s : dög, de nem betegségben elhullott, hanem pl. felpuffadt.

f a r c z i m á l : ígérettel, biztatással csalogat.

f i k o k a s : hetyke legény.

f i t i t : mutat,

f l a n g é r o z : kószál.

f ó k a : falka (pl. juh)

f u r ú : furó.

g a d o r : földbe ásott gödör, pl. pincze eleje, a sir oldalában beásott hely a koporsó számára, a hol egy sirban kettőnél több van.

g i c z a : kis kettős zsupp a ház fedésére szalmából.

g ö n c z : kölöncz, nehezítő súlyos tárgy.

g ö z ö s : lokomotív; a nótában: „Megy a gőzös Kanizsafelé.“

g ö z k o c s i : vonat (Zug).

g u r g u l : gurul.

g y e m i s z t r á l : gyömöszül, gyomrul.

H a n c z á r o z i k : könnyelműen, vagy illetlenül ugrál.

h a p i c z á z : ugrándozik pajkos-ságból.

h a r i m z s á l : horzsol.

h á r s k ó (vagy h á c s k ó) : kárókból csinált alacsony átjáró hely.

h é (vagy h é j) : padlás.

h e l y b e n h a g y : elver.

h e r c z e h u r c z a : veszekedés, huzavona.

h o r o g : partok közt vivő hegyi út (a halfogó horgot halhorgognak hívják.)

h u j á k u l : huhog.

i s z k á b a : goromba famunka.

i s z k á b á l : összetákol.

i s z t e r g y e : eresz, eszterhaj.

k a c s : 1) inda a szőlőnél, 2) vékony szár a gyümölcsök-nél pl. cseresznye, szőlő, dinnye, paprikánál, de már nem az almánál, körténél.

k a f f o g , k a f f a n t : csattog a szájával pl. a kutya mikor légy után kap.

k a j d á s z : kiabál (kajab., kajátoz).

k a l é z o l : kószál.

k a p a t n i : rövid idő alatt megetetni a lovat.

k a p a t ó s u t : meredek út.

k a p i n y a : nagy fakanál minő a malmokban is van.

k e c z : 1) támaszkodó hely, innét „keczre állni“ négy kézláb állni: 2) borju ketrecz.

k e c z m e r e g : mászik vagy nehezen megy odább.

k e l e k ó t y a : félbolond.

k e r i m b a b á z : körbeforog.

k e r t ü l : 1) szokik; 2) kerüli a szókimondást.

k e n c z e f i c z é l : keneget babrálmivel.

kicsipi, kinyalja magát: czif-
rára öltözik.

kiviccsanik: kivillanik, fel-
tűnik pl. a nap.

(Balatonmellék.)

SZEMNECZ EMIL.

F e h é r m e g y e i e k.

Ergye be: jer be.

pinót: spenót.

gyűrűsfaru: duczifaru.

tuli-piros delivörös hupikék:

hetfe, hetfén: hétfő, -n.

tarkabarka.

jupitér: kis, vastag ember.

ruharész: ki a ruhát nem

ménnyei létra: hosszú legény.

kiméli.

maslogni: lassan menni.

beszoppan a szobába: be-

kerbe-néző: sanda.

toppan.

ocsmonda: piszkos.

tángál: elver.

pacsmag: papucs.

ojan mint a toporaj medve:

pihe, pihi: pehely.

vastag ember.

SCHWARZ GUSZTÁV.

F e h é r m e g y e i e k.

bujár: buvár. [A madár? Szerk.]
nyirétkezni: nyíratkozni; nyírás.

remisz: kisebb erdők, fás
hely.

csuhi: káka.

(farkas) gantatás: ügetés.

guliba: gunyhó (Bácskában:
kóter).

cödör: fiatal ménló.

vendel: vándorló legények.

füstfaragó: kéményseprő.

remondás: mindenés.

horpály: széles völgyes hely.

pemecs; majszólo: ecset.

agyonviselt: elhasznált.

kudi ember: ezzel ijesztik a
gyermekeket a kúttól, kútban
levő emberrel.

kecseg: hizeleg.

böstörködik: perlekedik.

csete: bodzabogyó megérve.

kacsmarkodik: incseleg a
lányokkal.

teper: tipor, kicsavar.

kikajszul: kitörlik.

rideg foka: fiatal csikó falka.

puruczka: mellény.

csundi: kurta s vastag ostor.

báld: mulatság, bál.

babkár: puttonyos kereskedő.

ehes: éhes.

elrejt: helyére tesz; ,eltilt

szittyó: kötötting,

vmitől' értelemben is.

hújikol: gyorsan lélekzik.

lentet: fut.

BENCÁK KÁROLY.

O r m á n s á g i a k.

akna: hordó dugója.

bugyogtatni: nem bugyogtat-

anyikok: az a két ló ezeknek
a csikóknak az anyikok.

hatom a malom kereket, ha a
vizet eleresztem.

börtönyös; börtönör.

betapasztalni: bebizonyítani.

czivak: czövek; kiczivakóta
ja biró a kertet.

csurgóra eresztteni; ereszsze
kê csurgóra jaszt a hordót:
fordítsa lefelé.

czúcz, fonálcúcz: fonál-
mosáskor való mulatság.

czemende ruha: szennyes ruha.
doktori orvosság: a recipe
szerinti.

elemésztteni; „megéri a föld
elemésztteni jaszt a sok vizet“.

féhó, févó, pépó: vászonúzs,
mit az asszonyok a fejükre
tesznek, mikor azon vmit visznek.

fonyhasztani kő a füvet, ú' jó
a lónak.

gondja viselője vótam annak
a helnek.

gyaloglábbon jár a szegény
embör.

guzslani; má mög étörött az
a korbácsnyél? nem törött, csak
guzslani kezdett.

halasztani; az árvákra akarja
halasztani az adósságát: azokat
akarja megterhelni.

híjjad, híjjad, híjjad: a barom-
fiakat szokták így hívogatni.

hevertető: ojjan piszkosak
vótak mind a disznók a hever-
tetőbe.

hándsálódni: veszekedni, czi-
vakodni.

hová vótak magik? mi gon-
dod rajta?

hámfálni: az igazmondást
kerülgetni.

izra; sok izrába marasztottak.

itató: inni való orvosság.

intes a földdel az ablak: egy
vonalban van vele.

juha.

játék: uj még a kocsí, nem

megy jó a vágóba, még nem
elegendő a játékya.

kurgyálni; egyet kurgyál, aszt
is lassan mongya.

küllő: harkály.

koszorúfa: a szélső gerenda
a házon.

küeszteti: puhára főzni, pá-
rolni, sonkát küesszünk.

kangyarodni: ujjan fát adott
a jáger, hogy hármát is kan-
gyarodott (azaz görbe fát adott).
képesen; igyon képesen,
ne túlságosan.

kitapasztalni: megtudni.

kalészolni: nem vót arra út
soha, mindig csak úgy kalé-
szótak.

lehetetlen vagyok benne,
hogy csak egy hajt mondott.

liglóg szilva: ringlő.

lealudni: lefeküdni.

lamosan, lam: lombosan, lomb.

lentetni; „nem áradás ez,
csak a szél lenteti a vizet.“

mosós az út, mikor az esőlé
még rajta áll.

meghörren, meghajlik az út
már arra mifelénk.

nyehegni: nyeríteni.

óba, óba, óba: a baromfiukat
szokták így az ó(l)ba hajtani.

ormás; „az ormását fordítsa
kê föfelé“, az ásott hant gyö-
pös részét t. i.

paczér: hitvány kis ló.

piszka; „egy piszka hó sincs
ott“: semmi hó sincs.

páprád: páfrány.

szalú: vájó balta.

szabadítás: urlób.

szíószék: faragószék.

színi: „szíjja el kee avva ja
kapáva a földet innét.

sumókóni, sumókótak mint a macska a forró kása körül.

sarginya: fahéjból hamarosan staniczli formán készült, nyélhez kötött merítő, melyből pohár helyett inni szokás.

tortyogó: toprongyos, totyokos.

takarító: takarékpénztár.

tőtiklő: borfejtéshez való töltögető edény.

világeredetje; „Kértem ütet hogy ne pocskoljon engemet. kevesebb is megáll az, mert ha nem vagyok is az urammal megesküdve, világeredetje nem vótam“.

zuggadt járása van a csapott farú lónak. KISBÍRÓ MÁRTON.

Györvidékiek.

A böjt heteket következőkép nevezik:

1. csonka hét (hamvazó szerdától böjt első vasárnapjáig),
2. torkos hét, 3. búza hét. 4. guzsa hét, 5. fekete hét, 6. virág hét, 7. nagy hét.

elhárigál: elhalaszt, hallogat, pl: elhárigáltam a dolgot.

elkardéram a dolgot: elszántam magamat, desperáltam.

horha: vékony jég, mely alól a víz elfutott, horhára fagyott: elfolyt a víz a jég alól, s ennek következtében a jég szakadós.

izromban: izben, pl. két izromban is kerestem, de nem találtam = két izben, kétszer.

kahul: köhög.

kontató: biztató, indítványozó, pl: Ennek a dolognak én voltam a kontatója: indítványozója.

lam: nagy harmat. Nagy lam van = harmat van. Mind lam lett a ruhám = vizes lett a harmattól. KISS IGNÁCZ.

Gyermekjátékok.

Fiuk és leányok körbe fogódzanak: kettő közülök a középre áll s valamennyien helyükön állva ezt éneklük:

Fehér liliom-szál,

Még is fésűköggyé,

Ugorj a Dunábo;

Még is mosakoggyá

Támazd még magadat

Törüd még magadat.

Két aran páczábo;

Valaki kendőjébe.

A közepén állók az „ugorj“ szónál egyet ugranak; a támazd szónál csipőjükre teszik kezüket; a „fésűköggyé“ és „mosakoggyá“ szónál hajukat és illetve arcukat végig simítják; az utolsó szónál pedig mindegyikük vagy valamely lányka kötényébe törli arcát, vagy valamely fiú kabátja szélébe. Erre aztán az utóbbiak állnak a középre, az először bennállók pedig a többihez csatlakoznak s újra kezdődik az ének és így foly a játék tovább. (V. ö. VI. 93.)

(Győr-Szent-Márton.)

ZOLTVÁNY L. I.

Családnevek.

Kispál. Bógáncs. Kurdi. Bordás. Gatai. Vecsey. Döme. Czecei. Szili. Korsós. Kata. Paprika. Csapai. Ujhelyi. Tisza. Szászi. Szaládi. Babos. Bor. Dénis. Dán. Bötös. Papkarácsony.

(Pilis, Tolna m.)

IFJ. EÖTVÖS KÁROLYNÉ.

Gúnynevek.

Aranyász. Béka. Csópi. Czöpek (kicsiny és kövér). Czigány (nagyon barna). Dámpi (hosszu óra van). Dódi. Góliát (magas). Hat szemű (két szeműveget visel). Kertös zsidó. Kis béres (kis korában szeretett lovast játszani). Koléra (mindig beteg). Krumpli (vastag volt). Mandi. Masina (kövér volt s menés közben nagyokat lihegett). Maláttam zsidó (rongyos zsidó volt, s mindig ugyanazon utat tette; egyszer kérdezte valaki: nem láttad a zsidót? hogy ne! felele, ma láttam; s azóta rajta maradt e gúnynév). Nyulkirály. Küllübőr (egyszer bőrt vitt a kocsiján, egy arra menő ember kérdezte: mit visz atyafi? No nem látja, küllű [kívül] bőrt), Lőcs (görbe lábu). Csíra (vörös).

(Veszprém.)

ROTHAUSER SÁMUEL.

Helynevek.

Pilis, Tolna megyében.

Dűlők: Rigyótava. Szőlősgyűr. Elővizhát. Gyept. Bátán alól. Kishát. Malát. Tótokkaszálója. Bátán felül. Bátántúl. Csorna. Orbó. Bikádsik. Berek. Akota. Kolompéros. Sárgyakra. Országuti. Meződerék. Szilfa. Süge. Potyi. Mocsolahát. Hegyaljai. Hegyderéki. Hegyháti. Gerektá. Hattyas. Paprikákgöröndje. Poszáta. Sósvölgy. Eperjesdomb. Lak. Gyapota. Dár. Tomor. Aránkaszeg. Töresgyűr. Domboszél. Fűzesgyűr. Szigetikaszló. Büst. Vörösgyűr. Jegenyés. Isztrenka.

Fokok, patakok, tavak: Potyifok. Dárfolyó. Sárviz. Mátékafoka. Báta. Dombofok. Sebesfok. Isztrenkafok. Fűzésér. Mocsolaviz. Hótérfok, Kovácsfok. Kispéterfoka. Bikádfolyó. Csin-tava. Nagytó. Asztalosoktója. Dombóág. Görönd. Gálörvénye. Tütösfoka.

IFJ. EÖTVÖS KÁROLYNÉ.

Noszvaj, Borsod megye.

Erdő: Agyagos, Avasárnyék, Bükkbércz, Boldogasszony, Borbás, Cserepes, Cseres, Nagyverő, Síkfő, Szarvaskút, Szedresbércz, Szedreslápá, Szorosbércz, Szoroslápá, Törökút, Várhegy, Várkút, Vesszős.

Sz ö l l ő: Akasztó, Avas, Bekecslápa, Bolyongó, Borkút Bogár, Csókás, Farkashegy, Engedi, Gárdon, Galambos, Herczegtető, Imány, Kalap, Lapos, Nagyfai, Palánt, Perzselő, Nyulas, Renyő, Ravaszlyuk, Szeles, Szemszúró, Tehentáncz, Tekenőhát, Zsidószél.

L e g e l ő: Ábránka, Barátlápa, Bagjaskő, Kökötő, Kecskés-lápa, Nagyimány, Nyilasmár, Pallag, Pipis, Pinczikert, Szitorok, Szabolápa.

R é t e k: Biróság, Kerítés, Nagyrét, Pipisallya, Savóskút. Szitorok, Tógát, Várrét, Vizvölgy, Nagyfavölgy.

S z á n t ó f ö l d e k: Borjúkutja, Bordahegy, Csanálos, Csurgóskút, Dócziföld, Farkaskő, Hosszúszél, Kenderföld, Kökötötető, Kerek-lápa, Láz, Olaszi, Ortvány, Pipis, Perzselő, Pirosorom, Répásvölgy, Szemszuró, Tamáslapos, Tyukmonyas, Vízrejáró.

B e l s ő s é g: Avasi, Emőd, Fazekaskút, Felvég, Keresztút, Kenderföldalja, Lágys, Malomsor, Nagytacza, Poczem, Pincesor, Pinczikert, Tyukszarutcza.

GALLASY GYULÁNÉ.

D ű l ő k: Eggyes fé hódak. Kertallák. Biróhegy. Szeli útköz. Bikakeskény. Gélincze. Keskények. Györgyháza. Afű. Erdőalla. Sárköz (a Sárd mocsár két ága között.) Főő és ásó szög. Paptáblo. Fehérfődek. Paskum (zsellérföldek.) Kendérésék (ide az előtt mindenki kendért vetett.) Palántás. Pallócz (neve egy majornak, hol a nép hite szerint Taksony vezér van eltemetve.) Hét vélsztás. Pogánytemető. Kurta rét. Kerek tó. Nyilas. Ördög luka. Nyári kert. Vadkert. Kanákert (kanászkert). Fövenyész. Kis fődek.

(Taksony, Pozsonymegye.)

ALSZEGHY N. JÁNOS.

Gúnydalok.

A köccseji legények
Ludat loptak szegények. Három a pille.
Ném jól fokták a nyakát
Érikkantotta magát. Három a pille.
Kettő émentt mellüle.
Mégis három a pille. Három a pille.

Ez a sor úgy esett, hogy mikor a lud gágogására előgyüttek, két legény észalatt, de a harmadik nem tudott, s ez a másíka nevét is égmontta, azér három a pille.

(Felső Somogy, Köttse).

SZEMNECZ EMIL.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

IX. kötet.

1880. JULIUS 15.

VII. füzet.

AZ „IS“ SZÓRENDI SZEREPE.

(Második mutatvány „A Magyar Köztársaság” című pályamunkából.)

I.

1. Bevezetésül: Szórendi alapfogalmak.

Minthogy vizsgálódásunk folyamában itt először kell tüzetesebben szórendi kérdésekkel foglalkoznunk, czélszerű lesz bevezetésképp röviden előadnunk azon fölfogás alapvonalait, melyből véleményünk szerint a magyar szórend vizsgálásában ki kell indulnunk. Az ebbeli fölfogás, melyet mi helyeslünk, azonos Brassaiéval (a magyar mondatról szóló tanulmányaiban Magyar Akadémiai Értesítő, nyelv- és szépt. I. és III. k.; hozzá csatlakozik Simonyi M. Nyelvtan III. rész, I. szakasz 3. fej.). E szerint hibáztatjuk azt az elméletet, mely a német szórendi szabályokat másolva azt az alaptörvényt állítja föl, hogy van egyenes és fordított szórend; továbbá azt, mely ettől úgyszólván csak az elnevezésekben különbözik, s mely szerint a szók rendjét tekintve, szintén kétféle mondatot kellene megkülönböztetnünk: értesítőt és nyomósítót (Vadnay L. „A magyaros szórendről” írt munkácskájában, és utána Joannovics Ny. I. 169.).

A magyar mondat egészen természetesen három részre oszlik: egy előkészítő részre, egy hangsúlyos részre, s egy utólagos kiegészítő részre. (Brassai elnevezései: *inchoativum*, *mondatzöm*, *egészítmény*.)

1) A hangsúlyos rész vagy a) az ige magára, ha t. i. maga a cselekvés van hangsúlyozva; vagy b) a főhangsúlyos névszó a nyomban utána következő igével

együtt (a kettő közt rendesen csak az *is* kötőszó s a tagadó *nem, ne* szócskák állhatnak; de nem állhatnak köztük az úgynevezett igekötők, melyek ép úgy külön fogalmak, külön szók a szórendre nézve, mint minden egyéb határozó; pl. *lément a nap, de: a nap ment le*).

2) „Mondataink kezdetén gyakran, csaknem rendszerint van egy vagy több szó, melynek accentust nem adunk, s a mely után érthetőleg kijelölt hangemeléssel kezdjük a mondat hátra levő részét.“ A hangsúlytalan szó által „a szóló vagy a maga gondolata menetét hozza kapcsolatba a föltett kérdéssel, vagy a halló figyelmét ébreszti föl vele s készíti el az új vagy tudtára adandó eszme fölfogására. — Jellemzésére külső vonás gyanánt szolgál az a két jegy, hogy 1) kezdi a mondatot, 2) accentusa nincs. Nevezzük az első jegye nyomán *inchoativumnak*“. (Brassai A magyar mondatról, 2. érték. II. 5. §.) Ez az előkészítő rész mindig valami ismertet, már tudottat fejez ki, az utána következő s hangsúlyosan kezdődő főrész ellenben a még ismeretlent, a megtudandót mondja el. Például: mit csinál a gyermek?

előkészítő rész: hangsúlyos rész:

a gyermek játszik;

a gyermek munkáját végzi;

mit csinál a gyermek munkájával?

munkáját elvégezte;

két inch.: munkáját a gyermek tegnap végezte el.

Megjegyezhetjük itt, hogy a kötőszók mint olyan mondatrészek, melyek a gondolatot az előbbiekkal teszik kapcsolatba, legtöbb esetben szintén *inchoativumok*.

3) Kiegészítő rész mindaz, a mi az ige után következik. Kétféle kiegészítő lehetséges, úgymint hangsúlyos és hangsúlytalan: Brassai az elsőt *lényegesnek* vagy *sükségesnek*, a másikat *pótlónak* nevezi (id. h. III. 5. §.), s ez elnevezések eléggé is kifejezik bélyegző vonásaikat. — Csak azt jegyezzük még meg, hogy ha két hangsúlyos névszó van a mondatban, az egyik rendesen utólagos kiegészítő, s csak az egyik áll az ige elé. E szabály alól [csak kétrendbeli kifejezések tesznek kivételt:

a) az ilyen erősítő kifejezések (az Arany tárgyalta „positív jellemű” kifejezések Ny. II:10): *nagyon, úgy, annyira, sok, mind* stb., valahányszor az igefogalomnak nagyítására, fokozására szolgálnak; b) az *is*-sel kapcsolt fogalmak. Mind e kétrendbeli kifejezések mindig hangsúlyosak, de állhatnak a hangsúlyos résznek előtte is, utána is; vagyis lehetnek előkészítők is, kiegészítők is,*) sőt többször előkészítők, mint kiegészítők, s ez esetben két hangsúlyos fogalom is kerülhet az ige elé (mint a jegyzetbeli példák mutatják). S ennyiben már most módosítást szenved Brassainak az inchoativumról adott jellemzése; látjuk ugyanis, hogy van két eset, melyben az inchoativumnak van hangsúlya.

2. A fogalmakat kapcsoló *is* helye.

Ha az *is*-nek szórendi szerepét világosan át akarjuk érteni, mindenekelőtt szigorúan meg kell különböztetnünk a már fönt elkülönítve tárgyalt két esetet: azt t. i., melyben az *is* a mondatnak csak egyik fogalmát köti össze valamely más fogalommal, és azt, melyben az egész gondolatot összeköti egy másik mondatnak egész tartalmával.**) Hasonlítsuk pl. össze e két összetett mondatot: „ilyen szellemes író szépen is leírhatná e tárgyakat, nem csak alaposan“, és: „ilyen szellemes író szépen is írhatná le e tárgyakat, mert alaposan át is értette őket“. Az első példában a kötőszó csak a „szépen“ mondatrészt köti össze az alaposság fogalmával, a másodikban ellenben az egész „szép leírás“ gondolatát köti össze az „alapos átértés“ gondolatával.

Ha már most azon esettel foglalkozunk, melyben az *is* csak fogalmakat kapcsol, ez esetben kötőszónknak szórendi szerepe egyszerű: mindig nyomban követi a kapcsolt fogalmat: ha egyik eljön, a másik is itt lesz; szegény

*) Pl. $\overrightarrow{\text{nagyon}} \overrightarrow{\text{el-fáradtam}}$, v. $\overrightarrow{\text{el-fáradtam}} \overrightarrow{\text{nagyon}}$; $\overrightarrow{\text{ő}} \text{ is } \overrightarrow{\text{kettőt hozott}}$, v. $\overrightarrow{\text{kettőt hozott}} \overrightarrow{\text{ő is}}$.

**) Véleményem szerint azért olyan zavaros, a mit eddig az *is* szórendjéről írtak, mert kétféle szerepét nem választották szét szigorúan. P. Joannovics is egy szuszra említi ilyen különféle mondatokat (Ny. I:309): „De *el is* menj aztán. A csomót *vissza is* viszed majd. *Vegre is* hajtsd ám az itéletet. Kisérd *vissza is* Pálékhoz“. (Az elsőben és harmadikban az egész gondolatot, a másodikban s negyedikben csak a „vissza“ fogalmát kapcsolja az *is*.) Pedig ő maga helyesen elmondta a 238. lapon, hogy „ha mondatok állnak szemben egymással“, az a szó, melyhez az *is* járul, „csak a fogantatyi szerepét viszi a mondatkapcsolás műveletében“.

embert az ág is húzza. — Egy fogalom több szóval is lehet kifejezve. Ha ilyenkor a mellékszó határozó vagy melléknévi jelző vagy ragtalan birtokos vagy névutó, akkor csak egyféle szórend lehetséges, t. i. az *is* az egész kifejezés után foglal helyet; pl. *nagyon finomat is* hozott, és *kevésbbé finomat is*; *több ember ellen is* helyt állana; *a szomszéd háza is* leégett. — De ha a birtokos jelző *-nek*-ragos, akkor kétféle elhelyezés lehetséges: *a szomszédnak a háza is* leégett, és: *a szomszédnak is* leégett *a háza*. Írásban csak az utóbbi szórend ajánlatos, mert az előbbi az élő beszédnek hangsúlya nélkül kétértelmű: t. i. ugyanezen szórend mellett a szomszéd is lehet hangsúlyos (*a szomszédnak a háza is*, *másnak a háza is*), s a ház is (*a szomszédnak a háza is*, *a csúre is*). — Kétféle szórend lehet akkor is, ha a jelző értelmező, appositio; az *is* állhat az értelmezőnek utána is, előtte is, pl. Zrinyi a költő is, vagy Zrinyi is, a költő; Mátyás az igazságos is, vagy: Mátyás is, az igazságos. Ma az első közönségesebb, a régiek jobb szerették a másodikat; pl. Pázm. pr. 120: Dávid *ellene támadott gonosz fiát is Absolont* tehetsége szerint ótalmazta; ma inkább az értelmező „Absolont” után tennők a kötőszót. És vannak esetek, melyekben a mai nyelv szokás valóban ellentétben áll régibb íróink gyakorlatával. Midőn t. i. az az *a*, *e*, *maga* névmásoknak főnévi értelmezőjük van, oly szorosan csatlakoznak egymáshoz, hogy az *is*-t mindig mögéjük tesszük ez értelmezőknek, a régiek ellenben mindenkor eléjük tették. Ma így beszélünk: ezt az embert is láttam, abban a városban is voltunk, maga a király is ott volt. A régiek így szóltak: választ teszen *erre is a káromlásra* Tel. 433; *azok is az esküvések* Pázm. Ot l. 131; *ezek is az nyomtatások* erősen hazudtatják egymást Pázm. Kal. 243; kin *maga-is Caifás* csudálkozék Pázm. pr. 496; s még a mult század végén is: sőt *maga is a fejedelem* G. J. Halló b. e. 19. (Egy esetben ma is e régies szórend mássát alkalmazzuk: mikor t. i. a főnév az értelmezett szó s a névmás az értelmező; pl. *a lovat is azt* ütik legjobban, a ki legjobban húz Közm.; *az ökröt is azt* tartják legjobbnak, a kit le akarnak vágni Közm.; *a király is maga* jött, s nem küldött helyettest.) — A „Dunán túl”-féle kifejezésekben is

a második határozó tulajdonkép értelmezője az elsőnek, de itt már nagyon is nem mindegy, hogy az első után tesszük-e az *is*-t vagy a második után; v. ö. a Dunán *túl is* van; és: a *Dunán is* túl van, az óperenczián is túl volt.

Láttuk már fönt, hogy *is* az *és*-ből fejlődött s így már magától értetődik, hogy kezdetben előtte állott a kapcsolt fogalomnak; nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy régi nyelvemlékeinkben meg is találjuk még nyomait ennek az elül álló *is*-nek. Így HB.: hogy *es tí* látjátok; s talán így értendő a KT. vége is: mi *es benne* bünt lelhetnénk (azaz benne is). Legtöbbször a Bécsi és a Müncheni codexben fordul elő; pl. mert *es ő városokat* megtöré (nam et civitates eorum destruxit) B.; ha megbocsátandjátok ő bűnöket, megbocsátja *es tinektek* (dimittet et vobis) ti menynei atyátok ti vétkezettek M.; hogy *es én* imádjам őtet (ut et ego adorem eum) M. 16 (több példa a M. cod. szótárában RMNy. III:288). Hogy ez nem latinosság, hogy nem szolgál fordítás, mint CzF. hiszik szót. III:122, arra elég bizonyíték az, hogy többször van ilyen elüljáró *is* olyan helyen is, a hol a latin eredetinek nincs *et*-je: tisztóhad meg először azt, mely belől vagy a kelyhen, hogy *es a* [az *is*] tiszta légyen a mely kívül vagy M. 57 = ut fiat *id* quod de foris est mundum; kellemetes hogy *es én* [én *is*] elmenjek M. 204 = expedit vobis ut ego vadam. De egyéb régebbi íróknál is találkozunk még itt-ott egy-egy ilyen példája a régi szórendnek, olyan íróknál, kik nem latinból fordítanak: hiszünk atyáta..., hiszünk *es Jézus Krisztusba*..., hiszünk *es Sz. Lélekbe* Born. én. 34;

Bocsásd meg istenem ifjúságomnak vétjét.

Sok hitetlenségét undok fertelmességét, [vessző!]

Töröld el *es rúttságát*

Minden álnokságát

Könnyebbíts lelkem terhét;

ezt az éneket MA. idézi zsoltárai előbeszédében. — A E. és M. codexek sokszor hátra is teszik az *is*-t, tehát ingadoznak már. Ennek az ingadozásnak legföltünőbb jele, hogy egyik-másik codexben olyan mondatokat is lelünk, hogy elül-hátul van alkalmazva az *is* a kapcsolandó mondatrész mellé; pl. mene ő hozzá egy leány mondván: *Es te-es* Jézussal valál Döbr. (et tu cum Jesu eras Mát. XXVI.

69; *te es M.*); hogy — miképpen Krisztus imádkozott — *es te-es* ezenképpen tégy Érs. Passio ed. Toldy 82; *Es te-es* ívölts a te lelkedben o. 118.

Az *is*-sel kapcsolt egész kifejezés mindig hangsúlyos, de soha sincs rajta a mondatnak fő hangsúlya; *) tehát ha az *is* fogalmakat kapcsol, nem következhetik utána hangsúlytalanul az ige, vagyis az *is-es* kifejezés nem lehet benne a mondatzömben: ez ellen sokszor vétenek azok, kik felnőtt korukban tanultak meg magyarul. **) Néha az *is* után látszólag, hanyag ejtés következtében súlytalanul áll az ige, pl. *ő is ir, hölgyek is mentek föl, papok is voltak ott, terveket is csatolt hozzá.* ***) Hogy itt az ige hangsúlyos, vagy legalább hogy nem az *is-es* kifejezés vonzza hangsúlytalanul az igét, látjuk abból, hogy az igét erős hangsúllyal előre tehetjük: *ír ő is, mentek föl hölgyek is, voltak ott papok is, csatolt hozzá terveket is.* Mind ezekben az *is-es* kifejezés hangsúlyos kiegészítő, †) tehát nem csak (hangsúlyos) inchoativum lehet. — Ha inchoativum, akkor többnyire a mondatzöm követi nyomban (hangsúlyos ige, vagy hangsúlyos névszó + ige); de állhat közötté és a hangsúlyos mondatzöm között még egy inchoativum; pl. *ez a gyerek is mindig a szomszédban csavarog; én is addigra tudja isten hol leszek; a bátyámnak is tegnap rossz kedve volt (de ma már nincs); s az ilyen mondatok: „Pál is abban az időben Pesten volt; akkor is Pál Pesten volt; az iskolákra is nálunk sok gondot fordítanak; engemet is ott nagy úrnak tartanak“* (melyeket Joannovics rosszal Ny. I:209–210 ††) az inchoativumokat szabályzó körülmények közt egész kifogástalanok s a közbeszédben akárhányszor hallhatók.

*) V. ö. Joannovics, Ny. I:167 alul.

**) P. erre is terjeszti ki figyelmét stb. V. ö. Joann. u. o. 168.

***) Joann. Ny. I. 170 adott példái közül ilyenek a következők: házakra is ügyelek föl; rozst is küldök be a vásárra; a vásárra is küldök be rozst; én is küldök be rozst; aratók is várnak künn; katonák is mennek ki az uszóba.

†) P. ezekben is: *ő vitte el, ő hozza vissza is*; ha föl tudat hozni, hát vidd most *le is*; neked kell megírni *a levelet is*; és azért a költségért adósította *meg is* magát Lev. II. 45; és együtt mentünk s együtt jöttünk *el is* o. 33; hogy ők jelen lévén adná meg lelkét, es temetnék *eles* testét Tih. 373.

††) Joannovics e szabályának czáfolatával alább a tagadó kapcsolatnál újra fogunk találkozni (26:2).

3. A gondolatokat kapcsoló *is* helye.

Ha a gondolatköthő *is* a fogalomköthő *is* analogiáját követné, akkor nagyon egyszerű volna a dolog: valamint emez a fogalom teljes kifejezését követi, úgy követné amaz a teljes mondatot, tehát a mondatnak végén volna helye. E szerint ha pl. ezt a két mondatot akarnók összekötni: „jól rájuk förmedtem, [~]takarodtak aztán”, ezek így hangzanának: jól rájuk förmedtem, [~]takarodtak aztán *is*; vagy ha a második mondat ez volna: [~]eltakarodtak, az *is*-sel így volna: [~]eltakarodtak *is*. De tudjuk, hogy ezeket nem így szoktuk mondani,*) hanem ekkép: takarodtak *is* aztán, el *is* takarodtak. Látjuk már e két kis példából *is*, hogy a gondolatköthő *is* szórendi szerepe sokkal bonyolódottabb, mint a fogalomköthőé, s hogy itt már többféle esetet meg kell különböztetnünk.

1) Ha maga az ige hangsúlyos, tehát egymaga teszi ki a mondat zömét, az *is* rendszerint az ígéhez függed,**) akármi van előtte vagy utána. Példák: „Menjen *is* el, ha szereti életét. Hozza *is* vissza, mert pórul jár különben. Megigérte, most váltsa *is* be a szavát. Felkorbácsoltad a szenvedélyeket; csillapítsd *is* le most. — Bár tenne *is* vmit ez ügyben! Járna *is* már végére a dolognak! Vinné *is* ki már ezt a fiút! — Fog *is* boldogulni, ha kezére járunk. Kell *is* figyelni erre a körülményre. Szeret *is* ingerkedni. Van *is* okom rá. Lesz *is* czivakodás. Költsek *is* e célra vmit? Hirdetted *is* kellően a dolgot?” (Joann. példái Ny. I:308—9.) *Szálljon is* mind ég felé az, a mi gyöngy! Vör.; ha eszel, mondának, igyál *is* Vör. II:319. „A hol több részből áll az igeidő, ott az *is* nem követi az igeidőnek egész alakját, hanem ketté választja; pl. *tett is volt* össze egy pár fillért. Szükséges, hogy *lett is legyen* eredménye. *Irt is volna* alá váltókat, de nem volt hitele.” (Joann. o.) Egyéb példák: már *zsémbelek-is vala*, olyan későre jössz Gyarm. Nym. 293; már *gyujtják-is vala* a

*) L. azonban néhány ilyen példát e cikknek legvégén.

**) „Valahányszor az *is* ige után áll, mind akkor mondatokat kapcsol, minthogy ígét ígével kapcsolni a. m. állítást állítással, azaz mondatot mondattal” — mondja helyesen Szvorennyi Nyt. 393. §. j. (s ennek olyan módosítására, a milyent Joann. tesz Ny. I. 304, nincsen semmi szükség), de téved, midőn így folytatja: „ha más akármely mondatrész után áll, mindig csak egyes szokat kapcsol,” mint azonnal fogjuk látni.

muszkák a várost o.; *ment is volna*, nem is A II:36. (Csak olyan összetett igealakokról van itt szó, melyeknek mind a két tagja verbum finitum, tehát nem való ide pl. az *irni fog* alak.)

Nagy ritkán a hangsúlyos igének előtte áll az is, pl. a mint szól, úgy *is cselekszik*; az *is* nyilván nem az 'úgy' fogalmának szolgál, hanem az egész gondolatot köti össze az elsővel, s mind hangsúlyra, mind szórendre nézve megfelel e latin szerkezetnek: ita *et facit*. (Ha tagadó szócska után az igét hangsúlyozzuk, szintén eléje tesszük az *is*-t [v. ö. 2]; pl. nem is láttam, de csak nem is hallottam felöle.)

2) Ha névszó a főhangsúlyos szó, tehát a mondatzöm hangsúlyos névszó + súlytalan ige: akkor a szokásos szórend az, hogy a kötőszó a hangsúlyos névszó és az ige közt foglal helyet: a) az alany a hangsúlyos szó: ki számlálhatná meg a tenger fővényét? az megszámlálhatná Szulimánnak népét, *az is irhatná* meg roppant seregeket [= az megszámlálhatná + az irhatná meg; nem pedig: más ember + az] Zr. I:98; Illa így szól: „Itt van.“ S valóban *az is volt*. SzászK. Álm. 50; R-et választották meg elnöknek, s *ő is nyitotta* meg a gyűlést; *ő is ritte* el, *ő is hozta* vissza (lehetne így is: *el is ő vitte*, *vissza is ő hozta*, vagy: *ő vitte el is*, *ő hozta vissza is*; akkor csak az 'el' és 'vissza' van egymással összekötve): rosszkedvű voltam, meg *dolgom is volt*; hiszen csak hadd ott a jó helyedet, *koplalnod is kell* akkor, tudom istenem! || kiegészítő alanyeset a hangsúlyos szó: jó is volna! Istenem, mily *szép is lehet* ám belülről az az ég! [nem a szép van összekötve holmi más tulajdonsággal, hanem 'szép lehet az ég' a megelőző gondolatokkal] A. I:175 || a tárgy a hangsúlyos szó: én jelentkeztem leghamarabb, *engem is küldtek el* aztán; tán *sokat is adtam* vissza || határozó a hangsúlyos szó: Pestre jöttem, *itt is maradok* most már; *korán is fekszik* le, *későn is kel* föl, olyan aluszékony; a mint hogy leginkább éjjel is sértenek Gy. 143; lám, hogy megsegítette isten, *ritkán is jár* rosszul ki istenben bizik; mai napig is két akkora az itcze Czinkotán, csakhogy *kétszer is veszik* meg az árát Jók. É. 7; (visszakövetelik)

joggal is követelik vissza; (igazuk volt, hogy nem engedtek,) *ok nélkül is voltál* te fölindulva akkor; a mit gyönyörűség hallani, ha hallandod, *örömet is mondod* ki (másképp van kapcsolva Horv. 242: „mert a mit gy. h., ha h., örömet mondod *ki is*,“ azaz nem csak hogy befogadod szívesen füledbe, tehát a ,ki‘ van egy oda gondolt be-vel összekötve) || igekötőféle határozó a hangsúlyos szó: láttam az ármánykodást, *vissza is léptem* azonnal Joann. Ny. I:258; nem csak ismeri a tárgyat, hanem *le is írja* jól o. 259; *el is menjen* innen, a kinek élete kedves (az előbbi pontnak első példájában így volt: *menjen is* el; t. i. *is* nélkül is kétféleképp hangsúlyozzuk a fölszólító mondatokat: *menjen* el, vagy: *el-menjen!*); *ki is takarodott* aztán, mikor én küldtem; meggyónék, *meg es keneté* magát Kaz. 16; szükség vala hogy megjelentené, melyet *meg es tön* Tih. 157; soká jár-*kel* még elharapott szókkal, *meg-meg is áll*... A. TSz. III:39.*) || tagadó szócska hangsúlyozva: *nem is jött* aztán vissza többet; *nem is említették* föl többször; *ne is halljak* többet ilyent, mert megharagszom | ha nem a cselekvés van tagadva, hanem valamelyik körülménye, akkor a hangsúlyos tagadó szó a tagadott névszóval együtt áll a súlytalan ige előtt, pl. *nem azt nézi*; az *is* ilyenkor is közvetetlen a tagadó szóhoz csatlakozik: *nem is, nem is azt a forgószelet nézi* A. II:6; csörög-csattog szélvész gyánánt, kardot *nem is hiába ránt* A. I:297 | a ,nem azt‘, ,nem hiába‘-félékhez hasonló egységes kifejezések a ,leg-jobb‘-féle főlső fok, s a ,de-csintalan! beh-el!‘-féle fölkiáltások, úgy-el‘, ,jól-össze‘, ,sokkal-hamarabb‘ stb.; ezeket azonban *is*-sel kétféleképp is elrendezhetjük: vagy úgy, mint az imént említett tagadásokat: *leg is jobb* volna; ez ma *leg is sikerresben* ová, Szabó I. II.; *de is csintalan* (volt); *beh is et-maradtak* tőlünk! (Erd.) *beh* karcsu az a jegenye! *beh is fent* van a teteje Tpa I:36; törvényt szab, a rendet szokást javítja; s e gondolatban *úgy is elmerül*, hogy a fő czél már-már feledve nála A. III:391; de ő a lányt úgy szereti, ha a nap pirosra festi; barna legény, piros leány *jól is*

*) Érdekes esetek ezek: Szécsi Máriának végezéséről szólottál, a várnak *meg is vételéről* Gy. II:8; igen *meg is keseredett* ember vagyok Lev. II:43; hasonló maga az igekötős infinitivus kettéválasztása: *Ki őt kiválasztá nagy dolgokra híván* — *Meg is teljesíteni*, a mit tőle kíván, — megóvandia őt az... SzászK. Álm. 50.

összeillenek ám Cz.; átugorni könnyebb, *sokkal is hamarabb* [történt] A. III:173; vagy pedig így: *legjobb is* volna; *de csintalan is* (volt); *beh el is* maradtak tőlünk! *úgy el is* merül, *jól össze is* illenek, *sokkal hamarabb is* történt || kérdő névmás a hangsúlyos szó (v. ö. 20): *kik is voltak* ott? *hányan is voltunk* akkor? *mit is mondtál?* *hol is kezdjem* csak hát? Pet. *Miért is maradt* hátra? most úgy kell neki.

Sokkal ritkábban, de mégis elégszer megtörténik, hogy a gondolatköthető is a hangsúlyos névszónak, tehát az egész mondatzömnek előtte áll*) (de mégsem a mondatnak elején): a ki nekem adná kenyerének héját, *biz ez is meg-látná* [a. m. a rendes *ez meg is látná*] menyneknek országát; a ki nekem adná poharának vizét, az *is meg-kóstolná* a mennyország ízét K. 9; három halál közül én *is azt választom* Szék. ball.; szerelmes könnyével azt *is tele sírta* A.***) kimene, ki rózsamezőbe, ott *és megpillantá*, Margit pergelt tőke (csángó-rom.) Ny. V:48; miképpen egy vétek miatt bejött a bűn, azonképpenes *egy igazítása miatt bejött* az idvesség Komj. Evijj. Látjuk, hogy példáink jobbára székely és csángó balladákból, románczokból valók, tehát e szórend régibb nyelvszokás maradványának tekinthető. Máshol ritkábban találjuk, s leginkább még *mindjárt*, *csakhamar*-féle határozók után: megette, de *mindjárt is könnyebben lett* rá Ny. IV:37; úgy veressen bédugta [az izzó vasat] a királyné szájába, hogy *minnyárt es megholt* Ny. VIII:375; Pál köztök volt — *mindjárt is őt kezdtem* vallatni Joann. Ny. I:258; minthogy az út hosszú nem volt azért csakhamar *is el-érkezének* Mik. n. 25. — Az is előkerül, hogy az ilyen *is* és a hangsúlyos szó között még inchoativum is áll: anyám, édes anyám, én *is csak ki-menék* búzavirág szedni K. 124; megtaláltam őket, ... régen is e csürhét odahagytam volna, ha. . A.TSz. IX:67. — Még egy érdekes szerkesztést meg kell itt említenünk. Kétféle eljárást láttunk az eddigiekben: egyet azt hogy a kötőszó követi a hangsúlyos szót, pl. *föl is*

*) V. ö. az első pont végén azt az esetet, mikor a hangsúlyos *igét* előzi meg.

**) L. Lehr A. Ny. VI:67. Példái közül azonban csak a szövegünkben is (itt s a köv. kikezdésben) idézetteket tartjuk idevágóknak.

tekinte'; másikat azt hogy megelőzi, pl. *is föl*-tekinte'. Már most székely népnyelvi közleményekben e két eljárást egyesítve is megtaláljuk, oly sajátos módon, hogy a hangsúlyos szó kétszer van kitéve: egyszer eléje az *is*-nek, másodszor utána, úgy hogy az *is* követi is, meg is előzi: Júlia szép leány egykoron kimene, *föl is föl*-tekinte a magos egekbe K. 123; én is csak kimenék búzavirág szedni, *föl is föl*-tekinték a magos egekbe 124; hát egy póczeget megfogott, s tán *meg is meg*-eszi vala, ha én el nem hössintettem volna (szintén Udvarh.) Ny. V:222; sok fegyveres hajdu vár titokba rájuk; *el is el*-fogdossák Föv. Lap. 17:311.)* S ehhez hasonló kettőztetésnek látszik a köznyelvbeli úgynev. túlzó fok: *leg-és-legjobb* és *leg-is-legjobb* (v. ö. az előbbi pontban: *leg is jobb*).

Még ritkábban, s inkább csak a régieknél találkozunk olyan elhelyezéssel, hogy az *is* az egész mondatzömöt, tehát az ígét is követi: és megfeszítvén őtet, *megosztákes* ruháját Döbr. (és az őtet megfeszítőket megoszták ő ruháit M., et crucifigentes diviserunt vestimenta ejus Márk. XV:24; tehát nem szolgai fordítás); miért e kínra igyeközik, és gyakorta róla áhitatossággal *megemlékezik* Ers. (Pass. ed. Toldy 70); sőt végre ugyan *megfojt is*, Sibolthi vig. Aii; másszák a kösziklát, sokan *elesnek is* Gy. 139. De most is mondunk néha ilyent: így volt tervezve, s *így jelent is* meg, e h. *így is jelent* meg. (L. még hasonló eseteket 27:1.) A köv. mondatban még utólagos kiegészítő (még pedig hangsúlytalan, pótló) van az ige s az *is* között: mert olyan kell nekem is, hogy *szeressen* engem is [= hogy szeressen is] K. 81.

SIMONYI ZSIGMOND.

*) Nem ide való, mert fogalmat köt benne az *is*, de hasonlóságára nézve érdekes megemlítenünk a következő kifejezésmódot: *ott is ott* állt őrt egy nagy kamasz ördög Mer. Dun. népm. 11:30; Édes anyám, ha megunt kend tartani,
Vigyen hát föl a vásárba eladni;
Ott is ott lesz az én rózsám megvenni,
Ezüst pénzzel fogja kendet fizetni. Ny. I:131.
„*redd is rád* tör a vész-felbő” Györy V. HSzemle I:147; „*ő is* betért a kis gunyhóba,
elejbe is elejbe gurított az öreg egy almát” Kálm. vadvir. 240.

NYELVEMLÉK-TANULMÁNYOK.

III. Hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexben.†

Ha egy futó pillantást vetünk a magyar nyelv hangtani viszonyaira, fel fog tűnni azon kiváló jelentőség, mely hosszú magánhangzójához fűződik azon körülménynél fogva, hogy néhány, kellőleg meg nem magyarázott kezdő szótagbeli eseten kívül, alig találunk példát, hol eredetibb mássalhangzói elem elenyésztere ne volna visszavezethető. S valóban is ha fontolóra vesszük, mily rendkívüli azon esetek száma, hol rokon nyelveink csoportos mássalhangzóinak egyszerű áll szemközt a megfelelő magyar alakban, ha tudjuk hogy rendes törvény a folyékony és orrhang kiesése más mássalhangzó előtt, eleve feltehetjük, hogy e tetemes fogyatkozás nem történhetett minden nyom nélkül, sőt hogy, tekintve azon nagymértékű rövidítő hajlamot, melyet különösen nyílt magánhangzóknál mutat fel nyelvünk, kellett egy régibb álláspontjának lenni, melyen sokkal nagyobb lehetett a pótlásos alakok uralma, akár assimilációban a mássalhangzók megnyújtásával, akár a magánhangzókba való beolvadással, úgy hogy a mássalhangzó kiejtéséhez szükségelt időmértéket az előtte álló hangzóéra fordították. Csakugyan vannak nyelvemlékeink, melyek sok esetben fenntartották az eredetibb hosszúságot, hol a mai nyelv csak rövidültet mutathat fel, melyek ennél fogva több hangalaknak őrizték meg teljesebb voltát. Különösen az Érdy és Jordánszky codexek azok, melyek e tekintetben nagy terjedelmüknél s adataik megbízhatóságánál fogva kiválnak, melyek közül az elsőnek birjuk is e szempontból való részletes feldolgozását a Nyelvtudományi Közlemények múlt évi kötetében. De apróbb codexeink közt is több van, melyben kisebb nagyobb következetességgel találjuk megjelölve a hosszúságot, úgy hogy méltán érdemlik meg ennél fogva a beható figyelmet, mivel a mellett, hogy az előbbieket erősítik, egyszersmind új anyaggal is járulnak az ismertekhez. A Peer és Sándor codexek emelkednek ki ezek közül leginkább, melyeknek e feltűnő hangalakjai nyelvünknek több tüneményére vetnek újabb világosságot s nem egy tekintetben támogatják az összehasonlító nyelvészet eredményeit.

Ez érdekes hosszú hangzós csoportból mindenek előtt azok emelhetők ki, melyeket ma ugyan már legtöbb esetben röviden ejtenek, de vannak egyes viszony alakok, melyekben az eredeti hosszúság még meg van őrizve, ilyenek t. i. azon névszók, melyek ragozatlan és névutós alakokban (-nek -vel -hoz) fentartott hosszú alakjaikat ragos eseteikben megrövidítik, továbbá néhány ige, mely a harmadik személyben hosszabb hangzót tüntet fel, mint többi alakjaiban. Ilyen feltűnő hosszú magánhangzók az első szótagban: *bélee* 55, 81*) *beelől* 223 *éleven* 79 *érek* (erek) 70 *észe* 55, 211 *feel* (fel) 218, 227, (4) *fél* 65, 218, (4) *feelesseg* (feleség) 233, (2) *féleet* (felet) *heeted* 219 *kézék* 64, 70, (4) *kéttő* 64 *léle* 64 *mére* 65 -*nék* -*naak* mint rag v. ö. *nékem* *néked*, *néwó* 57, 78, (3) *néré* -*vél* mint rag v. ö. *vélem*, *véled* 216, 218, (16) *veezteeth* 220, 81 *veetes* 217 *veet* 218, 219 (7) *veetekódik* 238, v. ö. „fényt a késő századokra *vét*“ Kölcseynél. Ugyanígy ez alhangú szókban: *haarmad* 220, 225, (5) *haarmic* 233, (2) *haad* (hádd = hadd, hagyjad) v. ö. *hágy* 217, 218, (3) *maa* 73, 92 (8). — Efféle hosszúság a második szótagban fordul elő a következőkben: *egeerók* 217, 218, (4) *fenee* 58, 218 *tókee* 234 s ez alhangú szóban: *ruhaa* 236.

Meglehetősen számmal fordulnak elő tőszótagbeli hosszúságok, melyek ugyan mai köznyelvünkéből s dialektusainkból kevésbé magyarázhatók ki, de egykori használatukat az összehasonlító nyelvészet teszi kétségtelenné. Ezek részint olyanok, melyek egy határozottan kimutatható más-salhangzói elem beolvadásából keletkeztek, részint affélék, hogy nem vezethetők egy mássalhangzóra vissza, de hosszúságok egy-egy megfelelő rokonnyelvi alak hosszúságából érthető. Amazokat nevezhetnők *secundarius*, *másodfejlődésű hosszúságoknak*, ezeket *primarius* azaz viszonylagosan eredeti hosszúságoknak. Viszonylagosan eredetieknek azért, mivel vitás kérdés lehet-e egyáltalában hosszú magánhangzót tulajdonítanunk az altaji alapnyelveknek, s ha lehet mennyiben lehet. A *secundarius* hosszúságokat az ízület szerint ismét négy csoportra oszthatjuk fel: 1) melyekben torokhang, azaz *j*, 2) melyekben foghang, azaz *n*,

*) A két jegyű számok a Peer codexre, a három jegyűek a Sándor codex lapjaira vonatkoznak, a berekesztettek az adat előfordultának számát jelzik.

3) melyekben ajakhang, azaz *v*, s 4) folyékony hang, azaz *l* azon mássalhangzó, mely nagyobb időmértékűket létre hozta.

Torokhangú eredetet kell tulajdonítanunk következő alakok feltűnő hosszú hangzóinak *a*) szókezdeten: *él* (el) 64, *élőth* 53, 54 (9), *élő* (3), *élő* 61, 219, *érő* 53, 221 (6), *ésik* 66, 70 (7), *b*) ssóközépen és pedig szótag összevonással ezekben: *geerbee* 219, *kéres* 55, 234 (3), *kézd* 61, *haamar* 218, szótagösszevonás nélkül keletkeztek: *écher* (azaz *éccer*, egyszer) 70, *feezwl* 79, 82, *méző vaas* 70, 73 (3), *feelel* 227, 229 (5), *teelyees* 220, 69, *teeremt* 86, 220, *heel* 221, *égee* 57, 64, *c*) a szó végén: *dee* 55, 220 (30), *lee* 70, 71 (16), *tee* 74, 232 (10). Lássuk magyarázatjukat.

él, *élőtt*, *élől*, *élő* alapszavának a vogulban *jelit*, a lívben *jedd* mása mutatkozik; *érő* képzett szó, melynek töje kitűnik vogul *jan*, lapp *dévr* megfelelő azonosáiból. Mindkettőben a kezdőhang beolvadása folytán ép úgy származott a hosszúság mint ezekben: *év*, *évad*, *ítél*, *ívik*, *ír*, v. ö. ugor *j_sg_s*- és török *ja-*.

ésik más nyelvelünkben is igen sokszor fordul elő, sőt Erdélyben ma is éneklék a népdalban „és a_z és”. Van egy másik alakja is *essik*, melynek hosszú mássalhangzója *e* köznyelvíleg használt szóban is érezhető: *esső* s mely a régiségben szintén többször mutatkozik. E körülmény, valamint az, hogy a zürjénben *us* felel meg neki könnyen ama gyanításra vezet, hogy az *e* szóban előforduló sziszegő egy ugor *ks*-nek változata, mely nyilván *js* alakon keresztül fejlődve, alkalmassá vált a hosszú mássalhangzó alakítására s épen így egyszersmind a magánhangzó megnyújtására is, mint ez codexeink több hasonló példájából kiviláglik. Ez esetben azonban egy másik körülmény is befolyhatott a hosszú magánhangzó alakulására. Tekintve ugyanis, hogy az *esik* úgy viszonylik az *ejt*-hez, mint *feslik* a *fejt*-hez, melyben t. i. az alapszót pusztán a két kezdő hangban **fé* = ugor *p_sg_s* alkatrészben kell keresnünk, könnyen kivonható a következtetés, hogy az *ésik*-ben szintén képzőnek tartasuk a sziszegőt vagyis hogy a *töt* pusztán a kezdő hangzóban keressük. És csakugyan alapszavának végeleme nem más, mint ismét az ugor *j_sg_s*, *j_sg_s*, annyi képzésünk ösatyja, mely itt egy specialisabb haladást, folyást jelentő működésre, a lefelé haladás és folyására

van alkalmazva. Érdekes analogia erre nézve a török *jag-muk*: eső és töje *jag-*: esni, mely szintén egy török *j_sg*, *j_sg_s* lassú haladást, folyvást jelentő alapszóra vezethető vissza. Nem lehet csodálkoznunk, hogy annyi szónak eredetét kell ez alapra visszavinnünk, ha meggondoljuk, hogy a mozgás fogalmának kategóriája legterjedelmesebb a nyelvekben s hogy igen sok különösebb használatra volt fordítható. Ez alapszó különben nem is szorosán ugor, hanem kimutatható az ős altaji alapnyelvben is, hol még az ugarság kiválta előtt többféle alkalmazása lehetett, mi szintén egy okát adhatja azon nagy elágazásnak, melyben az egyes altaji nyelvekben tapasztaljuk.

gérbē, *kēres* egy ugor *k_sg_sr_s* képzett szónak származékai, hosszú magánhangzójuk ennélfogva ép olyan, milyen a *kér*, *kérdez*, *kőr* szavakéi. A *kēzd* ismét nem más mint e *k_sg_s* alapszó származéka. Budenz helyesen sejté hogy a mai hangálladék csak egy teljesebb ilyen alakon át fejlődhetett. A *hāmar* szó hosszú hangzóját szintén ilyen alapúnak fogjuk találni, ha eredeti értelményét kísértjük megállapítani. Képzésére nézve azonos a *gyakor* és *zavar*-ével, t. i. valamint ezekben, benne is elveszett a jellemző deverbalis névképző, az ekképen kiváló alapszónak pedig a fogalom természete szerint a gyors, momentán szerű mozgás jelentését tulajdoníthatjuk. Így van ez az észben, hol a „hamar“-t jelölő kifejezés *joudus* az ugor *j_sg_s*-nak, tehát mozgást jelölő igének származéka. A török *tez* is a „gyors, hamar“ fogalmát fejezi ki, de egyszersmind egyes tájnyelvekben a „haladás, szaladás“-ét. Nem merész feltevés tehát, ha azt hisszük, hogy a magyar kifejezés is egytermészetű az észtével, vagyis hogy nem egyéb mint a *j_sg_s*-val synonym ugor *k_sg_s* alapszónak momentán képzős származéka, mely ép úgy alkotta e szónak hosszú hangzóját, mint ezeket: *kólál*, *kótorog*.

ēgy a cseremis *ikte*, finn *yhte* szerint egy ugor *sgd_s* alaptól eredt. Ebből egyik fejlődés útján a hosszú mássalhangzós *eggy* alak keletkezett, míg másik közvetítő **ejde* alakon át codexünk hosszú hangzós szava. Efféle fejlődésű a *fészül*, mely a finn *pitkä* szerint egy ugor *p_stk_s* gyök származéka. Ebből lett magyar **feszje*-alakon át egyes nyelvelmélünk *fesszít*, metatezises **fejsze*-változatából

pedig e hosszú hangzós alak. A hangátvetésre nézve v. ö. székely *hojszu* e. h. *hoszju* és *hészá* eredetibb **hojzá*, *hozjá* alakokból.

mésző minden valószínűség szerint egytövűnek tartható a *mezejtelen*-nel, ha meggondoljuk, hogy a belőlük kiváló alapige eredeti jelentése „szint öltetni“ a mint ezt zürjén származékai *mič*: farbe, schönheit és *mičet*: färben, ver-zieren is bizonyítják, továbbá hogy a *mező* szó kiválólag a zöld, pázsitos rétre vonatkozik, mely szerint benne ép olyan átvitel történhetik, mint e német szólásban „gehen wir ins grüne“. De ha ez áll, úgy eredetibb alakjául egy ugor *m₃sk₃*-t kell feltennünk a lapp *moosko* szerint, melyből ép úgy válhatott a hosszú hangzó, mint a *fészül*-nél. Nem különben ilyen fejlődésű a *vás* szóé is, melynek a finnben *vaske* felel meg.

félel, *téljes*, *téremt* az ugor *p₃gl₃*, *t₃gl₃*, *t₃gr₃* magyar alakjai, melyekben méltán várható el a hosszú hangzó a lágy torokhang elenyésztének pótlásául. Így van ez a finn *täyte* és vogul *täremt*-ben is. A két előbbi sokszor fordul elő hosszú mássalhangzóval is codexeinkben, mi ismét olyan mellékalakulás, minőnek már többször láttuk példáit. A *hely* szónak hosszú hangzója, mely az Érdy codexben is ily minőségben fordul elő a lapp *tilje*-ből magyarázható, úgy hogy ennek hangátvetés után nyert magyar **hejle* változatát tekintjük az eredetibb alaknak, melyből a *j* elenyésztével codexünk hosszú hangzós alakulása jött létre. Szól a hosszú magánhangzó mellett azon körülmény is, hogy az eredeti *l* e szóban megjesült, mi legtöbbszörre hosszú hangzó után vagy előtt szokott beállani. — Az *égész*-ben, mely képzésére nézve az *igaž* és *nehéz* mellé állítható, ugyanazon alapszó származékát vélhetjük, melyből a finn *ehkiä* keletkezett, mi aztán megfejté feltűnő hangzóját.

dé, *lé*, *té* eredetibb *dej*, **lelé*, **tej* alakokból keletkeztek. A *de* majdnem minden nyelvemlékben hosszan van jelölve, mely egyáltalában jelöli a hosszúságot. Érthető nyelvjárási divatozó *dej*, *deg* alakjaiból. A *té* névmás hosszú hangzóját pedig tárgyragos alakja *tégedet* világosítja meg, melyben még világos nyomát látjuk azon *-ng* járulék mássalhangzónak, mely a vogul *näñ*, *nag*, osztyák *neñ*,

cseremisz *teñ* szerint eredetileg az alany esetben is meg lehetett. *Lé* ép úgy aránylik a *lejobb* képzés és osztyák *lel* szerint feltehető **lelé* alakhoz, mint *bé* a *belé*-hez, *ki* a **kilé*, *kivé*-hez, mely viszonya megérteti alakját.

A foghangok közül különösen az *n* alkalmas az előtte álló hangzó megnyújtására, ha a vele mássalhangzó bokrot alkotó explosiva mellől kiesik. Codexeink ily eredetű hosszúságra is mutatnak példát a *meegh* (*még: meg*) 63, 231 (5) szóban, mely a cseremisz *möngö*, lapp *mange* szerint ép úgy vált hosszúvá, mint *hág*, *jég* v. ö. vogul *kang*, *jañ*.

A jakhangú eredetre mutatnak a következő alakok hosszúságai: *haas* 237, *keel* 221, 232 (3), *zaagat* (szaggat) 237; továbbá *nyaak* 81 és *poor* 216, melyek az előbbiektől abban különböznek, hogy még egy eredetibb torokhangú elemből mutathatók ki. Nevezetesen:

hás a vogul *kāpsi*-ban is hosszú hangzós párjára *lel*, különben érthetővé teszi a labialis elolvadása is, v. ö. *tészen*, *lészen* e. h. *tevszen*, *levszen*. — *Kéll* magyarázatául a finn *kelpaa*-alakot hozhatjuk fel, melynek metathesises **keвле*-mása szerint fejlődhetett hosszú hangzós adatunk. Nem szólhat ellene, hogy ez ajakhang nyomában hosszú mássalhangzó is fejlődött, mert e hosszú *-ll* ép úgy alakulhatott mint ezekben: *szóllani*, *húll*, mely megnyújtás, kivált hosszú magánhangzó után, mint ez esetben is, gyakori. — *szággat* töve, mely a *szakad*, *szakaszt* igéknek is alkatrésze egy ugor *s₃b₃k₃*-ra megy vissza, mely a lapp *čuvkki*, észt *hukk* alakból mutatható ki. Ezek szerint a magyarban csak egy **szavko-*, *száko-* tőn át fejlődhetett mai alakja.

nyák, *pōr* közvetlenül megelőző **nyavko-*, **povro*-másai egy eredetibb éjszakugor *ñ₃g₃*, ugor *p₃gr₃* alakokból származnak s így tulajdonképpen torokhangbeli alapúak. A vogul *ñov* a magyart jellemző másodfokú fejlődésen, a finn *purke* eredeti fejlődési fokon áll.

Folyékonyhangú eredetre, vagyis egy *l*-nek elenyészttére mutatnak következő alakok feltűnő hangzói: *feedd* 227, *heeg* 231, *laak* 221, *scém* (szem) 65, *teemet* 221 és pedig a következők szerint:

fēdd és *hēgy* az ugor *p₃lg₃* és *k₃lg₃* tők magyar másai, melyek jobban kivehetők amannak teljesebb *fegyed*,

lapp *pālke*, emennek finn *kärke* változatában. A hangalakulásra nézve v. ö. *négy* és finn *neljä* alakokat — *sžēm* a finnben *silmä*, lappban *čalme*, mordvinban *selmä*, tehát hosszú hangzóját ép úgy kapta mint *hām* v. ö. finn *julmukse* vagy mint codexünk másik hasonló alakja *tēmet*, mely a *töm*-nek képzett igéje s a lapp *tälmo* szerint egy liquidát enyésztetett el. *Lāk* a mordvin *lotka* után indulva már momentán képzés egy ebből kifejtethető *l₂d₂* alapszóból. E szerint a *lak* eredetibb *lalk* helyett való, melyből Budenz szerint csak egy feltehető *lāko*-n át válhatott a mostani *lako*-. Íme az elmélet alapján kifejtett alapos feltevés gyakorlati bebizonyulása!

Van még egy érdekes hosszú magánhangzós adat, melyben szintén egy mássalhangzói elemet vagy tán egész szótagot kell keresnünk, s ez a *nee* 91, 92 (30) és *see* 102 tiltó alakja a még meg nem magyarázott *nem* tagadó szónak, mely a Jordánszky codexben szintén *neem* hosszú alakban fordul elő, még pedig meglehetősen következetességgel *seem*, *see* összetételeivel együtt. Ebben összerántott alakokkal van valószínűleg dolgunk, melyben azon tagadó ige nyomát kell keresnünk, mely megvan a legtöbb ugor nyelvben s így valamikor a magyarban is létezhetett.

E helyen kell még felsorolnunk azon néhány módosítónak vált érdekes alakot is, melyeknek különállását még érezzük is némileg vagy legalább még nyelvünk ismert történetében mutathatjuk ki ilyeneknek, ezek: *-been* 229, *-heet -haat* 81, 219 (12), *-leeg* pl. *vegesleeg* 226, *-ree* 218, továbbá a nyomatékositó *-sžee* pl. *neežedsžee* 233. Mindezeknek hosszúsága igen érthető, ha eredetibb alakjaikat tekintjük, melyek szerint *-been* e. h. való **-bēln*, *-leeg* e. h. *-leng*, *-ree* e. h. **-rejē* v. ö. *rajtam*, *-sžee* e. h. *sžeg* v. ö. székely *fussszag*, *addszag*. A *-haat* eredetibb **hant* vagy *hajt* alakjára nézve lásd ennek magyarázatát a Weszprémi codex hosszú mássalhangzós adatai közt.

A mi ezek után a viszonylagosan elsőfokú, primarius hosszúságokat illeti, melyek t. i. mássalhangzói elemre a mi ismereteink szerint nem vezethetők vissza, ezeknek is találjuk néhány képviselőjét codexeink érdekes adatai között, nevezetesen ilyenek: *haal* 25, 32, *maast* 225, *hoold*

219, *kényer* 54, *eegyeeb* 222, továbbá *féné keeves* 63, 222 (4). Nézzük mit hozhatunk fel igazolásukra.

hâl-nak a finnben *kuole*-, észtben *kõle*-, vogulban *kõl*-felel meg e használatban *kõlä*: halott, hosszú magánhangzója ennélfogva elvárható a magyarban is. — *mást* alakban ugyanazon hosszúságot látjuk, mely megvan, már alapszavilag is hosszú *m*-, tövének magyar *más*, *mára*, göcseji *mó* hajtásaiban is. Külömben e hosszúság megmaradását egy kiveszett *l* hatásának is tulajdoníthatjuk.

hõld alapszava általán rövidnek hangzik rokon nyelveinkben, de a vogul loszvai dialektusában egy épebb *kuolt* alakját látjuk megőrizve, melynek magyar mását ez adatban véljük fellelhetni. Azon sajátosságos körülménynek is tulajdoníthatjuk e hosszú hangzós alakot, mely kiváltkép a tiszavidéki nyelvjárásban fordul elő, hol t. i. oly esetekben, midõn az *l* hang kiestével pótlónyújtás állott be, ez akkor is ejtetik, ha más vidékiektõl eltanúlva az *l*-es alakot használják, pl. *hõlt*, *võlt*, *bõlt* s ugyanígy *hõld* stb.

égyéb középfokú képzése a közelre mutató névmásnak, mely magyar *élyetén*, *élyen*, *éde* régibb alakjaiban, valamint codexeink *éz*, *ee* 78, 217 (14) adataiban is hosszan fordul elő. Rokon nyelveink általában röviden ejtik másait, csak a finnben fordul mélyhangú hosszú párja a *tuo*, illetõleg észt *tõ* távolra mutató névmásban. — *Kényér* hosszú magánhangzóját a vele egytõvü *kéreg* szó s a vogul *kēr* világosítja meg. A mi végül a *fène* és *kévés* hosszú hangzóit illeti, ezeknek igazolásául csupán egy-egy másodértékû, kevésbbé nyomós adatot hozhatunk fel s ezek a lapp *piädnak*, *keives*, *käpane* szók diftongusai. Ismerve e nyelvnek természetét, rendkívüli hajlamát a kettõs hangzókhoz, nem tekinthetjük ezeket valószínûségi okoknak, inkább afféle mellékbizonyítékoknak, melyek emelhetik, támogathatják az igazságot, de meg nem állapítják.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A MELLÉKNÉV TANÁHOZ PETÕFIBÕL.

I.

Petõfi költeményeinek gondosabb átolvasása alkalmával figyelmessé lettem a melléknév egyik oly sajátosságára, a minõnek

párját a latin, német s általában nyelvünkkel irodalmi cserében levő bármely más nyelvben nem leljük. Értem az effélet mint *nagy nehezen, szép lassan* stb. Simonyié az érdem, hogy e sajátságra tudtommal először figyelmeztetett, Ny. 1875, 442. s köv. l. és RMNytna 501. §-a alatt.

Mínthogy a melléknévnek eme sajátságát nem csak ere-de-tinek, hanem elterjedtnek is tekintem, szükségesnek tartottam az ilyenmő példákat Petőfiben összegyűjteni és erre saját véleményemet elmondani. Érdekessékké válnak ezek a melléknévi esetek Petőfinél azért, hogy a köznapiakat a költő újakkal s válogatottakkal bővítette.*) — Az idézetek Petőfi legutóbbi teljes kiadására utalnak. (Athenaeum 1877.)

766: Parancsszavát a fejedelem ily *büszke durván* adja. — 206: ...a fáradástul én mily *édes örömet* fölmenteném; v. ö. 347, 778, 246: ...a bú nekem rohan mint felbőszült oroszlán, *emészto szilajan*. — 393: ... (a nap) későn ébred, s alig hogy fölkapaszkodhatik az égre, oly *erőtelen mogorván* néz. — 88: Ez asszonyosság... eltáplált volna *gyöngéd gondosan*. — 725: Rajtok borong *homályos szomorun* az őszi köd. — 313: ...élt egy lányka olyan *ifju szépen*. — 28: ...a szivárványt jó *hosz-szura* fonták. — 430: Az óra jó *későre* jár. — 726: Jó *soká* voltunk bolondok. — 166: Ő kegyelme már jó *tova* jár. — 126: *Irtoztató távol* van az a hely innét. — 408: ... (a köd) már olyan régen borong *komor sötéten* halvány arczom fölött. — 524: Ott fogsz te állni *magas fényesen*. — 275: A fájdalom gyakorta megrohan, mint éhező vad, *mérges szilajan*. — 236: *Nagy boszusan, nagy álmosan* az ágyba vágom magamat; v. ö. 778, 692: S ránczba szedte őket *nagy csunyául*. — 466: ...*hir-detik nagy gondosan*. — 778: Az ur nagy halkkal fölkapaszkodott. — 474: ...*lebuvik nagy hamar*. — 776: ...*elnyargalok* Tóth Gáspárhoz *nagy hirtelen*. — 427: átkozza bilincsét *nagy kegyetlenül*. — 89: *Nagy mérgesen* csap a lovak közé. — 763: Tünjön is *nagy messze* tőlem. — 515: ... (ez a szív) csak *nagy néha*, csak elvéte dobban. — 43: ...*fölnyílt* az egyik szeme *nagy nehezen*. — 696: Az ő kapitányok, ez iparkodott *nagy nehezen* utánok. — 651: ... (az országgyűlés) csak beszélt *nagy sikeretlen*. — 684: *Nagy sokára* egy-egy tanya tünedez fel. — 324: Elfogadtam a meghívást *nagy szívesen*. — 148: ... (a szomszédjátya) *nagy szomorun* ilyen szókat ejtett. — 654: ... (a koszoru) ott is marad *örök mindétig*. — 698: viszi a lovast a paripa *rémitő bátran, szörnyű sebesen*. — 130: S rengeteg szakála *széles hosszan* usza. — 483:*tán szép csendesen*

*) A költő e sajátsága már Szarvasnak feltűnt (Ny. 1872, 24. l.).

ráfektetnek majd szent Mihály lovára. — 477: ... (a felhők) *szép halkan* szenderegtenek. — 109: ... föltevé magában, hogy *szép lágyan*, szeliden ír. — 130: Felállott Lehel *szép lassan*. — 25: ... félre csapta *szilaj hegykén* a kalapot. — 62: Ez az urfi oly sok szépet mondott, oly nyájasan, oly *szíves melegen*. — 509: ... (ott) az ősi örök éj tanyázik *vad sötéten*. — 203: Innál belőlem *véges végtelen*. — 223: Oda suhan *víg boldogan* a pásztor.

Nem kételkedem ide vonni ezeket is: 683: ... el is látok messze, *egész odáig*. — 521: ... elballagtam *egész a szomszéd határba*.

E kitételeknek első része, a melléknév mindig megelőzi a határozót. A határozó alakilag egyszerű: *hamar, messze, néha, távol, tova*; vagy ragozott, és pedig *-á* ragos: *soká; -ig: mindétig, odáig; -n: álmosan, bátran, boldogan, boszusan, gondosan, gonoszán, halkan, hosszan, hegykén, lágyan, lassan, lassacskán, mérgesen, mogorván, nehezen, sebesen, sötéten, szépen, szilajan, szívesen, szomorun; -ra: hosszúra, későre, sokára; -st: örömet; -telen: hirtelen, sikertelen, végtelen; -ul: csunyául, kegyetlenül; -val: halkkal*.

Melléknévi részét tekintve, éppen azt a viszonyt találjuk közte és az elébb említett határozók közt, a mi van két határozó közt: az első fokozza a másikat (Simonyi, Nytan 474. §.); a melléknév fokhatározói minőségben áll az igehatározó előtt. Ennélfogva *jó tova* a. m. fölötte *tova, nagy messze* a. m. nagyon messze, *szép lassan* a. m. kissé lassan stb.

A fokozás e művét a költő a különféle példákban háromféle kép hajtja végre, s ezek a következők:

1) Saját értelmére való tekintet nélkül szerepel a melléknév a határozók előtt mint határozó ezekben: *jó hosszúra, későre, soká, tova; nagy álmosan, boszusan, csunyául, gonoszán, halkkal, hamar, hirtelen, kegyetlenül, mérgesen, messze, néha, nehezen, sebesen, sikertelen, sokára, szívesen, szomorun: szép csendesen, halkan, lágyan, lassan, lassacskán; szörnyű sebesen*.

Midőn tehát Petőfi az ő kortársait „jó soká” volt bolondoknak nevezi, eltekint a hosszas idő *jó* voltától és egyedül ennek fokozott hosszúságára gondol. Midőn Kun Lászlóról azt regéli a költő, hogy „*nagy csunyául*” ránczba szedte a lázadókat, csak a „csunya” megaláztatás alacsony fokára akar emlékeztetni, melybe a vereség után kerültek. S midőn a halottnak szent Mihály lovára fektetését „*szép csendesnek*” mondja, nem a szépség fogalmát, hanem a halotti csendesség nagy mértékét akarja eszünkbe juttatni.

2) A fokozásnak egy másik nemét a költő úgy hajtja végre, hogy a fokozandó határozó elé egy vele rokon értelmű melléknévet tesz, a mellyel azt míveli, a mit egy fokozandó szó pusztá kettőzésével, pl. *lassan lassan* (111), *nagy nagy* (589), *menjek menjek* (528), *vitte vitte vitte* (21).*) T. i. ugyan annál a fogalomnál kétszer és többször hosszabb ideig hagyva vesztegelni az olvasót vagy hallgatót, fokozzuk azt. Így állította össze a költő a következőket: *büszke durván*, *édes örömet*, *gyöngéd gondosan*, *homályos szomorun*, *ifju szépen*, *komor sötéten*, *mérges szilajan*, *örök mindétig*, *széles hosszán*, *szilaj hegykén*, *szives melegen*, *vad sötéten*, *véges végtelen*, *víg boldogan*.

E kitételeknek a rokonértelműségen kívül ismertető jelei:

- a) hogy mind a két szó határozói alakban és-sel egymás mellett elfér, pl. *büszke durván* helyett állhatna *büszkén és durván*, *édes örömet* h. *édesen és örömet*, *gyöngéd gondosan* h. *gyöngéden és gondosan* stb., a mi az 1. csoportbelieknél nem lehetséges; —
- b) hogy a melléknév a határozóval rokongyökű főnévi képzés előtt jelzőként megállhat, pl. *büszke durvaság*, *édes öröm*, *gyöngéd gondozás* sat., a mi az első csoportra megint nem fér rá.

A melléknév és határozó közt említett rokonság okozza, hogy írók (és kiadók) azokat összetételeknek szeretik tekinteni és egybe írni, így: „*édesörömet*“ vagy „*édes-örömet*“, noha kiadásunkban egy harmadik helyesírási kísérlet is található: „*édes örömet*“. A helyesírásról alább szólunk.

3) Emez összeállításoknak egy harmadik nemét képezi a folyó cs. igenév, mely ilyenkor a cselekvésnek (vagy állapotnak) hatását jelzi; ilyenek: *emésztő szilajan*, *irtóztató távol*, *rémitő bátran*; pl. a *bú* nekem rohan oly *szilajan*, hogy szívemet *emészti*; oly *távol* van az a hely innét, hogy *irtózik* az ember; viszi a lovast a paripa oly *bátran*, hogy a látók *elrémülnek*.

E csoportosítások után könnyen oldhatjuk meg eme kitételeknek helyesírási kérdését is. Ha t. i. megengedjük, hogy ezekben a melléknév határozói minőségben áll, akkor ez ép úgy megköveteli önállóságát, mint akár egy határozó, ezekben: *igen szépen*, *nagyon lassan*: s minthogy azokban mindegyik résznek megadjuk az ő hangsúlyát, nem látjuk be, mért kelljen ezeket összetételeknek tekinteni és egybeírni vagy csak vonással is összekötni. A mi kiadásunk elég következetlenül e háromféle írást tünteti fel: 1. összeírja így: *édesörömet* (347), *ifjuszépen* (313) stb. — 2. vonással köti össze: *büszke-durván* (766), *édes-örömet* (206), *emésztő-szilajan* (246) stb. — 3. külön írja: *édes örömet* (778), *erőtelen mogorván* (33), *jó hosszúra* (28) stb. stb.

*) Az olasz is: *bello bello* nagyon szép.

Már e helyesírási ingadozás is mutatja, mennyire szükséges volt tudatunkra ébreszteni eme melléknévi sajátosságokat. De azt is mutatja e felsorolás, hogy helyesen csak akkor járunk el, ha az elkövető nítést mindegyik melléknévi határozásra alkalmazzuk, mint már az összes példák idézetében tettük (édes örömet, nem édesörömet, sem édes-örömet). Elvégre e háromféle írásnak bármelyik alkalmazása helyes lehet: a melléknév jelzett értelmén egyik sem változtat. De nem helyes az, hogy jelen korszakunkban egynemű esetekben egyféle (akármelyik) megállapodásra nem jutunk, s még kevésbé helyes, ha egy és ugyanazon kiadásban mind a háromfélét megengedjük.)*

Az eddigiekben makacsul *melléknévről* beszéltünk s ezzel ellentétbe helyeztük magunkat azzal az állítással, hogy a mi melléknévünk az említett példákban *határozó* volna. A Ny. id. helyén Simonyi egyenesen „kopott végű határozóknak“ nevezi, míg Nytanában (501. §.) ugyan ezek az esetek a „*melléknévi* jelző“ czíme alatt vannak tárgyalva. Az ellentét, a mely e két állítás közt van, csak látszólagos; mert ha a határozó végéről a ragot elkoptatjuk, megint eléáll a melléknév, s így akár kopott ragú határozóról akár ép melléknévről beszélek, mindig ugyanazt az alakot jelezem. Csak a felfogás változik, ha azt állítom, hogy az idézett példákban nincs kopott határozó, hanem eredeti melléknév áll a határozó előtt. Sajátságos eljárás is volna a nyelv szellemétől, hogyha egy és ugyanazon esetben ma azt mondaná, hogy a ragtalan melléknév nem képes többé határozó előtt állani, holnap pedig azt mondaná, hogy „meggondoltam a dolgot, a melléknév ragja a hosszas használat folytán elkopott, visszaállítom eredeti csupasz voltát.“

De azzal, hogy a nyelv szellemének ezt a képzelt eljárását feltűnőnek nyilvánítjuk, még nem magyaráztuk meg azt a tünetmenyt, hogy a ragtalan melléknév határozói szerepekre is képes. S hogy erre csakugyan képes, bizonyítják a fentebbi példákon kívül még olyanok, a melyekben igék előtt határozói helyet tölt be, mint 18:... a gálya ment *sebes haladva*; 471 *Sebes vágatva* ment háboru zajába. Más példák Simonyi Nytnában 501. §. alatt, és a régi írókból P. Thewrewk E. A magyar nominativusról (É. Ph. Közl. 1877. 261. l. Hasonló melléknévnek tartom ebben: 415.... *jobb szeretném*, v. ö. 523 **) ámbár Simonyi

*) Ezt a helyesírási ingadozást Simonyi (Ny. 1875. 104. l.) is észrevette s követeli (u. o. 388. l.) a két szónak vonallal összekötését, a nélkül, hogy javasolt helyesírásunkat kerülné.

**) Már azt hittem, hogy a „*jobb szeretném*“ példájára alapfoku mellékeveket is találtam volt ezekben: „jó mulatnánk (229)“ és jó tudom (311)*. De az 1874-iki kiadással való egybevetés meggyőzött, hogy ez utóbbi két eset sajtóhiba. Általában az 1877-diki kiadás sajtóhibáinak nagy száma roppant akadály Petőfi nyelvezete megállapításában.

(Nyt. 475. §.) ezt a használatot is a határozó koptatásával magyarázza. — Valamint határozó és ige előtt, úgy találni ily minőségű melléknévet más melléknév előtt is, mint: jó *hosszu* bot (7. 9), *bámulatos szép* világ (560, 18), *kicsiny kis* harmatcsepp (545, 27; vö. 589, 9), a *legszebbik szép* leány 541, 4), *vad hullámos* élet (525, 10), *vad ifju* korom (516, 9), *nagy jó uraimék* (729. 25), *virító szép* tavasz (768, 18), *egész nagy* csillagok (478, 26). — Ide nem valók a jelzői mellé knevek kötetlen egymásutánja, mint: *szép nagy* név (746, 4), *édes szép kis* angyalom (581, 24), melyekben mindegyik melléknévnek egyenlő értéke van.

Találjuk tehát a melléknévet határozói értelemben az ige, a határozó és a melléknév előtt, azaz mind akkor, a mikor a latinban és németben a határozót, és így a melléknév az idézett esetekben a határozói szerepet ép úgy tölti be mint eme nyelvekben az adverbium.

Nagyon kínálkozó az alkalom, hogy a melléknévet, ha már annak akarjuk nézni a kérdéses esetekben, jelzőinek kereszteljük. De miután jelzőt csak főnév vagy főnévi használatú kitétel mellett szeretünk látni, a „jelzői melléknév“ címzése határozó előtt csak zavart okoz. Helyesebbnek tartom a „határozó értelmű,“ vagy rövidebben „határozói melléknévet.“ A „jelzői“ elnevezésnek ellentmond az is, hogy az ilyen minőségű melléknév maga előtt névelőt nem tűr.

S hogyan jutott a melléknév ehhez a határozói szerephez?

Már előbb éltünk a gyanuval, hogy természetesnek nem tartjuk, azt mondani: hogy a melléknév igehatározóvá lehessen, ragot vett s azután, hogy újra azzá lehessen, a ragját elkoptatta. Kellott a magyar nyelv egy korszakának lennie, midőn melléknév és határozó között különbséget nem ismertek, s midőn melléknévet használtak, ha határozóra volt szükség. Akkor ép úgy mondhatták *nagy nehezen*, *jó soká* mint *néhány napján*, *kora v. korán reggel*, *fenn szóval*, *messze földön*, *távol vidékről*. Kellott egy oly korszaknak lennie, a melyben a határozó szélitiben megálta a melléknév helyét (v. ö. Simonyi Nyt. 500. §.) Ebből a korból valók lehetnek oly jelzők, a melyek hol melléknévi, hol határozói alakkal birnak, *ily oly* mellett *ilyen olyan*, *ez az* mellett *ezen azon*, *ép* (úgy) mellett *épen* (úgy), *mind* (a régiebb nyelvben) mellett *minden*. Ezek a melléknévi ingadozások mind abból a korból eredhetnek, midőn az irodalmi csere folytán a melléknévből a határozók képzésének szüksége már felszínre került, de mellé a (ma már u. n.) határozók melléknévi használata is még fenn maradt.*)

*) Ép így alkotta az irodalmi csere a névelőt (az), mely eredetileg mutató volt s ma már mind a két tulajdonságában él.

A melléknévnek ragozatlan voltában határozói értelmére igen fontos bizonyítékokat szolgáltat P. *Thewrewk* E. értekezése A Magyar Nominativusról (E. Philol. Közl. 1877), a melyben (184. l.) azt állítja, hogy a melléznevek képző nélkül is határozókul használatosak, s itt a *talán telen-féléken* kívül az újabb és régibb irodalomból ilyen példákat említ, mint: *rettentő megijedt, borzasztó megharagudott, illik neki rettenetes. A jobb szeretem-félékre* felsorolja az *első, elsőbb, később* példáit. Csak hogy ő is ingadozik. Az egyik felén megengedi a koptatást; „*rettentő megijedt*“ el volna szerinte koptatva ebből; „*rettentőn* m.“ Hasonlóan nyilatkozik elébb (u. o. 119. l.): „Nevező eset igehatározó gyanánt áll. Itt kétféle lehetőség van: vagy mindjárt eleinte nevező alak volt vagy idő multával kopott azzá“.... „Melyik eredeti nominativus s melyik nominativussá vált alak, azt ezennel nincs módomban pontosan meghatározni.“... „Annyit mondhatok, hogy igen sok helyütt *kopottságot* gyanítok.“ De azért szembe száll a koptatókkal s azt állítja, hogy a nevező ragtalan használata igehatározó gyanánt „bizony már a régiségben is találkozunk,“ s idézi itt e példákat: más *nap, mikor, akkor*, melyeket legalább egykoruaknak tekint ezekkel: más *napon, mikoron, akkora* (u. o. 122. l.).

Az elkoptatás elméletét „hanyag kiejtéssel“ magyarázni (P. *Thewrewk* E. u. o. 185. l.) nem lehet; vagy azzal akarják vádolni népünket, hogy a ragozott „szépen, napon, akkora“ kiejtése neki terhére válik s ezért nyeli el a végső tagot? Más példák éppen azt bizonyítják, hogy a nép tagosabb alakokat szeret az íróknál; a nép így mondja: *pediglen, holtomiglan*, és az írók: *pedig, holtomig*; a nép: *motanság, éppenséggel*, az írók: *most, ép v. éppen*.

Én tehát ezeket az eseteket eredeti magyar sajátosságoknak tekintem. Latin utánzatoknak semmi áron nem tekinthetem, minthogy a latinban a melléknév és határozó közt alakbeli különbség van. Inkább tekinthetnők ezeket az eseteket, legalább részben, német utánzatnak. Azonban közelebbről tekintve ezt az eshetőséget, a dolog úgy áll, hogy a német határozó és az állítmányi melléknév egy és ugyanazon szóalak (gut = bonus és bene). Sőt merem állítani, hogy a németnek nincs is önálló mellézneve; a mi van, az jelzői, azaz. ha a német melléznevet akar, elébb át kell hogy azzá alakítsa a határozót ragok segítségével (*gut, der gute Mensch*), s az ilyen melléknév is csak főnevek meg főnévi használatuak előtt állhat meg.*) A fentebbi összeállításokra emlékeztető egyes kitételeket

*) Képzeltetés, hogy „gut“ ebben: *Der Mensch ist gut*, melléknév volna, ebben pedig: *Der Mensch handelt gut* határozó. Hogy „gut“ mind a két esetben határozó, azt

találunk ugyan a németben is, mint *szép lassan* = *hübsch langsam*, *jó soká* = *recht lange*, *szörnyű sebesen* = *ungeheuer schnell*. Az irodalmi csere könnyen adhatott alkalmat e hason színezetű alkotásokra. De a német minta tökéletes hasonmásainak nem tekinthetjük, a szó szerint hűséges fordító így alkotta volna azokat: *szépen lassan*, *jól soká*, *szörnyen sebesen*.

Végül még egy kérdésre akarunk felelni: nyertünk-e valamit azzal, hogy a melléknév és határozó elkülönítése folytán nyelvünket egy beszédrezzel gazdagítottuk? — A nyereség csak abból áll, hogy idegen művek fordításakor nem magyar ember gondolatait szó szerint is fordíthatjuk; ezt a németséget, pl. *er ist sehr spät gekommen*, így is mondhatjuk: *ő nagyon későn jött*; vagy: *er ist nur an manchen tagen zu sehn*, így: csak *némely napokon* (a h. néha napján) látható, vagy: *von entlegener gegend kommen*, így: *távol fekvő* vidékről jönni. Másfelől veszítettünk vagy inkább veszendőbe engedünk egy saját-ságot, mely egyszerűségénél és szabatosságánál fogva egyaránt ajánlatos.

VERES IGNÁCZ.

RAGVESZTETT HATÁROZÓK.

Igaza van a főttebbi cikk szerzőjének abban, hogy a tárgyalta kifejezésmód nyelvünknek egyik szép sajátossága. S a Petőfiből közölt gyűjteményt mind a régibb, mind az újabb irodalomból, mind pedig a nép nyelvéből nagyon meg lehetne szaporítani. Hadd idézzünk néhány példát, mely éppen kezünk ügyébe esik.

1) A főttebbi gyűjteménynek 1. pontjához: *nagy-titkolózza* mondám A. (= Arany) Aristoph. 46; hát a szarvas *nagy-merészen* ott szökdécsel túl a vízen A. II:265; *nagy-sebesen* méne, hogy keressen olyat u. o. 92; fájdalmim, ha vannak, *nagynéha* gyötörnek o. 161; szarvát öklelőre *nagy-le* bocsátotta o. 75; *nagy előre*, nagy örömmel terveze, Györy V. HSzemle I:44; *nagy zúgva búgva* jött a tengerár, Vajda J. uj. k. 30; *nagy igazán*, Kriza 30; odabe, *nagy be* Ny. VI:331 | megparancsolta *erőshegyetlenül* A. II:83 | *lehető gyorsan* Belényesi kar. én. 16 | az okosok hogyan tévednek *végzetes nagyon* PNapló 28:46 | *kis vártatva* Ny. II:463; *kevés vártatva* | lebzsel *kész-akarva*, noha bírna dolgot A. II:12; *kész akartva* Ny. III:183 | oda kurjantott amúgy *igaz búsan*, Kuthy rejt. 37 | melyhez *egyforma forrón*

bebizonyította Adelung és utána mások, v. ö. Heyse (Lehrb. d. d. Spr. II., 559. l.), A kik e két esetben külön beszédrezt látnak vagy jobban mondva éreznek, azok a latinság nyomása alatt állanak.

ragaszkodunk, Gyulay SzFigy. I:276 | így, de *szakasztott így* leled ezt száz könyvbe, Györy V. HSzemle I:149 | minthogy *olyan benne* vagy a Lunley kedvében Mik. mul. n. 50 | *ily útve* vetve hozod elő a sz. írást, Balásfi T. 393; *oly kedvtelve* állt a hölgy előtt Jób, Pet. | *más különben* Ny. III:369 | *kényes szörpölve* iszik Jók. vadon vir. 167.

2) A 2. ponthoz: *tompa törötten* Vör. ZF. III | úgy *pusztanyersen* feladva A. III:437 | *élénk vidáman* társalognak, Vajda J. tal. 31; s arról beszéle Izidóra is, oly édesen, *szelid szemérmesen*, Vajda J. uj. k. 70; tudd meg azt, sugám fülébe *rémes rejtelmesen*, fenyegetőleg o. 12; *kész örömet*, *szíves örömet*, *édes örömet*.

Azonban nem érthetünk egyet az 1. és 3. pont alattiaknak fönt adott magyarázatával, hogy t. i. bennük a ragtalan melléknév határozóul volna használva. Ragtalan névszót határozó szereppel találunk ugyan egyik másik nyelvben, de akkor mindig csak látszólag alanyeset, voltaképpen pedig más eset. A latin *altius* és *primum*, a görög *ἄλλιον* és *ἄλλιστα*, mindez előbb tárgyeset volt (igaz, hogy a tárgy jelölésére a semleges szavaknál a ragtalan nominativust használták az indogermán nyelvek), s csak mint accusativus volt aztán határozónak használható. A német melléknévnek határozói alakja régebben még világosan föltüntette egy eredetileg ragos alak nyomát, mert az ófölnémetben többnyire *o*-ra, a középfölnémetben *e*-re végződött, s ez egy-egy határozóban mai napig ismeretes, p. *stille*, *leise*, *lange*, *ferne*, *gerne*.

S a ragos alakok végének ilyen elkoptatásától hasztalan védi V. I. a magyar nyelvet is, ha ugyan védelemre van szükség, a hol nem forog fönn vád. Nem lehet vád a magyar nyelvre olyasmi, a mi a világnak minden nyelvében megtörténik. Minden nyelv, a míg egyfelől tovább képez és ragoz egyes alakokat s mindenféle bővítésekkel igyekszik majd érthetőségüket, majd nyomatékukat fokozni: addig másfelől más alakokat rövidít, a végükről elhagy valamit, rendesen csak annyit a mennyivel az érthetőségben nem esik kár, — de néha még ezt a korlátot is túllépi, úgy hogy a ki nem ejtett alaki elem már virtualiter sem marad meg és az érthetőség is szenved (mint p. a középkor elején a latin casusokban), s a nyelv aztán kénytelen vmi új eszközt találni a hiány betöltésére.

Nyelvemlékeink egészen világosan mutatják p., hogy az *időhatározó* nak régente legelterjedtebb alakjai a *-koron* és *-kort-félék* voltak, s ezekből ép úgy lett a mai *akkor*’, *mikor*’, mint a régi *bel-é-ből* a mai *be*’. — A mai *holnap*, *minap*, *minden nap*, *vasárnap* (*szombat nap* mérszároljanak, Melotai irt

152; akar *bőjt nap*, s akár *egyéb napon* jól lakunk Tel. B. 28.) stb. régi íróinknál még megvannak határozó *-n* ragjukkal, p. Pesti Gnál *holnapon, minapon, minden napon* (a széna ma a mezőn vagyon és *holnapon* a kemenczébe vetik P. ev. 148; *minden napon* Zvon. I:697; *rövid napon* meghalok MA. bibl. I:47, rendesen *rövid nap'*, p. rövid nap megfogná, Detsi Sall. 35, az rövid nap várható, Szász K. Nib. 314.*). Már, pedig bizonyos, hogy itt *-n* a viszonyrag, mert *éjjélkoron, minden napon* mint alanyeset sehol sem fordul elő.** — Hasonlóképp van a mai *utószor'*-nak a Münch. cben még ilyen teljes alakja: *utolszeren*. — Bizonyára ép olyan rövidült alakok a *menet, jövet. nézt-félek* („azon értelmére *nézett*“ Sipos ó és új m. 64; *visszatéret* megmotozták a vámnál Jók. Koszorú 1880), s a nyelvtörténet talán több olyan adatot fog még szolgáltatni, minő ez: „visszafelé *gyűvetben* egy zsidót megöltem“ Palócz pályam. (kézirat) 162. l. Talán az *-n* rag kopott el az *éjtszaka* végéről is (*legnagyobb éca* Ny. IV:323). Úgy látszik, a *-ban* rag van elhagyva ezekből: viszem én, hozom én választ *három nap* A. I:340; nem *két nap* csiped fel Ball. Péld.; *mai világ* tiszta nyomoruság az élet Ny. IV:556 (l. *étvilág, mindörök világ* PhKözl. I:121); *pont* tizenkettőkor (pont harangoznak Ny. VII:442); „*pont!* e halotti órán“ (éjjélkor) A. Haml. 6.

Még helyhatározóknál is előkerülnek olyan alakok, melyekben nyilván el van hagyva az ott volt rag; így *világgá* helyett: megy mendegél *ország világ*, Pap pal. költ. 75 (más példák PhKözl. I:184); s főleg e tájszólások: *Tóték* voltam, megyek *Kisék*, nagyszonyom aligha *tiszteletesék* nincs (NKunság) Ny. III:230; Kékki Gábor, mit gondoltál, mikor *Séliék* indultál? Ny. IV:528 (MBerény); *Csákiék, Futóék* megyek (Debr.) Ny. VII:220; *Bágyiék* megyek, *Bágyiék* valánk, *Pálfiék* mulatánk (Udvarh.) o. 472.

Vége sok elkopott módhatározónk van mai napság, melynek teljesebb alakját még régibb nyelvünkben kimutathatjuk. Közönséges most *-képpen* helyett a rövidített *-kép'*, *módon* h. a *mód'* használata (*furcsa mód'* íeszt SzászK. Nib. 21, *szőrnyű mód megijedt*), de codexeinkben még mindenütt a teljesebb alakot olvassuk. — Gyakori ma a módhatározó *egész'* (a közönség egész magán kívül volt, Gyul. vén sz. IV; egész elülte magát

*) Szintolyan rövidítések *némely nap, más nap, ma nap* (s maga a *ma*), *mai napság egy nap, két nap, tíz nap* stb, p. megölé némely nap szerető szolgámat A. II: 67; *harmad nap* a húnok hada mint új vihar föltámadá, *harmad napon* kürtödbe fűsz, Torda fia, hős Bendegúz A. I: 296. — Hogy virtualiter mennyire megvan még annak az elkopott *-n* ragnak érzete, mutathatja ez a példa: *ezön a nap s ezön az órán* légy készön, Kriza 474.

**) Az *ilyen, olyan, ezen, azon, meroven* alanyesetben egészen más eredetű az *-n*, nem a határozó *n* rag; hisz *ez-nek* a határozója *így, azé úgy!*

otthon, Gogol besz. 39; egész nagy leány BSzemle VI:128); régi íróinknál e rövidült alakot még aligha hiába nem keresnők. — A *jobb' szeretem, később' meghalok*-félék („a szenvedély fenyegetőzni kezd, hogyha nem enged a makacskodó ész, e derék várparancsnok, végre ő üszköt vet a löportoronyba *később* és a romok közé temetkezik“ Vajda uj. k. 43) sem igen lesznek ott föltalálhatók. — Még az *inkább'*-nak is, bár már a Bécsi cben ragtalanul látjuk, megtaláljuk egyéb emlékekben ragos alakját: *jonkábban* (*yonkaban*) Jord. 423; *inkábban* o. 371, Debr. I. 162, Érs. 196, 526, Nagysz. 22, 90, s még Hofgr. én. k. 235. — Ugyanilyen történetük van az *elsőbb', előbb', utóbb'* és *később'* szavaknak. Ellenben nem mondjuk még azt, hogy *korább', idejébb'* mert maguk a *korábban, idejében* (Kapnikb., Ny. III:498) középfokok sokkal újabb keltűek, mint amazok, s így valóban nem volt még elég idejük elrövidülni. — A *bátor, bár* kötőszó tulajdonkép a m. bátran, bizton, bizonytal, és csakugyan megjeljük rövidületlen *n*-ragos alakját a Nagysz. cben 24: mert azt tudjad *batoron*, hogy gyönyörűséges az kiből ittam, te is ihatol belőle. — Az ilyen *g*-végűek: *gyalog jár, „balog'* fog megvmit“ Ny. II:522, „*hogy hallgatat'* vegyék“ Szász K. Nib. 358 *) annyival könnyebben elrövidülhettek, mert így a *-lag, -leg*-ragos határozókra emlékeztetnek. — „*Óra szám'* csavarog“ nyilván csak látszólag nominativus, mert határozottan ebből van rövidülve: *óra számra*. — Bizonyára ragjavesztett kifejezés ez is: *hajadon fő'* („lombtalan cser megraboltan, *hajadonfő* néz az égre“ Vajda J. kis. k. 167; úgy a hogy volt, hajadonfő, öltözetlen rohan a vár kapujára u. a. költ. 218.) e h. *hajadon fővel*. — Bővülendő nyelvtörténeti tanulmányaink fogják talán egyebeknek is megmutatni régibb, teljesebb, ragozott alakjait, az olyanokét, minők *meztőláb', négykézláb', hanyatt-homlok', főmeredek'* (I. Ny. V:464), *rézsut', egyrrét'* stb. — *Hirtelenül-* vagy talán *hirtelenen*-féle alakból rövidült a *hirtelen*, társaival együtt. — *Hamaron!* Döbr. c.

Az eddigiekben — s ezt nagy részt kétségtelen nyelvtörténeti adatok bizonyítják — mindenütt egy-egy egész szótág elveszett a szó végén. *) Még könnyebben megtörténhetett, hogy egy szóvégi mássalhangzót hanyagolt el a kiejtés, úgy hogy a közdivatú *borzasztón* és *rettentőn* helyett ezt is gyakran hallani: *rettentő megijedt, borzasztó megharagudott*. (V. ö. *csinnyá* borotválkozzunk Ny. IV. 421, *hiszen* h. *(h)iszé'* mondtam; így

*) Talán ide való a *vesztég' maradni* is csak hogy *vesztég* a régi nyelvben ige: *vesztégj, vesztégni*; — továbbá „*homlok'* az földre leejtém“ stb. I. PhKözl. I:188.

*) Mint számos egyéb esetben is; p. *megyén, leszén* h. *megy, lesz*; **vagyol, *megyel* h. *vagy, mégy*; *irjál, dolgozál* h. *irj, dolgoz*; a palócz *pegy*(ig); *hanem* h. *ha* stb.

már: má, azért: azért, egyszerű: eccé; rakval: rakva stb.) — „Illik neki rettenetes“ azelőtt tán így hangzott: *rettenetest.* — S végre a *jó mulatnánk, jó tudom-féle* kiejtés, mely Petőfinél sajtóhiba, az élő beszédben valóban egészen mindennapi: de kétségtelen, hogy nem egyéb mint a *jól* rövidítése. valamint hogy *rosszúl* helyett is úton útfélen halljuk az ilyent: *rosszú mulatnánk, rosszú tudod.*

Magát a valósággal ragtalan névszót nyelvünk nem alkalmazza határozóul.*) Ennek nagyon egyszerű próbáját tudok: Mondjuk-e azt hogy *nagy sietek, sebes halad a szekér, szép hallgat?* Pedig ilyeneket bizony mondanánk, ha a *nagy sietve, sebes haladva, szép csendesen-félékben* az első szó valósággal határozó, adverbiale volna. *Nagy sietve, sebes vágtatva* stb. nem oly. bizonyítékok, a minőknek V. I. veszi, mert itt nincs ige, csak igenév, tehát névszó. *Sietve* a. m. sietéssel és *nagy sietve* a. m. nagy sietéssel (l. a *-ván -va-féle* igenévnek etimológiáját Ny. IV:344; és v. ö. p. *elfeledkezvén* elfeledem őket B. c. 181. = *oblivione obliviscar eorum*). — A *nagy* tehát nem határozó, hanem jelző, és ámbár nyelvtanaink csak főnévnek ismernek jelzőit, nem lesz oly nehéz hozzá szoknunk ahhoz a gondolathoz, hogy minden névszónak lehet jelzője:

1) Lehet a melléknévnek. *„Nagy sötétben jöttünk haza“*: itt a *nagy* nyilván egyszerű jelző. Ha már most azt mondom, hogy *„nagy sötét éj volt“*, a *nagy* nem válik adverbiummá, hanem az előbbi *nagy sötét* lett az éjnek jelzője. Így minden efféle kifejezésben: *nagy jó* uram, *nagy sok* esztendőig; keserűségben *nagy merész* dolgokat viszen vala végbe Mik. mul. n. 36 | *mily merész, minő nyugodt; oly széles, ily csekély* | egy *csupa különös* időpontban [egészen különös időben, nem általában és mindig], Brassai az Akad. Ért. III:192 | (*téli zöld és*) *téli zöld növények* A. II:167 stb. stb. L. Ny. IV:442.

2) Lehet jelzője a melléknévi s a határozó igenévnek, p. *jó evő* ember; *bő termő* Vör. Z. F. III | *nagy titkolózva, kész akarva* stb.

3) Lehet jelzője sok névmásnak: *harmad magammal* (magam vagyok a harmad-ik, tehát *harmad* a magamnak jelzője), *sokad magával* Dtsi Sall. 46. Kaz. Sall. 154; az hadi nyereséget

*) Említésre méltó az a kivétel, melyet az ilyen elliptikus eredetű kifejezések tesznek: a ki téged *ma esztendője* látott, a ki *ma két hete* itt volt (l. Thewrewk Ph. Közl. I:182; ered. *ma két hete van annak hogy itt volt*) | *mi haszna a városőrző?* (= mi haszna van annak, hogy itt van a v.?) Ny. VI:237 | *bizony ott volt* = bizony(os) dolog az: ott volt | *jobb el se kezdjük* A. Haml. 131 (= jobb az, ha el se k.) | *jobb ne születtem volna* Kat. leg. 3773 | *Etele fölállott, kehely a kezebe* A. = kehely volt v. kehely léve a kezében, l. Thewr. id. h. 263; így a finnben is: *sauva küdersänsä* = bot a kézben.

az hadi fejedelemnek *egy néhány magokkal* elosztják vala: imperatores cum paucis diripiebant Dtsi 36 = *egynéhányad magokkal* | hogy végre is huszárnak tartotta *jó magát* Gar.: hová sietsz, Helena, *szép-magad*? A. Szentiv. 147; Béla király pedig *szomorú-magában* ül vala mint egy pók palota zuzában A. II:325; egy öreg karszékebe *úr-magát* vetette o. 23; *úri magam* alá gazda hintót adjon Erd. Népd.; *szegény magamat* boldognak itélem, Györy V. HSzemle I:146; mindent feláldoz honáért, sőt még a hont is *népszerű-magáért* Gyul. költ. 277: kiméled *népszerű magad* [o. 275; rövid idő alatt csak árnyéka lett egykori önmagának Jók. Hétk. 109 | mondja meg *széleshírű Ön* Thewr. vel. szapp. 171; hogy fogalma légyen *kedves önnek* üzletünk felől Kisf. évl. új f. II:134 | közleni akarna *fontos valamit* veled A. Haml. 28; rettegésünk *egy halál utáni valamitől* o. 70 | *senki-mást* Mer. dun. népm. 68.

4) Lehet jelzője számos *határozónak* (s ide tartoznak V. példái), még pedig *a*) a közönséges ragokkal melléknevekből alkotottnak: *nagy sebesen, nagy igazán, végzetes nagyon; számtalan* sokan kezdenek elhullani Halh. III:107; *minden untalan v. mind untalan*; mit egerészszel *minden szüntelen*? Ny. IV:516: — *b*) a ragos főneveknek s ez különösen érdekes szerkezet: *oly fél szájjal* szólnak hogy.. Balásfi T. 419 (nem ,oly fél szájjal'+val. hanem: oly ,fél szájjal'); *oly lelkéből* nevetett Belény. kar. én. (nem ,oly lelké'-ből, hanem: oly ,lelkéből'); a czár már-már elfeledendő, hogy *mily halálra* gyűlöli őt népe, Hon XVIII:43 vc.; az egész hét *oly ,terv nélkül'* folyt le (egy magán levélből); — *c*) a *határozó* igenévhez. l. fönt; — *d*) egyéb *határozó* szókhoz: *nagy néha, nagy előre, nagy le, nagy be*; minthogy *olyan benne* vagy (l. ezeket fönt 1); *olyan le* még nem vagyok (Nép).

Az eddigitől különböző felfogás alá esnek a V. I. 2. pontjában felsorolt kifejezések. *Tompa törötten, élénk vidáman, szíves örömet* stb.: ezekben az első szó nem éppen jelzője a másodiknak, hanem egyenrangú vele s ugyanaz a rag illeti meg, úgy hogy tulajdonképp így kellene hangzani e szólásoknak: *tompán törötten, élénken vidáman, szívest örömet*. A ragelhagyás itt éppen olyan, mint mikor p. *ágát bogát* helyett azt mondjuk *ága-bogát*, vagy maga az *ága boga* h. *ág-boga-t*); továbbá az igéknél *rúgni kapálni* h. *rúgkapálni, fúrnak faragnak* h. *fúr-faragnak*.

SIMONYI ZSIGMOND.

*) V. ö. *öt* vagy *haton* valának MKir. (e h. *öten v. hatan*); én magamat látom abban, egyre *dúltabb', halványabban*, Vajda J. kis. k. 186.

HIBÁS SZÓK ÉS SZERKEZETEK. [†]

Összeállítok egypár szemenszedett szót és szószervezetet. A közönségnek figyelmébe ajánlom; de úgy: hogy kerülje őket mind a beszédben, mind az írásban.

I. Hibás szók.

Jogfosztás. Ez azon összetettek közé tartozik, a melyek valamely viszonyrag beolvasztásával alakulnak egygyé (L. az akadémiának „A magyar helyesírás szabályai” című munkáját; 22. l.); pl. *bűfeledés* (bűnak a feledése), *népnevelés* stb. — *Jogfogyasztás* e szerint a. m. a jognak a fosztása. Minő képzelenség!

Mintái: *jograblás, tollfosztás*, talán a *kukoricza-fosztás* is. A minták szabatosak: a jognak valakitől való elrablása; a tollnak pelyhétől való fosztása stb. De mit jelentsen a *jogfosztás*? A házi iparnak, vagy mezei munkának ez a neme ismeretlen előttem. Ugyan mitől fosztható meg a jog? Saját tulajdonosától? Mondjuk-e: „*Megfosztotta testvérétől a vagyont*” —? Nem; hanem így beszélünk: *Megfosztotta testvérét a vagyontól; megfosztja a népet a jogától*; úgyde az utóbbi nem *jogfosztás*, hanem *népfosztás*. E szerint: *jog* és *fosztás* nem képezhetnek összetett szót.

Küzdtér (és társai). Zengedez — „sit venia verbo!” — az országházban, díszlik mindennemű munkákban. *Küzdtér!* No hiszen küzködik is e szóban a *d* a *t*-vel; az ember nyelve pedig mind a két hanggal. Éktelensége egyébiránt csak másodrendű hiba. Főbaja az, hogy igető szolgál benne összetételi alapszóul. Ilyetén összevonást, helyesebben: összezsugorítást nem ismernek a magyar nyelv törvényei.

Nem mondjuk: *moskonyha, sütteknő, szórlapát*, hanem mondjuk: *mosó konyha, sütő teknő, szóró lapát*. Hivatkozom most már az országos törvényre is: A katonai laktanyákról szóló legújabb törvényczikkben ugyanis nem, mint eredetileg javasolta volt, *férhely*, hanem — a képviselőházban tett indítványomhoz képest — mindannyiszor *férő hely* szerepel. Ne mondjuk tehát: *küzdtér, férhely, nézkör, hordszék, óvszer, óvintézkedés* stb., hanem ad normam *fonó szék, író toll, vívó terem* mondjuk és írjuk: *küzdőtér, férő hely, néző kör* stb.

„Hogyan? hisz ezek azt jelentenék, hogy a tér maga küzd, a hely maga fér el valahol, a kör néz stb!” Még ilyen ellenvetéssel is találkozunk! Hát ebben: *mosdó tál* a tál mosdik-e? ebben: *eladó búza* a búza ad el valamit? Nem; és mégis így beszél a magyar széles ez országon. Nyugodjunk meg abban a

tényben, hogy az *ó ő* igenévi alak igen béketűrő, és hogy, ennél fogva különböző jelentéseket fejez ki. A hol az *ó ő*-képzős jelző nem a jelzett szónak fejezi ki cselekvését, szenvedését vagy bárminő állapotát, — a mint kifejezi pl. ezekben: *ítélő bíró, búsuló anya, függő kérdés* — hanem más fogalomnak tünteti fel a jelzett szóra vonatkozó működését, mint pl. ezekben: *néző tér, játszó szoba, süttő teknő*, — ott az illető szópárt úgy kell értelmeznünk, hogy a jelzett szó a jelző igenévben kifejezett tárgyakra, foglalkozásra — egy szóval: *célra való*. A részesülői forma ez esetben nem más, mint a szóban forgó körülírásnak egy szóba összevonása: *Mire való ez a szoba? Játzásra való = játszó szoba*; — és így tovább: *küzdésre szolgáló v. való = küzdő hely v. tér; eladni való = eladó búza, férjhez adó leány, vető mag* stb. — Hisz mondjuk nemde: *Ennek Isten a megmondhatója* (cselekvő értelemben); másfelől pedig ezt mondjuk: *Az ki nem mondható, nem közölhető* (szenv. ért.). Ne corrigálgassuk tehát a nyelvet.

Kedvetlenül (és pajtásai). Kolomposa ez egy kis csoportnak, a mellyel majd megismerkedik a tisztelt olvasó e cikk folyamában. Ime: ugyanazon iskola, mely az *ó ő* részesülő mellőzésével az igetöt teszi összetételi alapszóvá (*küzd-tér, hord-szék, óvrend-szabály* stb.), — fosztó-képzős szóknál az igető mellőzésével *ó ő* részesülőhöz csatolja az *atlan etlen* képzőt: *kedvetlenül, egyenlőtlen, felelőtlen* stb.

E képzőnek mi a szerepe? Mellékneveket alkot a) nevekből: még pedig többnyire főnevekből: *szám-talan szív-telen*; b) igékből vagyis az *igetőből*: *látatlan, független*. — A főnevekkel és igékkel szemben éppen nem válogatós; jelesül: mindennemű igékhez járul, semmi tekintettel különböző vonzatukra: *független (ettől, attól), kelletlen* (senkinek se kellő), *vigyázatlan* (semmire se vigyázó), *fogadatlan* (senkitől se fogadott), *szó-fogadatlan* (szót nem fogadó), *esetlen* stb.

Határozottan tagadó jelentésénél fogva ez a képző együtt nem működhetik egyazon szóban valamely határozottan állító affirmativus) képzővel. Ez a kettő kizárja egymást, mint az *igen* a *nem*-et és megfordítva. A mily bizonyos tehát az, hogy a *nemes, szárnyas* tiszta névszók jelentésének ellenkezője nem lehet: *nemes-telen szárnyas-talan*, hanem lesz; *nem-telen, szárny-atlan*; hogy a *látott, szedett* igenevek értelmének ellentéte nem lehet: *látott-talan, szedett-telen*, hanem lesz: *lát-atlan, szedettlen*: ép oly kétségtelen az is, hogy az *ill-ő, kell-ő, sünn-ő, roml-ó, vigyáz-ó, kedvez-ő* igenevek fogalmának a tagadása nem lehet: *ill-ő-tlen, kell-ő-tlen, sünnő-tlen, romló-*

atlan, vigyáz-ó-tlan, kedvez-ő-tlen, hanem lesz: *illetlen, kelletlen, szünetlen* v. *szüntelen, vigyázatlan, kedvezetlen*.

Képzeltető-e ennél tisztább, világosabb szabály? És mégis: „*Oculos habent et non videbunt!*” Az egy *való*tan szó képezhetne kivételt a szabály alól, ha nem tudnók, hogy *való* főnévül is szerepel: *a komoly való; egész valója* (lénye, benső élete vkinek). Nyelvemlékeinkben egyetlen egy *kedvezőtlen*-féle csodaszülött sem fordul elő. Régibb nyelvészeink sem ismernek ilyeseket; és maga Geleji Katona István is, a midőn *hasonlotlan, egyenlőtlen* (rövid *o* *ő*-vel), *kegyrestelen, tellyrestelen* szókat javasol, elismeri, hogy: „*a község* (köznép) nem él vélek.”

A nyelvérzék oly kényes e részben, hogy még a *méltó* szónak is elnyomja *ó*-ját (mint részesülőjét egy hajdani *mélt*-forma igének), mikor a fosztó képzőt csatolja hozzá: *méltatlan*. És mi mind a mellett is helyben hagyjuk az olyan monstroomokat mint: *egyenlőtlen, kedvezőtlen* stb.?!

E furcsa szóképzés ellen legelsőbbben is *Vadnay Lajos* úr szólalt fel a „*Pesti Napló*” 1867. 81. számában. Később, 1870-ben én róvtam meg ez alkotásokat „*Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez*” dolgozatomban; — szintúgy 1874-ben „*A fosztó képző*” cikkemben (*Nyelvőr* III: 127—133. ll.) — Mindezekre csak egy pár sornyi czáfolat jelent meg a Nagy-Szótár VI. kötetében „*Talan (telen) 2)*” alatt; a hol is tárgyamra vonatkozólag ezek állanak: „*s itt még csak azt jegyezzük meg, hogy ezek*” (*tisztátalan, boldogtalan* stb.) „*bizonysága mellett nincs alapja azon véleménynek, hogy ezen képzők melléknevekhez nem járulhatnának s az újabkori egyenlőtlen, kedvezőtlen, népszerűtlen* stb. alakítások helytelenek volnának”. — A Nsz. szerint tehát helyesek!

Senki se mondta, hogy a fosztó képző nem járul melléknevekhez. Én azt mondtam, hogy a névszók, a melyekhez járul, leginkább főnevek; és ez kétségtelen. Talán húsz és egynéhányra rúgnak a melléknevek, a melyek tőszókul szolgálnak neki. Ide, magától értetőleg, nem számítom az úgynevezett „*újabkori*” *egyenlőtlen*-félét, hanem az eredeti. *nem-származtatott* mellékneveket, a melyeknek határozatlan, homályos értelmű képzőt nem érezzük, pl. *egy, bátor, boldog, tiszta, szapora* stb. és a melyekből lettek: *egy-etlen, bátor-talan, boldog-talan, tisztátalan, szaporá-tlan* stb. szók.

Még azt is mondtam, hogy a következő, ha nem is új, de nem is régi szókban: *nőietlen, udvariatlan, lovagiatlan* stb. a fosztó képzőnek egyenes ellentétese nem az *i*, hanem az *s*- képző, a mely csakúgy ragad ez *i*- képzős melléknevek után, mint az *atlan etlen: nőies, udvarias, lovagias, úrias* stb. Annak tehát,

hogy az *atlan etlen* az *i-* képzős melléknevek egyikéhez másíkához járul, *van* alapja; ez nem ütközik a szóban forgó nyelvtörvénybe; csak az olyanok mint: *udvari-as-talan*, *lovagi-as-talan* sérténék meg e törvényt.

De figyelemre méltó és a szóképzésnél óvatosságra intő tény az, hogy ez a képző oly igen tartózkodóan közeledik a melléknevekhez. Külömben is abból, hogy ő csakugyan utána ragad a melléknevek egyik-másik csoportozatának, korántsem következik, hogy bátran oda tapaszthatjuk minden melléknévhez, és így olyanokhoz is, a melyek képzőinek határozottan állító (affirmativus) jelentése legott szembe tűnik. Ilyen melléknevek, a már elsoroltakon kívül: *nép-szerű*, *kor-szerű*, *nagylelkű valószínűű*, *fél-énk*, *nyul-ánk*, *fog-ékony*, *érzékeny*, *herv-atag*, *csügg-eteg*. Támadtak pedig újabban és a szótárakban is állnak az effélek: *népszerűtlen*, *korszerűtlen*, *valószínűtlen*, *félénktelen* (az utóbbi ott áll a Nagy-Szótárban kifogástalanul); *érzékenytelen*. Ez Kresznerics szótárában található; a nagy-szótárban is de azzal a helyes megjegyzéssel, hogy „nem helyesen alakított szó, *érzéketlen*, vagy *érzéstelen* helyett”. Akkor aztán nem értem hogyan lehetnek ezek: *félénktelen*, *egyenlőtlen* — ugyancsak a Nsz. szerint — helyesen alakított szók!

Megdönthetetlen tehát, nézetem szerint, a következő szabály;

A fosztó képző, mint a mely a töszóban rejlő fogalomnak nemlétét fejezi ki, nem járulhat olyan melléknévhez — ide értve az igenevet is, — a mely ugyanazon fogalomnak ottlétét, meglevőségét fejezi ki. Ilyen melléknév képzők: 1) az igék után ragadó: *ánk*, *énk*, *ékony*, *ékeny* és az *ó* *ő* részesülő-képzők; 2) a nevekhez járuló *s*, *ú* *ű*. A fosztó képzővel ezek együtt nem működhetnek.

Nem mondjuk tehát: *fél-énk-telen*, *term-ékeny-telen*, *herv-atag-talan*, *lehet-ő-tlen*, *aratott-talan*; *fej-es-telen*, *ruhás-talan*, *népszerű-ű-tlen*, *valószínű-ű-tlen*; hanem mondjuk helyesen: *félés-telen* v. *félelmetlen*, *termék-etlen*, *hervadhatatlan lehet-etlen*, *arat-atlan fej-etlen*, *ruhátlan*, és: *nem-népszerű*, *nem-valószínű*. — Nem lehet ám minden fogalom számára kifogástalan fosztó-képzős alakot faragni, Ha ennek: *populáris* (*homo*) nem *népszerű*, hanem a szintén szabatos *népies* felelne meg, akkor ellentéte *népietlen* lehetne. Ezt alakilag is fogalmilag helyes szónak tartom; de nem ragaszkodom hozzá. Legyen hát addig a meddig: *nem-népszerű*. — *Valószínűtlen* alakilag szabatos; de nem adja kellően vissza a fogalmat. *Valótlanszínű* — eddigi ajánlottom — sem felel meg egészen a célnak. De ott van (a *hihető hihetséges* = *credibilis*, *probabilis*, *verisimilis* ellentéte) *hihetetlen* és *hihetetlenség*

(Márton, Kresznerics); ha ez sem kielégítő, hát legyen: *nem-valószínű*.

„Non omnia possumus omnes“ mondhatja a fosztó képző is magáról. Ne követeljük tőle, hogy egymaga eszközölje mindazt, a mit például a németben az *un* és a *los* egymást kiegészítve végeznek: *unselig, seelenlos; unlieb, lieblos*. A mi fosztó képzőnk úgyszemint nem egyszer egymaga teljesíti ezt a kettős kötelességet pusztá hang-változással; *gondtalan sorgenlos, gondatlan (gondviseletlen) unsorgsam; szemetlen augenlos, szemtelen unverschämt* és a többi. Ériük be ezzel.

E kérdést újra szóba hozni s valamivel részletesebben tárgyalni kötelességemnek tartottam. Ime: *kedvezőtlen, egyenlőtlen, népszerűtlen, fogékonytalan* stb. ma már olvasva járnak a tisztességes melléknevek között; korcsalakok pedig és silány termékei a mindinkább hanyatló magyar nyelvérzéknek. Ejtsük el, uraim, inkább ma, mint holnap! JOANNOVICS GYÖRGY.

EMLÉKEZTETŐ.

Ne írd így: <i>lövölde,</i>	hanem így: <i>lövő¹⁾, l. ház¹⁾, l. intézet;</i>
„ „ „ <i>lövölde-kert,</i>	„ „ <i>lövő kert¹⁾;</i>
„ „ „ <i>nyomda,</i>	„ „ <i>nyomó (nyomtató) intézet²⁾;</i>
„ „ „ <i>nyomdász,</i>	„ „ <i>nyomtató, könyvnyomtató;</i>
„ „ „ <i>nevelde,</i>	„ „ <i>nevelő intézet, nevelő³⁾;</i>
„ „ „ <i>átersz,</i>	„ „ <i>átersztő⁴⁾, áterszték;</i>
„ „ „ <i>idény,</i>	„ „ <i>szezon, évszak, ivad⁵⁾;</i>
„ „ „ <i>látérő,</i>	„ „ <i>látó erő⁶⁾;</i>
„ „ „ <i>birvág,</i>	„ „ <i>birtokvág, kincsvág;</i>
„ „ „ <i>tudvág,</i>	„ „ <i>tudni-vág⁷⁾, tudni-vágys, tudni-vágys⁷⁾;</i>
„ „ „ <i>előfutár,</i>	„ „ <i>előfutó⁸⁾. ANTIBARBARUS.</i>

¹⁾ V. ö. „A király az új lövőben“ Hon máj. 12. „Az új lövőház ünnepies megnyitása“ Föv. L. máj. 12. — „A régi lövő-kert helyiségében“ Egyetért. 139. sz. — „ő fensége azután a polgári lövőházat látogatta meg“ u. o. 147. sz. telegramm.

²⁾ V. ö. „felelősségre vonja a szerzőt, kiadó-szerkesztőt, nyomó-intézet tulajdonosát“ PNapló 134. sz. 2. l.

³⁾ V. ö. „És az apja — dehogyan bánja! Nevelőben a leánya.“ Arany I:18.

⁴⁾ V. ö. „Mióta a vasuti töltésen egy új átersztőt nyitottak, a sz.-keresztúti úton lubickolni is lehet“ Koszorú III:297.

⁵⁾ V. ö. „Erdő a szerelem hazája, ivadja a nyíló tavasz“ Vajda Találk. 91.

⁶⁾ V. ö. „A legtekintélyesebb szemorvosok sem valának képesek látó erejét visszaadni“ Vas. Újs. 27:382.

⁷⁾ V. ö. „Akkor durva tudni-vággyal összevagdalt majd“ Szász K. kis. műford. I:207. — „A tudni-vágys más nap igen nagy közönséget vonzott a gyűlésterembe“ idézi Szász K. Széch. 83.

⁸⁾ „A katol. iskolákban prot. tanárok alkalmazása, a mi ezen iskolák államiakká tételének az előfutójának tekintendő“ Szász K. Széch. 81.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szók és szólások.

Két régi magyar könyvből.

Mult télen Skupuli Lőrincz „Combattiments Spirituale” című munkáját magyarra fordítottam. Munka közben folyton folyvást szemmel tartottam két régi magyar fordítást; egyikben is, másikban is akadtam szókra és szólásokra, melyeket jónak láttam a Nyelvörben közzé tenni.

(A) Az egyiknek címe: Tisztelendő Pater Szent Ágoston szerzetbeli Laurentius Scupuli Lelki Viadalma... Posonban, Royer János Pál által, 1722. Esztendőben.

(B) A másiknak címe: „Lelki Viadalom, mely Olaszról T. P. Scipulus Lörintz szerzetes által irattatott; most pedig deákbul hazánk nyelvére, Istennek tett fogadásból fordéttatott... Tömösvárott, Nyomtatattott Heymerl Mátyás József Privilegiált Köny nyomtató által 1780. Esztend.”

Mindakettő nem olaszból hanem latin versio után készült; a (B) fordítás nyilván egy Tyrnaviae Typis Acad. S. J. 1749'-ben megjelent munka nyomán indult.

Az (A) könyvből kipécéztem a következőket.

„mégelen tellyességgel elfajódva és mint egy meghalva nem látod”. (49. l.) Donec omnino defatigatum et mortuum.

„Noha pedig a mi ellenségünket jól hátra verdegellyük.” (50 l.) Quamvis egregie hostes nostros rejectemus.

„Azon indulatidott hátra czáfold.” (50 l.) Motus reprime.

„A vitéz néha hátra czáfol”. (58 l.) Retrocedit.

„A békeességstüréshez szokódni”. (50 l.) Habitu patientiae acquirere.

„A jósnak állattyát véle közli”. (88 l.) „Állat” essentia, substantia.

„Szükös vagyok az ilyen jószág nélkül”. (90 l.) Multum hac virtute indigeam.

„Valami én tölem a' dolog körül mondandik”. (96 l.) „Mondandik”?! talán mondatandik.

A (B) könyvből érdekesekeknek találtam a következőket:

„Orvossága, mellyel ezen Jánts ellen szükséges élned.” (76 l.) „Jánts” (Sic.) Remidium, quo cito huic „vitio” providere debes. [Valószínűleg g á n c s volna. Szerk.]

„Könnyen utolsó romlásra jutamodol” (81 l.) Facillime in extremam perniciem ibis.

„Mely dolgok oly kísérteteket előnkbe rémlítenek”. (83. l.) Quae tales objiciunt tentationes.

- „Mely rosszszak és bal talpon állyanak a mi fogadásaink.“
 (87 l.) *Quam male fundata proposita nostra.*
 „Kész akartva“. (88 l.) „Akartva“, „kész akartva“, így többször.
 „Regveli, estvéli idő.“ (91 l.)
 „Vagyonság“, (94 l.) *essentia, substantia.*
 „Gyönyörűséggel hurittattam el.“ (96 l.) Talán sajtóhiba a
 „burittattam“ vagy „borittattam el“ helyett.
 „Ne légy azért megtyükkent.“ (117 l.) *Pusillanimis.* „Meg
 ne tyükkeny azért“. (260 l.) „A ki megtyükkenvén meg nem
 akar ütközni“. (259.)
 „Háborúságok... ránk folyamlanak“. (168 l.)
 „Egész utolsó pihenésedig.“ (267 l.)
 „Akar mely jóval birunk“. (241 l.)
 „Kik barátságot vetni véle keresnek“. (259 l.)

NOGÁLL JÁNOS.

Káldi György nyelvéből.

II. Szólásmódok.

- Agyon önteni*: nyakon önteni. Afzsfony egy fazék torró
 vizzel *agyon öntötte* (Isaaciust). I, 640.
ajtó: Mikor Luther az *ajtó sarkától vött búlchút* a
 Klastromban. II, 576.
álmát szakasztja. II, 67.
annyiba jutott: annyira jutott. I, 327.
ártya magát: beleavatkozik. Az Afzsfony állat ne *ártsa*
magát a férfiú dolgába. II, 210.
atyafiságot vet. Némely rélzegek minden *lovászszal atyafi-*
ságot vetnek. I, 343.
bajra hini. Mezengette Kriřtus, hogy az ő Híveit *bajra*
híhassa az ördög. I, 357.
bé-baronálni a gonofzságot: titkolni. II, 104.
be-érni a székséget. Azzal (a pénzzel) mindenütt való
székségetet be-éernéd. II, 485.
birodalma alá kél. Török *birodalma-alá kelvén* (ország-
 gunk). I, 416.
biró kezében a pör: nincs eldöntve (sub iudice lis est). II, 112.
boldogságnak dereka. Kik az Istent világosan láttyák, azzal a
Boldogságnak derekát birják. I, 692.
búlchút ad. Minden testi kívánságoknak *búlchút adott*. I,
 557. *Búlchút ad* az Istennek. I, 213.
chatára bochájtani a szemet. A ki szívét tisztán akarja
 tartani, *szemét ide s tova chatára ne bochássa* II, 193.
cherben marad. I, 397.

dajkálkodik vkinek. Királyok *dajkálkodtanak az Anya-szentegyháznak.* II, 150.

dobolni vmire. Némely püspök sokakat *arra dobolt* és ingerlett. II, 102

dolgát tartya: dolga után lát. A farkas, ha lehet, az egész nyáját fel-mélfárollyá, melyet sem az orofzlány, sem a medve nem chelekefzik; hanem ha jól laknak, *dolgokat tartják.* I, 609.

égbe-vigyorgó Astrologus. II, 270.

egy gyékényen árulnak. Az emberek, nagy állapotra jutván, régi ízegény baráttyokról, kikkel *egy gyékényen árulnak*, hamar elfelelkeznek. II, 187.

el-esik szíve: bátorságát veszti. I, 374.

el-fakada nevetve. I, 341.

elkösztönti vkire a bort. I, 343,

el-szerzi dolgát: rendbe hozza, Gondot vífelek magamra és *el-szerzem dolgomat.* I, 579. Addig vonattatik (a törvény), hogy a vétkes *el-szerzi dolgát.* I, 30.

érte van: rajta van. Az ördög minden erejével *érte-volt*, hogy az embereket kárhozatba vinné. II, 212.

eszébe veszi magát. *Vegyük eszünkbe magunkat.* I, 28.

farkas kaszára vetni: kegyetlenül legyilkolni. Nem *vetette* Urunk őket [az apró ízentekeket] *jarkas kaszára*, hanem megengedte, hogy megöletnének. II, 207.

fejéhez szólni: capite damnare. Ha a parafzt ember azont chelekefzi a fő-embernek [arczúl chapja], nem csak hasonlóval. hanem sokkal nagyobb is fizetnek néki és *fejéhez szólnak.* I, 5.

fel-chap vlnit. A farkasok mind-addig kerengenek, míg nem valamellyik közzülök meg-esik; és azt leg-ottan ragadgyák, el-szaggattyák és *fel-chapják.* I, 612.

félek rajta, hogy ebben Nikodemusnak sok követői ne légyenek. II, 496. (tartok tőle).

fel-éri a szükségét vmivel. Az Apostoloknak csak öt árpa-kenyerök vlt, *mellyekkel* talám a *magok szükségét sem érték vlna fel.* I, 451.

fél-felé teszi. Ha... a sáfár annak (a pénznek) nagyobb részét *fél-felé teené.* I, 477.

fel-fogja vkinek ügyét. Nagy buzgólággal *fel-fogták a betegeket ügyét.* I, 180.

felönti a levet. Lehetetlen, hogy a chachogó mindenkor helyén ejtse beszédét, és igen hamar *fel-önti a levet.* II, 186.

fel-tart: felnevel. Kit (Cyrust) Harpago az erdőben le-tett egy Páfztor pedig reá-találván kalibájába vitt és ott *fel-tartott.* II, 150.

fel-töröltt homlokú predikátor. II, 137.

félti subáját: bőrét. I, 51.

fel-veszi magát: kivergődik a bajból. Valamíg a míves ember szerfizmát meg-tartya, reménlége lehet, hogy *fel-veheti magát*. I, 317.

forrótt öntnek alája. Észre sem veszik, hogy a *forrótt alájak öntik*. I, 602. A hol ember azt vélné, hogy jó barátságot chelekefznek véle, véletlen a *forrótt alája ontják* és meg-ejtik. I, 610.

futásra veszi dolgát. Miólta predikáltatni kezdett a kereszt, a bálványok *futásra vötték dolgokat*. II, 518.

fülébe esik: meghallja. I, 45.

hadba hirdet. Veszedelmes *hadba hirdetnek* benneteket. II, 469.

halgat vlkihez. Mindenütt azon egy *Fő-pásztorhoz halgat* az Anyafzentegyház. I, 615.

három úttal: háromszor. Meg-gyözzvén Urunk az ördögöt *három úttal* a pusztában. I, 538.

határúl vetem: feladatúl tűzöm ki. Előszó. IV.

hasa-töltényit eszik. Nem elégszik meg (a farkas) azzal, hogy *hasa-töltényit* egyék. I, 609.

hímezni vmit: titkolni. Nem *hímezem*, sem palástolom *vétkemet*. I, 582.

kalafintát hány. Akár-mint *hánnyák a kalafintát* a jó Ástrologusok, okos ember nem hiszi czigányságokat. II, 270. (kalafinta = fraus, dolus).

keze-alá szól. Ne dorgállya ember akkor attyafiát, mikor búsult elmével vagyon, és *ne szóljon keze-alá*, hanem meg-várja, míg le-chendesedik. I, 489. Az Áfzszony'állatok úroknak *ne szóllyanak* kezök-alá. I, 154.

kezében szakad: csalódik, fölsül. Látván Herodes, hogy ez *kezében szakadott*, más módon fogott a dologhoz. II, 219.

kezes-lábas hazugság. II, 598.

kérről kézre kél a gonoltság. I, 139.

ki-dermed a világból. Szörnyű halállal *dermedett ki e világból*. II, 102.

ki-fojt a világból sokakat a füzülésnek fájdalma. I, 163.

ki-szab vkit. Az okos szabók, hogy *ki ne szabják* a ruhából *az embert*, azt tartják, hogy jobb fél réffel több posztót venni. I, 13.

kiszakad az iskolából. II, 107.

ki-öltöznek a kápából a barátok: kiugranak a csuhából. I, 308.

ki-tágúl a szorongatásból. Ha a *szorongatásból ki-tágú-lunk*, a buzgó imádlágtól-is hamar megszününk. I, 439.

ki-veszi kétségét. Hogy *ki-venné kétségét*, izembe akart lenni véle. II, 496.

ki-vonta a nyakából a kápát: megszökött. I, 58.

konczról konczra hány. Bajazet a Rácz Despot fiait *konczról konczra hányatta.* II, 224.

konyhát ütni: lakmározni. I, 154.

köntös újból ki-rázni. Nem igyekeztem a Predikátziókat a magam köntese újból *ki-rázni.* Előszó IX.

körmös kézzel nyúl vmihez. I, 71.

köröm-szakadva: erőszakkal fáradlással. A mit *köröm-szakadva* találunk, meg-örizzük. I, 223.

követ vet vkivel: mérközik. Kevélységnek mongyák, hogy a Kriftust akarjuk követni és *követ akarunk véle vetni.* I, 357.

közit ártya vmihez. *Mariához....* soha *semmi közit* az ördög nem *ártotta.* II, 84.

kuhit mond: elhallgat. Ha találunk, a ki Luther Márton-előtt eggyeztet vélek a hit dolgában, orczánkra pökjenek: de ha nem mutathatnak, *mondgyanak kuhit.* II, 577.

lest vetnek a tolvajok. I, 316.

lesüti fülét. *Lesütik fülöket* és bánkódnak. I, 549.

meg-áll vki szaván. Meg-esküdtek, hogy *meg-állanak a Próféta szaván.* I, 477.

meg-esik a szíve rajta. I, 196.

meg-esik neki. Heliodorusnak valóban *megesett* az egyházi marhának el-foglalása. I, 328.

meg-fordúlt az agya-veleje. I, 286.

meg-keni vki kezét: megvesztegeti. I, 375.

meg-rántya az árrát. Ugy tetszik, hogy jó ebédet készít (az ördög), de valóban *meg-rántya az árrát.* I, 287. *meg-von-szák az árrát.* II, 329.

nyakon kötik: nyakon csipik. I, 328.

örv, az örvével: azon szín alatt. *Az örvevel,* hogy a Cheheket engedelmességre hozza, magának foglalta az országot. I, 610.

paisúl vészi: mentségül, I, 37.

pattogattyák a szent Irást a mochkos fer-főzők s a bűdös Timárok. II, 437.

pompára nem vágott. I, 18.

porában sem kaphat: porába sem érhet. I, 480.

porba esik pechenyéje: csalódik. Az ördög szorgalmatos, hogy álnokságát titkon tartsa, tudván, hogy ha kitudódik, *porba esik pechenyéje.* I, 428.

reá felel: megigér. Hihető, hogy *reá feleltek* a király kéréséért. II, 210.

red rakni vkire a vétket: bebizonyítani. Vétkezet nem tudom: de ha vagyon, *rakja redm*, és én a büntetést fel-veszem. I, 463.

részeges chap. Tanulmányak ezen a *részeges chapok*. I, 341.
sebbe esik: megsebesül. I, 130.

siket földre veszik Kríztus szavait. I, 506.

szaggettak a drága ruhára. I, 55. v. ö. *pompára vág és űz vmire*.

szájára bochtát. A gyermekeket nem kell *szájokra bochtítani*.
szántani vkin: nyomorgatni. I, 152.

szarvat nevel magának a roszt. I, 28.

szerenchélteti magát: periculis exponit. A ki nem *szerenchélteti magát*, nem vitéz. Előszó. IX.

szerzi magát vmire. *Fa-lábra szerzi magát*, (a ki lábát elvágta). II, 3.

szívet vesz. Olly *szívet vött*, hogy életét sem szánta. II, 485.

szomjúval hal meg. I, 95.

szoros kezű: fősvény. I, 47.

szorúl a plundrája. I, 397.

tanáchoz kérdett tőlök. I, 658.

táskára jut ügye: elszegényül. A hamis szolgák csak magoknak kopornak és azzal egy chöppöt sem gondolnak, ha Uroknak *táskára jut is ügyök*. I, 189.

torkollani vkit: feddeni. A hol (Péter) jutalmat kíván... Urunk meg nem *torkollotta*, hanem meg-igérte. I, 290.

torkon verve: erőszakkal. O melly sokan vannak. kik a szegénységnek véres verítékekkel gyűjtött borát fél árrán *torkon verve* el-foglallják? I, 41. M. iugulum feriendo, coacte, torquendo.

torzsán rágódik. A tékozló fiú, felsipolván mindenét. az-után *torzsán rágódott*. I, 448.

törvényt láttat: tart. Nagy irgalmasság azért, hogy az Isten *törvényt láttat* a papok-által. I, 565.

tud vlmíhez. Olly játékot jádzott, *mellyhez* semmit nem tudott. I, 489.

ügyét forgattya vkinek. M. Antonius, ki a római szószóllók között igen fő volt, egy M. Aquilinus-nevű fő embernek *ügyét forgatta*. II, 415.

űz vmire; törekedik. Fris *lakásra nem űzött*. I, 84.

vásik a foga vlmire. Kiknek *fogok* csak az egyházi jövedelemre *vásik*. II, 170.

veszett félben haggya: veszendőben. I, 3.

KISS IGNÁ CZ.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A palócz vidékről.

Szólásmódok.

Gyöngyös vidékiek.

Csípányosan a szőlő végít emberek. (Csípány nevű kapás-ember igen szépen, rendesen szokta a szőlője végít megkapálni.)

Annyi benne a szőlő mint a *csána* (csalán).

Nem vót annak olyan (törvényes) felesége, hanem olyan bagó-hitén vót.

Megâ! *gyere nálunk* maj megverlek a mē nem vettéd el a szőlőt (Gy.-oroszi asszony mondta egy kis fiúnak.) Begyűsz-é estére nálunk? (Szintén vidékről jött asszony mondta.)

(*Motoz* van a fejibe (részeg).

Ha vóna *meri* (bátorság), mint a mi nincs. (Gyöngyös.)

Nem kaptam én a feleségem jussábú sémmit, s én nem fizetheték helyette; hanem ha a *sxémém húnyik*, akkor kap, az igaz, jószágot.

Apámat a házbú ki nem verhettem mint *gyeréki* (mint gyermeke).

Minekünk egy bátyánk *meghúnyt*, azért keressük a píz. (Gy.)

Nekém csak *hatszém libám* (hat darab) vót; én csak azért fizetek (pásztorbért). (Gy.-Tarjany).

Azt sē tudom mit parancsoltak, még *össze nem szédém az esxémét*. (Detk.)

Ennye tēnsasszony libát tētszik *temetni* (kukoriczával tömetni). Én nem tudok ludat *temetni*. (Gy.)

Kérem alásson eladtam egy szőlőt N. N.-nek, de ő *a tempóra* soha sém fizetett s most mán bajba vagyok. (Gy.)

Nem tom hogy híjják... építkező mester (kőmives).

Hogy atta kê a búzáját? — *Tilugramra* attam én kérem alásson.

Hát X. Y. hol van? miért nincs itt? — Kérem szépen L. K. ügyvéd léssz a *felszöllója*. (Képviselője peres ügyben).

IFJ. KÁPLÁNY JÓZSEF.

Borsodiak.

(*Beillene* egy ezerbe (derék, nagy).

Ő se gyujtaná meg a Tiszát (gyámoltalan).

Le van ajúlva (bágyadt).

Megvette a tüzet (eloltotta).

(*Forog*, mint a harangozó kutyája.

(*Egy borozdás* vele (egyformák vmi tekintetben).

- Olyan vívású (egy idősek).
 Félistrángú (félkegyelmű, tökkel ütött).
 El van jutva (elkintelenedett, oda van, előről mondják).
 (Az se ment partnak (mikor vki jó ízűn iszik).
 Elmarjúl a lába (elzsibbad).
 Meggyükemlik a lába (félre csuklik).
 Vargát ránt a csizma (mikor megkapja a lán, ránczot vet).
 (Nem úgy fázik, a mint reszket (színeskedő).
 (Sítétbe hedegülő (alamuszi, alattomos).
 (Tépi a kontraktust (halálán van).
 Elvetté a kanát (meghalt).
 Sajog az idő (majd borul majd derül, míg meg nem állapodik).
 Hangos szoba (hideg szoba),
 (Rés esett rajta (baj esett rajta, károsodott, baj érte).
 Földhöz kínálni (azon van, hogy már-már földhöz üsse).
 (Szíhalom.)

PAMLÉNYI SÁNDOR.

Nógrád i a k.

*Eb adott kőke | kényérrel étt (evett) húst | korosabb
 tölem | té ordas cigány | möre van a végi? | mégvesztette
 (elvesztette) pénzét; meglötte (e h. agyonlötte) | tehen, nehez |
 hidlás (padló) | bonc (e h. comb) | enyém ház, enyém kényér
 stb. — Megjegyzendő még, hogy minduntalan e kifejezést
 használják beszédükben: igaż-é? Például: Tè János, vén
 vagy té már, igaż-é? — Jó lesz az nekünk, igaż-é? stb.*

GYÖRÖK LEÓ GY.

Tajszók.

G y ö n g y ö s i e k.

Apró-cseprő: rövid, vastag-,
vékony darabok fából, vagy más
egyéből.	czibra: rendetlen, kaczer, p.
Ne czibrákgogy a lyánokkal.
brégyó: édes pálinka. Jaj de
jó bregyót ittam!	csürcsöl: vizet, vagy orvos-
ságot a foga közt szív valaki.
bamfli (bamflett): a multság
után b. lettem.	csérég: csergedez.
bebörödzött: bebörödzött a
a bor.	dímberédett: összehúzódott,
vékony fagy; p. o. megdímbe-
redett a sár.
bepillédzett: bepillédzett a tej.	dögönyöz: öklével nyomkod;
p. Ne dögönyözd már azt a
gyerékét.
bibri-babra: sokf. apró munka.
Sok bibri-babra léssz avval.	elcsesz: elront valamit, p. o.
elcseszted már ezt is.
csuta: szár, p. kukoricza
csuta érés után, mikor a föld-
ből kihányják.	elegy-belegy: vegyes, minden
félből.

káfol: a guglinál (kugli) mikor nem ütött zsinórt (három első háb).

káfolva: Be van káfolva: részeg.

kapricz: makranczos, daczos.

mógó: tetű. p. o. János! te ma attú jaz asszonytú mógót kapsz. (Gy. Oroszi.)

mohoskodik: az öregekre szokták mondani, mikor valamit szuszogva dolgoznak.

macérál, maszkérál: udvarol a lánynak, csókolodzik, nyalja-falja a lányt; p. Ne maszkéráld mán azt a lányt. Ne mace-rázzon (mond a lány a legénynek) Ny. II:181.

makutyi: a. m. bamfli.

radú: piszkos, mocskos. p. o. Te radú.

pípite: pittty. Fáj a pipitém (számszéle),

sérdít: fordít, hajt, p. o. Serdítsd ide aszt a hordót.

szok: szokik, szokott. p. o. Kijársz te este is? — Nem szok.

séprita: söpredék (koldús népség. (Tarna-Méva.)

tákal: foltoz összeűt valamit. p. o. Összetákolta mán a hordót.

töty-möty: lusta járású (előregedett) ember.

temhe; lustálkodó fiatal ember (l. Ny. II:181.).

tekeres: téstából fonott czipóféle.

tekeres: bogár faj. Tekerő-bogár a szőlő levelébe tekeri magát.

zsengés: születlen. p. o. zsengés a kényered.

IFJ. KÁPLÁNY JÓZSEF.

Borsodiak.

Bitringes: gyengélkedő, beteges.

éhén: igen, úgy van; de mondják: éhén van-é: itt van ni. fédeztetni: hágatni lóval.

félyhözni vmitől: félni, tartani vmtől.

gárbol: ellop, elhúz vmit.

gyüpet: csomó, halmaz.

mogorú: mogorva.

örvényes: érvényes.

Szak: a mi olaj sajtólásnál visszamarad, a mag héjja.

(Szihalom.)

PAMLÉNYI SÁNDOR.

Gyermekversikék.

1. Szi'(j)-szál

Szalma-Szál

Bagenater pankó.

PéNZ volnék

Pendülnék,

Mikor aztán tánczra kerekednek:

Adjon isten lassu essőt

Mossa össze mind a kettőt

Dá-dárom dá-dárom

Guba gelliczecske (és ekkor elereszti).

Karika volnék

Serdülnék,

Rózsa volnék

Piros volnék

Mégis kiserdülnék.

2. Mit játszunk lányok?

Csicsiríket-bugyboríkot,
Nádon vaczkot,
Vad baraczkot,
Tengeri guggot

(ekkor szoknyájukkal buborékot csinálnak).

3. Csípi csóka

Varjú vágja
Kakas parancsolja.
Összevesztek a koldúsok,
Csörög a mankójuk.

4. Egyedem-begyedem

Tűz-bűz kendertáncz.
Hajdú sógor kit kívánsz?
Én ángyomat kívánom
(v. kiáltom)

Vas páczával kongatom,
Kong, kong Péter bácsi
Neked hegedülnek,
Tyukodé' ludadé',
A legszebbik lyánodé'.

5. Mikor hintáznak: Hinta-balinta

Karácsonyi báránka.

6. Gyűrűvel:

Szem szem gyűrű
Karján gyűrű,
Nálam ezüst
Az arannyal
Kérd ki tőle
Kis fiától,

Aran(y)béli
Szomszédjátú'.
Vagy nyerek
Vagy vesztek.
Itt vedd be,
Itt add ki.

7. Kis kacsa fürdik

Fekete tóba
Anyjához készül
Lengyelországba.
Lovakat hoztam,

Nyeregbe fogtam.
Síkos a lába,
Aranyos a talpa.
Fordulj ki, fordulj ki
Aranyom... (itt megnevez egyet).

8. Dobi dobi háta

Rakonczaí pá'cza,
A ki tudja
Meg ne mondja
Melyik ujjam döfte.

9. Guggon ugrálva: Píp, píp, pipória,

Mák, mák, makória,
Ama híres gazd'asszonya
Róka farkát tisztogatja
Píp píp pipória.

PAMLÉNYI SÁNDOR.

Állatbeszélgetések.

- A pipíske: útszélín sétálgatásában:
 Pipíske hun anyád?!
 A kért alatt kutatás
 Ha bele hal, mi' csinász?
 Jaj anyám!
- A disznók nyájról jövet.
 Öreg disznó: Ha én aztat tudtam volna
 Házat építettem volna.
 Kisebb malacz: Én is, én is stb.
 Nagyobb malacz: Gróf gróf stb.
- A disznók a vállónál:
 Nincs dara, nincs dara.
- Ludak a vállónál:
 Jércze: Gát átal gátka.
 Gunár: Lépd átal mátká.
 Mind: Ó jaj jaj jaj itt itt itt
 Ó jaj stb.
- Farkas a falu végén:
 Adós nekem ez a falú.
- Nagy kutya: Nem adós, nem adós.
- Kis kutya: Meg kell adni.
- A galamb meg a kacsaborra találtak:
 Galamb: Van borunk, van borunk.
 Kacsa: Csak csapra, csak csapra.
 Galamb: Ígyunk, ígyunk.
- Varjú a ganéj felett:
 Kalács, kalács!
 mikor aztán belevágott:
 Phi kaka! phi kaka!
- Varjú keringve a hidak felett: Kár, kár.
- Gyermekek: kár a liba a begyedbe
 Kórság üssön a s...edbe.
- Kakas hergeléskor:
 Pityi kókó!
- Jércze: Jaj de jó vó(t).
- A macska üzgetéskor:
 A kocza: Micsoda az a veres?
 Kan: Vad mák, vad mák.
 Kocza: Jaj de jó.
- Bibicz: Búvik, buvik.

(Szihalom, Borsod m.)

PAMLÉNYI SÁNDOR.

Családnevek.

Balázs. Benke. Bernát. Boros. Belák. Berta. Bajzat. Bányi. Bodnár. Birkner. Bozó. Balog. Csufor. Csatos. Csont. Csiki. Csóka. Csávás. Csillag. Dóbi. Dorot. Dobos. Ecsedi. Egri. Éliás. Frös. Elek. Füle. Fejér. Forgó. Fulyás. Horvát. Hák. Haraczin. Jenei. Jakab. Jordán. Juhász. Jósvai. Jankovics. Kocsis. Kaló. Komáromi. Kónya. Kis. Kovács. Király. Kerek. Koczka. Lendvai. Lukács. Lakatos. Lóczi. Magyar. Majnár. Muhi. Mátyus. Molnár. Madarász. Máté. Makó. Miskolczi. Mács. Marok. Nagy. Nyíri. Novák. Pintér. Pócsik. Poczik. Pap. Pásztor. Pukner. Petrus. Póder. Pataki. Pillér. Pusoma. Polgári. Simon. Sánta. Sulyok. Somodi. Süveges. Síke. Szabó. Szepesi. Szabados. Szalai. Szép.

Szőke. Tót. Tasi. Török. Tilaji. Ticza. Vanyó. Vasas. Virág. Vig.
Vicze. Vásárhelyi. Zakhar. Zsúp. Zagyva. Zanofta.

(Noszvaj, Borsod m.) *)

GALLASY GYULÁNÉ.

Gúnynevek.

1.

K o r a â n g y ö t t : zsidóó boótos vaót, osztég aszszokta
mondanyi: koraângyöttem. — S á r k a â n y : rossz vaát, haâzsaâr-
tos, veszekedeő. — P o n y v a á s : vaâsaâr alkalmaával ponyvaát
huúzott, osztég azalatt ittak. — L e é t r a : nagy magos ember.
(A pájinkaát me leétrafognak hijjâk, ugy szoktaâk mondanyi:
Gyereőnk a Leétraâho, vegyeőnk be égy leétrafogot, majd ereő-
sebbek leszeőnk.)

(Radnót, Gömör megye.)

BODON JÓZSEFNÉ.

2.

Nyakigláb. Nagyületyű. Koszkorgyött. (Zsidónevek.) Mitér.
Ködmön J. Istenhoztáék. Birízd. Lábiczki. Kása Pesta. Csípös.
Szörmör. Szörös. Tusi. Bűrű. Újgazda (mert egy ideig testvérevel
lakott s csak később lett maga gazdája). Sipeki.

(Borsod m.)

PAMLÉNYI SÁNDOR.

Népdalok.

Eéldes anyaâm minek adott feérhe,
Minék adott engémét idégén legeénhé.
Egy keét szaâl, haârom szaâl,
Csalfa vaagy tee raózsaâm mécsaltaâl.

Eéldes anyaâm de jaó kend,
De jaó vizet hozott kend;
Maâszor is ilyet hozzeék.
Hogy a szieivem né faâjjeék.

(Radnót, Gömör m.)

BODON JÓZSEFNÉ.

F o n ó h á z i é n e k .

Elvesztettem zsebkendőmet, megver anyám érte,
Azt egy lyiány megtalálta, csolkot kíván érte.
Szabad pintek szabad ssombat szabad szapanozni
Szabad nékem valakinek egy pár csolkot adni.

(Tessmag, Hont m.)

GONDA BÉLA.

*) Mint a palócságnak közvetlen közelébe esőt ide vettük e noszvaji közleményt
bár nem tűnik ki belőle, palócos-e az ottani kiejtés. (Az ottani helynevek tévedésből kerültek
mult havi közleményeink közé 287—288. l.) — Tán arra nézve is adhatna fölvilágosítást a
t. közlő, vajjon mond-e a noszvaji nép köpör h. köpör-t (Kassai Szókönyve szerint II. 447.)
s nevezi-e farkascsengő fünek a Salamon pecsétjét (Convallaria polygonatum, u. o. IV. 265.).

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

IX. kötet.

1880. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

AZ „IS“ SZÓRENDI SZEREPE.

(Második mutatvány „A Magyar Kötőszók“ című pályamunkából.)

II.

4. A megengedő *is* helye.

A megengedő *is* rendesen szintén az egész gondolatot köti,*) mint az előbbi cikkben tárgyalt *is*, tehát itt is azt várják, hogy az egész megengedő mondatnak legvégén álljon. Akadunk is itt-ott egy-egy föltűnő példára, melyben hosszabb mondatnak végén áll s az ígétől *is* el van választva, pl. akármit *kenj* mi-reánk-*is* [= akármit *kenj* is mi reánk] Pázmányból NyK. XV:244; hogyha nagy Atilla *volna* az atyád *is*, mint mozdulna itten nem tudom csak szád *is* Gy. 90. És ma *is* hallhatunk és mondhatunk ilyeneket: ha tízszer *megtiltja* gazdád *is* megteszem; mert hiszen a mellékmondatra mutató névmással e mondást így egészíthetjük ki s így *is* van gondolva: ha tízszer *megtiltja* gazdád, *akkor is* megteszem. Azonban a nyelvszokás itt más szórendet fejlesztett, és föltűnő, hogy a megengedő *is* általában véve másképp helyezkedik el, mint a többi gondolatköti *is*. A mi a többinél legritkább eset (l. 24. végén), az a megengedő *is*-nél majdnem uralkodó nyelvszokás lett: a megengedő *is* rendesen közvetetlen a mondatzöm után, tehát az ige után következik, akár megengedő főmondatot, akár megengedő mellékmondatot (vagy bár relativ mondatot) kössön össze a többi oda

*) Ha eltekintünk azon esettől, mikor csak egy mondatrész fejezi ki a megengedést, a megengedett körülményt (l. 21:1); ilyenkor ugyanis fogalmat köt az *is*, tehát az ill. fogalom kifejezését követi, mint fönt.

gondolt lehetőséggel. Példák: hogy bátor ^{sem}mi pogány ellenség ne *jöjjön is* ránk Magy.; ámbár az élő nyelvek szüntelen *változnak is*, mindazáltal mindenikben találhatik valami állandó FMMinerva I:174 | akármely káros *legyen is* valamely fű, még is pénzre tudják fordítani Gv. p. p. 47; akármely rendbéliek *legyenek is* a hallgatók, Kiss J. | a kik szorgalmasan *keresik is* mindenütt, nem tudják megkapni | azt soha meg nem vallo ^{sem} neki, ha ^{sem} meg kellene is halmom Mik. m. 265; egyél, mert ha ^{sem} nem *eszel es*, meghalsz K. 355 | Több példát l. fönt 21:2) és 3), és Ny. VIII:163. — A „lett volna“-féle összetett igealakoknál rendesen a teljes igealak után következik az *is*: bár mylord *lehetett volna is* Angliában F. 235; ha *lett volna is*, eltemetém, elátkozám A. De megvan az a szórend is, mely a kötőszót a két ige szó közé helyezi (s e szerint igazítandó Joannovics korlátozó szabálya Ny. I:309): levágták volna, ha még annyi *lett is volna*, örségi párb. MNy. V:163; ha *eljött is volna*, nem láttam meg volna, „a nép tájszólásából“ idézi Imre S. Hib. szók b. 169. E második szórend, mint fönt láttuk (24:1), egyébféle mondatokban általános.

A megengedő *is*-nek az ígére következése régiebb irodalmunkban uralkodó nyelv szokás, és még ma is hazánknak legnagyobb részében fönnálló szabály, s azért nyelvészeink közül mindazok, a kik foglalkoztak e kérdéssel, e szabályt sérthetetlen törvény gyanánt mutatják be, s részben hevesen kikelnek ama „barbár“ irodalmi szokás ellen, mely újabb időben meglehetősen lábra kapott: hogy t. i. a megengedő *is*-t az ige előtt, a hangsúlyos névszó után helyezik el, valahányszor nem az ige van hangsúlyozva. *) Lássuk, igazuk van-e grammatikusainknak,

*) Tudtunkra a Debreczeni Grammatika az első, mely e tárgyat érinti (223. l.): „Mikor az *is* megengedő egybefoglalókhöz kívántatik, minéműek: *ha, hogyha, ámbár, noha, ha szinte* stb., akkor az öszvetett ígét meg nem szaggatja; hanem azoknak, mint az egyszereseknek utána tevődik, pl. *ha hozzá fogott is* az aratáshoz. Ezzel mindazáltal *még is* élni szoktunk. Ezekkel pedig *bár is, ha is* csak a feleleteinkben, és mikor több szó nem következik utánok“. — Czuczor-Fogarasi szót. III:123, az akadémiái MNy Rendszere 148. §-a nyomán ezt írják: „(Ha az *is*) a mondatot egészben véve köti össze más mondattal [NB. vedd össze itt nálunk az előbbi czikket!], ekkor rendszerént az ige után sorozzuk, mint mely a mondat sarkalata, s melyet a föntebbi oknál fogva nyomósítani kell [?!], pl. *nem bánom, ha életemet kockáztatok is*. Igen sokan hibáznak e szabály ellen, irván: *nem bánom, ha véretem is veszik*, e b. *nem bánom, ha véretem veszik is*; mert az előbbi mondatnak csak akkor van értelme, ha a mondat súly az *is*-t megelőző

mikor ez ellen kikelnek. Először is ki kell mondanunk, hogy ők nem vették tekintetbe a nyelvnek tényeit, hanem csak saját egyéni nyelvérzékükre és saját vidékük nyelv szokására támaszkodva ítéltek a dolog felől; az egyéni nyelvérzékre! — hogy mire vezet az, ha a nyelvbeli jelenségek megértésében s megítélésében pusztán erre támaszkodik az ember: annak részint szomorú, részint mulatságos példáit alkalmunk volt látni csak a legközelebbi években is. — Igenis: a megengedő *is*-nek a hangsúlyos névszó után való elhelyezése egyes példákban már régibb irodalmunkban is föltalálható, de mai napság, legalább is egyes nyelvterületeken, el van terjedve hazánknak keleti szélétől nyugati széléig! Lássunk tényeket. A Kazinczy codex írója egy helyen (170) így szól: még *ha a törvénynek valamely részeis nekünk engedné*, miénkké ne tegyük. Egy 1552-ki, magyarosan írt sárvári levélben már ezt találjuk: kert jó módon vagyon, *ha még kiralys jönne be*, mondaná hogy bizon jól vagyon Lev. I. 97. Pázmánynál *) olvassuk: eloszla a néhány száz könyvecske, hogy immár *a kik szorgalmatosan is keresik*, nem kaphatnak vala (idézi Imre S. Hibás szók b. 169). Zrinyi nagy költeménye I. énekében (5. vsz.) így szól: kiért élt szent lelke, *ha teste meg is holt*; és átdolgozásában Greguss sem ütközik meg e helyben, nem is bántja, pedig mi könnyű lett volna ezzé változtatni: habár teste megholt. T. J., talán Teleki József gróf, az 1818-ki TGYűjteményben X:85 így ír: ha ezen grammatika várakozásunknak *nem is felelt meg*... azért azt koránt sem akarja a vizsgáló minden jó tulajdonságitól megfosztani. Horvát Ádám 1815-ben (Jutalomfeleletek a magyar nyelvről

szóra esik, t. i. ha azt akarnám mondani, hogy egyebemen kívül még „véretem is” veszik”. — Ugyanezt a fölfogást és megrovást olvassuk Szvorényi nyelvtanában 393. §, I h á s z nyelvtanában 221. § végén, és Joannovicsnál Ny. I:305. — De leghevesebben „hadakozik” (l. Ny. VIII:160, ut. sor) ez irodalmi „kakuktojás” ellen, mint ő nevezi, Király Pál Ny. VIII „Is” cz. cikkében. L. különösen 161. l. Idéz egy csapat „hibás” irodalmi példát, s egy rakás „helyeset” a jobb írókból, és (163) így folytatja: „Az, hogy csak a megbízhatóbb nevek alatt kerestem példáimat teljességgel nem azt jelenti, mintha másoknál ellenkező példákat is találhatnánk. Nem, még pedig annyira nem, hogy legalább én sehol, a legobscurusabb codexben sem találtam soha a megrótt mondatoknak egyetlen párját sem, sőt azt hiszem, hogy 1818-at megelőzőleg a r a n y é r t sem találhatna olyasmit senki”. Keressetek és találni fogtok! Mint a következőkből látni való, mégis csak sikerült „aranyokért” találnunk ilyen példákat.

*) Ő tőle már fönt e cikknek elején idéztünk egy eltérő szórendű mondatot.

I:46) e szórendet már mint fönnálló erdélyi nyelv-szokást említi, bár részéről rosszalja: „Nemzeti idiotismus ellen való elhelyeztetés: *ha kegyelmében is vagy*on“. S mint erdélyi nyelvszokást egyéb forrásokban is megtaláljuk. Így a MNy. V:163 olvasható örségi párbeszédnek ez a mondata „levágták volna bizony, ha még annyi lett is volna“ háromszéki fordításban NyK. III:14 így hangzik: „azt bizon levagdalták volna, *akarmennyi és lett volna* (vagy szokottabbúl: *akarmennyi és legyen*“.) Így olvassuk az erdélyi Brassainál, kitől ellensége sem tagadhatná meg az ép magyaros nyelvérzékét: de ha szinte mind azok a nehézségek *nem is volnának*, távolabbi okokat keresni balgaság**) (Népt. Lapja IX:445; de 446 már így ír: ha szinte a hibákat *nem követte volna is* el, nyelvtana hiányos volna). Így a szintén erdélyi Gyulainál: [visszakéri] a szerelmet, bárha érte *ezer kín is szaggatná szét* (költ. 124); ha *igazán is festenének* s nem hazudnának soha sem, [de] a költő fia nemzetének, a rosszat nem mind írja le, o. 159. És Szász Károlynál: „Rejteke homályát fény nem űzi széllyel. *S mikor szét is űzi*, — bár ne űzte volna! — piros fáklya közelg“ Álm. 147; ugyanaz írja Ny. I:358: *még ha hiba is volna* prózában, ... semmi esetre nem volna hiba versben. Ugyancsak Szász K. (o. 357), midőn Joannovics megrója e verssort; „*Bárha könnyben is fürödtünk*“, fölkiált: Pedig ha ez is hiba, akkor csakugyan bajos lesz verset írni ezután. S éppen kapóra jön Arany János tanúsága a Toldi Szerelme glossariumában. A TSz. III:9. vszakában ez van:

„Arra felé Miklós fékét kanyarítja,

Tudja már a Pejko, *ha nem is tanítja*“; s ehhez a glossarium is címe alatt ezt a megjegyzést csatolja: „nem németes, hanem erdélyies“! De megvan e szórend, ha jól értesültünk, Biharmegyében is. Megvan továbbá nagyon elterjedve Csongrád és Bács megyékben. És Dunán túl a *ha el is ment, ha véremet is veszik*-féle elrendezés majdnem oly általános, mint a *ha elment is*-féle. Van

*) Ép ilyenek ezek a Ny. VIII:157 megróttak: bármennyire is mutatkozzék ezen kérdésekből is; bármely ok is legyen az; bármennyire is tiszteljük másoknak eltérő nézetét; bármennyire is fájlalja vki.

**) Ilyenek e Királytól megróttak: ha nem is volna oly fényesen kiállítva, ha nem is adnák oly olcsó áron, és ha nem felelne is meg annyira földadatának.

vége egy eset, melyben az egész ország nyelv-szokása szükségképpen elválasztja a megengedő *is*-t az ígétől: ha t. i. a megengedés az *akár* és *bár* szókkal összetett névmásokkal van kifejezve s e hangsúlyos névmások az ige után következnek. Joannovics Ny. I:308 azt mondja, hogy a „bárki, akármerre“-féle mondatokban is az *is*-t „az ige után tesszük; kivéve, ha az ige megelőzi ez alakokat; pl. *tekints bármerre is*, ugyanezt fogod tapasztalni; *mondhatsz nekem akármit is*, Tamás vagyok benne“. Azonban, ha elül állanak is ezek a névmások, országszerte alkalmazzák az „*akármerre tekints is*“ mellett az „*akármerre is tekints*“-féle szórendet. S alkalmazhatják annnyival inkább, mert itt az *is*-sel való kiemelés nem annyira az egész gondolatot, mint a névmásos kifejezést illeti, tehát csak az egyik mondatrészt, szóval itt azzal az esettel van dolgunk, melyet főt az 1. cikknek 1. pontjában tárgyaltunk. *) Az ilyen mondatok, melyekben kezdettől fogva mind a két szórendnek megvolt a jogosultsága, közre is működhettek aztán arra nézve, hogy némely vidékek az itt tárgyalt másodikféle szórendet is fölkapták amaz első mellett. — Legvégül, bármennyire is egyetértenek a főt idézett nyelvészek kárhóztató ítéletükben, a bizonyító tények sorába merjük állítani magát azt a körülményt is, hogy újabb irodalmunkban oly annyira elterjedt e szórend. E szórend ép úgy a közbeszédből, az élő és fejlődő népnyelvből hatolt be az irodalmiba, mint pl. a régibb *-jok* helyett a *-juk* *-jük* személyragok, melyek ellen szintén alaptalanul heveskedik egynémely nyelvészünk; s innen van, hogy nem csak egy-két ember, hanem számos írónk él vele, még pedig a magyarosabb írók közül is. Például: *ha föl is tesszük egy ősnyelv létezését*, Csengery PN. 1855; a luzitánnal oly tengert keressen, honnan — *ha tán itt meg is menekülnek* — ép haddal, életben ki nem kerülnek, Greguss Gy. Luz. 30; *ha egy pillantásra el is ragadta a szenvedély*, Pulszky; *hátha meg is jött volna*, ki tudja nem ülné-e ő is... pusztá lakában, Györy V. HSzemle I:158; *ha több rokon nyelv nem is szolgált* támogató adatokat,

*) Hasonló két lehetőség van a csak-os megengedő mondatokban (l. ilyen csak-os kifejezéseket 21:1); p. „nem leleték senki, hogy ki ő rajta keserülne és Jézusnak csak egy pohár vijet adna-es“ Érs. pass. ed. Toldy 186, vagy pedig: nem leleték senki, a ki csak egy pohár vijet is adna.

vagy mi több, *ha tanúskodása homlokegyenest ellenkezik is* a földerített tényekkel, de... Szarvas G. MIgeid. XIV; *ha néha-néha futólag itélve kétségbe is vonjuk* egyik-másik közmondás csálhatatlanságát u. a. Ny. II:395.

Ha valami irodalmi szót vagy szerkezetet mint hibát, mint barbarizmust elítélünk, tisztán kell látnunk azt a körülményt, mely okot és alkalmat adott a hiba elkövetésére. Az irodalmi kocsintásnak háromféle oka lehet: 1) *Hibás okoskodás*. Ilyen hibás okoskodás volt p. mikor nyelvújítóink a *kádár*, *pohárnok*-féle kölcsönvételeket magyar szóképzésnek tartották, s mintájukra használatba vettek egy sereg *-ár -ér és -nok -nök* képzőkkel képezett új szót: *hordár, tűzér, szónok, védnök* stb. Ilyen hibás okoskodás nem szülhette a *ha el is megý*-féle szórendet, mert ezt nem egyes író ajánlotta használatra, hanem számos író szántsándék nélkül, egészen öntudatlanul él vele. — 2) *Pongyolaság*, mely többnyire egy-egy látszatos, de valóban nem találó analógiát követ. Az ilyen pongyolaság csak egyes íróra, s annak is csak egyes helyeire szorítkozik, és nem szolgálhat magyarázatul itt, a hol annyira elterjedt vagy legalább terjedő irodalmi szokással állunk szemben. — 3) *Idegen nyelv utánzása*, tehát *idegen-szerűség*, s a fönt idézettek közül Király Pál az itt tárgyalt szórendet habozás nélkül a német *wenn auch, so auch*-féle szerkezet szolgálai utánzásának mondja, — habozás nélkül, mint minden ember, a ki csak egy oldalra néz s nem elég körültekintő, hogy észrevenné az egyéb oldalakon fölmerülő akadályokat, s így elveti a súlykot meggondolatlanul és ártatlant sujt, a hol bűnöst sejt. Könnyű bebizonyítanunk, hogy itt *német hatással nincs dolgunk*, mert a német nyelv, ha ez esetben hatott volna íróink magyarságára, egészen más szórendre adott volna alkalmat. Megrótt íróink az *is*-t mindig a hangsúlyos szó után helyezik el, a német mondatban ellenben rendszerint megelőzi az *auch* a hangsúlyos szót, vagy közvetlenül vagy plane közvetve. a) Lássuk először is azt az esetet, mikor az ígén van a hangsúly: *wenn der rächer auch käme, ich fürcht' ihn nicht; wenn auch die welt darüber lacht*. Ezek szolgálai fordításban így hangzanának: *ha a boszúló is jönne, én*

nem félek tőle; *ha is a világ rajta nevet*, vagy *ha a világ is rajta nevet*, vagy *ha a világ is nevet rajta*, ne törődjél vele. És van-e ama kárhoztatott magyar írók közt csak egy is, a kinél ilyesmit olvashatnánk? van-e egy is, a ki ha hangsúlyos az ige, ne tenné közvetetlen utána az *is*-t? Mindenki, még a legobszkúrusabb író is így fordítaná az idézett német mondatokat: *ha a boszúló jönne is*; *ha a világ nevet is rajta*. — b) Ha névszó van hangsúlyozva, azt is megelőzi a német *auch*: *wenn er auch nicht kommen sollte*; *wenn man dich auch mit einer welt belohnt*; *wenn die welt auch zu grunde geht*, vagy *wenn auch die welt zu grunde geht*; *wenn auch die welt zu grunde geht*. Szolgai fordításban: *ha is nem jönne*; *ha (téged) is egy világgal jutalmaznának meg*; *ha a világ is tönkre menne*, vagy *ha is a világ tönkre menne*; *ha is a világ menne tönkre*.*) Hol van az a „német lelkű” író, a ki így írna magyarul? Azok az elitelt írók bizon egészen másképp fordítanak ezeket: *ha nem jönne is*, vagy *ha nem is jönne*; *ha egy világgal jutalmaznának is meg*, vagy *ha egy világgal is jutalmaznának meg* stb. — Tehát az idegenszerűség vádja elhamarkodott vád, s e vádat részint a nyelvtények tekintetbe-nem-vétele szülte — ezt már láttuk; részint meg az elhamarkodott, egyoldalú teoriázás — ezt most akarjuk kifejteni.

Először is azt hitték némelyek,**) hogy az *is* csakis a megengedés esetében kapcsol teljes gondolatokat, egyébkor mindig csak egyes fogalmakat, mondatrészeket,***) s ebből az elvből kiindulva erre a következtetésre jutottak: „*ha véretem is veszik*, ennek csak akkor van értelme, ha azt

*) Kapnikbányáról közöl egy ilyen szórendű mondatot is LőrinczK. NyK. II.370: „Szórend elleni botlások ezek: *há is nagy vagy, mégse nem félek tőled*”. Ez ott is alig lesz használatos kifejezés mód, s a közlő tán csak egyszer hallotta magyarul nem jól tudó embertől. (LőrinczK. tagadja e szórendnek székely voltát Ny. I:361. NB. v. ö. Joannovics fejtegetését e *ha-is*-ről Ny. I:307.). Azonban bizon irt ilyeneket a Bécsi és Müncheneri codexek írója is, ki talán azt se tudta, mi fán terem a német nyelv, s e helyeken ép oly kevésbé utánozza a latin szórendet szolgailag: nem teszen tisztet, *kít ha es teend*, idegenek eszik meg ötet B. 191 (*quod et si fecerit Hos. VIII:7*); *hogy ki es vet egyembe örüljön* és egyéb ki arat M. 175 (*ut et qui seminat simul gaudeat et qui metit*).

**) A fönt jegyzetben idézetek közül CzF., Szvorényi, Ihász.

***) Brassai meg éppen azt vitatja egy helyt, hogy az *is* soha sem tartozik egész mondatához, hanem csak a mondatnak vagy egy vagy más tagjához; Paralcipomena kai Diorthumena 76—77.

akarnám mondani, hogy *egyebemen kívül még véremet is* veszik“. Csak egy kis *el* szócskát tegyünk hozzá, s azonnal más színben tűnik föl a dolog: ha azt mondom, hogy *ha véremet is veszik el*, jelenthet ez is annyit, hogy „egyebemen kívül még véremet is“? hisz akkor így kell mondanom: *ha véremet is elveszik!* — Kifejtettük már itt a 17. és a 24. cikkben, hogy az *is* nagyon sokszor kapcsol össze egész gondolatokat, ha nincs is szó megengedésről. Vegyük pl. ezt a két gondolatot: *megbánta tettét + bocsánatot kért*. Ha ezeket mint egyenrangú gondolatokat összekötjük az *is* kötőszóval, a kapcsolat ilyen lesz: *megbánta tettét (vagy meg is bánta tettét), bocsánatot is kért*. Az utóbbi mondat tehát nem annyit tesz, hogy mást is kért és bocsánatot is kért, hanem annyit, hogy (sit venia verbo) *bocsánatot-kért is* azonfölül, hogy megbánta tettét. Vegyük most ezeket a gondolatokat: *meg is bánta tettét, bocsánatot is kért, de nem felejtettem el a történeteket*. A két első nyilván megengedés a harmadik mondathoz viszonyítva, — és íme: az *is* nem áll az íge után. Fejezzük bár ki megengedő kötőszókkal a megengedést, azért mondataink különben változatlanul maradhatnak: *bár meg is bánta tettét, bár bocsánatot is kért, de nem felejtettem el a történeteket*; vagy: *ha meg is bánta tettét, ha bocsánatot is kért, de...* Minthogy pedig a megengedés esetében (mint a 21. cikkben láttuk) az *is*-sel kapcsolt fogalmak közül rendesen csak ez egyik, a viszonyok szerint fontosabbik van kiteve, példánkából ilyen megengedés válik: *bár meg is bánta tettét, de nem feledhetem el a történeteket*; vagy: *ha bocsánatot is kért tőlem, de...* — Látjuk, hogy a nyelvünkbeli egyéb *is*-es mondatok hasonlósága egészen tiszta, törvényes alapot nyújtott arra, hogy a tőlünk védelmezett szórend az országnak nagy területein és innen legújabb irodalmunkban is lassanként befészkelte magát a megengedő mondatokba is.*)

*) Előmozdíthatták ezt egyéb körülmények is. Így az „akármely, bárki“-féle mondatoknál főnnálló kettős lehetőség, melyet fönt láttunk. Így az ígétlen mondatok, pl. (nem mehetek el veled :) *ha nem is, elvégzem én úgy is*; (én most elmegyek ám :) *ha el is, de haza jössz estére*. Ilyenekből átszarmazhatott a „nem is“, „el is“ az ígés mondatokba is: *ha nem is jöhetsz*; *ha el is mész*. (Még jókor érünk, *ha nem misére-is*, legalább a vecsérnyére, közm. Máriafi Frazcol. 141, azaz: *ha nem misére [érünk] is*; csakugyan boldogok lettek, *ha nem ezen is*, de legalább a más világon Jók. vadon v. 160; — de lehet így is: *ha nem is*

Király Pál azzal hiszi a kérdést legegyszerűbben s legvilágosabban elintézettnak, hogy élesen megkülönbözteti s elválasztja egymástól a „*kapcsoló*” *is*-t s a „*kiemelő*” *is*-t. Nekünk immár erre nincs miért szót vesztegetnünk, mert láttuk,*) hogy voltaképpen mindig kapcsoló kötőszó az *is*, és a kiemelő s a megengedő *is* csak alsóbb fajai, különös alkalmazásai a kapcsolónak. E szerint Király P. önmaga alatt vágja a fát, midőn azt mondja fönt idézett vádbeszéde végén, hogy „a kapcsoló *is* a mellékmondatokban is a szerint sorakozik, mint a független mondatokban”.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVEMLÉK-TANULMÁNYOK.

VI. Hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexben.

Kimutattuk az előbbieken azon hosszú magánhangzós adatokat, melyek a szótókben birják ez érdekes hangalakjukat; nem csekélyebb fontosságúak ezeknél azon egyes esetek sem, hol a hosszúság a viszonyító és módosító elemekben, a ragokban és képzőkben nyilatkozik. Látván azt, hogy mily gyakori a szóknak első rendű elemeiben, a tőszótagokban is az erősebb összevonás, s ennek átmeneti foka, a pótlónyújtásos alak, könnyen elgondolhatjuk, hogy az efféle fejlődésnek még inkább nyilhatik tere a másodrendű módosító szórészekben. Mert hiszen mi is volna más a képző és a rag, mint egy önállóságát veszített szó, mely eredeti értelmétől, hangsúlyától megválva, előbb mint összetétel, később mint teljesen alárendelt szórész sorakozik a tő mellé s így rendkívül alkalmassá vált az összevonásra, egy hangig, egy hangárnyéklatig való folytatkozásra. Képzők,

misére, azaz: *ha nem [érünk] is misére*; a költeményt, *ha az nem is egyéb*, mint magas széptevés, ... kedvelte, Vajda J. új. k. 48; — sőt most ez utóbbi elrendezés szokottabb. E szerint igazítandó helyre, a mit Joannovics mond Ny. I:306 az ilyen tagadó mondatok szórendjéről.) Ide tartoznak az igétlen közbeszurások is, melyekről Joann is említést tesz o. 308; pl. mihelyt én — *akár csak egy lépéssel is* — valóban előbbre haladok, meg vagyok elégedve; mint egy szülőnek gyermekei, bármily különbözők is, nem ritkán egy ösvényen járnak, Szarvas G. Míg. VII. — Igétlen mondatokban az *is* még a megengedő kötőszavak mellé is kerülhet: „Ezt se teszem, *bár is*, magamért” A. III:383, azaz *bár [teszem] is*; Anikót elsodrá a vágy *is*, az ár *is*, csak visszakialtott: „Bencze, gyerünk, *bár is*!” A. TSz. XI:44. „Nagy pazarló. — (Válaszolólág:) *Ha is, ha is*; jó ember ő azért mégis” Joann. Ny. I:307; kiegészítve így volna: *ha pazarló [van] is*. V. ö. e cikknek második jegyzetében a Debr. Gramm.-ból való idézetet.

*) A pályamunkának 20. cikkében.

testes alakok rejlenek egyes hangszínekben, magas- és mély-, nyílt- és zárt hangúságban, a hosszúság és rövidségben, sőt még tovább menve, minden különösebb jelet nélkül való hangzóban is, ha állandó, azaz nem tűnik el a képző és rag előtt, mint ez pl. a momentán *-m* és *-l* képzőknél, a causativ igékben történik. A dolgok ily állása mellett jelentős minden adat, mely a magyar szóképzéshez és ragozáshoz szól és még azon esetre is eléggé értékes a vele való foglalkozásra, ha netán első pillanatra nem is látszanék valószínűnek, a mennyiben — mint codexünk több adatánál tapasztaljuk — analogiák tekintetében cserben hagynak a mai élő nyelvjárások tanulságai; nyomósak lehetnek ezek is nyelvünk történetére nézve, mert a rokon nyelvek összehasonlításának álláspontjából igazolhatók s részben valóságos követelmények.

A képzésekről szólva, első rendben s különösebben az igei képzésekről, mindjárt a legjelentékenyebb frequentativ képzőknek megjelöljük érdekes alakulásait codexeinkben. Ilyen sajátságos példák az ugor *-l* frequentativ képzőre: *feleel* 231, 233, *visél* 77, továbbá *e* névszó: *kegélmes* 81, melynek alapszava a HB. *kegiggen* adata szerint szintén ige. Az ugor *-nd* frequentativ képző alakul hosszú hangzóval ez igékben: *tamaad* 221, *scenweed* 69, 223, (3). Végre egy harmadik ugor *-ng* frequentativ képző ebben: *hortyoog* 230. Az első rendbeli adatokat mai megfelelő alakjuk dialektikus mellékváltozatának tekinthetjük, vagy akár eredetibb, teljesebb másuknak. A másik két képző előtt lévő hosszúságot az orrhang beolvadása magyarázza meg, mely mint már többször is hivatkoztunk rá, igen alkalmas a megnyújtásra.

A momentán képzésekre nézve tanulságos adat: *yzaam-* 225, mert azon érdekes tényre vet világot, hogy a momentan *-m* képző, mely a magyarban nyilatkozik, nem teljes megfelelője az ugor *-m* momentánnak, hanem egy valamivel bővebb képzésnek. Feltűnő tény ugyanis, hogy *e* képző előtt sohasem tűnhetik el a szótő véghangzója, még akkor sem, ha az ezzel támadható mássalhangzó-csoport kedvelt alakulás volna a magyarban, pl. *félemik*, *nyilamik*, *kéremés* v. ö. *halom*, *halmot*; *köröm*, *körmöt*. Ez csak abban lelheti magyarázatát, hogy *e* hangzó

eredetileg hosszú volt, mely megrövidült ugyan az idők folyamán, de éppen állandóságában tartotta fenn nyomát eredeti hosszú voltának. Hozzá járul ehhez azon körülmény is, hogy a magyar *m* rendesen ugor *-lm*-nek felel meg, míg az ugor *m* a magyarban *v* hangon keresztül fejlődik, minélfogva a tárgyalásban levő momentán képző egy eredetibb *-lm* alakra vezethető vissza. Tisztábban tűnik elő e fejlődés efféle maig is élő hosszú hangzós képzésekben; *csillámlík, villámlík, bocsánat, siránkozik*, de hogy tulajdonképpen minden ily képzés hosszú hangzós eredetileg, az összehasonlító hangtan bizonyítékán kívül codexünk adata is erősíti. — Ugyanígy alakul hosszú hangzóval egy másik momentán képzés is az ugor *-t* e példákban: *zerét* 81, 217, (4) *yaygaat* 229, *halgaat* 74, 75, mi nem tűnhetik fel különösnek, ha nem tudjuk, hogy rokon nyelveinkben e képzés igen sokszor csak egy másik társaságában, pl. *-kt -xt, -ht, -nt* csoportokban fordul elő, s hogy a magyarban is közönséges a *hajít, köszönt, nyomint, bocsát*-féle képzés, melynek előrésze mindenütt olyan, hogy alkalmas egy hosszú hangzó alakítására. Egy harmadik momentán képzés, a *-p* van hosszúsággal ez esetben: *terdépél* 80, mi ugyan nehezen magyarázható ki, de egykori létezése még sem látszik egészen valószínűtlennek, ha meggondoljuk, hogy az efféle képzésekben: *állapik, csillapodik, ülepszik*, a tö véghangzója megmarad, noha az összejöhető mássalhangzó-csoport nem olyan, mely a magyar nyelv természetével ellenkeznék.

Kiváló figyelmet érdemlők a műveltető képzésnek hosszú hangzós adatai: *elthees* 54, *kenzaassa* 230, *tartoztaat* 236, *vereet* 217, *rezeelteeth* 220. Budenz, kinek „Magyar-ugor összehasonlító nyelvtan“ cz. könyomatban kiadott alapvető munkájából merítjük majdnem összes bizonyítékát adatainknak, ő hozta fel egyik előadásán azon véleményét, hogy a magyar causativ *-t* képzés nem pusztán az ugor *-t* képző képviselője, hanem valamivel többet rejt magában, egy *-j* képzőelemet is, mely a cseremis *kt*, a mordvin *ft*, finn és lapp *-tt*, magyar *-ít* (pl. *állít szállít*)-féle causativ képzésekben is fellelhető, mutatis mutandis. Erre látszik mutatni a tőnek el nem tűnhető nyílt véghangzója, v. ö. *veret, irat* és *vert, irt*, mely csak egy

eredetibb gutturalis jellemű hosszúságnak lehet maradványa. Codexünk adatai feltevésének igazságát bizonyítják. Ugyancsak ő mondotta a szenvedő képzésről, hogy ez csak egy különösebb használatra lefoglalt momentán képzés, a *-t*-féle, melyről az imént tapasztaltuk, hogy hosszú előhangzóval jelentkezik a régi nyelvben és csakugyan codexünk több adatot mutat fel, hol a passivum hosszú hangzós, ilyenek: *birtaassek* 223, *erteetik* 217, *kezerőtteetőth* 223, *kótőzteessenek* 228, *leleteetnek* 221, (2) *zwlétes* 72, 74, (3).

A denominativ képzést illetőleg is találunk két érdekes adatot: *egétembe* 79 és *rezzeelteeth* 220. Az első ama feltevésünket bizonyítja, melyet a Kazinczy codex *egyetteembe*-féle alakjának tárgyalásánál jelentettünk ki, hogy t. i. egy *-jt*-féle denominativ képzéssel van itt dolgunk, mely egyrésztől alkalmas volt a hosszú mássalhangzó alakításra, másrésztől az előtte álló hangzó megnyujtására is, melyből rövidülés folytán a mai köznyelvi alak keletkezhetett. De mi fogja a második adat hosszúságát igazolni? Nem hivatkozhatunk a denominativ *-l* ugor *-d* képzőre, mert ez mindenütt magánosan, minden társhang nélkül jelenik meg, nincs is állandó hangzója mert az effélékben: *bajlódik, kinlódik*, kiesik a *tő* véghangzója. Itt a hosszúság okát másban kell keresnünk, mire nézve kísértsük meg a *rész* szó etimológiáját meghatározni. Van egy ugor *rəgə* *rəgə*: frangere, secare jelentésű igeigyök, melynek magyar másai: *rovo*, *ro-nt*, *ro-mlik*, a felhangyak közül: *re-mék*: fragmen, *rövid*, székely *rövebb* (igei alapjára nézve v. ő. székely *rövitteni* e h. *rövejtteni*, osztyák *ravi*: klein stossen). Ez képezheti iövé a *rész* szónak is úgy, hogy ez egy képzővesztett névszói alakja az említett ige gyakoriójának, ép úgy, mint pl. *halász*, *vadász* e h. *halászó*, *vadászó*. Az elveszett képző nyilván a nomen verbale *j* lehetett, mely többnyire egy rövid véghangzóban nyilatkozik, pl. *kószá*, *csusza*, *tele* e h. *kószaj*, *csuszaj*, *telej*. A jelentésre nézve nincsen semmi nehézség, mert a *rész* neve többnyire a vágást jelentő igeinek származéka, pl. török: *kesik*: darab, rész innen: *kes-* vágni, abban sem ütközhetünk meg, hogy a nomen agentis képzője ez esetben mint nomen acti használtatik, mert ez közönséges tüne-

mény nyelveinkben. Codexünk hosszú hangzós alakja e szerint ezen eredetileg megvolt névképző nyomát tartotta fenn a denominativ továbbképzésben.

Áttérve a főnévi képzésekre, különösen kiemelendő az *at* *et*-féle nomen verbale képző, mely itt többször jelenik meg hosszú hangzóval, mint *élet* (élet) 76, *zerzeet* 215, *nemzeeth* 215, *illeet* 220, *zerétét* 81, *yeloneet* 218 s ezeken kívül még hússzor. Tudjuk, hogy ezekben a *-t* nem névképző, hanem momentán ige képző, mely mellől az értéket adó képzőhang elveszett v. ö. HB. *kinzotv*, *ildetv*, KT. *kezdetv*. A momentán *-t* képzőről pedig már két ízben láttuk, hogy eredetileg hosszú hangzónak kellett megelőznie. Az ily hosszú hangzós képzésre mai nyelvünkben is lelünk analógiákat, ilyenek: *rovát-k*, *fuját*, *szakadát* erdő Egyh. L. 1867. 499. ? *Nyomát* (helységnév) v. ö. *Nyomás* szintén helynév Szentes mellett. Tudvalevőleg a mult idő *-tt* képzője szintén nem egyéb, mint a nomen verbale s csakugyan ez is hosszú hangzós ez adatokban: *iegzeeteek* 217, *yzleet* 218 — A *-mény* nomen verbale szintén hosszú hangzóval jelenik meg e példában: *teteemeny* 224. Ez onnan van, hogy benne az *m* csak momentán képző, melynek hosszú hangzóját már fentebb magyaráztuk. — Az *l* nomen verbale még a *-tal* *-tel*-féle képző-összetételben is hosszú hangzóval jelenik meg ez adatokban: *téteel* 225 (3), *eteel* 218. V. ö. *fondál*, *kötél*, *födél* stb. — Ugyanígy az ugor *d* nomen verbale képző másik hangalakulása a *-z* e példában *igaaaz* 223, melynek hosszúságát képzési párja a *nehéz* igazolja. Hogy e szók csakugyan igei alapúak v. ö. finn *oikea* e h. *oigeda* és *läylentele*, melyekből egy *oige* és *lär* ige tö válik ki.

A többi névszóképzők közül feltűnik a fokképzőt megelőző hang hosszúsága ezekben: *kisseebb* 228, 222, *meeleeb* 238, *zeeb* 224. Tudjuk, hogy e képzőnek ugor alakja *-mb*, mely ép úgy alakult ezekben, mint az *egyéb* szóban. Az orrhang beolvadása magyarázza meg a következő érdekes adatokat is: *kylenczeed* 219, *négeed* 225, melyeknek képzője egy ugor *-nd*-nek felel meg.

Az *os* *es* végű nomen possessoris szintén tekintélyes számmal található hosszú hangzóval: *lelkés* 62, *scelés* 62, *nedvees* 219, *nyertees* 235, *órómeest* 223, *hazaas* 233,

magaas 84 s még 25 ily példában. E képzőnek ugor alakja *-ks*, mely *-js* alakon át fejlődve, mind a magánhangzó, mind a mássalhangzó megnyújtására alkalmas lehetett. Ugy látszik, az élő nyelvjárásokban is vannak analogiák ez esetre, legalább a Ny. IX. 39 közli ez udvarhelyi adatot *grüingyhátás*. Valószínűleg ugyane képzés fordul elő e példákban is: *hazaassag* 233, *zúzeesség* 222, 224, *feleesség* 233.

Meglepő jelenség, hogy a többesszámú *-k* képző is codexeink terjedelméhez aránylag igen nagy számmal mutat fel hosszú hangzót maga előtt, így: *vadaak* 61, *'érék* (erek) 70, *holtaak* 219, *zuzeek* 215, *dolgook* 222, *azook* 228, *gondolatook* 224, *zeepóók* 228 s még vagy 28 esetben. Miben kell ennek okát keresnünk? Ismeretes, hogy még elég korán, talán az ugor nyelvek egysége korában oszlott szét a többes *d* képző két keményült alakra, *t* és *k*-ra, melyek együtt és külön érvényesíték értéküket a különféle nyelvekben. Ezenkívül még egy ugarságszerte elterjedt *j* (*g*) duális képzőnek is kimutathatók nyomai, melynek eredeti jellemét leghívebben a vogul-osztjákban látjuk megőrizve, míg a többi nyelvekben elhomályosodott értékével csak mint a többes társképzője használatos, pl. a magyarban is: *botjaim*, *botjaid* stb. Kérdés ezek után mit tartunk a magyar *<ak*, *<ek*, *<ok*, *<ök* képzésről, vajon tisztán egyazon természetű-e ez, pl. a lapp *-k* többesével, vagy kell-e valamivel többet látnunk benne? Nem lehet az, hogy a 'magyar *-k* pusztán az ugor *-d*-nek feleljen meg, mert ez csak *l*-vé (és *z*-vé) válhatik nyelvünkben épen úgy, mint az osztjákban, hol pl. *kös*: csillag, *kösl*: csillagok, vagy mint egy másik magyar képzésben, az effélében: *házaim*, *házaid* e h. **házaim*, **házalim*, **házalim*. Egy másik, jelesül járulék mássalhangzói determináló vagy akár kettős számú (*g*, *j*) elemnek kellett hozzájárulni, hogy a különös hangváltozás megtörténhetett, s ennek elenyészte nagyon természetesen vonta maga után a tö véghangzó-jának megnyúlását. Erősíti e véleményünket a többesképző hangzójának állandósága is, mert e körülmény, mint többször láttuk, jelentős a hosszúság kérdésében. V. ö. még: *kutak*, *urak*, *tüzek*, *tölgyek*, *füvek*, *lovak*, melyekben az aránylag nyílt hangzó csak egy beolvadt mássalhangzói elemnek lehet eredménye. Nyomós bizonyíték az is, hogy a tö vég-

hangzója a többesképzésnél s a tárgyragnál mindig azonos, a mennyiben ez utóbbiról, mint látni fogjuk, szintén állíthatjuk, hogy hosszú hangzó előzte meg eredetileg.

De nem csak a szóképzés az, mely a Peer és Sándor codexeket tanulságossá teszi; fontosak adatai a szóragozásra nézve is. Különösen a személyragozás-beliék hívják fel első rendben figyelmünket, minthogy a járulék mássalhangzó teóriáját erősítik meg, mely szerint a tőhöz járuló személyragokat egy nyomatékosító *n* hangnak kellett megelőznie, ugyanannak mely tisztán látható a többes 1. és 3. személy *unk*, *nak* végzeteiben s kimutatható minden rokon nyelv ragozásában. Az *n* elenyésztével, mint ismételve láttuk, nagyon természetesen jár a magánhangzó megnyúlása s valóban ezt tapasztaljuk a következő példákban is: a) az első személyre: *elétém* 76, *nepeem* 221, *vélém* 80, *erteem* 234, *éngém* 80, 81 (4); b) a második személyre: *utannaad* 17, *tegéd* 72, 77 (4), igék részéről: *erceed* (értsed) 216, 233, *tyztöllyeed* 228, többes számban: *zyweetók* 221 (4), *veleetók* 227. A második személyű tárgyra utaló *-lak* rag is hosszú hangzós ezekben: *kerdőzleek* 221, *latlaak* 221 (4), mi szintén természetes, ha tudjuk, hogy ez összetett rag, melynek előrésze az ugor *d*-nek megfelelő magyar *l* 2. személyrag, utórésze pedig azon *k*, mely pl. ezekben látható: *várok*, *kérek*, s mely tudvalevőleg *-mk* helyett való.

A harmadik személy magyar alakja *-j*, *-jz* (*kertje*, *ruhája*) a tövéghangzójával szintén képes egy hosszú hangzó előállítására (*házá-t háza*), mely azonban a ragtalan esetben megrövidül. Codexeink még a nominativusban is megtartják a hosszú hangzót, mint: *előttee* 58, 62, *eszkőzé* 66, *érdemé* 68, *yegyesé* 76, *kézé* 70, *knlwlé* 70, *lelkee* 54, *scémé* 65, *testé* 73, *vélé* 54, s ezeken kívül még 19 példában. Ugyanilyen eredeti hosszúság van megőrizve a harmadik személyű tárgyra vonatkozó múlt idejű alakokban; *kétőztetté* 64 (2), *megtórthee* 238, *zerettee* 223, v. ö. *várta* e h. **vártajá*.

Ugyanilyen összevonás fordul elő az elbeszélő és feltétes alakok harmadik személyeiben, csak hogy ezeknek *j* eleme egészen más forrású. Amazé t. i., mely a többes számban s az egyes 1. és 2. személyében nyelvünkben is

tisztán kivehető (*jövék, jövék, jövék, jövétek, jövének*) azon *j*-nek felel meg, mely a finn imperfectumban van meg: *tulin, tulit, tuli, tulimme, tulinne, tulivat*; a feltétes alaké ellenben annak, mely a finn conditionalis *-ise*-ben található s mely régibb emlékeinkben *-nája, -néje* képzős összetételben tűnik elő. Ide vágó adatok a következők: *menee* 53, 80 (10), *neré* 59, *lelee* egy zyklath 60, *kezdé* 61, *téré* 65, bozozagokath *scenwédé* 69, *halaa* 237, *felelee* 231, 234, *eegee* 230; továbbá: *mehtné* 56, *térné* 59, *lehtnee* 223, *felnee* 237. Az Érdy codex ilyenmő adataira vonatkozólag l. Szigethy tanulmányát Nyelvtud. Közl. XV.

A többes második személyének *-tok* ragja, valamint az igei *-nak* harmadik személyben a *-k* többes képző (melyről az imént mutattuk ki, hogy hosszú hangzóval kellett eredetileg birnia) magyarázza meg a következő példákat: *tanczoltook* 222, *elneek* 83, *ertetneek* 218, *feulneek* 219, *lezneek* s még 11 esetben. Külömben a *-nak* *-nek* hosszú hangzója más jelentősebb okból is igazolható, nevezetesen hogy a harmadik személyű *-j* eredetibb *-l* hangja lappang benne. Ez magyarázza egyszersmind codexeink *irtaak, nyertee*k-féle alakjait is. A többes harmadik személyének *j*-je (v. ö. *-juk -jük*) van továbbá ezen adatok érdekes hosszúságaiban: *kézékben* 64, *orook* 236, *voltook* 216.

Budenz „Ugrische sprachstudien“ cz. értekezéseiben van kifejtve, hogy a magyar tárgyrag tulajdonképpen egy determináló névmási elem, mely mellől a valódi *m* rag kiesett. Nevezetes összetalálkozás e feltevessel codexünk adatainak azon rendkívüli nagy száma, melylyel hosszú hangzók az accusativusban lépnek fel, mint: *valokarh* 218, *testeet* 73, *tegédét* 77, 90, *mélyét* 71 s még 65 ily példa, melyek közül 15 alhangú tőhöz járul. E hosszúság nyilván a beolvadt orrhang eredménye, mely rokon nyelveinkben mint tárgyrag lép fel.

Van még két érdekes ragozási adat: *kőzeel* 219, 220 (3) és *visselneed* 233. Amannak hosszúsága érthető lesz ez analógiaiból: *alúl, felül, belül, körül, kívül*, ebben pedig a lativus *←á ←é*-t láthatjuk, mely az *-m* képzővel alkotott igei főnév célhatározói természetét adja, vagy pedig megint a személyraghoz tartozó *n* utóhatását.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A MELLÉKNÉV TANÁHOZ PETŐFIBŐL.

II.

Ezúttal *i*-vel alakuló mellékneveinkről akarok szólni. Ez egyike legszaporább melléknevképzőinknek. De éppen ez az általános elterjedése teszi szükségessé, hogy természetével foglalkozunk s alkalmazását a kellő határokba szorítsuk.

Hogy az *i* képző szabálya végleg megállapítva még nincsen, azt e helyen többen mondták.*) Nem is az a cél vezet, hogy ezennel valami kimerítőt állítsak ide; csak szaporítani akarom az adatok számát, meggyőződve, hogy a szabály annál megbízhatóbb és annál elfogadhatóbb, minél inkább tökéletesítjük statisztikáját mintairóink adatgyűjtésével.

Az *i* képző származását kétség kívül helyezik, a kik az *é* birtokkraggal rokonnak állítják (Simonyi MNy. 294). Terjedtségét biztosítja régi használata (I. Thewrewk E. Ny. VIII:356); további használatát nem akadályozza Brassai felajdulása és gyanúsítása (Ny. I:64). Korlátlan elharapódzásának útját pedig csak mintairóink példáival állhatjuk.

Az *i* képző értelmének egészen e származtatáshoz képest felelt meg Thewrewk E. Ny. VIII:353, midőn adjectivum possessivumnak nevezi. De ha ezen latin elnevezés alá annyiféle értelmet sorozhatunk, a mennyit a latin genetivus possessivus alá, akkor ott állunk, a hol a Nagy Szótár szerzői, a kik ötféle értelmet tulajdonítottak ennek a képzőnek, úgy mint: helyet, czélt, időt, származást és odatartozást; s még kérdés, vajon nem kellett volna hatodiknak az állapotot (*corporis dolor, testi fájdalom*) oda sorolniok. Ezekre a sokféle meghatározásokra helyesen felelt meg Brassai (Ny. I:65), hogy „az elékszámított viszonyokat mind nem az *i* adja meg, hanem a jelzőnek már törzsszavában megvannak”. Ennél egyszerűbb, a képzőnek csak idői és helyi értelmet adni (Simonyi Ny. IV:536); de minthogy mindent a világon idő és hely korlátoz, e két fogalom oly általános, hogy a helytelen alkalmazástól nem csak nem óv, hanem arra is csábít, hogy az *i* képzést bármilyen hely- és időviszonyra alkalmazzuk, p. az ilyenekre: *tavasszali, nyároni, házban, házból, háztóli* stb.

Ha tehát az *i*-s mellékneveket csoportosítani akarjuk, csak az alapszó minőségére leszünk figyelemmel; értelmé mondattani kérdés, melynek megfejtése csak akkor jöhet szóba, ha a melléknevet már megalkottuk s egy más szóhoz (p. főnév-

*) Volf Gy. I:391, Simonyi Zs. IV:540, Thewrewk E. VIII:346.

hez) viszonyítottuk. De mielőtt a mondatban alkalmazzuk, kérde-nünk kell, hogy helyesen van-e alkotva.

Imitt soroljuk fel a Petőfiből kijegyzeteket s csillaggal jelöljük meg a nagy szótárból hiányzókat.*) Az alapszó minősége szerint csoportosítva, a következő osztályokat kapjuk:

I. Főnevek, melyek a) egyszerűek, és pedig 1. kép-zőtlenek: *aczéli zörej 455, barátság *aetheri világa 762, apos-toli szavunk 772, atyai keze 662, bérczi patak 623, 737, tető 579, berki dal 761, *cselédi szoba 31, déli sugár 560, nap 219, édeni kert 322, napjai 754, égi hatalmak 30, hang 709, éji sötét-ség 614, 696, szállás 637, erdei sas 623, esti csillag 679, ima 30, szellő 617, esteli harangszó 681, földi élet 565, zaj 709, gyer-meki ártatlanság 467, győzelmi szekere 569, *háborui kard 664, hajnali álom 516, bibor 560, csillag 164, harczi jel 13, lárma 597, moraj 30, paripa 483, zaj 737, házi madár 623, hegyi folyam 518, isteni lap 163, i. a nagy világra tekinteni 641, költőnek lenni, 757, kerti virág 579, királyi szék 641, vállaid 547, légi út 219, lelki jelenlét 31, napi események 616, nappali csillagzat 755, *nászi ékesség 46, óriási kigyófark 591, őszí délután 712, éj 721, éjszaka 6, özvegyi fátyol 579, pesti utcák 783, mi boldog pestiek 217, *pinczei harmat 639, póri nép 755, prózai kéz 598, pusztai gyepe 550, reggeli dér 782, siri árnyak 626, csend 388, férgeid 697, világ 579, *szégyeni láng 516, tavaszi délután 511, eső 571, téli világ 579, testi szemeim 682, tündéri szép ébredés 758, ünnepi ruha 521, uri hintó 589, úti levél 11, por 781.

2. képzősek: α) -ás -és: *elmulási vész 344, *föltámadási innep 775, *gazdálkodási nézeteim 204, *javulási szándék 183, *koronázási köpeny 547, megváltási jel 776, születési hely 553, temetési nap 455, utazási rend 188, sorscsapási-t l. alább:

β) -t: *életi méz 163; az a mi nemzeti 776; nyugati hegytető 621;

γ) -lom: diadalmi koszorú 648; fejedelmi nyugo-dalmam 578; győzedelmi oszlop 641;

δ) -ság -ség: *helységi kovács 30; szabadsági zászló 517;

ε) -ász -ész: *színészi élet 214;

b) összetettek: alföldi rónaság 680; vidékek 682; *csatatéri halál 740; éjjeli óra 688; tanya 705; *gőzhajói

*) Megjelölésüket leginkább azért tartottuk szükségesnek, hogy azt ne higgye valaki, mintha a NSzótár szerzői a Petőfi képzéseit rosszalnák s azért zárták ki azokat. Csak Petőfinék számba nem vételével lehet e mulasztásokat magyarázni, s következtetnem ezt abból, hogy *alatti*, *utáni*, *rögtöni* hiányzik, de *nélküli*, *tüli* megvan, valamint a (Petőfinél nem levő) „*alattlevő*, *utána való*, *rögtönös*“. Pedig az *alatti*, *tüli*, *kivüli* képzéseket a MNyR. 339 is helyesli. Hasonlóan feledésből hagyták ki *másvilágít*, míg a *másnemű-t* betették.

utazás 294; **hajdankori* divat 615; *hétköznapi* vesződség 663; **másvilági* hang 660; *menyasszonyi* ruha 46; *mindennapi* kenyér 767; *nagyvárosi* élet 682; *napkeleti* király 511; **nyárdéli* nap 690; **országúti* sár 607; ily **rongyházi* 589; **sírbolti* lámpa 315; **sorscsapási* buzogány 166; *szentegyházi* oltárlámpa 689; **sziklaormi* vár 55; *túlvilági* lény 763;

c) ragozottak: a példaadásnak **kedveérti* földhöz ütés 40; *temetőjéhez* kötelessége 113;

d) névutósak: föld **alatti* álma 597; a tenger s ég **köztüli* végtelen 407; mód *nélküli* mulatság 31; a látkör *nélküli* tenger 550; a fa s bokor *nélküli* róna 596; földön *túli* ízék földön *túli* ízékbe avattak 37; a síron *túli* élet 602; dél **utáni* álom 134; diadal **utáni* békeség 738.

II. Melléknevek: *igazi* magyar vér 705; *falusi* lég 783; szegény *falusiak* 217;

főnévi használatú melléknevek: *hősi* pálya 601; *ifju* lelked 448; vér 455; *vitézi* seregek 764;

főnévi használatú igenevek: *halotti* ágy 745; csend 788; szemfedő 673; test 716; *temetői* menet 697; nyugalma 30.

III. Határozók: *régi* barát 516; **rögtöni* halál 438; *sehonnai* bitang ember 650; *távoli* patak 722; út 516.

Ezzel a mennyiséggel szembe csak egy *való*-s képzés áll: 132 az isten nélkül *való* nép.

Megjegyzem, hogy az összetettekhez nem soroltam az *ünnepi*-t, sem a ragozottakhoz a *reggeli*-t, *esteli*-t, *nappali*-t, annyira megszoktuk ezeket egyszerű és ragtalan szónak tekinteni.

A ragozott szók *i*-s képzését a MNyR. 339 nem szereti, Thewrewk E. (Ny. VIII:357) is ellenzi; Imre S. (A M. Nyelvúj. 110) megengedi a *-kor* és *-szer* raguakat; Petőfiben két példában találtuk, még pedig *-ért* és *-hez* ragok után.

Leginkább írtózhathnák nyelvérzékünk a rövid magánhangzón végződő szók illetlen képzésétől, mint: *háborui*, *pinczei*, *pusztai*, *prózai* (már szokottá vált); kevésbbé a hosszú magánhangzóútól: *temetői*.]

Az *-ás* és *-és* képzésükhöz nem volt sorolható az idegen *óriás-i*. — *Falusi* a. m. *falus-i*; s mi az a „falusi”? CzF. önálló melléknévnak állítják: „falus ur”; Thewrewk E. is (Ny. VIII:354) ennek nézi,*)

*) Ilyen fölöslegesnek látszó *-s* az *-i* és egyéb képzők előtt más esetekben is fordul elő. Ilyen a somogyi *h(ov)á-valósi*, *id-valósi* v. *idvalusi* (itt-való, itteni). Ide tartoznak az ilyen igék: *semmi-s-it* (a M. c.-ben még *semmiejt*), *semmisül*, *sokasit*; *korcsosodom* SimaiK., *korcsosít* Belény. karács. é. 93, *elsilányosodás* Ny. VI:352; *idgosodott* Kárm. F. XXVIII; *megkövesül*, *megkövesít* a *megkövül* és *megkövit* igék mellett. S. Zs.

Jelzős képzést csak kettőt találtam: *mindennapi és másvilági*.

Értelmére nézve már fent említettük, hogy *helyi és idői* jelölésével nem érjük be; e két fogalmat a személyivel toldja meg Simonyi (MNYtan 293), s mind a hármat a „hozzátartozás” kategóriájába foglalja össze. Thewrewk E. (i. h.) e melléknevek értelmét az -s képzősekével szemben tárgyalja, és arra az eredményre jut, hogy az *i* a hozzátartozást, az -s az ellátottságot jelenti, ámbár a két képzőnek a felcserélhetését így is megengedi.

Mondattani alkalmazása ugyanaz, a mi más mellékneveké: 1) jelzői, mint az idézett legtöbb példában; 2) állítmányi, mint: *isteni* a nagy világra tekinteni; az a mi *nemzeti*; 3) főnévi, mint: a szegény *falusiak*, mi boldog *pestiek*, ily *rongyházi* is sajnálkozik; s így is: legszebb halál az a *csatateri* (t. i. halál); 4) határozói, mint: *tündéri* szép ébredés, *igazi* magyar vér (de a főnév jelzője ezekben: 722 *távoli* kis patak, 680 *alföldi* szép nagy rónaság).

Végül kijelentjük, hogy az *i* képző szabályát bár kielégítőnek nem tartjuk, idézett nyelvtudósainkénál jobbat mi sem alakíthattunk, de hisszük, hogy a Petőfi adataival ennek megkönnyítéséhez részünkről is hozzájárultunk.

VERESS IGNÁ CZ.

A KECSKEMÉTI NYELVJÁRÁS.

Tán egy nyelvjárás sincs, melyből a Nyelvörben, mely pedig majdnem egyedüli irott forrás a nyelvjárásokra nézve, oly kevés közlemény jelent volna meg, mint éppen a kecskemétiből, sőt pár szólásmódot leszámítva mondhatjuk éppen semmi. Forrás tehát, a mi után dolgoznom lehetett, csakis maga az élő nyelvjárás volt, s saját gyarlóságomon kívül ennek is tulajdonítható, ha e leírás tán nem teljes egész, de másfelől meg éppen ennek köszönhető, hogy a mi kevés itt adva van, mind igaz és helyes, mert kecskeméti nyelvérzékembe bízva, csakis azt vettem föl e leírásba, a mit magam is ösmerek s a mit legalább is többször hallottam.

Hanem előbb egyet-mást Kecskemétről. Mint tudjuk, Kecskemét egyike a legnagyobb alföldi városoknak, melynek lakói mind csupán magyarul beszélnek. Messze vidéken idegen nyelvet nem hallani, úgy hogy a nyelvjárás ment minden idegen befolyástól. A kecskeméti nyelvjárással teljesen azonos a szomszéd nagykörösi s szögedi, részben a kis-kun-halasi is. Érdekes

azonban, hogy a Szeged s Kecskemét között fekvő Félegyháza lakói a kecskemétiől egészen elütő nyelvjárást beszélnek, a mit Horváth Péter (*Commentatio de initiis Jazygum et Cumanorum* Pest 1801 pag. 238.) úgy magyaráz, hogy e három város (Körös, Kecskemét, Szeged) átélte az egész török uralkodás korszakát s máig föntartotta őseinek nyelvjárását, míg Félegyháza elpusztult a török pusztítás első felében s Kecskemét városa bírta pusztá határát — a mostani Félegyházát 1743-ban telepítették be a Jászságnak Fényszaru nevű helységéből hozott új lakosokkal.

Máskülömben a kecskeméti nyelvjárás egyike azoknak a tájszólásoknak, melyek az irodalmi nyelvtől kevésbé különböznek s melyet már több ízben (Dugonics, majd újabban Hunfalvy Pál) ohajtottak irodalmi nyelvvé emelni, különösen azért, mert a kecskeméti nyelvjárás a nyelvünkben oly túlnyomó gyakran előforduló *e* hangot *ö*-vel váltogatja. Hanem az *ö* nem tudott lábra kapni, már csak azért sem, mert használata csak nagyon kis térre van szorítva, viszont a neki megfelelő közép *é* hangot, a mely csaknem minden dialektusban megvan, az irodalmi írásmód nem különbözteti meg a másik, nyiltabb *e*-től.

Ezt előre bocsátva nem is várhatunk a kecskeméti nyelvjárás kimutatásában valami sok föltűnő sajátosságot. A föbbeket itt egyszerre sorolva elő, úgy fogok a kisebbek rendszeres tárgyalására áttérni.

Ilyen jellemző, specialis sajátságok a következők:

1) Az *ö* hang gyakori használata. Mindenütt, hol a köznyelvben a közép *é* hangot találjuk, a kecskeméti nyelvjárásban *ö* van. Pl. Nincsen neköm feleségöm. Mönnyön ki a zöd erdőre. Hamis a szömöd is. Lögyön része benne. Mögembörötte. Jómagával is töhetetlen.

Csupán nagyon kevés szó van, melyben közép *é* van (részben idegen szavak). Ilyenek: *lé*, *-é*, *égy* (*éccö*, *égyedül* stb.), *né*, *sé* (*sénki*, *séhun*, *sémmi* stb.), *té*, *éhun* || *sžersžám*, *ténnap*, *dérék* (*déréka*), *fažekas* (*fažék*), *välla* (*villa*), *bétyár*, *gyértya*, *Térka*, *dészka*, *léány* (ritka: *lány*), *pélétyka*, *fértáj*, *pénna*, *gérénda*, *déák*, *hérnyó*, *bérétva* (*borotva*), *sžecska*. Nem állítom azonban, hogy e gyűjtemény teljes. — A második sorozatbeli szóknál e különös közép *é*-t úgy lehet magyarázni, hogy az alhangú *a*, *á* mellett a fölhangú nyílt *e* nem állhat meg, míg a közép *é*, mely már közel áll a középhangú *i*-hez is, inkább összefér az *a*-val.

2) Az *l* hang gyakori kikoptatása. Másik közönséges hangváltozása a kecskeméti nyelvjárásnak, hogy az *l*-et nagyon gyakran elveszíti. Még pedig a következő esetekben:

a) Szó közepén, ha közvetetlen az *l* után másik mássalhangzó következik az *l* mindig kimarad s rendesen az előtte lévő magánhangzó megnyújtása pótolja; pl. *Piczi piros áma. Aszt ámosttam, hogy a rúzsám éhagrott.* Szöke kis lán, mi csinász? Még az urát is mőkcsája. Kedves kis angyalom, csókój mög. Csak az a szeretöm, a ki vót. *Mögötek* egy legén't. Hat hét múva. *Elűhecc* má én felülem. *Fére* veti göndör haját.

β) Szó végén az *l* csupán a következőkből vész el: az *el, föl, szélllyel* igekötőkből, a *kivül, belül, körül* igehatározókból s a *ból-ből, tól-től, ról-ről, val-vel, nál-nél, ul-ül* viszonyragokból. Pl. Évákam az ujjam. Nè mönny é. *Fömmötem* én a szőlöbe. Szalaggy *fő* ja toromba. Egy maga *széjjé* verte őket. Tessék *belü* kerüni. *Kivü* tágas, *belü* szoros. *Köröskörü* rúzsacsipke. Piros *börbü* van a bugyillárisa, *Makótú* Jeruzsálem. A *zsidótú* vöttem. *Ágrú* szakatt. Még az *éjjé* főkeresöm. *Páros-sáva* ölelik a mönyecskét. *Szeretőjü* de sokáig birtam én.

Szó végén kimarad még az *l* mint a második személy ragja s itt is, mint az előbbi esetben pótló nyújtás helyettesíti; pl. Ha té bús gellice *vóná. Aggyá* neki szénát zabot. Gyere rúzsám, *gyúccsa* gyertyát. Ha nem *gyütté*, ott *veszté*. Ném *ösző* té abbú.

3. A z *ly* hang hiánya; hogy t. i. a kecskeméti dialektusnak nincsen *ly* hangja, hanem azt mindig *j*-nek ejti. A literátus emberek közt kezd (*ly* helyett) az *l* affektált kiejtése (valószínűleg a piarista gimnázium tanítóitól, kik ezt a kiejtést tanítják) elterjedni. De különben nem hallani; pl. *ijen-ojan* kis legénye; de szeretnék a *kirájjá* beszéni; hát mit isznak a déjakok *ijenkö*; *jukas* az istállóm teteje.

Apróbb eltéréseit három csoportban állítjuk össze; u. m. *hangtani, szótani s mondattani szempontból.*

I. Hangtan.

1) A hangok. A kecskeméti nyelvjárás ábécéje az irodalmi nyelvénél tulajdonképp csak az *a é* hangokkal bővebb. Van azonkívül a kecskeméti nyelvjárásnak orrhangú magánhangzója is, mely a szó vagy szótag végén akkor fordul elő, midőn az *n* vagy *ny* után a következő szó vagy szótag mássalhangzóval kezdődik. E hang azonban nem oly erős, mint pl. a francia orrhang (*mon*), hanem úgy hangzik, mintha nem az illető hangzót, hanem a különben is nasalis *n* vagy *ny*-et ejtenék erősebben az orron át, s éppen azért nem mint rendesen szokták, a hangzó fölé tett ~-vel, hanem *ñ*-nel jelöltem. Pl. *Vañ* má neköm kis *añgyalom*. Ara mönt a kis *báráñka*. Ez a kis *lánñ* most éli világát. Vót neköm egy *arañszörü* paripám.

2) Magánhangzók váltakozása. Nagyon kis térre s alig néhány esetre szorítkozik. Általános elvet nem lehet fölállítani, mert a zártabb hangok ép úgy váltakoznak nyiltakkal, mint megfordítva. Az esetek a következők:

é helyett *ö* (pl. l. fönt).

ö „ *ü*: Nem *gyüttem* vóna én ide. Ódalba *lüklek*. *Gyöplü*.
Ü-nek hangzik mindig a harm. sz. névmás is, az *ö*.

ü „ *ö*: *Étöszöm föstökre*.

o „ *u*: *Séhuñ* párját nem lelöm. *Bukrétás* kalapom. *Rúzsá*
bukorba gyüttem a világra.

é „ *í*: Mint a 3. sz. birtokragja, ha utána még rag követ-
 'kezik, mindig *í* lesz: ország-világ beszélí a szépségít.

e „ *i*: *girişdes* alma; *erişd é* (ereszd el).

í „ *é*: *Gyék* (*gyík*), Az *-íroz* végű igék: *maséroznak* a szögedi huszárok.

Ide tartozik még az is, hogy a *ról-ről*, *ból-ből* viszonyragok *bul-bül*, *rul-rül*-nek (az *l* elkopásával *rú-rü*, *bú-bü*-nek) hangzanak. Hasonlóképpen a többszámú harmadik személyű birtokrag (*jok jök* h.) mindig *juk jük*.

3) Mássalhangzók változása. Sokkal gyakrabban előfordul, mint a magánhangzóké.

a) Mássalhangzók egymás helyett:

l : *n ñ ny*. *Valahun* én járok. *Séhuñ* párját nem lelöm. Búsan
danol. *Möktanája*. *Vőfény*.

ş : *şs*. *Rámás csişsmát* visèni.

r : *l*. *Létagadok száz fiskárist* az égrü.

l : *j*. *Savanyún jó az uborka sajáta*.

n : *ny*. *Nyőjek* mők csak.

p : *t*. *Möktrobálom* még azt az égyget.

gy : *g*. *De igenyös* ez az úccza.

A mássalhangzóknak keményülésére s lágyulására nézve nem hozhatunk föl újat, azon esetekben történik, mint az összes többi nyelvjárásoknál, tehát a köznyelv hangtanához tartozik. (P. *éváktam* az ujjam; *erişd é* ja fíjad katonának).

b) Hanghasonulás példái:

gysş : *nassşömmü*; *nassşörü* (*naccşörü* is);

gyt : *éhattam* a rúzsám;

gyn : *éhannád* a régi szeretődöt.

gyl : itt *hallak*, mint sz. Pál az olájakat;

dl : *palló*, *pallás*;

gn : *hunnyártá* te rúzsám *ténnap* este?

- rl* : Nè mönny rúzsám a *tallóra*.
 Évákták a kis *gellice* ballábát;
z-s, sz-s: *Ravassággá* van teli;
 Elindul az *igasság*;
lj : Czúczné asszony *hajja-e*;
nm : Ha ja fija katonának *bemmarad*.
Vammég néköm annyi pénzöm.

c) *Hangkopás*. Leggyakrabban elkopik az *l* (l. fönn).

Továbbá az *r* szó végén, különösen ha utána mássalhangzó következik, pl. *mikor* az kizödül, *akkô* mék el hozzád.

rr-ből lesz pótlónyujtással *r*; pl. jobb út van *amára*, mint *ére*.

rt kikopik az *-ért*-ből s *mindjárt*-ból: *ažé* hogy a szita, rosta kerek; Krisztus koporsóját sé őrzik *ingyé*, hanem *péžé*.

t szó végén: *mer* az én galambom; *mos* mingyá mögvellek.

d szó végén: *maj* ha az kizödül; *d* a *mind*-ből: min bekapta.

z szó elején: *ászló*, *ápfog*.

z szó közepén: *a' bion*.

z szó végén: a *hoz* *hez* *höz* közelítő ragból s néha az *až-ež* mutató névmásból, pl. váratlanú möntem a *rúzsámhô*; elugratok a babámhó rajta; a biz aszongya, a vót az én mindönöm.

n mássalhangzó előtt szintén elesik néha: szép szóžé, jó *péžé*; *ikább* itt maradok. — *-ban -ben* helyett is *-ba -be*.

v: a *pitar*-ajtóba.

gy: Szengyörnapkô van a vásár.

h: szó elejéről, különösen ha előtte kemény mássalhangzó van: mi jót *ožott* kê; écczör *ogy* odattam (vagy *éccžô hogy*.).

d) *Hangbővülés* sokkal ritkább:

1. szó elején: *iskátula*, *istráng* stb.

2. szó közepén: *kurumpli*, *pélétýkáz*. Ha magánhanzzó egymás mellé kerül, közéjük mindig *j* jön: évitték a *fját*; nem dajkát az édös anyám *hijába*.

e) *Hangkettőzés*: *tülle*, *ruilla*, *belülle*, *hamarossan*; vöttem neki csizsmát *pirossat*.

II. Szótan.

A magyar nyelv dialektusai, éppen azért mert oly kevésbé különböznek az irodalmi nyelvtől, leginkább csak hangtani eltéréseket mutatnak, s a szótan s mondattan csak néhány adatra szorítkozik.

Összerántott s kopott szók. A közönséges beszédben a szókat nem úgy ejtjük ki, mint a hogy azok írva vannak, vagy jobban mondva, nem úgy írjuk le a szókat, mint a hogy kiejtjük. A mint némely szók a beszédben egészen összerántódnak, ez alakjuk annyira megmerevül, hogy ezen alakot állandóan megtartják. Ilyen összerántott szók:

aggy isten (*adjon isten*); *aszongya* (*azt mondja*), *csértesség* (*dicsértesség*); *dejszen* (*de hiszen*); *éccsapám* (*édes a.*); *éccsanyám*; *hoccidé* (*hozdssa ide*), *isten uccsa* (*ugy segéljen*), *jócczakát* (*jó éjtszakát*), *kê* (*kend*), *ládd* (*látod*), *mesztéláb* (*mezítelen l.*), *mék* (*megyek*), *mík* (*melyik*), *micsa* (*micsoda*), *nojszen* (*no hiszen*), *dejszen* (*de hiszen*), *teremtuccsa*, *tôm*, *tôd* (*tudom, tudod*), *osztán* (*azután*).

Főnév mint melléknévi jelző: *vármegye* urak; *rózsaszín* ruha; kiadta az *öröm* parancsolatot.

Az igealakok közül az *ira*, *irt vala* stb.-nek tudtomra nyomuk sincsen.

Igeelvek használata: *látogatóba* gyűtt; *mi járatba* vagy; nincs *betévvő*, *mögövvő* falattya; *esküvőre*, *esketőre* mén, *kérőbe* menni.

Igealakok névszói használata: *bánomfa*, *türömfű*. *türömolaj*, *lebuj*, jobb egy *adok*, mint száz *kérők*, maj lösz *né mulass*; hán*d*-*é*-vesd-*é*-módra; nem *bánombú* lösz a *bánom*.

Fokozás: legsarka, legeleje, legvége stb.

Kicsinyítők: kaska, krajczárka, borocska, sokacska, jobbacska, rosszacska, fonóka stb.

Az ikes igéket illetőleg semmi különbség sincs az ikes és iktelen igék ragozása között. Az első személy mindig *k* az ikeseknél is; a felszólító mód jelenének második személye az ikteleneknél is megkapja az *ál* ragot.

III. Mondattan.

Tárgy: kijárta az utját; jó malom mindent megjár.

Határozók: *rosszba* töri a fejét; sok *ágra* áll az esze; bevágott *neki*; maradjon *magának*; nagyot hall a *félfültre*; koppan *attul* a szöme; *gyerekszámba* veszik; százforintnak *végire* jár; *szeretőmnek* szerettelek; *frissibe-hamarjába*; *lélökre* dógozz; *hótra* szégyöllí magát; *világgá* mönt; mikor *tájt* vót itt?

SZÁNTÓ KÁLMÁN.

HIBÁS SZÓK ÉS SZERKEZETEK.

II.

Hibás szerkezetek.

Hibás külszenvedő igealakok: *el lett fogadva, meg lett állapítva* stb.

A passivumnak ezt a különös nemét Barna megróvta már évekkel ezelőtt székfoglaló értekezésében. Helyesen tette. Hiszen van a magyarnak külszenvedő igéje; és ennek egészen más a mult idője: *elfogadtatott, megállapíttatott* stb. Nagy fogyatkozásai vannak ez igealaknak: kerüljük is a hol csak lehet; de nem mellőzhetjük teljesen: a hivatalos nyelvnek szüksége van rá.

Ha már így van a dolog, érijük be vele és ne teremtsünk új rossz passivumot, mely a *van* létige *lesz* (*erit, wird sein*) jövőidejének és a *lesz* (*fit fiet, wird werden*) ige jelentésének összebonyolítására vezet. Ugyis összetévesztik számosan, mondván: Ha önzéstelen *lenne*, e helyett *volna* = *esset, wäre* (mostanra értve). *Lennék* csak férfi! e. h. *volnék* csak férfi.

Ha már most a szenvedő igébe is átültetjük ezt a kényes *lesz lett lenne*-féle alakot, és azt várjuk tőle, hogy pl. ezzel: a díj itt *lesz fizetve*, azt fejezze ki, hogy: — itt *fog fizettetni*; ezzel: az ítélet *végre lenne hajtva*, azt, hogy: — *végre hajtatnék*, sőt még azt is: *végre fogna hajtatni*, — akkor kérдем: hogyan fejezzük ki ezt: *wird bis morgen schon bezahlt sein*? Hiszen ezt csakis így mondjuk helyes magyarsággal: holnapig már *ki lesz fizetve*. Az ítélet akkorra már *végre lesz hajtva*. Ha utána járnál az ügynek, egy hét lefolytával már *el lenne intézve* (*el fogna intézve lenni*) stb.

Az itt idéztem alakok, mint látjuk, már le vannak foglalva. Csak a mult időbeli *lett elhatározva, ki lett tűzve* stb., — e leggyakrabban szereplő kolomposa az itt bemutatott csoportnak, — nem volt még lefoglalva valamely módnak vagy időnek a kifejezésére. Oka egyszerű: mert *szabatosan* semmit se fejez ki. No ez csak nem teszi ajánlatossá, úgy hiszem. Ezenfölül, mint látjuk, kiterjeszti káros hatását a többi idők és módok használatára is; végül teljes összezavarására vezet a *lesz, lenne, volna* különböző jelentéseinek. Nyugodjunk meg tehát az *atik, etik, tatik, tetik* alaknak — olyan a milyen — szerepkörében. Ehhez legalább már hozzátörödtünk.

2. Részt vesz az értekezlet-en stb.

Ő is részt vett az udvari ebéd-en, vadászat-on. Az értekezlet, a mely-en részt vettem stb. — Úton útfélen találkozunk

ilyen szóvonzattal. Méltó társa ennek im ez: *Meg van híva az udvari ebéd-hez. Elmegyek a választás-hoz.* Az utóbbi híveben fordítja ugyan a német *zum Festessen, zur Wahl*-féle szerkezetet; de az *ebéden* való *részvétel* is hihetőleg a német szerkezetnek (*an etwas theilnehmen*) utánzása.

A magyar így beszél: *Részt veszek a díszebéd-ben, vadászat-ban. Az értekezlet, a mely-ben részt vettem. Részesül ebben; részes abban* stb. Ezt nem szükség fejtegetnem; de helyén van a figyelmeztetés. A nyelvésznek folyvást tiltakoznia kell a bebecsuszó magyartalanságok ellen; így talán még sem honosodnak meg.

3. *Elintézését várnak (bizonyos ügyek) a képviselőház által.*

Óriási mondat! És ez azt jelentse, hogy: *az ügyek elintézésre várnak a képviselőházban* — ? Ha ki akarjuk emelni azt, hogy a képviselőház van hivatva elintézni amaz ügyeket, akkor megváltoztatjuk a szórendet így: — — *a képviselőházban* (v. a k. h. részéről) *foganatba veendő elintézésre várnak.*

Az erre vonatkozó szabály, dióhéjba szorítva a következő: Minden olyan név, a mellyel együttjár valamely határozó (egyes szó, vagy egész szócsoporthoz), ennek rendszerint utána áll; és ekkor a mondat többnyire kiegészül *való, leendő* vagy más-ige-beli részesülőkkel; pl. *Az ítéletnek hísvét előtt leendő végrehajtását sürgeti.* Itt a *végrehajtás* névnek a határozója: *hísvét előtt.* Furcsát jelentene ez így: *Az ítéletnek a végrehajtását sürgeti hísvét előtt.* — Ugyanezen kaptára van a fentebbi mondat is verve: — — *elintézését várnak a képviselőház által*; e szerint: *a k. ház által várnak!* különös neme ez ugyan a várásnak; de a szerkezet ezt jelenti.

Csak igen egyszerű mondatban állhat az ilyen módon meghatározott szó a határozója előtt; pl. *Mit ér a nyilatkozat ilyen fentartásokkal?* e helyett: *Mit ér az ilyen fentartásokkal tett nyilatkozat?* — Némelykor szükséges is ez a kivételes szórend; a többi közt: a mikor valamely mellékmondat éppen a főmondatbeli határozó szóra vonatkozik; pl. *Nem kell a szerződés olyan záradékkal, mely az egészet kérdésessé teszi.* — Ez a szórend tehát kivételes; de elég gyakran fordul elő.

Változik a szórend többek közt a vonzó és vonzott, a birtokos és birtok közötti viszonyban is. Rendesen a vonzott áll vonzója előtt, a birtokos a birtok előtt; kivételképen megfordul a szórend; pl. (vonzat) *Péterrel való találkozásom* — *Pál kilépése a körből*; — (birtokviszony) *Az ország határai* —

kútforrása a bajnak. — Mind a két szórend helyes lehet; csak arra kell ügyelni, hogy a mondat értelmét kéteessé, homályossá, nehézkessé ne tegye.

JOANNOVICS GYÖRGY.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Vezeték nevek.

A kamarai levéltár XVI-ik századi dézsma-lajstromaiból.

(Zemplén, Borsod, Bács, Bodrog és Csongrád.)

Abajdich Abajdicz Ábrán Ács Ácsi Ádám Afra Agárdi Agyagos Agyas Aladár Alajos Álcis Áldott Alföldi Almás Által Angyal Antal Apa Apastal Aran Aranka Arany Aranyas Arató Árki Árkus Árpás Árva Aszalós Asztalgártó Azon.

Bába Babos Bacsá Bacsó Baglyas Bagó Bazol Bajnok Bajusz Bay Bak Baka Bakacsin Bakó Bakos Bakütő Balla Ballabás Balázdsdiák Baló Balog Bán Bántó Bányás Bányász Bárán Bárány Bárányos Barát Barátos Barázda Barbíl Barmos Bársony Bartos Bása Baszó Batisz Bátor Bazsó Bebek Bede Bejthe Beke Béna Benk Berdás Béres Berkes Bertók Beteg Bial Bibó Bidős Bihar Bihari Bika Bikás Bíkis Bikkés Bimbó Bíres Bíró Bírómihály Birtok Bitó Bizott Bocskai Bocsorád Bodló Bodnár Bodó Bódog Bogár Bojtos Bokri Boldor Bolgár Bolygó Bondor Bónis Bontha Bontó Bór Borbély Borbola Bordács Bordás Borfejtő Borígető Borissza Borjus Bornemissza Boros Borsos Borzas Both Botha Bothrágy Botka Botos Bozó Bozza Bödör Bölcs Bőr Buda Buga Bugdán Bugdnár Bús Buta Buzá Buzás.

Csajda Csák Csákán Csaló Csapó Csapos Császár Csáti Csató Csatos Csavargó Cségeres Cseh Csele Csenzer Csepke Csepű Cserelő Cserép Cserepes Cseres Csígeres Csík Csikas Csikó Csikoltós Csikós Csikósantal Csillag Csinálos Csintalan Csirás Csirke Csíszár Csítor Csízmár Csó Csobánka Csóka Csókás Csoma Csomós Csompos Csonka Csont Csorba Csordás Csörsz Csősz Csuha Csuka Csukás Csukó Csutor Czakó Czibak Czigán Czímballista Czinege Czipó Czirják Czudar.

Dajka Dali Dancs Dancsa Danká Darabant Darabos Daragó Daru Darvas Délczeg Demjén Derakas Derék Derekas Deres Diák Didesse Dienes Díkényes Diniz Disznós Dobó Dobos Dóka Dókos Dókus Domboró Dongó Dózsa Drugh Dúló.

Egres Egyed Eke Ékes Elek Elektor Éles Ellő Énekes Ember Embör Erdeg Erdős Erős Érsek Erszéngyártó Erves Esket Eskola Eskütt Espán Estók Estván Esztendő Esztergáros Etves Éva Evtelen.

Fábián Faczér Faggyas Fajtol Fakó Faragó Farkas Fazekas
Fazokas Fedő Fejér Fejérvári Fejír Fejírhajó (hajú) Fejes Fejszés
Fejszís Feke Fekete Fekszi Feldes Feles Felfélgyi Felföldi Félkéz
Felleg Felső Fenes Fényes Ferencz Ferge (fürge?) Ferte Feske
(fecske?) Fezek, Fezes (fészek, feszes?) Fi Fias Ficzere Fige Fík
Fíkes File Files Finta Fínyes Fiók Firtes Fitos Fiu Fodor
Fogadó Foglár Fohnagy (falu-nagy) Fonó Forgács Forgó Forintos
Fóris Főlestök Főkezes Fúló Furkó Fúró Futamot Futó Futoth
Fűrész Fürtös Füstös Füstös Füsös Füsüs Fütő.

Gabonás Gál Galambos Gálfi Galyas Gáncsos Gazdag Gazsó
Gebelyes Gegő Gelérd Gender Góg Gógán Gombos Gondol Gór
Goromba Gorsós Göboly Görbe Guba Gubás Gulya Gyandom
Gyárdián Gyárfás Gyarmatos Gyenge Gyengyes Gyergybálint
Gyergybíró Gyergyül Gyíkészevő Gyíkines Gyilos Gyökeres
Györi Györki Gyútós.

Habari Habos Hadar Hadarós Hadas Hagymás Hagyó
Hajadon Hajas Hajdú Hajgató Hajnal Hajtó Halál Halas Halász
Halászsandrás Halma Halmos Haller Haló Hamar Hámos Hanga
Harangi Harangozó Harasztos Harcsás Harkány Harmatos Három-
orralikú Harsány Hás Ható Hatos Hatújjú Havas Hazug Hegedős
Hegedüs Hegyalyi Hegyes Helgyes Henyő Herczeg Hetes Hideg
Higasság (igasság?) Higgyed Hiles Hímfi Hinta Hirdető Hiszedé
Híves Hódos Hóhozó Holdas Holdos Holló Homlító Homok
Homolyás Hordógyártó Hordós Horgas Horogszegi Horvát
Hosszú Hozó Hölgyes Hörcsik Hördők (ördög) Husvéd Husvét
Huszár Hutka Húzó.

Ibrik Ibrony Ideges Ifjú Ifjutót Igyártó Ihász Íles Illés
Ínekes Ipolt Irmes Ispán Isten Istenes Istók Íves Izsáki Izsó.

Jakabfi Jakaffi Jakabpál Jakappál Jákó Jámbor János Janka
Jármos Járó Jász Jeles Jó Jóbágy Jobbágy Jobbik Jóföldi Jólegín
Jóljár Jordán Jós Jóvér Józan Józsa Jövevény Jövevin Juhász
Juhos Jutó.

Kaba Kabol Kádár Kádas Kajla Kajsza Kajtár Kajtor Kakas
Kakóbakó*) Kakuk Kalácsos Kalamár Kalauz Kalmár Kancsal
Kanda Kandó Kankó Kántor Kanverő Kánya Kamorás Kamuti
Kapás Kapitán Kapó Kaponya Kaponyás Káposztás Kappan
Kappanos Kapros Kapsa Kapucsi Karácson Karakas Kardi Kardos
Károl Karos Karval Kása Kásás Kaskötő Kassos Kasza Kaszás
Katona Kazdag Kebel Kebles Kecskés Kedmen Kégyós Kék
Kekínyes Kelemen Kelesse Kém Kemény Kemínes Kéncses
Kenderes Kenéz Kenves Kenyeres Képes Képiró Kerek Kerekes
Kerékgyártó Kerendás Keresse Keresztes Keresztesbíró Kermes

*) Így nevezték hajdan a kuruczok a horvátokat.

Kertész Keselyő Keserő Keskeny Keteles Kétházi Kettős Kevél
 Kevér Kezes Kígyós Kík Kincses Kinyeres Kípró Király Kirt
 Kirtös Kis Kisandrás Kisantal Kisbalázs Kisborbély Kisczudar
 Kisferencz Kiskalmár Kiskos Kismester Kismihály Kispál Kis-
 papos Kissólyom Kissós Kisvágó Kisvarga Kizsdi Kóbor Kobzos
 Kócs Kocsis Kohnyás (konyhás) Kolbász Kolos Komlós Koncz
 Kondor Konfráter Konkoly Kontyos Konya Kopasz Korcsolás
 Korcsolyás Korcsoma Korlát Kormos Kornis Korontál Koros
 Korpás Korsó Korsós Kos Kós Kósa Kosáros Koszorú Koszorús
 Kotró Kovács Kovácspál Koza Kozma Köblös Kődör Kőműves
 Kömpe Kőnczöl Köntes Kőorrú Körhes Körhös Körtés Kötél
 Kötörő Kővágó Kristál Kristóf Krisztus Kúcsár Kulcsár Kuldus
 Kún Kupás Kurta Kutas Kutasi Kürt Kürti Kürtös.

Laboda Ládás Lajkó Lajos Lakatgyártó Lakatos Láng
 Lángos Lantos Laskodi Lassan Lasson Lassú László Lázár
 Lazsnakos Lebegő Legyező Lékes Lencsés Lengyel Lestár Lónyai
 Lopó Lovas Lovász Lőrincz Lucsei Ludas Lúgszűrő Lukai
 Lukas Lükő Lüköttes.

Macska Macskás Madaras Madarász Magda Magos Magyar
 Majdan Májer Major Makra Mangó Márkus Maró Márton Másfél
 Mászó Mátéfi Mató Mázló Mázsás Medve Mehál Meleg Melles
 Mellesztő Mente Méri Merő Mester Mészáros Meszes Mező Mihes
 Mike Mikó Miksa Mikus Millyen Mindenha Miska Miske Mészáros
 Mocsár Mocskos Mód Módis Mogyorós Mohó Mojzses Mókus
 Molnár Molnos Molum Mónár Mónás Monor Móré Morgó Móríc
 Mosolygó Mozga Mózsik.

Nádas Nádasdi Nádházi Nádvgó Nagy Nagybalint Nagyelek
 Nagyfejő Nagygyergyakab Nagyimre Nagyistván Nagylászló
 Nagylukács Nagymáté Nagynemes Nagyorró Nagypál Nagypapos
 Nagysólyom Nagytamás Nákó Nehéz Néma Nemes Német Nímet
 Nyereggyártó Nyerges Nyerő Nyikos Nyilas Nyíri Nyíró Nyiszor
 Nyitra Nyúl Nyúzó.

Okos Olajos Olá Ollancsi Ónodi Órás Orgonás Orkán
 Oros Orosz Oroszlán Orros Orsika Ország Orvos Osszi (hosszú)
 Oszvöld Őki Őkres Őkrös Őlyes Őrdög Őz.

Paizs Pajtor Pál Páldiák Pálfi Pálhuga Palló Palota Palotás
 Pap Papos Papsimon Párizs Parlagi Páros Pártás Parti Pasa
 Paska Pásztor Pataki Patkó Patkós Pató Patvaros Pávás Peczér
 Pelbárt Péntek Pénzes Pénzös Perbenyik Pereczes Perecsütő
 Peres Pergő Perző Perzselő Péterdeák Petes Pető Petőjakab
 Pinczeásó Pintér Pintes Pínzes Pipis Píró Pípek Pócs Pogácsás
 Pogán Pogány Pojác Póka Pokol Polgár Polhos Pór Porkoláb
 Portörő Pős Poshat Pozsgai Presbeter Presbiter Próféta Puha
 Púpos Puskás Puttony.

Rab Rabotás Rabsági Rác Radó Rados Ragya Rakó
Rakonczás Rákos Rapos Rápóti Ráspoly Rebege Regi Remek
Remete Répás Retkes Reves Révész Réz Rigó Rítes Robod
Rostás Rózsa Rózsás Rudas Rudaspál Rúzsza.

Sáfár Sáfrán Sajtalan Sajtó Sajtos Salgó Salítromos Salygó
Sándor Sánta Sáp Sapos Sár Sarampó Sárkány Sártó Sas Sás
Sáska Sátorkötő Saul Savós Sebe Sebestyén Sebő Selep Seregély
Seres Sernemissza Siger Siha Sike Siket Sile Simon Sípos Síres
Síró Sitke Sitő Siveg Sívó Sógor Sohonnai Sóhozó Soltész
Sólyom Somos Sós Sósmárton Sóvágó Sován Sózó Sörös Suba
Suga Sűgő Suhaj Sujtó Sulykos Sulyok Susa Sut Suta Sütő
Süveg Szabados Szabó Szakács Szakal Szakálos Szaladós Szálló
Szalma Szalonnás Szamár Szántó Szapora Szappanos Szár Száraz
Szarka Szász Szatócs Szatyor Százkepe Szedő Szegén Szegény
Szeges Szegyes Székel Székely Székellő *) Szeker Szekeres
Szekergyártó Szekervezető Szél Szeles Szemes Szénégető Szent
Szente Szép Szerda Szeredi Szerencse Szeres Szerős
Szergyártó Szerzetes Szi Szígyártó Szíjjártó Szikra Sziládi Szilas
Szíles Szinte Szita Szitagyártó Sztítás Szívos Szólat Szóló Szolga
Szombat Szóró Szoros Szöcs Szöke Szölcs Szöllösi Szömes
Szövő Szúnyog Szúró Szücs.

Tábori Takács Takaró Talamér Tálás Talpas Talvas
Tánczos Tapasztó Tar Tarda Tassol Tatár Tátos Tavas Tavasz
Tegezes Tegze Tejfelyes Tekenős Tekes Teleki Tengely Tengeri
Termes Terő Tevő Tibót Tidős Tikas Timár Tiszta Tízpénzös
Tóásó Tóbaszökö Tobolyos Tokos Toldi Toló Tolvaj Tomboló
Tómester Tompa Torkos Torma Tormás Toros Tót Tótgál
Tóttistván Tóttjános Tőke Tőkös Tölcséres Töltelik Törjék Törő
Török Törös Tőzes Tőzsér Trombitás Tuba Tuda Tunya Túros
Turzó Tüdős Tüdüs Tűzes Tyúkos.

Udvarbíró Ugrai Új Újjobbágy Undok Uras Urbán Ursa
Utas Útalyi Uzsonna Ünös Űrge Űzen.

Vad Vadas Vadász Vadlevő Vágó Vagyon Vajáni Vajas
Vajda Vájú Vak Vakaró Vakó Váltó Vámos Varga Varjadi Varjú
Varró Vas Vasas Vasatlan Vasfeő Vaskapui Vastag Vasvári Vég
Végső Vélő Vér Verágos Verasztó Verböczi Verebes Veres Verses
Vida Vidros Víg Vihar Villám Vincze Vinczelér Virág Virágháti
Virrasztó Vitéz Vizes Vízajtó Vízi.

Zabla Zács Zádor Zámbo Zeke Zeld Zicsi Zomos Zongor
Zordon Zödd Zsákos Zsámboki Zsidmond Zsidó Zsoldos Zsufos.

NAGY GYULA.

*) Alig ha nem párja a *szerkalló*-nak, a hogy a mészáros legényeket nevezik.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Nyegle.

Túri P. azt mondja a Nyelvőr legutóbbi füzetében (IX:275), hogy a *nyegle* szóra érdemes megjegyezni, hogy táj sz ó is e g y s z e r s m i n d.

Erős gyanúm van, hogy Túri úr a *nyeglét* nem a nép ajakáról hallotta, bizonyosan csak a Tájszótár tekintélyére alapította állítását. Már pedig a Tájszótár igen derék munka ugyan, de mégsem lehet neki vakon hinni. Akkoriban t. i., mikor a M. Tudós Társaság (1834—1838) a Tájszótárt összeszerkesztette, volt az akademiának egy irtoka, Matics Imre, kiben a titoknokok igen megbízhattak, ki azonban, meglehet hogy csak tévedésből, itt-ott olyan szavakat is csempészett a Tájszótárba, melyekre tisztán rá van sütvé a neologia bélyege. Ilyenek a többek közt:

hamag, potasche;

olu, liquor (S. I.);

órny, rostrum.

Bajosán tévedek, midőn azt állítom, hogy a *nyegle* is ezek közé tartozik. Ennél sem teszi hozzá Matics, hogy hol élnek vele.

A tévedés alkalmasint úgy történt, hogy Matics új szókat is gyűjtött és szokás szerint egyes czédulákra írta őket. Meglehet, hogy e czédulák közül egy-kettő a Tájszótári anyag közé keveredett. A Matics közölte Tájszókra tehát különösen vigyázni kell!

NAGYSZIGETHI K.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. „Vita tárgyát képezvén a tanártestület tagjai között e kérdés: vajjon *nyiregyházi* vagy *nyiregyházai* van-e jobban, a nyelvtan szabályainak és a magyar nyelv szellemének megfelelőleg jól mondva: abban állapotunk meg, hogy a Magyar Nyelvört keressük fel azon kérelemmel, szíveskedjék indokolt [olv. *okadatolt*. Szerk.] véleményét e kérdés felett [olv. *felől*. Szerk.] velünk közölni“.

F. Az kétségtelen, hogy *nyiregyháza-i* helyesen van mondva, csak úgy mint p. *hegy-alja-i bor*, *kert-alla-i dülő* Ny. VI:431, *cserallai és pagonyallai legelő o.*, *földallyrai*, Miskolczi, Vadkert 651; „mit motozsz uton kívül *ököritai Mátyás*?“ (azaz: mit beszélsz másról?) Matkó, Ny. II:28; *falukutjai víz* Ny. VI:114. Azonban az uralkodó nyelvszokás, ha

jól tudjuk, a rövidebb *nyiregyházi*-t, *félegyházi*-t használja, s ennek helyességéhez már csak azért sem fér kétség, hogy a népnyelvi használat szól mellette. Azt hisszük, az ilyen személyragos helyneveket különben is szereti népünk rövidíteni a melléknévi alakban; p. *Félegyháza* lakói is *félegyháziak*; a vasmegyeiek is alig mondják így: *benkeháza-i*, *kosárháza-i*, *seregélyháza-i* stb., hanem valószínűleg így: *benkeházi* stb., a mint hogy a *Mesterháza* helynév mellett van egy *Mesterházi* családnév Ny. VI:114, és *Firtos(vár)alja* mellett a *Firtosalyi* név. A *jánoshida-iak* is valószínűleg *jánoshidiaknak* nevezik magukat (az efféle adatok közlését ügyfeleinktől szívesen vennők). A *-falva* végűeknél általános divatú az így rövidített alak: *jánosfalvi*, *bethlenfalvi* stb. A nép ilyenkor úgy látszik a szintén képzelhető személyragtalan alakból indul ki, mint ha t. i. az ill. helyeknek ez volna a nevük: *Nyiregyház*, *Mesterház*, *Jánoshid*, *Jánosfalu* (v. ö. *Zarkaház*, *Jánosház*, *Székelyhid*, *Hosszujalu*) stb. De az is lehet, hogy tisztán hangtani rövidítéssel van dolgunk, ha *mesterházai* h. azt halljuk: *mesterházi*. Ép ily rövidítéssel nevezik a *nyirbakta-iakat* egyszerűen *baktiaknak*. S általános az efféle rövidítés az *i* végű helyneveknél. Nem mondják ugyanis a *Jánosi*, *Simonyi*, *Jászapáti*, *Lengyeltóti*, *Kiliti*, *Szabadi*, *Istvándi*, *Polgárdi* stb. nevű helységek lakóit *jánosiinaknak*, *simonyiinaknak* stb., hanem így képzik a melléknévet: *a jánosiak*, *a simonyi malom*, *jászapáti*, *lengyeltóti*, *kiliti*, *szabadi út* (Veszprémben), *istvándi*, *polgárdi*. Szintúgy nevezik *piski* hídnak a „*piski-i híd*” (mint íróknál olvassuk; ép így elég volna *portici néma* a „*portici-i néma*” helyett). Ilyen rövidítések még ezek is: *szentmihályhav(a)i esőzés*, *pünkösדת(e)i mulatság*, *május-else(je)i fagy*, *a junius 13-ik(a)i gyűlés* stb.: l. ezekről Lehr Ny. VI:113. (Hasonlók még az irodalmi nyelvben: *könnyelmű*, *lángelmű* e h. *könnyüelműjű*, *lángelműjű*).

2. „Jogosult s nyelvünk természetével megegyező-e a jó éjt alkalmazása?

Én, bár sokfelé jártam-keltem, ezt a kifejezést a magyar nép közt soha sehol sem hallottam, mindig ezt: „jó éjszakát” (vagy így kell írni: *éczakát*?).

Egyáltalán hogy áll a dolog az „éj” és „éjszaka” szavakkal? micsoda formulatiók ezek? Annyi vitának voltam már e miatt tanuja s annyiszor interpelláltak miattta, hogy nem tartom csekélynek a dolgot nyilvánosság elé hozni. A nyelvnek legparányibb része is fontos.

Petőfinek ebben a sorában: „*Fekete szem éjszakája*” pleonazmust vetettek szememre a neologusok és azt mondták,

hogy már az „éjszaka“ szónak is birtokos személyragja van s így az *északája* szóba a *ja* rag rút pleonazmus. Én hivatkoztam a nép nyelvére; de magáról a éjszaka szóról (tekintve az „éj“ és „éjjel“ szavakat) nem tudtam bővebb felvilágosítást adni.

A Nyelvörtől várok felvilágosítást.”

F. Hogy van-e joga az irodalomnak az egyszerű, ragtalan *éj* szót használni, holott a nép mindenütt *écczaká-t* mond, azt már többen többször kétségbe vonták, legutójára Baksay. Lehr feleletül egyszerűen idézte a népnyelvi tényeket, melyekben világos vonatkozásban megvan a rövid *éj*: „*éjt napot eggyé tesz, éjjel, éjjél, éjnyállal megkenni, éjnap* = éjjel nappal, *éjnaponta, éjvilág, éjhált víz, éjezés, éjen* stb.” (Ny. VIII:121). Hozzájuk járul az *éjnek éjcczakáján* s az *éjnek évaggyán*.

Az *écczakát* így ejtik országszerte, de az irodalom etimologikus helyesírása kezdettől fogva *éjt-szaká*-nak írja, s ez mindenesetre helyesebb, mint az újabb okoskodó írásmód, mely a *t-t* fölöslegesnek tartván, *éjszakát* ír (míg viszont a *mérföldet* szükség nélkül megtoldja egy *t*-vel). Ezt a *t-t* Budenz Szóegy. 739. képzőnek tartotta (mint a vogul *ét, osztj. át*, „éj“ szavakban), de lehet, hogy vmi régi genitívusi alak maradványa. Az *étszaka* megvan már a M. és Érd. c-ben, de az *ét* a szaka nélkül is előfordul: „tétova vandozták mind *ét által*“ Érs. c. (v. ö. esztendő *által*); „ott szolgálja vala ur Jézust mind *étön étszaka*“ Érd. 390: *éten estig* Fal.; „*étvilág* dógoznya kö“ Hetésről Ny. I:423. — És vannak egyéb kifejezéseink is evvel a genitívusinak látszó különös *t*-vel: már Geleji K. I. említi 37. observatiócskájában ezeket: *esztendőtszaka, hetedszaka, éjtszaka* quasi *éjjet-szaka. Napotszaka* nem mondjuk, hanem: *napot-nap-estig*, a míg a nap le nem esik.“ („Mit állatok itt *napot-napestig*“ Tel. B. 19.) Mátyás F. („Régi m. családi és időnevezetek“ Ny. Közl. III. k. 348, 341, 343, 337) az *ét által, étszaka, étön étszaka, éten estig* kifejezéseken kívül még ezekre idéz példákat: *napot estég* tota die, *mend napot estég* per totam diem, *hetedszaka, nyaratszaka, teletszaka*.

Majdnem kétségtelen, hogy a *szak*-a személyragos alak, s hogy *éjt-szaka* olyan összetétel, minő a *Hegyalja, vásárfia, szófia, ludmája, úrdolga* stb. Ezek annyira összeforrnak, hogy olybá vesszük, mintha p. *Hegyal, vásárfi, ludmáj* stb. volna, azaz a nyelvrészek mintegy megfeledkeznek a bennük rejlő személyragról. Így aztán mint egységes szavakat ragozzuk őket. A többest p. így mondjuk: *Kertallák* Ny. IX:288, vidd be a *csésze-aljákat* l. Lehr Ny. VI:114; szép *vásárfiákat* hozott, *ludmáják*,

hosszú éjtszakák stb. Sőt a szóképzésnek egyéb alakjait is fölvehetik; p. *hegyaljai* stb., l. fönt, s így *éjtszakai*; *úrdol-gás* = robotos Erd. népd. III:280, *vásárfiás* *zsidó*; *istennyilás* Zeus A. Arist. 305; *hasa-tölte-nyi* Kreszn., Cz. F. l. itt fönn 328 is; oldalán *penicillus hegye-nyi* metszést tétetett, Kaz.-Berzs. lev. 90. hátra lépve *kar-hosszá-nyira*, Arany Haml. 42; sőt igeképzővel: „*láb-aljázok*: láb alatt hentergek, barkó szó” Tájsz., s így *éjtszakázni*. S fölvehetnek végre az így elhomályosult birtokos kifejezések vmely új birtokviszonyban őket megillető személyragokat: a nép közt bizonyára hallani *vásárfiám*, *csészéaljánk-féléket*, a mint hogy a Dunán túl csakugyan mondják, hogy *ludmájám*, *ludmájátok*; a mint beszélünk a mi *Hegyaljánkról*; s a mint végre a költő szól *a fekete szem éjtszaká-já*-ról. Még különálló személyragos szókban is feledésbe mehet a személyrag otléte, úgy hogy aztán ezekből is keletkeznek afféle „rút pleonazmusok”. Ismeretes dolog, hogy a *többi* szó eredetileg a. m. többjei, mint *az ő barátai*, *ruhái* stb. és régi irodalmunkban állandó szerkezet ez: *a többi elmentek*, *a többi hallgattak* (azaz a többjei elmentek stb. v. ö. némelyek estenek az útfélen, *egyebei* kedég estenek a kövesre Münch. c.). Azonban a folytonos használat annyira elkoptatta a szót, hogy most nem érezzük a személyragot (sőt melléknévül is alkalmazzuk), s így könnyen írhatja Arany J. „rút pleonazmussal”: majd ki tudná ő a *többijét* pótolni II:159: némán háta megett a *több-i-je* állnak II:380; így: „a levél *többie* hiányzik” Kaz.-Berzs. lev. 31. — Szintilyen „rút pleonazmus” ez, hogy: *egyikük*, *másikuk*, mert, bár az *egyik*-et most ragtalanak érezzük, eredetileg nem egyéb, mint kissé változott ejtésű *egy-ük*; v. ö. p. a Münch. c.-ben 1. l. „feleségeket vőnek Moabitidiakat, *kiknek egyik* hivattatik vala Orphának és *másik* Rutnak.” — Hasonló pleonazmusok még: *kedves apjukom*, *kedves any-juk-om*, „*czirógatja*, *híja* édes *apjokának*” OrszVil. I:76; továbbá *májája* Ny. III:518, VI:158, 523.

3. „A Ny. idei 194. lapján megakadt a szemem ezen, hogy: *gyalázatosan*. Szándékosan van-e így, vagy toll- avagy sajtóhiba? Annyi bizonyos, hogy így hangzik a nép ajkán, de még a nem affektáló intelligens ember is így mondja: *ügyressen szíven, üressen sóssan, esik az esső*. Hanem a cikkíró nem következetes, mert u. a. cikk elején kétszer is van: *természetesen*, azonban csakhamar rá ez is: *selejtessét*. (Igaz hogy *selejtés-jét*, de ezt is így mondják ám: *a selejtessét*, pedig itt nem hasonúl j; *az üresset*, *bajossabb*, *népessébb*.) — Kérdés: az s-nek ilyes kettőztetése jogosult-e a beszédben, művelt ember

szájában, szónoklatban? Ha itt igen: miért nem az írásban is? Azért-e, hogy egy kivétellel kevesebb legyen, a mivel a grammatikának vesződni kelljen?”

F. Hogy a *szívesen*, *üressebb*, *esső*-féle ejtés jogosult, az kétséget sem szénved; sőt ez a köznyelvben határozottan uralkodó kiejtés, és csakis egyes tájakon mondanak ilyeneket: *derekasán*, *bajoson* (l. a válaszokat Ny. I:149. 152). A kérdés tehát úgy áll, hogy az írás helyes-e. Ha a köznyelv álláspontjáról nézzük, azt kell felelnünk, hogy nem. Legfőleg avval lehet védeni, hogy itt-ott csakugyan úgy ejtik. Az egyezményes irodalmi szokás, mely egyszerű *s*-et ír, s melyet mindnyájan megszoktunk s követünk (mert a *gyalázatosan* ama cikkben csakugyan sajtóhiba), úgy látszik, valóban a kivételkerülés, az egyöntetűség kedvéért kapott lábra: minthogy egy *s*-sel írták a *szíveskedik*, *üresnek*, *esik*, *kisasszony* szavakat, melyekben csakugyan senki sem nyújtja az *s*-et, egy *s*-sel írták u. a. szavaknak egyéb alakjait is, ámbár közönséges a nyújtott kiejtés (*kissebb* stb. Egyébiránt, hogy helyesírásunknak e következetessége sem nem jogosult, sem nem általános, erre nézve l. Ny. VI:485–487.) — Másképpen áll a dolog a *selejtessét*-féle alakokra nézve. Az *s*-en végződő szavakban (kivéve talán az *írás*, *ütés*-féle főneveket) az általános nyelvszokás a 3. személyragos alakban mindig nyújtja az *s*-et, mert azelőtt *sj* volt ott (p. *másja* Vér A. menedéklevelében). És ha *öcsém* mellett *öccsét* írunk és *mosom hozod* mellett azt hogy *mossa hozzuk*, nem pedig *mosa hozzuk* (ámbár így ejtik a keletibb palóczságban!), akkor úgy kell írunk, hogy *selejtessét*, *várossa*, *a húzóssa*, *Jézussa*, *Krisztussa* stb., a mint hogy p. Aranynál minden lépten nyomon találunk ilyeneket: *sassa* (pedig *sasok*), *kakassa*, *sássa*, *mássa*, *kobozza*, *panassza* (sőt az irodalmi szokásnak ellenére: *sebessen*, *gavallérossan*, *kissebb* stb. l. Ny. VI:156).

4. „Az *egyéb* szót több intelligens írja két *b*-vel, mint eggyel. Emlékszem, tanuló koromban én is kettőztetve írtam, de tanítóm megvörösplajbászozta, hogy ez nem középfok, és ragozva nem *egyébbek*, *egyébbet*, hanem *egyebek*, *egyebet*. Mióta szerkesztő vagyok, roppantul kísért ez az *egyébb* munkatársaink kézírataiban. Eddig kitöröltem az egyik *b*-t, de hiába, már alig győzöm. Hiba-e, ha meghagyom? Mert ha ragozatlan v. mássalhangzón kezdődő raggal mondjuk, csakugyan így hangzik, hogy: *egyébb*“.

Azt hisszük, hogy éppen magánhangzók előtt hallható a nyújtott *-b*-s kiejtés: *egyébbiránt*, *egyébb is*, *egyébb alkal-*

makkor (kivéve a hangrövidítő alakokat: *egyebet*, *egyebek*, *egyebem nincs*, *egyebét* stb.); *egyébkor* pedig rövid *b* hallik. sőt az előbbi esetben sem általános a *bb*-s kiejtés, s azért helyesebb az egy *b*-s írásmód. — Egyébiránt az *egyéb* csakugyan középfok (mint a görög ἑτερος, a latin *alter*, a német *ander*, a lapp *mubbe*, l. Ny. VII:337). A középfoknak ugor képzője *mb* volt, s midőn a magyarban az *m* el kezdett tűnni, nyelvünk eleinte úgy látszik, ingadozott kétféle pótlása közt. Résztint a megelőző magánhangzót nyújtotta meg s **egymb* helyett azt mondta *egyéb*, s ép így van a Sándor codexben *kisseeb*, *meelleeb*, azaz kisebb, mélyebb, s e pótló nyújtás olyan, mint p. az hogy az ugor **emb*: némely codexeinkben *éb*: ma pedig *éb*, vagy **and*: *ád*: *ad* (a Sánd. c.-ben s az Érdy c.-ben *zeeb* is van, azaz szebb, s az utóbbi c.-ben „többet” helyett *teebbet*; de ezeknek már alapfokukban is hosszú volt a magánhangzó: az elsőnek alapfoka *sžép*, a másodiké *tele*, melynek több codexünkben szintén hosszú *é* van még első tagjában, l. *téljes* fönt 304. l.). — Résztint azonban a mássalhangzó nyújtásával pótolta nyelvünk az *m*-et, s ez a kiejtés lett aztán általánossá: *kissebb*, *mélyebb* stb.

5. „Annak kifejezésére, hogy *a mi megtörtént, megtörtént*, minő kifejezéseket ismernek a magyar nyelvben? Én ezeket ismerem: Lettet nem lehet létlenné tenni. Történtet nem tehetsz történtlenné. Ezeknél még egy jobb is van, de az nem használható mindig: A mi elmúlt, vissza nem jő.”

F. V. ö. „Jól tudom, hogy nincs a földön Hatalom, mely betemet Multakat és nem-történtté Teszi a történtekeket”. Vajda J. Kis. költ. 184. — „Mert a már megtörtént nemmé nem lehet” u. o. 225. — „A mi volt, az nincs már.” Arany II. 33. S. Zs.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Alföldiek.

Szólamódok.

Csongrádiak.

Esik már az alpári esső. — Mikor a szél a homokot hordja.

Óron verte, mint Gubi a libát. — Míg Kúnfélegyházára ért nagy részét agyonverte a libaszállítmánynak.

(Úgy tett, mint bolond tehén a fijának. — Föllökte és végig szaladt rajta.)

44

Ne lükköggy, mint bolond bornyú az annyát.

Háta megé terítette a kalocsai lobogót. — Lyukas subát, mellyel nem lehet betakaródzani.

Rárántott, mint Pesir a lencsére. — Zsineget kötött a fazékra s úgy rántott rá.

Fölvette a szélkergetőt.

(Fúj ám a gyulai szél. — A dühösködőre.

Fölfokta, mint kádárék a kutyát. — Csavargót házhoz fogadni.

(Nagyot lükkött rajta, mint a szentösi embörön a hosszú kutya. — Leütötte lábáról.

(Verheti aszt még össze a szél is. — Ha valaki jókedvében nagyon veri össze a bokáját.

(Fene övésben van, mint a hantházi málé. — A kötekedőre.

Őszi a fene áttába; u. az.

(Elégött a gyertyája, mint a futó malacczájé. — A megholtra.

(Habémusza van. — A részeg emberre.

(Úgy forgott, mint a jeruzsálami kódús a hónajmankón.

Csörgös körmű; sáros hátú; repett sarkú. — A rosszéletű asszonyra.

Úgy dübögött a szíve, mint a bárány farka. — Az ijedtre, Búskává köröszttéték. — A zsidóra.

(Áll mint Dóczba szent Ferencz.

Ösmerem szeméjesen, mint Bacsó az ördögöt.

(Kiment a kutya a pitarbul. — Ha valaki hazudik.

Utájja, mint Csurgai a bikát. — Mert nagyon meggyomrozta.

Szeretik egymást, mint Czuczi Pitivel. — Halálos ellenségek voltak.

(Úgy jár, mint macska a dijóhajba. — Szük csizmára.

(Kódorog, mint az örlösök kutyája. — Gazdátlanul.

Szomszéd kakasájé. — Ha nem a férj volt az apa.

Úgy él, mint Toldi Miklós lova a szömétdombon.

(Okos, mint a nádiveréb. — A nép azt tartja róla, hogy a mit éjjel csunyt, nappal megeszi.

(Neki hasalt, mint juhászkutya a vASFazéknak.

(Kutyát kapni, csak korpa legyen. — Ha a cseléd elhagyja a gazdát.

(Úgy elverték, mint a kétfenekű dobot.

(Illik rá, mint tehénre a gatya.

(Pászol, mint kutya szájába a tojás.

Népmesék.

A kiráji mőg asz szeretője.

Ecczör vôt égyy kirájnak égyy igön kedves lánya, eszt égyy kiráji nagyon mögszerette. A kirájlány apjának vôt égyy kedves kutyája, ak kit nem adott vóna tán egész birtokáér sê. A kirájlány szeretője mindég kérte, csalta al lánytúl, de ez attya félelme miatt nem merte odadni sohasê; de mégis mivel nagyon kérte, csak engedött szavának, mögajállotta osz od'atta ak kutyát.

Ak kiráj mán nagyon sokáig kereste kutyáját, de séhun sê tanálta. Itt ak kiráj két föltételöket adott ki, hogy nagy ajándékot ad annak, ki ak kutyárúl tud valamit, vagy mögkeríti, és nagy büntetést annak, ak ki elsikkasztotta. Hát ak kutya csakugyan elkerült ak kirájihon, de a nevit elfelejtötték mökkérdeni al lánytúl; ak kutyának nem vôt sömmi kedve sê. Elkütte a zinasát, hogy titokba kérdözze mög al lánytúl, hogy minek híjják? Mikor a zinas belépött a házba apja annya benn vôt al lánynak; ekkor a zinas röttentő mögijett, hogy mit monygyon mán, mikor benn van ak kiráj is mög af felesége. Sok gondolkozások után mégis aszonta a zinas al lánynak: „Azér küdött éngöm az (a királyfi), mondd mög neköm aszt, minek híjják aszt (a kutyát).“ A lány minygyár tutta, hogy mirül szóllott a zinas, aszonta: „Am mint té állasz ott, úgy ülök én itt (t. i. félve, remegve), monygyad néki aszt annak híjják aszt.“ Ekkor a zinas elmönt, mögmonta a zurának, hogy mit mondott al lány.

Ak kiráj addig gondolkodott, addig gyötörte magát, hogy eczczör sok gondolkozások után kitanálta, hogy ak kutyát „félsz“-nek híjják. Mert aszt gondolta, hogy a zinas is félt, mög al lány is. Esztán minygyár monta ak kutyának: Félsz ne, gyer' elő té kis kutya!“ Ak kutya odamönt, oszt nagyon örült, hogy nevin szóllították.

Mihent a zinas elmönt, minygyár faggatták al lányt, hogy mit keresött a zinas, osztán mög, hogy mit kérdözött tülle? De al lány nem monta mög, hogy mit kérdözött asz szolgál. Ekkor nagyon mögharaguttak rá, elkergették a háztúl. Nem sok idő múlva möghallotta ak kiráji szeretőjinek sorsát, elmönt, oszt fölkereste, oszt elvötte feleségül. Olyan nagy lakodalmat csapott, hogy hét országra szóllott. Boldogúl éltek égy mással, nagyon szerették égy mást, av vôt al legnagyobb boldogságuk, hogy a zisten szép kis gyerökökkel áldotta mög szeretetüket. Al lány apja mög annya nagyon sajnálták, hogy szögény lányukat ártatlanúl elkergették, majd möghaltak bánattyukba. De al lány vigasztalta őket, hogy ne búsújjanak, mert ha mögmonta vóna

aszt, hogy mit mondott a zinas, akkor a kirájfira még jobban mögharaguttak vóna, oszt ütet nem atták vóna, hogy hozzá mönnyön félhön. Sok vígasztalás után mögnyúgottak. A zöreg kiráj vejinek atta át ak kirájságot, még most is uralkodnak, ha mög nem haltak.

(H.-M.-Vásárhely.)

SZÖLLŐSI IMRE.

Husvéti köszöntő.

Vígan örvendezzünk, Krisztus főtámadott,
Ki a zsidóknak tanácsot tartott.
Kéjetők fő gyászba ragyogó csillagok,
Ma örvendőzzetők teremttött állatok.
Fösörkent mán a nap sötét homájjává,
Mit jövendőt Jézus böccses mondásává,
Mikor a szent asszonyok Jézus koporsójáhô möntek.
Drága kenetöket és szép szagú bázsamokat vittek.
Mink is elérköszttünk szent lélok mógygyára,
Hogy az úr Jézus példáját kövessük
Vívá.

(Kecskemét.)

SZÁNTÓ KÁLMÁN.

Tájszók.

S z e g e d i e k.

Farkas kaszájára bízni: kitenni	gibercs: nyomorék.
a vagyont a veszélynek, hogy	tapogatja mint tót a hajnalt.
szétforgácsolják.	puciha, humi: holmi, butor,
fentös: büzös.	batyu.

KISS JÁNOS.

K e c s k e m é t i e k.

Biztoogat mint a tót a szógáját.	hernyásodik.
borozdás v. birizdös: töszom-	kacsalog, kacsalódik (nem
széd.	„acsalog“ mint fönt 93. l. hibá-
csömörlődik a gyükér, mög-	san volt írva).
vesz: elromlik.	kap; ecetöt kapott (a bor):
enyelget: tréfál.	ecetes lett.
ért; szót értök: megtudakolom.	parulás: felelős.
égödelöm rossz: nagyon	pimpó, -s:
rossz.	akar mögszakajcsa magát:
folytat; a tilost f.-ja: rossz	megszakadhat.
uton jár.	azt a terömfáját: teringettét!
gazon futók: gazemberek.	se üstöm se füstöm.
hebrencs.	

FEKETE JÓZSEF.

M a k ó i a k.

Aggyazni: lapdázó gyermekek midőn a játék megkezdése előtt két csapatba szervezkednek, a két legtekintélyesebb kiáll a középbe s az egyik azt mondja: adj, a másik: végy. Így válogatják magokhoz a társakat, s ennek az eljárásnak a neve: aggyazás.

bellér: disznó ölö ember, kinek télen a disznóölés, pörzsölés, bonczolás, kolbászkészítés mintegy a mestersége.

billeng: néhány szemből álló szőlőfürt, vagy a szőlőfürtnek egy mellékszárán levő kis része.

bodag: kenyértésztából süttött nagy száraz pogácsa.

czaplat: ragadó sárban nehézesen lépdel.

dibol, ledibol: rendetlenségbe hoz; pl. az ágyat ledibolja.

dólé: játékszer: N. Körösön: paja, máshol plinczke stb.

éktelen: nagyítás céljából használt határozó, mint: éktelen nagy, éktelen szép.

gömörödik (a sár): fagyni kezd.

happoltat: lovat marhát hátra felé lépdeltet.

heprecsóré: sokat fecsegő, meggondolatlan beszédű, különösen nőkről.

irdolni: egy rövid törformával a kukoricza csőről hosszában egy-egy sor szemet leszúrdalni, mi által a csövön fehér vonalak állnak elő: a műtét arra való, hogy a csőről aztán a többi szemet egy kis darab csutka

segítségével könnyebben le lehet fejteni. (Tsz. irdalni = meg-hasogatni).

irdoló: irdoláshoz való vas eszköz.

iszánkodni: a jégen csuszkálni, hosszúkat húzni.

iskiri! lódulj, kimenj!

juhásztat: megbékít, lecsilapít.

juhászcodik: indulatos kitörései után magához tér.

kalakótya: higvelejű, zavarteszű ember.

kunkorgó: zsirban sült tészta, mely karika formára összehajlik.

kutula: falusi vagy városi dobos, ki a hirdetéseket kikiáltja.

locsi-fecsi, locska, fecsegő.

mindönnapló (t. i. harang): az a harang, mellyel hétköznap isteni tiszteletre harangoznak.

palizsna, palozsna, tyúkfészken hagyott régi tojás, hogy a tyúk ismét oda tojjék.

padmaj: a sirüreg alján a sir falába vájt bemélyedés, hova a koporsót beteszik.

rocska: kiálló fogantyúval ellátott kis fadézsza, mellyel pl. a disznóknak szemet adnak.

röhencs: iháncsoló-viháncsoló, kinél könnyen áll a nevetés, s ott is nevet, a hol nem kéne.

sétálló: a torony erkélye.

szárma: töltött káposzta.

szusztora, megzsirozott s fácskára tekert vászondarab, melyet kenyérsütéskor a bevetendő kenyerek egyikébe szúr

a gazdasszony, hogy a kenyér miként sülését megláthassa. — (Egy találékony eszű paraszt-asszonytól hallottam, hogy a szivart gunyolódva dohány-szusztorának nevezte).

tatar: ringy-rongy vászon, mit a mécsesbe bélnek tesznek. (Mingyár elalszik a mécsös; zsír ugyan lönne benne, de tatar nincs.)

vigyázó: toronyőr.

Közmondás: Elmehetsz Pika-liba kapálni! A. m.: akkor aztán véged lesz, senki sem segethet rajtad.

A hoz, höz rag helyett hon, hön, pl. Úgy földhön váglak. Vágd a falhon, stb.

KOMÁROMY LAJOS.

B á c s m e g y e i e k.

Báránfarsang: husvét utáni idő a házasságra.

czinczár: mécsáros.

csavarít: nótákat.

csörtög: apróbb dolgok elvégzésével tölti a napot.

csónik: csónak.

domó: a ki nem pattozott kukoricza.

géjva: golyva.

iringál: jégen csuszkál, az iringán.

isztrongálni: a juhoknak egyenként való fejése.

kaczér: kassier, pénztáros.

(Zenta.)

hablál: megingat, pl. a jeget. klumpa: faczipő.

koncsorog: tétlenül fel s alá járkál.

mirvigy: apró mérges kiütések a testen.

ögyeleg, pl. a szekérrud.

sáp: közbenjárói osztalék.

szakajtó: kis kosár, melybe a kenyér téstát bevetés előtt teszik.

paraszt: szelid. [? Szerk.]

sibálni: aprószentek napján a szokásos vesszővel való veregetés.

FÜLÖP ADORJÁN.

A r a d m e g y e i e k.

Anyáz; „a méhrajt „mög-anyázni”: anyával ellátni.

bálvány: nagy dorong.

budák: fejsze.

cáfolni: vkire bosszantásul kellemetlen dolgokat felhozni.

ébres: éber.

ereszt; téglát eresztetni: téglát szétrakni; „a méh kiver, de nem ereszt”: kijön, de nem rajzik.

harmad éha: harmad éve.

gazos v. bekáfolt. ittas.

hitletétel: esküvés.

ízetlenkönni versengésben: soká hadakozni joga mellett.

kalány, -os: kanál, kanalas (kanáltartó),

dohányos kuti: dohánytartó faedény.

mihók: kancsó.

naszszörű, kiszszörű (széltiben használják.)

rigyás: ragyás.

surjány: kisdud fenyőfa v. szálfá.

tanya: lakóház (magában a végött: miatt.
községben is). 'Amerika h. Emerika.

A tárgyas alak mindig *i*-vel: csináli, akari, szánti; a többes
-ik-*kel*: hozik stb. Ültetjük h. ültessük stb., a legtöbb esetben így.

(Majláfálva.)

KISS JÁNOS.

Gyermekjátékok.

L a n c z - j á t é k.

Lányok mé' gyerekek összefogóczkodnak fé körbe; osztán
az égyyk végén az első pár így kezd énekönyi:

Nyisd ki rúzsám kápudot,
Hagy végyem bé váradat.

Most a másik végén az első pár a kezükbü kaput csiná,
hogy alatta léhessén járnyi, osztán aszongyák minnyáján hogy:

Bújj bújj zöd ág Nyitvá vágyon árán kápum,
Zöd levelecske, Csák bújjatok rájtá.

Mikó mán mind kérésztü bújták, még a kápusok is mészér-
dűtek a sárkukon, ezék szólittyák fő a másik végén lévőkönt mint
ahogy a játék kezdődött. Így bujkának, még bele nem fárannak.

(Dorozsma)

TAPODY.

L a p t a j á t é k.

1. Ezt többen játsszák; egyik falra dobván a laptát fön-
hangon mondja:

„Égy ellőre — Két-kettőre — Három hátra — Hat
kilenczre — Töcst ki tizre — Tizenegyre — Ez elejtő — E
főkapó — E jó hátba buffogató.“

Most szétfutva menekülnek; a játészó utánnok dobhatja
a laptát, de egyet találnia kell. Ha eltalált valakit, ez egy
esztendő s és folytatja laptázva a fönt irt verset, de ha nem
talált, akkor az illető laptadobó az egy esztendő s, és ha ez
ily okok folytán öt esztendőre fölszaporodik az illetőt
kiházásítják. A kiházásítás úgy történik, hogy a kiházásítandó a
falhoz áll s a játészók kilencz lépésről hátához dobják a laptát
annyiszor, a mennyi hiányzik náluk a kiházásítandó maximumot
elérő esztendőből. Ha valaki nem talál, ezt viszaadja neki a
kiházásított; mert az illetőnek kell a falhoz állnia. Azon esetben,
ha a föntirt vers után szétfutók közzé nem dobta a játészó a
laptát, azok csak úgy jönnek vissza, hogy az, gyertyát gyújt
azaz: földobja a légbé a laptát, mely alatt befuthatnak a játészó

helyre az illető menekülték, de ha nagyon alacsonyan dobja joguk van követelni, hogy nagyobb gyertyát gyűjtson. Így megy a játék tovább, míg meg nem unják.

2. Szokásos laptajátékok vidékünkön még: a métás és rótás továbbá a kapócska.

3. Ugyancsak labdával játszák az úgy nevezett „sörfőzőt”. A hányan vannak, annyi lyukat vájnak egymás mellé a földbe, azután megjelöli ki-ki a sajátját. Most a két szélső lyuk tulajdonosai — sörfőzők — gurítják lassan végig a laptát s a kinek lyukába megáll, az a többi szétfutók közül köteles eltalálni egyet, mert különben egy cserép tétetik a lyukba, melyet magáénak választott; ha megütött valakit, akkor azéba tétetik a cserépke. Midőn kilencz cserép összegyűlt valamelyiknél, ezt kiházasítják, még pedig oly módon, hogy szétvetett lábaik között kell átbujnia s aztán kiki megporozza az illetőnek nadrágját.

(Szeged vidéke.)

KOVÁCS JÁNOS.

Gyermekversikék.

(Kiolvasás.)

Kerek erdőben szúnyog szál,	Déldul bújába
Szárkábábi meghallottá,	Beleesett Dunába,
Szúnyog lábát kirántotta.	Úgy mót ki a világa.

(Bajmok, Bács megye.)

FISCHER ERNŐ.

1.	Étemették
Á, bé, czé, dé,	Pocok lugba.
Macska prédé.	5.
2.	Túrú, tejföl,
Tarka lovat látok,	Dóka Laczi, kejj föl,
Szöröncsét tanálok.	Azé a kis boloncságé
3.	Maj möghal az embör.
Öczögöm, döczögöm,	6.
Gyéek ken haza öregöm.	Csütörtök,
4.	Vigyön el a kis ördög!
Alleluja!	Szombat,
Mökhalt Gyula.	Szopod a vén lovat!
	SZIRMAI LAJOS.

Családnevek.

Apró. Ádók. Babarczi. Bába. Benkóczi. Banó. Bite. Bitó. Bokor. Botka. Börcsök. Bózsó. Böngyik. Bumford. Busa. Csala. Csamangó. Csikós. Csíkos. Csonka. Csúcs. Czimeg. Czímer. Czukor. Dani. Doktor. Dopsai. Erdélyi. Forgács. Förgeteg. Franczia. Frank. Fráter Fúrús. Füz. Gácsér. Gárgyán. Géra. Gondák. Görög. Gyöngyi. Hajnal. Homai. Jójárt. Kabók. Kakuszi. Kása. Kapás. Kaszab. Kónya. Kopasz. Kormányos. Kószó. Lantos. Lapu. Lábdi. Léstár. Lótos. Lovászi. Makra. Masa. Máró. Nacsá. Négyökrű. Olajos. Orsolya. Puskás. Regdon. Répás. Rokosinyi. Sajtos. Süveg. Szélpál. Szekfű. Szögi. Szömörédi. Szöri. Tandari. Tari. Tombác, Tömösvári. Tukacs. Túri. Urbán. Üvegös. Vastag. Vecsörnyés. Vékes. Vétró. Volford. Zöldi. Zsarkó. Zsufa.

(Szeged.)

SZIRMAI LAJOS.

Gúnynevek.

Buhu (otrombaságát jelzi), Füles, Szemes, Lepény, Bodag. Málé, Rozsdás (vörös), Süt, Pityi Klepács, Péczkés, Koplángyi, Mitugrász, Keszeg, Fűzi, Süket, Finomné (rendkívül finom a néphez képest), Csirkéstyúk (nagy számú családja miatt), Roszkápuszta, Kukoricza Jancsi, Szakállas, Ménkü, Rádillik (ha csúfolták, mindig azzal válaszolt: „rádillik“ s így rajta maradt), Baka Ignác (katona korából maradt rajta), Talpas (nagyszabású tagjainak köszönheti nevét).

(Bács megye.)

STEIN JÓZSEF.

Helynevek.

H a l a s.

Pusztá-határ résznevek. Bodoglár, Tajó, Zsana, Zsanatorok (félkörszerű erdő), Czitrus (semlyékes nádas), Kükút, az itt levő csárdát Falkafogyasztónak hívják. — Balota, ennek homokbuczkás nyárfaerdős része: Sasbeverő. Négyes: itt e pusztá szélén négy határ sarkallik össze. — Eresztő, vizes, többnyire természetes kaszálóból álló semlyékes pusztá. — Ehhez hasonló, de csak kicsiny rész a várost kerítő tó felső részén levő vizet szivárogtató buczkák: Fejeték. Göbőjárás. Fűzes, Felsőszállás. Alsószállás. Fejértő (e pusztában levő szép nagy nádas tóról nevezve). Kalapos (erdős homok buczkáktól kalapformára körített sík). Rókalikas. Debeák (buczkás homok erdő). Árgyírus kertye (homok erdővel kerített szép síklegelő). Vadleány ugrás (homok

buczkás). Szarkás (nyárfás etdős legelő). Inoka (ingoványos nádas taváról). Szöllőshatár. Ládahomokja. Bíbicz (aljas legelő). Pirtó. Kistelek. Bogárzó. Rekettye. Kubodisík. másként: Kapitány-nyáros. Karányisík. Tabaktelek (semlyékes hajlat). Járószék (vizjárta színes legelő). Dikritus (ez a tajai pusztá azon része, melyen a múlt században a Kis-Kun kerület ménese járt: Districtus).

Szomszédos puszták: Harka. Tárláz. Bócsa. Kas-kantyú. Csöngöle. Csengöd. Páka. Páhi. Pálos. Kömpöcz. Csójos. Csala. Pógárdi. Ivánka. Máda. Dongókút. Csáboj. Böszér. Ötömös. Tompa. Kelebia. Tinójárás. Mérges. Üllés.

A határban levő halmok: Baloghögy. Czödörhalom. Piaczhögy. Vastaghögy. Kakashögy. Kuruczhalom (a város keleti részén, melybe az itt vívott csatában elhullott kuruczokat temették, már most elhordva). Kűhalom (balotai pusztán). Templomhögy (a város nyugoti részén). Templomhögy (a Fejértó partján). Várhely. Gajdó. Könyérváró. Doktorhögy.

Fák, nyárjasok: Borbásfája. Bikádibokra. Pétörnyáros. Orbánnnyáros. Na' szilfa (fejér ői pusztán).

Tavak egyes részei, A Fejértóban: Kétágú (a két partja nádas, közepe nagy síkviz). Kerekrét. Szárazrét (ezek nádasok). Miskóczigáttya. Ráczitató (szép síkviz hajdan e tó partján ment a budapest-zimonyi országút, és a szerb kereskedők az erdőkoszorúzott tóparton szoktak kiereszteni, s lovaikat itatni. — Más versio szerint, a múlt századi Peró-féle ráczlázasádkor, ezen vízbe rabló ráczokat fujtottak bele. Ez szájhagyomány). Citrus (nádas a zsanai pusztában). — A város alatt levő tóban: Tófarka. Cserepes (ki szokott nyáron száradni, és feneke felcserepesedik mert székes). Kerekto (a nádas lápok közt levő síkviz.) Mélyviz.

Kutak: Jancsárkút (a város keleti részén, szájhagyomány szerint a halasiak ebbe a török világ idejében egy megölt janicsárt dobtak bele). Harangoskút. Czirokkút. Boszorkánykút (ez a várost kerítő tó felső része szélén van, ebbe buggyantották meg az utolsó boszorkányt Bozsér Évát). Hordás (gyéként termő vizállás). Duttyánnak hívnak a város nyugotról kerítő tópartján egy darab tóparti kaszálót, melynek mesgyéjében néhány régi fűzfa van.

Dsindsás: a zsombás rekettyebokros vizenyős völgyek.

Medvetánczoltató: terméketlen gyopárt termő homokdombok és szakadékok.

Csiligéshomok: szélhordta, művelésre nem alkalmas homok-köves foltok.

Csicsogós: többnyire vadviz alatt levő hajlatok.

PÉTER DÉNES.

K e c s k e m é t.

Csödör-Szenkirály. Nyir. Csalányos. Urihőgy. Szarkás. Tal-fája. Ballószög. Halesz. Czethal. Ürrét. Borbás. Szellörinc. Széktó. Alpár. Ágasegyháza. Bugac. Pusztaször. Monostor. Matkó. Muszáj. Ürgés. Rávagy. Tabán.

Közeli puszták: Lajos. Bene. Kerekégyháza. Jakab. Móricz. Páka. Orgovány. Vacs. Kukália. Izsák.

FEKETE JÓZSEF.

Néprománczok.

Átkozott légy Sodró zsidó kocsmája,
Ott történlett kis Tót Pesta halála :
Szerdán este köszörülte a kését,
Csütörtökön megölte a legényét.

Átkozott légy Sodró zsidó kocsmája,
Ott történlett kis Tót Pesta halála :
Hét órákor, mikor a nap nyugodott,
Piros vére, mint a patak, úgy folyt.

Átkozott légy Sodró zsidó kocsmája,
Ott történlett kis Tót Pesta halála :
Kis Tót Pesta apja mög se gondóta,
Hogy a fia még az éjjê möghóna.

Kis Tót Pestát viszik a temetőbe,
Balogh Imrét kísérik a börtönbe ;
Balogh Imre azt irta a zannyának,
Fehér vánkost kügyön feje ajjának.

Balogh Imre azt irta a zannyának,
 Fehér vánkost kügyön feje ajjának,
 De azt irta vissza neki a zannya:
 „Fiam könnyed legyen a fejed ajja“.

Kalocsába faragják a bitófát,
 Kire azt a Balogh Imrét akasztásuk;
 Fúja a szél bő gyócs ingét, gatyáját,
 Veri össze rézsarkantyús csizmáját.

(E kocsmai vérengzés mult nyáron történt.)

(Kalocsa.)

KALOCSAI.

Népdalok.

Százados úr, aggya ki jaz opsétom,
 Hej! hűségösen kiszógátam császárom,
 Kiszógátam három évet, hat napot,
 Százados úr, szalutáni nem fogok.

Édös fijam, maraggy a regimentné,
 Hej! jobb sorod lösz mindönféle legénné,
 Három csillagot kapsz a gallérodra,
 Harmincz baka halgat a koméndódra.

Százados úr, köszönöm a jóságát,
 Hej! aggya másnak mind az három cséllagját,
 Hisz kitőtöttem egész három esztendöm,
 Odahaza vár engöm a szeretöm.

(Hilye, pusztá Kalocsa mellett.)

SZÁNTÓ MENYHÉRT.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
II. sz.

IX. kötet.

1880. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

E L M E.

Tudjuk hogy régi jó szavunk az *elme*, nem olyan mint az *eszme*, melyet csak a nyelvújítás az *eszmél-* (helyesebben *eszméll-*) igéből kifejtett. Régente nagyobb divata volt mint ma, midőn e szóval jobbadán csak a költők élnek s mint műszóval a philosophusok; gyakrabban csak némely származékát hallani: *elmés*, *könny-elmű* (e h. *elméjű*), *elmélkedni*, *elmélet*. Fontosságát és sajátosságát mint philosophiai műszónak fejtegette Bánóczi J.: Nyelvőr VI, 10 s köv., s bővebb értekezéssel: Nyelvt. Közlemények XIV, 166 s követk. ll., egyszersmind újabb és régibb irodalmi adatok alapján egész történeti szereplését megismertetvén. Bánóczi az *elme* szónak csak „értelmét” keresi s ennek meghatározása végett vizsgálja régibb és újabb korbeli használatát; egy szóval sem kérdi, hogy honnan ered e szó, mi az alapszava (gyöke) és hogyan alakult, mely más szavainkkal van eredet szerint való köze? Mind ez nem tartozott czéljához, ú. m. a szó tényleg tapasztalható értelmének meghatározásához; ilyen meghatározás külön való philologiai művelet, a mely nem hogy függő volna a szó eredetének tudásától, csak maga is veti meg az utóbbinak az alapját. E részben Bánóczi kerülte a MNySzótára hibáját, a mely szófejtésen (etymológián) kezdi az *elme* „értelmezését”: „jelenti azon tehetséget, mely minden ismeretek *elejét*, kútfejét, okát képezi, stb.”; de nem törődik ő az utólagos etymológiával sem, a milyent a MNySzótára szintén megkísértett, jobb módszerrel bár, de nem több szerencsével: „Mind ezek szerint elemeztethetik ekként is: *él-mi* v. *élő-mi*, élő-valami, a mi az emberben az élőt, az életerőt, a szellemet alkotja”.

Hogy valamely szót jól értsünk és helyesen használhassunk, ahhoz bizony nem kell, hogy eredetét vagy grammatikai alakulását is tudjuk. De tagadhatatlan, hogy a szónak teljes tudományos megismeréséhez az utóbbi is kívánatos. Csakhogy az ilyen tudás megszerzése gyakran nem könnyű föladat, jelesen olyan szókra nézve (a milyen az *elme* is) a melyek a nyelv egész szókincsében mintegy árvákül, biztos világossággal fölismerhető alak- és értelem-beli rokonok nélkül, saját szócsalád nélkül állanak. Meg is kell bocsátani a fürkésző nyelvészelmének, ha az ilyeneket fedő homályt még el nem oszlathtván, sejtelmekkel próbálgatja legalább némi derengésbe helyezni. Fődolog hogy mennél több szikrát üssünk, várván, hogy végre valamelyik az elfogadható bizonyítás lámpáját meggyujtsa, s ne vessük meg a hozzávaló kovát, akárhol találjuk is. Legyen szabad ez úttal az *elme* szónak legalább egy kis mécset gyűjtanom, s e végett több új kovát alkalmaznom, melyeket részint a magyar nyelv, de nagyobbbrészt a rokon ugor nyelvek terén szedtem.

Előre bocsátom hogy az *elme* Bánóczi vizsgálata szerint is meglehetősen tág értelmű szó, a mennyiben egyaránt „értelmet és érzelmet“ fejez ki; értéke szerint leginkább a lat. „mens“, német „sinn“-nek felel meg; értelmi rokona az *ész*, a *lélek*, az átvitelesen használt *szív*, a *kedv*. Megjegyzendő, hogy a rokon nyelvekben is az eféle szók rendesen tág jelentésűek: így a finn *miele* „mens“=„sinn, gedächtniss, verstand; lust, laune, wunsch“ (MUgor Szótár, *bölcs* alatt, 46g. l.); zürj. *kîd*, illetőleg *mîl* és *kîd* egybefoglalva; *mîlkîd* „verstand, vernunft; sinn, denkweise, charakter“ (MUGSz. *kedv*, 9. l.).

Ezentúl számba jöhetnek a következő adatok és észrevételek:

1) Az *elme* nem olyan tö mint *álma* v. *álmo*, melynek kopott nominativusa *álm* h. *álom*; teljesebb alakja *elmé* (*elmé-t*, *elmé-s* stb.). Ilyen hosszúvocalisos tövég pedig végconsonans elkopásával keletkezhett, a mire pl. igen alkalmas az *l* (*ly*): így *seregély*, *körtvély* mellett van *serege*, *körtve* (több. *seregék*).

2) Ha valamely szót nem lehet alapszóból képzés által származottnak fejtegetni, hozzá folyamodhatunk az

összetételhez; hiszen több ilyen ma már nehezen fölismerhető összetett névszónk van (*ünnep, ifju, nép, férj*) s hasonlót találunk a rokon nyelvekben is (köztük *elme*-féle szót: zürj. *mıl-kıd*).

3) Ha az *elme* szó talán összetételnek fejtegethető, bizonyos hogy vagy mind a két része „mens“-féle szó, vagy csak utórésze, s előrésze valamely alkalmas jelző. Kiegészítvén a teljesebb *elmé* tőt ezzé: *elmél* (*elmély*)-vé, miszerint pl. ő *elméje* e h. *elmélye*, vagy *elméjű* e h. *elmélyű*, csakugyan fölismerszik a *mél* (*mély*) utórészben egy ugarságszerte elterjedt „mens“-szó, t. i. a finn *miele*, azaz *mēle*, mely különben is megvan a magyarban *ből* változattal, *bölcese* e h. *bölse*, *bölese* = finn *mielise* (észt. *mēlese*, *mēlse*) „eszes“; de még az eredetibb *mél* alakkal is könnyen kifejezhető az *eszméll*-igéből: *eszméle-l*-helyett; *eszméle* = *ész* (*esze*) + *méle*, synonym szópár (a milyen a zürj. *mıl-kıd*).

4) Azt keresvén, hogy az *el-me* (*el-mél*) mint összetételnek előrésze *el* se legyen a magyar szókinctől idegen szó, a melynek pedig vagy szintén „mens“-t kell jelenteni vagy „mens“-hez illő jelzőnek lenni: az utóbbira szorulván, az alkalmas jelzőnek kívánt értelmét abból sejtethetjük, hogy a magyar nyelv a „hibás eszü“-t *fél-eszü*-nek mondja (meg a finn nyelv is így: *mieli-puoli* homo mente captus, insanus, tkp. „ész-fél“), t. i. ezt: „ép, egész, teljes“. — A mi azt illeti, hogy lehet-e egy *el*féle magyar szónak az „egész, teljes“ értelmet tulajdonítani, legitt kínálkozik az *elég* (*elege-t*), mely igazán „plenus“-t jelent („elég“ az a minek a mértéke „tele“ van; a vogulban *täuli* „es genügt“ tkp. „telik“; oroszúl *polno* „elég!“, tkp. „plenum“) s melyet a magyar szókezdet fejlődését tekintve bátran *telég* (*telege*) helyett valónak vehetünk. E szerint *el* (mint az *elege* alapszava) = *tel*, től névszó = f. *täyde*; v. ö. *több* e h. *tölb*).

Azt hiszem mind ezekből elég hihetővé válik, hogy a m. *elme* e h. **el-mél* s továbbá **tel-mél*, eredetileg könnyen érthető pleonasmussal (a melyet a nyelv természetesen már régóta nem érez) ezt tette: „plena mens“, azaz „sana mens“ (rendes normalis állapotban levő „mens“), s ennek az alapjelentésnek egy gyenge utóhangját hallatja

még a *fél-ész* (a *fél-eszű*-ben). Az *elme* szónak ez új magyarázata talán elég egyszerű is, hogy egyelőre beérhessük vele, míg más valaki jobbat nem talál.

BUDENZ JÓZSEF.

NYELVEMLÉK-TANULMÁNYOK.

A Bécsi és Müncheni codex hosszú é-jéről.

Steinthal, a híres nyelvész azt mondja, hogy a nyelv története nem egyéb, mint az egyes nyelvalakok (a szótágas értelmében véve) elveszése s elkopása. Kétségbevonhatatlan tény, mely éppen úgy illik az indogermán nyelvekre, mint az altajiakra. Bármikor bármily nyelvalak megmagyarázására vagy megértésére is legyen szükségünk, nem a nyelvelmékekhez, vagy ha ezek nem adnak kielégítő fölvilágosítást, nem a rokonnyelvekhez fordulunk-e? s nem őriztek-e meg az előbbieknél nagyon gyakran, az utóbbiak pedig, vagy legalább egy-egy közülök, majdnem mindig épőbb, teljesebb alakot, mint az élő nyelv? Nagyon hasonlít ez azon természeti tüneményhez, mely szerint a folyóba vetett kavics idők folytán csiszolódik ugyan, de egyszersmind folytonosan veszít nagyságából. Számba se véve a szókincs egy-egy hullajtását, mert itt még legkisebb az apadás, csak a ragok és képzők egyes alakjait kell tekintenünk, hogy e nézetnek igaz voltáról meggyőződjunk. S az okát sem nehéz meghatározni. Nagyon hasonlít az előbb fölhozott példához. A gyors és kényelmes kiejtés, a hangsúly híja, a gyakori használat mindmégannyi okai annak, hogy egy-egy betű elesik, egy-egy szótag elkopik, úgy hogy egyik-másik képző vagy rag alig hasonlít eredeti alakjához.

Még érdekesebb ránk nézve tárgyunknál fogva azon tünemény, hogy egyes hangok, valamint mássalhangzók, ép úgy magánhangzók, teljesen kivesznek a nyelvből, szintűgy a magyarban, mint más nyelvekben is. Hogy átalán ismert példát hozzak föl, a finn nyelv pl. egészen elvesztette a 'b' hangot, mely nélkül már mi nem tudnánk ellenni. (L. részletesebben e tárgyról: Müller Miksa, Ujabb Fölolv. magy. kiad. 184—5. l.). A Halotti Beszédet olvasva,

nagyon szembetűnnek az ilyen szavak : *χomuv*, *χoltát*, *axszin*, melyek azt bizonyítják, hogy a magyarból kiveszett a mai német *ch*-nak valószínűleg megfelelő hang.

Még érdekesebb azonban a magánhangzók elveszése, s itt már nagyobb számmal is lesz dolgunk. Nem nehéz a hangsort, mely valószínűleg megvolt a magyar nyelvben, lehet egy időben, lehet egymásután, részint következtetés útján, részint a még fönmaradt adatok alapján összeállítani.

A jelenlegi irodalmi nyelvet véve pl. alapul, a hiányzókat zárjelbe téve, ilyen magánhangzósort állíthatunk föl:

a	(ā)	o	ö	u	ü	e	ē	i
(â)	á	ô	ó	ô	ö	ú	ű	(ê) (ē) í

Ezek közül megvan az *â* a legtöbb dialektusban, mint pótló nyújtás, pl. *aszât*, *âra*;

az *ā* megvan pl. a székely nyelvjárásban *a* helyett, pl. *ápám*, *kápál* stb.

az *ê* szintén sok nyelvjárásban megvan, s szintén az utána következő hang elveszését pótolja, pl. *êre*, *êmëgy*;

az *ē* hangot megtaláljuk *maros-széki* tájnyelvi közleményeinkben az ilyenekben: *vižert*, *kërem* stb.

E hangsorba föl lehetett volna még venni az *i* és *î* hangot is, melynek lehető megvoltára onnan következtethetünk, hogy a mai *i*, *í* egyaránt alkalmazkodik mély hangokhoz és magas hangokhoz is, a *mi* pedig a *mi* hangilleszkedési törvényeinknél fogva másból alig magyarázható, mint hogy kétféle, magas és mélyhangú *i*-nk volt.

Ezek azok a magánhangzók, melyek a magyar köznyelvből, minthogy az irodalmi nem használja őket, kivesztek; ide nem számítva még a némely nyelvjárásban tekintélyes számot tevő diftongusokat, melyek közül némelyekről talán szintén föltehetni, hogy valamikor a magyar nyelv közös tulajdonát képezték.

Nekünk most különösen egy ilyen elveszett hangzóval, a hosszú, nyílt *ê*-vel lesz dolgunk, melynek maradványait a Bécsi és Müncheni codexben is megtaláljuk.

Mint föllebb említettük, az *ê* a legtöbb dialektusban megvan mint pótló nyújtás, ha az utána következő mássalhangzó kiesik. De megvan az *ê* mint önálló hang is az eger-vidéki palócz dialektusban, még pedig meg lehetős

számú szóban az irodalmi nyelv *é*-je helyett. Sem gyakorlatilag, sem elméletileg (minthogy így nem is lehetett) nem tanulmányozhattam eléggé e dialektust, hogy megállapíthattam, hogy mily esetekben mond e dialektus az irodalmi nyelv *é*-je helyett *ê*-t, hanem föltűnt mégis az a negatív egyezés, a mi ezen s a debreczeni dialektus szintén ezen kategóriába tartozó változtatása között van. Mint tudjuk,*) a debreczeni nyelvjárás azokat az *é*-ket, melyek ezen önhangzót a teljes töben is megtartják, *í*-re szokta változtatni (ellentétben azokkal, melyek megrövidítik, pl. *tél*, *tele*). A mondottam palócz dialektus pedig ezeket az *é*-ket meghagyja *é*-nek, azokat pedig, melyek megrövidítik, e dialektus *ê* alakjában szokta föltűntetni. Ezen szabály, mint az idézett dialektus leírásában föl is van említve, nincsen kivétel nélkül, de ezt az én véleményem szerint is csak hamis analogia szülte.

E negatív egyezésből azonban mégis levonható azon szabály, hogy ezen *ê* nem csupán dialektikus sajátosság, hanem hogy ez a magyar nyelvnek közös birtoka, közös tulajdonsága volt, s hogy e megkülönböztetést a debreczeni dialektus csupán tovább és hívbbe megőrizte, a mennyiben az eredeti *ê*-t, mint az egész köznyelv is, *é*-re, az eredeti *é*-t azonban ugyanakkor *í*-re változtatta. Ez nagy vonásokban a debreczeni nyelvjárás hangváltoztatásának szabálya; a részletekre, netáni kivételekre kiterjeszkedni a nyelvjárás tan föladata.

A nyelvjárások adatait bizonyítják fönmaradt némely nyelvemlékeink, melyek a helyesírásra kissé több gondot fordítanak, a többi közt a Bécsi és Müncheneri codex. Mint tudjuk e codexek háromféle *e*-t különböztetnek meg, u. m. *e*, *ê*, *è*-t.***) Bár a pontozás itt sincs teljes következetességgel keresztül vevé, nagy részben mégis szabályokhoz van kötve, úgy hogy mindenestre határozott következtetéseket lehet abból levonni. A mi e jegyek olvasása módját illeti, már meg van czáfolva ama vélemény, mely a Döbrentey-féle kiadás bevezetésében (a B. c.-hez XIII. l.) van főlemlítve, mely szerint „a vonatos *è* mindig rövid“ (l. Simonyi a Ny. IX:7—10).

*) Kunos: A Debreczeni Nyelvjárás.

**) Mint a Döbrentey-féle kiadás nyomtatásban is föltűnteti.

A Bécsi és Müncheneri codex írói nem jelölték meg a hosszúságot s rövidséget, hanem megjelölték a zártságot s nyíltságot; e megjelölések pedig körülbelül így formulázhatók:

az *ē* jelöli a hosszú és rövid zárt *e* hangot, mai jelöléssel *ē* és *é*;

az *è* jelöli a hosszú és rövid nyílt *e* hangot, mai jelöléssel *e* és *ê*;

a jeltelen *e* használatát végre nem lehet biztosan meghatározni; használata a legzavartabb, s úgy látszik, vegyesen használták mind a négyféle *e* jelölésére, ilyenkor tehát elhanyagolták a megkülönböztető jegy fölrakását.

A nyílt *e* hangot tehát, mint említettük, *è*-vel jelölték meg e codexek írói. Így vannak írva pl. *bèzèd*, *kèzèdètic*, *vènec*, *kedèg*, *nèzek* stb., nem tekintve azt, hogy röviden vagy hosszan ejtették-e az illető hangzókat. Hanem olvasva e codexeket még az avatatlan előtt is föltűnhetik, hogy bizonyára nem egyenlően ejtették mind ez *é*-ket, nem ejtették pl. *beszed*-nek, *venek*-nek, *nezők*-nek, hanem minden valószínűség oda mutat, hogy az egyiket rövid *e*-nek, a másikat hosszú *é*-nek ejtették, azaz hogy e két hang egy kategóriába tartozik hangmagosság szerint, de külön kategóriába időmérték szempontjából.

Nem lehet föltennünk, hogy röviden ejtették volna: *fedelm ehség nember terd* stb., melyeket ma mind hosszú hangzóval ejtünk. Ellentmondanak ennek először is a rokon nyelvekben nekik megfelelő szóalakok, melyek mind hosszú hangzót vagy szóalakot mutatnak föl, vagy pedig oly alakot, melyből okvetetlen hosszú hangzónak kellett fejlődni. Fölösleges volna e tételünket minden egyes szó etimológiával bizonyítani; azt hiszem, elégséges lesz, ha pár csattanós példával illusztrálom. Éppen a fönt felhozott példák közt van e két szó, hogy: *nèember*, *fèdelm*. Nem kell hozzá sok etimológiai tudomány, hogy elemeikre bontsuk őket. Az első, mint tudjuk, összetett szó, mely egészen egybe olvadt, s ha nem is abból van összetéve hogy *nem-ember*, de mindenesetre abból hogy *nő-ember*. Ha két magánhangzó összeolvad (nem kiesik az egyik), akkor vagy diftongus vagy hosszú hangzó keletkezik. Itt

pedig már eredetileg van egy hosszú hangzó, úgy hogy lehetetlen belőle rövid hangzóra következtetnünk. S nem hipotézist állítunk föl, ha azt mondjuk, hogy eredetibb **néember*, majd *nēmber* előzte meg a mai *nēmbert*. — Másik példánk a *fēdelm* szó. Ez nyilván a *fej*, *fő*-ből származó *fejedelem* rövidült alakja, tehát itt az *è* két szótag összevonásából keletkezett, s így mindenesetre hihetőbb hogy hosszú volt. Föltűnhetik talán, hogy mindkét esetben *ő*-vel váltakozik az *é*, de itt számos példával szolgálhatunk, hol az *e* és *ő* váltakozik mint: *esé* ma *eső*, *fertêz* ma *fertőz* stb.

Ténynek kell tehát elfogadnunk, hogy azok az *è*-k a Bécsi és Müncheneri codexben, melyeknek ma az irodalmi nyelvben hosszú *é*, az egervidéki dialektusban hosszú nyílt *ê* felel meg, mindenesetre hosszú *ê* nek hangzottak e codexek írói korában is.

Hátra van még, hogy felsoroljuk azon szókat, melyekben ily hosszú *ê* fordul elő: *)

1) Első szótagban:

èhseg 3, 22	kès 183
èn 3, 18	20 kènzereit 95
èl 12, 50	kèt 3
èrtelm 15, 42	kètelkedik 8, 32
5 èkes 29	kètseg 49
ènec 38	kèz (paratus) 62
èrc 71, 93	25 kèz (manus) 112, 47
èrzelm 92, 92	lèc 136
èget 151	mèz (kalk) 169
10 fèl (dimidium) 120, 69	mèz (honig) 58
féd 87	nèv 44, 125
feneit 33	30 nèg 72
fēdelm 95, 18	nēmber 4, 46
hèt 42, 40	nèktec 3, 18
15 kèr 18	nèlkül 12
kèrd 28, 34	nèp 18, 130
kèp 62	35 Pèter 22
kèsert 21	rèzèg 180

*) A dőlt betűkkel szedettek csak a Müncheniben, az egy számmal jelzettek csak a Bécsiben fordulnak elő; a második szám jelöli a Müncheneri codexet. A lapszámok a Döbrentey-féle kiadást jelölik.

sèrelm 133	vèr 66
sèrezni 165	vèz (sturm) 211
tèl 284	45 zèl (margo) 93
40 tèrd 46, 51	zèl (ventus) 176, 36
vèled 4	zèk 56
vèt 43	zèn 233

2) Második szótagban :

belëndés 28	kevès 74, 31
egèb 18, 41	15 kòvèr 105, 42
emlèkez 27, 24	kòzven 31
edèn 47	kastèl 34
5 ebèd 140	kòtèl 76
estvèl 225	kòzèp 197
estvèhezik 189	20 metèl 36
esè 170	nehèz 125, 64
egèz 136	òsvèn 37
10 fertèztet 27, 47	segèt 156
Illès 185	tehèn 169
innèt 102	25 vitèz 16, 30
itèl 58	vezèr 16, 65.

3. Ragos alakokban :

zedegessèl 6, oltozièl 7, zònnèl 20, èskeggèl 24, leltèl 29, himtettèl 81, töttèl 124, hittèl 30, vegètec 38, kússebbèhúc 182, vettètènek 31, bemenvètec 19, kinèl 7, nevèt 7, idèk 98, keckèk 13, 71, figèk 28, essèt 92, idèm 73, orocletènek 61, kemencènek 105, nelvèn 97, dinnès 93, pernnèbe 99.

Ime, nem egy-kettő, tekintélyes szám, s ha ez adatokat egybevetjük az élő nyelvjárással, mint kétségbevonhatatlan tény áll előttünk az, a mit különben Budenz már a Magyar Nyelvészeti IV. kötetében kimondott, hogy a magyar nyelvnek volt egy hosszú, nyílt ê-je, mely azonban idők folytán kiveszett.

SZÁNTÓ KÁLMÁN.

A KÉRDŐ -È SZÓCSKA EREDETIBB JELENTÉSE.

A kérdő -è szócska most önálló kérdésekben is előfordul mint a német *ob* p. ilyenekben; *ob* er wol kommen wird? De valamint ez, úgy a m. -è is voltaképpen csak a függő kérdés kötőszava, mely vagy magára fordul elő (szép tanulság leszen arról, lehet-e az isteni tiszteletben változtatás Tel. 60) vagy a *ha* kszó kíséretében (azt sem tudják, *ha* úgy vagy-e avagy nincsen o. 84). — Ilyen szerepben régebbi irodalmunkban a *ha* kszó magára is gyakori; p. írja meg, *ha* meg kell vennünk Lev. I:24; lássuk meg, *ha* megmíveli vagy nem o. 51; lássátok, *ha* isten lehet, ki magának nem segíthet? Kat. leg. 2333; megkérdé, *ha* az volna PG. 228 stb. stb. Az első példák mutatják a föltétesből a kérdő jelentésbe való átvitelnek könnyűségét, a mint hogy a legtöbb más nyelv is föltétes kötőszót használ a függő kérdésben: ilyen a ném. *ob* (ófn. *ibu*, 'wenn' és 'ob'), ang. *if*, svéd *om*, fr. és ol. *si*, gör. *ei* (a héberben disjunctív kérdésben a 2. kötőszó *im* 'ha') stb.

Már most ilyen föltétes kötőszó volt eredetileg a magyar -è szócska is. Bizonyítják ezt nyelvemlékeinkben a köv. adatok:

a) hisztek è istenben, én bennem is higyetek M. 200 = *ha* hisztek ist. stb.: „Creditis in deum, et in me credite“ Ján. 14:1 | *ha* azt akarod, sokáig hogy ne nevéssenek, és udvarból az uraim ki ne vezessenek, nevetnek-e,*) neved te is, ám hadd igessenek PG. 131 (95. mese) | azért *ha* szívedben szomorú vagy-e, lelkedben elkeseredtél-é, ízetlen és áhítatlan vagy-e, gondoljad az úrnak nagy szomorúságát. Érs. (Pass. ed. Toldy 66. l.) | azért *ha* kevély vagy-e, és alázatosságot kívánsz-e, *tahát* gondoljad az ártatlan Krisztusnak kínját o. 64 |

b) látja az istent lelki szemeivel, kit soha meg nem bántott, és *ha* vétkezött-e, róla penitenciát tartott Guary c. 6 = (ugyanazon szövegnek 1508-ki másolatában, Nádor c. 131): és *ha* vétkezöttthee, róla p. t.**) | Ez urunk Kr.nak

*) Toldy F. kérdő jelet tesz ide; nyilván erre a német szerkezetre gondolt: lachen sie? so lach auch du.

**) Döbrentey (RMNy. IV. k. XXVI. és XXVII. l.) a Guary c. szavában a régi *imádkozálta*, *fekette*-féle alakot látja, s a másolatra azt mondja: „Az 1508-beli leíró már nem is tudá *vétkezött*e hajdani értelmét“.

sz. tanácsa, *ha* kedig ő jószágába vmit el nem adhate, *tahát* a mezőnek megvételeért megutálandó... Vg. 33; úgy hogy *ha* neked gonoszt monde, te mondj annál gonoszbat temagadról o. 88 |

c) megengedő mellékmondatban: Mert *jöllehet* hívalkodó ifjak között a sz. szüzességet *ha* megfertőztette volte, demaga esmeg... megépíté o. 30 | Éva *nohae* vétkezék, demaga *ha* Adám a bűnre nem engedett volna, nem vontuk volna az eredetbűnt Tih. 62.

Figyelemre méltó, hogy a vogulban is „a kérdő mondatok *e* raggal jelölvék“, l. Hunf. vog. monda 317. l.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK.

— Szerkeszti Budenz József XV. kötet II. és III. füzet. —

Dicséretre méltó törekvése a Nyelvtudományi közlemények újabb irányának, hogy szakítva eddigi határozatlanabb, általános nyelvtudományi jellemével, kiválólág egy szűkebb körre igyekszik szorítani munkásságát; a nyelvtudománynak azon részére, mely legközelebbről érdekel bennünket, mivel a velünk egytörzsű altaji nyelvek képezik tárgyát. Időszerű és szükséges újításnak kell ezt tartanunk, ha meggondoljuk, mennyire nem volt hasznára nemzeti nyelvtudományunk előhaladásának azon túlterjengés, melyet eddigi munkássága körénél tapasztalunk, ha látjuk, hogy nem csak indogermán, hanem sémi és más nyelvcsoportok tanulmányai is helyt foglalhattak keretében, sőt hogy még túllépve a a nyelvtudomány határain, etnográfiai és mitológiai értekezések is nevelhették a tartalom sokféleségét. — Korántsem akarjuk ezzel azt mondani, mintha nem volna erős szükségünk mindezekre; a nyelvtudomány tulajdonképen csak egy, tárgya az emberi nyelv általában, melyre nézve egyenlő értékű a vad erdő lakó dadogása az azt legyőző művelt angoléval. Igenis, élénk figyelemmel kell kísérnünk minden haladást, bármilyen részén történjék is tudományunknak s különösen ama szerencsésebb viszonyú nyelvcsaládét, melyet egy kitűnő tudós a nyelvek rózsás-kertjének nevezett, az indogermánét, melyben e tudomány megszületett s melyben első módszeres kísérleteit tevő. De van mindemellett egy körülmény, mely saját terünkön kétszeresen tevékenyebb munkásságra szólít s ez az, hogy az altaji nyelvtudomány művelése nekünk nemzeti

misszióink azon kedvezőbb műveltségi és társadalmi viszonyoknál fogva, melyek népünket minden rokonai felett kitüntetik. Egymagunk állunk jóformán, mint fajunk képviselői Európa művelt világában. Ki törődne nyelvünk ügyeivel, ha mi sem törődünk? Kiben ébreszthetne érdeklődést, ha bennünk nem kiket hajlamunk, természetből belénk oltott tárgyszeretetünk erre ösztönöz? Elismerésre méltó befolyhatni egy általánosabb, vagy idegen érdekű tudomány emelésére, de hol nemzeti feladatról van szó, különösen, ha ennek létesítése a kitelhető összes erők központosítását, minden segédeszköz számba vételét megkívánja — ez esetben közreműködni igazán elsőrangú kötelesség. S nem pesszimizmus sugallja, ha kimondjuk, a mi nyelvtudományunk mai álláspontján, minden haladása mellett még, még sok munkálást kíván. Mit is tettünk még eddigelé? Halomra gyűjtöttük népnyelvi kincseinket, kiadtuk codexeinket, régebbi íróinkat; de ki látta részletesebb feldolgozásuknak első elemeit is? Világot vetett az utóbbi évtizedek törekvése rokonsági viszonyainkra; de bírjuk-e még rendszeres tanulmányát, vagy csak vázlatát is minden egyes testvéرنyelvnek? — Avagy még tovább menve, mondhatjuk-e tisztázottnak, módszeres tárgyalással bebizonyítottanak egyik sarkalatos kérdését nyelvtudományunknak, az altaji nyelvek egymáshoz való viszonyát és szorosabb együvé tartozását?

Bizony, bizony, sok munka áll előttünk, égető kérdések — a további haladáshoz feltételei — várnak gyors megoldásra, szívesen kell fogadnunk minden módot, mely célunkhoz egy-egy lépéssel közelebb vihet! Ezért üdvözljük örömmel a Ny. Közl. újabb fejlődését is, melyben ez kizárólag az altaji nyelvtudomány közlőjévé alakult — a munkakör szűkülésével a tartalom értéke szokott növekedni s mi ezt annál inkább remélhetjük, minthogy látjuk, a megjelent füzetek is mennyi új nemű tanulmányt tartalmaznak, mily programszerűvé válnak az által, hogy rámutatnak a mezőkre, melyek eddig parlagon heverték s munkásaikat várják. Kiss Ignác értekezése Pázmány nyelvéről majdnem első kísérlete egy régebbi író nyelvészeti feldolgozásának. Szigethy először adott bizonyos részletesebben (hangtani szempontból) tárgyalt nyelvemlék-tanulmányt s az a kép, melyet Szinnyi adott a „nagy pankratiasta” ugor-magyar nyelvészeti munkásságáról szintén egyedüli, magánálló fejezet nyelvészetünk történetében. Nem fogja érdeklődés nélkül hagyni a Nyelvőr szakértő közönségét, ha különösebb figyelemmel kísérik e tudományunkra nézve oly fontos folyóirat haladását s állandó ismeretető rovatot nyitva számára bíráló jegyzéseinkkel fogjuk kísérni.

Kiss Ignác Pázmány nyelvét vizsgáló értekezéséről már fennebb szólottunk (74. l.), hangsúlyoztuk az efféle tanulmányok szükségét, elismerőleg nyilatkoztunk egyes, különösen mondattani észrevételeiről; de nem találtuk egyezhetőnek a tudományos rendszerrel a módot, melylyel a különféle nyelvtünemények tárgyalvák. Most már kiegészítő része is megjelent e munkának, sok érdekes adatot halmoz össze s csak sajnálattunkra szolgál, hogy az előbbieken megrótt rendszertelenséget itt még nagyobb mértékben kell látnunk. Szótárnak, minő e tanulmányhoz csatolt függelékrész kívánna lenni, nincs tulajdonképpen más feladata, mint rendszeresen elősorolni az elavult, vagy értelmükben tetemesen megváltozott szavakat. Mi mást találunk itten! nincs főbb része a nyelvtannak, melynek jó számú adata ne volna fellelhető e nagy adatuniverumban. Különösen a hangtani kategóriák azok, melyekkel mostohán bánt el a szerző maguk helyén, minek természetesen az lett következménye, hogy feltűnő jelenségeit e függelékrészben volt kénytelen széllýelszórni. Milyen érdekes lett volna pl. ott, hol a hangzók időmértékéről van szó, e hosszúhangzós adatokra hivatkozni: *fútos*, *kúldus*, mint a mainál teljesebb alakjaira az ugor *p_ug_u* és *k_ug_u*-igék származékainak. Ott kellett volna felhozni a *vészteg*, *vesztég* szavakat, úgyszinte a rövidült hangzós *esz-veszés* alakot is. Hangmagassági szempontok alá tartoznak ez adatok: *delia*, továbbá *czenke* v. ö. *czinko*-s, *derczés* v. ö. *durczás*, *pozsdul* v. ö. *pészdül*, *pozsgo* v. ö. *pészeg*, *táméntalan* v. ö. *töméntelen*, melyek közül az elsők Lugossyval szólva megyerjei közdivatú magyar alakjaiknak. A hangszínezet különösebb jelenségei közé kellett volna sorolni az *állapot*, *álnak*, *bajnak*, *gyanós*, *belincs*, *merigy* stb. efféle szavakat, melyek a rendes fejlődés ellenére ma alakjuknál nyiltabb hangzósat mutatnak. Nem kevesebb kifogásunk lehet a feltűnőbb mássalhangzós alakokra nézve sem. Nem a szótár a helye azon alakoknak, melyek hosszú mássalhangzójuknál fogva érdemelnek említést, mint: *éppiteni*, *éppül*, *halla-dék*, továbbá e hangváltozást szenvedett *fegyhetetlen*, *csekély* (víz), *czaprag*, *hévér*, *leveg* stb. efféléknek; v. ö. *feddhetetlen*, *sekély*, *czafrang*, *héber*, *lebeg*. *Utólbényi* is inkább hangtani adat, mert valószínűleg csak dissimilált párja az *utólbeli*-nek; v. ö. *tanál* és *danol*. *Rivaszt*, *rivogat*, *csólnak*, *csóltár*, *ólcásról*, *fűjt* eredetibb bővebb alakjukat őrizték meg, tehát mai csonkább alakjuknál fogva; *bial*, *esküés*, *fűalkodás* pedig mai bővebb hangtestüknél fogva érdemlik megemlítésüket s így nem szótári, hanem hangtani alakok.

Már az általános rész bírálatánál megjegyeztük, hogy a jelentéstan kategóriája egészen ki van hagyva a felosztás

főbb részei közül, e szótári rész fölös bősége megtanít, mennyi tanulságos jelenséget lehetett volna tárgyalni keretében. Az pl. hogy *tarts* a „tartózkodás” főnévi értelmében vétetik az ilyféle szólásban: *minden tarts nélkül olvashattya*, az továbbá, hogy e kifejezésekben: *esik a legyek, megférni vmit* áthatóan használtatnak a külömben át nem áthatók igék, úgyszinte a *be-el-meg-* igék módosító természete mind jelentéstani tünetény. Nem járt volna haszon nélkül a jelentésváltozást fejtegetni e mondásokban: *süt a hideg, nyers* e. h. fiatal *léleklyuk* e. h. szelelő lyuk v. ö. rokonnyelvi másaikat finn *nuore-*: fiatal és *löyly*: vapor calidus. — Áttérve ezek után az alakotani szempontra, mint szóképzési különösségek nem tartozhatnak a függeléki részbe a frequentativ *érél, menél, nézél, sántál, aluddogál, ugordik*, a momentán *hárint*, a causativ *alutni* és *bámítani*, a reflexiv *hajólhatatlan*, hasonlóképen e denominatívák: *birólni, hálólni* s ez ál- (denominativ és deverbál) képzések: *pirotság, haraghatik* valamint e sajátságos tovaképzés sem: *földünk* v. ö. *városonki* (Sajó sz. péteri végzés). Az összetétel rovata alá tartozók: *asszony-hihetetlen, bor-nem issza, bor-nem isszaság, cselcsapni*, ezek pedig: *asz, buggyan, hazud, usz* feltűnő ragozásuknál s nem tartalmuknál fogva érdekesek. Még a mondatnak is kijutott a maga része abban a nagy quodlibetben, mely a harmadik rész tartalmát teszi, ilyen pl. a *maga* kötőszó, melyet mondattani viszonyaiban részletesebben meg nem vizsgálni, s használatát bővebben ki nem fejteni valóban kár volt. Nem sorozhatjuk mindezekhez azon meglehetősen számú szótári feljegyzéseket, melyeknek előfordultát épen semmi különösség nem igazolja, minő pl. *egyebűnnen, éktelen, eleinte, gyom*, melyeknek elmaradása, ha terjedelmét nem is, de értékét minden esetre növelhette volna e dolgozatnak. Nem kell azt gondolnunk, hogy a rendszeresség, mivel valami alaki tényező, csekélyebb fontosságú kellék, hogysem a mű becsének megítélésénél számba vétethetnék. Jelentős, igen jelentős, különösen ott, hol pusztán anyaggyűjtés a cél, mely alapul szolgáljon magasabb tudományos teóriákhoz, mert ha van valami, mi itt kiválólág szükséges, úgy a tiszta átszemlélhetőség, a könnyű alkalmazhatóság az, mi pedig rendszer nélkül el sem képzelhető. Igaz, tartalmiság mindig az első, de úgy hisszük, nem jogosulatlan kívánság, ha szeretnők, hogy élvezhető is legyen a gyümölcs, ha megtermett.

Kevesebb észrevételünk lehet a Nyelvtudományi Közlemények többi értekezéseire, melyek közül méltán állítható első helyre Szinnyi értekezése „Révai magyar-ugor nyelv hasonlításáról”. Mindenkor tanulságos figyelemmel kísérni valamely tudomány fejlődését, látni az eszmék küzdelmét, mely

az igazság diadalját előkészíté. A mi nyelvtudományunknál ezt kétszeresen érdekesnek fogjuk itélni, ha meggondoljuk, mennyi hányattatáson ment keresztül s mily nagy mozgalmakkal állott összeköttetésben. Szinnyi rajzát adja e tanulmányban legkiválóbb nyelvészünk egyik iránybeli munkásságának. Mindenekelőtt azokra hivatkozik, kik működésében hatással voltak rája, Sajnovics és Gyarmatira, ezután Révai tévedéseit tárgyalván, kiemeli azon pontokat is, melyekben az igazságot eltalálta s azon végeredményre jut, hogy általán véve „biztos alap nem volt lába alatt, de éles elméje sok esetben észrevette a helyest.” „Ha meggondoljuk” — így szól ő — „hogy az összehasonlító nyelvészet Révai korában még a külföldön is mily gyenge lábon állt; ha meggondoljuk, hogy neki mily csekély számú, hiányos és részben hibás segédkönyvek alapján kellett dolgoznia, minden biztos vezérely, útmutató minta nélkül: valóban nem csodálhatjuk, hogy műveiben nagy botlásokkal, tévedésekkel találkozunk; s annál nagyobb dicsőségére válik nagy szellemének, hogy mind e mellett sok olyast mutathat fel, a mit ma is helyesnek, elfogadhatónak kell mondanunk.

Fontossága tekintetében joggal állítható Szinnyi ez értekezése mellé Budenz közleménye a „Zürjén nyelvmutatóványok”, melyek különösen a vicsegdai és sisolai dialektusokból vannak véve. Egyik legnagyobb akadály a nyelvtudományunk gyors előhaladhatásának, hogy nem birunk nyelvtani vázlatot minden egyes rokonnép nyelvéről, sőt hogy még textusok tekintetében is szűkiben vagyunk. Kiválólag a zürjén és votják nyelvek azok, melyek jóllehet az északi ugor ág ugyanazon csoportjából valók, melyből a magyar, eddigelé semmiképen sincsenek képviselve nyelvészeti irodalmunkban. E bajon segítettö tette közzé Budenz Popov András zürjén fordítását és a Szavvajitov Pál grammatikájában megjelent eredeti meséket, melyekből úgy a hogy némi fogalmat szerezhetünk e nyelv alkotásáról.

Nem mondható épen czéltalannak Badics Ferencz értekezése sem a „magyar nyelv jellemző hang- és alaktani sajátosságairól”, melyben némi csekély rendszerben igyekszik összeállítani azon vonásokat, melyek nyelvünket testvéryelveivel szembe helyezik. Az egész munka böngészet Budenz különféle munkáiból, legfőbb érdeme szerénysége, melylyel őszintén bevallja, hogy „távolról sem követeli a teljesség s még kevésbbé az eredetiség dicséretes nevét.”

A kisebb közlések közül Halász Ignác ismertetése emelhető ki Donner „Lieder der Lappen” című kiadványáról. E finn tudós még 1874-ben több svéd-lapp textust hozott északi

útjáról, melyek között négy tartalmilag érdekes epikus költemény is található. Az ismertető ezek nyelvéről s tárgyáról értekezik röviden. — Az utolsó füzetben még három szófejtő értekezésre is akadunk. Egyik Markovics Sándortól való, melyben ez az őrségi *tung* (podex) szót rokonítja a finn *taka*-val (l. Budenz szótárába a *teg*-nap cikket); a másik kettőnek Budenz a szerzője, ki e cikkekben a *szérü*, *köt* és *kössöntyü* etimológiáját tárgyalja. *Szérü* mellékalakja a csuvasból kölcsönözött *gyürü* szónak v. ö. török *jüzük* gyűrű, mely a csuvasban a többi törökség tanulsága szerint előbb *jürü*-nek hangzott s később a csuvas rendes hangfejlődéssel *sjürü*-vé lett, ebből lett egy második kölcsönvétel után *szérü*. A *köt* szó rokonságát Révai és Szinnyei ellenére inkább a fin *kytke*-ben keresi, mint a *köyttä*-ben, kimutatja, hogy emennek eredeti etimonja tulajdonképen *funem torquere* s csak amazhoz fűződik a szoros értelemben vett *ligare* jelentés. kiegészítésül hozzá sorozza mindazekhez a *kössöntyü* szót is, melyben csak egy alakilag kissé megváltozott tovaképzését látja a *köt*-igének.

Élénkítő részei a Nyelvtudományi Közleményeknek azon apró vitás ismertetések, melyek rendesen a szerkesztő szakavatott tolla alól kerülván ki, az altaji nyelvtudomány főbb kérdéseiről írott munkákat és észrevételeket veszi a bírálat bonczoló kése alá. Az utóbbi füzetek két jeles cikk tartalmaznak e nemből, egyike Misteli F.-nek a magyar és finn nyelvről tett észrevételeire hoz ellenvetéseket, másika Anderson Nicolai „Studien zur vergleichung der ugro-finnischen und indogermanischen sprachen“ című munkáját tárgyalja. — Misteli az ingo-germán nyelvtudomány újabb módszerén vizsgálódván némi kitérést tesz az az altaji nyelvekre s a hasonlati alakulást (analogie-bildung) kutatja különösen a magyar és finn nyelvben. Szerinte „az agglutináló nyelvekben sokkal kisebb jelentősége van az analogiának, mintsem az indogermán nyelvekben, ez utóbbiakban az analogia működésében szellemi energiát kell látnunk. Az indo-germányságban az elejétől fogva akadályok leküzdéséhez és munkához szoktatott szellem soha meg nem szűnik a maga szükségéhez képest a nyelvanyagot átalakítani, míg ama nyelvek már keletkezésükben kedvező helyzetben voltak s azontúlra fárasztó szellemi munkától föl voltak mentve, úgy hogy fejlődési menetre egészen képtelenek, innen van csekély műveltségi hatásuk is“. Budenz kellő energiával válaszol ezen az indo-germán „nyelvtökéletesség dogmájából“ kiinduló túlmerész megjegyzésekre s kimutatva példáinak s állításainak tarthatatlanságát kéri, hogy „ne bántson ítéletével oly nyelveket, a melyeknek régiebb és mai mivoltába még be nem

lát s melyek fejlődéséről igazán semmit sem tudhat.“ — A mi pedig Anderson tanulmányára vonatkozik, erre nézve éles elméjűleg tünteti fel azon alapok gyöngeségét, melyekre ugor+indo-germán rokonsági teóriáját alapíthatná. Megérteti, mily csekély nyomossággal bírhatnak a névmások a nyelvek együvé tartozásának megítélésében s hogy mily erőtlen motívum néhány képző és töszó látszólagos egyezése arra nézve, hogy az ugor-ságot kiszakítva az altaji nyelvek köréből, az indo-germán-ságba vigyük által. A mély alaposság, mely e fejtegetéseket bélyegzi, az ösztinteségtől sugallt lelkesség s azon kiváló jóakarat, melylyel az ellenfél inkább mint ugyanazon ügy tévedt harczosa tűnik élénk, valóban mintaszerűkké teszik e bírálatokat. De van még egy nevezetes tanulság, mely különösen az utóbbit érdekessé teszi előttünk, élénken érezteti szükségét, hogy valahára hozzá kell fognunk a többi alapok lerakásához is, melyeken az egy-séges altaji nyelvtudomány épülete fog emelkedni. Meddő munkálatok, minő pl. Andersoné volt, soha sem fognak megszűnni, míg teljes világosságot nem derítünk azon összefüggésre, mely a különféle, altaji néven ismert nyelvek között fennáll, míg rendszeres vizsgálat alá nem vettük azon viszonyt, mely az ugor nyelveket egy részről a török-mongol-mandsuval, más részről a szamojéddal hozza összeköttetésbe. Jól érezzük, hogy nem csekély feladat e fő-fő kérdés megoldása, különösen ha elgondoljuk, hogy csak módszeres lassú haladás, az egyes nyelvek részletes, minden oldalról történő kifejtése vezethet a sikerhez. De „halad, a ki megindult“, hozzá kell kezdenünk a munkához és pedig nekünk kell, mert mint hangsúlyozva volt, ennek létesítése főképp a mi hivatásunk, egyik nemzeti misszióink.

MUNKÁCSI BERNÁT.

BALLAGI SZÓTÁRAI ÉS A NYELVŐR. /

II.

Multkori cikkemből azt hiszem eléggé nyilván való lett, hogy a szótáríró miért ne legyen egyszerű kompilátora szótárának; és az is: miért tanácsosabb, hogy a szótáríró kritikus szerzője legyen szótárának, hogy a szótáríró ne legyen érzéketlen eszköze a neologizmus tarkaságainak, válogatás nélkül helyet adva azoknak szótárában, s így utat nyitva és mutatva nekik a modern nyelvérzék sebes lejtőjén a nemzet nyelvébe. Ne mondja azért a szótáríró, a mit B. mond, hogy neki kényszer-kabátba kell bujni, hogy neki tehetetlen médiumnak kell lenni a

legvégső határokig, mert különben „pattanna a húr, szakadna a köté”, összeroppanna a világ. És kérhetné tőlem valaki s talán éppen B., hogy ki vagy mi adná meg neki a válogatásra azt a jogot. Az igaz, hogy én nem oszthatok senkinek semmiféle jogot a nemzet nyelvének nevében; azért én csakis ajánlhatom azt a szótárírónak, hogy vegye figyelembe azokat a jogokat, a melyeket neki, mint nyelvtudósnak és nyelvművelőnek a nyelv geniusza ingyen megad, azokat a jogokat, a melyeket a szótárírónak a nyelv iránt tartozó tisztelet, ennek kifolyásaként pedig a folyton szem előtt tartandó helyes érzék, mondjuk tapintat, minden esetben biztosít részére.

Hogy B. nem él ezekkel a jogokkal, mondhatom, nem jól teszi és ismerve szótár „felett” vagy „alatt” vallott elveit, mert tudjuk, hogy ezek szótárában sincsenek „benne”, — maga iránt elkövetett következtelenséggel teszi. És annál rosszabbul cselekszi ezt, mert tudja és érzi, hogy mire képes egy szótár a nyelv érdekében, hogy egyetlen egy szótárírónak az elvei is mily fontos tényezők a nyelv fejlődésére vagy hanyatlására nézve. A szótárban t. i. megtestesítve látja a laikus világ a nyelvnek szókincsét, éppen ezért el is fogad abból mindent, jót, rosszat egyaránt, már csak azért is, mert nem tud, mivel nem is igen szeret, — de a mi esetünkben nem is lehet neki — különböztetni. B. írta a szótárt, tehát B. csak tudja, hogy mi a jó, mi a helyes, B. pedig nem mondja meg igazán, hogy ez mind jó, ez pedig mind helytelen, mert ő a jó és helytelen közzé oda biggyeszti a nem éppen rosszat is, — elzárva így az utat az adott esetekben gondolkodni mégis csak szerető nagy világ elől, hogy ne gondolkodhassék, hogy ne kritizálhasson. Éppen ezért legyen abban a szótárban valami új, valami még soha nem hallott, soha nem látott furcsaság, bámulattal áll meg előtte a világ, tisztelettel veszi azt nyelvére, ahhoz aztán egy párszor meg is forgatja; ezután pedig, — hisz ki ne tapasztalta volna már, hogy a nem mindennapinak, a szokatlan csecse-becsének a kis gyermek is hogy megörül, — be is veszi élvezettel.

Előbbi cikkem folyamán megígértém, hogy B. szótár-csinálási rendszerét saját példáim világítása mellett is fel fogom tüntetni. Próbáljuk meg. Már csak azért is, hogy róluk és általuk Ballaginak azon módszerére is következtethessünk, a melyet ő a műszók közlésében, azok megválogatásában használ. A példákat csak úgy futtában, tehát a mint véletlen bukkantak elő, szedtem össze. Nekem nem telik kedvem a minden áron való skandalumban. Azt ugyan nem mondom, hogy a talált hibák nagyságát örömetest ne használnám fel az igazság érdekében.

Idézzük fel tehát Hamlet szellemeit: ?*adály*, ?*adomás*, *adósságment*, *aggsorv*, *ajangzat*, ?*alaj*, ?*alajfestés*, ?*alajo*, *alajozás*, *alakhű*, *alár*, *álkalász*, ?*alkár* = *alkusz* = *alkuvós* ?*alkrész*, *alkura*, *alkvány*, ?*almány*, ?*álvitahely*, *árszabott*, ?*ársaru* = egyedáruság, *átla* = átmérő, *beáru*, *beáruzás*, *beáruzat*, ?*becseny* = gyémánt, ?*belsőny*, *belür*, ?*belz* = *bel* *lebbez*, ?*bennék*, *benntartomány*, *benn-tenger*, *benn-tőzs* = *bennkereskedés*, *bérlekezés* = előbérlet, *bérnök*, *bevám*, *bizonyg*, *bökvers*, *bölcske*, *csábanya* = kerítőné, *csábszó*, ?*dívály*, *dögevény* = mocsáros hely, *dőzsnap*, ?*elméc* = *bökvers*, *elrégül*, ?*észcsín*, *ész-derítő*, *ész-düh*, *fekmérnök*, *feknyom*, *fekpad*, *felfuvola*, *jelőr*, *festöde*, ?*foglács* = szótag, *genj*, ?*gyűfogalom*, ?*hadnok*, *hadországlár*, *hajóörnök*, ?*hajós*, ?*hajószat*, ?*hegyelü* = *ziraf*, ?*hírész*, ?*hozár*, ?*ind*, *indópont*, ?*iralmár*, ?*iralmi*, ?*iralom*, ?*iroma* = *bökvers*, ?*istenész*, ?*istenészet*, ?*jelzél*, ?*joglár*, ?*joglat*, ?*jogod* = *jogar*, ?*képecs* = *vignette*, ?*képelés* = *szobrászat*, ?*képész*, *képke*, ?*közle*, *kötbér*, *kötleg*, *láthely*, *lát-homály*, *lát-lyuk*, *lépce*, ?*lógony* = *inga*, ?*másdalo* = *vékony*, *magashangú éneket* megfelelő *vastag*, *mély hangon* kísér (Ball.), ?*máslat*, ?*medencész*, ?*mér-arány*, *mértudomány*, *mér-pálca*, *mér-zsinór*, ?*művény*, ?*nemzeg*, ?*nővényész*, ?*nyomag*, ?*pompály*, *örönde* = *várórség*, ?*termész*, ?*torla* = *nemezis*, ?*tőkész*, ?*vágta*, ?*vezéd* = *csatorna*, ?*vélyely* = *sark*, ?*vétész*, *vétugrás*, ?*víhely*, ?*vikard*, ?*víkésztű*, ?*vitály*, ?*vitász*, ?*vitetyű*, ?*vivoda*, ?*hágoncz*, *hadoncz* = *katonaujoncz*, ?*imáncz*, ?*lovancz*, ?*űzőncz* stb. stb.

És Ballagi Mór újra mondja, hogy neki módszere van, a melytől nem tágit se jobbra, se balra és rohan annak védő szárnyai alatt tüskön-bokron keresztül.

Látjuk a példákból, hogy bélyegző maníja itt is hogy kísért, a kérdőjelek itt hogy fungálnak; látjuk itt is a módszeres szótáríró, a kinek elve — úgy mutatja — a végső elszántságig oda lyukad ki, hogy szótára megfelelően czímének, a magyar nyelv szókincsének (?) teljes granariuma legyen. Azért is van abban annyi penész, annyi dohos állapot. *Hadoncz*, *hágoncz*, *imáncz*, *lovancz*, *űzőncz*. Isten a megmondhatója, hogy mit is akart B. velök. Vagy ezek is kincsei a nemzet nyelvének? ezeket is a megállapított irodalmi nyelvet alkotó klasszikus íróink emelték közérvényre(?)? És ilyenek az *alkár*, *hozár*, *iralmár*, vagy a *hajós*, *képész*, *hírész*, *vitász* is?

Hát bizony ezt a lisztát kellett volna a Nyelvör józan eszéhez vágnia. Miért nem ezt vágta hozzá? Miért is nem igyekezett B. azt kikerülni, hogy mi ezt a lisztát valahogy vissza

ne vágjuk? Pedig vissza lehetne vágni; meg is érdemlené ez a szótár csinálási *észcsin*. És az embernek még feljajdulni se szabad, mert ráfogják, hogy malitia szól belőle. De hol is vehette, hol és honnan is szedegethette össze B. ezeket az ő kedveltjeit? Mennyi fáradságba, mennyi olvasásba, mennyi szorgalomba és kitartásba kerülhetett neki, hogy ennyire igyekezett teljessé tenni szótárát. Elismerésre méltó buzgóság. Meg is hajlunk a negyven év vasszorgalma előtt minden *incs* nélkül, azon kikötéssel azonban, hogy *vitályunkat* egy kicsit még tovább folytathassuk.

B. szerint a pinczéket nem a *földár* szokta előnteni, hanem egy olyan ár, a mely a föld alatt van, a mely tehát mert nem *felár*, csakis *alár* lehet. Ezért nincs ott Ballaginak a szótárában a *földár*. Nem elég neki a *szabott ár*, neki *árszabott* is kell; ő valaminek nem a *belsejébe*, hanem *belsőnyébe* szokott nézni; nem elég a *zsiraf*, nem elég a *nyakorján* sem, neki még *hegyelű* is kell; ha jó is neki az *ör*, de az *örnök* se rossz, kivált ha hajón örökdik; nem elég a *szótag*, ő *foglácsol* is. B.-nak nagyon sok az *indító ok*, de még az *indok* is, neki azért *indra* van szüksége, à la *incs*; neki nem kell se *irodalom-történetíró*, de még *irodalmár* sem; az első nagyon hosszú, a második meg nem elég rövid, neki azért *iralmar* kell; nem kell az *epigramma*, neki *bökvers* kell, meg *iroma*, meg *elmécz*. A *képelés* szerinte = szobrászat. Kérdés, hogy a *felképelés* nem-e annyit jelent, hogy „görög szobrászat”. Se a *vívó kard*, se a *vívó kesztyű* nem kell neki; ő *víkarddal* meg *víkesztyűvel* hadakozik stb. stb. Ballaginak ezek és ilyenek az ő választottjai. Ezekben telik az ő gyönyörűsége, — nagy hasznára szótára teljességének és nagy kárára az ő *kedvenczeivel* értelmi rokon-ságban levő vérbeli szülötteknek.

Tehát még a bona fidesnek sem igyekszik megadni a magáét; egy cseppet sem törődik azzal, hogy a szótáríró Ballagi módszere és a nyelvtudós és nyelvművelő B. elvei közt ég és föld a különbség. Mintha csak az lett volna egyedüli célja T. M. Szótárával, hogy abban a bábeli zűrzavar képét *megképelje*, kézzelfoghatóvá tegye. Mert még ott sem akar javulni, a hol csak a rossz akarat nem javul; még ott sem akar jó példát mutatni, a hol annak követését nem ugyan a magunk, hanem a nyelv történetének nevében tőle megkövetelhetjük. Mert azt csak elfogadja B., hogy ennek van joga itélni és pedig elevenek és holtak felett — egyaránt. B. a *lábtó* és *teke* elébe kérdő jelt tett oda, jelezve, hogy ez a két szó épp olyan rossz szó, mint ez a másik kettő: *képecs*, *vitetyű*. Pedig ő tudta, hogy a *lábtó*, *teke*

még Molnár Albertben ott dominálnak: pedig ő tudta, hogy a *lábító* a Tájszótárban is benne van, meg azt is tudta, hogy *lábító* az országnak nem egy nyelvjárásában használatos; B. tudta, hogy a *tekészés* már ősapáinknak is játéka volt, hogy a *teke* már MA.-nál is annyit tesz, hogy *globus*. És mégis azt mondja, hogy *lábtó*, *teke* lomtárba való portékák. B. a *rakszöllőre* mindenekelőtt azt jegyzi meg, hogy = elrakni való szöllő. Pedig tudta, hogy Kresznericsnél a rakszöllő mellett a *ratokszöllő* is ott van, s így gondolhatta volna, hogy a rakszöllőnek semmi köze a *rak* ige-tőhöz. B. a rakpart, raktárra gondolt. Azért kapott is az alkalmon, hogy a *ratokszöllőt* azért mondják *rakszöllőnek*, mert „egmás mellett tömötten álló kemény szeme van“, a mely jó tulajdonságáért aztán igen alkalmas a télire való elrakásra, B. nem akart gondolni még arra sem, hogy a nép nem alkot ilyen összetételeket. Külömben is a nép a B. *rakszöllőjét eltenni*- vagy *hagyni való*nak mondja. B. pedig mindezeknek utána is a *rakszöllőt* úgy elrakja télire, mintha nem is volna másra való. A mi pedig azt illeti, hogy a *ratokszöllő* benne van-e a B. szótárában, mondhatom, hogy ez a kérdés nincs megoldva a B. szótárában.

A fönnt közölt lisztára nézve megjegyzem még azt, hogy én az ezen lisztában közölt szók ellen az irtó háborút, — mert ezek olyanok akarnak lenni, hogy velök a mindennapi élet szűk körében éljünk; mert nem akarnak ezek a tudomány nagy birodalmának sem egyik, sem másik tartományában polgári jogot szerezni; mert csak arra vágyának, hogy a profánus világ lássa el őket egy-egy fogalommal, — mondom én ezeknél az okoknál fogva abban hagyom az ellenök indított harcot, és teszem ezt annál nagyobb lelki nyugalommal, mert meg vagyok győződve, hogy ők már eljátszották gyermekjátékukat, hogy ők hivatlanok maradnak mindörökké a nemzet nyelvében, s hogy a nyelv hajlékába ezentul ilyen pogányok nem tolakodhatnak be, ha mindjárt szótáriró látja is el őket utazó levéllel. Azért pax vobiscum.

Másképpen áll azonban a dolog a műszókat illetőleg. Már csak azért is, mert a Nyelvör márcziusi kis cikkében mondtak a magyar műszókérdésre vonatkoztak.

A műszónak lényegét és fogalmát már oly sokszor megbeszélték és meghatározták, hogy lehetetlen éppen ezen alkalommal reminiscentiákkal nem élnem a már elmondottakból. Ezért nem állhatom meg azt sem, hogy a műszó fogalmának a mily rövid, de éppen olyan találó meghatározása végett Alexandernek a Ny. VII:16. olvasható következő fejtegetését ne közöljem;

„A közönséges beszédben nem szorulunk mindig finom disztinkciókra. A közönséges életben gondolataink sem mindig határozottak, szabatosak, s így kifejezésük sem szigoruan egy értelmű. A tudományban legfinomabban kell distingválunk, leghatározottabban gondolkodnunk s így legszabatosabban kifejeznünk magunkat. S azért a tudományban oly szókra van szükségünk, melyek határozottan egy fogalmat s csakis ezt fejezik ki. A mely szó valamely tudományban egy pontosan meghatározott fogalom megjelölésére használtatik műszó.” S idézem még Volf Györgynek a Ny. II:49 közölt „Hol jogosultak az idegen szavak” című cikkéből, a műszavaknak inkább külső követelményeiről és használatáról mondott ezen szavait: Ha az idegen kifejezés valamely hazainál jobb, világosabb, akkor a tudományban ne csábbittassuk magunkat a nemzetiség érzetétől arra, hogy az utóbbit használjuk”; éppen ezért vagy tisztességesen ültessük át magyarra az idegen műszót, vagy pedig sehogyan s éljünk ebben az esetben inkább az idegen szóval.

A magyar műszó-kérdés valóban igen fontos kérdés. Két-szeresen fontos. A tudományra nézve azért, mert csak komolyságát, tisztességét emeli, ha igazságait jelentő és megfelelő szókkal fejezheti ki; és igazságainak tisztaságát vesztí el a tudomány, ha a szókban, a melyekbe foglaltatnak, nincsenek meg a műszónak külső követelményei. A nyelvművelőre nézve pedig annyival fontosabb a műszók kérdése, mert a nyelvet, ennek alaptörvényeit, egyediségét soha semmiféle neologizmus nem támadhatja, ronthatja és semmisítheti meg úgy, mint egy-két kontárkodó műszó-csináló.

Nagyon kell tehát vigyázni a szótárírónak arra, hogy műszavait megválogassa, hogy — az emberi gyarlóság több vagy kevesebb tévedéseit leszámítva — csak a legszükségesebbeket közölje; és kötelessége a szótárírónak óvakodni minden olyan rosszul alkotott műszó felvevésétől, a melyek még csak csinálva vannak, a melyek tehát még csak kérődzenek. (L. tömmutató és társai.) Az ilyenekre semmi szükség, mert az ilyeneket, különösen egy-nyelvű szótárban meg sem értheti az ember. És Ballagi szótáraiban száz meg száz számra találhatók az ilyen helyet kereső nem is tudom micsodák. És B. szerez helyet mindegyiknek. Ezért aztán nagy felelősség is hárul B.-ra. És ha ő azon ráfogásunkat(?), hogy ő a felelős a mult összes tévedéseiért, egyszerűen malitiának deklarálja: hát én azt tartom, hogy B., ha a részünkről megtámadott módszer szerint folytatja szótárírását, bizony joga lesz őt a jövő nyelvművelőjének nem is egy, hanem 1857 esetben is kárhoztatni, szótárírói működését elítélni.

De lássuk, hogy B. miként vélekedik a magyar műszók kérdésében. Álláspontunk itt hasonlítható össze a legszembe-ötölöbben. B. szerint az ő bélyegző eljárásának az a haszna, hogy míg egyfelől az, kinek éppen szüksége van a fölvetett ideiglenes kifejezésre, azzal, mint közkeletűvel, *faute de mieux* bátran élhet, addig a nyelvtisztaság öreinek figyelme a jelölés által föl lévén híva, bizonyosan nem fognak késni hadjáratukat a jogtalan betolakodók ellen folytatni, és ha jó órában a rossz kifejezés helyett jót találnak, azt közzé tenni. Alább pedig ezt mondja B.: „Majd ha megjelenik német-magyar szótáram új kiadása, látni fogja a Nyelvör, hogy nem csak az általa most kipellengérezett, hanem számos egyéb szerencsétlen alkotású műszó is vagy azóta forgalomba jött jóval van felcserélve, vagy ha olyan nincsen. nemzetközi európai kifejezéssel jelölve“. (L. Vas. Ujs. 1880. 13. sz.)

Ballaginak tehát a műszók kérdésében is van módszere. Milyen ez a módszer? 1874-ben felveszi a férges műszókat is, hogy azokat a szükségben levő, — mert a hol ló nincs, ott a szamár is jó, — bátran használhassa. 1880-diki Vas. Ujs. pedig már azt kürtöli világgá széles e hazában, hogy B. megjelenendő német-magyar szótárában a rossz műszók helyét vagy jó műszók, vagy, mert ilyenek vajmi ritkán jönnek kapóra, nemzetközi Európa szerte használt terminusok váltják fel. (Hét bő esztendő után jó a hét szűk esztendő. Mit csinálnak ekkor a szükségben levők?)

Köpenyeget fordít tehát és pedig teljes visszájára. És ezért a cselekedetért, — hisz *sapientis est mutare consilium in melius* — előre is fogadja teljes tiszteletemet. Csakhogy idáig eljuthattunk. De hát mi okból nem tette ezt még 1850-ben vagy 1860-ban? Hiszen már 1857-ben kikelt azok ellen, a kik „alig gyökerezik meg valami új szó, megunják és mást vesznek fel helyére“... „hogy csupa ujság utáni kapkodásból idegen szóknak betűszerinti fordítását is vegyítik a nyelvbe, néha még oly esetben is, mikor semmi szükség sincs rá“. Miért árult mégis egy gyékényen azokkal a megtámadott ártatlanságokkal; különösen miért igyekezett azon rossz szokásukat elsajátítani a műszó-hajzában? Mert hiszen tudta már akkor, hogy a műszó nem ócska kabát; hogy a műszó a szeszélyeskedő nyelvérzék hatalmának nincs és nem is lehet alávetve; hogy a műszó nem olyas portéka, a melyet ha megununk, hát újat vegyünk helyébe. Én valóban csudálom, hogy B. a komoly tudós és 1857-nek az alapján álló nyelvművelő illetén formán gondolkozott a műszók kérdésében. Érthetetlen marad előttem az is, hogy B. a szótáríró miért hódolt meg azoknak a tudományos műszótáraknak, a

melyek..... az igaz, rendkívül nagy hasznára váltak szótárai teljességének.

Az igaz, hogy „oly mindenható nyelvész még nem született, ki mindazon tudományok és mesterségek részleteit apróra ismerné, melyeknek műszavait szótárába felvenni tartozik, e tekintetben az illető szakírókhoz kénytelen fordulni és az azok használta műnyelvet úgy átvenni, a hogy találja. Ha a szakírók neki rossz anyagot szolgáltatnak, ő azt sem magyarázata, sem fordítása által jóvá nem varázsolhatja át, hanem résen áll folyvást, hogy a mint a haladó tudomány s az élet nemesebb kifejezéseket hoz forgalomba, ő azokat felhasználja“... És a Nyelvőr csak úgy tudhatná mint B., „hogy a kiczérezett töm-összetételű szokat nem ő csinálta, hanem azokat, mint az illető szakmunkákban széltire használt kifejezéseket fölvenni kényszerülve volt, a mint hogy csak úgy láthatta [a Ny.], mint B. hogy szótárában az inkriminált „szók előtt ott van(?) a kérdő jel“. A milyen a törülköző, a mosdó is olyan.

B. mindig és mindig kényszerről beszél, ezzel védi agyon magát mindig. Legyen meg az ő meggyőződése. Csakhogy a kényszernek is megvan az ő tisztességes határa. És B. túllép e határon. Mert kértem, hogy ha a szótáríró, kényszerülve van a szakíróktól széltire(?) használt és a műszótárírók által ajánlott műszokat bevenni szótárába, egytől egyig; mert nem lehet mindentudó a szótáríró, hogy azokat a műszokat ismerhesse: hát akkor hogy állhat résen, hogy a haladó tudomány nemesebb kifejezéseit a meglevő rossz helyébe oda ültesse? Én azt hiszem, hogy sűrű erdőben hiába várja az ember, hogy mi történhetik oda ki. B. sokkal érdekesebb és hálásabb munkát végzett volna, ha nyílt térre áll és innen lesi, hogy az erdő gizzit-gazzát hogy pusztítják; hogy az elvetett magból itt is, ott is, melyek lettek életre kapott csemeték: hogy a megmaradt nemesekeket és a fűsített jövevényeket lassan-lassan, tehát csinjával számba vehesse. Ő megfordítva cselekszik. B.-nak 1867-ben megjelent német-magyar szótárában 12 *töm*-féle műszó van, 1868-ban megjelent T. M. Szótárában pedig felrugtatja e számot 15-re. Az igaz azután, hogy 1880-ban meg azt ígéri B., hogy ezek a furcsaságok mind ki lesznek iktatva megjelenendő szótáraiból. Ezt a kimutatást megtettem már csak azért is, hogy szent Pál fordulása mennél ragyogóbb, mennél tündöklőbb színben tűnjék fel.

A Nyelvőr márcziusi számában 13 tömmutató-féle furcsaságnak a farkára hágtam. Fájdalmukat a Vas. Ujságból hallottam meg. B. ugyanis itt választotta meg az *álvitahelyet*, hogy

helyettük, rajtuk való jó kedvemért, itt verje el a port. Megtámadtam tehát a tömmutatót és feleit. És miért támadtam meg? miért szedtem ki őket fészükéből, B. T. M. Szótárából? Ezt lássuk meg. Kiszakítok egy lapot B. szótárából, már csak azért is, hogy ezzel a sokat emlegetett szótárral egy kicsit maga a Nyelvör is megismerkedjék.

„? *Töm-mérés*, fn. (mt.) 1) a mértani test köbtartalmának mérése; 2) a. m. tömörmértan. — *mérték*, fn. (mt.) a. m. köbmérték. — *mutató*, fn. kettős üveggel ellátott láttani eszköz, mely az alája tett képet mint testet tünteti fel. — *nyomat*, fn. kimozdíthatlan fémbetükkal készített nyomat. — *nyomatol*, cs. vmely irodalmi művet tömnyomatban állít elő. — *nyomatu*, mn. tömnyomatban készített. — *nyomtatás*, fn. kimozdíthatlan fémbetükkal való nyomtatás (stereotypia).“ Alább pedig: „*Töm-üreg*, fn. (b.) a bányászatban egy fajta munkának szánt üreg, tér. — *üs* mn. sürű; *t.* szakáll.“ stb. stb. — És a ki a magyar terminológiának ezt a nyelvezetét olvassa és el nem szédül bele, én annak a dolgát szerfelett irigylem. Hát bizony nagy igaza volt akkor B.-nak, mikor — bizony ez már jó régen volt — attól félt, hogy utoljára is nem fogjuk megérteni egymást. És kérdem: mi szükség is volt mindezekre a csudabogarakra, éppen magyar szótárban? mert ki érti ezeket meg, ki megy el rajtok? a szaktudós? a laikus? megérti-e akármelyik is? Nem érti meg, csak is úgy, ha belenéz B.-nak a magyar-német szótárába, a hol ráakad, hogy *tömmutató* = stereoskop. És ha B. T. M. Szótára csak ilyen utasító katalógusa akart lenni a magyar szórejtvényeknek, — hallgatók felőle. De meg azt is kérdem, hogy mit is akart valójában a tömmutató-féle műszókkal? mert ki használta és hány ember használja őket? hány ember eszi belőlök mindennapi kenyerét? kik azok a szaktudósok, a kiknek széles kedvök telik a tömmutatóban? Nevezze meg őket B. hogy legyen neki kikkel törőlközni. Sugja meg nekünk a mi nagy szégyenünkre, hogy a tömnyomatot ennyien meg ennyien használták már ő előtte s bizonyítsa be azzal azt is, hogy a tömnyomatot másoktól és nem ő tőle tanulta meg a Franklin társulat szedő gyereke, a falu szorgalmas tanítója, kántora. Bizonyítsa be B., hogy azok a szaktudósok nem az ő szótárából, hanem hogy a k. k. kultusz-miniszter által 1858-ban kiadott „Deutsch-ungarische wissenschaftliche Terminologie“-ból akadtak rá a tömmutatóra. Ha ezt kimutatni módjában lesz B.-nak: én megadom magam.

Fogy az idő, telik a hely, azért zsugorítsuk össze szándékba vett mondani valóinkat. És ezek közt nem állhatok el a B.

szótáraiban és műszótáraink nagyobb részében divó sajátos eljárásnak a megrovásától, hogy megengedhetőnek tartják, hogy egy-egy idegen nyelvű műszó után a magyarban 2—3—4 műszót is oda nyomjanak.*) (Ezzel nem azt mondom, hogy ilyesmit tenni egyetlen egy esetben sem szabad. Szabad, sőt szükséges, de a szükséges esetnek a megválogatásában újra ott kell lenni annak a tapintatnak). Hogy B. erre az elvi kérdésre megint nem sokat ad, szótáraiból a példák a következőképp bizonyítják: B.-nak nem elég az alkusz, neki *alkár* is kell *üzér* is kell, az *egyedárság* nála = *árzsaru* (ár és zsarol CzF.), *árzás*; a *beáru* = *befektet*; *benntözs* = *bennkereskedés*; *örönde* = *várörtség*; *tömmérték* = *köbmérték*; *tömmérés* = *tömörmértan*; *tömpersely* = *tömöszelencze*; *tömszaru* = *telszaru*. Néha az igaz, hogy úgy is dolgozik B., hogy csak a *csurgudá*-t közli és az általánosan használt tözsgyökeres *csurgó*-t kihagyja). Vagy vegyünk egy pár példát B. német-magyar szótárából. *Stereo-metrie* = tömmértan, testmértan, tömmérés, testmérés; *Parodie* műfonák, gúnymás; *Geometrie* = mértan, tértan, földmérészet stb. stb.

Ime í a magyar műszótárírás tudományos módszere. És éppen azért, mert hálátlan munka vele foglalkozni, fejezzük be felette érdemesítő kritikánkat, — a melynek élet, meg kell vallanom, hogy B.-nak a jövőre ígért jóakarata s javulási szándéka nagyon elvette.

Én azért örömmel és megelégedéssel fejezném be mondókáimat, csakhogy végeznünk kell előbb azon ráfogással, hogy mi azt mondtuk, hogy a *tömszört* B. csinálta, — és barátokunk meg azon egy állításával B.-nak, hogy nem a *töműreges* szakáll jelent annyit, hogy *sűrű szakáll*.

Hogy a *tömszört* B. csinálta, alkotta volna, én ezt egy szóval sem mondtam. És én azt hiszem, hogy a csinálás és terelés közt nagy is a különbség. A *tömször* az igaz, hogy valakinek az agyafurt fejében csinálódott, de megteremtődni csak akkor teremtdözött meg, mikor a szótáríró rámondta, hogy „legyen“. És a *tömször* oda teremtdözött B.-nak a szótárába a tömmutató mellé. A *tömmutató* meg oda teremtdözött a sugár-uti bódéra; hogy honnan? a fejemet teszem rá, hogy B.-nak a szótárából. Lám! csak egy másik németre van szükség, — mert a német nem csak az istenség mivoltának a kutatásában nagy mester, — hogy a *tömször* meg legyen teremtve, mint a hogy már megvan teremtve a *tömmutató*. Lám! ilyen hatással

*) Dicséretet érdemelt e tekintetben Mayer József Lajos, a ki a „Vasuti anyagok, leltári- és berendezési tárgyak“ szótárát csak nem rég állította össze. Ő t. i. az idegen nyelvű műszónak csak egy magyar műszót tesz utána.

van és lehet egy szótár a nyelv hanyatlására. S B. tudja is, hogy a szótáríró ilyen formán nem egy, hanem száz meg száz szónak a megteremtője; B. maga mondta valamikor, hogy ezeket az eredeti ácsműszókat: *hajk*, *hajkolni*, *peterke* — felvette szótáraiba, mert úgy volt meggyőződve, hogy nem annyira az idegeneknek, mint inkább saját nyelvünknek tett szolgálatot, mert ama szavak közhasználatát biztosította. Lám! így viszi és viheti bé a szótáríró a tömszört is saját nyelvünkbe. És a tömször már útban is van, mert hisz szakíróink állítólag már nagyban is használják. Így is teremtheti tehát meg a szókat a szótáríró s különösen az olyan szótáríró, mint B., a kiről nem tagadom, hogy nem csak személye, de szótárai által is nagy tekintély. — Azért én ráfogását, mert nem az én gunyám, nem vehetem magamra. Máshova lyukadunk ki azonban a *tömüreges* szakállal, mert itt Ballagié az igazság, enyém meg a szánom-bánom. Elnéztem a dolgot, megvallom. Azért bocsássa meg nekem és emberi gyarlóságomnak B. ezt a ferdítést. Mert B. szótárában nem tömüreges, hanem *tömüs* szakáll jelent annyit, hogy sűrű szakáll. És lehet hogy a *tömüs* valami tájszó e h. *tömös*, mint pl. *furu* e h. *furó*? Elismerem hibámat annyival is inkább, mert úgy látom, hogy a „kéz kezét mos“ ez egyszeri alkalmazhatása is rendkívül jól esik Ballaginak.

Arra a ráfogásra, hogy a Ny. nem akarta meglátni, hogy a megtámadott tizenhárom furcsaságnak mindegyike előtt kérdő jel áll, határozottan mondhatom, hogy nem is akarta ezt a Ny. Mondhatnám B.-nak, hogy sok más kedveltjének megtapogattuk a füle tövét, hogy ott van-e a kérdő jel. Arra is azonban, hogy a tizenhárom furcsaságok mindegyike előtt ott lenne a ?, a történelmi hűség érdekében feljegyzem, hogy a *tömlék*, *tömpersely*, *tömszaru*, *tömüreg*, *tömüs* előtt nincs ott a „?“.

Hogy azután a Nyelvörnek miféle bűnét rója fel B. és hogy mi indíthatta arra is, hogy azzal való számadási szándékát emlegesse: én nem tudom. el sem is gondolhatom, mert én titkos gondolatait nem ismerem. Én nem is tudok többet, csak annyit, hogy B. mint mondani szokás, nem barátja a Brassai „consortium“-ának, a mire, ha egyébből nem is, abból az egyből is bátran következtethetünk, hogy Brassainak erre a mondására „A concilium főelve követelményei szerint nem ez vagy amaz új szó, hanem kivétel nélkül egyáltalában minden istenadta új szó hibás stb. stb.“ ezt mondja B. nagy bölcsen: „Ime egy észszerű fontos igazság szép egyszerűséggel kifejezve és előadva“. Én ennyit tudok csak, a mi B.-nak, a Ny. iránt érzett jóakarátát illeti. Arról azonban, hogy a Ny. valaha valami olyast követett

volna el Ballagin, a mi B.-t a vele való számadásra jogosítaná fel: én semmit sem tudok. Azért kár volt ezt a dolgot feszegetni, kár volt B.-nak szelet vetni. Az igaz másrésről, hogy a mint a forradalomnak megvannak a maga jótékony következményei, úgy az én gyenge kis czikkecskémnek is meg lesz az a haszna, hogy a sugáruti szótárkutató teremben elvetett kis mag áldásos fává fogja magát kinőni, melynek árnyékában már nem csak B., de ha B. megengedi, a Ny. is jól fogja magát érezni.

És még egyet, B.-nak zokon esik, hogy őt támadtam meg a *tömmutató*ért és *társai*ért. Uram isten, hát kit támadtam volna meg? Mert nekem nem is az volt a czélom, hogy azoknak a furcsaságoknak a szűletésére vissza menjek.*) — isten mentsen az ilyen látványtól! Én B. szótárainak a jellemzésül hoztam fel azt az egynehány furcsaságot. Nekem ezekkel a szótárakkal és a bennök levő elvekkal, B.-nak szótáríró módszerével volt dolgom. Ehhez aztán jogom is volt és lesz is mindaddig, míg B. irodalmi műveknek, nyelvészeti munkáknak tartja szótárait.

Azért engedje meg nekem B., hogy Teljes M. Szótárára B.-val a nyelvművelővel mondhassam el a magam véleményét: „Míg a tudomány most kijelölt bíráló vizsgálataira a kellő készülleteket teszi, míg a történelmi nyelvész a codex-et a feledés pora közül kiszedegeti, az összehasonlító nyelvtudós pedig a távoli északnak rideg nyelveit tanulmányozza: addig az évtizedek óta dagadozott újítási ár hullámai be-becsapkodnak hozzánk, magukkal sodorván az áradat szemetjét és iszapját s már is annyira vagyunk, hogy sokan a nyelvet mint valami haszontalan ruhadivatot mindig újjal felcserélendőnek tartják...“ „Én sokkal szentebbnek tartom a nemzet leginkább féltendő kincsét, sem-hogy azon akármilyen tekintetből erőszakot mernék tenni és oly szót használni, melyet abban az értelemben, melyben a szerző [itt B., nem Budát] vétetni akarja... soha magyar ember használni nem fog“. (Nyelvúj. és Nyelvr. 1857.) És ha a szótáríró B. folytonosan tekintettel lett volna a nyelvművelő B.-nak erre a kijelentésére, nem lett volna alkalmunk saját szavait ráolvasnunk szótárára.

TURI P.

*) tömmutató, *töm*-jére lehetetlen elhallgatnom egy őstörténelmi adatot, a melyet Jósika Miklós „*Rejtett seb*“ szimű regényének szómutatója szolgáltatta nekünk. E szómutató szerint t. i. a *töm* = Block.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Okiratbeli magyar szavak.

(Gyöngyös város levéltárából.)

Biró busítás nélkül. „Hogy én X.. felvettem Z...tól 30 rénes forintot Szent Pál napján oly móddal, hogy minden hiba nélkül és Biró Busítás Nélkül eleget fogok tenni a mikor fogják *kivalni* mind interessivel együtt az említett Z... Uramnak“.. stb. (1824-ből).

Képiben: képviselőtébe. „Majzik Anna aszony personaliter compareálván successori Baranya Ferencz és Gábor fiainak Eörse és Kata leányinak képiben tette le az *ellenző pínzt* a böcsületes város házána!.“

Ellenző pínz: „Molnár Gergely Farkas Andrással előttünk compareálván tettek le ellenző pínzt azon két darab szőlő iránt, melyet birnak“ stb. (1706. évből.)

Álláspénz: helypénz. „Determináltatott, hogy valakik az itten leendő sokadalmakra külső helyekről eladni való marhákat bé hajtonak: minden marhátúl álláspénzt úgy mint 4—4 pénzeket Birák Uraimék kezéhez letegyenek.“

Hátra haladott: elmaradt. „A vásár biró hátra haladott számadása végett megintetett.“

Semlyék: pocsolás gödrök. „Plébános háza előtt való *semlyék* megtöltetnek.“

Ebédköből: „a város majorságbeli búzájának learatása adasson szakványba: ebédköbőlre deterni.“

Zúz-zavar: „Die 1. maj, sub 6. iszonyú hideg és zúz-zavar volt, mely által minden szőlő és gyümölcsfák terméketlenek lettek“. (1789.)

Ökör-sor: „Az lakosok rendi egész helyre, fél helyre s ökör-sorra osztatott. Egy ökör-sorra 8 rovás inputáltatott s ez után *egy kötél föld* adatott ki.“ (1715. évi összeírás.)

Kuffantók: Kofár. „A Kuffantók a templom mellől a piarcra rendeltettek.“ (1723.)

Zabál: „a meg *zabált* gyomrot, kitisztítván, hére hozza“ (egy régi írott receptből).

Dib-dábság: „inkább dib-dábságokra vesztegetik pénzeket“ (u. o.).

IFJ. KÁPLÁNY JÓZSEF.

Káldi György nyelvéből.

III. Közmondások és közmondásszerű kifejezések.

A járt utat a járatlanért nem kell el-hagyni. Előszó. IX.

A ki szokatlan dolgot nem próbál, nem vitéz, (szokták mondani...) Előszó IX.

A ki fejét bé akarja töretni, mongyon igazat. I, 59.

A ki a maga köntösét szakadva láttya, a másét nem foltozgattya. I, 77.

A barmoknak értelmök a hasokban vagyon (szokták mondani). I, 85.

A magok rongyát más nyakára adgyák. I, 295.

Az alma nem efik mezfíze fájától. I, 115.

A gonosz hollónak gonoliz a tojása-is. I, 115.

A mi ritka, kedves (szokták mondani: quod rarum, carum). I, 173.

A kapát kapának, az áfót ásonak kell mondani. I, 183.

Addig kell a vasat verni, míg tüzes. I, 221.

A hol az Istennek templomot építnék, az ördög örömeft kápolnát rakat. I, 223.

Annyit hafznál a beteg-ember böjtte, mint a rélzeg imádsága. I, 354.

A ki miben bűnös, abban gyanós. I, 381.

Annyit tud hozzá, mint a Czigány a harangöntéshez. I, 397.

A pénz magától nem tojik, ha nem kereskednek véle. II, 50.

A kákán is chomót keres. II, 77.

Az emberek többet hífnék a ízemnek, hogysen a fülnek. II, 108.

A Historicusok az Igafságnak aranyas kalánával ezer hazugságot nyeletnek-el. II, 112.

Az oroslány-bőrt róka-bőrrel tóldgya. II, 175.

Az afzfzony állatnak hozsfú a haja, rövid az elméje. II, 370.

A mi jó, igaz; és a mi igaz, jó-is (mondgyák a Filosofusok). I, 477.

A fő-emberektől nem lehet kettő, hogy ígérjenek-is, s meg-is adgyák. I, 494.

A koczka oly hamar vakot vethet, mint hatot (szokták mondani). I, 503.

Annyit tud hozzá, mint a fzamár a regéhez vagy hegedűhöz (szokták mondani). I, 513.

Az Afzfzony állatnak más chelekedete eleget nem téssen, ha maga kezével-is hozzá nem nyúl a dologhoz (régi példa-beszéd). I, 551.

A feér kenyér nem a koldus fogára való, megéri a korpa-kenyérrel-is (szokták mondani). I, 552.

A sok bába-között gyakorta el-vész a gyermek, és a sok orvos-között a beteg. I, 574.

A mit a szem nem lát, azt a szív nem bánnya (szokták mondani). I, 578.

A bűdös húsnak jó-ézü levét akarnak chinálni (= szépítik a bűnt). I, 584.

A szerenchét hajánál-fogva tartya (szokták mondani az igen boldog emberről). I, 623.

A maga fazeka-mellé szít. I. 667.

A mochkos vízzel a gyermeket nem kell ki-önteni. I, 690.

A mit a király nem szégyenl, miért szégyenlené a nemes ember? és a mit a bíró nem általl, miért általlaná a polgár? (szokták mondani). II, 251.

A ki ma nem alkalmazatos, holnap annál-inkább nem lészen (szokták mondani). II, 251.

A ki mandolát akar enni, meg kell előbb a kemény hejét törni. II, 252.

Az ékesen-fzőlló úti-társ szekér gyanánt esik az úton. II, 256. (Comes facundus in itinere pro vehiculo est).

A varga a kaptánál maradgyon, II, 268.

A ki ízgyent akar vallani, hidgye-el magát, és valóban meg-vallya (szokták mondani). II, 461.

Azon hajóban eveznek. I, 227.

Azon pórázon járnak. I, 228.

A felső várból ki-fzőktek (nincs éfz). I, 343.

Bagolynak nincsen sólyom fia. I, 115.

Bolondnak fa-pénz (is) jó. I, 335.

Bóldog város az, melly a békeségnek idején gondolkodik a hadról (tartya a példa-beszéd). I, 432.

Czigány harangot nem önt (szokták mondani). I, 729.

Egy bordában szótték őket. I, 68.

Egy gyékényen árulnak = egyenlők, egy rangúak. Sz. Ferencz egykor ízamáron ülvén nemes-nemből való társa gyalog ment mellette, ki imigyen kezdett magában beszélni: *Nem árulhatott ennek az attya egy gyékényen az én atyámmal*; és ímé, ő ízamáron ül és én vezetem. I, 134.

Egy lovat egy sipért (mint szokták m.) I, 374.

Egy ember, semmi ember (régí példa-beszéd). II, 115.

Egy ember nem mindent lát. II, 125.

Egynek a keze erőtlen a harczra. II, 125.

Egyik kéz a másikat mofsa. I, 523.

Előttök tűz, hátok-megett víz vagyon. II, 366.

Fojtós a rókának a körtvély, midőn el nem érheti. II, 546.

Fordította palástyát, a mint a szél fú. I, 72.

Gubás ebnek fanos (szőrös) eb társa, lator latornak barátja.

I, 101.

Haragosnak kettő kára: meg-is verik, s enni sem adnak (mondgyák a Magyarok), I, 354.

Hafznos munkának ember nem érzi fáradlágát (szokták mondani. I, 269.

Heába vettetik a háló a fizes madarak eleibe. Előszó. III.

Heában a malomban hegedülni. I, 409.

Helyén vagy az agya-veleje. I, 403.

Ha Péter nem akarja, akarja Pál. II, 214.

Hideget meleget azon ízájból fúj, édes és keserű vizet ad azon forrásból. I, 229.

Isten sem liet, sem feled. I, 114.

Itt fekszik a nyúl = itt a baj forrása. A gyónó nyilván meg-beszéllye a dolgot minden környüle-valókkal, hogy meg-értse a pap, *hol fekszik a nyúl?* I, 582.

Jó fog-vonyónak kell lenni, a ki a foggal valami kevés húst ki nem vonfzon. II, 179.

Jó renden vagy on fzenájok. I, 641.

Jobb az úton járni lánta lábbal is, hogy-sem az út-kivül futni. II, 476.

Jobb ma a kézben-való veréb, hogy-sem holnap a mezon-járó tűzok. I, 579.

Jobb a ki bochkorban keresi marháját és csizmában költi, hogy-sem a ki csizmában keresi és bochkorban költi. I, 136.

Kapa s ásó válaftya el a házasokat. I, 155.

Keveset hafznál a szó, a hol a kéz nem segét. I, 72.

Kedvesb a testnek a kechke a kechegénél, a tarcha a harchánál, a süldő a süllönél, a tík a chiknál (mint a farkas mondotta). I, 356.

Kétszer-is meg-mérje, míg nem egyfzer melfe (mondgyák az okos szabók). I, 726.

Ki böjtöl, s ki haragjában nem eszik (mondgyák a magyarok). I, 354.

Ki gyermekét sok bábára bizza, elveszti. I, 182.

Ki-adnak rajta, mint a Patai szürön. A Nagyságos úrak Senior úraimék ellen-is *kiadnak rajta* (a predikátoron), *mint a Patai szürön*. II, 576.

Kigyó farka vágását el nem felejt. II, 266.

Könnyen meg-ismerik az ebet szöréről. I, 610.

Könnyebb a hazug embert f zaván megkapni, hogy-sem a sánta rókát meg-fogni. I, 453.

Künnnyen meg-talállya zák fóltyát. I, 613.

Künnnyü hat ló-után a fzekeret tólni. I, 222.

Lalsan járj, s hamarébb el-jútsz. II, 46.

Magok-alá ontyák a forrót. I, 667.

Meg-adta a bak-árrát = pórul járt. Julius Caesarinus felbontatta László Királlyal az Amurat Török Császárral-való kötést: *de meg-adta a bak-árrát*. II, 221.

Meg-vefzett az agya-veleje (szokták mondani arról, kinek kevés okofságát láttyuk). I, 403.

Nehéz a békának a dér. I, 416.

Nehéz a nagy gazból ki-gázlani, nehéz a hamífságot óltalmazni. I, 453.

Nem adnak vámot a hazugságról. Elvetették a sulykot az Erdélyi Arianusok. De nem choda: nem adnak vámot a hazugságról. I, 721.

Nem a jászol keresi az ökröt, hanem az ökör a jászolt I, 284.

Nem minden bogár fzereti a jó szagot. I, 102.

Nem mind arany, a mi fénylik. I, 362.

Nem a ház tészí böchülletéssé a gazdát, hanem a gazda a házat. II, 131.

Nem illik szamárhoz veres nyereg, sem félénk katonához fris fegyver. II, 472.

Nem vitéz, a ki bolondúl vész. Előszó. IX.

Ninchen olly alá-való tiszt, mellyre ember ne találtafsék (példa-beszéd). II, 214.

Nyúl-helyett zákban machkát árúl. I, 691.

Olajjal óltya a tüzet, sarkantyúval állattya a sebesen-futó lovat. I, 321.

Pénz emberség, ruha tífzetség. I, 52.

Porba esik pechenyéje = felsül, csalódik. I, 428.

Rofz fziwe van (szokták mondani a félénkről). I, 403.

Sem íre, sem szelenczéje. Nem, illik, hogy borbélyá tegye magát, a kinek *sem íre, sem szelenczéje*. II, 268.

Szegény ebéd az, mellynek vachorája ninchen. II, 531.

Szeget szeggel kell ütni. I, 371.

Tetten-tedd, gyónton-gyónd, tagadton-tagadd (szokták mondani). I, 569.

Ugrál, mint a Noe bakja. I, 343.

Új ízita rofta fzezen függ; végre a pad-alatt-is eleget hever (tartya a köz-beszéd). II, 36.

Ugy élt mint a disznó, úgy hólt meg mint az eb, úgy temettetett-el mint a szamár (szokták mondani a dobzódóról). I, 437.

Ugy illenek egybe, mint a bot a tegezbe. I, 453.

Ugy fél tőle, mint az ördög a keresztől. II, 517.

Vagy kosúl vagy bakúl meg kell annak lenni. A királyok nem nézik, meg-fizetheted-e a fel-vetett adót: hanem *vagy kosúl vagy bakúl meg kell az övéknek lenni*, ha nyakad szakad-is. II, 263.

Vert vízen veretlent. I, 614.

KISS IGNÁCZ.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Lukna.

A Nyelvőr V. kötetében Deák Farkastól XVII. századi magyar okiratokból közölt homályos értelmű szók legtöbbjét Szarvas Gábor u. a. kötet 207–210. lapjain megvilágosította, csak valami 10-et hagyott közlők magyarázat nélkül. Ez utóbbiak közt volt a Baracska István 1635. évi végrendeletében előforduló *lukna* szó is, melyre Zibrinyi Gy. (V:416) később azt jegyezte meg, hogy talán rokon vele a Baranyában használatos *lukma* (papi bor és gabona fizetés. Tsz. 246).

Legközelebb egyik barátom szives volt Bél Mátyás „Adparatus ad hist. Hung.” I. kötetében a Závodszy György 1586. évi naplójára figyelmeztetni, hol a következők állanak:

Tantum aeternus Deus in poenam peccatorum nostrorum immiserat charitatem annonae praesertim in his partibus Hungariae, ut hic apud nos *Lukna* una tritici venderetur florenis tribus et 60 denariis. — Bél Mátyás az „in his partibus”-hoz * alatt megjegyzi: Trencsiniensem comitatum, quem coluit Zavodszky, et utrinque vicinos intelligit. — A *lukna* szóhoz pedig a következő megjegyzést teszi: (*Lukna*) mensurae aridorum nomen est, quae ultra duas kilas Posonienses, sive Coros*) quatuor continet, quorum tres duas kilas aequant, coro quarto superante.

A *lukna* tehát körülbelül 4 vékás (koreces) gabonamérték lehetett. Nyelvi eredetét megmagyarázza a vidék, a hol vele éltek.

NAGY-SZIGETHI KÁLMÁN.

A -g végű szókhoz.

Halász I. (Ny. IX:57) mintegy 50 g végű szót sorol el és osztályoz eredetük szerint. Azt hiszem, érdekes lenne, ha H. ur egy füst alatt mindjárt e másik 50 osztályozására is vállalkoznék:

*) Coros = korecz = véka.

agyrag : argilla. limus M. A. | *aszag* : szemet, trágya. Sz. D. | *átalag* : batus, doliolum. M. A. | *babug* : csecs, emlő bimbója Sz. D. | *bádog* : lamina stanno obducta P. P. | *bezzeg* | *bodag* : vakarcs-sütemény (alföldi tájszó). | *boldog* : beatus, felix M. A. | *bufalagos* : pufók, elhízott Ny. VII:524. | *caprag* : fimbria, phaloera M. A. Pázm. | *csipalag* : csipa Sz. D. | *délczeg* : armentum, it. refractarius M. A. | *dögönyeg* : dolon M. A. (Stilét) | *egyveleg* : mixtim, priomiscue S. F. | *gyurgyalag* : merops apiaster, alföldi szó. | *hajag* : hólyaghoz hasonló, alföldi tájszó (*hajag*-meggy.) | *hanyag* : tepidus S, F. | *hazug* : mendax, fallax M. A. | *hoporjag* : crusta, cserepezet Sz. D. | *horog* : hamus, harpago M. A. | *ideg* : nervus amentum M. A. | *islóg* : lunula, bractea M. A. | *kalgag* : pileus pellitus S F. | *készantag* : készakarva Sz. D. | *keszeg* : albuta, lanciscus M. A. | *kócsag* : ardea garzetta Földi. | *kótyalagos* : féleszű, alföldi szó | *kosog* : öltözet téli báránybőrből T. Sz. | *köcsög* : tejes fazék. Sz. D. | *könyöleg* : gyűrött sár Sz. D. | *köpönyeg* : panula, pluviale M. A. | *kutag* : kisdéd, törpe, tömpe Sz. D. | *küsdeg* : kisdéd. Kriza, Vadr. 506. | *laponyag* : völgy Sz. D. | *lebernyeg* : liberia. Csokonai, Dor. | *madzag* : funicula M. A. | *maszlag* : Esca veneneta P. P. | *meleg* | *öreg* : grandis, magnus M. A. | *pereg* : vas-koh, salak Sz. D. | *pirhanyag* : rubescens Kr. | *rideg* : singularis M. A. | *sárog* : flavus fulvus S. F. | *sereg* | turba, cohors. M. A. | *serleg* : poculum Pázm. | *süveg* : pileus M. A. | *szilag* : darab Sz. D. | *szőnyeg* : tapes cadurcum Cat. | *szúnyog* : culex M. A. | *űszög* : torris, titio, uredo M. A. Sz. D. | *valag* : cullus Kr. | *vendég* : hospes, conviva M. A.

Hézag.

Tudjuk, hogy 1) *hi hiú* régente üreset jelentett, M. A.; 2) hogy a *hézag*-ot még a mult században többen *hízak*, *hiúzag*-nak írták, Kr.; 3) hogy a szóvégi *k* időjárással sok esetben *g*-re módosul, mint p. *rétek*, *rétekes* Sz. D. ma már *réteg*, *réteges*, a *bodak* Sz. D. ma már *bodag*, sőt még a *vaczok*-ot is némely vidéken ma már *vaczog*-nak ejtik, Ny. VII:235; s végre 4) hogy a túladunai *fészak*, *fészakos* eredetileg *félszak* és *félszakos* volt. (Kr.)

Nem hihetőbb-e tehát az, hogy a *hézag* két névszó össze ragadásából (*hé-szak*) támadt, mintsem az a magyarázat (MUG. Sz. 162. §.), mely csupán a *hézag* kedvéért egy sehonnan nem ismert, állítólag magtalanul elhalt *héz* igét kénytelen kigondolni.

LUKÁCS LÖRINCZ.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Vasuti hivatalos stílus.

Véletlenül a mi kezünkbe került, de ép úgy bele kerülhetett volna az Üstökös oklevéltárába a köv. körmönfont specimen:

„Cs. k. szab. osztrák állami vaspálya társulat. Képviselőség Pesten 5118. képv. sz. Bpest 1879. sept. 15.

T. cz. Demjén Erzsébet k. a.-nak Debreczenben.

Érvénytelenné vált félárú menetjegy váltására jogosító igazolványa időtartamának meghosszabbítása iránti kérelmére értesítjük, miszerint kívánatának meg nem felelhetünk. — A képviselőség.“

A Nyelvtörténeti Szótár mutatványíve.

Tragikomédia 3 fölvonásban.

Mottók. „A jobbak részéről a visszahatás nem maradt el.“

Antibarbarus 3. l.

„Allons, disons la vérité ; il est temps.“

L'Intransigeant (1880. júl. 15.).

„A mi nem teljes, az hogy lehet tökéletes?“

Mármarosai Tárogató (1880. febr. 29.).

Első fölvonás (expositio).

„A magy. tud. akadémia tudvalevőleg magyar nyelv-történeti szótárt szándékozik kiadni“, mint nyelvbúváraink legjelesebbike s legismertebbike (ki ne emlegetné országszerte az ő alapvető munkáit?), Török Árpád, mondja a jövő évben megjelent „Magyar Nyelvbúvárlatok“ cz. korszakos 16 lapnyi munkájában (Budapesten, nyomatott Bagó Márton és fiánál. 1881). — A véletlen játszott a kezembe a nyelvtört. szótárnak mutatványkép kiadott (— a fővárosi tudós és féltudós körökben titkon bujdosó —) első ívét, s ez a mutatvány az ideált, melyet egy tökéletes magyar szótárról alkottam magamnak, egy csapással valóságos torzképpé silányította. Elszörnyedtem rajta, milyen férczelménnyel akarják Török Árpádtól oly véres verejtékkal megalapított nyelvtudományunkat immár másodszor is (az első csapás a Czuczor-Fogarasi-féle „nagy szótár“ volt) székelyben keverni. Ama 99 szarvas hiba közül (hisz Szarvas G. is benne van a szerkesztő bizottságban), melyekben a kiadott Mutatvány sínnylik, hadd említsem csak a legbotránkoztatóbbakat s leglényegesebbeket:

1) Már első tekintetre, a külső alakra nézve minő hanyatlás a 290 évvel ezelőtt megjelent Calepinushoz képest. Calepinuséban minden ív köröskörül szépen egyenletesen le van metszve, s a közepén czérnaszál van bele fűzve minden ívbe, hogy szét ne hulljon, mint ez a Mutatvány, ha föl vágja az ember.

2) A könyvészeti pontosságnak legelemibb kellékei is hiányzanak, a mennyiben nincs is becsületes címlapja, melyen ki volna téve a nyomtatásnak helye és ideje. Nem tekintve azt, hogy e mulasztás sajtóvétséget foglal magában, ki fog az utókor Szinnyei-jén segíteni, ha ez kétségbeesve fogja kutatni az adatokat, melyeket a könyvészet nagy-fontosságú tudományának e Mutatványt illetőleg okvetetlen föl kell mutatni? Vagy tán a ki e kiadványra könnyelműen ráírta az Imprimatur-t, azt vallja jeligéjeül, hogy *après nous le déluge*?

3) A Mutatvány kiadója a könyvcsináló módszernek leg-egyszerűbb szabályait sem ismeri még: művéhez sem előszót, sem jegyzeteket nem csatol, melyekből a szerzőnek gyermekkori viszontagságait és későbbi élete történetét megtudhatná a kíváncsi közönség; sőt még csak azt sem jegyzi meg a végén, vajjon születése vagy pedig neve napján fejezte-e be munkáját.

4) Csak úgy hemzseg már ez az egy ív a sajtóhibáktól. Azt hiszem, elég lesz ezekből egyet-kettőt kimutatni. Mindjárt a 4. lap felső bal sarkán a 4-es szám úgy lecsúszott, hogy alig található, s csak figyelmes utánajárással sikerült nyomára akadnom. Ugyanabban a hasámban az „Abrosz” czikk utolsóelőtti sorában „Kér. Sen.” van nyomtatva, s csak éles elmémnek s irtózatos tudományomnak köszönhetem, hogy e sajtóhibát képes voltam „Ker. Sen.”-re kijavítani és Keresztény Senecának olvasni. És az Akadémia nem szégyell ilyesmivel lépni a tudós közönség elé!

5) Az egyforma nyomás a nyelvészre nézve borzasztó fárasztóvá teszi az olvasást azon óráiban, mikor éppen szórazókészítés szükségét érezné. A származékok olyan vékony dőlt betűkkel vannak szedve, hogy alig tűnnek föl. Sőt még az idézett munkák rövidített neve is a többi szöveggel egyenlő, úgy hogy p. a 4. l. jobb hasábjában első sorában az olvasó kétségben marad, vajjon az ott olvasható „acélios Zr. I. 145” azt jelenti-e, hogy valami aczélos Zrinyi-ről van szó a Iordánszky codexben, vagy pedig hogy az aczélos szó Zrinyi M. munkáinak I. kötete 145. lapján fordul-e elő. Megfoghatatlan schlamperei (mint Török Á. mondaná).

6) A szótár történetinek nevezi magát, pedig a szavaknak származásáról, első fejlődéséről, gyermekkoráról egy kukkot se tud mondani; csak meglelt korukban, teljesen kifejlődött alakban mutatja be. Vagy tán azt akarják az intézők, hogy e tekintetben ezentúl is a „nagy szótár” tapogatódzásai vezessenek bennünket hinárba?

7) Még nagyobb baj, hogy a nyelvújítástól kezdve — úgy látszik — egészen földolgozatlan maradt az irodalom. Nem

gondolták meg, hogy akkor csonka marad e munka, mely a közel jövőben nyelvkincsünknek egyedüli megbízható tárháza lesz? Nem gondolták meg, hogy e században a nyelvünkre nézve legjelentősebb, leggazdagabb írók (Arany, Petőfi, Vörösmarty, Tompa, Szász K., Jókai stb.) irtak? és hogy e században gyűjtötték össze oly fényes eredménnyel a népnyelv kincseit? A mutatóványivnek néhány lapján már mennyi szép és érdekes kifejezés kiányzik! Lássunk csak pár példát:

a) írókból: **abajog**: a pajkosabb fiuk berontanak zajgva, apjokat köszöntve, körübe abajgva SzászK. ford. I:316 | **abajgat**: már Mátyás F. szótárkisérlétében három újabb példa, s a mutatóványiv egyiket sem vette föl, csak Szalárdiból ismeri a szót! | **abárló** Ar. Arist. I:274 | **abrakos** lajstrom, Györy Don Q. kisebb kiad. 22 | **acélni**: a lágy vasat mega. (ném. stählen) Kerekes Ért. 186 || **ad**: eredj, fuss, míg erőd adja Vjda kis. költ. 166; addszí a vasat Ar. Shak. XIV:65 | **felad** jelentéseit l. Sipos ó és új m. 59 | benyujtottam a kalapom egy kis lánynak az ablakon. s a mikor *kiadta*, bokréta volt rajta Tóth K. Költ. 7; az én szép szeretőm kiadott én rajtam Vjda kis. költ. 198; ha én ellenem nyomtatnának ki olyan dolgokat, .. régen kaptam volna a fokost s olyan sort vertem volna D. uramnak a hátán végig, hogy nem kívánt volna belőle második *kiadást* Jók. RabR 85 | *jeladólág* tovább-tovább adogatva Vjda B.kfi 57 | *számadolások* Ar. Arist. I:58 || **agg**: ha majd elaggunk, hajunk ezüstfehér Gyul. költ. 33 | **agyon**: nézd, minden fű a. ölve tőled új életet vár Vitk. munk. II:87; hadd ijedjen a csupa látására az ellenség Jók. Erd. ar. 102 ||

b) a nép nyelvőől: *mégabál*, p. hust (Szentés) Ny. VIII:331 | **abázul**: zabál; mindent le-a. a fárul: mindent leeszik (Balaton m.) Ny. VIII:431 | **abronicza**: vízhordásra használt pózna, melynek két végére függesztik a sajtárokat (TBecse) Ny. IX:92 | **aczatolni** a buzát hegyes vassal gyomlálni (Szentés) Ny. VIII:331 | **acsarkodik**: haragosan lármáz (Hmvásárhely) Ny. IX:91 | **agságoskodik**: akadékoskodik (Balaton m.) Ny. VIII:431 | **Agó** Ágnes (Bács m.) IX:91 | stb. stb.

8) Végre legnagyobb botrány az, hogy még a nyelvújítás előtti irodalom sincs teljesen földolgozva:

a) hiányzanak p. ezek az adatok: **ablak-ráma**, -*üveg* stb. | **abrosz**: eg zeep wyragos a. Radv. csal. II:5 | **aczél**: egy fél rud a. o. 396 || **ad**: az ellenség eleibe mene, harczot ada neki és egészen megvereték Mik. mul. n. 299 | hozzád való *hálaadó-ságomból* tettem o. 335 | testnek *adóságát* megfizetveen Dom. 79 | azon templomba tartotta az ű prophetájának *hála adandó*

innepét Konst. 19 || **agg**: ha ispinác a. volna Radv. csal. III:38 |
-**agyú**: vagy on egy szép *ezüstös* a. pisztolyom o. II:287 |

b) az összetett kifejezések többnyire minden bizonyító adat nélkül vannak felsorolva, p. "**ablak-fa, a.-fia, a.-kenő, a.-rostély, a.-szabású**" stb. stb. Azt hiszik a gyámolatlan szerkesztők, hogy ilyen eljárással használható művet fognak alkotni? Az ember azt sem tudja, nevéssen-e, bosszankodjék-e azon a könnyelműségen, mellyel mi nálunk szótárt mernek összetákolni!!!

ANTIBARBARUS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Székelységiek.

S z ó l á s m ó d o k.

H á r o m s z é k i e k.

Mély zsírt (sírt) ástak.

Tögyes (hirtelen hegyesedő) a czövek, vékony az íkszeg (a hasító szeg).

Terhes a házfedele (kevessé meredek, havazáskor nagy terhet tart).

Villámadtig már kifizette apró pénz (viradt előtt már megszidta).

Nem tudom hogy honnan költ fel (hogy miként jött e gondolatra v. cselekedetre).

Lódúl mint a rút idő.

Özön a dolgom s nem fog a munka (s nincs kedvem a munkához).

Malaczai közt ez a vízfordó (növéseben a többtől elmaradt). Pipéi közt kettő a vízfordó (libái közt kettő megcsökött).

Visztér egy czinka ez (visszatért azaz megcsökött növésű ez a lányka).

(Nem szakad markába a dolog (megszakadás nélkül dolgozik).

(Bele rekedt a fejszéje (nem boldogul a céljában).

Megtippant a kalács (sülésében visszaesett, nem kapta meg a rendes domborúságot).

Kimarjúlt a lába, kikorult a keze (kificzamodott).

Kirekedt az esze (eszét vesztette).

(Sok esze van, de más él vele (eszölösködésének más veszi hasznát).

Más éli a feleségit.

Fut az esze (változó az esze).

Ne keresd kásának a tolloját (ne tudakozódj kész dolognak okáról).

A hogy feleszödtem, szellel lobbál munkához fogtam (a mire felébredtem, nagy sietséggel munkához kezdtem).

(Nem fontak a szájáért (bőbeszédű, azaz nem fonás keresésével szerzette beszédességét, minthogy a fonás szükön jövedelmez).

Eleget istenkedtem s még sem tette (Isten nevében eleget kértem).

Ez a nagy revű gyep személyes embereké (ez a nagyterületű pásínt bizonyos emberek tulajdona).

A kert sátorába rejtette el (a fedeles vesszőkert fedelébe).

Még a kert alatt hal meg (vagyontalan kóvályogva).

(Az ágon jár a szeme (nagyra néz, magas reményei vannak).

Szembe fogta a bizonyokat (szembe állította a bizonyságokat; régi nyelvemlék).

Takulj a szemem elől (takarodjál).

Szükös honn lennem (szükséges).

Ugy futott mint ha a szemét kivették volna (oly gyorsan, hogy szeme a tárgyak alakját még csak fel sem vehette volna).

(Tudom ki tehene borja vagy (ismerem családi leszármazásodat is).

Megvenné, de nem éri az erszénye.

Verik a buzámat a madarak (eszik).

Kitollózták a földet (a takarítás után, a földön maradt burgonyát s több effélét felszedték).

Nagy üszküpu volt köztök (nagy izgató).

Addig üszkütülte, míg egymásra zándorította (addig izgatta, míg egymásra ingerelte).

Ne sopánkodj tovább (ne kunczorálj, ne kérincselj tovább).

Kegyes szavakkal addig incselgett míg a vízre vitte.

Ne engedd hosszú hájczra (hajszra), hanem üssed a vasat míg meleg.

(Ha kalánnal eszi is a pénzt, nem fogy el.

Egy ejtel lisztet megejthetni egyszerre (meg szíthatni).

Sokáig varázsoltak előttem (soká beszéltek idegen, értetlen nyelven előttem; a 175. lapon is a 2. sorban olv. varázsoltak).

Ugy megütött, hogy felgulyádzott a helye (feldagodott).

A ganczi (gunár) haza jött, a jérczi még oda van.

A macskafa rakva van verebekkel (a szarúfákat összefoglaló, néhol kakasülőnek is nevezett fa).

Kopóra hanyította (magasra fel).

A fák tetején nyáskál (hágcvál).

Lám a pénzedet (hadd lássam).

Nézkám milyen szép ruhám van (nézzük ám, milyen szép r. v.).

A perelyén szárítják szénájikat (a gömbölyű fákból rakott padláson sz. szénájukat).

Elperjésedett a földje.

A rén (réven) nem lehet már járni.

A gát révét ellepte már a víz (a gát környékét, területét).

A nár (a malom vízfogó kerekének víztartó öble, fiókja) meg van lyukadva.

Addig simforizált (nyájaskodott), míg célzt ért.

Még mindig türköl a két félhangú (küsd a két féleszű).*)

INCZE GYÖRGY.

2.

Ne kertejj (mondd meg egyenesen az igazat).

Hogy vagy? — Frissen, mint a pislen; v. Frissen, mint a hal a vízben.

A mi azt nezi (illeti).

Hogy szavadba fogjak v. fogjalak (a beszélőt megszakitani akarva, mondják).

Rajtam fogyott (a ki valamely italnak a maradékát itta meg, mondja).

(K.-Vásárhely.)

FÜLÖP ADORJÁN.

Jót adjon Isten! — bucsuzik a csomafáji doczkás székely, mikor Csikba visszautazik.

Eröst megázott s megfeszült a hámistráng.

Dobja kê immá a lánczot hátrafelé a szekér alá!

Sógorság vagyunk, — felelé kérdésemre, hogy a két szép szálas ember nem testvér-e?

Hajla: fenyőág. (Csik-Gyergyó.)

Cseleke v. csereglye: a fenyőfa tülevele (o.).

Gelencze: a bükkfának lecsüngő mohája (o.).

Szörös füge: a havason termő egres (köszméte; o.).

(Többet ér a becsület a szalonnás káposztánál, — mondá egykor a miriszlói egyházfi a garázna ifju diáknak. (Alsó-Fehérmegye.)

VITUS LAJOS.

Babonák.

Hogy meg ne igézzék a bubát, homlokára szénvel minden reggel huzz keresztet.

*) Fönt a 32. l. 2. sorában olv. *gyavátottam*; 13. s. *sókota* a. m. skrupulózus, szigoruan számító, a kicsinységet is gondosan megfigyelő; 19. s. olv. *vendégtségbe*; 34. s. 35. s. olv. *korrogjon* és *békételenkedjék*.

Hogy tehened tejét el ne vegyék: furd meg a bal szarvát, mikor megborjuzott, tégy belé temjényt, fokhajmát, és dugd bé szadopfával, a furás legyen a két szarv között, szemben a jobbal.

Hogy a szép asszonyok s rossz lelkek ne árcsanak, fokhajmával huzz + keresztet ágyod felett ablakodra, minden ki- s bejárásra.

(Klézse, Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Karácsonyi beköszöntő.

Jó napot uraim!
Min mégénegeggyeték,
Töllem min gyerméktől
Sémmit se féjjeték,
Csak vacsorát nekém
Böven készícsetek.
Hogy az átal töllem
Mégménékégyeték.
Jó uram, asszonyom,
Ha kérdik ki vagyok —
Én az óriásnak
Onokája vagyok.
Kotormán tengerin
Mikor átalusztam,

Jó lovam — méj nem vót —
Kit széllal hízlaltam,
Ugy rugott, harapott,
Hogy a méj tengerbe
Maj belényuvattam.
Mérgés fegyverémét
Répából faraktam,
Túrós puliczkával
Ritkán hadakosztam,
Méjről bizonyítottó
Levelet és adok
Ecczeribe hogyha
Alkalmatlan vagyok.

(Csik-Szentkirály.)

T. NAGY IMRE.

Tájszók.

Ajál: bemutat.
Annók: Anna.
bözsge! hemzseg.
cserge: pokrócz.
csentéz: fél krajczár.
csettel főtt káposzta: lucskos.
csipor: csupor.
cujka [? Szerk.]: pálinka.
megducolni, megkulykolni, megöklelni.
mind-étig, örök-étig.
fancsikó (foncsika): rongy.
meggecsezni: a varrást befejezni.
hojszu, hojzánk: hosszú, hozzánk.
hogy-hogy?

ittegyen, ottogyan: ugyanitt, -ott.
jövel! jövenek!
kegyemd: kegyelmed.
zsemlye-kása: dara.
kertel: bekerít.
kocson: hebeg.
köre-leppents: tojáslepény, palacsinta.
nyirok: nedvesség.
sűrűgyék: bozót.
szeressed!: egyél v. igyál!
takarnak v. takarítnak sarlóval, aratnak kaszával.
fára-tekercs: kürtös kalács.
Hal mágyi tájbeszéd: a, az h. e, ez | átyám, anyám, mietyánk | pize: bizony | krajczár |

körtövély | madar | manyó: Hétfalu: oldalbahó: far-
 nágyanya | pepe: sár | pislenke: kas | ezeriben egyszer | teplom
 csirke | sierszik: fáj a fejem (Hszék: táplony).
 stb. | é h. ie: sziep, miez. CSERNYEI GYULA.

Szolnok-Doboka megyeiek.

Bibán: részeges, italkedvelő;
 te nagy bibán.

bossó, kossó, nyess, nyáss,
 sok vessen (sok versen, gyak-
 ran); — meg kéne ígessenek
 tígéd bossó szalmával.

csanak: edények; aj beh
 sok csanakam van.

csaszkantyú: edény, butor; a
 zördeg vigye a sok csaszkan-
 tyuját.

csevere, nyevere: orczátlan,
 szemtelen, helytelen; a kis
 gyermeknek mondják: te kis
 csevere, v. kis nyevere.

csipákól: csipog, csiripól;
 aj ez a csirke mennyit csipákól.

csúfandáros: veszekedő, itélő;
 hadd el, ne mígy ada, me(r)t
 tudad milyen veszekedő.

csunda: rendetlen, tisztátalan;
 nállunk minden csunda.

czifirtes: szurtos, rongyos;
 ajan czifirtesen vagyak, mind
 egygy czigánné.

czupag: viczkáندozik, rúg-
 dosódik; inkább a halakról:
 jaj beh nagy halak czupagnak itt.

encsem-bencsem: kicsiség,
 semmiség, csekélység; ne járj
 ajan encsem-bencsem dógok
 után.

fecsérel: pusztít, pazaról;
 asztán fecséreld el a pinszt.

fikető: főkötő.

göberint: fagy, megfagy; az
 itczaka meggöberintett.

hummi: holmi, bútor; meszel-
 nem kell; de a meddig kihordam
 a sok hummit, nem most lesz.
 kicsida? micsida? micsa?
 micsa dolog van itt?

kijó: kigyó:

küsség: kis ideig; menyek
 egy küsség.

luczkó: részeg emberről
 mondják: te ríszeg luczkó.

mingyár, mingyá, mingyást.
 nyilván: nyilván; nyilván, hogy
 elment.

pándlika: szalag.

perjint: ad, adogat, vet; a
 lúnak perjintettem egy kis
 színát.

percelődik, mezp.: párosúl,
 közösül (a juhról).

pirinkó: kicsi, kevés; aggy
 egy pirinkót a tehénnek.

pimpiri: ocsmány, pajzán;
 nem mészsz el te pimpiri!

pozsár: pozsgár; mind pozsár
 a zegisz domb.

rusnya: csúf, csunya, rendet-
 len; alyan rusnyán vagyak,
 hogy megijednek tüllem.

serdül helyett: zserdül (kövé-
 redik); a zén tehenem eddig
 ajan hitvány vót, hogy filtem
 tülle, de most zserdül.

szikács: forgács.

(Domokos.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Marosvásárhelyiek.

Abajdok: lepcsés, lompos.
 azsagon jár: röpülve jár.
 abban járok: azon vagyok.
 bűzül: szagolni.
 csurdé: mezítelen.
 csikkan: ficzomodik.
 egres: pöszméte v. piszke.
 elbomlott a színház: vége a színháznak.
 folyó gazember: legnagyobb gazember.
 frustúk: reggeli,
 fűttö: kemencze, kállyha.
 gidó: kecske gödölyő
 gönne: kocza.
 guvad: meredt.
 göcs: görcs.
 vele hálok: meggondolkozom.
 hóharmat: dér.
 henem: hanem.
 hipi: sintér.
 hiu: padlás.
 hillerkedni: kaczerkodni.
 instálni: kérni.
 kártyus: kupa.
 köntös: női ruha.
 kápás: képes.
 kürtő: cső.
 kakas: pattogatott tengeri.
 kosztolni: diót fáról verni.
 landszfa: hórihorgas.
 lószekér: kocsi.
 magyaró: krumppli, pityóka.
 nádméz: cukor.
 nacscsás: nagyságos.

ne járj vele: ne nyulj hozzá.
 pomána: ajándék.
 parancsoljon: tessék!
 póczegér: patkány.
 pipe: liba.
 palaczkféreg: poloska.
 pléhes: bádogos.
 példa: rút, ocsmány.
 pakulár: juhász.
 platten: takaréktűzhely.
 ruha: kötény.
 súrcz: kötény.
 szijú: szij.
 szilimán: kicsi, vékony, karcsú.
 susták: 4 kros pénzdarab.
 siftel: csuszik, lábát vonszolja.
 súrgyé: szalmazsák.
 sisinkázni: jégen csuszkálni.
 szénafű: kaszáló.
 talpaltam egész nap: jártam.
 téglázó réz: simító réz.
 toportyán féreg: farkas.
 tutaj: lap.
 törökbuzakas: tengeri góré.
 umbrella: esernyő.
 vérszipó: piócza.
 vizita: látogatás.
 varizsló: piszkafa.
 veres szöllő: ribizli.
 végire járn: elpusztítani.
 vajnem: ó nem!
 zsemlekása: dara (gries).
 beszél mint a hegedű: fecseg.
 HOLCZER GYULA.

Csángó tájszók.

Átódik: a csángó aszony,
 mikor ölében buba van és jön
 avatódni.
 árik: megromlik a főtt étel
 és málé.

buccz: ágyék czombja, ember-
 nek és állatnak.
 bucsálódik: sirva kesereg,
 szomorkodik.
 borcs: kovásztott savanyu

lé, a muszkák kedves eledele,
korpa cible.

bű : szennyesség.

bűség: utálatosság.

csoszka: utálatos nő vagy
barom.

dorcson: serényen helyett
dívik.

éldes, éldesség: édes, édesség.

fűlyökös: rojtos bojtos.

fűlyke: lányok, legények
estvéli mulatsága egyszer egy
héten.

háporty: nád neme, miből
gyékényeket készítenek és a
hordó lyukait megdugják, ha
foly.

kocsom, kocsmos: mocskok,
piszkos.

kocsom fészek: igen sok
változásban használatos.

kuttyog: eb lépéssel jár kel.

paszitol-, -ás, -ó: pusztít-ás, -ó.

szoporty: orr-tisztátalanság.

szoportyol: orrában szörpög.

mehetel, mehetség: gunyo-
lódik, -ás.

nebeleg: szükség nélkül dol-
gozik.

szímatol: szagolva keresgél
valamit.

sünnög: kéntelen, kedvetlen
jár kél.

puttyog; mikor fővésnek
indul a kádban a bor.

süllög: tűzön a fa mikor
nem akar égni.

trönk: kemény. görcsös da-
rab fa.

trönköly, rönköly: rövid ter-
metű lány vagy legény.

tur: seben támadt száraz bő-
rös heggedés.

uti rossz: egészen haszontalan
rossz ember, utonállókra is
alkalmazva.

borsért járó v. kürtön járó;
virgoncz leány; sorkon forgó
v. nagyot ugró: virgoncz le-
gény.

I k e r s z a v a k : csajta — bajta, csiri — biri, dangó — dongó,
dodog — dadog, cinczi — finczi, hülye — bűlye, rityi — rotyi,
tutyi — mutyi, zenge — zunga.

(Klészse, Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Gyermekjátékok.

Bekötik egynek a szemét, s aztán kérdik tőle:

Czicze-micze mit fogtál?

F. Pap póczczára.

Feleli: Egeret.

K. Ki ötte meg?

K. Hová tetted?

F. Pap macskája.

Aztán elkiáltják: cziczc! addig be van kötve a szeme, a
meddig valamelyiköket megfogja.

(Szolnok-Doboka-megye.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Tánczszók.

1. Fordujj éggyet előttem,
Édes kicsi kerekem!	10. Ojan ránczos a bőre.
Férre huz a vér tölle.
2. Szűrő szita, tejes lábas,
Ájon férre, aki házasa!	11. Aj, isteném aszt a vént,
Hogy ölelém még szégént!
3. Járjad, járjad hajnalig,
Mig a szoknya langallik.	12. Jaj de ügyes, jaj de jó,
Jaj de kedvemre való!
4. Ihaja, czuhaja!
Libég lobog a haja.	13. Lábad innét, lábad túl,
Közbevákok magyarul.
5. Hopp, a Jézus csizmája!
Bokámig ér a szára. (Bocskor.)	14. Fakó szekér, vasas tengély,
Rajtad Juczi nincsen pëndély.
6. Aló fársáng, vigaggyál,
Káposztalé tortyozzál!	15. Apró murok, petérzsejem,
Avvén asszon veszedelem.
Elig várom az ördögöt,
Hogy elvigye a vén dögöt,
hopp!
7. Hoppá, hoppá, eléfelé,
Huzógy leán legén mellé.	16. Tizénhárom réczetojás,
Enyim vatte kis rokojás.
8. Mégölelém, még biz' én,
Még én isten uccségén!	17. Ez a kicsi, ez és másé,
Mégés tánczoltatom, ládd-é?
9. Vén asszonnak nem kár vóna,
Ha pokolba lánczon vóna,
(Erdővidék.)	

BENEDEK ELEK.

1. Hopp édesem!
Bécsből jöttem,
Három hete hogy nem ettem,
S mégés veled tánczba mentem!	6. Acca kezéd s me magam,
Édes kedves aranyom.
2. Hónap innap,
Inget adnak,
S a pad alá
Bébútatnak.	7. Ez a kicsi nem a világ.
Nekem sem kell mánál
tovább.
3. Fel az uton, fel, fel, fel!
Pálinka kell, kell, kell, kell.	8. Gyere rózsám tánczolni.
Az isten megfizeti!
4. Van a lónak jó nagy feje
S ott legyen a bűnök hejje!	9. Hop te kicsi, gyenge szűz,
Ég a szemed mind a tűz.
Ha jaz enyim úgy égne,
Száz petákot megérne;
De jaz enyim nem ég úgy
S még egy félpínszt sem ér
ugy.
5. Ide boda laboda,
Csillag szemű katoná.	10. Jár ki lábom karikára
Karcsu leán derekára!

(Csikszentkirály.)

T. NAGY IMRE.

Családnevek.

Ambarus. Borók. Bene. Bocskor. Bala. Basa. Bartis. Béni.
Bándi. Bors. Birigita. Csedő. Csíszér. Czikó. Damokos. Dobondi.

Dánél. Cseresznyés. Dobay. Dani. Daró. Fazakas. Ficzus (örmény). Farang. Firiczi. Fircz. Gergé(ly). Györpál. Györmester. Györkovács. Haricska. Hodor, Halmágyi. Isztojka (czigány). Kánya. Koncsag. Keresztes. Köncse. Kosztándi (czigány). Kasza. Kézdi. Kósa. Lacz. Marton. Márton. Mezei. Mójzi. Nyisztor (czigány). Nyirő. Nyörincz. Oláh (oláh). Pál. Poszti. Réti. Részeg. Ruczuj (czigány). Szennyes (oláh). Szentes. Szöcs (oláh). Szabó. Tompos. Tulit. Tusa. Tódor (oláh). Tánczos. Tekse. Urus (oláh). Vitos. Vargyas. Véri. Vaszi. Ványollós. Bogdán. Pintyi (oláh). Rövid (oláh). Baka. Gombos (oláh). Leblek. Csató. Czáka.

(Csik-Szentgyörgy.)

FEJÉR JÓZSEF.

Gúnynevek.

Bocskorszájú. Medvetalpú. Szarkalábu. Kecseszemű. Horgasorrú. Körmösmarkú. Szurkoskezű. Löcsöslábú. Dombosmellyű. Laposfarú.

(Klész, Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Fóti. Likkót. Pigri. Paczal. Purunka. Munka. Májor. Filler. Faszujka. Külű. Pók. Száspap. Setét. Kacsó. Kalán. Hosszu. Kokó. Sóshomloku (sót lopott). Pónya. Iker. Féloldal. Pozdor. Fanti. Gyenge. Ptücsök. Szösz. Bikás. Süket. Kecsepatkóló. Lóbél. Medve. Nemesbőr (minden kiváltságos, kutyabőrös nemes). Hasított-fülű (a jobbággy). Szörösnyelvű (az oláh). Okhé (a czigány). Gezdány (az örmény). Kopacz. Réstás. Babba. Doktor. Péntek.

(Csik-Szentgyörgy.)

FEJÉR JÓZSEF.

Állatnevek.

L o v a k : Kakas. Fecske. Rigó. Barna. Deres, Fakó. Fehér. Hóka. Kesej. Pej. Piros. Sárga. Szürke. Tarka, Szikra. Dajka. Tündér. Mokán. Sárkány. Linka. Vidám. Hajnal. Róska. Betyár. Dajna. Felleg. Bátor. Csárdás. Szárcsi. Piros. Pista. Kedves.

S z a r v a s m a r h á k : Bogyán. Bolokán. Bójtí. Bodor. Szemes. Szemök. Czibók. Csendes. Rendes. Miska. Szilaj. Zilaj. Szennyes. Bizsor. Szürke. Kajla. Monyók. Kondor. Gylán, Pajkos. Sűgár. Lombi. Vidám. Binda. Ficzkó. Balán. Mozók. Piros. Daru.

K u t y á k : Duna. Tisza. Dráva. Száva. Fisák. Maros. Tatros. Ölves. Burkus. Vizsla. Mozók.

(Csik-Szentgyörgy.)

FEJÉR JÓZSEF.

Gúnyversek.

A rest asszonyokról.

Mostan heverőben egy dógot mondanék,
 Dógom aránt arra könnyen reja érnék,
 Ha a fejér sereg meg nem haragunnék,
 Róllik egy éneket mostan énekelnék

Közpéldában szokta fejezné mondani:
 Kedden és szeredán nem jó soha fonní,
 Sőt azon napokon nem jó matollálni,
 Mer az ojan fonal nem fog jól megkelni.

Ha hetfőre kelve, kender munkát téssesz:
 Egész esztendeig min csak beteg léssesz,
 Apróság marhádban igen sok kárt téssesz,
 Elviszik tejedet s azon hasznót vesztesz.

Csütörtökön és íj magyarázat vagyón,
 Hogyha este fonnak: ördög örvend azon
 És sok üres orsót hány be az ablakon,
 Rettenetes zergést támoszt a falakon.

Szombaton szokták a guzsajt eldugni.
 Hetfőn, kedden osztán megérik keresni,
 Pénteken kenderre nem igen jó nezni,
 Keze, lába annak meg fog gémberedni.

Tehát fejeznépek jól vagyón dógotok,
 Hogy egy héten hat nap innapot tartotok,
 A kender munkának ellene mondotok
 S becsületeteket földre tapoggyátok.

Sátoros innapra szősz marad guzsajon,
 Könnyi lesz segítni ezen a nagy bajon:
 Rak' tüzet belőle, hadd égjen a ponkon,
 — Csakhogy kolbász legyen innapra a rúdon.

Rossz ember vót a ki elébb csinált orsót,
 Megérdemlett vóna a hátujába sót;,
 Nem érdemlett vóna hidd meg egy szem borsót;
 — Ádott ember vót, ki csinált — boros korsót!

(Csik-Szenttamás.)

T. NAGY IMRE.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
II. sz.

IX. kötet.

1880. OKTÓBER 15.

X. füzet.

VERSEGHY MINT NYELVTUDÓS. †

I. Verseghy általános felfogása a nyelvről.

Ha egy grammatikus nyelvtani rendszerét vizsgáljuk, a legfontosabb kérdés, melyet felvethetünk, az : milyen fogalma van a nyelvről általában? Ettől függ kutatásainak iránya, ettől függnnek magyarázó eredményei is. Ha p. valaki a nyelvet conventionalis, emberkigondolta eszköznek tartja, nézete rendszerének minden fontosabb tantételére be fog folyni; az ilyen hajlandó lesz bizonyos rendet, még az élő nyelv rovására is, megállapítani és a rendszerétől elütő szójárásokat mellőzni; nem azt fogja feladatának tartani, hogy a nyelv tünetényeit constatalja és belőlük szabályokat vonjon le, hanem, hogy bizonyos czélszerűségnek megfelelővé tegye a nyelvet. A hangtani törvényeket nem physiologailag, hanem az euphoniából fogja magyarázni, a szójárást fattyú kinövésnek, a régibb nyelvet pedig megközelítendő ideálnak fogja nézni. Nem fog ellentmondani ha új törzsszel, új képzővel új szót csinálunk, mert a nyelv conventionális jelleme és eredete megtűri az ilyen erőszakoskodást.

Egész ellenkező lesz annak a rendszere, ki a nyelvet élő, folyton fejlődő, nőttön-növő organismusnak tekinti. Ez át fogja látni, hogy neki nem valami elvont rendet, hanem a nyelv fejlődésének eredményeit kell szemmel tartania; meg fogja tűrni, hogy a nyelv nem mindig czélszerű és logikai, valamint azt is, hogy az euphonia nem játszhatik benne döntő szerepet; a szójárásokat, mint az irodalmi nyelv édes testvéreit és a nyelvfejlődés eredményeit figyelemmel fogja kísérni, a régibb nyelvet pedig

csak fázisnak fogja tartani a nyelv fejlődésében. Ép oly kevésbé fogja megengedni, hogy új szavak koholtassanak mint azt, hogy valaki a nyelv meglévő szokásait megsértse.

Verseghynek a nyelvről való felfogására legnagyobb hatással volt Herder; mindenütt mint az *Ideen* és az *Über den Ursprung der Sprache* lelkes tanítványa mutatkozik. *) A nyelv — Herder és Verseghy szerint — mindig fejlődik. „A nyelv a kulturával majdnem minden században érezhetőképpen megváltozott.“ (Tiszta magyarság 7. l.) Ennek következtében a régibb nyelv nem lehet döntő grammatikai kérdéseknél; azt tartani, hogy a régibb nyelv tökéletesebb és mintaszerűbb, mint a jelen, szerintük csalódás.

És valóban Verseghynek nagy érdeme, hogy — tisztán fogván fel a nyelv fejlődő jellemét — határozottan fellépett Révai ellen, ki a régibb alakokat jobbaknak és gyakran ma is követendőeknek tartja. „Has etenim — így ír Révai — nulla unquam novit aetas superior, in formationum legibus multo sane melior, atque unica magistra tutissima. (Antiqu. Litt. hung. 269. lap.)

A régi nyelv ezen túlbecsüléséből támadt Révai ikes theoriája és a *Magyarok királyuk*-féle birtokviszonynak, mint az egyedül helyesnek pártolása. Verseghy ezzel szemben — s ez egyik főérdeme — a jelen nyelvszokásra utalt, mert a magyar nyelvtan problémáira nézve sem az idegen nyelv szabálya, sem a régi magyar nyelv nem lehet döntő bíró. „Idegen nyelvekből kölcsönözni a mienk számára regulákat, annyi volna valóban, mint a dologhoz fonákul fogni.“ (Tiszta M. Ugyanezt fejtegeti Magyar Grammatikájának előszavában.) Révai kedvelt okoskodásával szemben: „Veneranda antiquitas haec semper sic ettulit“ kijelenti: „hogy a magyar kézírások és könyvek . . . nem birnak elegendő tekintettel arra, hogy a nyelvnek helyességére és szépítésére nézve az egész magyar nemzetnek törvényeket szabjanak.“ (Tiszta M. 7.) 13 év mulva a Magyar Grammatikában még rövidebben és határozottabban fejezi ki ezen elvet: „A könyvszerzők egész gyülekezete az élő nyelvnek bírója sehol sem lehet.“ (16. l.) A »Filosofiának talpigaz-

*) Verseghy nézeteit a nyelvről általában a következő művekben fejtegeti: *Analyticae* I, 1—16. l. *A tiszta magyarság* 1—23. *A Filozofiának Talpigaóságaira épített felelet* 5—208. *Magyar Grammatika* 1—48. lap.

ságaira épített Feleletben is vissza-visszatér ezen állításra. „Mivel tudjuk, hogy mindenik nyelv felfelé törekszik és így érezhetetlenül szüntelen változik: helyesen következtetjük, hogy nekünk, midőn a nyelvet rendbe szedni s mívelni akarjuk, nem lehet okosan a régi magyar nyelvhez folyamodnunk, hanem inkább az analogiához kell fordulnunk, mely a most élő egész nemzetnek közönséges nyelv szokását magában foglalja.“ (Felelet 145. l.)

Verseghy szerint tehát sem idegen nyelvek szabályai, sem a régi nyelv nem szabja meg a nyelv alkalmazását, hanem az élő nemzedék *közakaratja*. Verseghynek második fő-értedeme, hogy mindig a jelen nyelv szokását tartotta szem előtt s belőle iparkodott szabályokat levonni, míg Révain a múlt idők nyelve nem egyszer erőt vett és olyan rendszeresítésre csábította, a melynek a mai nyelvben nem felel meg semmi. Ha Verseghyn néha meg is látszik, hogy nem ismeri eléggé a magyar nyelv történetét vagy szántsándékkal is elhanyagolja, mégis mindig észrevehető, hogy a mostani nyelvet minden szójárásban izről izre ismeri és hogy róla — mint látni fogjuk — gyakran helyesebb ítéletet mond, mint nagy ellene, Révai.

A nyelv tehát — Verseghy szerint, ki e részben mindig Herder tanítványa maradt — nem isten adománya, nem is önkényes, conventionalis csinálmány, hanem még az állatias embernél keletkezett, folyton fejlődő, a nép közakaratától függő organismus, melynek szabályait nem csinálni, de constatalni kell. A nyelv czélja pedig szerinte a legmagasztosabb, a mely csak gondolható: a humanitás terjesztése. A humanitás, a mult századbéli német klasszikus költők ideálja, Verseghy szerint — ki itt is Herdert követi — az észnek felvilágosításából és a szívnek nemesítéséből áll. Elképzelhetjük, hogy a nyelvtudós, ki ilyenén magasztos czélokot tűz ki a nyelv elé, mindenek előtt a nyelv tisztaságát, érthetőségét és annak a szívre való hatását (Gemüthswirkung, mint Herder mondja) fogja szem előtt tartani. S valóban a két főtulajdonság, melyet Verseghy a nyelvtől megkövetel, az értelmesség, melyet az egyformaság (analógia) által akar elérni és az érzékenység, mely alatt a törvényes rendet, a rhetorikai és költői szépségeket érti.

A ki a nyelvet főképp a kultúra, a humanitás eszközének tartja és azt egyszersmind a nép közakaratától teszi függővé, mint Verseghy, az bizonyára szigorúbb lesz másoknál azok iránt, kik a nyelv szellemét megsértik. Hisz az ő szemében az, a ki a nyelv (a humanitás terjesztője és a kultúra eszköze) szelleme ellen vét, egyszersmind a humanitást is megtámadja és a nép közakaratának is ellenszegül. Innen magyarázhatjuk azt a heves polemiát, melyet Verseghy egész életén át a nyelvújítók ellen folytatott s mely halála után se engedte, hogy valóban méltányolják. A nyelvújítók ellen intézett támadásai is mutatják minő helyes fogalma volt Verseghynek a nyelv mivoltáról. A nyelven egyesnek nem lehet erőszakoskodni, mert az hosszú köz-fejlődésnek az eredménye — ez olvasható ki minden idevágó polemiájából. A nyelv fejlődésének mostani fázisában már nem lehet gyökereket avagy képzőket koholni. A férfikornak, — melyet immár a magyar nyelv is megért — szembetűnő jellemvonása, hogy idiotizmusai és képzői nem változnak. „Ebből pedig — mondja Verseghy „Felelet“-ében 85. l., ama főtörvény önként támad, hogy valamint új ragasztékok- és új szóképzőkhöz nem szabad folyamodnunk mivel a nemzet ifjúkorában szerzett annyit, a mennyi az emberi nyelvnek mivoltához szükségképen megkívántatik: úgy új szavakat ne csináljunk, míg nyelvünkben ismeretes és szokott jó régiebb szavakat, — ha egyébiránt kölcsönzött szavak is — találunk.“

Verseghynél e helyes felfogásból kifolyó rendkívül sok talpraesett tantétele mellett nem egy tévedést is találunk. Ezek majdnem kivétel nélkül onnét erednek, hogy ő nem alkalmazott két módszert, mely nélkül a nyelv bonyolódottabb tünetényeit nem lehet megérteni: Verseghy nem élt se az összehasonlító, se a történelmi módszerrel. Révai nagy jelentősége éppen abban rejlik, hogy a nyelvtudomány számára két új organumot, két új módszert talált fel; de Verseghy ez úton nem követte. Ennek a mellőzése akadályozta meg Verseghyt, kinek rendkívüli nyelvismerete rendkívüli tehetséggel és szorgalommal párosult, abban, hogy ő — felismervén máskülönben Révai tévedését — a magyar grammatika rendszerét végkép megállapítsa. A jelenlegi magyar nyelvtudomány feladata mind a két

különböző tudományos eljárást együttesen alkalmazni: az élő nyelvet oly pontosan megfigyelni és annyira megbecsülni, mint Verseghy, de egyszersmind a régi és a rokon nyelvekkel összevetni, sajátosságait innen megmagyarázni és fejlődését velünk ekkép megértetni.

Ha tehát összefoglaljuk ítéletünket, elmondhatjuk, hogy Verseghy jobban ismerte és jobban meg tudta becsülni a jelen nyelvet, mint Révai, kit gyakran a régiség szeretete elfogulttá tesz a mostani nyelvjelenségekkel szemben; de hogy Verseghy végzetes hibája az volt, hogy sem a történelmi, sem az összehasonlító módszert nem alkalmazta és így tehát nem is birta a nyelv alakjait megmagyarázni. Verseghy ezen erényének és hiányának minden nevezetesebb tantételében megtaláljuk nyomát.

II. Verseghy, mint grammatikus.

Verseghynek új, kortársaitól és nagyrészt Révaitól is elütő tantételei közt a következők a legfontosabbak: az iges igék iktelen ragozásának védelmezése, a *magyarok királyuk*-féle birtokviszony hibáztatása, az egyes szám alkalmazása számnevek után, a ragoknak névmásból való származásának tagadása, a jotista helyesírás mellőzése, a *cs* és *cz* alkalmazása *ts* és *tz* helyett, valamint az állapító ragnak két *n*-nel való írása. Ezekhez járul még harcza a nyelvújítók ellen is.

Legelső helyen áll ezek közt fontosságánál fogva az ikes igékről való véleménye. *) Révai külön ragozást fogadott el az ikes igékre nézve, mely szerint az egyes számú 1. 2. 3. személy ragjai egészen elütnek az egyszerű ragozás személyragjaitól. Verseghy ezen egész ragozást egyáltalán tagadja és elítéli. Az ikes ragozás szerinte csak megrontása a magyar nyelvnek. Kiirtandó mocsoknak tartja az ikes ragozást, mert:

1) A nép nyelvében nem találjuk meg, legalább gyakran nem. Vannak vidékek, a hol egyáltalán nem használják az ikes igéket, mint pld. a szolnoki. Ugyanazt az ígét az egyik vidék ikesen, a másik iktelenül használja. Az ikes ige tehát csak particuláris szokáson alapul.

*) Verseghy ezt a következő helyeken tárgyalja: *Tiszta magyarság* 96—114. és 164—175. *Magyar Grammatika* 265. *Analyticae* I, 379—409. *Neuverfasste ungrische Sprachlehre* 106—113. *Epitome institutionum grammaticarum* IV, 26—39. *Felelet* 258—274.

2) A régi nyelvben sincs meg oly tisztán, mint az ikes ragozás védői mondják. Páriz Pápai 1762-ben igen sok „ikes igét“ az első személyben *k*-val említ, pl. akadozok, hajlok, álmodok, uszok stb. A régi írók különben sem dönthetnek a modern nyelv vitás kérdéseiben.

3) Az *ik* pusztá paragogyka, mely magában pusztán csak impersonalitást jelent s melylyel már most a szokás sok neutrumban még akkor is él, mikor personaliter beszél. Hasonló tehát az *n*-hez ezekben: *hiszen, leszen, teszen*, stb. a hol az *n* el is maradhat. A *k* (*ik*) nem lehet személyes névmás, mint Révai állítja, nem lehet = *ő*, mert *ha^zud, esz* annyit tesz mint: *er isst, er lügt*; tehát az iktelen alak is benne van a névmás (*ő*).

4) Az ikes igék nem motivált kivételt képeznek a többi rendes igével szemben. E mellett nagy zavart okoznak, mert az *m* (1. személy) egyszersmind a tárgyas ragozás 1. személyragja. Régibb műveiben Verseghy még azt is felhozta, hogy az ikes ragozás tótos.

Ha Verseghy érvelését behatóbban vizsgáljuk, mindennek előtt fel fog tűnni azon fonáksága, hogy *ő* az ikes igéket egyáltalán elítéli, a nyelv megrontásának, a tótoktól bután átvett rossz szokásnak tartja. Az ikes igék valóban léteznek és léteztek is a nép, valamint az irodalom nyelvében, úgy hogy azokat mellőzni vagy tagadni nem lehet. Verseghy e részben határozottan túlhajtott s e túlhajtásnak tudható be az, hogy okoskodásának azon része is, mely alapos, nem talált elismerésre. Az ikes igéket egészen eltörülni — az olyan erőszakoskodás volna, mint azok, a melyek ellen Verseghy, midőn a nyelvújítást bírálja, maga is a leghevesebb módon kikel. Ezt ép oly kevésbé lehet megtenni, mintha a fizikus azt akarná, hogy-többé ne villámozzék.

Verseghynek első okadata, hogy az ikes igék csak partialis szokáson alapúlnak, hogy az egyik vidék ugyanazt a szót ikesen, a másik iktelenül használja, helyes megfigyelésre vall. De ha közelebbről megvizsgálta volna V., hogy az ugynevezett ikes igék közt van elég, melyet a nép mindenütt (kevés kivétellel) az első személyben *m*-mel, a 2-ban *l*-lel, a 3-ban *ik*-kel alakít. Észrevehette volna, hogy ennél sokkal több az olyan ige, melynek 1. és 2. személyére vannak ugyan eltérések, de melynek a 3. sze-

mélyét mindig (itt is kevés kivétellel) ikesen használják. Ilyen *szokik* (*szok* mást tesz), *törík*, *látszik*, *iszik*. Végre azután konstatálhatta volna, hogy van igen sok ige, melyet a nép egyik fele *m*, *l*, *ik*-ragokkal a második pedig a közönséges személyragokkal használ.

Második okadata, hogy az ikes igék modern használatára nézve a régi szokás és a régi könyvek nem lehetnek döntők, helyes állítás. Hogy az ikes igéket a régibb írók sem különböztették meg tisztán, abban ugyan igaza van Révai ellen, ki e részben minduntalan a „veneranda antiquitas“-ra hivatkozik, de még nem jogosíthatja fel Verseghyt arra, hogy létüket tagadja vagy helytelen szokásnak tekintse.

Hogy az *ik* eredetileg tárgyatlan igéket képzett és később analogia útján más igéknél is alkalmaztatott, azt igen hihetőnek tartom. Eredetileg tán minden ikes igének volt iktelen párja, melynek cselekvő jelentése volt. Később ezen (már pusztán erősítő) *-ik* más igéknél is előfordult, a nélkül, hogy értelmi árnyéklatot jelezett volna. Az eredeti jelentés megmaradt még az ilyenekben: *tör*, *törík*, *nyúl*, *nyúlik*. Sőt még az eszik igénél is észrevehető az eredeti különbség: *ő eszik* és „*megesz a fene*.“ Ma azonban az *ik* igen sok igénél elveszítette jelentését; *ingadoz* annyi, mint *ingadozik*, valaminth *ő tesz* annyi mint *ő teszen*.

Verseghy később ugyan eltért azon nézetétől, hogy az *-ik* eredetileg képző; okoskodása azonban gyenge. *Ik* szerinte nem képez neutrumokat, mert nélküle is lehet neutrumot képezni, p. *apad*, *akad*, *ijed*. De ellentmond-e ez annak hogy az *ik*-kel is lehet? Hogy ma sok ikes igének cselekvő értelme is van, csak arra mutat, hogy az *-ik* képző erejét már elveszítette.

Az *ik* — így folytatja Verseghy támadását az ikes igék ellen — nem lehet = *ő*. Ez hihető, mert ha valóban képző volt, eredetileg más jelentéssel kellett birnia.

Az végre, hogy az ikes igék nem szabályosak, mintegy kivételt képeznek, mely ma már nem motivált, igaz; eredetileg tán ép az analogia hozta létre az ikes igék nagy részét, míg mai napság ép az analogia fosztja meg őket elütő ragozásuktól. Eleinte az *ik* tán visszaható igéket képzett, később kiveszhetett a köztudalomból az *ik* eredeti jelentése, mert néhány átható iktelen ige (a visszaható párja) ki-

halt; ekkor az analogia képzett ikes igéket, de nem volt mindig elég hathatós és általánosan elterjedt arra, hogy egészen ikes jelleget adjon az illető igének: innét a sok ingadozás.

A befejezett cselekvés egyes számú 3. személyében — melyre Verseghy szintén hivatkozik — nincs meg ugyan a *k* (*ik*), de azért mégis bizonyos különbség mutatkozik az ikes és iktelen igék perf. 3. sz. közt, mely a régi nyelvben tán általánosan megvolt. Némely vidéken Lehr A. finom megfigyelése szerint következetesen így mondják: *a tört pohár* és „a pohár összetörött.” Hasonlóképp több *ik*-kel képzett visszaható igénél. Itt tehát a *tör* ige perf. 3. sz. elűt a *török* ige 3. személyétől és tehát itt a perfectumban (eredetileg) más ragozásra mutat.

Az ikes igék úgy látszik nivellirozó átalakuláson mennek át: mennél régibb valami irodalmi hagyományunk, annál több benne az ikes ige. Ezen processus tehát hasonló ahhoz, melyet a német nyelv az úgynevezett erős és gyöngye hajlítású igéknél mutat fel; az erős igék száma századok óta folyton fogy, azaz az eredetileg erős igék elgyengülnek, úgy hogy ezen lassú átalakulás is hasonlóan, mint az ikes igéké, elűtő eredményeket szült, melyek voltaképp az egész processus különböző fázisait tüntetik elénk. Vannak igék, melyek még mindig erősek, olyanok, melyek már gyengék, és végre olyanok melyek gyengén is, erősen is hajlíthatók. Sőt akad egy csomó, melyet a német nép egy része gyengén, más vidéke pedig erősen használ. De ezért a német grammatikusok, legalább a tudományos szelleműek, nem szabják meg, hogy csak a régibb alak jó, hanem konstatálják az elűtő használatot.

Ha tehát mindent összefoglalunk, hibáztatnunk kell, hogy Verseghy az ikes igéket egészen mellőzi, de igazat kell neki adnunk abban, hogy igen sok úgynevezett ikes igének iktelen ragozása nem tekinthető hibásnak még az irodalmi nyelvben sem.

Verseghy jobban teszi, ha az ikes igéket inkább több csoportra osztja. Az elsőbe azokat sorolhatta volna, melyek mind a 3 személyben elűtnek az egyszerű, (tárgyatlan) ragozástól. A másodikba azokat, melyek szintén elűtnek;

mert a tárgyatlan ragokkal más értelmű jelentésük van (*tör, törik*). A harmadikba azokat, melyeknek 3. személye mindig ik-re végződik, míg 1. és 2. személyük néha tárgyatlan ragozású. A negyedikbe azokat melyek mind a három személyre nézve ikesen is (*m, l, ik*) iktelenül is (*k, sz [l], —*) ragozhatók.

Verseghynek egy más, igen kedvelt hypothesise, melyet ő különben minden kétséget kizáró módon felállít az, hogy az *andok, endek*-féle futurum a latin *andus*-tól származik. *)

Ezen nézete is összefügg azon hamis felfogással, hogy egy nyelv a másiktól igeragokat is átvehet. Verseghy ezt már az ikes igék *m* személyragjáról állította, hogy a tótból való. Mindkét állítását határozottan vissza kell utasítanunk. Mindenek előtt nincs eset a nyelvek történetében, hogy egy nép átvett volna szomszédjától személyragokat a nélkül, hogy vele oly mértékben vegyült volna, mint pl. a normannok az angol szászokkal. A német *iren* végzésű igék végzésüket ugyan a francziából kölcsönözték, de ez nem személyrag.

De nem csak ezen általános nyelvtudományi tapasztalat, hanem az *andoñ*-féle futurum régi szereplése a magyar nyelvben is meggyőzhet arról, hogy ez nem a latinból való. Már a HB. is ismeri ezen alakot az *emdul* szóban. Igen valószínűtlen, hogy az *andus* már ily korán átment volna a latinból a magyarba, midőn a latin befolyás csak kezdődött. Ehhez járul még az is, hogy néhány *and- end-*del képzett szó a legrégebb biblia-fordításokban is előfordul. Ilyen például a *jövendő* szó. *And, end* különben eredetileg nem egyszerű futurumot, hanem conditionális futurumot képez, tehát értelmére nézve sem felel meg a latin *andus*-nak. Az *and, end* használata mint egyszerű jövőé a XVII-dik században kezdődik; Gyöngyösinél mind a két értelemben, mint jelentő módú jövő és mind cond. futurum fordul elő. Verseghyn e részben is meglátszik nagy hiánya, hogy nem ismerte elegendőkép a magyar nyelv történetét.

Verseghynek egy főtantétele, melyet nem kevesebb heveséggel védett, mint az ikes igék iktelen ragozását az,

*) Ezen elméletét a következő helyeken fejtegeti: *Felelet* 41 l.— *A tiszta magyarság* 51—52. l.

hogy a magyar egyszerű birtokviszonyban a birtokon nem kell még egyszer a birtoknak a (már a birtokoson megjelölt) többségét új *k* betűvel kifejezni. *) Az ilyen kifejezések mint a Magyarok királyuk, a Grófoknak lovaik, helytelenek. A magyar birtokviszonyban a *k* a birtokosoknak többségét, az *i* pedig a birtok többségét jelenti. Nem haszontalan betűszaporítás-e tehát az ilyenekben: *a hercegeknek kertjük, a grófoknak lovuk* a birtokosoknak többségét, melyet már a *hercegek* és *grófok* szóban világosan jelentettünk, a *kertjük* és *lovuk* szóban is új *k* betűvel jelentenünk? Külömben is, mindazok, a kik a birtokviszony fentebb hibáztatott alakjával élnek, még is azt mondják: Virágaimnak legszebbikét (nem legszebbikeket) adom neked. Ugyanazok így kérdeznek. Ezeknek melyikét (nem melyikeket) akarod? Mért nem használják itt is a többes számot? És továbbá mért mondják ugyanazok: Mink önnön magunknak legjobb barátjai vagyunk? Ha következetesek akarnának lenni, ezt is így kellene mondaniok: Mink önnön magunknak legjobb barátjaik vagyunk.

Midőn Verseghy ekkép kifogásolja a Révai és később Toldy által elfogadott *k*-t az egyszerű birtokviszonyban mint a birtok ragját, csak a jelen irodalmi nyelvre nézve adhatunk neki igazat; de sem a régibb nyelv, sem a nép használata nem zárja ki a Révai pártolta formát. Verseghynek igaza van, midőn kimutatja, hogy a második *k* logikailag nincs motiválva; de vajjon nincs-e elég logikátlanság a nyelvben, melyet mindenki használ? Lehet-e logikailag okadatolni az illetén kifejezést: *agyon* nevette magát? Ha tehát a *k* fölösleges is, mégis számba kell vennünk mint meglévő tüneményt, melyet a nép nagy része még ma is alkalmaz. Bokros nyelvrontó hiba gyanánt föltétlenül elítélni, mint Verseghy teszi, fonák volna. A Révai pártolta alak egy más fejlődési stádiumnak eredménye; régebben általánosan ezt használták, de idővel logikaibb lett a nyelv; a fölös *k* kiveszett és a rövidebb, egyszerűbb alak kezdett hódítani. A régibb alak azonban megvan a mai nyelvben is, úgy hogy önkény nélkül nem lehet száműzni vagy elítélni; ellenben semmi sem gátol, hogy az irodalmi

*) Verseghy ezen elvet a következő helyeken fejtegeti: Magyar Grammatika 132—136. — Felelet 249. — Neuverfasste ungarische Sprachlehre 175. 221. 223.

nyelvbe a rövidebb, logikailag helyesebb, később fejlődött alakot fel ne vegyük.

E részben Révai nézete — ki mint a régi nyelv szeplőtelen tisztaságának bajnoka a hosszabb alakot pártolja — téves, mert az ilyen alakot nem lehet a mai irodalmi nyelvre rátukmálni; de hamis Verseghy nézete is, mert egy századokon át használt alakot nem lehet oly esztetenségnek nevezni, mint egy új, Barczafalvi vagy Szemere csinálta szót.

Hogy a Révai pártolta alak a régi nyelvben valóban dívott, következő példák mutatják:

1. „azoknak vitézésekre”

Pannonia megvétele.

2. „testeknek nyavalyáok”

Bódog Ferenczről.

3. „a minor fraterok szokások.”

Példák könyve.

Tagadhatatlan tény azonban, hogy már a régibb irodalomban is gyakoribb a másik alak. A müncheni codexben ezt olvassuk (János XVIII.):

»a zsidóknak szolgálái.“

(Tehát nem: szolgálók). Ugyan így fordítja e helyet a Jordánszky codex, Pesti Gábor, Sylvester János, Félegyházi Tamás és Csipkés György. Hogy ezen meglepő összehangzás nem véletlen találkozás, az ugyanazon evangelium egy más helyéből tűnik ki, a hol a fentebbi bibliafordítások (*mind* a hat) Jézusról azt mondják:

»a zsidóknak királya“.

És később ismét (itt is *mind* a hat):

»Nazareti Jézus, zsidóknak királya“.

Káldi fordításában (Saul könyve) pedig:

»a csordák bögése“

Heltainál pedig ugyanazon könyv:

»az ökröknek legjobb része“.

A Ferencz-legendában pedig hasonló alak:

kewueknek zewrnew romlása

(lapidum horrenda ruina) 54.

Nézetünket tehát mindennek alapján a következőképp foglalhatjuk össze: Mind a két alakot, a Révaiét is, a

Verseghyét is mint a régi és mai nyelvben meglevőt kell elismernünk. A Révai pártolta alak a régibb, melyet a második alak kiszorított az irodalmi nyelvből. Ezen második alak a nyelv logikai fejlődése következtében támadt, s azért az irodalomban ezzel élünk.

Ha tehát Verseghynek a földolokban igaza is van, okoskodása, melylyel a „*Magyarok királyuk*“ féle birtokviszonyt megtámadja, hibás.

Mind e tantételek mellett Verseghy grammatikáiban az *é* genitivust jelző ragról azt bizonyíttatja, hogy az nem genitivus. E részben is igazat kell adnunk Verseghynek, csak hogy nem az általa felhozott okoknál fogva, hanem azért, mert az *é* általán nem rag, hanem képző, mely a főnévből birtokost képez. (*Füű- fiúé*) Hogy valóban képző az onnan tűnik ki, hogy hozzá még viszonyragok is járulhatnak: *fiúénak, fiúét*.

Azon elmélete, mely szerint a számnevek és gyűjtő nevek után az egyes szám használandó, szintén helyes, ha az irodalmi nyelvet tartjuk szem előtt. A régi és a népnyelvben azonban többes számot is találunk ily esetben. Ezt nem lehet egyszerűen bokros hibának kikiáltani, mint azt V. tette, hanem mint eltérő nyelvszokást kell számba vennünk.

RIEDL FRIGYES.

(Vége következik.)

A MOLDAI CSÁNGÓK NYELVJÁRÁSA. *) †

Csángónak nevezi általában a székely mindazon elszakadt testvéreit, kik tőle régibb idők óta elszigeteltségben élvén, nagyobb mértékben voltak alávetve a körülzáró idegen népek hatásának, s egyes feltünőbb sajátságaikat, viseletüket, szokásaikat átfogadták. Különösen három kis terület magyarsága ismeretes e néven, a hétfalusi csángóság az egyik, mely szász és oláh népesség közé

*) Munkácsi Bernát és Kunos Ignác dolgozótársaink a nyári szünetet arra használták föl, hogy egy hónapi fáradságos gyalog utat tettek a keleti székelységben s a moldvai csángó telepeken végig. Annnyival nagyobb elismeréssel kell nekik adoznunk, mert kelleténél csekélyebb anyagi eszközökkel rendelkezvén, nem csak a gyalogolás fáradaimaival, hanem valóságos nélkülözésekkel kellett küzdeniök. Részünkről is szíves köszönetet mondunk azoknak, a kik útjukban szívesen fogadták s támogatták őket. Tapasztalatainknak nyelvészeti részét a Nyelvőr s a Simonyi kiadta „Tanulmányok“ számára fogják földolgozni s a fentebbi cikkel indulnak meg ez érdekes közlemények.

† Szerk.

lévén beékelve több oly nyelvi ténnyt őrizett meg s fejlesztett, melyeknél fogva méltán tarthatjuk nyelvét a keleti székely tájbeszéd egyik érdekes töredékének; másika a csíki nyelven beszélő gyimesi magyarság, e szoros mindkét oldalán benyúlva Moldva határszéli falvaiba is, s a harmadik legkeletibb ága nemzetünknek, a földrajzi fekvésénél s régibb különfejlődésénél fogva oly érdekes szerethető gyi csángóság. Kalandos magyarázat volna bárminemű jelentőséget tulajdonítani e közös „csángó” elnevezésnek, szorosabb együvértartozóságra következtetni belőle vagy bármi nevezetesebb történeti eseménnyel hozni összefüggésbe. A nyelvjárási adatok figyelembe vételével kétségtelen tény, hogy mindnyájan egy főbb nyelvjárásnak, a székelynek külön ágazatai; de mi ezután azon kiváló specialisabb jegyeket illeti, melyek őket, mint alfajokat bélyegzik, ezek tekintetében a legjobb akarat mellett sem fogunk semmi közösséget megállapíthatni. Jeles világításba helyezi e viszonyt azon körülmény is, hogy csángó néven kezdik már említeni a Bukovinába költözött magyarokat is, kikről pedig biztosan tudjuk, hogy alig egy százada települtek le újabb hazájukba, mi egyszersmind utal arra a feltevésre, hogy ne tekintsük ez elnevezést afféle fajt jelölő tulajdonnévnek, hanem csak egyszerű névszói származéknak egy tán egykor külön is létezett **csángani* igéből, melynek körülbelől az „elkorcsosulás” értelmét tulajdoníthatjuk. Hozzászól e véleményhez, hogy felső Csíkban ma is él egy *csángódik* alakú visszaható ige egyenesen az eloláhosodás, székely szokásoktól való eltérés értelmében, hasonlóképen hogy az ország különböző vidékein *gányó* és *tohó* nevű néptöredékekre akadunk, melyek közül amannak „elkorcsosul” vagy más synonymféle értelme kellő világossággal vehető ki a *gáncsolni*, *gányolni*, *gányolni* tovaképzésekben, emezé pedig azon ugor *t_gg_z*-igének jelentésbeli fejlődéséből, mely megvan a magyar *tohonya*, *tonyhó*, *túnya*, *gyáva* szavakban s mely a finn *tuhma*: schwerfällig, az észti *tuhm*: stumpfsinnig analogiája szerint itt is valami „esetlenné, korcsosulás”-féle jelentésben maradhatott fenn (l. Budenz szótára 232. §.). De ha egészen alárendelt körülménynek kell is fel fognunk a sajátságos külön elnevezést, azt a tényezőt, mely

leginkább hívta fel figyelmünket eddigelé, ha nem is jelölhetünk ki önálló helyet a csángók különböző nyelvének a magyar tájbeszéddek között, ez korántsem vonhat le a szerethvölgyi csángó dialektus érdekességéből ha meggondoljuk, hogy századokat felülhaladó idők óta él különválva e nép idegen földén s részben még ma sincs érintkezésben elhagyott testvéreivel; tanulságos lesz látnunk, mennyiben tükrözi vissza egyes régibb alakját azon kor nyelvének, melyben anya-nyelvjárásától elszakadt s viszont mi képezi saját alakítását ezóta történt különfejlésében. — Gegő Elek volt az első, ki nevezetes utazási munkájában említést teszen e népnek nyelvéről, csak igen röviden bánik el vele alig terjeszkedve ki egyébire, mint a sziszegő hangok ismeretes váltakozására; még kevesebbet foglalkozik vele Jerney terjedelmes művében s Imets is csekély figyelmet fordít rája, egyszerűen odavetve, hogy „dialektusnak sem nevezhető“ (70. l.). Szarvas Gábor volt, ki az 1873-ik őszén lerándulva Moldvába rendszeres tanulmány alá vette a Bákótól délre fekvő csángó falvak nyelvét s meglehetősen hű rajzát adta megjelent közleményeiben, a Nyelvőr III-ik kötetében, arra szorítkozva főkép előadásában, hogy a székely nyelvjárással való egyezését mutatta ki. Mint adataiból kivethető ő kizárólagosan Klézse vidékét látogatta meg s így épen oly helyeken járt, melyek a csángóság bélyegző nyelvsajátságainak megismerésére legkevésbé alkalmasak, a mennyiben a székelyekkel való sűrű érintkezésnél fogva ezeket nagy részben már elvesztették. A moldvai csángók nyelve a maga eredetiségében csupán az éjszaki csángóknál, Szabófalván tartotta fenn magát, vagy még inkább ennek messze délen fekvő gyarmataiban a Szereth tulsó partján, minő pl. a hegyektől, erdőktől elszigetelt Ploskuczén falucska. E részek nyelvének szorgos megfigyelése nélkül a kérdésben forgó tájbeszéd kimerítő, alapos tárgyalása nem is képzelhető; ezért a következőkben feladatunk lesz lehetőleg egybefoglalni a moldvai csángóság összes vidékeinek feltünőbb nyelvi sajátságait vonatkoztatva azokat egyes esetekben régibb nyelvemlékeinkre s más nyelvjárásokra, különösen ama legfontosabbra, melynek jóformán leánynyelve, a keleti székelységre. Egy őszinte köszönetnyilvánítással kell azonban

mindenelőtt adóznunk nemzeti ügyünk egy lelkes misszionariusának, a mi derék Roknföldinknek azon kiváló buzgóságért, melylyel évek óta folyó becses közlései által tőle kitelhetőleg igyekszik hatni nyelvtudományunk fejlődésére, s azon szíves, hasznos utasításokért, melyekkel mint minden előbbi utazót csekély személyemet is elhalmozá.

Hangtani sajátságok.

Ha a moldvai csángó nyelv hangálladékát a köznyelvéhez viszonyítjuk a magánhangzóknál bővülést, a mássalhangzóknál pedig tetemes fogyatkozást fogunk tapasztalni. A rövid, zárt *a* mellett, hosszabb alakja is előfordul, de rendesen csak olyan helyen, hol egy elveszett félhangzó pótlására szolgál, mint *ára*: arra, *bára*: balra; a hosszú nyílt *á*-nak is megeljük rövid megfelelőjét azon *á* hangban, mely hasonló esetekben a székelységben is megtalálható, pl. *ápám*, *kászám*. Még nagyobb változatosságot mutatnak az *e* hangok, melynek *e* nyelvben hétféle alakját különböztethetjük meg, a rövid nyílt *e*-t s hosszú *é* alakját, mely csakis oly helyen lép fel, hol a debreczeni nyelvjárásban *i*-t s a bécsi codexben *è*-t lelünk a köznyelv *é*-je helyett, vagyis hol a különböző összetalálkozó nyelvtüneményekből ítélve, a szó eredeti alakjában is ily nyílt hosszúságot kell felvennünk, mint: *ész*t: ész, *kétszer*: kétszer, *kinyér*, *fehér*. Megvan továbbá a rövid zárt *é* s hosszú *é* hangja meg egyezően a székelységgel s mindkét nemű hosszúsághoz végül egy harmadik hosszú hang, ezek *i*-s diftongusa alakjában t. i. *ié* és *ié* különösen a szó kezdetén, mint: *iénekeljen*, *iérttem*, *iên* c. h. énekeljen, érttem, ên. A hetedik **e* hang a nyílt *e*-nek oly mélyhangú articulációjából alakul, hogy csaknem a nyílt *á*-t közelíti meg, vagy fordítva ennek oly magashangú kiejtéséből, hogy csaknem nyílt *é*-t hallunk. E hang nem épen a csángóságnak kivételes saját-sága, előfordul a moldvai székelyeknél s a háromszéki határszélen is, pl. a tagadó *nem* szóban általánosan. Ily középhangú **e*-re való példák az első szótagban: *beszéd*, *nem*, *megtanult*, *belik*: bizonyos adó neme, *derék*, *erre*, *egyezik*, *kenyebben*, *de hogy*; a másodikban: *egyebet*, *iszten*, *valehol*, *czonteczka*, *babeczka* stb. Igen fontos *e* hang bizonyos specialis csángó hangváltozás megmagyarázására;

ismeretes tény ugyanis, hogy mily sokszor szokott e nyelvjárásban alhangú szóban felhangú tag előfordulni s viszont *ê*, *e* helyett is *a*, *â* (v. ö. *pêrlág*: parlag, *pêpirosz*: papiros, *kêriba*: kaliba, továbbá minden *«ocska*, *«acska* kicsinyítő képzővel bíró névszó pl. *halêcska*, *faszujêcska*; v. ö. továbbá *darik*, *dorik*: derék); a hangrend megromlásának e sajátos tüneténye igen alkalmasan magyarázható e középhangú **e* közvetítésével, mit annál inkább lehet valószínűnek tartanunk, minthogy épen az említett esetekben nagyobbbrészt váltakozik az *ê*, *e* és *â* a középhangú **e*-vel, így hangoztatják pl. igen gyakran a *haleczka*, *babeczka*, *perlág* szavakban az *e*-t, a *darik* szóban az *a*-t. Ez **e*-t áthidaló fejlődési foknak tekinthetjük a nyílt alhang és felhang között, melyből ép oly könnyen származhatott egy részről *â*, mint másrészről *e*, s melynek helyet következőkép jelölhetjük ki a csángó magánhangzók sorában:

<i>ä</i>	<i>á</i>	<i>*e</i>	—	<i>e</i>	<i>ê</i>	<i>iê</i>
<i>a</i>	<i>â</i>	—	—	<i>ê</i>	<i>é</i>	<i>ié</i>
<i>o</i>	<i>ô</i>	<i>ö</i>	<i>ô</i> *)	}	<i>i</i>	<i>í</i>
—	<i>ó</i>	—	<i>õ</i>			
<i>u</i>	<i>û</i>	<i>ü</i>	<i>ű</i>			

A mássalhangzókat illetőleg különösen a foghangok osztálya emelhető ki, a mennyiben a csángó nyelv kevesebbet fejlesztett ki alakjaiból, mint a köznyelv, más hangjának pedig elterjedése sokkal kisebb, mint emebben. Ilyen fogyatkozást mutat első rendben a sziszegők sora, melyben az *s*, *zs*, *cs* hang hiányzik s a jésített hangoké, melyek közül a *gy* és *ny* eredeti magyar szóban aránylag igen kevészer tanálható. Hibásan általánosítja Szarvas az egész csángóságra a székelyes Klézse vidékén szerzett tapasztalatát, midőn kimondja a palatalis és sibilans hangok változását illetőleg, „hogy nem csak egy helység lakói, hanem ugyanazon egy személy is, nem csak más-más, hanem ugyanazon egy szóban is mind a két kiejtést használja“; mert egész határozottsággal állíthatni, hogy minden székely befolyástól ment csángó faluban, minő pl. Ploskuczén, a *zs*, *cs* hang általában sehol, az *s* hang pedig rend-

*) E hosszú hangokra, melyek több nyelvjárásban megvannak a félhangzók előtt, szolgáljanak a következő példák: *sorba*, *porba*, *gürbe*, *törte* stb.

kivül elvértve fordul elő a köznyelv *cs*-jével szemben, pl. *sorda*: csorda, *sonka*: csonka, *serge*: cserge, *busálódik*: bucsálódik. Bátorkodom e tekintetben pater János szavaira hivatkozni, ki egy alkalommal megjegyezte, hogy négy évtized előtt, midőn ő Klézsébe visszakerült, e falu lakossága csak oly csángósan beszélt, mint több más falué s csak mivel később minden módon a rendes magyar tanácsra ösztönözte őket, kezdték lassanként elhagyogatni azt a „csunya selypítést“. — A *gy* hang általában szintén ritkán fordul elő, rendszeren úgy látszik csak hol tövégi *d* hangnak, viszonyzó-kezdő *j*-vel való összekerüléséből alakult, pl. *aggya*, *karggya* s ezen felül néhány újabb fölhangú kölcsönszóban, mint: *gyedk*, *gyimye*, *gyefil*: sehogy sem v. ő. rum. de felu, *gyiszló*: egészen, *prégyikálni*; egyébként *d*-t látunk helyében fellépni, így: *derek*: gyerek, *dimölez*: gyümölcs, *dőzni*: győzni, *megdül*: meggyül || *nadra*, *hedre*, *hodne*: nagyra, hegyre, hogyne; vagy pedig *j*-t, mint: *hajma*: hagyma, *vaj*: vagy; sőt ez egy esetben: *gengeség* még *g* hangot is. — Hasonló tüneményt észlelhetünk a köznyelv *ny* hangját illetőleg is, melynek a szó közepén és végén majdnem mindig *n* felel meg, pl. *árnik*, *enim*, *menecske*, *pislen*, *lánok*: leányok stb.

Önként tolakodik elénk e tünemény vizsgálatánál a kérdés, mit kelljen tartanunk a mássalhangzók e sajátzerű jelenségéről, tekintsük-e valóban fogyatkozásnak, mely szerint e nyelvjárás külön fejlődésében vesztette el a palatalisok egy részét, vagy tartjuk-e népnyelvhagyománynak, úgy hogy a nyelv egy eredetibb, fejletlenebb alakjának lássuk benne maradványát. Az összehasonlító nyelvészet kimutatta, hogy az ugor nyelvek egysége korában még nem léteztek a sibillans *s*, *zs*, *cs* hangok, hogy tehát egy hosszú fejlődési idő kellett, míg ezek a magyar köznyelvben megalakulhattak. Mennyire nem kell e fejlődés utolsó mozzanatait a ködös régiségben keresnünk, legjobban bizonyítja, hogy van még egy élő nyelvjárás, mely ha nem is oly nagy mértékben mint a moldvai csángóság, de ugyane tüneményt mutatja a sziszegőket illetőleg s így azt a következtetést engedi meg, hogy a pannoniai letelepüléskor még nem volt megállapodás nyelvünk e hangjaiban. E tájbeszéd tudvalevőleg a szlavóniai, melynek hangtani

sajátságairól értekezve Szarvas a következőket mondja: „E jelenségekhez járul még az *s*-nek *sz*-szel, a *zs*-nek *z*-vel s viszontas sűrű felcserélése: két *szor* írász, *veénszég*, *disznaóság*, *szémmi*t nem *szájnyál*, *écz* *czőpöt szem*, *czirke*, *kacza*, *czák*, *borcza*,” továbbá más helyen: „*emelészből eszett*“. Hozzá vethetjük még mindezekhez, hogy régibb nyelvmemlékeinkben s más nyelvjárásokban is sokszor látunk *sz*, *ez*, *z* hangokat a mai rendes *s*, *cs*, *zs* helyett így pl. *jóság*, *ország* v. ö. *jóság*, *uraság*; *csendesz* (Dobronak) Ny. III:319 | *czelleng* v. ö. *cselekszik*, *zaj* v. ö. *zsisog*, *szenved* v. ö. *senyved* stb., s kimondhatjuk ezek alapján, hogy a moldvai csángók *sz*, *cz*, *z* hangja a magyar nyelvnek egy eredetibb stadiumát tükrözi vissza. — Ugyanígy szólhatunk minden szorgosabb kutatás nélkül azon *n* hangokról is, melyeknek a köznyelvben *ny* felel meg, minthogy egy csekély tekintet rokon nyelveinkre s nyelvjárásainkra kétségtelenné teszi a tételt, melynél fogva minden *ny* másodfejlődésű. De nem ítéltünk hasonlóképen a köznyelv *gy*-jével szemközt álló *d* hangról is; ennek is megjeljük ugyan analogiáit a régi nyelvben, mint: *dymevlch* (Domonkos cod. Nyelvmemlékt. III:132, 132, 139, Horváth cod. 264, 269) *hodnem* (Tihanyi cod. VI:3, 5); de ott van már a HB.-ben *gimilstml*, *hug* s ezenfelül még igen soknak ellene szól a hasonlítás is, mely szerint a mai *gy*-nek eredetileg *j* felelt meg s így a *d* alakulása csak egy eredetibb, közvetítő *gy* hangbeli fejlődésen át képzelhető, ha csak oly természetellenes változást nem akarunk feltenni, minő pl. a törökben van, v. ö. ujjur *atak*, *kuduk* jakut *ütiö* és oszmanli *ajak*, *kuj*, *ejü*. Így van rokonítva a *gyöz* a finn *jaksa*-val, a *gyül* a *jö*, ugor *jsg*- gyökérrel, a *hegy*-re nézve v. ö. finn *kärke* gen. *kärjen*, v. ö. továbbá *gyümölcs* és török *jümös*, *gyermek* és osztják *háurem*, mely adatok mind arra mutatnak, hogy a tárgyalt esetekben a csángó *d*-t másodrendű változásnak tartjuk az eredetibb *gy*-ből.

Megállapítván ezekben azon különösségeket, melyek a szókinszbeli hangálladék tekintetéből előtűnnek, áttérhetünk a következőkben a magánhangzók rendszeres tárgyalására az időmérték, hangrend és hangszín szempontjából, kiterjeszkedve egyszersmind a magánhangzóinak bővülés és fogyatkozás jelenségeire is.

Magánhangzói jelenségek.

1. Az időmérték változásai.

E tekintetből nem mutathat fel nagyszámú kiváló sajátyságot a moldvai csángók nyelve, de még az előfordulókat is csak részben mondhatjuk specialisaknak a mennyiben nagyjában a székelységben is megtalálhatók. A feltűnő hosszúságok közül kiemelhető *hétedik*, *hétet*, mely szó még oly alakulásokban is megtartotta a fő eredeti nyílt *é*-jének megfelelő *é*-t, hol ezt a közhasználat már megrövidítette. Régibb nyelvemlékeinkben pl. az Erdy és Jordánszky codexekben csakis az efféle használat divatos, egyes székely vidékeken pedig ma is megtaláljuk analogiáit, így Marosszékből: *kosárát*, *madárok*, *herré* = helyre, ugyanígy Csíkból és Gyergyóban is. — Hasonló szempontból érdekesek ez alakok: *éssze*: össze és *éveg*: üveg, melyek a köznyelvben nemcsak a megrövidülés változásának voltak alávetve, hanem a zártabb alakulásnak is. Efféle tűnemény nem épen ritka nyelvünk történetében, v. ö. *zérget* (Udvarhely VII:187*) és *zerget zörget*, *véres* és *veres* *vörös*, *mérges* és *mörges*, *szélé* és *szöllő*, régibb iratainkban: *-rél* és *-ről -rül*. — Második szótagban mutatkozik a hosszúság a *kebél* III:52 szóban, mely a tájszótár szerint Baranyában is így ejtetik s az egész keleti székelységben ily használatú *közél*-ben, v. ö. e hosszúság magyarázatát a Peer és Sándor codex hosszú hangzós adatai közt. — A zárt hangok közül különös hosszú magánhangzóval ejtetnek: *elkőrcsúl*, *úllyan*, *úcza* VI:432 *műk*: mi. A két első adat hosszúságát a kérdéses hangzót követő liquida magyarázza meg, mely ha mássalhangzó előtt áll vagy hosszú, alkalmas az előtte álló hang megnyújtására, v. ö. erre nézve *bórnyu*, *bórzos*, *ólvás*, *bójtani* v. ö. *bolygat* Csíkból; *ére*, *óra* a Drávamelléken V:379; hasonlóképen a második adatra nézve *ólyan* V:466, *ójjan* Hétfalu IV:556. — *úcza* hosszúságát eredeti szláv *ulica* alakja fejtí meg, mely e nyelvjárásban külön is megvan s ép úgy alakult **ulcza* változáson át *úczá*-vá, mint szláv *palica* *pálczá*-n át *páczá*-vá; míg másrésről mai köznyelvi alakja a hosszú mássalhangzós *uccza* assimilatio útján jött létre — *műk* hosszú

*) E számok a Nyelvőr lap és kötettségét jelzik.

ságát az eredetibb **mi* hosszúságából érthetjük, melynek a rokon nyelve *mije-* s a mai *mij-énk*, *mi'-énk* alakok után ítélve, a rövidült hangzós *mi* névmást meg kellett előznie.

A *hétedik*-féle hosszúsági tüneménynyel szemben áll a csángó nyelvjárásnak egy meglehetősen terjedelemben keresztül vitt rövidítési hajlandósága. Azon névszóknál t. i., melyek a köznyelvben az alanyeset hosszú hangzóját a ragozásban megrövidítik s a régibb nyelvben egy eredetibb *é* vagy *â* hangzóval mutathatók ki teljesen végrehajtván látjuk a rövidülési processust. még az alany esetben is, így mondják: *madarka* v. ö. *madar* Gyergyóban VIII:228, Debreczenben || *eszbe* tart, *ketszer* v. ö. *felignyire* Székelység VIII:510, *eszbe* Háromszék IV:514 || *egyebkor*, *fejere*, *nehezke*, *szeke*, *level*, *tehen*, *köesz*: stb. Ugyanigy hallani a székelységben is *szeke*rel Uzon VII:427, *neheszke*dik Csik VIII:231, *keves* Gyergyó VIII:232. Hasonló rövidülés mutatkozik azon névszók kicsinyítő alakjaiban, melyek az előbbiekkal szemben éppen a képzők s viszonzszók hozzájárulásával mutatják eredeti hosszú hangzójukat, így: *facska* || *ruhacska* || *akkoracska*, *jobbacska*ban stb. — Külön választható mindezekről az *é* és *é* rövidülése e szókban: *nezőke*, *öbred*, melyek közül amaz Udvarhelyen is így ejtetik l. IV:87 továbbá *türünk*, mely a népies *türöm fü* alakban s a száthmári nyelvjárásban is általán ekkép hangzik.

2. Hangrendi változások.

Két csoportba oszthatók az e szempontból felfogott jelenségek, a szerint a mint alkalmazkodást látunk bennük a hangrendi egységhez, vagy pedig eltérést; amazt nevezhetnők magánhangzói assimilatio-nak, ezt magánhangzói dissimilatió-nak. A hangrendi közzeledésnek egyik legérdekesebb tüneménye a névelőnek alkalmazkodása, úgy hogy kiválólag felhangú szó előtt *ež* használatos az *až* helyett, így: a magyar embér félment *e németre*, melyikből czánják *e kényéret*, *e szegin* magyar ész eszik belőle, ha van parásza (parája, pénze) *e szeginnek*, menjenek fel *e hedre*, jobban eszik *e kinêr* || *ež egerek* futnak előlik, *ež iszten* bérendeli. Csak egyetlen egy esetet hallottam, hol mélyhangú szó előtt állott *ež ež*: *e mósžu*nak ed dorob időtől elhibázott a feje. Nem tartjuk valószínűnek, hogy e

névelő egészen függetlenül a közdivatú *aʒ*, *a*-tól, a közelre mutató *eʒ*, *e* névmástól származott volna, minthogy a legtöbb nyelv bizonyítja, hogy articulusra kiválólag a távolra mutató névmás alkalmas, ilyen a görög *ὅ*, *ἦ*, *το*, a német *der*, *die*, *das*, a román nyelvek *le*, *-lu* névelője s a héber *ha-* is. Bizonyítja ezt az is, hogy egy esetben az *aʒ*, *a* mint mutató névmás is elváltozik *eʒ*-re, nevezetesen e használatban: *biʒ-e* e h. *biʒ a*; hol másról, mint hangrendi assimilatióról nem is lehet szó. A nyelvjárások közül különösen a székely és göcseji él e névelővel, de korántsem oly terjedelmes használatban mint pl. Szabófalán; ezen kívül mint Szarvas megjegyzi „bár ritkán, de szintén előfordul” a szlavóniai nyelvjárásban is. Nem egyszer található nyelvemlékeinkben, különösen a Nagyszombati codex bővelkedik idevágó adatokkal, ilyenek: halyad meg az ű zayabol *ezt e kith te* acarz kerdénöd Nyelvemlék III:35, mert *ette keth* emlőd olyatan III:37 ime *ette szent* lábaidat őtőzöm III:53, *ette szent* labaidat őlelgetöm u. o. V. ő. még palócz *ette*, *emmink* stb. Nevezetes az *ott*, *olta* és *sok* assimilatiója az efféle használatokban: *ülj őtt*, *mitőlte* a világon vannak, *szük ideje*, *szük üdülte*: sok idő *olta*; az első kettőre az Őrségben és Göcsejben lelünk analogiákat: *ődben*: ott bën Őrs. IV:228. *őlte* igen sokszor; az utolsó sajtáságosabb assimilatióinak hasonlói: *kus ruha* Hétfalu II:477 v. ő. *küs üdö* kis idő; *böstörü*: borstörő Őrs. IV:521, *dölögtivüő*: dologtevő Somogy IV:181 stb.

Az idegen szók különböző hangjai részint az utolsó, részint az első szótag szerint alkalmazkodnak, amarra példák: *Szarada* v. ő. szláv *sreda*, *pekét* v. ő. oláh-francia *paquette*. Az első szótag irányadó e példában: *nyivelyesz*: szegény, szükséggel küszködő, v. ő. szl. *nevolja*; pl. *oltak* kazdagabbaczkák, *oltak* nyivelyeszek. Az azonosságra nézve v. ő. székely *nyeveleg* V:90: kinlódik; hasonló alkalmazkodási tünetény van ez összetételekben: *kicsida*, *micsida*, *kicsi*, *micsi* helyről, melynek párját az Őrségben is megjeljük: *kicséda micséda* VII:279 v. ő. szláv *čeda*.

Érdekes hangrendi alakulások *ontani* e h. önteni és *pesszed* e h. poshad ily példákban: *elontotta* a víz a falut, *megpesszedt* a málé; amannak a Tihanyi codexben is ráakadunk párjára: neki az moslekoth n'akaba ontia

uala VI:12. Ide sorozható továbbá e székely-csángó szó *orotás*: irtás, vágott erdő, melyben eredetibb alakját látjuk az *irtani* szónak, úgy hogy közvetítő alakjaiúl az **orojtani*, *orittani*, *irittani*, *rittani*-féle változásokat vesszük fel, melyből ép úgy alakult volna metathesis útján mint *olvasni* ebből *lovasni* v. ö. mordvin *lovo-*. Ezt teszi valószínűvé az *irtani* mély hangzása, örségi *rittauyi* alakja s egy háromszéki hasonló hangváltozás *szirit*: szorit (v. ö. Budenz szótárának *ró* cikkével).

A hangrendi assimilatiónál nem kisebb szerepű a moldvai csángóságban a dissimilatio sem. Egyik érdekes példáját, a mélyhangnak a vegyes hangú **e*-be való átcsapását már fentebb tárgyaltuk, felhoztuk a *perlág*, *pepiros*, *keriba*-féle adatokat s kimutattuk alkalmazását a kicsinyítő *-ecska* képzésben, most csak annyit akarunk hozzácsatolni, hogy ez **e* hang a zárt *é*-val váltakozik, sőt a még zártabb *i* hangba is átmegy e példákban: *kárticzka*, *loviczkább*, *aliczkább* (kártya, tovább, alább), miben nem csekély része lehet a követő sziszegőnek v. ö. *istráng*, *iskola* e h. *ostoráng*, *oskola*. A *toviczkább* és *aliczkább* *i*-jében másnemű elemet is láthatunk, nevezetesen a lativ *-é*-t, mely eredetibb *-sg* *-g* alakból fejlődve könnyen változhatott *i*-, *i*-vé *-sj* közvetítő hangon át; v. ö. erre nézve ugyan e nyelvjárásban *tohibb* *toibb*: tovább továbbá *odébb*, *tovébb* Háromszék V:129, *ezutég* Udvarhely IV:257 és *guzsásé* köt.

Igen sok esetben az alhangú szó hangrendjének megzavarására egy kiesett *j* elem volt befolyással, mely természeténél fogva felhanguvá festheti az előtte álló mélyhangot, ilyenre akadunk az első szótagban e szavaknál: *szénál*: sajnál, *zitár*: zsajtár, *ritta*, *rivá* és *rivóla* e h. *rajta*, **rajá* és **rajóla*; a másodikban van meg a magashang ez érdekes képzésekben *nyugít*, *mutít* pl. isten *nyugissza* meg, kujukot *mutít* rivá, melyekben e hang az eredetibb *-ojt* alakból magyarázható ki (v. ö. *mutisd* v. *muti*, *mutissa* stb. Esztergomban, Kecskeméten s másutt). A hangváltozások ugyan e sorába tartozik azon, a székely és szlaviniai tájbeszédben is megellelhető sajátság, hogy a többes 3-ik személyű *-juk* *-jük* helyett mindig *-ik*-et ejtenek pl. nem észlelködöm a *mogik szovikat*, *borik*, *johik* stb.

Minden világosabb ok nélkül állott be a hangrendi dissimilatio e szavakban: *korczima káinkodni, elparisztozni*: elomlani eloláhosodni pl. *elparisztozva* vannak a magyarok. — Nem állott be teljesen az illeszkedés a -szer szócskában sem pl. *másczer, sokszer* v. ö. Udvarhely *sokszé* V:27.

MUNKÁCSI BERNÁT.

KÁRMÁN MAGYAR NYELVE.

I.

Azon régiebb írók sorában, kiknek példája után kell indulni mindenkinek, ki helyesen akar magyarul írni, sohsem találjuk említve Kármán nevét. A nyelvész, látva főművében a sűrűn tenyésző germanizmusokat, nem is olvassa tovább, hanem elfordul az író nyelvétől; fél, hogy megrontja. Pedig nem szabad oly hamar ítélnünk. A gyémánt is durva külsejű, midőn a föld kebeléből kiássuk, de csiszold meg, és a föld legragyogóbb drágaköve lesz belőle. Fogjuk mi is közelebbről vizsgálat alá Kármán nyelvét s meg fogjuk látni, hogy még sem oly német az, mint hinnők.

Kármánt az irodalmi történet az új iskola hívei közé sorozza, azon új iskola hívei közé, melynek vezetője Kazinczy, egyik létrehozója Barczafalvi Szabó Dávid volt. Mindkettő új szavak képzésével akarta javítani és gazdagítani a nyelvet, csak hogy Kazinczy némi ízléssel, Barczafalvi ízlés nélkül. Érezték e kor írói, hogy nyelvünk szegény mindazon gondolatokat kifejezni, melyekre a műveltebb társalgásban szükségünk van; még érezhetőbb volt e hiány a tudományos nyelvben. Hogy e rést betöltsék. azt hitték legjobban tesznek, ha új szavakat csinálnak. Szabtak is minden fogalomra egy-egy szavat, hanem olyan „adtál uram esőt” féle istenáldás volt ez. Nyakra-főre csinálták az újszavakat, de a nyelv szabályait tekinteten kívül hagyták egészen.

Kármán ez iskolához nem tartozott,

Hogy nem követte ezeknek ujításait, azt a műveibe vetett első pillantásra láthatjuk; de nem csak, hogy el nem fogadta elveiket, hanem el is ítélte azokat „A nemzet csinosodása” cz. értekezésében. Szólva nyelvünk terjesztéséről többek között így szól:

„Mennyi szörnyű, idomtalan fajzásokat szült ez a grammatikális epidémia! Elborította a sok korcs szó, idétlen faragású, hangú, a nyelv természetével ellenkező és fület sértő korcs szó sáskaserege egész literatúránkat és ezt nyelvművelésnek neveztük! Ha üstökös őseink, a kik oly tiszta magyarsággal szólottak, közünkbe betopannának, másként is sülyedt nemzetünket csak nyelvükért sem hinnék el, hogy mi vagyunk az ő unokáik.

Haszontalan és valóban csak akaratosság és viszketegségből származott ez a puritanismus. Nincs nyelv, a mely ne kölcsönzött volna mástól. A Romának hajdani világbiró nyelve telve a sok görög szólások módjával. A deákkal sógoros nyelveket nem is említem, a melyek akkor élnek a deák és egyéb idegen szókkal, mikor azokat szükségesnek látják. De most, midőn a német literatúra a legfelsőbb tetőn lenni látszik, legderekből íróik minden tartalék nélkül nem élnek-e vajjon a deák, francia és egyéb szókkal, ha azokat éppen oly jelentőleg, oly hathatósan kitenni nem tudják? És miért kerülnénk mi oly nevetséges idegenséggel a külföldi szokat, mi, a kik a nyelvművelésnek első kezdetén vagyunk, a kik a közbeszédben *annyi, minden népből s nemzetségből eredő szokat hazafússággal már megajándékoztunk*, a kik, ha kevélyek lenni nem akarunk, kénytelenek vagyunk megvallani, hogy nyelvünk ezen tekintetben szűk és szegény. Ha ez a tudós tévelygés nagyobb erőt vesz, nemsokára nyelvünket önnön honunkban tanulni kell. Nem azért írunk, nem azért beszélünk-e, hogy — megértessünk? Az érthetőség az írásnak legelső, leggyökeresebb törvénye. *Mit nyer avval az olvasó, ha a sok újonnan faragott szokat először neki deákul kell gondolni, hogy megértse?*

Pedig mikor Kármán e sorokat írta, a nyelvújítás még csak gyenge csemete volt, mely csak akkor kezdett gyökeret verni; azonban ő jószemekkel látta már a kis csemetében a nagy fát, mely a föld tápláló nedvét el fogja vonni a körülötte tenyésző hasznos virágoktól.

Ő e kártékony mozgalom ellen mást nem tud ajánlani, mint idegen szók átvételét, pedig maga sem követte mindig ez elvet. Csinált ő új szavakat, de nem Barcafalvi elvei, azaz elvtelenségei szerint, hanem a mint azt saját ép nyelvérzéke megengedte s maga sem vette észre, hogy ő most új szavat csinált, mert azon semmi erőltetett, semmi természetellen nem volt. Hogy mennyi helyes magyar kifejezést alkoott Kármán, kitűnik az alább következő jegyzékből, melyben azonban egész szókincsének érdekesebb részét összeállítjuk. Főntebbi nyilatkozatából az is kitészik, hogy ő nem szégyenlette megvallani, hogy nyelvünkben sok a kölcsönvett szó; nem is akarta helyükbe erőszakosan készítetteteket állítani, hanem inkább azt ajánlotta, hogy a mely új fogalmat nem tudunk helyesen magyarul kifejezni, hát tartsuk meg az idegen jó szót, hisz az nem szegény.

Öntudatosan talán csak egy szavat csinált s ez a *monda*, melyhez azonban nem mulasztja el a következő megjegyzést csatolni: „A rege helyett én is merészlek egyszer egy új szót, és a Sage-t mondanak keresztelem. Jó-c, nem tudom! de aligha

mi ezt a velős német szót valaha jól eltaláljuk.“ E kis megjegyzésből is kitetszik, hogy Kármán ellensége a nyelvújításnak; mily gúnyosan mondja, hogy most ő is nyelvújító lesz, ő is „merészel“ egy új szavat, de sikert nem remél, mint nem remél az egész mozgalomtól.

Hivatkoztam az előbb Kármán nyelvérzékére; előmbe vehetné azonban valaki azt a sok germanizmust, melyre Kármán műveiben akadunk s kérdehetné, hogy: hát ez is nyelvérzék? Kármán, a ki oly sokáig Bécsben élt s ott német írókkal foglalkozott, nem menekülhetett e környezettől a nélkül, hogy róluk valami rá ne ragadjon. Azért ne csodáljuk, ha ilyes kifejezésre is akadunk nála: „látszik romolhatatlan természettel birni“ II. 53.*) stb. De az ilyenekre csak nagy ritkán akadunk műveiben, eltekintve a Fanni hagyományaitól, melynek magyartalanságairól a jövő cikkben részletesebben fogok szólni.

Vannak azonban oly idegenszerűségek is, melyekhez következetesen ragaszkodik. Így a számnevek után rendszeren többes számot használ: határozatlan számnév után mindig többes számot, határozott után majd többest, majd egyest.

A több, vagy többes számú birtokos után régiesen használja birtokot; „Raphael, Titian, Corregio neveik“ II. 48. „isteni ifjak formájokban“ II. 53.

A birtokosnak jelzőjét rendszeren a birtok után teszi, mint: „létele csecsemő Urániánknak.“ I. 83. — A mutató névmást, gyakran a jelzőt is, elválasztja a jelzett főnévtől s közéjük egy birtokos főnevet szúr: „ezen tudományok metelye.“ I. 79.

Találunk Kármánnál több oly kifejezést is, melyekre nem süthetjük rá a germanizmus bélyegét, de melyek magyarul sem igen használatosak. Ezek: balul venni I. 80. szívre munkálni I. 86. világot hódolni I. 95. tökéletességre menni I. 120. vallani valakinek (hagyni valakire) I. 135. tartott attól, hogy meg ne tudja I. 154. beszédébe legkisebb kétséget sem vetett“ I. 177. szokása volt rend fák között sétálni I. 156. a színek meghagyják magukat II. 77. vallásra állani II. 82. kik folytában tudtak zsidóul beszélni II. 83. tökéletességre vinni II. 116. De találunk ily valódi magyaros kifejezéseket is, mint: szükölködni valami nélkül I. 61. törvényt tenni valakire II. 34. De, ha ily kifejezést csak alig néhányat találunk is, ne csodáljuk Kármánnál, ki csak a magasabb körökben forgolódott, honnan a magyar beszéd száműzve volt.

A határozók használatában gyakran eltér a manap szokásostól, így: amin törekedünk I. 76. mire keseregsz? I. 134. valamit retteg II. 50. vétektől üres II. 84. fegyverre kap II. 89, valamiről

*) Aigner-Abafi kiadását idézem: Kármán J. művei, 2. köt. Bpest 1879—80.

megint II. 92. közbe elegyedik valaminek II. 130. Az igekötőket igen gyakran elcseréli; s néha egyet kitesz ott, hol nekünk nem kellene, a másikat elhagyja, a hol ma szükség lenne rá. Pl: megfog=felfog II. 47. kirajzol=lerajzol II. 59. felülér=túlér I. 179. előlbeszélni=elbeszélni I. 225. lebeszél=elbeszél I. 20. nézd el=nézd I. 40. és győződés=meggyőződés I. 93.

Néha egészen más értelemben veszi az igét mint közönségesen használják. Ezek: kísért=kísér I. 12. meghasonlani=megegyezni I. 35. tépelődik=hánykolódik I. 70. a fog zokogott=vaccogott I. 171.

A jelzők használatában is találunk némely sajátosságot Kármán nyelvében: gyenge emésztetű étek I. 77. sivatag üresség I. 90. felesleg való dolog I. 92. oly jelentőleg I. 103. gyakor olvasás I. 103. sok beszédű, egyenetlen ítélet II. 17. lassú emelkedésű halmok II. 40. kis emeletű hely II. 60.

Még csak egyes különös kifejezéseket említünk; ilyen: reggel idején I. 247. mindenki helyett rendszeren minden-t használ: minden, a ki érez I. 77. Használja ezen kifejezéseket is: miótától fogva I. 213. ellenséges képen I. 127. valamennyire=egy kevésbé II. 11. stb. eff.

Összeállítottam végre Kármán műveiből mindazon szavakat, melyek legjobban tanúsítják, hogy volt neki nyelvérzéke; nagyon is volt annak, a ki e szavakat használta, s részben alkotta.

Íróink nagyon jól teszik, ha betekintenek néha a régibb írók műveibe is, sok hasznos tanulnivalójuk akad ott, csak tudják kiválasztani a búzaszemet a por közül. Én a tiszta búzát teszem most eléjük, bár haszonnal járna fáradozásom!

- Ábrázolat II, 44.
- alkalmatosság I, 246.
- alkotvány I, 80.
- állat pl. „a dolgok állatját ki kell jelenteni.” II, 63.
- 5. állókép (szobor) I, 113.
- alsó világ II, 58.
- aluszékony (álmos) I, 107.
- árnyékkép I, 220.
- Bajnoktárs I, 133.
- 10. bálványoszlop (kolossale Säule) II, 68.
- bebörödzni I, 11.
- bübájolás (Zaubererci.) I, 117.
- Czifra (czifraság) I, 124.
- csal (Falle) I, 152.

- 15. Düdörödések (protuberantia) II, 68.
- Éghajlás (Clima) II, 47.
- egyeledés (egyesülés) II, 13.
- egyesség (egység) II, 71.
- egyelített (egygyé tett) I, 5.
- 20. együgyű (egyszerű) I, 15.
- élete folyta I, 1.
- előjében (előre) I, 103.
- ellenkezés (Contrast) II, 68.
- előftüggő (Vorhang) I, 174.
- 25. előülő II, 84.
- elsőség (Vorthail) I, 87.
- embernyom (emberkor) I, 138.
- emlékezet jel I, 217.

- emlékezet oszlop I, 2.
 30. emlékeztető kö I, 209.
 emberi nemzet II, 6.
 értelem (gondolat) I, 102.
 érzet (érez) II, 51.
 érzelés (érzés) I, 59.
 35. érzékenységet csiklandóztató I, 116.
 Fajzás I, 104.
 félre való élet (magába vonult élet) I, 90.
 felülírás II, 74.
 fiatalos (faiskola) I, 13.
 40. figyelmetesség I, 90.
 foglalat I, 96.
 folytatott írás I, 75.
 földvágás (Terasse) II, 37.
 fűszerszám I, 147.
 45. Gondolatlan I, 243.
 gondolkozása módja I, 240.
 gyönyörűség (élvezet) I, 117.
 Hajlandóság I, 137.
 hajfodorító II, 132.
 50. hadisereg II, 5.
 hamvas koporsó (Urna) II, 74.
 használatosság I, 81.
 határoz (határol) I, 192.
 hazafiuság pl. „hazafiusággal megajándékozott szavak.” I, 104.
 55. hazaszerető I, 80.
 helyheztetés (helyzet) I, 53.
 hiedelem I, 91.
 hordóágy I, 222.
 hosszas négyszeglet (Parallogram) II, 54.
 60. hosszúkerék (oval) II, 54.
 Ifjudás II, 62.
 indító ok, indít' ok I, 18.
 Járószij I, 78.
 játszószin I, 200.
 65. játékpiaç, játékszin II, 115.
 játékdarab II, 118.
 játékszemély II, 125.
 játszó társaság II, 115.
 jegyez (jelez) II, 59.
 70. jelbeszéd I, 179.
 jelentő kép II, 51.
 jövő nyom (jövő kor) I, 79.
 Kártörölő I, 56.
 kellemetességek (Grátiák) II, 62.
 75. képirás I, 102.
 képmetsző (szobrász) I, 196.
 kép formáló II, 48.
 képelő mesterség II, 70.
 képpalota II, 47.
 80. képzelő erő I, 222.
 késő nyom (utó kor) I, 2.
 környülállás I, 96.
 közönséges (általános) I, 96.
 középszer, pl. „középszer a kö és üveg közt” II, 75.
 85. kútfej (forrás) II, 41.
 Lakóhely I, 198.
 látás (látomás) II, 43.
 lélekismeret I, 176.
 leveles út (Allee) II, 38.
 90. Magaviselés I, 4.
 meghalmoz (nagyobb) II, 22.
 méltóztat (méltat) II, 87.
 menedékhely I, 245.
 mesterséges (művészi) I, 147.
 95. mulat (mulaszt) I, 160.
 Nagyobban (jobban) II, 91.
 nagyszívűség I, 196.
 néző piaç, néző szin I, 176.
 nötevény (növény) I, 201.
 100. nyugovó ágy I, 245.
 nyugovó hely I, 208.
 nyomós (fontos) II, 19.
 Önnön megölése I, 169.
 örzőangyal I, 80.
 105. orczavonás II, 50.
 országgló szék (törvény-szék) I, 95.

- osztályos I, 95.
 Pillantás (percz) I, 218.
 píróság I, 89.
 110. próba (bizonyítás) II, 86.
 Ragadozni (lopni) II, 18.
 rakodó hely I, 78.
 rakodó tár I, 195.
 rendelés (sors) I, 128.
 115. ruhatartó (garderobe) I, 233.
 Sarkalat (principium) II, 63.
 sebhetni I, 203.
 sétáló út I, 211.
 sirverem, temető sir I, 69.
 120. szállás fogadás I, 89.
 szégyenvallás (szégyen) I, 67.
 szemször (pilla) I, 131.
 szinelve (colorirt) II, 50.
 szóbeszéd I, 187.
 125. szólások módja I, 104.
 szűk (hiányos) I, 104.
 szűk állapot II, 14.
 Tanács (tanácsos) II, 116.
 tanító szék I, 84.
 130. tartalék (tartózkodás) I, 53.
 tekintet (látvány) I, 201.
 temető hely I, 218.
 teljes (tele van) I, 102.
 termező I, 108.
 135. természetes ítéllettel (bon sens) I, 87.
 testiség (materializmus) I, 182.
 test helyhetés II, 50.
 test alkotás I, 87.
 titokkal teljes I, 159.
 140. titkos (Secretär) I, 132.
 tódit (nagyít) I, 65.
 tömérdek (sűrű) I, 62.
 történet (véletlen) I, 58.
 Vaktüz (lidércz) I, 99.
 145. vallástétel I, 120.
 vértörülő II, 13.
 vigaság I, 132.
 világbiró I, 104.
 visszahangoz I, 130.
 150. viselet (costume) II, 50.
 viszontagolt II, 84.
 vízi mesterség (ugrókutról: wasserkunst) II, 36.
 vonzó erő I, 205.
 Zürzavar (chaos) I, 200.
 WEIDINGER JÓZSEF.

MAGYARTALANSÁGOK

betűrendben...., A Magyar Nyelvészet stb. és *saját gyűjtése után* írta *Führer Ignác*, gyakorló iskolai tanító és képzőtanár Budapesten. Bp. 1880. A szerző tulajdona. Ára 40 kr.

Azt hiszem, az olvasó közönség minden új könyvtől joggal megvárhatja, hogy ha már a szerző újat nem is adhat neki, de a régít úgy nyújtsa, hogy legalább egyes részekben jobb vagy bővebb legyen elődeinél s társainál. Mert ugyanazt adni, a mi már van, csupán csak azért, hogy a szám szaporodjék, a nélkül, hogy a tárgyat akár elmélet, akár módszer tekintetében előbbre vigye, legalább is fölösleges vagy hiábavaló munka.

Führer új Antibarbast írt. Vegyük bonczoló kés alá, nézzük meg, mennyire felel meg a fönt említett jogos követelményeknek: újat mondott-e? a tudományt előbbre vitte-e? v. a

régit új és jobb módon adta-e elő? Nem mondunk előre ítéletet, vonja le magának az olvasó az alább felsorolt tényekből. Hallgassuk meg előbb őt magát, mi vezette e munka írására. Előbeszédét F. így kezdi: „Hírlap-irodalmunk rohanós fejlődésével nyelvünk romlása *egyenlő lépést tart* (sic!). És ez nagyon természetes. A változás és romlás törvénye alól csak megállapodásra jutott, holt nyelvek tesznek kivételt“. Első pontja, sajnos, tökéletesen igaz, s ebben tökéletesen egyetértünk vele. De már a második ellen van némi kifogásunk, mert hogy miért természetes ez, nem értem. Van más nemzetnek is, talán még rohanósabb fejlődésű hírlapirodalma, de miért „tartana ezzel egyenlő lépést“ nyelvük romlása? Ez nálunk, sajnos, így van, de másutt nem. Igaz, hogy éppen saját csekélységem szavait idézi F., hogy: „Hosszú volna elsorolni a sok német antibarbarust s a fr. Courrier de Vaugelas-nak rendes rovata az írók hibás nyelvének javítása...“ Hanem ez még korántsem mondja azt, hogy náluk is oly nagy mértékű lenne a romlás, s ha ismeri F. a szóban forgó munkákat, a mint hogy föl sem tehető, hogy ne ismerné, bizonyosan tudja, hogy sem a német, sem a francia nyelv nincs annyira telve barbarizmusokkal, mint a miénk. S ez legkevésbé sem természetes, rendes állapot. Nem helyes az az állítása sem, hogy „a változás és romlás törvénye alól csak a megállapodásra jutott, holt nyelvek tesznek kivételt“. Igen, változik, fejlődik a nyelv, de nem romlik is következőképpen. A nyelv életével együtt jár a változás, de hogy a romlás, ily nagy, egész a belső szervekig ható romlás is együtt járna, azt bajosan hiszem. A fent említett idézetet még így folytatja: „A németben egész nagy irodalma van a hibás szók s szólások javításának...“; fölemlíti, hogy „bizony mi édes keveset tettünk“ s bár tudja (nem tudom miféle forrásból) hogy „az egyetlen Antibarbarus, minden jelessége mellett is, úgy látszik, a boldogok álmát alusza“ mégis vállalkozik a magáé kiadására. Hanem ezzel, bár hallgatólag, de mégis elismeri, hogy van is Antibarbarusunk, nem is igen lehet kifogásokat tenni ellene, nem is örvend valami nagy kelendőségnek, szóval nincs szükségünk másira. Azt mondja azonban, hogy „gyakorlati használhatóságát illetőleg több rendbeli fogyatkozást mutat“ a Simonyié, még pedig: „1) azt, hogy S. gyakran egész hasábokra terjedő cikkeket ad, melyeket pl. a gőzerővel dolgozó újságíró bizony el nem olvashat s így rá nézve hasznavehetetlenek“. No, erre csak az a megjegyzésünk, hogy az a munka nem csupán hírlapíróknak van szánva; hogy ama hasábokra menő cikkeknek bármelyikét is át lehet futni öt percz alatt; de meg különösen, hogy nem is éppen olyan rossz az, mint F. gondolja. Igaz ugyan, hogy ha az a

hírlapíró éppen azon szólásmód jóságát vagy rosszását keresi, a melyik megvan véletlenül F. kézikönyvében (mert hát mind nem is lehet benne felsorolva), hát könnyebb neki, de bezzeg zavarba juthat, ha nem találja, míg az általános szabályt ha megtalálja, könnyen eligazodhatik rajta.

„2) Nem mondja meg sehol, hogy ez vagy az a szó miért helytelen és miért helyes.“ No ezt F. sem teszi meg mindig, ha itt-ott oda teszi is az okát; de meg nem is teheti, mert hisz akkor egész vaskos kötet lett volna belőle. De sok esetben még jobban teszi vala, ha egyáltalán semmit sem ír, mert bizony mondom, ez által nem egyszer árulja el tájékozatlanságát a nyelvtudomány terén. A példa bizonyít: 30 l. „*Nyakorján*; jobb: zsiráf (mert nem csak a zsiráf hosszú nyakú, hanem a hatyú stb. is)“. De hát édes F. ur, hova gondol? hát azért dobjuk mi el a *nyakorján* szót, mert a hatyúnak is hosszú nyaka van? Hisz akkor mindjárt legjobb lesz a többek közt az „*eső*“ szót is eldobni, mert félő, hogy ha azt mondja valaki, hogy „*esik az eső*“, a hallgató azt találja gondolni, hogy a geillért-hegyi czitadellából hajigálnak le vasgolyókat. — 32. l. „*Pinczér*, németes“, már miért volna ez éppen németes, azért talán mert mindkettő *r*-rel végződik? Semmi kifogásunk se volna ellene, csak ne volna az *ár-ér* képzővel alkotva. Az itt a bibi, nem hogy mind a kettő pinczében született. — 24. l. „*Lelencz* nem éppen jól képzett szó“. Egyáltalán nem jó, határozottan rossz, gyalázatosan rossz képzésű szó. Hanem F. urnak bizonyára megtetszett az *onc*, *enc*, *önc* képző nagyon, mert majd mind-egyiknek megkegyelmez. Éljen vele! És így tovább, nem egy, nem kettő. Csak úgy kaptuk ki, a melyikre éppen a szemünk esett.

„3) az, hogy sok címszónál nem adja a kívánt felvilágosítást, hanem egy nagyobb cikkre utalja az olvasót (pl. kérdő é: l Szórend)“. Én még ezt sem találom valami nagy hibának. sőt e nélkül alig lehet el bármely szótár is, s ezzel el van kerülve az is, a mi Führer urnál van meg, t. i. hogy egy és ugyanaz négy-ötször is fordul elő.

„4) az, hogy a hírlapokban naponként százával olvasható hibás szók és szólások említve sincsenek benne.“ Ha ez a hiba megvan a Simonyiéban, akkor igazán vak veti világtalanra. Nem számítám azt, hogy van-e több Simonyiéban, csupán csak azt kerestem, hogy mi „közös“ a kettőben, s azt találtam, hogy Führernél az *A* betű alatt van 3-mal, *B* alatt 4, *Cs* alatt 2, *D* alatt 1-gyel stb. több, mint Simonyinál, ezek is részint olyanok, melyekhez, mint alább meglátjuk, még szó fér, részint pedig S.-nál más cím alatt vannak fölvéve. Hogy pedig S. az ilyen

szólásokat mint: *Akadály*, hogy.... nem az A alatt vette föl, hanem a köztöszók cikkébe sorolta, csak köszönettel tartozunk neki. Szintígy nincs helye az „(N.) *asszony* hibás e. h. N.-né asszony“ című cikkelynek az A alatt. Fölösleges ez a cikkely: „*kerestetik* a pénz gazdája“ stb.

Vége nem áll az, hogy „5) a képzők, ragok, szóvonzat sat. figyelmen kívül hagyattak“. Utasítom a szíves olvasót S. Antibarbarusának 46, 47, 48, 49. és 50. lapjára, hol hét és fél hasábon át van tárgyalva a szóképzés s természetesen a szóképzők is. A ragokat illetőleg szintén ténnyel felelek: l. Ant. 8, 16, 24, 36. lapjait. Végre a szóvonzatot ill. l. az 53. lapot, hol a szóvonzatról beszélve, S. még az egyes ígére utasít bennünket.

Ezek után, azt hiszem, már fölösleges, saját véleményünket nyilvánítani, e sorok figyelmes, gondolkodó olvasója megalkothatta magának véleményét F. Magyartalanságairól s átláthatja, hogy adott-e bővebbet, újat, jobbat, vitte-e a tudományt egy lépésnyivel is előbbre.

Bővebbet nem adott, nem adhatott, mert munkája ugyanazon körre terjedvén ki, mint a Simonyié, t. i. a mindennapi élet körére, S. meglehetősen kimerítő dolgozata után csak néhányra terjedő pótlást adhatott.

Újat nem adott, mert az egyes hibás szokat s szólásokat éppen úgy magyarázza, mint S.; azon hibás szókkal, melyek helyébe S. nem ajánl másikat, ő sem foglalkozik, ő sem ajánl jót, s ha már ezt teszi is nagy ritkán, elmondhatjuk rá legtöbbnyire, hogy adtál uram esőt, de nincs benne köszönet.

Jobbat nem adott, nem is akart tán adni, mert maga bevallja, hogy az „Antibarbaruson nem kevésbé látszik meg a szakértő, alapos nyelvész keze nyoma“, s nyomdokait mintegy követni is látszik, s csupán gyakorlati használhatóság tekintetben akarja fölülmulni; de hogy ezt nem tette, azt hiszem, föntebb kimutattuk, sőt határozottan merem állítani, hogy e tekintetben is messze elmarad Simonyitól. Mert egy 42 lapra terjedő füzetben ugyanazon dolgot négyszer—ötször ismételni, belé nem tartozókat fölvenni, másokat ismét alkalmatlan cím alá sorolni — mindez nem nagyon növeli valamely munkának „gyakorlati használhatóságát“.

S hogy ezek után a végső kérdésre: „a tudományt előbbre vitte-e“ határozottan tagadó választ kell adnunk, az, azt hiszem, magától értetődik.

Nincs és nem is volt hát semmi szükségünk F. ur Magyartalanságaira, könnyen ellehettünk volna nélküle, de isten neki, ha már megvan, s csak azt lássuk még, hogy ajánlhatjuk-e

„nyelvkalauzul mindazok számára, kik a magyaros kitételeket elsajátítani akarják?“ E kérdésre (már az előzmények után is) bátran felelhetjük, hogy nem, mert F. könyvecskéje „több rendbeli fogyatkozást (még pedig igen nagy f.) mutat“, hogy az ő szavaival éljek. Még pedig:

1) *Nagyon sok hibás magyarázatot ad.* Okadatolni akarván néha-néha az egyes szókat, hogy miért hibásak, nagyon gyakran oly hibás magyarázatot nyújt, mely az olvasót egészen rossz utra tereli; mivel ép az ellenkezőt éri el, mint a mit célba vett. Ilyen rossz magyarázatok a föntemlített *nyakorján, pinczér, lelencz* stb.-n kívül: „Egyébb hibás c. h. egyéb, mert ez nem fokozott melléknév.“ De biz az, fokozás, csak hogy ez esetben más nyelvi processus ment végbe, mint különben. Nem akarjuk bő magyarázatát adni, úgy sem adhatnánk világosabbat, mint a minő az idei Ny. 373. lapján olvasható.

„*Elöttemez* a *coramisare* szolgai fordítása“. Nem éppen. Szolgai volna a fordítás, ha így hangzanék: *előttemezni*; más meg, hogy nem is hibás talán az *előttemezni*. Ilyen eset, midőn a palócz a *lábálja* szóból igét alkot: *lábáljázni*. V. ö. még *alá-^z, utánoz^z, hátrál^z, apjukoz^z, lelkemez^z*, melyek mind a nép nyelvében termettek. Nem lehet ám mindenre amúgy hebehurgyán rámondani, hogy ez rossz. Ugyancsak ebbe a kategóriába számítom a később előforduló, s szintén rosszállott *láttamoz* és *ujráz* igéket. Nem hibáztathatók, részint mert analógiáit a népnelvben is megtaláljuk, részint pedig magyarázhatók úgy, hogy a nyelv ez alakokat annyira megszokta, hogy nem érezte bennük a ragot s mint rendes névszóból igét alkotott. — „*Eltörül* h. nyelvtanilag helyesebb *eltöröl*, mert az *ül* képző csak benhatólag használtatik.“ Ismét nagyot téved, mert amaz csak vidékies kiejtése emennek, mint mondják: *gondul, énekül* stb. (Balaton vidékén). — „*Évfolyam*. A *v* nem ejthető ki az *f* előtt; azért jobb így írni: *évi folyam* (két szóba!).“ Ejnye, ejnye! Hát ez már meg micsoda: Mit szólna pl. ahhoz, a ki azt mondaná, hogy ebben a szóban! *megkapom* a *g* nem ejthető ki a *k* előtt jobb hát így írni; teszem az eredetibb alak szerint: *megé kapom*. A *d*-t nem lehet az *s* előtt kiejteni, tehát *imádság* helyett jobb lesz tán *imádóság* stb. stb.? Vajjon mit szólna hozzá? Ugy-e hogy csak a szeme közé nevetne? És ime, itt jön az új Antibarbarus írója, s azt mondja, hogy „minthogy a *v*“ stb. No hát az igaz, hogy nem tudjuk kiejteni az évfolyamot, de azért nem hiszem, hogy kerülni fogjuk használatát. Igazán furcsa! Önkénytelenül eszembe jut a mit Szarvas G. mondott valahol, hogy legkönnyebb dolog nyelvésznek lenni; mielőtt lefekszik az ember, határozza és tökélje el magában erősen, hogy nyelvész akar lenni, aludjék

egy jót rá, s meglássa, hogy 'reggelre kis ujjában lesz az egész nyelvtudomány... Nem tökélté tán el F. úr is magát valamikor? Alighanem. — „*Gyermeteg* csonka szó.“ Az is, de egyéb is, s nem az a főhibája, hanem inkább, hogy ez a képző nem főnévből, hanem igéből képez névszót. S ezt nem tudta F., mert ha tudta volna, bizonyára nem csak csonkasággal hibáztatja a *gyermeteg* szót. — „*Górcső* (ebből: *gór* = nagy, magas, pl. *hóri horgas*).“ Ehhez legjobb, ha nem írunk interpretációt; magában véve oly klasszikus, hogy minden magyarázat csak rontana rajta: ámbár *difficile est satiram non scribere*. — „*Idény*, magyarosabb: *évad*.“ Tehát *idény* is magyaros? nem is tudtam. A saját szakállára állítja F., vagy Barczafalvi Szabó Dávidot idézi föl rá tanúul? De se így, se úgy nem hisszük. — „Kétszeres személyrag van ebben: volt alkalmam Csokonait látnom, e h. látni.“ Ez is hiba? szép. Bizza meg a Magy. Tud. Akadémia a nyelvtudományi osztályt azzal, hogy nézze át összes codexeinket, s a hol ilyen kifejezéseket talál, mint pl. a BC.-ben: készen vagyunk meghalnonk, a Pann. megv.-ben: Engem kiltek téged látnom stb. stb. az ilyeneket tehát mind javítsa ki, mert ez mind hibás, F. azt mondja. — „*Különb* így is írható *külömb* (a kiejtés elvénel fogva).“ Ismét és ismét téved, mert *külömb* nem a kiejtés, hanem az etymologia elveinél fogva írható így; a *külömb*-nek tudvalevőleg eredetileg *külömös* alapszó felel meg, melyhez a középfok ragja járult. — „*Meredély* helytelen képzés, mert *-ély* csak igetövhöz járul, aztán csonka is, mert a teljes tö *meredek*.“ Egy betű igaz sincs benne. *Meredély* éppen az ő szabálya szerint helyes képzés, mert az *-ély* képző igéhez járulván, itt is a *mered*-hez van ragasztva, (vagy tán nem ismeri ez ígét F. úr?), semmi köze tehát a *meredély*-nek a *meredek*-hez. Semmi esetre sem helyettesíthetjük a *meredély*-t a *lejtővel*, mert a kettő közt lényeges jelentésbeli különbség van. — „*Modoros* elejénte csak rossz értelemben (manierhaft) használták, de ma már ott is használják, hol a *mód* szó volna helyén.“ Olyan körmönfont stílus, hogy, az igazat megvallva, nem értem. Szeretnék rá megjegyzést tenni, de nem merek; megvárom, míg majd megmagyarázza F. úr. — „*Nélkülöz*. E szót gyakran németesen használják pl. etc.“ Ugyan tanítson meg rá F. úr, hogy mikor, mily esetben használják magyarosan, mert én még sohse hallottam vagy olvastam magyaros használatát. — *Nyarga* és *nyargalóc* h. jobb: strucz és iramgim (mert *külömb*-ben a lovat is lehetne *nyargalóc*znak neveznünk). Ne neked magyarom. Nem szabad ezentul a *farkast* farkasnak hívnod, mert *külömb*-ben a macskát, egeret, nyulat stb. stb. is lehetne úgy nevezned (vagy *nevezni*. F. úr?); nem szabad a *hordó*-t hordó-

nak hivnod), mert a szekeret, a lajtot, a dézsát stb. stb. szintén így nevezheted, mert nem hordanak-e abban szénát, az utóbbiakban vizet? azok is hordók, sőt még a *hordár* is *hordó*! Hej, nem ez itt a bibi, nem ott jajgat, a hol fáj! Más is kell a nyelvtudományhoz, nem csak „erős elhatározás.” — *Szabadonc* „libertin” értelmében megjárja, de jó értelemben jobb: szabad-elvű. Csak azt szeretném tudni, hogy miért járja meg.

No hát befejeztük volna a darabossát, a nagyját; a finomabbját, apraját is elővenni se időnk, se kedvünk, hosszú munka volna az. Izelítőül elég ennyi, hogy az ember ne kíváncsion belőle többet. Hanem így futtában sem mulaszthatom el, hogy még egy pár lényeges hibáját föl ne említsem:

2) *Kifejezései nem szabatosak.* Tudományos munkának pedig főkélléke a szabatosság. Már pedig szabatos-e az, ha azt olvassuk, hogy: *államügyér, ápoloda, áruda, ázalag*, stb. stb. e helyett *jobb: államminiszter, ápoló, bolt, ázalék* stb. Hisz ezzel azt mondja, hogy azok is jók. Pedig nincs azokon, szegényeken, egy árva-garas ára jószág se. Nem bocsátkozhatunk részletekbe, mert még sok volna a mondani való, úgy hogy ezentul csak a felsorolásra szorítkozhatunk.

2) *Helytelenül hibáztatja ezeket: asztalnok, állvány, estély, busásan, elver, ezelőtt, évfolyam, fegyvernök, felkapott, középítés, magos, nehány, szabad, tárnok, vízlakó,* stb. stb.

4) *Fölöslegesek s nem idevalók: egészség, hallani, igazság, kerestetik, korcsma, küld, lamentál, nyelvérzék, tekintve, tudományos, rany* stb.

5) *Rosszul ajánl 'a következő szók helyett: élc, fektet, fodrász, irodalmár, jelentékeny, jogfosztás, kárpótól, szégyell, ormány, pénzszegény, roncsoló, zongora* stb. stb.

Csak úgy hamarjában állítottuk össze mind e sorozatot, úgy hogy joggal kérdezhetjük, hogy egy 46 lapnyi füzetben, ha ennyi a rossz, hol hát a jó?

E lap tere nem arra van szánva, hogy F. férczmunkájának bírálatával teljék meg, különben nem szántam volna e sorozatok minden egyes szavát bírálni, s könnyű lett volna a bírálatnak nagyobbak lenni, mint a munkának, mert itt még csak szót sem szoltam a munka berendezéséről. Hanem szükségtelen is. A ki csak egy pillantást vet belé, könnyen meggyőződhetik arról a bábeli zavarról, a mely ebben a munkában uralkodik. Sokkal többet ártott vele, mint használt. Ártott vele az orthológiának, ha ugyan eszébe jutna valakinek ez után itélni meg az orthológiát; ártott a tudománynak, ha ugyan valakinek eszébe jutna a tudományos munkák közé sorozni, s ártott a tanulni vágyó

közönségnek, ha ugyan eszébe jutna valakinek tanulni belőle, mert félre vezeti vele a tanulni akarót. Ezért állott kötelességünkben, s csak is ezért illettük ily kemény szavakkal néha, hogy előre is tiltakozzunk azon netán felmerülő vélemény ellen, mintha F. munkája is a Nyelvőr, tehát az ortholog-párt kifolyása volna*), a mint ez, és nagyon helyesen, a Simonyi-féle Antibarbarus megjelentekor fölmerült.

S most még egy szót F. úrhoz. Könnyen átláthatja, hogy nem elég ám az asztalhoz azzal az elhatározással leülni, hogy no most Antibarbarust írunk, sokat kell addig tanulni és olvasni, míg az ember arra a magaslatra eljut, hogy szétnézhesse egy század műve fölött, s megbírálhassa azt, a mit, bár rosszúl és helytelenül, de mégis sok esetben nagy és fenkölt szellemek alkottak meg. Ne felejtse továbbá el, hogy ő élőpéldája annak a közmondásnak, s rajta bebizonyult, hogy: „A ki sokat markol, keveset szorít.” F. ur nagyon sokat markol, vagy legalább nagyon sokba markol.

SZÁNTÓ KÁLMÁN.

FÖLADATOK.**)

1. Vajjon a következő kifejezésekben mindenütt a 3. személy ragját kell-e fölsírnunk, s ha igen, minő észjárásból kell magyaráznunk:

akkorában (v. ö. *akkoriban*), *mostanában*, *a minapában* (v. ö. *a minapákban* Ny. VIII:68); *hamarjában* (v. ö. Ny. V:482 !), *mikorjába* Ny. II:131; *egyszeriben*, *iziben*, *hirtelenében*, *sebtében* I *akkorára*, *mikorára* (p. Népk. Gy. I:505, Merényi Saj. II:103); *szól a kakas viradtára* Abafy népd. 3, 6; *télire, nyárára* II *magyarán*, *igazán*, *könnyedén*; *szépedén lassadján* Ny. I:378; *szomorúan* Mikes (Figy. IV:191), *nagy szomorán* Népk. Gy. I:433; *hosszán*, *gyakrán* Ill. Toldi 3, 10, Magyar Versek 1752 (akad. ktár; Apoll. 36); *javán* Ny. II:183 I *javában*, *vakjában*, *vaktában* (v. ö. Ny. VI:169), *széltében*, *széltére*, *vég-tére* (I. Ny. VI:198, VII:97!); *igazában*, *valójában* (p. Kisf. S. kes. szer. XV. én.), *rendében* (bold. szer. I. én.; v. ö. *annak rendi szerint*), *sorjában*, *bolondjába*; *kárjába tanultam volna annyi iskolát* Merényi Dun. II:133, *hijába*, „de sok csókot raktam rája,

*) Főleg ez indított bennünket e szigorú bírálat közlésére, bár néhol töröltünk belőle s enyhítettük kifejezéseit.

A szerk.

**) E problémákat a hetekben megjelent ily című füzetből vesszük át: „*Tanulmányok az egyetemi magyar Nyelvtani Társaság köréből*”. Kiadja Simonyi Zsigmond, dr., egyetemi h. professzor, akadémiai I. tag, a társaságnak vezetője. Első kötet, első füzet. Bpest 1880. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Ára 50 kr. — Tartalmának nagyobb része megjelent az idei Nyelvőrben (nyelvemléktanulmányok és nyelvjárások jellemzése; ezeket folytatva Oláh Béla kíséri meg benne a nógrádi nyelvjárás ismertetését). Azonban átvesszük még jelen füzetünkbe a „Tanulmányok” füzetét befejező Földadatokat, melyek egyéb dolgozó társainkat is érdekelhetik.

kit hijába, kit hasznába, kit a szívem fájdalmába“ Erd. népd. II.22 | *jobbára; inkábbára* (p. Figy. IV:232).

2. Mi a különbség egyfelől a *rossz* és *gonosz*, másfelől a *jó*, *derék* és *jóra való* szavak jelentése közt? Kiváncos a népnyelvi s az irodalmi használatnak számos példával való kimutatása.

3. Mi a különbség *tetszik* és *látszik* jelentése közt? (Hasonló földolgozás tárgyaül szolgálhatnak a Simonyi Nyelvtanában összeállított szócsoportok.

4. A valamivé tevést jelentő igék rendszeren *<ít*, a vmivé válást jelentők az *<úl* és *<od(ik)* képzőkkel alakulnak. A denom. -*z* rendszeren vmivel ellátást (*aranyoz*), az -*l* többnyire vmivel működést (*szíttál*), a -*kod(ik)* ha névszóhoz járul vmiül szereplést fejez ki (*betyárkodik*, *barátkozik*). Azonban e három képző vmivé tevést, ill. válást jelöl a következő igékben: *csonkáz* = *csonkít* Ball., „*szavait csonkázzák, bennázzák*“ Lovász Nyelvujs. 13, 58 | *megmásolja a szavát* Ar. L. népm., *elmásol* Ny. II:182; *hazugol* Ny. II:128; *porlik* | *házkodik* Bécsi c. Ruth I:13, Révai mint élő szót említi Ant. 68, *egyben h.* Mélotai (Ny. VI:359); *elhívtánykodott teremtmény* Belényesi Karács. én. 92, *elsovtánykodott kéz* Szolloshub ford. 46; *erőtelenkedik* ? Ny. VI:359. Van-e több is ilyen, s hogy juthattak ehhez a jelentéshez?

5. A *le-hámoz*, *le-fejez*, *el-pártol* igék jelentésében nagy részük van a *le* és *el* határozóknak. Azonban míg pl. *le-gyeplőz*, *le-jármol* helyett (l. Ny. IX:209!) nem mondhatjuk azt, hogy *gyeplőz*, *jármol*, az előbb említetteknel igenis *el* van hagyva az igekötő minden jelentésbeli módosulás nélkül a következőkben: *hámozza a burgonyát* stb.; „Hunyadi Lászlót *lefejezik*, s a király fél, retteg. A mint már *fejezni* akarják, Konték fölkelnek, hogy megmentsék“ Kisf. társ. évl. uj f. II:442; „alig ízed az üdvöt, már illata *pártol*“ Szász K. ford. 79. — Hogy lehetne e föltűnő jelenségeket magyaráznunk? s vannak-e még ilyen esetek, hogy a kifejezésnek ilyen lényeges eleme elmarad a nélkül hogy hiánya érezhető volna?

6. Mit jelent s minő észjárást mutat a *le* szócska a köv. kifejezésekben: *levállazottan* (v. ö. décolleté) Vajda J. Találk. 112 | „*nem telik le a magyarról soha a nagy átok*“ Vajda Költ. 216 | „*erőst legyöngít*; s... esztét veszi a bölcsnek“ Kisf. társ. évl. uj f. III:83; *lehurrol*, *lehurít* stb. | „csak midőn az árpa *lemunkálva* rendre“ Vajda, B. kfi 56 | l. még Ny. IX:209.

7. Idegenszerűség-e, mint némelyek állítják, a birtokviszonynak ilyen szórendje: „*egyetlen célja életemnek*“ e h. *életemnek egyetlen célja*?

8. Hogy értendő s hogy magyarázandó a fő- és mellékmondat viszonya a következőkben? — rettenetes ostora az iste-

neknek, mikor valamely népet megfoszt a jó tanítóktól, Telegdi I:94 | a mi históriánk két példát mutat felölök: egyik, mikor Zsigmond király elveszté a harcot a franciák miatt, Zr. Áf. 19; de mint megjíede azon, a midőn egy levelet ad neki kezébe, Mikes Mul. n. 179 | emlékezel-e, kedves ifjú, midőn őt esztendőskorodban gondviselésem alá vettelek? MMinerva II:5 | szíve szánja s arra gondol, a midőn a drága honból őt hozák rabul, Györy V. HSzemle I:149 | mi rettenetesb annál, midőn a szent esküvések megszegetnek? Dugonics. — (V. ö. Simonyi, MNytan. mond. al. II:110. c.)

9. Hogy magyarázható régi codexeinknek efféle szerkezete: mikor látta volna Eszter királynét *állatta*... Bécsi c. 59 (Károlyi: *állani*); mikor látta volna Mardocheust *ülette* a palotának ajtaja előtt o. 60?

10. Micsoda esetekben változik a magyartan s más nyelvekben (pl. az egyik zürjén nyelvjárásban) az *l v*-re (pl. *bévül*, *csóvány*, *vép*, pal. *borvav* stb.)? és mi ennek a fiziológikus magyarázata?

S. Zs.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

A „helyben hagy“-hoz.

A f. é. januári számban, a *helybenhagy* kifejezést értelmezvén, azt állítottam, hogy a Dunán túl a helyett is használják, hogy „jól ellát, megtesz valamivel mindent, a mit kell“. Ezt a Föv. Lapok 92. számában egy magát nyelvésznek nevező kritikus sok ékes gorombaság kiszolgáltatása után az „egészen közönséges“ (azaz helyesel, bestätigt-féle jelentésű) szó dőre értelmezésének nevezi.

Akkor állításomnak nem bebizonyítására, hanem csak némi díszesebb illusztrálására hibásan találtam idézni Gyulai pár sorát. Ime itt van a dunántúli Jókai, a ki talán a „nyelvész“ úr szerint is tud annyira magyarul, hogy nem kell dörén használnia a magyar szólásokat. „Mire megvénülünk“ c. regénye második kötete 115. lapján így ír: „Ebéd végeztével Lorándnak néhány percze még szét kellett néznie a háznál; minden cselédnek utasítást adni, hogy hét hétig, míg ő ismét visszakerül, mi munkát végezzenek a mezőn, a kertben, az erdőn? Mindenkit jól helybenhagyott s borraival osztott ki...”

BABICS KÁLMÁN.

Kött, tött.

A Ny. IX:559. lapján az az állítás, hogy a *kelt* szót Nagybányán *kött* alakban mondják, egy kis módosítást kíván. Még pedig, ha *kélt* v. *költ* a *kelek* igének befejezett jelene,

akkor így mondják: *köött*. — Pl. Jókö *köött* a fel (= J. k. az fel); Fel*köött* a ténsúr stb.

Ellenben ha az a *kélték* v. *költök* igének folyó jelene, akkor így hangzik: *kött*. Pl. Fel*kött* ű engem. stb.

Hasonlókép áll a dolog a *tölt* szóval, mint a következő példákból kitűnik:

Mektö*tt* a csupor. (befejez. jel.)

Mektö*tti* a libát

Mektö*t* ű mindent } (folyó jel.)

stb.

A hosszú *t* a *köött*, *töött* alakokban a befejezett jelen miatt van, mely eredetileg hosszú *t*-vel bir, de ezt mássalhangzó után röviden ejtjük ki, pl.; *félt*, *irt*, *költ*, *tölt*. Mivel pedig e két utóbbi alakban a nagybányai nyelvjárásban, rendes hangfejlődés útján, az *l* kiesett: a befejezett jelen raga magánhangzó után került s így hosszan kell hangzania. A hosszú *t* tehát ezekben az alakokban nem pótló nyújtás (az *l* kiesése miatt), mert akkor a folyó jelen idejű alakokban (*kött*, *tött*) is hosszúnak kellene lennie.

Hasonlókép megmaradt a *t* hosszúnak ebben a szóban: *hött* pl. *meghött* (= meghalt). Különös ellenben, hogy *volt* már csak rövid *t*-vel hangzik, így: *vôt*, *vôtam*, *vôtál*, *vôtunk* stb. De a *köött*, *töött*, *hött* szóknál a többi személyalakokban is hosszú *t*-t ejtenek: *köttem*, *köttél*, *köttünk* stb., *töttem*, *töttél* stb. (pl. *mektöttem* szilvával), *mekhöttem*, *höttál* stb.

TÖMLÖ GYULA.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

A Pesti Hirlap tudnyelvésze.

Hol volt, hol nem volt, a nyelvtudomány Rubiconán is innét volt, volt egyszer egy magyar újságcsináló. Volt pedig ennek az újságcsinálónak egy nagy, kimondhatatlan nagy betegsége. Volt pedig ez a nagy betegsége annak az újságcsinálónak az a hite ő néki, hogy neki a kis ujjában van annyi tudomány, mint a mennyi az akadémia nagy fejében összevéve van; hogy neki, ha nyelvtudományról kell beszélni, csak egyet füttyent, és a nyelvtudomány csak úgy dül a kis ujjából kifelé. Élt pedig ez a magyar újságcsináló nem a szellemi sötétség régi idejében, hanem a civilizált XIX. század 1880. esztendejében; abban a nevezetes esztendőben, a melyikben mi magyar hazánkban a német komédiának „szállj alá poklokra”: e lett a szomorú vége; a melyikben a Pesti Hirlap kikiáltá a nagy szót: „Magyarok, ne hagyjuk magunkat. Jön a német batyuval s elakarja tölünk szerezni Magyarországot.” Nagy szó ez uraim, nagy szó. Jerikó

trombitái se harsogtak magasabban. Zúgott is bele a haza, Kárpátoktól Adriáig; nyögött is bele az alföld; mormogott is rá a bércz; ezt susogta vissza a csergő patak, és ezt búgta vissza az őszi szellő. Nagy volt a riadás. Félre vertük a harangokat, megfúttuk a trombitákat.

Ez volt csak a nagy viadalom, diadalom. De lássuk a végét ennek a nagy dulakodásnak.

A P. H. vezérczikkirójával egy esztendőben, egy napon és a P. H. egy ugyanazon számában czeget fúttat el tárogatóján a P. H. tudnyelvésze: „Magyar Nyelvbuvárlatok cím alatt kaptunk Török Árpádtól egy harmincz krajczáros füzetet. A szerzőnek megvan a maga iránya, melyet részünkről untig ösmerünk, s melyet a művelt magyar közönség is (bár nem épen Török vagy mások neve alatt) annyira ösmer, hogy szívesen tudomást sem vesz róla. Innen van az, hogy sem Dévay Józsefnek, sem Török Árpádnak, sőt még a nagy „Antibarbarus“ írójának sem sikerült a közéletben a legcsekélyebb népszerűségre is szert tenni. Szívesen megvigasztaljuk őket azzal, hogy a jövő századok elismerését kilátásba helyezzük számukra, *magunk* pedig csak irunk úgy, mintha Budenz és társai a vogul-csuvasz atyafiságot föl sem találták volna.“*) Hja, ki minek a mestere, annak a hunczutja. Csupa elmésség ez az egész kritika. Annyira pajzán, annyira kedves ez a kis ízé-mizé, hogy szinte nem érti az ember. Olyan kétértelmű is az, mint az operette nagy mondásai a milyenek szoktak lenni. És a kritikus ur aligha nem az operettek nyelvmestereitől tanulta azt az ő nagy tudományát.

De uramfia, miféle összefüggés lehet a német hecc meg e közt a kis kritika közt? kérddheti a P. H. tudnyelvésze. Hát bizony, nagy az összefüggés. Hát aztán miért az? Hát csak azért, mert a P. H. a melyik számában össze-vissza teremtetézi a németet, ugyanazon számában jónak látja kifigurázni a magyar tudományoknak egyik büszkeségét. No jól van. Szidni a németet, isten neki; de hogy erre mindjárt magunkat is jól összeszidjuk, de már uraim, erre a cifra állapotra csak azt mondom, hogy maradjon meg abban a P. H. magunkja egy magában.

Ugy is van a, mi magyarok, mi (nos) ujságcsinálók értünk mindenhez. Csináljuk a politikát, tudunk gyógyítani és értünk édes mindnyájan... még a nyelvtudományhoz is. Pedig dehogy értünk, dehogy értünk. P. H.-ra mondom, hogy mindnyájan mégsem értünk.

Az bizony könnyű munka lehet, a mit a P. H. tudnyelvésze elkövet. Lecsücsülni székre, tollat fogni kézbe, s írni ezzel az

*) Pesti Hirlap. 1880. 250. sz.

ártatlan jószággal egy szuszra, össze-vissza mindenről, ördögről — pokolról, mondhatom lélekemelő munka lehet. Elkezdni Török Árpádon, ennek untig ismerős irányán, a magunk nyelvtudománybeli bölcseségén, ezt az utóbbit azután ráerőszakolni a művelt magyar közönségre: ez a bekezdés magában véve is furcsa. De ezek után még Dévay Józsefről, és újra Török Árpádról, azután az Antibarbarusról, a legcsekélyebb népszerűségről, a magunk irányáról, ebből kifolyólag pedig Budenzről és társairól; a vogul-csuvas atyafiságról és ennek feltalálásáról elmélkedni, a feljebb bemutatott módon elmélkedni: no ez már isteni munka, shaksperei gondolat, homéri kaczagásra indító.

Sajnos azonban ez az állapot, ha egy kicsit gondolkozóba esünk; ha megfontoljuk, hogy ebből a 12 sorból sziporkázó nyelvtudománybeli bölcseségnek komoly oldala is van. Bizony, mert sajnos az ilyen bölcsesség. Miért az? Őszintén megmondom. Sajnos azért, mert az ilyesféle gyerekségekkel testimonium paupertatist írunk meg először is a *magunk*, másodszor pedig a művelt magyar közönség részére. Az előbbiről, az igaz, ki mit tehet? Kinek mi gondja rá? Az utóbbiért azonban mégis csak meg kell tenni az embernek annyit legalább, hogy figyelmeztesse azt a művelt magyar közönséget, hogy az ő nevében ki, mikor és hol és mi mindent nem beszél. Mert én nem csak hiszem, de tudom is, hogy az a művelt magyar közönség nem fog osztózni a P. H. tudnyelvészének abbéli felfogásában, a mely szerint ő fittyet hány mindentéle nyelvtudománynak; hiszem és vallom, hogy a miért civilizált államok nyelvtudósai izzadtak és izzadnak; és fáradságuknak, vagy eszüknek a mely gyümölcseivel az egyetemes tudományosságot gyarapították, azoknak a tudósoknak nagy munkáit nem tartja olyan irka-firkáknak, mint a milyeneknek a P. H. tudnyelvésze tartja.

Kell is ahhoz egy kis fantázia, hogy Török Árpád 30 krajczáros füzetének a bírálása alkalmával, ebbe az elkényszeredett munkába belehozza valaki Budenzet is, meg a vogul-csuvas atyafiságot. És vakmerőség kell ahhoz, hogy valaki Török Árpád *irányának* az untig való ismeretével megengedhetőnek tartja azt, hogy ebből az *irányból* Hübele Balázs módjára lesipuskázzon Budenzre, meg a vogul-csuvas atyafiságra.

Szidni a németet és erre rá viccelődni a magyar nyelvtudomány tiszteletre méltó tudósain, bizony uraim erre aztán mondhatnának valamit a németek, a mit zsebre is kellene raknunk. Elmondhatnák, hogy hogy szól itt nálunk a nagy dob, hogy recseg a nagy trombita, hogy csattog a czintányér, ha német komédiáról van szó; de ugyanekkor elmondhatnák azt is, hogy a magyaroknak a milyen nagy komédia a gyapju-utczai

színház, éppen olyan nagy komédia a magyar nyelvtudomány is. Egyiket is, másikat is egy napon veri pofon a P. H.

És a P. H. tudnyelvészének arra a nagy lélekkel kimondott vizsgáztatásra, arra a határt nem ismerő jóakaratra, hogy a magyar nyelvtudomány eszméinek elismerésére a jövő századot *helyezi kilátásba*: Budenz és Simonyi hogy megvizsgáztalódhatnak, milyen jól eshetik nekik ez a legmagasabb helyről jövő elismerés!

.... *"magunk pedig csak irunk úgy, mintha Budenz és társai a vogul-csuvasz atyafiságot föl sem találták volna."* Szolgáljon ez a kivonat a P. H. tudnyelvészének az ő saját kezével megirt bizonyítványául. És mert tudom, hogy a P. H. tudnyelvésze kíváncsi arra, hogy ebben a bizonyítványban mi van számára kiállítva, elmondom; annyival is inkább, mert ha ezentul is így ír magyarul a P. H. tudnyelvésze, biztosíthatom, hogy csakugyan nem ártana megismerkedni a „nagy Antibarbarussal”.

Mindenek előtt én úgy tudom, hogy Budenznek és társainak éppen semmi részük sincs a vogul-csuvas (nem pedig *csuvasz*) atyafiság feltalálásában; sőt legyen meggyőződve a P. H. tudnyelvésze, hogy a vogul-csuvas atyafiságot *feltalálni* senki se találta fel. Mert bizony olyas valamit *feltalálni*, a mi már meg van, nem lehet. Legfeljebb, hogy a P. H. tudnyelvésze találhat fel már létező dolgokat. Uti figura docet. Tehát mit is csinálhattak azzal a vogul-csuvas atyafissággal? Megsugom. *Felfedezték*, rá jöttek a tudósok, mint Kolumbus a hogy *felfedezte* Amerikát.

És ha szidjuk a németet, akkor már az illendőség is úgy hozza magával, hogy respektáljuk annak tulajdonát; hogy ne bitoruljuk nyelvének jogait, ennek természetét pedig ne húzzuk rá a magyar nyelv természetére. Azért ne mondja azt a P. H. tudnyelvésze, hogy a jövő századok elismerését *kilátásba helyezzük*. Mert próbálja meg csak ezt a mondást németre fordítani, mi lesz belőle. Osztrák-magyar mondás. Magyar szókkal mondva, német szellemmel formálva. Pedig jaj annak, a ki csak rá is fogja a P. H.-ra, hogy barátja a németnek. Pedig tudtán kívül barátja a németnek. Tudtán kívül a P. H. is germanizál. Ezt pedig nagy hangerővel követi el a P. H. Azért sokkal szebb és üdvösebb dolgot követne el a P. H. tudnyelvésze, ha a német komédia kitiltása alkalmával nem a vogul-csuvas atyafisságról, hanem arról tartana előadást, hogy a német nyelv sokkal erősebben germanizálja nyelvünket, mint a német komédia hazafisságunkat.

És mindezeknek utána a mi Urunk... akarom mondani a P. H. *magunkja* írjon ezután is csak úgy, mintha én a fentebbieket nem is irtam volna.

TURI P.

A Nyelvtörténeti Szótár mutatványíve.

Tragikomédia 3 fölvonásban.

Második felvonás (bonyadalom).

Antibarbarus uram a multkor ugyancsak keményen neki rugtatott a mi szerény mutatványívünknek. *Much ado about nothing*. A sok hühó kárba veszett. A. uram teljesen tájékozatlan arra nézve, hogy mi célja annak a szegény ívnek. Ez az ív nem kiadvány a az akadémiának, hanem csekély számú példányban csak oly célra nyomatták, hogy az akad. Nyelvtud. Bizottságnak tanácskozása tárgyául szolgáljon: vajjon ilyenforma legyen-e a szótárnak szerkezete, elrendezése stb.; továbbá hogy körülbelül meg lehessen határozni azt is, milyen szedés, milyen külső alak volna megfelelő a munkának. A. urnak, ki úgy bírálja az ívet, mintha az egész kész munka volna előtte, különben olyan furcsa a gáncsolódása, hogy — az ő szavaival szólva — „az ember azt sem tudja, nevéssen-e, bosszankodjék-e“.

1.—4. kifogásaira kár volna feleletet vesztegetnünk.

5. pontjára nézve mindenképp előt az jegyezzük meg, hogy a nyomást éppen nagyon szépnek és megfelelőnek tartjuk. Csak azon kell változtatni, hogy a származékok vastagabb dőlt betűkkel legyenek szedve. A próbaívben ez csak azért nem történt, mert nem volt elegendő betűkészlet. Az idézett munkák nevét kár volna más betűvel szedni, csak haszon nélkül drágítaná a dolgot; mert a ki oly gyámoltalan, hogy a rövidítéseket össze- téveszti a szöveggel, az ne használja e szótárt, — különben sem szórakoztató olvasmánynak, de még csak nem is olvas- mánynak való lesz az!

6. pontjára nézve bátor vagyok megjegyezni, hogy a történet szót szélteben kétféle értelemben használjuk: az egyik esetben csak a tények összegét nevezzük történetnek, a másikban bele- értjük mindazt, a mire következtetés útján jut a történetbúvár, tehát a többi közt a különben *történetelőtti*eknek nevezett dolgokat is. A Nyelvtört. Szótár nyelvünknek csak ama szűkebb értelemben vett történetét fogja adni, tehát más munkának fogja átengedni azt a szép és érdekes föladatot, hogy a magyar szó- kincsnek eredetére nézve megállapított eredményeket állítsa össze. A Nyelvtört. Szótárnak e korlátolt föladata felel egyúttal a

7. pontra, mely az újabb nyelvkincs hiányát veti szemünkre. A Szótárnak határozottan csak az a célja, hogy a nyelvtények történetét csak az árpádokori oklevelekkel kezdje s csak a nyelv- ujításig vigye (kizárólag). Címe is valószínűleg ilyenforma lesz: „A Magyar Nyelv Szótára az Árpádok korától a XVIII. század végeig“ (vagy a „Nyelvújításig“). Végre mit feleljünk a

8. pontra, mely ismét azt bizonyítja, hogy a tájékozatlan kritikus vakon ítél s vakmerőn kárhoztat? Ha kritikusunk tudná, hogyan tervezik a szótár szerkezetét, akkor nem hibáztatná, hogy az *ablak-fa*, *ablak-kenő* stb. szók bizonyító adat nélkül vannak felsorolva. Az összetett szók ugyanis mindig az alapszónál lesznek tárgyalva (tehát p. az említettek a *fa*, *kenő* szóknál), a határozó szónál pedig csak említve lesznek. — Hogy az *ablak-ráma*, *ablak-üveg* stb. szavak még hiányzanak, az természetes. Az összetett szavakra nézve s egyéb tekintetben is a korábbi s későbbi cikkek kölcsönhatása miatt a szótárnak első cikkei mindaddig hiányosak lesznek, míg a legutolsók is ki nem lesznek dolgozva; s azért a szótárnak nyomtatásához sem lehet előbb hozzáfogni sem, míg teljesen be nem lesz fejezve. — A. ur többnyire olyan adatok hiányát veti szeműnkre, melyek Mikes Mulatságos Napjaiban és Radvánszky két kötetnyi adattárában fordulnak elő. Ezeket csak utóbbi időben dolgoztattuk föl s a lapocskákat csak a próbaív nyomása után osztották be betűrendi helyükre. Külömben egyes munkák még folyvást földolgozás alatt vannak és lesznek, míg a szótárnak szerkesztése foly; ámbár *egészen teljes és hiány nélküli nem lesz és nem is lehet e szótár még arra a korszakra nézve sem*, melyre szorítkozni fog, és megjelenése után 10–15 évvel igenis szükséges és lehető lesz vagy egy pótló kötet szerkesztése vagy egy új, bővített kiadás, ha az első elfogy addigra.

Mindebből az a tanulság, hogy a tájékozatlan kritikus vakon szúr, vág, és követel minden lehetőt, a mit nála nélkül is megtesznek, és minden lehetetlent, a mit az ő lármájára sem fog megtenni senki.

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tiszavidékiek.

S z ó l á s m ó d o k.

Debreczeniek.

Hej sokba fáj a nekem (sokba került).

Ne járjon a pampulád (vagy : pampogód) = a szád.

Elszándikoskodik arrul a hejről? El szüretkor.

Nehéz volt a vizes kanta, hát leült oda, oszt tanyázott (hevert, pihent).

Tedd a víg alá a korsót (t. i. az első lyukhoz).

Kár írte, hogy meghótt, pedig mán emberhe való vót (felserdült leányról v. ö. Hor. I, 23, 21 „tempeſtiva ſequi viro”).

Eriggy csak Pista, pásztoricsd idébb aszt a szárnyát a gujának. Pásztoricsd idébb aszt a bort. (= Tereld.)

A suszttert tréfáson ótott (oltott, ojtott) csizmadiának, a gombkötöt ótott kötélverőnek mondják.

Szeretné, de veretlen pénzír (= ingyen).

Ne enyelegj te gyerek (= ne izegj-mozogj, ne pajkoskodjál.
V. ö. Ny. VIII.144. az én lovam a kapuba enyelög).

Ojan sáppatt vót, hogy csak úgy hülepettem tülle (= ije-deztem, meghűlt bennem a vér?)

Nem jó áll a vetisnek a sorja.

Ippeg arra vót sorom (= menőkém, dolgom).

Abbú' má' nincs ojan feleslegen.

Fú a jó sánta szél (esőhozó szélre mondják).

A kinyessígtül as'se tuggya hová lipjik.

Hűvös az ájer. Ájeres a levegő (= szellős, hűvös).

Onnan mán kifelé áll a szekere rúggya (kiismerték, hány pízst ír — pénzt ér).

Ott vártam soká, de úgy kihúzták a dugóját (= megeredt),
hogy egyik a másiknak atta az ajtót, nem írtem vá vele beszilni,

Ne melázzik mán na (= ne fecseljen össze-vissza).

Kila = kilogramm.

Kommendálom neki hogy ne szójjik többet.

Hova megy lelkem? (Szeretőt keresni. (Kitérő felelet.)

Sok az itt való históriám, míg azokat ki nem elígítem,
hát nem tudok menni egy tapottat se.

Pötyögös ingujj (= lötyögös).

Böszín = bélszín a marhahúsban.

Nem láttam ojat többet világ-ütembe.

Tönkre jutott idő-nap előtt (v. ö. „ante diem“).

Teszek túl rajta hét míföddel (fitymálás).

Nem úgy kell kapatni a gyereket (= szoktatni).

Kereskettem a zsalukáter közt.

Szomszíd uram, nincs köcsön egy vólentír hordója?
(= Volontier.)

Formark hetibe (= elővásár, vásár előtt való hét).

Tológer (= trager, hordár).

Anyád nem is hinné, hogy avvagy, a ki eljöttél.

A macska megmorított (= megdöglött; morior?)

Tegyek alá? (t. i. fát a tűznek).

Télen bajos a szokás a cselédnek (a megszokás, megszokni).

Nem mindegyiknek fülük a lelke.

Nincsen ott ojan nagy iszonyu renttartás.

Itit, bírit várja (a ki szógál).

Abbúl nem vót neki szűkülése (= szüksége, fogyatkozása).

Haragot vállaltam tülle (= magamra haragítottam).

Jó reggelt lelkem, de rígen láttam, hiába szomszidok vagyunk (szórend!).

CSENGERI JÁNOS.

Közmondások.

A mi tilos, nem kimondani való.

(Minden rossz puskásnak van valami kifogása (a vevő hibát talál az áruban).

Két asszony hetivásár, három asszony országos.

Valamikor Ádám nőtelen korába (régén).

De jót nevettem, még maratt is egy karé.

Hogy kifeszítette magát, mint az isten balszeme.

Úgy viszi, mint a sivatag.

Úti czifra, házi rossz (oly cselédről mondják, ki czifrán öltözködik, de nem nagyon dolgoz).

Az új csizma megmaraggyík, a gazdája elszáraggyík. — Felelet: Száraggyík el kē, ojan legyen*) mint a nyelcsapom. [Szerk.]

(Tisza-Sz.-Imre.)

REICH SÁNDOR.

Tájszók.

S z i l á g y s á g i a k.

Fonnyadó: a disznóöléskor s máshonnan lefőzött zsiradék, melyet ételekhez nem szoktak felhasználni, hanem csak csízma-, hám- és szekérkenésre.

fót ökör: csorda, ökörcsorda.
gaz: kis erdő; cserjés erdőcske.

géra: sóslé, a mivel már főztek valamit: sós víz.

géze-mize: gizgaz. (A széke-lyeknél gezemuza).

góré, málé góré: kukoricza tartó kas.

gurdé: tömött, nagyra nőtt kórós burján.

gyök: álmosodás. „Gyökje volt“ (= gyököntött): szunyókált. (Ritkán használják. Csak Nagyfaluban hallottam).

habsolni: gyorsan felfalni vmit.

hajszołni: hajtani, kergetni, űzni. „Écsém, ne míg hajszołd mindétig a josołágaimat.“

hánýkóđni: szóval vetélkedni; szemrehányni; veszekedni. A sógorkomám egész nap, hánýkodott a szomszigiával, hogy miiknek van szébb hiziója. Ide hallaczczik, hogy hánýkodik az écsém a feleségivel, ma míg mégvéri.“

hajdonfünt: hajadon fővel.

hárs és háss: szőlőkötéshez való fahéjhántalék, bármiféle fáról legyen is hántva.

hársolni és hássolni: szőlőt kötni. Mi kákával hássolunk.

hálás: az a nyugvóhely, hova

*) A fölszólító mód egyes szám 3. sz.-ében egyaránt használják a várjon és várjik alakot.

éjszakára háltni hajtják a marhákat.

habarni. „Ha nincs tejfélünk téjet habarunk bele az ítelbe.“ (Ítel leves ételt jelent; ezért: kása nem ítel.)

habaré: lucs-pocs; hig sárkeverék.

hamar! hamar!: segítség! segítség! (Ezt sokták kiáltani, ha vmi nagy veszedelem van s hamar kell a segély.)

hamargatni: segély után kiáltozni. A pintérné hamargatni kezdett, mikor az ura vagy kéccé pofon nyalá.“

ime: a szarvas marhák hátán gyakran előforduló kidudorodás, melyet bizonyos légyfajok pondrói okoznak. „Az a jószág jó, a müknek sok iméje van“, azt állítja a kraszna- és berettyómenti földműves.

istenkedni: kérni mint az

istent. „Éleget istenkedtem neki, hogy ne üssön.“

istengetni: panaszkodás és siránkozás közben gyakran mondani: istenem, istenem!

idejét ájja (= idejét allja): elmulik, lejár, egy bizonyos ideig kell hogy tartson, akkor megszűnik. „A szógának fogfájása vagyon, de idejét ájja.“

Ínek (= ének): templomi dicséret.

Írni (= érni): valamit érni, elérni. Maga nem tud írni, — mondák egykor a szilágysági földésznek, ki valójában nem tudott írni. „Hogyne tudnák? — felele szójátékkal — tudok ín írni akár a padlásig.“

Írdekelni (= érdekelni, szó szerint és átvitt értelemben): megérinteni. A mint ostorával csápol, az ín lovam is írdekelte. Egy szavával engem is írdekel.

PUNGUR GYULA.

J á s z ó i a k.

Boncz: czomb.
bospor: mártás húshoz.
brizgálni: a vizet.
brótvány: lábas.
bundsí: felső ruha.
megcsábulni: megtébolyodni.
csicsag: hallgass.
csuraplyé: szürből készült felöltő.
domikát: túros leves.
dolong: kamasz.
dranczír: nyúzó.
dufart: kapualja.
flúder: malomgát.
gibinye: rüh.

grulya: krumpli.
kauklér: hamis, ámító.
kurtka: rövid felső ruha.
pilimajs: denevér.
pinka: kalapács.
posadt: savanyú.
pratálni: takarítani.
rajcsurozni: szaladgálni.
rajnol: nagyobb fazék.
ricsa: borsó és darából készült étel.
römpöly: félmeszely.
skuli: kancsal.
spirka: tepertő.
vidla: villa.

(Abauj m.)

TÓTH LŐRINCZ.

Mezőturiak.

Angyalhullás: porond (l. VII:413).

böggő: nagy gereblye.

mégcsapni: „a tavaszi munkába 50 pengőt csaptam még” (ennyit szerzett).

csitrikopasz: egészen lenyirt fej.

dilebíd: ebéd.

dupé: három lábu lyukas szék.

ebíd: reggeli.

mégejteni: megszítálni a lisztet.

mégilemedétt: felnőtt ember.

finkü: fenő kö.

fintok: a mibe a fenő kö áll.

finész: finésze van a dolognak (vmi ravaszság van benne).

gérzán ember: gyenge testű.

méghibbanni: megroggyanni.

még húrolni: a disznó belét, a mibe a kolbászt töltik, megtisztítani.

ület: minden száron levő vetemény.

kapciáskodni: hetykélkedni, aggatózni.

karélni: a buzát elébb rostálni, aztán karélni szokják s csak ezután viszik megörni.

kákabélű: a ki sokat eszik s mégis sovány.

konyha: pítar, tüzelő hely.

mégkövérelni: a disznóbélről a kövért leszedni.

lógér: rakodó hely a város szélén, a hova a paraszt ember egész télire szalmát, szénát odahord.

lökös: ügyetlen járású s szeleburdi emberre mondják.

nyaviga: nyavalyás ember.

nápisz: bámész, ügyetlen.

noszogat: biztat.

nyurga: sovány, hosszú ember.

öreg este: késő e.; ő. szál kolbász: hosszú sz.

pérgő: apró kolomp, a mit csak a juh meg a bárány nyakára szoktak kötni.

puszli: mellény (= lajbli).

sipirtyó: gúnynév, de csak nőnek mondják.

suttyó legény: hetyke.

elszuntolyodni: elszégyelni magát.

zehernyészkedni: „Garibaldi is zehernyészkedett pedig” s még sem lett háború.

vetrecze: a délről maradt főtt husnak ha alápörkölnek, akkor este vetreczét esznek.

TURI MÉSZÁROS ISTVÁN.

Gyermekversikék.

Karácsonyi rigmusok.

1. Én kis Pista,

Apám fia,

Verebek papja,

Hordók csapja.

Ünnep van ma,

Nem kel hagyma,

Csak éggy darab kalács,

Zörgetik a kőcsot,

Pínszt akarnak adni,

Ha márjást nem adnak,

El sem fogom venni.

Iksi, buksi, daróci

Feneketlen Rákóci

Kopasz Józsi*) bácsi.

*) vagy Pista; a szerint, a hogv a házi gazdát híjják.

2. Én kis mórzsá,
Gyenge rózsa,
Ha bétérek
Pótrát kérek,
Ha nem attok,
Mim mekhaltok,
- Réám marad
A pótrátok.
3. Isten küdött tihozzátok.
Van-é szilva pálinkátok?
Ha nincs szilva pálinkátok,
Faggyon meg a kovászotok.

Öntözővers.

Minapába erre jártam,
Láttam, hogy már hervadni kezd.
Három rózsabimbót láttam,
Szabad megöntözni?

(Zilah.)

TÖMLŐ GYULA.

Családnevek.

Antalfi, Arday, Bacsonyi, Bagdi, Baksi, Bakó, Bogay,
Bokor, Boros, Bőjtös, Bot, Buza, Csécsi, Csillay, Czinke, Darvasi,
Dezső, Dezsőfi, Eperjessy, Emődi, Erdei, Főző, Gazdi, Géczi,
Gérecz, Hazay, Hankisz, Hornyai, Ivánka, Janiga, Kapitány,
Képes, Kérész, Kruzselyi, Kulics, Lácza, Maklári, Matuszka,
Mátray, Mizesák, Pálkövi, Patonai, Pecsár, Pekár, Pető, Radácsy,
Reményi, Réthy, Szakácsy, Szántó, Sarkady, Soltész, Szinyei,
Szívós, Szotyori, Terhes, Trócsányi, Viski, Zsigrai, Zsindely,
Zombory.

(Sárospatak.)

KIRÁLY GYULA.

Mesterműszók.

Szőlőművelés Tolcsván.

Liptor: pinczeforma vájt gödör, melyből a földet a talaj feltöltéséhez hordják; e munka neve: liptorásás, vagy liptolás; liptorozni és liptolni. Fődelés: mikor a liptorból kihordott földdel a köves szőlőt feltöltik. Kögátrakás; „megyek kögátrakni.” Nyitás: mikor tavasz elején a töke körül eltávolítják a földet, a mely odakerült a fedés alkalmával, ősszel. Metszés. Homlítás. Első kapálás, második kapálás és harmadik kapálás = harmadlás, harmadolni. Karózás. Kötés, v. kötözés. Nyakbahányás: a szőlőveszőnek karóra való kötése. Forgatás: a talaj forgatása, hogy a pihent föld alulra kerüljön. Szedés. Meszgerélés v. mezgerélés: a tőkén felejtett szőlők összegyűjtése. — Szőlőfajok: puretin (feketeszemű) góhér, furmint (sárga), kereszturi, polyhos, petrezsejem, muskatal, balafánt, kecskecsesű, bogárszemű, rózsás. — Fennálló azon kivert fenekű hordó, melyben a szőlőt a borházba hordják; cserpák, füles bormerítő edény; rocska: veder; szádló a hordó szájába menő csap; karika a hordó dugója, bekarikázni. FRIEDMANN BERNÁT.

JAVÍTANDÓ.

A 231. l. 1. sorában *írlek* h. olv. *ivik*!

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
11. sz.

IX. kötet.

1880. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

A MOLDVAI CSÁNGÓK NYELVJÁRÁSA.

II.

Kimutattuk az előbbieken azon érdekes hangrendi tünetenyeket, melyekben a tisztán magas és mélyhangok váltakozását tapasztaljuk: egészen különálló csoportot képeznek mindezekről azon hangmagassági jelenségek, melyekben a egyes hangok lépnek fel az eredetibb köznyelvi magas hangok ellenében és viszont. Tudvalevő dolog, hogy e hangok articulatioja legalább fele részben egyezik, a mennyiben a nyelv állása képzésüknél azonos, csak az ajak különböző idomulása létesíti a hallásra nézve a kétféle benyomást. Ez fogja megmagyarázhatni, hogy mért tapasztaljuk oly nagy mértékben nyelvünk terén e változásokat, különösen egyes tájbeszédekben, minő az alföldi és székely, melyek közül az előbbiben majdnem teljesen keresztül van vité azon sajátság, hogy ő-t mutat általában a többi dialektusok zárt *é*-je helyében. A csángóságban is akadunk érdekes példákra e nemből, jelesül;

e hangot találunk a köznyelvi *ö*-vel szemben ezekben: *czetertek*: csötörtök v. *ö*. szl. *četrték*, *erem*: öröm, *eszve*: össze v. *ö*. *essze* Uzon VIII:376 || *tömleczi*, ugyanígy Udvarhelyen IV:32, *örök*: örök, *szöm-öldek*: szemöldök, *közett*: között, *ökret*: ökröt || *készéczke*: késő, s *ő* végű nevekben, mint *kendéje*, *kürtéje* v. *ö*. Nszomb. cod. *zizlee*: szülő 37, *ellenköde haborusag* 29, *szereteje* V:124; v. *ö*. még ugyane nyelvjárásban *adája* adója.

ö fordul elő az általános használatú eredetibb *e*, *é* hangnak megfelelőleg ez adatokban: *öszte* este, *kövöszi*, *köesz* kevés, *szöm* v. *ö*. már a HB. *zumtuchel* || *örög* öreg,

s a többes szám harmadik személyében is *ö* hangzós tők után pl. *jönnök*, *törnök*: jönnek, törnek. Ugyanígy, hosszú hangzóval a *főszű* szóban, melynek előrészében a *fő*-t láthatjuk és ebben: *lőté* lejtő, v. *ö. léteni* és *lőteni* Háromszékben.

Az eredetibb *i* hang van megőrizve *e* szavakban: *fisztel*: füstöl *kinné*: könnyű, *rivid*: rövid, melyek meg lehetős számmal találhatók codexeinkben is, v. *ö. rivid* Nszomb. c. 62. Tih. c. 10, *kymnen* Nszomb. c. 16. A csángó *fűzet* és *fűrű* alakokban ellenben a köznyelvi kiejtést kell régiebbnek tartanunk.

Még két sajátosabb hangrendi változással kell számolnunk, az *éveg* és *kinné*-ben előfordulókkal. Amaz, mint már említve volt, az **eveg*, *öveg* alakokon át fejlődött *üveg*-vé épen úgy, mint *véres* a *veres* és *vörös* útján *vürüs*-vé. Emennek megértésére származását kell tekintetbe vennünk; a *könnnyü*-ben ugyanis a véghangzó határozottan kicsinyítő képző, mely az ugor *-m_s*, *-m_z*-ből *v* hangváltozáson át jött létre; ámde az ekképen felvehető *kénneve* alak ép úgy válhatott *kinné* és *könnnyü*-vé, mint a **levén* **tevén*-ből *lén*, *lön* és *tén*, *tön* parallel származású alakok.

3. Hangszínbeli változások.

Egyik leggazdagabb osztálya a feltűnő hangtani jelenségeknek, minthogy épen a nyíltság és zártság az, mely rövid különfejlődés alatt is tetemesen elváltozhatnak. Tünetényei két nagyobb szakaszra oszthatók a szerint, a mint a köznyelvi alakhoz viszonyítva zártabb vagy nyíltabb alakulás észlelhető bennük.

Zártabb hang mutatkozik a következőkben:

1) Midőn az eredetibb *o* hang maradt fenn a később nyíltabbá változott *a* helyében. Ismeretes nyelvünk hangfejlődésének azon iránya, hogy általában nyíltabb hangszín felé törekszik, nem lesz ennélfogva különös, ha egy régi idők óta külön vált nyelvjárás aránylag jószámú zárt hangot mutat fel a közhasználatú nyílt alakkal szemben. Ily példák az első szótagban: *oz* az pl. *alább ozétol* nem jártam, *ozétt*: azért III:5, *okkor*, *omott*; *alul-felül*, *folu*, *hosz* has, *hova*z, *mo*: ma pl. *moi nopig*, *mo* isz beszillik, *mog* mag, *sollo*: sarló *szo*va: szava, *von*: van, *hotott*:

hatott, *hogysz*: hagysz, *hotár*, *kopál*, *lokik*, *nogy*: nagy, *okoly*: akol, *pop*: pap, *rob*: rab, *voj*: vagy pl. *voj menen*: de igen is megy. — Az első és második szótagban van a zártság ezekben: *lobonc*, *poroncsol*, *opod*: apad; a másodikban: *fonynyod*. — A kicsinyítő képzőnek hangzója zártabb e szóban: *hosszukomat* V:269, ezekben pedig *ajtódót*, *számot* számat a tárgyragot megelőző hangzó van e változás alá vetve.

Kísértsük meg a következőkben némi magyarázatát nyújtani a felhozott hangszínbeli eltéréseknek: *o*z még a HB. *o*zuk alakjában zártabb hangzójú, ilyen az *oda*, *ott*, *onnan*, tolnai *onnok* VI:277, ilyenek rokonnyelvi párjai, *vog. to*, *votj. tu*, *osztj. to*, *lapp tuo*. Hasonlóképen mutatható ki zártabb hangzó a megfelelő rokonnyelvi alakokból ezekben: *olul*: alul v. ö. zür. *uv*, *votj. ul* cser. *ül* | *folu* v. ö. *fol-nagy*, *vog. paul*, *oszt. pugol* | *hosz*: has v. ö. finn. *kupsu*, lp. *kuopsa*, *vogul kopš* | *hova*z-ra nézve v. ö. finn. *kuu*, *magy. hugy* csillag | *mo* v. ö. *most*, göcseji *mó*, finn. *muu*, *vog. mōt*, *lapp mubbe* | *mog* v. ö. *oszt. mōχ*, *vog. mongi* | *solló* v. ö. *votj. šurló* s eredetibb kezdőhangú párja *tolló*, *tollózni* | *szova* v. ö. székely *szova* VIII:230. *vog. suj*, finn. *huuta* | *von* v. ö. *volt*, HB. *volá*, *mord. ule-* *oszt. ul-*, finn. *ole-*, *vog. ol-* | *lokik* v. ö. gyimesi *Középloka*, *Felső-loka* | *rob* v. ö. szláv *rob*. Arra nézve, hogy a *fonnyod*, és *opod* képzésekben is zártabb hang szerepel, v. ö. *fárod* Zajzon V:475. Nem nagyon feltűnő a *hosszukomat* alakja sem, ha e kicsinyítő képzős analógiát nézzük: *farok*, *sarok* e h. *farko-*, *sarko-*; hasonlóképpen megeljük mássait az *ajtódót*, *számot*-féle zártságnak is különösen a székelységben: *lovakot* III:230, *hálákot* VI:137, *ostorkámot* VIII:229.

2) Eredetibb *u* hangot látunk a közhasználatú nyílt alakkal szemben a következőkben: *burusz*, *buruszolni*: borjus, borjusolni, borjadzani | *buszu* V:192 | *hunyalj* | *humályos* | *ucsú*: ocsú | *udu*: odú | *szítku*: csitkó. Egyik-másik alakot codexeinkben is megeljük, így *buriut* Kaz. c. VI:229, *buzusag* Tih. c. VI:14, *buzumath* Kaz. c. VI:228.

3) Zártabb *i* váltakozik a köznyelv *e*, *é*-jével ezekben: *ingömet*, *ingünket*: engem, engünket, *kinêr*, *meghírvadt* III:240 *szigín*, *vidül*, *vidít*: vegyül, vegyít; a második szó-

tagban: *girinda*, *hídig* s néhány példában a bef. csel. ily alakulása: öczém *vetti* el. Tájnyelveink közül a székely mutat leginkább egyező sajátságokat, így *ingömet* Csik VI:190, *kinyér*. Udvarhely IV:579 (megvan a palóczságban s az Alföldön is IV:329, a Wesp. c. codexben II:7 Tih. cod. VI:6 stb.); *hyrvad* is előfordul régiebb nyelvünkben. Érdekes etimologiai oka van a *vetti*-féle mult időnek; ebben t. i. a **vetlé*, **vetteje* eredeti alak mutatkozik tisztában, mely más *vetté* hangfejlődésen át nyerte mai köznyelvi alakját, v. ö. Érdy c. *neweztee*, *yntette* Ny. Közl. XV:68.

4) *ü* zártabb hang felel meg e nyelvjárásban a magyar vidékek *ö* hangjának a *büczület*, *gyükêr*, *üsszê*: öszszel szavakban. Az első a székelységben is általános használatú, l. VI:517, IV:469, V:175 stb.

A nyiltabb alakulásoknak következő eseteit találjuk meg a csángóságban:

1) Midőn eredetibb *u* helyett nyiltabb *o* áll: *johot*, *torócška* turó, *bokszivak* buksiak.

2) *o* helyett *a* az első szótagban: *bar* bor *szarultság* szorultság, *fadrosz* fodros, első és másodikban: *gandalja*, *dalag*, *batakval*; másodikban: *gabanám*, *sziparadtunk*, *ugarka*, *tánczalog*. Sokszor nyiltabb a tö véghangzója a többesképző előtt pl. *mászakat* nem ismer, *váraszak*. Így alakul *várasz* város, mely régiebb iratainkban általán csak is ekképpen fordul elő. A mult időben is többször találunk nyilt hangzót a töszó végén, így: *kapatt*, *sapatt*: csapott, *maradatt* v. ö. Wesp. c. *mondatta*, Nszomb. c. III:66 *zallatt*, Udvarhelyen *halatt* VI:465. — Említést érdemel továbbá e nyiltabb hangzós alak: *hidan* át, v. ö. *utan* Wesp. c. IV:6, *vadokan* B. c. 60.

3) Zártabb *a* helyett mindig nyilt *á*-t találunk a csángóságban, ha rá hosszú nyilt *á* következik, pl. *kápálni*, *kászálni* stb. E sajátság a székelységben is általános s tulajdonképpen nem egyéb, mint visszaható hangszín illeszkedés.

4) A magashangu szavakban is akadunk esetekre, hol eredetibbnek vehető nyíltság felel meg a közalak zártságának, ilyen *e* hang fordul elő az *i* helyett ezekben: *menden* *velág*, *verág*, mely szavak régiebb nyelvünkben általán s ma

is több nyelvjárásban pl. a nógrádiban és székelyben így ejtetnek. Ugyane változást látjuk e hosszú hangzós példákban is: *éfiúság*, v. ö. mord. *ej*, votj. *äkä*, vog. *á-pi* | *étt* itt III:336 v. ö. *ež*, *élyetén* | *kéván* v. ö. *kěj*, *kény*, észt *käge* | *hér* hír, pl. isten *hérével* járjon | *szén* szín V:48 v. ö. *tetszik* és *teként*, vog. *täj*, oszt. *tej* (l. Bud. Szót. 301. §.) || *menné*, *anné*, *enné* : mennyi, annyi, ennyi, v. ö. Nszomb. c. *ennee* 16, *mennee* 33, *tőhegyne* 14; ugyanígy Gyergyóban l. VIII:232. Ezen fejlődést kívánja az alaknak etimológiája is, mely szerint az a *nyáj* szóból úgy lett, mint *pari* a *paré*, *paréj*, *paraj*, változásokon át.

4. Magánhangzók megőrzése és elveszése.

Ismeretes azon fejlődése a magyar, valamint általában az ugor nyelvek nagyobb részének, hogy az eredetileg minden alakban megvolt tövégi hangzót a ragozatlan esetekben mindenütt, de még igen sok ragozott esetben is elejtették. Csak egyes régibb nyelvemlékekben és nyelvjárásainkban találunk szórványos adatokat, melyek a mai közhasználat ellenére a tövéghangzót megőrizték, pl. az alanyesetben s több oly viszonyításokban meg képzésekben, hol később már a csonka töhöz szokott járulni a rag vagy a képző. A csángók nyelvjárása is mutat erre eseteket; bárha éppen az ellenkező tüneményt is felleljük benne, hogy t. i. a tájbeszéd a tövéghangzó elejtésében még a köznyelven is túl ment az által, hogy az általános fejlődési irányt is érvényesíti, hol ez még nem tette.

Ilyen minden esetre eredetibb töhangzós alakok; *joho* juh, *sere* cserfa, továbbá az *epere*, melynek utórésze jobban megőrizte a német *beere* alakját. A köznyelvi *kas* ellenében itt használatos *kassa* csak más szláv kölcsön szó magyar alakja a *kaša*-é, mely a rendes használatú *kas* mellett ép úgy jött át, mint az azon tövű, de más képzésű *kosár* szó.

Sokszor találjuk meg a bef. cs.-ben az eredeti tövéghangzót, hol a köznyelv már elvesztette, mint *ledüllett* a fal, v. ö. *dőlt*. *kinyillott* az idő v. ö. *nyílt*, *tojott* a tyuk v. ö. *tojt*, továbbá egyes esetekben a tárgyrag előtt pl. *pénzet* fizet. Ugyane szempontból válnak érdekessé következő képzések is: *menekző* v. ö. *menyekző*, hodne *emlékezzéném*.

Elveszett a töbeli hangzó ezekben: *gyerkek*: gyerekek, *kujkom*: kujakom, öklöm, v. ö. *kujkam* Hétfalu V:377 || *azkat ezket* azokat ezeket || *meghalltam* meghallottam || *mondnak* mondanak. Hasonlóképpen magánhangzó veszett ki a *fétal* fiatal szóban is, hol a köznyelvi alak őrizte meg ép ebben a rövid magánhangzókat, melyeknek összevonásából a csángó hosszú hang keletkezett. E csoportban hozhatók fel a *mitölte-atólta*, *sűküdülte*-féle alakok is, melyekben az *ólta* szó kezdő hangzója a szorosabb összetétel következtében eltűnt v. ö. máshol *mőte* mióta.

Mássalhangzóí jelenségek.

A nyelvjárások aránylag sokkal csekélyebb számú eltéréseket mutatnak a mássalhangzók terén, mint a változóbb természetű magánhangzóknál. Tapasztaljuk ezt a csángó tájbeszédben is, bár itt, a mi az adatoknak jelentőségét illeti, éppen a mássalhangzóí tünetényeknek kell elsőbbséget tulajdonítanunk; minthogy e nyelvjárásnak legbélyegzőbb, legkülönösebb hangtani sajátságai kiválóan ezek körében lelhetők fel, mint pl. a *ν* hang gyakori kiesése két magánhangzó között, vagy azon tárgyalt körülmény, hogy a foghangokat kisebb változatossággal fejlesztette ki, mint a köznyelv. Három csoportba oszthatjuk az e téren feltűnő változásokat a szerint, a mint vagy az időmérték vagy az izület, vagy az eredetibb mássalhangzó megőrzésének és elveszésének szempontja alá tartoznak. Függelékül sorozhatjuk mindezekhez azon eseteket, melyek a mássalhangzók szóbeli helyének változását, a hangátvetés tünetényét mutatják.

1. Az időmérték változásai.

Az e tekintetből számbavehető adatok mindnyájan olyanok, hogy eredetibb hosszú mássalhangzót őriztek meg oly helyen, hol a közhasználat már megrövidítette, vagy másnemű, magánhangzóí hosszúsággal pótolta. Ilyenek az első szótagban: *pakkad* fakad | *virrad* vírad IV:528 | *nyíllott* nyílt, *düllett* dült, *szollot* pl. *szollá szovát* III:334, *tölled* III:568 | *ulljan* olyan | *szillán* csalán, *híjjú* hiú, padlás | *kassa* kas || a második s követő szótagokban

az *←ittani* *←itteni*-féle igeképzés, mint *tanittani*, *kaparittani*, *veszitteni* stb.

Nem lesz nehéz e hosszúságok etimologikus okát kimutatni az egyes esetekben: *pakkad* eredetibb **pavkad* helyett való épügy mint *szakad*, *bukik*, *tökél* eredetibb **szavkad*, **bukik*, **tövkél* helyett v. ö. még más képzésű *pukkan* alakját is. *Virrad*-ban minden kétségen kívül assimiláció történt a székely *virjad*, *virnyad* alakból ép úgy mint a *nyillott*, *düllett*, *szollott*, *tölled*-féle hangzásokban is, melyek szintén egy előbb létezett *ň₂gl₂-*, *s₂vl₂-*, *szovlo-*, *t₂vl-* alakra vezethetők vissza. L. rokonnnyelvi másaikat Budenz szótárában. *Ullyan* hosszúságát a vogul *tämle*, *tämil* világosítja meg, mely eredetibb **ovlyan*-féle változáson át fejlődhetett a mai dialektusok hosszú mássalhangzós alakjává v. ö. *hollyan* és vogul *χumlē*. Az *←ittani*-féle képzést mint már codexeinkben láttuk az eredetibb *←ojt*, *←öjt* magyarázza meg. Hogy a szláv *kaša*-ból *kassa* lett s hogy a köznyelvi *hiju*, *csalán* e nyelvjárásban *hijju* és *szillány*, azt talán a hangsúly okozta; emezekre nézve felhozhatjuk még a *csollán*, *főjjül*, *küjjül*-féle analógiákat is, melyekben szintén nem magyarázható a hosszúság szófejtés útján.

2. Az izület változásai.

Számra nézve kevés, de tanulságra érdekes hangtüneményeket állíthatunk össze e csoportba. Jelentős bizonyítékokat találunk köztük azon kor régiségére nézve, melyekben e nyelvjárás anyatestétől elszakadhatott, a mennyiben oly hangoknak őrizte meg eredetibb alakját, melyekről tudjuk, hogy már régi korban estek az általános változás alá. Ilyenek:

1) Az ajakhangok közül: *pakkad*, *pakkadoz*, pl. a fa *kipakkadoz*, melyben az ugor nyelvek eredeti kezdő *p* hangja van híven megtartva a mai elváltozott *fakad* ellenében. A nyelvjárások közül csak az őrségiben s ormányságiban látunk még hasonló tüneményt a *pene* és *pévaly* (fene, févaly, fő-aly) szavaknál, melyekhez az összehasonlítás még a *por* és *farag*, *pukkad* és *fakad* analógiákat sorozza.

2) A foghanguak közül azon ismeretes sajátság, hogy az eredetibb *s₂*, *z₂*, *c* szóközépi *n* hangok vannak meg-

örizve, hol a közhasználat már *s*, *zs*, *cs*, *ny* hangokat ejt, továbbá a *t*, *ty* sziszegővé változása e szavakban: *megszermettem* megtermettem (Ploskuczén), *kusa* kutya. Ellenben az eredetibb *z*-t tünteti fel ez alak *zaboru*: háboru, melynek a rokon nyelvekben csupa sziszegővel kezdődő hangzás felel meg, így mord. *sumbra*, észt *somp*, oszjt. *sump*, v. ö. *zavar* és *habar*, csámporodik és hámporodik, *csurka* és *hurka*.

Nem kevésbbé érdekesek ezeknél a csángó nyelvjárás terén felmerülő egyéb izületváltozások is, melyeket a következőkben foglalhatunk össze:

Sajátságos *g*: *b* hangcsere történik az *áboskodik*; ágaskodik szóban, s megfordított fejlődés a *bimbó*: bingó-féle változásban.

A közhasználatú *hernyó* alakkal szemben itt *gernyó* fordul elő V:89. Itt nyilván szláv téren változott már a *g* *h*-ra, mert onnan van e szó véve s ott e változás igen gyakori, v. ö. *galuska* és *haluska*, *galamb* és tót *holub* stb.

Többször a köznyelvi *cs* alaknak a rendes *cz* helyett *s* vagy *sz* felel meg, pl. *buczálódik*, *busálódik*, *buszálódik* v. ö. székely *bucsálódik*, *sorda*, *szorda* e h. *csorda*; *czánódik*, *szánódik* v. ö. *csánódik* || *szípel* v. ö. *czípel* stb.

Mint tárgyalva volt, a *gy*-nek e tájbeszédben rendszeren *d* felel meg, e hangfejlődéssel ellentétben áll, hogy néha *ty*-t látunk ott, hol általában *t*-t ejtenek így: *tyérd* térd, *ityélet* ítélet, *kityélem* kétlem, *mutyító ujj* mutató, *löttyő* löttő, lejtő.

Sajátságos változás van e két kölcsönszóban *nyirely* vőlegény és *nyírásza* menyasszony, melyeknek a rumunyan *mire* és *mireaseu* felel meg, tehát labialis-dentalis féle fejlődés.

Az *l* hang *v*-vé változik a *vék* lék és *holá* hová szavakban. Az elsőre nézve v. ö. *vép* és *lép*, *lápa* és *vápa*, a másodikat illetőleg a *bévül*, *févül*, *kivül* analógiákat. A dissimiláció volt hatással a *levator* és *rajtaja* hangcseréiben.

Nem lehet említetlenül hagynunk ez érdekes csángó alakot: *kazdag* gazdag, melyben nem izület változás történt, hanem egy eredeti keménységi fok van fenntartva. Sokszor fordul elő így nyelvemlékeinkben és rokon nyelvi másai is inkább egyeztethetők ez alakjával.

3. Eredetibb mássalhangzó elveszése és megőrzése.

A csángó nyelvjárásnak több különös hangtani vonása sorakozik e szempont alá. Nevezetes kiválság azon türelmetlenség, melylyel a különféle helyzetben előforduló *ν* hangok iránt viseltetik, úgy hogy alig találhatnánk magyar nyelvjárást, melylyel e tekintetben különösen az éjszaki szabófalvai csángóság összehasonlítható volna.

A *ν* hang kiesése háromféle uton történik, vagy időmérték-pótlással jár, úgy hogy a mellette álló hangzót megnyújtja, vagy hangfestésben tartja meg nyomát olyképen, hogy *u*, *ü*-féle hangszint ad a hangzóra, vagy végül egyszerűen eltűnik, minden további változtatás nélkül. Hosszúsági pótlással vészett el minden előtt a *volt* segéd igében, melynek e nyelvjárásban *ólt*, *ólna*, *meg ólt* (pl. halva)-féle alakjait találjuk meg. Ilyen adatok továbbá: *ő* öv, átodik avatódik || *kőzve* kövezve, pl. ez az ulicza *meg van közve* || *fenyős* fenyves, *dudó* dudva.

Az *u ü*-féle hangszínben maradt fenn nyoma a kiesett mássalhangzónak e példákban: *üszel üszelet* visel viselet III:568, mely a székelységben is megtalálható s ép oly változást mutat, mint a köznyelvi *üres* és *ügy* szó a székely *vires* és csángó *vigy*, *vigyel**) mellett. Hasonló példák a szó közepén: *hiudik* hívódik, *hiüdik* hívódik, *szüüt* szívét, *megszüük* megszövik, *könyüczke* könyv. Szórványosan más nyelvjárásban is fordulnak elő analog esetek e tünetnyire, a többi közt különösen az őrségire hivatkozhatunk, melynek hangváltozásai között efféléket is lelünk; *kuács* kovács, *tuább* tovább IV:472.

Leggyakrabban azonban azon eset fordul elő, hogy a *ν* hang minden további nyom nélkül tűnik el, így a szó kezdetén: *megészik*, *beészik* megveszik beveszik | két magánhangzó között: *hoaz* havaz, *hoa toa* hova tova, *loak*, *toak* lovak, tavak, *riott* rivott, *riás* rivás || *füek küek* füvek kövek, *megheül* meghevül, *köesz köös* kevés, *jöög*et jövőget, *kinöi* kinövi | mássalhangzó után is, mint: *huszít* husvét, *falak* falvak, pl. vadnak itt előttön *falak*, *Szabófala*, *Tamásfala* stb. A székely s egyéb nyelvjárásokban is találunk egyező eseteket és nyelvméleink is mutatnak példákat rája. —

*) Ez egyúttal felelet a *vigy* szó iránt a Ny. VII:31. lapján tett kérdésre.

Nem ritka a csángóságban, hogy a *ν*-nek ezen nyomtalan kiesésével támadt hiatus egy azt kitöltő *h* hanggal van elkerülve, legalább a *bial*, *küül*, *toa* alakok mellett ilyenek is mutatkoznak; *bihal*, *kühül*, *tohi*, *tohibbé* pl. nem jártam. Ide kell soroznunk ezen érdekes alakot is *mihénk*, mely, mint a HB. *min*, *tiv*, *iv* alakjai bizonyítják, szintén **mivénk*, *miénk* helyett való. Egész Erdélyben el van terjedve e hangtünemény; a *kuher*, *kohács*, *lohak*, *föhenyes*, *mihes*-féle adatokkal nem egyszer találkozunk a székely közleményekben is.

Az erősen kifejtett *ν* enyészítő hajlandóság mellett azonban nem egy esetben tapasztaljuk, hogy *ν* hang van megőrizve oly helyen, hol az általános használat elejtette. Ilyen a már felhozott *vigy*, *vigyel* szó, mely az *ügy*, *ügyel*-nek felel meg. Emlékeztet ez azon *Ügy* folyó névre, melyet Hunfalvy magyarázata szerint a *viž* értelmében kell felfognunk, minthogy benne csak ennek eredetibb **vide* alakjának másik képviselőjét láthatjuk. Hasonló tüneményt veszünk észre a *valáh* (oláh) szóban, mely az eredetibb *valax*-hoz közelebb áll, mint a köznyelvi *oláh*. A szó közepén van megtartva a *ν* hang e székely-csángó szóban *gyovít* gyógyít, melyben még tisztábban tűnik ki a *jovo-*(*jó*) tö, melyből denominatív képzés útján alakult e kifejezés. — Rokonföldi a *kavarczon jártam*-féle szólást közli a Ny. VII. kötetében (178. l.). Ezen szólásban a *ν* nem mutat eredetibb, bővebb hangtestre, hanem afféle hiatus pótló, minőnek fennebb a *h* hangot mutattuk ki. Ezen *kavarcz*, *kuvarcz* ugyanis régibb német kölcsönvétel a *kurz* szóból, s mely ép oly alakkal jött át hozzánk, mint két más szó, t. i. *fuhr* és *schurz*: *fuar*, *suarc* hangzással. Ezen alakokból válhatott igazán a magyar talajban a hiatus pótlással kiegészített *suharcz*, *fuvar*, *kuvarcz* szó. Ugyan ilyennek kell talán tartanunk azon *ν* hangot is, mely a *bokszi* buksi szó középfokú *bokszivabb* képzésében merül fel. Ide sorozható továbbá a *rivá* és *rivól* hangalakulás is, e *riá* és *riól*.

Az *l* hang kiesése rendszeren úgy történik, mint a székelységben, hogy t. i. az előtte álló hangzót zártabbá és hosszúvá változtatja, így lesz *Múdova*, *rikútnak kitűtötték* e h. *Moldva*, *rikolt*, *kitölt*. Fontosabbak ezeknél

azon adatok, melyekben az *l* hang meg van őrizve. Első helyen áll itt az *ulicza* szó a rövid, keskeny útköz értelmében ellentétben a rumuny eredetű *szusza* szóval, mely szélesebb utat, különösen pedig országutat jelent; pl. „a *szuszáról* menjenek az *uliczába*“. Ezen *ulicza* alak hívebben adja vissza a szláv kölcsönszó eredeti képét, mint a közhasználatú *uccza* vagy akár a tájdivatú *úcza* hangzás. Úgy látszik, ez utóbbi alakok két külön uton fejlődtek a szláv szóból, egyik **ulcza*, **ulycza*, **ujcza* *úcza* hangmeneten által, másik pedig metathesises **uczja*, *uccza* alakulásokon keresztül. Erre vall az is, hogy codexeinkben sokszor található meg *j*-vel írva e kifejezés, így *ucyaian* Kaz. c. 219 vagy *uciaian* Tih. c. 12. — Nem kevésbbé érdekes az *l* jelenléte a *bulszu*, *bulczu*, *érdelmes* III:5 alakokban s a *-va -ve* végű határozói igenevekben, pl. szablatól *megrágrval*, szuliczátul *megszurval*. (Valény.) A *bulszu* teljesebb alakja tudvalevőleg már a HB. *bulcsassa* szavában is előfordul és sokkal ezután is használatos egyes nyelvemlékeinkben. Az *érdelmesz* hangzása már csak azért is jelentős, mert nélküle könnyen kölcsönszónak tarthatnók a törökből, mely nyelvnek *erdem* alakja jelentésileg is közel áll a tárgyalt szóhoz. Így afféle hangvesztést láthatunk benne, minő pl. a *kéremés* szóban van meg e h. *kérelmés*, vagy mind a codexek *feiedem*, *hyedem*, *nyugodam*, *zerem* fogatkozott hangtestű alakjaiban. — A *-val -vel*-féle határozó igenevet illetőleg tudjuk, hogy a közönséges *-va -ve* e helyett való *-vala* és *-vele*, mely így fordul elő a Ferencz legendában: *nylvala* nyílvá, s hogy a *-ván -vén* is eredetibb **valon* összerántásából keletkezhett. Tájbeszédeink közül általános használatú a bácskai, dráva melléki, komáromi, fehérvári és ugocsai (III:371) magyarság nyelvében; codexeink is sokszor mutatják fel, így a Ferencz legendában közönséges az *ewrewluel*, *megnnyugoddal*-féle kifejezés. Ugyanígy a Nszom. c.-ben: *megfezülve* l. 30; Kaz. c.: *örömebe elfakada syrral* 182 stb.

Egy előbb ott volt *j* hang kiesését tapasztaljuk a *buru*, *burusz*, *buruszol*, *borju*, *borjus*, *borjusúl*, hangalakokban. Nem lehetetlen, hogy a két összehasonlított szónak különben semmi köze egymáshoz a magyar téren, hanem mind a kettő külön álló kölcsönn vétel a csuvas nyelv különböző

korszakából vagy nyelvjárásából, ép úgy mint pl. a *gyűrű* és *szerű* szó a köztörök *jűrük* csuvas alakjaiból. Erre mutat az, hogy a köztörök *bozagu*, *bozgu* ma a csuvasban *pru*, *puru*-nak hangzik, egyezően a csángó alakkal; ezt azonban mindenesetre egy **purgu-* **purju-* alaknak kellett megelőznie, úgy hogy a magyar *borju* kölcsönszó innen vehette eredetét. — Egy kiesett *j* nyoma maradt fenn a *ritta*, *rivá*, *rivóla* szavakban e h. *rajta*, *rajá* és *rajóla*, továbbá a többes számú 3. személyű *-jok* *-jók* alakjának megfelelő *«ik* hangzásban, mint: *apjik*, *karjik*, *kertjik* stb., mely a keleti székelységben általános hangtünemény. — *t* veszett el a *mián* szóban e. h. *miánt*; | mit kelljen látnunk a *sžitku* (csikó) változatban, hangbővülést-e vagy köznyelvi hangenyésztést, nem lehet eldöntenünk.

Még egy neméről kell megemlékeznünk a mássalhangzó elveszésének, az úgynev. *assimilatio*-ról, mely t. i. az előbbiektől csupán abban különbözik, hogy pótló mássalhangzói nyújtást hagy maga után. Erre való példák: *messzűlni*: megsűlni, *mett*: mert, *ek köesz*: egy kevés, *ritta* e. h. *rijta* v. ö. *rajta*; továbbá az *«it* végű igék tárgyas ragozású jelen ideje a többesben s az egyes szám 3-ik személyében, mely itt kétféle alakban is divatozik *tanijsza* hangzással az északi csángóknál, *taníssza* kiejtéssel a délieknél.

Egy-két esetben a csángó nyelvjárás nem mutat *assimilatiót*, hol a köznyelv ezt már végrehajtotta. Így jár el különösen a *-val* *-vel* raggal, melyet mint több székely vidéken, ép alakjában ejtenek ki, pl. *huszval*, *szirászval*, *regvel*. Ezt találjuk az *össze* szóban és a *viszva*, *viszra* alakban is, melyek az északi csángóknál sohasem hangzanak *össze-* vagy *vissza-*nak.

4. Hangátvetés.

Egy tanulságos adattal rekeszthetjük be sorát a csángó hangtüneményeknek, melyet a metathesis szempontjából kell felfognunk, nem ugyan mintha maga mutatná fel e tüneményt, hanem mivel megfelelő köznyelvi alakját kell ezutánra ilyennek tartanunk, ez a *lohány* szó a rest, tunya értelmével VI:374. Ezen alak hangváltozásaiban szakasztott mása a balatonmelléki *tohonya* szónak, mely összerántott *túnya* és metathesises *tunya*, *tonyhó* alakulásaiban van

általánosan elterjedve. Megfelelnek ugyanis neki a *lomha* és a *lanyha* (pl. lanyha ember) azonos értelmű, hangátvetést mutató szavak, úgy hogy mindnyájan egy ugor *l_g*-gyökérnek származékai lehetnének, melyből a magyar *lohad* is alakult. A képzés ugyan olyan volna, mint a *tunya*, *tohonya*-ban, melyek tudvalevőleg szintén egy ugor *t_g*-gyökre vezethetők vissza. A közönséges értelmi átvitelre analógiaként szolgálhatnak a finn *laukea* nachgebend, biegsam, weich, észt *laug* sanft, gelind, ugyane *l_g*-gyökekből s a magyar *gyáva* a *t_g*-ból, melynek értelme stare, cessare. A *h-ny* helycseréje kétségtelen az *enyhit* szóban, melyet nyelvemlékeinkben még igen sokszor találunk *ehnit* alakban írva; továbbá a szláv *dunya* és *konya* szóban, melyek eredetileg *duhnya* és *kuhnya* alakban jöttek át.

MUNKÁCSI BERNÁT.

VERSEGHY MINT NYELVTUDÓS.

III. Verseghy mint helyesíró.

Verseghyről általán el van terjedve azon nézet, hogy ő a phonetikus helyesírás bajnoka volt, sőt rendszerint őt szoktuk tipikus képviselőjének feltüntetni. E nézet azonban téved; *Verseghy* valamint Révai is (bizonyos határig) *etymologikus helyesírást akart* és eltérésük nem a helyesírás különböző alapelvén, hanem különböző grammatikai felfogásukon alapúlt.*)

Verseghy etymologikus elvét világosan ki is fejezi, a mi felszínes bírálóinak figyelmét kikerülte. „A józan orthographia megkívánja, hogy mind a képzőknek és ragasztékoknak gyökérbetűi az írásban hüven megtartassanak, (mint pl. a *d* ezekben *tud*, *tudgya*, *nád*, *nádgya*). Így van ez némely ige parancsoló módjában is, mint *tart*, *tartson*, hol a *t* és *s* betűk oly hangot adnak, mely a dupla *cs* betűnek hangjához tökéletesen hasonlít. Itt is tehát rossz volna az említett igeiket így írni *tarcsón*, *tarcsanak*“ (Felelet, 368.)

A *kertje*, *tartja* alakokban is a *j*-t nem azért mellőzi (így írván *tarttya*, *kerttye*) mert nem hallható, hanem

*) Verseghy orthographiai elvei a következő helyeken vannak kifejtve: *Felelet*. 323–371. *Tisza magyarság*. 23–33. — *Magyar Grammatika* 55–62 — *Magyar Ortografia*. A nemzeti iskolák számára. — *Analyticae* I. 25–26.

mert egyáltalán nem ismeri el bélyegbetűnek, karakteristikonnak.

Verseghy új helyesírásának legfontosabb tétele a *j*-t illette; ezen sarkalt egész elmélete és ezen *j* körül folytak a leghevesebb harczok. — Verseghy t. i. különösen három esetben nem irt *j*-t, hol Révai és mi mindnyájan *j*-t használunk: a birtokos harmadik személynél, a jelen idő egyes számú harmadik személyénél és a parancsoló módban. Nem phonetikus elvekből, nem azért ellenezte a *j*-t ez esetekben, mert nem halljuk, hanem mert etymologiailag nem bírta a *j*-t a fentebbi alakokban felfedezni, mert egyáltalán tagadta, hogy a *j* a megneveztem formákban jellegbetűt, karakteristikont képez. Szerinte tehát ezeket: *hivatalja, fonja, találja* így kell írunk: *hivatallya, fonnya, talállya*. Vizsgáljuk meg röviden idevágó okoskodását.

a) A *j*-betű nem lehet az egyes számú harmadik személyű birtokos jellegbetűje, karakteristikonja, mert sok szóban nem hallható, sőt még a jotisták sem írják. Ilyenek pl. *lova, hava, száva; hatalma, kegyelme; jege; malma; jósága; éneke; érdeme; pöre; embere* stb. Minthogy mindezekben nincs *j*, ez nem is tekinthető ezen alak jellegbetűjének, így okoskodik Verseghy.

Ha közelebbről megtekintjük ezen eseteket, igazat kell adnunk Verseghynek; mindezekben nincs *j*, tehát a mai nyelvben már nem tekinthetjük a *j*-t az egyes számú 3. szrag bélyegbetűjének. De ebből még nem következik, hogy ezen *j* nem is volt karakteristikon. Az *r* után például már el kopott, de régente kétségkívül még kiejtették. Szintígy a *hatalma, kegyelme*-féle alakokban; ezek eredetileg a birtokos raggal így hangoztak: *kegyelme+je, hatalma+ja*.

E tekintetben tehát Verseghynek részben igaza volt: a *j* a birtokos ragozásnál a 3-ik személyben ma már nem karakteristikon. De következtetése: hogy ne írjuk a *j*-t a megnevezett alakban, ha nem hangzik elég tisztán (mint pl. *kertje, csatja*), hanem kettőzzük meg az utolsó mássalhangzót (*kerttye, csattyá*) helytelen, mert a *j* a régi nyelvben általán jellemezte a 3-dik sz. birtokost, úgy hogy azt, ha követni akarjuk az etymológiát, az idézett esetekben meg is kell tartani.

b) A jelenidejű harmadik személyben (az egyes számban) szintén igen gyakran nincs meg a *j* mint bélyegbetű, Verseghy szerint. Ezekben: *találja, tartja, hagyja* nincs *j*, tehát így kell írunk: *talállya, tartya, haggya*.

c) Az imperativusban is csak néha van meg szerinte a *j*. A legtöbb esetben nincs meg, tehát itt is meg kell kettőztetnünk az igető utolsó mássalhangzóját. Sőt ellenkezőleg: a parancsoló mód „irtózik” a *j*-től; az *szt, ít, hat, het, at, et* végzésű igéknél hiába is keressük.

Ne álmodjuk tehát a *j* betűt bélyegbetűnek az igéknél sem. Mit mondanánk oly utazóról, ki egy ország határán ólálkodván, egynehány veres hajú emberrel találkozik és tüstént azt írja haza, hogy ezen országban a veres haj nemzeti bélyeg? Néhány kivételes ige, mely *j*-vel képezi a harmadik személyt és a parancsoló módot, még nem lehet döntő, hisz mindezekben; *szeptések, tartsak, vessek, irassak, nézhessek* és a hasonló végzetű igékben még a jotisták sem írnak *j*-t.

Verseghy azonban ezen két utolsó, az igék helyesírására vonatkozó tételében egészen téved. A *j* az igéknél még ma is bélyegbetű mindazon esetekben, a melyekben Révai helyesírása megköveteli. Az *ly* hang a *találja* alakban kétségkívül *l+j*-ből származik; vannak vidékek a hol még ma is kihallik az *l* és a *j*. A *vessek, irassak*-féle alakok korántsem mondanak ellent annak, hogy a *j* a parancsoló karakteristikonja (ámbar itt már nem írjuk), csak hogy az eredeti *j* itt már elváltozott, azon magyar hangtörvénynek megfelelőleg, mely szerint *t+j*-ből *ss* válik.

A *látja, vádolja*-féle helyesírás különben is a legtermészetesebb, mert a nyelvtanilag műveletlen író etymologikus érzéke is megérzé ily esetekben a *j*-t. Már a XV-ik században is találunk ilyen helyesírást: *tudja*, a mire az illető írókat valóban nem Révai vagy más nyelvtudós theoriája, hanem a minden gondolkozó emberben meglévő etymologiai tapintat vezette.

Ha azonban Verseghy a jotisták ellen való harczában téved, és ámbar itt is mutatkozik, hogy ő nem volt figyelemmel a nyelvnek történeti fejlődésére és inkább csak a jelen nyelvre ügyelt, orthographiai nézetei közt nem egy akad, melynek helyességét ma már el kell ismernünk.

Ilyen az, hogy a *cs* és *cz* alkalmazását követeli *ts* és *tz* helyett a mit helyesen azzal okadatol, hogy *ts* és *tz* két betű is lehet a magyarban (*kétség*), míg a *cs* és *cz* nem ad alkalmat ilyen félreértésre. Hogy *gy* helyett jobb volna *dy-t* írni, szintén igaz; a *gy* azonban történeti értékű, mert úgy keletkezett, hogy a latin *g+y*-ből (pl. *gymnasium*) a kiejtésben *gy*- lett (*gy-imnasium*), úgy hogy aztán a *dj*-t is *gy*-vel fejezték ki.

Egy más reformjában azonban nem osztozhatunk: az *n*-ragot nem írhatjuk, mint -ő akarta két *n*-nel (*házon*). A köznyelvi kiejtés nem igazolja, a módhatározói *n*-től (*későn*) való megkülömböztetés pedig szükségtelen. —

Ha még egy pillantást vetünk a két emberre, kik legnagyobb nyelvtudósaink e század első felében, szemünkbe ötlík, hogy Verseghy két tekintetben fölülmulja Révait: mint nyelvphilosophus és mint ember. A mi a nyelv felfogását illeti, valamint mindazon nézeteket is, melyek a nyelv felfogásától függnék, ma többnyire Verseghynek kell igazat adnunk.

Révainak legtöbb tévedése onnét származik, hogy az élő nyelvet nem becsülte kellően, hogy hajlandó volt a régibb alakot vagy szólást helyesebbnek tartani, csak azért, mert régibb. Nagy jelentősége ellenben Verseghyvel szemben valódi tudományos módszerében rejlik, az összehasonlító és történeti módszerben, mely a mai nyelvészetnek tudományos alapja.

Verseghy műveiben egy igazán nemes, minden szép dologért rajongó ember gondolatait olvassuk. A múlt század német íróinak humanitási ideálja ragyog át lapjain; életének és műveinek jelszava egyaránt: Élj és írj, hogy az emberiséget nemesítsd. Ennélfogva lelkesedett barátja a haladásnak: tanuljunk Európa műveltebb nemzeteinél, így szólal fel több ízben, és ha szárnyunkban elszórva idegen tollat is találhatni: a földolog az, hogy repüljünk.

Révai sirkövére a legszomorúbbat írhatjuk, a mit emberről elmondhatunk. Nem volt se barátja, se szeretője. Nem szeretett és nem szerették. Jóltevői ellen ép oly rideg, visszaautasító, mint ellenségeivel szemben; Paintner legszívesebb pártfogóját ép oly szitkokkal illeti, ha nem küld pénzt, mint Verseghyt, ha megtámadja az ikes igéket.

Verseghy Révainak heves pamphletumait nyugodt méltósággal türtö; van azonban egy hely a hol egyenesen róluk beszél. Verseghy jelleméről szólván, nem gondolom hogy méltóbban fejezhetném be e sorokat, mintha az említettem passust ide irom: „Azokban, kik velem ellenkeznek, sőt még az olyanokban is, kik az övéikkel meg nem férő véleményre és állításra személyesítő mocskolódásokkal szeretnek felelni, tisztelem én a jót, a tökéletest, a szépet, s míg élek, tisztelni és dicsérni is fogom.“ (M. Gramm. 48.).

IV. Verseghy nyelvtudományi művei.

1. *Proludium in institutiones linguae hungaricae, ad Systema Adelungianum, genium item linguarum orientalium ac dialectum tibiscanum et transylvanum exactas. Pestini 1793.* — Ezen kis füzetben megvan már a későbbi Verseghy is, legalább in nuce. Előadása azonban csak vázlatos, rendszere kezdetleges, azért nem is reflektálok reá munkámban. Fő sajátosságai a következők: A *cz*-t, ellentétben későbbi nézetével, *tz*-nek írja. A jótás theoriát már itt is megtámadja és bővebben fejtegeti, mért pártolja a *tudgya, láttya*;, *follyon*-féle írásmódot. Ezután megmagyarázza a műveltető képzőt és a különböző *e*-hangokat. A második fejezetben (*Lingua hungarica ut orientalis*) azt bizonyítgatja, hogy a többi nyelv praepositíói a magyarban postpositíók. Ezután az *at, et* és *tat, tet* alkalmazását magyarázza és kikel azok ellen, a kik a zsidó nyelvet mértéken túl hasonlítják össze a magyarral. „Similitudo — mondja a 68. §-ban — proinde inter hebracum et hungaricam non in radicibus, neque in syllabis inflexionum, aut formativis et multo minus in eadem litterarum quaerenda, sed unice ad similem formationis, inflexionis ac struendi sermonis methodum restringenda est. Erre összehasonlítja a zsidó és a magyar nyelvet, kimutatván mindig az állítólagos megjegyzéseket. A második fejezet végén felsorolja a magyar nyelv képzőítés ragjait. A harmadik fejezetben három dialektust különböztet meg nyelvünkben: a tiszait, az erdélyit és a dunait. Ezek jellemzése után kikel az ikes igék ellen. A *k* szerinte nem lehet a harmadik személy ragja, mert már az első személy számára van lefoglalva. Végre még egy magyar szónyomozó szótár elkészítését sürgeti.

2. *Neuverfasste ungrische Sprachlehre, worin die verschiedenen Mund- und Schreibarten der ungarischen Sprache kurz angezeigt, die Regeln aus dem morgenländischen Bau der Sprache hergeleitet etc. werden. Pesth 1805.* Első sorban

a praktikus használat számára készült. Verseghy maga mondja el az előszóban, hogy a mű eredeti alakjában, mind a rendszeres, tudományos fejtegetésekkel együtt 60 ívre rúgott, úgy hogy a kiadó nem akarta elfogadni. Syntaxisa azonban ezen csonkitott kiadásban is becses. E grammatika fontosabb új tételeit Verseghy „A tiszta magyarság” művében is fejtegeti. A 267—289-ik lapokon magyar idiotismusok vannak összegyűjtve, melyek valóban figyelemre méltók.

3. *A tiszta magyarság avvagy a csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések. Pestenn 1805.* — Ez Verseghynek egyik főműve; ebben találhatóak egyszersmind a főtamadások Révai és a nyelvújítók ellen.*) Az első fejezetben előadja, hogy nem a régi könyvek, hanem csak a mai nemzet *közakaratja* tekinthető „a nyelv iránt való vetekedéseknek legfőbb, legbátorságosabb és egyetlen egy bírójának”. A második értekezésben orthographiai elveit tárgyalja, különösen czáfolgatván a jottisták elméletét. A harmadik értekezésben a szóképzést magyarázza, hibáztatja a nyelvújítók eljárását, a kik „holt formativákkal új szavakat csináltak, melyeknek nagy részét csak magok értették” és előadja a magyar szóösszetétel szabályait. A következő két fejezetben a képzőket sorolja fel és egyszersmind meg is határozza, melyik képző minő szavakkal köthető össze. E részben is sok talpraesett észrevétele van a nyelvújítás ellen. A VII. értekezés az ikes igéket, a „magyar conjugatióának pretendált harmadik formáját” támadja meg. Itt különösen Révai ellen fordul és egészen elítéli az ikes igéket, mint tótos szokást. Ide tartozik még a könyv végén a *Toldalék*, melyben Révainak az *Elaboratior* második kötetében foglalt támadására felel. A Toldalék megelőző Cadentiák Lajstromában a magyar szavakat végzésük szerint állítja össze. Révai e támadásokra két, elkeseredésében mértéket nem ismerő pamphletummal felelt: „Verseghy tisztátalan magyarsága” és Miklósfi és „Verseghy mocskolódásai” Fényfalvi álnév alatt.

4. *Epitome Institutionum Grammaticarum Linguae Hungaricae.* 5 füzet. *Budae 1816.* Iskolai kézikönyvek a II—VI. osztály számára, melyeket Verseghy a helytartóság megbízásából írt. E megbízást József nádor protekciójának köszönheti. Toldy tanúsága szerint a gimnáziumi tanárok nem igen hajtottak a reájuk parancsolt grammatika szavára, hanem többnyire Révai rendszerét követték. Az első rész a ragozástant, a második a

*) Bánóczy azon állítása, hogy Verseghy műveiben sohasem említette volna nagy ellene nevét, mellesleg mondvá téves. M. Grammatikájának 267. lapján V. kétszer is említi a „boldogult Révait”.

határozókat, mellézneveket, számneveket és névmásokat, a harmadik a birtokragozást és az igeképzést, a negyedik az igehajlítást és az ikes igéket, az ötödik végre a rendhagyó igéket, a kötőszavakat és az igehatározókat tárgyalja. A mű katekhismus (kérdező és felelő) alakban van írva.

5. *Exercitationes idiomatis hungarici in usum gymnasiorum regni Hungariae. Budae 1816.* Igen figyelemre méltó gyakorlókönyv a fentebbi művekhez. Van benne gyökszótár és a magyar szójárások és közmondások jegyzéke.

6. *Analiticae institutionum linguae hungaricae Pars I. Etymologia. Pars II. Syntaxis. Pars III. Usus aestheticus linguae hung. Budae 1816–1817.* Verseghynek legnagyobb műve, melyben grammatikai rendszerét legbővebben fejtegeti. Az első rész alaktan, a második mondattan, a harmadik költészet-tan és retorika. Az első két kötet tartalmát rövidebbre szabva, Magyar Grammatikájában 1817. adta ki újra.

7. *Magyar Ortografia avagy Írástudomány. A Nemzeti Oskolák számára. Budánn 1816.* — Katekhizáló alakban adja elő a magyar orthographiát, Verseghy elvei szerint, különös súlyt fektetve a mássalhangzók megkettőzésére és a jottisták meg-cáfolására.

8. *Ungarische Rechtschreibung als Einleitung in die ungarische Sprachlehre. Buda 1817.* — Ugyanaz németül.

9. *Ungarische Sprachlehre zum Gebrauch der I. lateinischen und Nationalschulen.*

10. *Magyar Grammatika avagy Nyelvtudomány, melyben a hazai nyelvnek sükeres okokra épített regulái napkeleti nyelvhez illő tanításrenddel mind és pontosan előterjesztetnek, a magyar nemzeti oskolák számára. Budán 1817.* — Nagyobb rendszeres nyelvtan, melyben Verseghy minden új tételét is fejtegeti. Tartalma ugyanaz mint az Analyticae I. és II. kötetének, csak rövidebben előadva. A bevezetésben a nyelvnek céljáról értekezik (Herder nyomán és kikel a nyelvújítók ellen). Még bővebben és részletesebben teszi ezt következő művében;

11. *A Filozofiának Talpigaşágaira épített Felelet a Nemzeti Muzeum nevében a Magyar nyelv iránt tett s az 1818. esztendőben, Böjt első havának 7-ik napján a Hazai Tudósításokba iktatott Kérdésekre etc. Budán 1818.* — Ez és az előbbeni Verseghynek legérettebb művei. A bevezetésben előadja az emberi nyelvnek célját. Ez, mondja Verseghy Herder (Ursprung der Sprache) után, csak a kultúrának terjesztése lehet; tehát ki kell művelni minden nyelvet, míg a kultúra terjesztésére alkalmas lesz. A kultúra pedig az észnek felvilágosításában és

a sziv nemesítésében rejlik. Szintén Herder nyomán mutatja ki az éghajlat hatását az emberre. Ezután a magyar néhány sajátosságait, vagy mint ő mondja néhány anyanyelvünknek magyar lelkéhez tartozó nemzetiségeit tárgyalja. Az első az, hogy a magyarban nincs meg a nem fogalma, a második, hogy a magyarban a névmutató a névragasztásban avagy deklinációban nem változik, valamint az, hogy az esetek (casusok) megjelölésére szolgál. Harmadik sajátosság az, hogy nincsen genitivusa, mert mink a dativussal fejezzük ki a birtokot. Negyedik az, hogy nyelvünkben a *p r a e* positiók *p o s t* positiók. Ötödik sorban felhozza, hogy a magyarban szám- és gyűjtőnevek után az egyes számot használjuk. Hatodik, hogy a jelzős mellékneveket nem egyeztetjük meg a főnévvel. Hetedik, hogy a magyar a birtokviszonyokat raggal fejezi ki. Nyolczadik kétféle igeragozása. Ezek után még az igék használatából emel ki néhány sajátosságot: a *tanulnom*, *-nod* stb. alakot, a szenvedő alak és a futurum hiánya, a *-ván -vén*, a *-lak -lek*, a segédige mellőzését (a ház szép) stb. A nyelv fejlődésében két korszakot ismer el: a gyermekkort, melyben a nyelv keletkezik és az új szavakat és képzőket is megtűri. A második korszakban, férfikorában a nyelv már nem teremhet többé új gyökérszavakat, a ragok és képzők értelmén és funkcióján sem változtathat már. Idegen gyökérszavakat azonban ekkor is felvehet, a nélkül, hogy azért a nyelv kárt vallana. A szóképzőket elevenekre, homályos értelműekre és kihaltakra osztja; a két utóbbival már nem lehet szavakat képezni. Minthogy a magyar nyelv már férfikorában van, új szavakat nem szabad koholni. Idegen szavaktól már nem kell félteni nyelvünket, különösen ha tudományos kifejezések, hisz a tudomány és művészet mint az emberi kultúrának legfőbb eszközei, nem a nemzetiséghez, hanem az emberiséghez, a humanitáshoz tartoznak.

Minthogy a nyelv célja az, hogy a kultura terjesztő eszköze legyen, két tulajdonsággal kell birnia: az értelmességgel és az érzékenységgel. Az értelmesség az egyformaságban (analogiában) rejlik, mely azt kívánja, hogy hasonló esetekben mindenkor és mindenütt egyforma szavakkal, egyforma képzőkkel és egyforma orthographiával éljünk. Az érzékenység, a nyelv érzékítő ereje a regularításban (a grammatikai törvények teljesítésében), az oratori ékességben (periodus, indultatos szavak, numerosítás, pontosság, tropusok, figurák stb.) és a költészeti szépségekben mutatkozik. A magyar nyelvművelődésnek egyik fő akadályja, hogy nyelvművelőink a régi magyar könyvekhez nagyon is ragaszkodnak. A régi nyelv semmi esetre se lehet a jelen nyelv törvényhozója. Azonban a puristáknak sincs igazuk.

Először is csak a latin szavakat üldözik; hát mért nem a tót szavakat, melyek oly nagy mennyiségben vannak meg a magyar nyelvben. Ez különben is háládatlanság a latin műveltség iránt, melynek annyit köszönünk. És vajjon van-e kulturnyelv idegen szavak nélkül? Mért akarják puristáink azt, a mit Franciaországban és Angliában sem vittek véghez? E mellett még az a nagy hibája van a purizmusnak, hogy a műnyelvet nehezen érthetővé és homályossá teszi, valamint hogy alkalmat ad rossz új szavak koholására: semmi sem rontja inkább a nyelvet, mint gyökérszavak önkényes alakítása, vagy új, homályos értelmű ragasztékkal vagy képzővel való megtoldása.

Verseghy ezután átmegy az egyes kérdésekre, melyeket Müller J. a Hazai Tudósításokban kitűzött. Ezek elseje a dialektusokra vonatkozik. Verseghy nem ismer el dialektust, mert minden magyar megérti a különböző szójárásokat, úgy, hogy azokat nem is dialektusoknak, hanem felekezeteknek kellene nevezni.

A második kérdés az új szavak alakításáról szól. Verseghyt nem ok nélkül mondhatjuk az első nyelvörnek. Valóban folyóiratunknak alig van e részben okadata a nyelvújítók ellen, melyet Verseghy ne hozott volna fel. A nyelvújításnak és különösen Kazinczy nemzetközi mondatszerkezettel készült fordításainak alig akadt alaposabb és buzgóbb ellenfele Verseghynél. Refrainje melyet erről szólóban mindig újra hangoztat, ez: Ne parancsoljunk a nyelvnek, hanem figyeljük meg inkább sajátosságait, vonjuk le rendszerbe, mert a nyelv nagyobb úr a grammatikusnál. Új gyökérszavakkal nem csak a tudományos könyvekben, hanem egyébiránt sem élhetünk, a nélkül, hogy a nyelvet érthetetlennek, magunkat pedig nevetségeseeknek ne tegyük; új szavakat alkotni a nyelvnek és nemzetnek férfikorában az értelmességnek kész és teljes veszedelme nélkül többé nem lehet." Miután még a kihalt szólások használata ellen kikel, a szónyomozásnak következő törvényeit szabja elének: „hogy t. i. a homályos vagy egészen érthetetlen szóképzőket gondosan kerüljük; hogy azokkal, melyek új szavakat csak az igéből szülhetnek, a nevekből új származékokat ne koholjunk és viszontag: hogy a pusztá végzéseket, melyek minden értelem nélkül szűkölködnek, szóképzőknek ne nézzük; és hogy egyáltalán a szavaknak formatiójában a nyelvnek se mivolti tulajdonságait, se nemzeti járását meg ne sértsük". (279, 285.)

A harmadik kérdésre való feleletében V. egy nagy szótár tervét mutatja be. Ez magyar-latin-német volna és a régi, valamint a népnyelvre is kiterjedne.

Végre (negyedik kérdés) a magyar helyesírásnak már fentebb jellemzett főelveit akarja megállapítani.

12. *Tudományos Mesterszókönyv. Budánn 1823.* Ezen kevésbé méltányolt és elterjedt, de kitűnő könyv a magyar technikai terminusokat sorolja fel, a synonymákkal együtt és egyszersmind mindig meg is nevezi az illető szerzőt.

RIEDL FRIGYES.

ERDÉLYI KISEBB NYELVJÁRÁSOK.

I. Sztána.

Sztána vagy a hogy az ottaniak mondják *Esztána* Kolos megyének egy kis faluja, Bánffy-Hunyad közvetlen szomszédságában; lakják magyarok és oláhok egyaránt, mint egyáltalában az egész vidéket. Sztána északi Erdélynek azon részeihez tartozik, melyeknek nyelvéről vajmi keveset tudunk, s innen magyarázható meg némileg azon elterjedt balvélemény, hogy e vidéken közép *e* nem létezik. Hogy ez éppen nem áll, mutatja leginkább Bánffy-Hunyad s a körülötte levő falvak, melyek mindegyikében igen közönséges e tőlük megtagadott hang. Lássunk e nyelvjárásból egynehány érdekes sajátástgot.

Hangtani sajátosságok.

Időmérték tekintetében említhető a *bé* igekötő s a *véllem*, *vélled* stb.

Nyiltabb hangok vannak a következő szókban: *a* ebben: *váras*; és *e* az *esmét* (es megint) szóban. Ellenben zártabb *i* maradt meg az *igényes*-ben; s *é* h. *í* van ebben: *fírfiu*.

Kivek a *kövek* eredeti alakja, mint számos nyelvemlék bizonyítja; *csendör* h. *csendér*.

Magánhangzó illeszkedés a következő szókban van: *sohun* s *sehun* és *muszuj* muszáj helyett; szintígy *köpecz* e. h. *kupecz*.

Magánhangzó esett ki a hiatus elkerülése végett a *fers'ing* szóban e. h. *felső ing*.

Mássalhangzókra vonatkozólag a következő érdekebb változásokat említhetjük meg.

Folyékony hangok közül az *l* *r*-re változott a következőkben: *berső*, *kürső*, *erső*, *fersing* ezek helyett: *belső* stb.; továbbá az idegen *tuner*-ben e. h. *tunel*.

Fog- és torokhang váltakozik az *igényes* szóban, s egyúttal *n*: *ny*, mint még a *fájng* e. h. *fáin*. De az eredetibb *d* hanggal maradtak meg *hadnak*, *vadnak*.

z: *d* a *gödes* szóban *gőzös* helyett.

Eredetibb *z* maradt meg a *zák* szóban (zsák).

Mássalhangzó kieséséből származott hiátus elkerülése végett *h* van közbe szúrva a *zihatar* és *bihal* szókban (zivatar, bival).

Mássalhangzó megnyújtását látjuk a *véllem* stb. szóban, míg a *dinye*-beli *ny* rövidnek hangzik.

Metathesis: *tere* = *teher*.

Alak- s mondattani sajátágok.

A szótövek alakjait illetőleg megmaradt a többeli magánhangzó hosszúsága ezekben: *szekérje*, *héti-vásár*.

Kiesett a tö magánhangzója a következő szókban: *gyerket*, *gyerkek*, *gyerkem*.

Igeragozás. Az *ikes* igék ragozása az első személyben, a mint az *eszem*, *iszom*, *aluszom* közönséges használata mutatja eléggé szabályos.

A *menni* ige ragozása következetesen megtartja az egyszerű *mén* tőt: *ménék* *ménünk*

ménsz *ménték*

mén, ményén v. *ménén* *ménnek*.

Eredetibb alakjukban használatosak a következő 3. személyű igék: *tészén*, *ményén* v. *ménén*, *vagyon* (sohase *van*).

Hallhatók a következő alakok is: *segijje*, *taszijja*, de mellettök ép oly használatos a másik alak is.

Képzés tekintetében érdekes a freq. *szórlani* (szór).

A *de* kötőszónak *vagy*: *vaj* által való helyettesítése a *vaj igen* szólásban az egész székely földön s a csángók közt is közönséges.

Jelentéstanilag érdekesek a következő szók: *buta* *tehén* = szelid, nem rugós; *örökség* jelent szántót, kaszálót vagy bármely más ingatlan birtokot, de többnyire földet.

II. Gyimes.

A gyimesi szoros hosszában van egynéhány magyar falu, melynek lakóit *gyimesi* vagy még *loki* csángóknak is nevezik. Ez elnevezés azonban csak annyiban illik rájuk, a mennyiben az oláhokhoz s a moldvai csángókhoz hasonlóan hosszú hajuak s e miatt a büszke székely csak félvállról beszél ezekről az *elcsángódott* vagyis eloláhosodott magyarokról, illetőleg székelyekről. Ilyen csángók lakta falvak a következők: Moldvának a határon levő utolsó faluja *Palánka*, *Gyimes*, *Felső*-, *Közép*- és *Alsó-Lok*. Nyelvök általában véve egyezik Csíkszék nyelvjáráásával; van azonban egy-két olyan sajátága is, mely a

szomszéd Csíkban nem található meg. Leginkább ezen sajátosságokat szándékozom ezúttal elősorolni.

Hangtani sajátságok.

A szokottnál rövidebb alakban használatos a *rea* szóbeli *a* (= *reá*); hasonlóan rövid *e* van a *megehül* szóban, e h. *megéhezik*. — Pótló-nyújtás: *rikót* e h. *rikolt*.

Zártabb hangzókra a következő szókban találunk: *lőtő* (lőjtő) e h. *lejtő*; *ria réa* helyett, mindkét alak egyformán használatos; ellenben nyitabb *e* van a zártabb *i* helyett a *peczula* szóban.

Hangmagassági szempontból érdekesek a következők: *eszteg* a mi *osztáng*-unk megfelelője; *feldeged* feldagad; *elig* alig; *fazak* fazék. *Hézzá* e h. hozzá; *fellyább* e h. fellyebb.

A magánhangzó elesik a *réa* szó végéről, ha utána is magánhangzó következik: *ré ál*, *ré ül* e h. *réá áll*, *réá ül*.

Járolék magánhangzó: *iskátuja*; *kalajbász* plajbász.

Mássalhangzókra vonatkozólag a következő változásokat jegyeztem fel: *p*: *k*, *kalajbász* | *l*: *j*, *szejés* | *n*: *ny*, *különösen. fenye* | *cz*: *cs*, *dücsög*.

Mássalhangzó elhagyása: *hazúrul*, *rikót*; *lőtő*. Az ige végéről néha az *l* rag elmarad: *észő*, *isző*, *alszó*; de e mellett használatos a teljesebb alak is.

Megmarad a -*vel*-ragbeli *v*, pl. *szegevel*, *azval*.

N maradt ki az *eszteg* szóban.

Összevont alak a *tiszlendő* e h. *tisztelendő*.

Alak- s mondattani sajátságok.

Névragozás: *csont-jik*, *ap-jik* stb.; ez egyébiránt csíki s háromszéki sajátság.

Igeképzés tekintetében érdekes a *rongol* alak (rongál).

A *meg* igekötő sajátságosan van használva e szóban: *megüt* „agyonüt”.

A -*nek* irányrag helyett használatos az *aránt* névutó, pl. *hegy aránt menni* = hegy felé.

Érdekesebb szavak: *árnyéktartó*: napernyő | *eső tartó*: esernyő | *lelkes*: jó lelkű | *megszállott* a víz: megapadt | *mitudakozódik?*: mi az ujság? | *valamibe kerekedik* vmibe kerül | *vérbe kap*: megtüzesedik.

KÚNOS IGNÁCZ.

HELYES SZÓALKOTÁS.

Bármennyire hajlandók vagyunk a ki nem írható szókra nézve alkuba bocsátkozni s csakugyan meggyökeredzett s helyettesíthetetlen szókat megtűrni, ha ellenkeznek is az eleven magyaros szóképzés szabályaival: azt az elvet mindig fönn kell tartanunk, hogy nem engedhető meg s nem helyeselhető akármilyen szóképzés. Jogosnak csak az olyan új szót tarthatjuk, mely a mai nyelvben még egészen élénken érezhető, világosan, látható analogia szerint van képezve. S a hebehurgya szóalkotást semmi sem itéli el jobban, az erőtetett, szabálytalan szóképzés fölősvoltát semmi sem bizonyítja inkább, mint az a tény, mellyel olyan nagyra vagyunk s mellyel csakugyan joggal dicsekszünk: nyelvünknek bámulatos hajlékonysága s termékenysége.

Csak pár hónapig kísértem figyelemmel a napi sajtóban fölmerült s nagyrészt megint feledségbe menő, de szükség esetében ép oly könnyen újra termő szóalkotásokat, s valóban sokszor meg voltam lepve tőle, mennyi talpraesett új kifejezés és minő könnyűséggel — majdnem akaratlanul — terem a magyar írónak tolla hegyén. Csak egy kis böngészetet közlök itt mutatónak, mert ha minden csekélységet föl akarna jegyezni az ember, ezzel a munkával könnyen eltölthetné egész napját. Az új összetételeket nem is közöljük, mert az olyan szók, minők *kertészskéz* („Hány szomju ajk enyhült meg itten te hű kertészskéz általad“ Törs K.), *pardonkérés* („pk. nélkül“ Föv. L. XVI:1089), *pályatévészített ember*, *hangjavesztett énekes*, majd minden második harmadik sorban megteremnek, a mint hogy az összetételnek nyelvünkben valóban tág tere van*), s ha e tekintetben egy-két németesség ellen (*bájdús*, *reményteljes* és *kötszövet*, *írmód*) tiltakozunk is: olyan túlzó nem találkozik sorainkban, a ki a hírlapot hírek lapjának akarná nevezni, mint a Mukányi-beli nyelvész.**)

*) Csak a minap hallottam egy veszprémi lánykától ezt az új összetételt: *se-izü* („se jó se rossz, olyan se-izü“), mely különben az ott dívó *se-szü* párja. Általában a nép is sok szót alkot beszéd közben s e jelenségekkel érdekes lesz egyszer külön foglalkoznunk. A.

**) Annak persze nagyot nevet a t. c. publikum, mikor ez az úr a hordárt hordónak nevezi; és dehogy jutna eszébe, hogy hát uram isten mért nem nevezzük *levélhordár*-nak a *levélhordót* is, mikor hát ez a szó levélből készült hordót jelent! Bizony a ki a hordárral gazdagította nyelvünket, ha lett volna magyar nyelvérzéke, *hordo*ónak nevezte volna inkább mint akármilyen másnak! — Külömben mindent összevetve az a mi véleményünk, a mi az Egyetértés derék kritikusaé: hogy a Mukányi — ha lesz hatása — az orthológiának fog használni; azért nincs okunk hajba kapni vele. A.

I. Igék.

A) Igétől származók.

1. Ható igét minden igéből képezhetünk, pl. a mindjárt említendő újakból: *tördöshet, szállldoshat* stb., a található új ható igéket hát föl sem soroljuk,

2. Gyakorító igék: *hurrághat* Ell.*) IX:484 (indulat-szóból, mint *jajgat óbégat ugat* stb.) | a sziklákon megtördöső víznek mormolását Reclus-ford. I. k. V. l. (ugyanezt a szót már egyszer Kazinczy is megalkotta: kivel ugyancsak turniermässig *tördöse* a lándsákat" Magy. utak, új kiad. 20; v. ö. *verdes, mardos*. — Hasonlókép újak a mazuk helyén ezek a gyakorítók: „a darvak csoportja ha *szálldos*“ Szász K. Álmos 15, 27, s még kétszer; „hulldogálván fáról a levél“ Balassa B. 163; *hűtöget* Vör.; „kapált, *metszegetett*, oltott, *homlítgatott*“ Tompa VI:161.).

3. Míveltető ige is majd minden igéből képezhető; pl. „a férfait nőit sorra *ájudoztató* Dugonics“ HSz. III:238; a kemény aczél *csillantja* ki a szikrát PN. 31:90 tca; csatavesztést színelte s mikor utána iramodni látta, homlokat változtatva, ellenfelét ő *iramította* futásnak o. 272 tca. — (Szintilyen új míveltetők az illető íróknál ezek: de ne *tibolyoktassad* semmiben elmédet Born. én. 321 b.; szegényt a hideg szél *dederegtette* Gyöngy. Ch. 88; széles kedvében *röhögtette* a többit, Vas G. Ne bus. 135; éh torka halálnak jól *laktatva* nincs még, Szász K. Álm. 83; jobbra balra vagdal, egy-egy *suhantásra* hatot is leverve o. 90; *lehajlatá* az eget és lejöve az úr, MA. zs. 40; iszonyú kösziklák, erdők, széles puszták fejemet *lappangatják*, Bal. B. 74; [napom fényét] alig szemlélhetém, megint *elhúnytatád* Gyöngy. II:56; nem akarja az ország a latin nyelvet *kihalatni*, TGYűjt. 1826:II:93; azt addig *ületik* egyik lóról a másikra, Jók. RRábi 34.)

4. Visszaható igék különféle képzőkkel: kénytelen kiinni a *megalázódás* keserű poharát Ell. XI:368; a Tisza medrének *iszapolódása*, Kossuth 1879-ki levelében; Szerbia és Montenegró közé ékeljük magunkat és közbeékelődésünk által..., Hon XVII:149 (ép így új: nagy por *kavaródik*, Szász K. id. h. 52; a szokott alak *kavarodik*) | kutyahad *kergetelődzik* a gyepen MONV. XV:507 || *tisztázkodás* Egy. XIII:193; szerzője V. K.-nak *nevezkedik* FL. 17:1152; a derék „nemzeti lábtyű-művész“, mert így *nevezkedett*... BJ. 623:9 | mit egy kis, de

*) Ell. = Ellenőr; Egy. = Egyetértés; PN. = Pesti Napló; FL. = Fővárosi Lapok; Függ. = Függelenség; HSz. = Havi Szemle; BJ. Borsszem Jankó; MONV. = Magyarország és a Nagy Világ; Magy. = Magyarország.

bátor és előre *összeszedekezett* cohors éljenzéssel is fogadott, Hon XVIII:126.

B) *Névszótól származók.*

1. A -*z* képző különféle jelentéseivel: a Bem-ünnepre nagyban készül Mvhely városa, díszítenek, *lobogóznak* nagyban, Hon 18:271 e.; elégnek tartják e fészek számára, ha egyszer-kétszer felöltöznek neki vörös frakkba.. s *megtallihózzák* és *lőversenyezik* a levegőjét PHirl. 615 vc. (ilyenek ezek is: *bepókhálózza* csúf redővel fölséges arcod himporát, Vjda k. k. 229; elbeszél vmi történetet; ha élénkebbé akarja tenni, egy kissé drámaiasítja, *párbeszédezi*, Kisf. társ. évl. új f. II:424; a széptani kollegiumok hallgatóinak száma éppen *megtízszereződött*; legyen szabad reméllenünk, hogy száz év alatt meg fog *százszorozódni*, Greg.) | ezen lap mely mindenkit *árulóz*, szamaraz, Ell. X:536 (ilyenek: *restezi*, *tunyáz* Bal. 429) | rossz taktikával *manővereznek* FL. 16:687 (jobban mint az idegen végzetű *manővroroz*); ha elindulsz..., hogy Triesztbe *vasutazz* FL. 17:700; *fürdőzik* Magy. 174 (ilyenek ez is: mi magunk is nem egyszer *palóczozunk* TGyűjt. 1837:I:61; ne *körmondatozunk* Ny. IV:507).

2. -*dz*-, mint *sarjadzik*, *bimbószik*: „Szélben, viharban bizton állva *terebélyedző* koronája megóvja, mit ága hozott“ Törs K. (apró *befüvedzett* dombok, Jók. Vadon vir, II:66).

3. Az -*l* képző különböző szerepeivel: az államtitkár úr el-*lemondásoltatott* Magy. 210 | de nem is *asbótholhatunk* le érte senkit Blst. 1879:32:11; még lágnak tartanak a kik most *erőslik* o. 52:11; *durvúl* Ell. IX:103 tca. (v. ö. miként nevezzelek? *mátkállalak* avagy *feleségellyelek*? Gyöngy. Ch. 63, a barmot, köt, fát *istenlették* o. 106 | *barnállik*, *porlik*-féle új képzés: *megvőlegényellik* árva nyoszolyátok, Csok, II:89).

4. Az -*úl* *ül* képző: a műveltség *elmagyartalanulással* járt HSz. II:233; keze közt a francia stíl mousselinje is darócczá *durvúl* o. 237 (v. ö. elcsudálkozik derékban *átadarázsult* testemen, A. Arist. I:269; mozdúl vmennyi, mint mozdúl egyszerre s *elsikúl* kanyargva óriás kigyónak feje, teste, farka, Szász K. Alm. 161: kéken hasadott ki s *gömbölyült* azon bolt, mely a föld felett mint tág üveg harang volt o. 69).

5. -*szi*-, mint *örökszik*, *betegszik*: e csodadolgokat adjuk át az utókornak, hálánk bennök *megörökszik* FL. 17:1180.

6. -*kod*(ik), -*kéd*(ik), -*köd*(ik): a tél folyvást *jellemtelenkedik*, folyvást ámit. rászéd, cserben hagy FL. 15:1454; *pedans aestheticuskodás*, Jók. Hon 17:186 tca; az *ocsmánykodás*, pirulni nem tudás nem magyar tulajdonság Függ. 109:3; az

irodalom egészen nyíltan üzi a maga *malaczkodásait* o. 110:3; *fillérkedés* Magy. 250, (jobb lett volna *filléreskedés*, mint:) egyesek filléreiből épült, *garasoskodni* kényszerülő kezdő intézet, Egy. 14:164 tca; *kényelmeskedve* hintázta magát a puttonyon, Koszorú III:306; *lassuszkodó* természetű Ell. IX:526 tca; Zágrábban megint *kellemeskednek* a horvátok FL. 16:688; ám *elveszkedjék* az özvegy; az írónak életkérdés, hogy mindent jól eligazítson, Egy 14:114 | de a *franciáskodhatnáság* tagadhatlan, hogy pár év óta törekszik megmételyezni a magyar irodalmat, Füg. 109:2; merő *igazgatóskodhatnásból* üres ráfogásokkal teljes cikket közölt PN. 31:35. (V. ö. még: „ezenfelül még *művészhedett* is vele, mert ezen előre keresett gondolatot fokozza *ellentétezi*“ Kisf. társ. évl. új f. II:428; s általában e képzésmód termékenysége nézve l. Ny. VI:194—5.)

II. Névszók.

A) Igétől származók.

1. *-ás és képzőt* minden igéhez hozzátehetjük. Mihelyt megvan a *telefonoz* vagy a *franciáskodik* ige, mindjárt használhatjuk a megfelelő főneveket is: *telefonozás, francziáskodás*.

2. A rokonjelentésű *-t képző* már nem olyan termékeny az élő beszédben, de oly temérdek sok az ilyen képzésű szó, hogy ha efféle szót először használunk, rendesen könnyen megbarátkozik vele akárki. Azért egészen helyesek és tetszetősek az olyan újkeltű szavak, minők *vázlat, olvasat* (varia lectio) stb. Ilyen van ebben is: a hirlapirodalmi *bődületes* superlativusok. Hon 17:146. (V. ö. *hullat* Vör. = hullás; csak az ő szívében nem mozdul egy érzet: *szánat*, vád, — hogy érte annyi szív elvérzett, Szász K. Alm. 85.)

3. Az élő beszédben azonban ez a *-t képző* nagyban szerepel még a *járatlan, szántatlan*-féle melléknevekben, melyek tulajdonkép ilyenekből vannak összevonva: *járat-talan, szántat-talan*. Olyan kifejezéseket, hogy p. a szénánk még *kaszálatlan*, kukoriczánk *foszthatlan*, birkánk *nyíratlan*, népünknel minden lépten-nyomon hallhatunk. Ilyenek p. ezek is: két *születlen* csemetém BSzemle 17:391; a gyűjtött kincseket egy *lovatlan* perczben mind kiszedi PN. 30:307 tca. (V. ö. Hadur *ingatatlan*, Szász K. Alm. 135; „az iszonyú, merész, *hátrálhatatlan*“ [a megtestesült Háború] A. Arist. I:317; *ijedetlenül* Jók. Kősz. emb. f. II:185; *vérezetlen* csatamező Jók. Vadon vir. II:210; *vigasztalatlanok* FMMin. 425; *frizéroztatlan* fejű philosophusok. Besenyei TGYűjt. 1826:19.

4. *-vány vény* és *-mány mény* képzőkre nézve ugyanaz áll, a mit a *-t*-ről mondtunk; p. czukor-jegeces déli gyümölcsöket, sárga narancsot, fekete vagy barna *aszálványokat* FL. 16:1423. (Ilyenek: *velőszülevény* 'agyré' Dugonicsnál; *lánglobogvány* Jók. Erd. ar. II:152 | a sült is vala olyan *tölteménynyel* Gyöngy. Ch. 88: barátomnak adom azt át *örzeményül* Jók. Vadon vir. II:13; *büvös sejtemény* Gyul. költ. 52.)

5. Valamint az *-ás*-végű főnevet, ép úgy képezhetjük minden igéből a *-ni*, *-ó*, *ő*, *-tt*; *ndó ndő*-végű igeneveket: *francziáskodó*, a *megtelefonozott hír* stb.

6. Az *-ékony ékény* képző ugyanazon szempontból ítélendő meg, mint *-t* és a *-mány mény* képzők; p. képzelete dús, szelleme lelékeny, Tud.-tár, Lit. V. 1841:7; a 78-ki kiegészítés nem indítá meg benne a politikai *cselekvénység* ösztönét, Egy. 14:106 vc.

7. A *lengeteg*, *reszketeg*-féléről is ugyanazt mondhatjuk s így nem teszünk kifogást az olyan új képzések ellen, minő p. ez: „*döleteg* siremlék“ (Ábrányi E.) PN. 30:76 tca.

B) Névszótól származók.

1. Kicsinyítő szót *-cska cske* képzővel minden főnévből képezhetünk (v. ö. lehetne hallanom bár csak egy szócskát, vehetném vmely *bíztatásocskát*, Gyöngy. Ch. 63, *falhozverőcskét* játszanak, Abonyi, A mi nót. IV:117). — De egyéb kicsinyítő képzések is még elég elevenek, hogy hasonlóságukra újak keletkezhessenek; v. ö. p. *táncika* Simai, *méhike* Vör. (mint *őzike*, *icsontika* stb.) | *szalagka* Szász K. Álm. 137 | föl-emelkedve.. *szelided* altából, o. 89 (mint *gyöngéded*, *apródad*) | *Ganajdi*, *Vörösvi* (A. Arist. I:62 (v. ö. *fehérvi*, *púposvi* stb. Ny. II:468, *ravaszvi* stb.).

2. Külön kategóriát tesznek ki a *-svi* végű 'játéknevek, melyeket legújabb sajtónk nyelve nagyon kedvel: a nehézségeket szeretnék szaporítani egy kis bosnyák *alkotmányosdival* is, Nemz. Hirl. 1879. jun. 18; ha *országosvit* akarnak játszani (a horvátok) Egy. 13:214: az egész vállalat a *szerkesztőség* éretlen gyümölcse FL. 17:664. (Ilyenek: *emberesvi* [-t játszik a harkály] Vjda kis költ. 118; *pásztorosvi* Vjda Tal. 62.)

3. A *-ság ség* is egyike a legtermékenyebb képzőknek: Bnéban a magyar *eszemadtság* ünnepet ült BJ. 607:7; *ő khedivesége*, Hon 17:150 e. (V. ö. a *keményebbség* v. *lágryabbság* bélyegét, Horvát Ád. pályam. 19. §; kialudt pipája a ráérkezett *nevethetnémség* miatt, Jók. RRáby 28; kedvelt, böcsült véred lett *csúfoltságossá*, szablyának bő zsoldja nagy olcsóságossá,

Bal. B. 120 | „nem is *hihetséges*“ Pázm.; olyan mint *lehetséges, tehetség, nevetség* stb.)¹

4. A melléknevek közül az -s- képzősek teremnek legsűrűbben mind a társalgás, mind az irodalom nyelvében: a *delegációs* helyzet, Reform 1:98; a *muszkaszövetséges* magyar gróf, Egy. 13:221 (v. ö. *születétes* ember, Kaz.-Berzs. 174, *fogásos* Ab. A mi nót. 1:116; s egy nagy dárda mered *szügyös* löve mellén, Szász K. Álm. 86) | hiába! a vogue most a fővárosban *cirkuszos* FL. 16:1072 (mint hétfejű sárkány rázza *kigyós* farkát, Szász K. id. h. 109; örökkel befognak egy nagy *négy-széges* tért o. 155; *menyecskésen* Ab. id. h. 1:20; „származása régibb nálam, *egykorús* Rákóczival“ Thaly K., mint az erdélyi *hathetüs* stb.).

5. Majdnem ép oly gyakori az -ú ü melléknévképző. (V. ö. „a *durvább dialectusú* vidékek“ Horv. Ád., híres *tettü* nevek, FMMinerva 425: uramnak sem lehet *jobb ború* szöleje mint az, Lev. tár. 1:218.). „*Szép menyecskeszemű* tüzet hord az asszony vaslapoczkán sorba: füstölnek azután, mintha mindenikök török pasa volna“ Pósa L. (v. ö. *gyermekfejű bunkó* Aranyánál, *molnárszemű* csillagok stb. Ny. VIII:533.)

6. Szintoly termékeny a -*talán, telen* képző: *ébredéstelen* álom FL. 16:139; a mai tőzsdén *üzlettelenség* uralkodott, Egy. „s ő *társtalanúl*, egyedül Endrődi; ti *koporsótlan* szellemek, Vjda kis. költ. 87; Bánfiné *lélekzettelen* esett vissza székébe, Jók. Erd. ar. 11:54; az elhagyott hajó, *vitórlátlan kormánytalan*, Jók. Oc. 35; egy sápadt, fehér, tányér, *sugártalan, melegtelen* az a nap, Jók. Kösz. emb. f. 1:68; *hímtelen* nép, Vör.; *házasságtalanság* FMMin. 464.)

7. Nagyon gyakoriak az -*i*-vel képzett új melléknevek is. (P. mert *sziklai* súlyát nem érzi a vádnak, Szász K. id. h. 40; meredek kőszikla a *dunai* részről, a *száraz*i részen öt nagy tömör bástya o. 107; *bori* ajándék Scultetus MA. 170, mely borból áll: stb. stb.)

8. A középfok -*bb* képzőjét is majd minden egyes melléknévhez, sőt számos főnévhez is hozzátehetjük és tesszük. (V. ö. „kell-e *fénylőbb* karácsonág“, „a kályha *fénylőbben* lobog“ Endrődi.)

9. Elég gyakoriak a -*nyi*-vel képzett új melléknevek is. („*Holdsugárnyi* forrás szikla oldalából csöndesen aláfolý“ Vjda, Béla kfi 39; „*pókhálónyi* vékony szálcscsa tartá csak“ Szász K. id. h. 41.)

Mind az eddigiekhez hozzájárulnak az átvett ilyen képzőkkel alkotott szavak; l. ezekről Ny. VIII:298—300.

Ime milyen változatossága az alakoknak és jelentéseknek! S erre a nyelvre, mely a szóalkotó eszközöknek oly gazdag választékával rendelkezik, erre a nyelvre tukmáltak rá annyiféle szabálytalan szóképzést, s még rossz néven veszik itt-ott az ellenük való küzdelmet, és azt mondják, hogy az irodalmi nyelvben szintúgy a divatot kell követnünk, mint követjük a ruházkodásban. E mondásnak frivolságát kár volna hosszan bizonyíthatnunk. Az okos, ízléses ember még öltözetében sem veti magát rabként alá minden bolond divatnak, s még a ruhadivat terén is — melynek uralmát oly túlságos mértékben engedik grasszálni — meg-megszólal időről időre egy-egy hang, minő legújabbán Vischeré volt, hogy ostorozza félszégeit. Igaz, hogy ott e szózatoknak nem szokott nagy hatásuk lenni, mert elhangzanak a hiúság vásárjában, a külsőségeket hajhászó nagy tömeg esztelen zajában. De hiszen mi nem ehhez a hiú tömeghez fordulunk, midőn az irodalmi, a nyelvi divat félszégeit üldözzük és nyesegetjük. Mi a művelt tízezerhez, mi az írókhoz, mi a tanítókhoz fordulunk, hogy virágzásnak induló szellemi életünknek meglegyen hatásának és terjedésének legerősebb biztosítóka: a nemzeti forma, a magyaros nyelv. És hisszük azt az egyet: törekvésünk nem lesz hiábavaló! ANTIBARBARUS.

A TÁRGYAS-TÁRGYATLAN RAGOZÁS.

A magyar nyelvnek egyik legjellemzőbb sajátja a határozott és határozatlan mondat között való különbség. Ez nincs meg a többi művelt nyelvben. Áll pedig tudvalevőleg abban, hogy határozott tárgy mellett az ígetárgyas, határozatlan mellett tárgyatlan ragozása. Az a kérdés már most, hogy mikor határozott a tárgy? Hát mikor csak egy bizonyos tárgyról minden mást kizárólag szólunk. Az ilyen határozott tárgy mellett rendszeren ott van. vagy legalább is oda kell gondolni a határozott névelőt. Ugy látszik, hogy a személy is közelebb hozza valamivel hozzánk a tárgyat. Ezért fogták rá a személyragos főnevekre, hogy azok már eo ipso határozottak, ha nincs is névelőjük, a mi nem is szükséges személyragos szó mellé (?), s az óta a mellett is széltire tárgyas alaku ige járja minden esetben. Itt a hiba. A grammatikának ez a pedáns és oktalan szabálya erőszakot követ el a nyelven: a nép esze- és szavajárása lépten-nyomon meghazudtolja.

„Megírom a kedvesemnek

küldjön mását levelemnek“ (Gyul.-Ar. Népk. II, 101.)

Az élő nyelv jogát figyelembe nem vevő grammatika ez állítását, illetőleg szabályát kétségbe vonhatatlan adatokkal döntötte meg Lehr Albert (Ny. III. 118—123: hozzá Simonyi o. 301), jeles íróinkból és a nép ajkáról szedve példáit. Kimutatta, hogy a személyrag egymaga a mondat tárgyát határozattá nem teheti, s hogy személyragos tárgy mellett akárhányszor áll tárgyatlan ige. Mind hiába! Napi sajtónkban az újabb irodalmi művekben nyoma sincs annak, hogy ezt megtanulták volna. Nem akarják megérteni, hogy nem grammatizálva kell gondolkodni, hanem gondolva grammatizálni, ha már valaki erőnek erejével grammatizálni akar. A grammatikának nincs joga, hogy azt mondja: „sic volo, sic iubes”! A grammatika nem ura a nyelvnek, hanem szolgája. Magyar ember nem grammatikából tanulja meg a magyar beszédet, valamint okos ember nem logikából tanul gondolkodni. A grammatika meg a logika csak öntudatossá teszi a lelki működés processusát.

Valóban csudálatos, hogy egy-egy ferdén alkotott szabály, rá róva nyűgét az iskolára, a nyelvnek még a logikáját is megmételjezi azoknál, kik restelnek maguk gondolkodni. Igaz ugyan, hogy lassanként a legfinomabb logikai árnyéklatok is elmosódhatnak a nyelvben, mert a beszélő öntudatából kivesznek s nem érzi többé a szükségét. Azonban egy irodalomnak az a közönyössége, mely a nép száján teljes erejében élő nyelv világos tanuságtételét számba nem véve egy ott elő foemát veszendőbe hagy menni, valóban bűnös. Hiszen éppen a művelt irodalmi nyelvnek van nagyobb szüksége a finom különbségek megjelölésére. Nem veszik fontolóra, hogy ez által nyelvünk önálló jellemének egy egy vonását dobnak el könnyelműen, nyelvünk élő fájának egy-egy leveles ágát metszenek le tövestül s meg-egyengetik az útját azon viharoknak, mely a nemzeti nyelvet a kozmopolitaság örvényébe sodorja.

Nem akarva ismétlésekbe bocsátkozni Lehr A. értekezésével szemben, a hol népnyelvi és irodalmi példák fölösen felsorolvák, csak a nyelvi és irodalmi használatnak egy pár újabb példáját mutatok.

„Hol látta ön a rózsának kék színét?” — izeni Ágai parnassusfinak. E szerint tehát elismeri, hogy van a rózsának kék színe, csak arra kíváncsi, hol látható? Nem lévén a rózsának kék színe, így kell vala kérdeznie: „hol látott ön a rózsának kék színét?” — A Borszem Jankó tavaly csodabogarak közöttette valami jogi munka fordítójának e mondatát: „Szabad-e oly munkát fordítanunk, melynek több *nézetét* nem *tartunk* helyesnek?” Vigyázó Laczi helyre is ütötte az idéetlen megrovást, mert az idézett mondat tökéletesen helyes, t. i. azt teszi, hogy:

nézetei közül sokat nem *tartunk* helyesnek. De mért mondanók ily németes hosszadalmassággal ama rövid magyaros kifejezés helyett? — *Simonyi* maga bár nagyobb Nyelvtanában a régi rossz szabályt helyreüti (424. §), egy párszor maga is bele esik a hibába. „Néha az általános [alanyt egészen mellőzzük s a gondolatnak más részét *tesszük* alannyá“ (132. l.): A gondolatnak nem csak két részét különböztet meg, mert akkor a *más* helyett *másik*-at irt volna; így tehát a „*más részét*“ nem levén határozott tárgy, nem állhat mellette helyesen tárgyas ige; lesz tehát: „a gondolatnak más részét tesszünk alannyá“ e h. „a gondolatból valamely más részt“. A 144. lapon: „Négy fő osztályát különböztetjük meg a határozóknak“. Itt is helyesebb volna azt mondani: „különböztetünk“; mert ő annyit különböztet ugyan meg, de más szempontból többet is lehetne megkülönböztetni; kifejezése tehát egy értékű evvel: „Négy osztályt különböztetünk meg a határozókban“. De ugyancsak *Simonyi* szépen mondja Cox mythológiának a fordításában (9. l.): „élet forrását *fakasztott* a szomjazó földnek“.

Lépten-nyomon olvassuk az ujságokban, hogy „N. N. *felolvasta* N. N.-ek három *költeményét*“. Nem „felolvasott“? Vagy az illető poétának összes költeményei csak három darabot tesznek ki?

A Ny. IX:466 azt mondja egy bíráló: „Hanem úgy futtában sem mulaszthatom el, hogy még egy pár lényeges hibáját föl ne *említsem*“. Helyesen: „említek“; mert látszik, hogy nem csak egy pár lényeges hibáját tud még a munkának, a melyet erősen bírál, tehát azaz „egy pár lényeges hibáját“ — személyragja daczára sem határozott tárgy. A Nyelvőr III:537 lapján Szarvas G. is ilyet mond: „de még Riedl és Magyarházi nézeteinek nyilvános megczáfolását nem *olvastuk*“. Azt akarta mondani, hogy nincsen, azért nem olvashatott czáfolatát ama nézeteknek, de nem azt fejezi ki, hanem, hogy van, vagy lehet olyan czáfolás, de ő még azt nem olvasta. Mondjuk csak így: „R. [és M. nézeteiről czáfolatot nem olvastuk“, s látjuk hogy ez amannak tökéletes aequivalense, csakhogy a magyarosabb [nyelvhasználat jobb' szereti a birtokviszonyt, tehát: „R. és M. nézeteinek czáfolását nem *olvastunk*“ vagy még jobban: „R. és M. nézeteinek nem olvastunk czáfolatát. — Látni való, mily finom logikai árnyéklát van veszendőben az irodalmi nyelvben. Nagy a különbség e közt: „fedelét csinálják a színnek“ (t. i. javítják a meglevőt) meg e közt: „fedelelet csinálják a színnek“ (mert eddig fedetlenül állott). „Elloptak két juhomat“ (a sok között) s „ellopták két juhomat“ (csak kettő volt), V. ö. Ny. IV:232 „két fejét ecczörre levágott: de maradt még neki öt.“

Sophoklésnél olvastam valahol — nem lelem a helyet: — πατέρα σε εἶσργῶ. Hogy fogjuk ezt fordítani? Ugy hogy „atyát látok benned?” Ez nem lenne hála nyilatkozata, mint az eredeti. Tán így: „atyámat látom benned?” nem, mert ez külső hasonlatosságra célozna. Az illető azt akarja hálásan elismerni: te második atyám vagy, tehát: „*atyámat látok benned.*”

Megtoldom e példák tanuságát avval, a mit P. Thewrewk Emiltől hallottam volt. Ő úgy formulázta a szabályt, hogy nem elég azt mondanunk, hogy határozott tárgy mellett kell tárgyas ragozás, hanem oda kell tennünk: „*individuálisan*” meghatározott tárgy mellett. Ez a meghatározottság pedig nem függ a szó alakjától, hanem attól, hogy egy bizonyos tárgyra gondolunk-e, vagy valami tárgyra általában. CSENGERI JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szók és szólások egy régi magyar könyvből.

Névtelen. Nyomatott 1808-ban Vacott maramarosi Gotlib Antal költségével. A nép számára van írva. Három részből áll: az első „Házi orvosságok”-ra tanít, a második a „Méhtartás”-t magyarázza, a harmadik pedig a „Falusi bormester”-nek ad oktatást.

I. „Házi orvosságok.”

Meg-esmérhed abból, hogy a szív verése meg-fogyatkozik. (Ájulásról, 3. l.)

Fodor-mentát meg-forrózván, jó melegen kösd-bé. (4)

Vad-lencse, vagy-is lednek. (18)

A gyomor meg-hüll, el-ázik, és meg-sikúl. (19)

A belső teliség hányásra indít, (19)

Az ép részt a meg-vesztegetett részről el-vágni. (21) Néha az hurut is vesztegeti az kisdedet. (44) Kösd azon részre, melyet a fene veszteget. (21)

Kösd-be véle, harmad nap alatt maradgyon rajta. (22)

A fogat meg-kell előre lógnatni. (23)

Azon melegen köttesd pofádra. (24) Ezen melegen mesd két-felé. (33) Azon frissen kösd reá. (38)

A fájdalokat ér vágással kell elfogni. (23) Ha igen fogja a szülésnek fájdalma. (146) Egyéb-aránt a mint az hurutról. és nátháról meg-iratott, a nedvességet kivált a tüdőről, el-kell fogatni. (30)

Ez azon-képen főfájásról is használ. (24) Ezek a siketségről is használnak. (33)

F ü n e v e k: Bábakaláts-fű (carlina 25); szapora-fű (26);
hím-szapora-fű (verbena 28); sár-tök (35); szöszös-bogáts-kóró
(acanthium 28); kükörits-fű (39); varadits-fű (tanacetum 46);
kalinkó-fű (ez a sövények mellett terem, gyümöltse veres és
keserű, 48); cicvar gyökér (zedoaria 50); édes paprány-fű
(polipodium 57); palack-fű (thlapsi majus 58); kapotnyak (63);
által-búvó-fű (perfoliata 69); tárkony (76); tsombor-fű (fulegium
104); földi-tök (Bryonia 105); tálmósó-fű (116); bolha-fű (puli-
caria 129); farkas-nyila-fű (herba bidens 133); tetem-toldó-fű
chamaecistus 135); pénz-levelű-fű (numularia 135); szarvas-
nyelvű-fű (137); rontó-fű (senecio 139); vér-fű (tomentilla 141);
bába-ire-fű (pimpinella alba 142); bárány-nyelvű-fű (borrago 142);
méh-fű (melissa 143); raponc-fű (rapunculus 150); ördög-szekér-
fű (aringium 152); barkótza (153); két-levelű-fű (bifolium 154);
medve-fül-fű (auricula ursi 158); tsengő-fű (161); földi-epe-fű
(centaurea 165); aranyos istáp-fű (virga aurea 169); ördög-borda-
fű (filix mas 173); tyúk-hegy-fű (anagallis 174); farkas-alma-fű
aristolochia longa 175); sárga gyapár-fű (stoechas citrina 176);
tzinádónia-fű (chelidonium 176); börvén-fű (vinca pervinca 177);
ebnyelvű-fű (cynoglossum 146); fekete-ürő-fű. (174)

Ha külő (!) a fő-fájásnak fájdalma. (27)

Ptrüszköltető por. (29)

Hólyagot annak mestersége szerint nyaka vápájában vagy
füle tövén kell szítatni. (29)

Alvásban magát mértékelje. (u. o.)

Gelyva vagy csomózás vagy szaka. (36)

Meg-kell rivasztani a beteget, hogy szóllyon. (39)

A forrózás ígézetnek is neveztetik. (u. o.)

Adgy néki szín-mézet, hogy nyalagossa (41; masogasd
122); moroknyi (158); mazsárocska (178); tavosz. (137)

Ha nyelve alatt békája indul (43); a kelevény indul, kél,
felkerekedik. (115)

Czitromot vagy más jó szagú almát szolgáltatass vele. (44)

Meg-nád-mézelní. (51)

Ha sérvésed vagyón... (58)

A tekenyöbe fektessd-beli. (66)

Tűzes acéllal ödzött bor és savanyó víz. (88)

A fájdalom az ember vékonyát által örvedzi. (92)

Nyelved nyilamlík. (94)

Ennek felette az édes tejet kiméletlen igyad, (95)

A nyúlnak oltója vagyis gyomra. (100)

A hólyag feltsattogoz. (108)

Ha a mirigy hamar kiüt, lágy és tornyos. (111)

Ha a dögös fekély térül. (114)

Végý egy peták-nyomó földet (25); egy vagy két garas-nyomó rhebarbarumot meg-főzven (35); két garas-nyomó terjéket végý (62); hat, hét szem bors nyomó gyömbért nyelj-el (49); e porból végý egy arany nyomót. (37)!

Sömörögnek neveztetik az ember orcáján, vereses biborcsos fakadék. (127)

Hasmánt fekvén a beteg, tedd a sülyre. (131)

Kenyered lehet a molnár pogácsa. (133)

Szedd-meg a csengő-fűnek virágát. (136)

Valla-közét köpölözd. (138)

Hanyatva úgy feküdjön. (146)

Lefeketkor. (u. o.)

Ha az has-rágás igen érdekli. (147)

Rotyogtasd torkodban a levet. (153)

El-áll szava, és szíve el-nyomódván el-ájúl. (155)

Használ parás lencsét enni. (164)

Tűzes vasat ólts belé a vízbe. (165)

(Ettől) kehek elmúlik. (174)

Olly ágak, mellyek egy esztendőbéli jövések. (176)

Lúgot tölts a tésztaba, midőn kovászt tészel. (u. o.)

Furtza = kötény. (178)

Izzadást indították a beteget. (179)

Bűn által meg revesedett emberi természet. (184)

Asszony-rendek; koros rendbéliek. (181)

II. „Méh-tartás rövid tudománya,”

Még pénzre is kaphatsz, kár hát elmúlatnod. (2)

Ki-ganéja magát. (5)

Míg ez él, ugyan ég a munka. (u. o.)

Herék vagy gúnárok vagy száraz-dajkák. (6)

Álla-kaptzájok igen kicsiny (u. o.)

Fijasít, ereszt. (9)

A nagy hévség délben csak oldalazza, délután pedig hátat ad a nap. (10)

Mikor terével jön haza, lennt röpül, (11)

Ganéj-gőz ne érdekelhesse (u. o.)

Rekettze-vessző. (13)

A pipát szájában kaffogtassa. (15)

Az erdei méheket rothadt vizelettel szokták felférkézni. (u. o.)

Kalap-satt. (16) — Záporoság (32). — Imer gyökér. (34)

Félhely = félre eső hely. (21)

Vad-sállya, gyujtovány, peszertze, tisztos-fű, penisz-fű, somkóró. (22)

Fogd-meg, és az kettő szakasztván, annak torongyával
kend-meg az egészséges anyát. (33)

Készen seholt se találják. (35)

Úgy fordulhat. (u. o.)

Vesd hízóba (39); vedd hízóba. (40)]

Alább egy tenyérrnyével. (41)

Fél-oldalaslag tartsd egy kis korig. (42)

Tarló fel-szabadítás, a melly Egyed-nap tájban esik. (51)

Lecsecselik, (52) — Ragya szél. (52) — Vaszka méh. (56)

Aranyka gyökerén termő csomócskozások. (57)

Bárány ürmöt borz sírt összeraknak, és igen keményen
egy tálba öszve rontsolnak. (58)

Fiasított lép vagy méh kenyeres sejt. (65)

Isóppal a télből kikapatják. (65)

III. „Falusi bormester.”

Bor-anya. (= Baranya vm.) (72)

Szürtölgetés által ereje kiröptül. (u. o.)

A hordót meg-hempergetem. (73)

Nyaras bornak azt hívják a mellynek ereje, tüze, és illatja
nincsen (74); a borok megnyarasodnak. (o.)

Bak-kecske-szakállú-fű. (Ulmaria, Regina prati 77)

Semmiféle levengő matéria nem látszik benne. (o.)

Felzubikolják a bort. (74)

Akna, (= szádalló, dugó. 78)

MARKOVICS SÁNDOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Fésű etimológiája.

Munkácsi fönn a *fösű* alakból azt gyanítja, hogy a *fő*,
fej lappang e szóban. A *fésű*, *fisű* (Ny. II:518), *jösű* (Dunán
túl), *füsű* első tagja csakugyan teljesen megegyez a *fej*-nek *fé*
(*fé-kető*, *fév-aly*) *fi* (*fikötő* V:380, *fi-al*) *fő* *jű* kiejtésével, s
így ama gyanítás valószínűséggé emelkedik, ha a második szó-
tagnak is alkalmas magyarázatát adhatjuk. Úgy látszik a *fé-sű*
szó *fej-öső*-féle összetételből van összevonva. Az itt előtűnő *ös*
ige maga fésülést, simítást jelent, mint a köv. adatokból látható:
„*ös-mos*: gyakran *mos*“ Ny. III:282; „*öcsé(l)d* meg a fejedet“
II:474; „*ecsel*: gerebenez....; különösen kefeforma eszközzel
haját fésül, simít“ CzF., *ecselő*, *ecseletlen*, *öcsel* stb. u. o., „*ecs*:
Tisza vidékén divatozik *ecselő* értelemben“ u. o. Ebből magya-
rázódik az *ecset*, *öcset* főnév is, l. Ny. IV:164.

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. „Vidékünkön (Baján) igen használatos az ilyen kifejezés: *elementelek keresni*. Szeretném tudni, vajjon helyes-e az ilyes kifejezés.“

F. Mihelyt valamely kifejezést az élő beszéd, főleg a nép nyelve vmely vidéken „igen használ“, helyessége nem eshetik kérdés alá. Itt pedig olyan kifejezőmódról van szó, mellyel más vidékeken is, sőt az irodalmi nyelvben is találkozunk, s melyet valóban szabálynak kell tartanunk. Az az eset ez, melyet Simonyi nyelvtana röviden így ad elő (a 424. cikk végén): „Ha a főnév igenévként van tárgya, akkor két eset lehetséges: *akarok* levelet írni, és: *a* levelet *akarom* írni. Az igének tárgyas alakját használjuk, ha az igenévként tárgya határozott, ellenben az alanyit, ha határozatlan. „Az itt különös, hogy a tárgy az igenév tárgya (a levelet írni), nem pedig az igéé (nem a levelet akarom), s mégis ezt tesszük tárgyas alakba, mintha közvetlenül ehhez tartoznék a tárgy. Még pedig azért történik ez, mert az igenévben nem fejezhetjük ki a tárgyra vonatkozást, nem mondhatjuk p. *elementem keresne*-lek (téged keresni), mint némely nyelvújítók csakugyan ajánlották.“) — Az előadott szabályt már Verseghy is tárgyalja Anal. II:283; s csak azt hibáztatja, ha ilyenkor a tárgyatlan (átnemható „*verba neutra*“) igéket is tárgyas alakba teszik, p. *ügyekezétek a tolvajt megfogni*, pedig másrészt maga is elismeri, hogy „*ügyekezétek a t. mf.*“ nem hangzik magyarosan, „*barbarismum sapit*“ s ezt ajánlja: *ügyekezétek hogy a tolvajt megfogjátok*. — Nem hibáztathatjuk itt Verseghyvel a tárgyatlan ige tárgyas ragozását, mert a nyelvszokás már régóta alkalmazza s ebben a fönt említett analógiát követi. Példák: az hazáját elveszteni hogy igyekezte volna, Bethlen M. Önéli.; jól igyekezel, mikor adósságaidat meg igyekezed fizetni, Gyarm. Nyelvm. I:174; mi azt igyekezzük megmutatni hogy... Tud. Gyűjt. 1820:III:69; az olasz kormány legújabb törvénykezését szándékozta mérsékelni, Nemz. Hirl. III:99 stb. stb. (más példákat l. Ny. III:402). Ilyenek még: *téged jöttelek megszabadítani* A. L. népm. 210 (kétszer); hogyha látni vágyod e csodás hegyet, Gar. SzLászló; s a közbeszédben efféléket is hallunk: mink bátorzkodtuk csinálni, méltóztassa megírni.

2. „Vizkereszt napját a nép *három királyok* napjának is nevezi. E többes szám a számnév után felkeltette figyelmemet,

*) Már Geleji K. I. ajánlja ilyenképpen: „Ez is egy kiváltképpen való szép szólás a mi nyelvünkben: *meg kell nekem téged vernelek, tanítanolak, ruházanolak* etc.“ Az újabbkori nyelvújítás óta is többen megkísérették, l. Imre S. Geleji 94—95; az ott idézett példákhoz járuljon még ez: „ha kénelek szabad“ Szász K. Nib. 76. S. Zs.

de nem tudom megfejtetni, mikép kerülhetett ez így a nép ajkára*.

F. A nép hébe-hóba csakugyan többesbe teszi a számneves névszót s így fölösen fejezi ki a többségét, a nélkül, hogy e kifejezésmódot idegen nyelv hatásának kellene tulajdonítanunk. Példák: két öreg madarak vagyunk már mink (Veszprém) Ny. II:153; a királyfinak a két testvérei is megházasodtak (Dnna-Almás) III:323; megjönnek az én hét vadlúdjaím (Tolna m.) III:468; két atyafiak voltunk (Szlavónia) V:64; minden károktól védelmeztelek (Gyöngyös IV:91; sok szép játszó gyermekeket (Veszprém) IV:143; valamennyi hegyeken körösztüllát (u. o.) IV:83; ez mind az én sok gyerekeim (Fehér m.) V:273.

3. Az *essay* fordításául jó-e a *kísérlet*, mint Macaulay fordítója B. P. írja, vagy pedig jobb-e a közönséges használt *tanulmány*, *értekezés*?”

F. A *kísérlet* minden esetre legkevésbé ajánlatos, mert nagyon általános, semmit mondó kifejezés. Az angol *essay*-re a a közhasználat ráruházta e jelentést, de nekünk a *kísérlet* szó éppen azért olyan tartalmatlan, mert a mi irodalmi nyelvszokásunk az *essay* fogalmára — elég szerencsésen — a *tanulmány* szót alkalmazza.

S. Zs.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Fővárosi magyarság.

„*Értesítés.* Az inenni ⁷³⁰⁴/₈₈₀ számú hirdetménynyel zárva vagy kötve tartani rendelt ebek ismét szabadon bocsáthatók, mert a kerületben volt dühös — és ez által megmart többi eb már megsemmisítetett. Budapest, 1880. szept. 5. Az I. kerület előljáróság. Osztóics Mihály s. k. előljáró. Olhauser Pál s. k. jegyző.”

Pongyola stílus.

„Torma Károly tagtársunk a műemlék-bizottság megbízásából az aquincumi castrum kiásatásával *bíztatván meg*....” Századok XIV:695.

A Nyelvtörténeti Szótár mutatványive.

Tragikomédia 3 fölvonásban.

Harmadik felvonás (kifejlet).

Olvasóinknak legnagyobb része tudja, hogy az első és a második fölvonás írója azonegy személy, s így legföllebb az lehet rejtvény előttük, miért támadja meg a mutatványív dolgo-

zója önmagát, hogy aztán önmaga ellen kelljen magát védenie. A kifejtet e rejtvény megoldásában áll, s ez most már néhány sorban megtörténhetik.

A m.-ív szerkesztője képzeletben azon álláspontra helyezkedett, melyen Török Árpád az ő idézett, Bagónál nyomtatott 16 lapnyi füzetében áll, t. i. a tájékoztatlanság s a minden áron gáncsoskodás álláspontjára. Meg akarta mutatni, hogy így az ember önmagára is rásütheti, hogy minden szükségeset vagy elmulasztott vagy rosszul csinált, s ezáltal ama füzetnek véresszájú kritikáját akarta nevetségessé tenni. Sikerült-e, ítélje meg az olvasó.

A SZERKESZTŐSÉG.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

S z ó l á s m ó d o k.

Nagy-Károlyban egy Matlavszkovszky nevű családot a nép Malaczkuski-nak nevezett el.

Szatmártt a konyha vagy előszoba nélkül közvetlen az udvarra nyíló szobát vagy lakást égre nyíló-nak hívják.

Munkácson azt mondta egy öreg ur a sokat hegedülő fiatal embernek: „Most ur dolgába játszatjuk” — azaz robotba. (V. ö. „Valaki megszakad az uraság dolgán”. Mikes. Úrdolgas*) = robotos.)

Roppant meghagyúltak azok az X. jányok (megvénültek. Derecske.)

Ojan vílíssel vagyok felőle. (U. o.)

A gyerekek a tenyerét csikolják s azt mondják:

„Bizsere nóbis (= miserere nobis),

Kis kecske golyóbis”. (Debr.)

Gyermekek éneke a capistrákra (Retraite):

„Ötözz vetkezz rossz bakkancsos,

Tetves rongyos gránátíros”. (Szatm.)

Trombitaszóra: „Jordán, bört viszen a hátán”. (U. o.)

Meg: „Sári, gyere haza háltni”. (Debr.)

Hogy kött el a ju? Ki micsodáson, 3—4 frton. (Kisujszállás).

Debreczeni játék. Közbe állnak párosan, egyikőjük a körben van és énekli:

„Kis Komárom, nagy Komárom,

Be szép kis jány ez a három.**)

De szeretném az egyiket,

Három közül a szebbiket”.

*) Erd. III:280. l.

**) V. ö. „Hová mégy te három árva.” Gyulai-Arany L. Népk. Gyűjt. I:185. l.

(Ellenkezőleg Mikesnél: „a kettő közül a melyik legszerelmesebb“ Törökorsz. lev. Szombath. 269. l. Efféle gyakori a görögben.)

Ekkor oda ugrik egyhez, tánczol vele, s a többi is párját keres; a ki pár nélkül marad, az megy középre.

CSENGERI JÁNOS.

Nagybánya város

régi jegyzőkönyveiből s egyéb okleveleiből, 1583-tól kezdve.

Szárazon eresztette el (büntetés nélkül).

Sor van hozzá (eddig való magaviselete miatt gyanús).

Sokféle ajándékkal feltisztelte (mutatta neki tiszteletét).

Kenyérrel, hussal stb. gazdálkodott nékiek (minden enni s inni valóval ellátta).

Békességet járatott hozzá (békekövetet küldött hozzá).

Gyanussága miatt megfogtatta (letartóztatta, börtönbe záratta).

Kemény szavaival megorcázá (megdorgálta, megpirongatta. Ehhez hasonló jelentésű, de erősebb ezen kifejezés). Rútul megkorpázák.

Régi megfeküdt rend, v. régi megrögzött törvény ez minálunk (rég, állandó jó szokás).

Szegeletben van ott az igazság (igen szoros helyen van nála az igazság, nem akarja az igazat könnyen kimondani).

Bizonyosan elesik mellőle (a mit pörrel megszeretne nyerni, attól elesik).

Hütöt vetett neki (esküre, hitre bocsátotta, megengedte hogy követelése mellett meghűtljön, esküt tehessen).

Megfogta kezét a munkáról (mestersége folytathatásától eltiltotta). — Megfogta magát az italtól (tartózkodik az ivástól, mérséklelesen él, iszik).

Jusson eszedbe, hogy annak még buját látod (busulnod kell miatta, bánatod lesz utána).

Ugyancsak melyeskedett (hányta-vetette magát, erejét fitogtatta).

Bizony elugrotta a mentséget (nincs mivel menthesse magát).

Feleségét rútul eltaglotta (elverte, elkinozta).

Adósságot sokat vert össze (sok kölcsön pénzt szedett fel, vagyonát sok adóssággal terhelte meg).

Tagadásba vette a dolgot (eltagadta).

Sok adót vetettek fel reá.

Ez mind egyedül csak az ő szele (ő tőle származott).

Nagy, nehéz hír foly ellene (erősen gyanakodnak).

Dolgától csak hamar feltiltották (nem engedték, hogy mesterségét folytassa).

A szent lélek vigasztalása velem van, az én idvességemnek bizonyosan való elhitele felől (bizonyos vagyok a szent lélek által, hogy az idvést elnyerem).

Felesdeden van az adóssága (meglehetősen eladósodott).

Az aratás elődedin (elején) voltunk, mikor stb.

Egyelsőben csak ezt fogjuk tenni (egyelőre).

Mihelyt a szája beszédre állott, mentest eltaglotta (mihelyt szólni akart, azonnal verte, kinezta, gyötörte).

Szomszédját igen megrutalmazta (rút szavakkal illette).

Állatása mellett ugyan hűtölközik (minden képpen hitet, esküt akar tenni állítása mellett).

Tekinteni kell az embernek messze föld laktát is (hogy messze földön lakik szegény).

Igen lassan rezelődnek (lomhán mozognak, készülődnek).

Alacsony ítéletem van felőled (rossz véleménynyel vagyok f.).

Nem vagyok én ennek a városnak botja alatt (nem tartozom hatósága alá).

Nem méltó a mentsége (nem igaz, nem helyes, nem elfogadható).

Csak holmi marczone dolog volt az egész is mégis (csekély, haszontalan, szót sem érdemlő dolog volt stb).

Derekas bérít régen kifizettem (rendes fizetését).

Hiszen még csak gyermek-szerben van (még csaknem gyermek).

Nézvén goromba ifjuságát (tekintettel tapasztalatlan, éretlen, ügyetlen ifjuságára).

A vásárra két vég temérdek vásznat hozott (durva, vastag-szálu vásznat).

Nagyon elvesztegette az állatot (kifárasztotta, silányul élelmezte, megsebezte lovát, bőrét feltörte).

Sorhadt állapottal van (romlott, nyomoruságos állapotban).

Oszlóra ment fel minden vagyona (a hitelezők közt oszlott fel mindene).

Sok mindenféle hírek folyamodának (hírek jöttek minden felől).

Ezt csak úgy mondom, hogy csak magunknál legyen (köztünk legyen mondva).

(Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

M á s - m á s v i d é k i e k .

1.

- (Jól elsózta, nem rí vissza: drágán eladta. (Tör.-Sz.-Miklós.)
 Ne árbuváljon annyit. (Ne alkudozzon a. U. o.)
 (Nagy pipás, meg lehet simítani. (A ki sokat hazudik. U. o.)
 Elkorczolta: elfogta. (Nagy-Kun-Madaras.)
 Tik ígyők elkístek. (Ti majd elk. U. o.)
 Elkeczelt: elszaladt. (U. o.)
 (Utána eresztik a kötelet. (Maga akaratjára hagyják. U. o.)

BAGOSSY JÓZSEF.

2.

Eczet. — Erős mint az oláeczet, két icze belőle egy főzet (Kunság.)

Hegyes legín: büszkén s csinosan jár. (Turkeve.)

Ken. — Megkente: megverte. (NKuns.)

Kéz. — Szurkos kezű: enyves k.: tolvaj. (Kuns.)

Lágy. — A feje lágyára tapintott: olyat mondott, a mi nagyon keservesen esett neki. (Turk.)

Meszelő. — Égi m.: hosszú vékony ember. (Kuns.)

Nadrág. — Ojan mint a Samu n.-ja, két ülte, egy szára. (Nagy-Kálló.)

Pap. — Nagy pap: sokat beszélő ember. (Kuns.)

Rá pergelt: rá pirított (Turk.)

Tetű. — (Ojan mintha kilencz tetűt evett volna: sovány. (Kuns.)

Vaskó. — Elejtette a v.-t: elkésett az ebédttől. (Kuns.)

Meg van írral (írva), be van köttel. (Pest m. Veresegyház.)

VOZÁRI GYULA.

3.

(Szalmatüz, szász emberség. (Erdély.)

(Nem jól kelt a lencséje: nincs kedve. (Erdély.)

Jóra menendő a rosszban. (Gyorok, Arad m.)

Nyakig homlok: kopasz. (Szeged.)

Krisztus kapczája v. palástja (palacsinta. Erdély.)

Kálvinista olvasó: pénz. (U. o.)

Összeség, mint a székei lova (hogya t. i. ne húzzon. U. o.)

Bisztatja, mint oláj az ökrit. (Gyorok.)

(Utánna horgya a zsendelyt: fürkész, kutat. (Erdély.)

Üldögél, min Bödőék bornyújuk a sömjékbe. (Szeged.)

Talpig mejj: potrohos. (Hmvásárh.)

(Hátul horgya a bottyát: nincs esze. (U. o.)

Ócska zságbul ujj gatyá. (Szeged.)

(Sokféle a gusztus — fehér kinyér, lúdhús. (U. o.)

Dócziné ládájába' van: a földön. (Hmvásárh.) SZIRMAI LAJOS.

Veszprémiek.

Mosojog, mind a miskóczi árpaczipó.
 Mosojog, mind a mézes kalács.
 Ásítóz, mind a kuvasz kutya.
 Fényés, mind a kis Jézuska balszéme.
 Obsít, a merre a nap süt.
 Gyere! Majd ha esik. (Nem megyek.)
 Ojan nincs a sifonérba. (Akkor mondják, ha valamibe nem egyeznek.)
 Aggyá kis kényeret! Annyi nincs!
 Hogy vót a laibli? Hogyér nem atták.
 Jó mégböcsüd magadat. (Jó légy.)
 Okos, mind a tavali kos.
 Bolon likbú bolon szél fúj.
 Bolond csakhogy ném keringű. (Ha vki bolondot tesz.)
 Haggyá békimet. (Hagyj békével.)
 Ugy áj, mind a czüek. (Egyenesen állj.)
 Émémentem, pedig ujan idő vót, hocs csak na! (Rosz idő volt)
 De émennék! (Szeretnék elmenni.) ROTHAUER SAMU.

Közmondások.

Szóma legény széna lánt kap.
 (Akkor mond, hogy hopp, ha átugortad a' árkot.
 Falubeli tuggya, mindén házná meggyig (meddig) téfő.
 Nagy kutya fő sé vészi, ha kis kutya megugassa.*)
 Előbb szómán fekügy, azután párnán.

(Taksony, Pozsony megye.)

ALSZEGHY N. JÁNOS.

Tájszók.

Hajdumegyiek.

Badi: szép,	kopasz latya: csupasz madár.
bangó: bankó.	pad: padlás; padka: sut.
deráló: daráló.	potyos: pihes, pelyhes, Milyen.
furi: furcsa.	már a latya? már polyos.
galyravaló: gonosz; p. Sundán	sunda: csunya.
bántam a g.-val.	szilaj cseléd: ügyes, gyors cs.
meghányni: megverni.	

*) A tárgyas ragozásnál a jel. módban is így mondják a *t*-végű igéket, p. *hallgatom*, *hallgatód*, *hallgassa*, *hallgassuk* stb. Egy taksonyi születésű volt kitűnő tanítványom. Szalay István, ki e népnyelvi adatok gyűjtésében szíves segítségemre volt, egyebekre nézve egészen az irodalmi nyelvet sajátította el; az imént említett tájnyelvi sajátságáról azonban még a polg. iskola IV. osztályában sem tudott leszokni. A.

tanyázni: beszélgetés végett vész: víz.
 összeülni; p. Kitanyáztak ke- garajczár, palajbász, derága,
 gyelmetek? kitanyáztunk. geréta, teréfa, firis.

(Hajdu-Hadház.)

PORCSALMY SOMA.

A s z ó d i a k.

Szakácska: kis kötény. bujka: vattás rekli.
 kecele: nagy, széles, bő félying: ingváll.
 kötény. vrekocs: hajfonás.
 princzike: karton v. szövet
 rekli.

BECHER PAULA.

C s i k m e g y e i e k.

damika: viz-, kenyér- és pating: vonószijs.
 turóból álló öntött leves. pimpó: penész (virágon,
 endelgek: émelyeg a gyom- kenyéren).
 rom. pimpó: virágvasárnap barka.
 érzékeny: serény, munkás. selymék: ingovány, lép.
 gűbö: mélyedés, hol a víz surutválni: dörzsölni.
 összegyűl. suvad: fejlik (mogyoró).
 gógán: a kémény fölött álló, megsuvadni: meghalni (gu-
 szikrafogó bódé a padláson. nyosan).
 honcsok: kis sirhanthoz ha- suvadós: süppedékes.
 sonló domb. szítós: szenes, kormos.
 horvás: honcsokok közti szokotálódni: vitatkozni.
 völgyecske. tökéletlen: magát tetető, kép-
 jóvátolni: javasolni, tanácsolni. mutató.
 körömszedés: ostorral való üvecs: kétéves juh.
 párbaj. vápa: völgy.
 nyiriszelní: vágni (rossz vágó pergő: kisharang a szarvas-
 eszközzel). marha nyakán.
 patusa: juhtetű. Gúnynevek: Szötyőke. Balán.
 prozsmítálni: hosszasan, czél- Balog. Szítós. Kajta. Szurkos.
 talanul beszélni, vitatkozni.

(Kilyenfalva.)

FERENCZY ALAJOS.

M á s - m á s v i d é k i e k.

Felcsüttörködik a gyerek a ernyed az idő, a jég: lágyul.
 kocsira: felkapaszkodik (Csikm. (Szatm.)
 A Tiszavidéken „bele ragószik éleomozsina: elemózsia. (Csík
 a szekérbe“). megye.)
 bedugacsol: bedugaszol. (N.- fejárke: ezüst tizkrajczáros.
 Várad.) (U. o.)

gyohon: gyón. (Hatvan). nek való ostor (Halas, Majsán)
 horh: mély út. (Somogy.) állítólag lágyellő).
 gyöszi: jöszi. (Borsod.) aggnenő: nénike, mámi, (Debr.)
 (keret): „ezt az ágyat (virág- poterász: kotorász. (Szeged.)
 ágyat) akkor keretöltem be”: résta: rosta. (Hódmvásárh.)
 kerítettem, kerteltem be. (Ko- sikánkóz: csuszkál. (Zemplén.)
 márom.)
 kínátál: a másodszor körül- unkorkodik: ingerkedik, köte-
 hordott (kínált) tál. kedik. (Sáros-Patak.)
 könyű: könyv. (Csík m.) ütle: „aggyon vmi ütleget.
 lésült: kiváltkép. (Nyírség.) a mivé beverhessem ezt a széget“
 négyellő: hosszú, négy ökör- (Veszprém).

Bartzafalvi Sz. D. Szigvártjában erdélyi szavaknak mondja a következőket: gardon: brúgó | siska: boglyakemencze | „tutaly: szál vagy lábó“ | zámor: crapula, borivásból származott főfájás.

SIMONYI ZSIGMOND.

Helynevek.

P o c s a j, B i h a r m e g y e.

Falurészek: Magyar falu. Olá falu.

Utczák: Bucsák. Farkas sikátorja. Hatházi u. Nagy u. Rítajj. Temető u.

Szántók: Aranszeg. Bajonta. Cselános. Cserákja zug. Csonkás. Csótos. Értetlen. Hosszu zug. Kis apáti. Kis tatár. Nagy apáti. Nagy tatár. Ördög árka. Pap zug.

Kaszálók: Csárda szék. Csonka rét. Csonkás. Czigán lapos. Halász sziget. Horgas. Hosszu szék. Kis apáti. Lóré. Nagy lapos. Nagy nyilas. Nagy szék. Somos tisztás.

Legelők: Bodonos. Csonta. Kútas. Sziget. Töviskes.

Rétek: Bajonta. Cserákja lapossa. Hideg vögy. Kis zsombikos. Szíri kúttya. Veres rít.

Erdők: Csere víg. Fernyő ódal. Kis fernyő. Nagy fernyő. Peres erdő. Perzselt e. Somos e. Szék e. Ujvárosi e.

Halmonok: Bársony h. Cserákja h. Ebíd h. (A hagyomány szerint hajdan ezen a halmon török tiszték ebédeltek.)* Kerezsi h.

Puszták: Gyapoj p. Kaszai p.

Várhelyek: Csonkás vár. Gyűrűs v. Hidközi v. Husszú- zugi v. Ján v.

BAKOSS LAJOS.

*) A hagyomány szerint: az ebéd balomról ágyúzták le a törökök, a Pocsaj alatt fekvő, ma már u. n. vámháznak második emeletét is, mely akkor a Rákóczy lakóhelye volt. Beírtak ugyanis Rákóczyhoz, hogy küldjön ki a táborba két dísznót. Rákóczy két kutyát küldött, de azoknak körmeit elfeledé levágnatni. A törökök a körmökről felismerték a küldeményt és felindultan ágyúztatták a Rákóczy lakát. A szóbeli emeleten Rákóczynak egy szép leánya aludt, ki az ágyú dörgés hallattára ijedten ugrott le az ablakon és szörnyet halt. Rákóczy maga kifutott onnan s ekkor keletkezett a Rákóczy nóta is.

Szántók: Hijászó. Csereoldal. Cseretető. Áj. (Áj-feje. oldala, tető). Kisbércz. Egresaszó. Abrán. Nyergelű. Sás- (feneke. tető, tö). Akasztófa-dombja. Akasztófára-hágó. Nagymező. Bojzás. Mocsár. Röláb. Lok (különben sík helyek közös neve; így van szentgyörgyi lok, ménasági lok stb.; a még kisebb téres hely neve lankás). Hidegség. Déllő- (oldal, tető). Borpataka (feje. oldala, töve). Györkovács kertje. Palágor. Tekereg. Bortanórok (tanórok közös neve a faluközi kised kaszálóknak. Tanórokos kert; tanórok széna: az ökrök tanórokba mentek = tanórok fűvébe). Kerekdomb. Aranyásás. Aranyos-domb. Monyasd. Monyasd-bércze. Szentegyházpataka. Hites tanórokja. Szöllő. Fekető Kurtahegy. Tompád. Magyarós. Maraston.

Havasikaszalók, legelők, erdők: Majd. Haram. Orjás. Virágostelek. Paphalála (a nép szája szerint a tatárok itt sok papot öltek volt le). Nagykút. Nagykút pusztája. Nagybükk. Árnyék. Nagypallag. Bartisföldje. Bártis pusztája. Kerekdomb. Csutakos. Havas. Orotás. Aszalványos. Kéncses. Benesd. Monyasd. Líkszék. Hosszuág. Hágó- (tő, feje, oldala). Szógapataka. Csobányos. Bórjus. Keresztes. Bolondos. Kárújépataka. Bagjod. Tehenékerdeje. Lovászó. Komondó. (A székely határőrség idejében itt őrház (komondó-ház) volt). Apóré. Jóösvény. Fenyőszegélet. Andrásutja. Ágoshavas. Havasvég. Ástút. Hevedér. Gyürke. Kövestelek. Hevedér orra. Endére. Jáhoros. Kerektom. Egerszék. Kiristine (így is: Kristine). Czigány. Borda. Aklos. Bósnýád- és Mósnyád-teleke. Bencze. Benczéd. Úz. Lesöd. Csinód (hegyese, alja, töve, nyaka). Bütü. Katorga. Szénégető. Uzáhorgya. Bőjte (-vége). Sátoroskút. Legyénd. Kerekkötő. Császáré. Lenfődek. Laúj. Bodos. Apadó (ott egy kút vize száraz időben mindig elapad). Fisák. Békás. Farkazó. Talaborkötő. Tölgyes. Kerülő-ája. Gyertyános. Bórvízpusztája. Lúgosnyaka (itt lúgot főztek). Munka teleke. Radovány.

Patakok: Egresaszó-. Áj-. Hijászó-. Borpataka. Monyasd-. Haram-. Bagjod-. Lovászó-pataka. Fisák-vize. Csobányos-vize. Úz-vize. A három utolsó a pataknál nagyobb és a folyónál kisebb. Rajtok több malom és fűrész-malom működik.

Erdők: Bükkös. Fenyves. Nyires. Nyáros. Juharos. Gyertyános. Magyarós, Bokros. Cziher (bokros, erdős és pusztás hely, a faluhoz közel napi legelőnek használva). Borsikás (bors-fenyős). Csigójas (a fűznek egy neme a csigoja, mely bokornyinál nagyobbra soha sem nő s a vizjárta helyeket sűrűn ellepi; szekér- és hordókosár-fonásra használják). Fűzes. Bójzás (bodzás). Szilvás (szilvafáskert). (Rakottyás.) Ezek különben nem tulajdon-, hanem köznevek.

FEJÉR JÓZSEF.

Néprománczok.

I.

Szentmihályi pusztán
Hétszer esett vásár;
Hej! oda gyűn galambom
Rozmaringot vásár.*)

Vásárj, rúzsám, vásárj
Nékem is egy szálát,
Hej! kiér megcsokolom
Két piros orczádat.

Csütörtökön este
Csak azt vettem észre:
Hej! Szentmihályi pusztán
Vasra vagyok verve.

Arra gyűn galambom,
Sirat engem nagyon.
Hej! ne sírass galambom,
Fáj a szívem nagyon.

Hogy ne siratnálak,
Mikor vason látlak?
Hej! hónap tíz órára
Komáromba látlak.

Komáromba visznek,
Rövid vasra vernek;
Hej! három esztendeig
De megszenvedtetnek,

Verje meg az Isten!
Veretlen se haggya;
Hej! három esztendeig
Hideg borzogassa.

Ha hideg elhaggya,
Légyen földindulás;
Hej! hagy jusson eszébe
Sok hamis fogadás.

(Tata.)

KUBÁNYI BÉLA.

2.

A három árva.

Jánosházi temetőbe,
Három árva sétál benne.
Mind a három azt sirattya,
Nincsen attya, éldes annya.
„Kej föl apám, kej föl anyám,
Leszakadt a testi ruhám“.
„Nem kelhetek három árva,
Mert mélen le vagyok zárva.
Van tinektek mostohátok

A ki gondot visel rátok,
Fejeteiket megfésűlyi,
Orczátokat pofon veri.
A vacsorát bekészíti,
Három árvát kirekeszti“.
„Gyerünk testvér a pajtába,
Boruljunk egymás nyakába.
Ott sirassuk ki magunkat,
A mi kedves jó anyánkat.

(Aszód.)

BECHER PAULA.

*) Vásárol.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
II. sz.

IX. kötet.

1880. DECEMBER 15.

XII. füzet.

A MOLDAI CSÁNGÓK NYELVJÁRÁSA.

III.

Alaktani sajátságok.

A szóképzők s ragok alakulása a nyelvfejlődés leg-
régibb fokán történik. A magyar nyelvet tekintve, alig
fogunk találhatni értelemmódosító vagy szóviszonyító elemet,
melynek kétségtelen létezését már az ugor alapnyelvben
ne mutathatnók ki, sőt mivel ilyenek tekintetében a távo-
labbi rokonnyelvek is több jelentős egyezést tüntetnek föl,
részben az altaji ősnyelv fokán is. Alaktani téren az egyes,
külön nyelvek eltérései is legfeljebb arra szorítkoznak,
hogy különböző összetételekben használják az őselemeket
s néha kisebb-nagyobb hangváltozást vagy értelmi módosí-
tást visznek rajtuk véghez. Nagyon természetes ennél fogva,
hogy az egyes nyelvjárások még kevésbé alakíthattak
önálló fejlődésükben nevezetesebb eltéréseket s éppenséggel
nem ütközhetünk meg rajta, ha látjuk, hogy a felmerülő
különösebb jelenségek köre szűk s hogy alig tüntet fel
egyebet, mint valamely érdekesebb képzőcsoportosulást,
egyes régies viszonymutatót, vagy hogy valamely köznyel-
vileg is eléggé ismeretes alak itt aránylag nagyobb mérték-
ben van használva.

A csángó nyelvjárást illetőleg a következőkben foglal-
hatjuk össze az ilyképpen feltűnő sajátságokat: Élénken
megvan benne az érzék a fogalom arányainak megjelölé-
sére, melynél fogva nemcsak a kicsinyítő képzőket használja
szerfölött nagy mértékben, hanem a gyakorítókat is a
cselekvésnek folytonossága megjelölésére oly esetekben,
hol a köznyelv nem igyekszik ily szigorú szabatoságra.

Különösen kiemelhető itt a frequentatív képzők közül a *-gat*, *-get*, mint *esszeget*: esik az esső, pl. szűk üdülte esszeget immág; *érteget*: értegetik tanácsunkat (beszédünket) közelünnett mindenütt; *éleget*: 60 esztendeje éleget a mósuj; *tudogat* a dermek tanácsolni stb. Egyéb különös frequentatív képzések: *kendező*: törülköző, *lődegni*: löni || *futos*: fut || *rakoczál*, v. ö. *akarcnál* Hétf.; továbbá az északi csángóknál néhány különös alakban az *-l*, mint *fogul*: nem akartak fegyvert fogulni, *czipül*, *csipeget*: nem czipülhettem ki a balhát, mett dakor (gyakor, gyakori) volt. Hasonlóképpen codexeinknek emez általános alakja *képmutaló*; kettősen is ez adatban: *szoklal*: folytonosan szokja | *teremleni* használatos a köznyelvi születni helyében, pl. Tomászfólán teremlöttem. — Ellenkező tünemény ezekkel, hogy a *megyen* ige e nyelvjárásban nem mutatja fel rendes gyakorító képzőjét, hanem így ragoztatik: *menek*, *mensz*, *menen*, *menünk* stb., ép úgy mint általában egész Erdélyben.

Érdekesebb momentán-képzések: *kegymél*, melynek töje, mint a *kegyiggyen* s a mordvin *kelgi*- szeretni igazolja, ige. Ide tartoznak *czendit* csenget; *hujjit* pl. a fejem: belezúg. Freq. és momentán képzésű ige: *sziránkol* sír.

Egyik bélyegző vonása az északi csángó nyelvjárásnak a rendkívüli szeretet a visszaható képzések iránt. Több alakja, mely a köznyelvben csak egyes különös esetekben fordul elő, e nyelvterületen valósággal élőknek mutatkozik. Ilyen az *<ul* *<ül*, mint *fogul* kezd, pl. mindjárt hozzá fogúlok; *kötül* kötődik: szenki nem kötül belém; *ütül*: ömlik: belé ütül a Móduva a Szerethbe; *mosúl* a rongya (ruha); *megsántikül*. || Az *<ódzik* képzésre példák: *kapódzik*: köesz kapódzik az é-funak a poráczkából (paráska, parácska; *para*: pénz), *hallódzik*: hallik, *tudódzik* | *<ódik*, *<ózik* van ezekben: *hordozódjál* tisztán: viselkedjél; *hallatszódik*: hallatszík || *lakózik*: lakik; *szállámpózik*, pl. úgy szállámpózik szememnek: úgy tetszik; *termekózik* bennette szok kopász (kopács: fa). Minden látszólagos képzés nélkül van ezekben: *nyúzik*: lehámlik, *oldik*: oldódik, *sérík*: sérűszik, melyek talán ép úgy nyerték a reflexív képző kiesésével ez alakjukat, mint *törík*, *hallík* s több más hasonló ige; v. ö. még *sérvés* e mellett *sérés*. — Érdekes jelenség,

hogy több igével találkozunk, melyek a köznyelvben nem is használatosak a visszaható képzés nélkül, míg itt éppen ellenkezőleg nem ismeretesek e tovaképzéssel. Ilyenek *alaszik* (*alasznak, aladjanak, aladjál*), *fekeszik* (*fekesznek, fekeggy, fekeggyék le*), *eszkedni* esküdni, *alkaszik* (*alkadik, alkasznak, alkadjanak*). Mindezek átnemható igék, melyekben a visszaható képzésnek amúgy sincsen valami különös jelentősége, minthogy ez nem szolgál egyébre, mint az intransitív jelentés kiemelésére. Hogy pedig e kifejezések már töszavukban is intransitív jelentésűek, bizonyítják e rokonnyelvi adatok: mord. *uđi-* liegen, schlafen, oszt. *ād-*: schlafen || zürjén *puk-*: sitzen || továbbá magy. *alkalom, eskü*. Nyelvemlékeinkben sem ritka ily képző nélkül való alakjuk, így *alás* Mc. alvás, *fekeg, fekenni* Bc. 1:7, Dom. III:130, *fekw* fekvő Virg. III:261.

Gyéren bár, de használatos a *szenvedő* képzés is. Szarvas is felhoz néhány példát tárgyalásában, mi a következőkkel toldhatjuk meg azokat: *megkévántatik* a mószejnak az ételezész. Az erdők *elmesszettek*, elmetszettek, levágattak (?).

A denominatív képzők közül kiemelhető a *-z* szereplése ezekben: *megételezi* a macska; *megpénzez*: megfizet; *keresztez*, *öröz* és *megihoztam*: megszomjaztam; v. ő. Csallóközben *ihaż, ihas*: szomjazik, szomjas, továbbá Hétfaluban az efféleket: *hajaż, törvényez, pénzeż* stb. || Az *-l* denominatív képzésre különös adatok: *békél*: békében él; *gazol*: gyaláz; *nagylakodik*: nagynak tartja magát; *megrusnyál*: rúttá válik. || Az áldenominatívák közül nagyszerepű ismét az *ül* *ül*: *házul* házasodik, pl. nem vagyok házult; *megvizül*: megázik; *adósul*; *buruszul*: borjusul, borjusodik; *elczeppül*: elkevesedik; *elkórczul*: elkorcsul; *sztikul*: síkká válik. || Másféle áldenominatívák fordulnak elő ezekben: *sikogat*: simít; *vizít*: nedvesít. Ugyanígy Háromszékben is.

A főnévképzők közül nevezetes a kicsinyítőknak oly túlterjengő használata, hogy eredeti értéküket egészen elvesztik. Így mondják *madarka*: magyar; *zsidóka*: zsidó; *papéczka, lánéczka, zidócza, kurtaczka, szócza*: só, *gödöröczke* || *lamplóka, párika*: párácska, pl. ed hűtván czürke párika; *apika*: apó. Sőt még mellénevekben is sokszor

előfordul a tulajdonság határozottabb jelzésére, így: van *edeczke* (egyecske) gyermekem, *nehezken* birom a fát, moszt nem *kövéreke* a mószu, nyócz *eszlendőszke* óltam a föld-induláskor; továbbá tanulságos adat *inkacskább* inkább (v. ö. *hamarábbcsább* Eszéken VIII:227). A kicsinyítők ily nagy szereplése előfordul a szlavóniai nyelvjárásban is, mi szintén egyik érdekesebb esete azon összehangzásnak, melyet e két nyelvjárás közt már több alkalommal észleltünk. Így fordul ott elő *padika*, *kalácsika* VIII:326, *ingcse*, *zsákcsa* VIII:227, *tejke* VIII:326, *hidegcse* VIII:140.

Egyéb névszóképzések feltűnő eseteit látjuk a következőkben: *istenetlen*, *jármatlan*, melyek nyilván csak analogikus képzések a *váratlan*-, *járatlan*-féle igeszármazékok után; míg ismét *értelen* éretlen helyett a hasonló alakú névszói származékokat utánozza. Különösebb ezeknél egy *-lya -lye*, *-nye*-féle képző előfordulása e példákban: *regelye*: rejtett hely, *szemelye*: ocsu, gabnahulladék, *szegelye*: szegletes hely, *tébolya*: eszeveszett || *dernye*: dér V:378. A három utolsó kétségtelenül magyar szó, a *regelye*, *szemelye* szintén annak tartható, ha meggondoljuk, hogy a *rejtteni* eredetibb alakja *rext-*, *reg-t-* s a *szemelye* azon *szem* szóval függhet össze, mely a *buzaszem*-, *gabnaszem*-féle szólásban mutatkozik.

Arra nézve pedig, hogy mit kelljen tartanunk ezen a magyar területen szokatlan szóképzőkről, talán nem csalódunk, ha oláh részről történt képzőkölcsonzést látunk bennök, melyre igen kedvező alkalmat szolgáltatnak az ilyféle képzéssel átvett nagyszámú oláh-csángó szavak, mint *csercselye* fülönfüggő, *kurélye* gyöngyfüzér, v. ö. rumuny *čerčelu* és *koralu*. Képzőkölcsonvétele nem ritka oly népeknél, hol oly nagy mértékben uralkodik a kétnyelvűség, mint a csángóknál; hasonló tüneményt látunk a cseremiszen és lappban is, melyek szintén vettek át képzőket a rájuk nagy hatást gyakorlott csuvas és finn nyelvből. — Másnemű különös képzés fordul még elő a *dujom* korcsmaverekedés és *lódíng* csavargó szóban; mindkettőt magyar szónak tarthatjuk, amaz a *dúl*, *duvalkodik* családjából származhatik, ez egyik tagja volna azon ugor *l_g-*, *l_{sg}-* ige elágazásának, mely megvan a *lóg*, *lég*, *lödörög*, *ló*, *lohad* stb. szavakban. E szerint a *dujom*-ban azon ritkább képzést

kellene felismernünk, mely az *álom*, *kém* és *nyom* szavakban van meg, melyekben t. i. az ugor nomen verbale *m*, minden további képzőtársítás nélkül van fentartva; míg a *lóding* participialis képzővesztett gyakorító képzés lehetne, éppen úgy mint a *híd*, *gond* s több más hasonló szó a magyarban.

Még a ragozás terén is merülnek fel érdekes nyelvsajátságok. Mindenekelőtt kiemelhető azon még élő *-t* rag, mely codexeinkben is, pl. a Ferencz legendában nagyban szerepel a módhatározók alkotásánál, mint a *hyrsegest*, *melsegest*, *keueset*, *tenbet*, *erőstön* stb. példák mutatják. A csángóságból vett példák: *erőst* köesz szilvánk von, *erőst* kéne, *erőst* jó papéczka, *erőst* hideg ólt; *egyenest* menen; *köeszt* jól: kevésbé; *bizonoszt* tudom; *serünnett* jár: serényen.— Érdekes helyragok vannak e példákban: vadnak itt *előltön* falak (t. i. az előrészben falvak), és *előtőre* fut. Bennük locativus és lativus-beli ragozását láthatjuk azon *tőre*- névszónak, mely megvan a *-tól*-féle viszonyzóban is, s melynek ezek szerint már teljesen láthatjuk ragozási alakjait, úgy hogy locativusa *-tön*, ablativusa *-tól*, lativusa *-tő -té*, v. ö. *széltére*, *végtére* stb. — Él még a *-tag* és *-lag* végű módhatározó is, mint *formálag*, *oldaltag*, ép úgy mint a Székelységben. Ugyancsak közös székely-csángó tulajdon az *engem*-féle alaknak többes száma; így *engönknyi* Udvh. V:577; csángóságban: tanittak *ingünket*. Előfordul a palóczságban is *engeönknek* VII:34. — Az igeragozás különösségei közül nevezetes, hogy a következő igék ikések: *küzdik*, *forrik*, *termik* (Biharban is), *fujik* pl. a szél, *megállik*, *árik* romlik (v. ö. *árt*) *merik*: merészel. Iktelenül marad a *tel* ige.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A „FEL” IGEKÖTŐ HASZNÁLATÁRÓL.

Az igekötők az igével szorosabb kapcsolatban levő igehatározók és rendeltetésök a cselekvést, illetőleg annak irányát meghatározni. A régibb nyelvben az igekötők megannyi önálló határozók voltak, még pedig valamely cselekvés helye felé irányzott jelentéssel. Így látjuk, hogy

a mai *meg*, *fél*, *ki*, *be* s *el* igekötőknek régibb, teljesebb alakja *mögé*, *félé*, *kivé*, *belé* és *eleré* volt, mind az *é* irányraggal ellátva. Az igekötőknek e szerint első sorban irányhatározó jelentésök van; *be* jelenti a tárgynak *belseje*, *fél* annak *felseje* felé irányuló cselekvést.

Hogy azonban nem mindenkor szorítkoznak e jelentésre az igekötők, azt már a tudományos bonczoló kés alá vett *meg*, *el* (Budenz NyK. 2. és 3. k.) és *le* (Komáromi Ny. 3. k.) igekötőknél láttuk, hol az eredeti jelentésen kívül ennek egy másodértékű fejlődése is ki van mutatva.

Ezúttal célunk lesz a *fel* vagy *föl* igekötőről egyet-mást elmondani; kimutatni azon eseteket, melyekben eltávozott egyszerű irányhatározó jelentésétől s a mennyiben lehet, ezeket csoportosítani. A *fel*-ről vizsgálódásaink nyomán eleve is elmondhatjuk, hogy szintén azon igekötőkhöz tartozik, melyek az eredeti mellett másodértékű jelentést is fejlesztettek, mely a *fel* etimológiájából közvetlen nem magyarázható ki.

Nézzük azonban mindenekelőtt e szócskának eredetét. A *fel* tudvalevőleg mint név megvan a *fellebb*, *felső* szókban és kopottabb alakja az irányhatározóval ellátott *félé*-nek. Ilyen kopás az igekötőknél nem ritka dolog s nagyobb részt az újabb alak mellett még az eredetibbet is felmutathatjuk régibb nyelvemlékeinkből. Így a HB. a *migé* és *belé* alakokat mutatja fel a mai *meg* és *be* rövidült alakokkal szemben; ismerjük a *ki*-nek is eredeti, teljesebb *kivé* alakját. Hasonlóképpen eredetibb alakja a *mí* igekötőknek a *félé* (*fölé*), mely csak látszólag egyezik a *fél*-től származó *felé*-vel.

Igekötőknek alapszava a *fej*, ős ugor alakjában *pung-*nek hangzott (lásd MUgorSz.) s ebből a szokott hangváltozásokkal **fögö* **fege*, majd **fövö* **feve* és másrészt *feje-* lett. A *v*-hangot látjuk a *fövebb* középfokban, mely még a múlt század íróinál is gyakori; továbbá a népnyelvi *févalj*-ban, mely fejlatat jelent. Hogy a *féllett*, *félé*, *tejfél*-beli *fél* *föl* névszó a különös *l* képzőjével csakugyan a *fej* vagy **fev-* származéka, bizonyítják még a nyelvemlékeinkben megőrzött hosszúhangzós alakok, pl. *feelebben* Érdy c.

A *fel*-nek jelentése általában a tárgynak felseje felé való hatás. Pl. ha azt mondom: *felmászni a fára*, ekkor a tárgy vagyis a *fa felsejére* irányuló cselekvést látok. E jelentés legjobban természetesen akkor tűnik ki, ha mozgást jelentő igék elé tesszük az igekötőt, pl. *felmenni, feljönni, felmászni, felugrani, felszaladni, felsietni, feldagadni* stb.

Kitűnik még azonban a *fel*-nek eredeti jelentése némely nem mozgást jelentő igékben is. Ilyenek részint a nép nyelvéből, részint a régibb irodalmi nyelvből való következő példák: *felszedni valakit* Tsz. = *rászedni*; *felfizet* = *ráfizet*: a fizetést fel vagy rá teszi; *felfelex*: „szóval felfelex rá császár szép leánya“ Szendrői Névt.; *felhív*: pl. *felhívom vmire figyelmét*; *felvesz*: magára felvesz valamit, pl. „*felvév a hajnal piros köpönyegét*“ Ar. T.; *felüt*: *ráüt*, pl. „*német zászló lesz oda felülve*“ Ar. T.; *felakad* stb. Ezen példákban látjuk hogy a tárgyra ráhatás még egészen eleven, a mi onnan is kitűnik hogy a *fel* nagyobbára helyettesíthető a *ra-re* raggal.

Még megemlíthetjük a következő, többnyire a 16. és 17. század íróinál gyakran található összetett igekötős igéket, a milyenek: *el-felkerekedni, el-felmenni, el-felnőni, el-felmagasztalni*.

Ezek után áttérhetünk azon *fel*-es igék magyarázatára, melyek már nem láttatják oly tisztán egyenes helyirányi, még pedig a tárgy felseje felé irányzott jelentésöket és a szó adott etimológiájából sem magyarázhatók ki oly egyszerűen. Hogy hogyan vettek ezek fel a szó valódi jelentésével látszatra össze nem férő jelentést és hogy micsoda észjárást kell itt keresnünk, lesz célunk az alábbiakban kimutatni; e célra csoportokat állítunk fel, melyekbe az összeillő jelentésű *fel*-es igéket, ha nem is teljesen, összegyűjtjük.

I. Első csoportjába ezen igéknek azok sorozhatók, melyek az alapiige kifejezte cselekvésnek az eredményére vonatkoznak és a beállott felsőség, mint következménye csak utólagosan jő létre. Ha például azt mondom: *felfed*, ebben a felsőség fogalma csak a fedés megtörténtével, tehát utólagosan jő létre, tulajdonkép azt jelenti: fedés által eszközölni, hogy fölszínre jusson, hogy feljöjön a látható-

ságba, Hasonlóképpen *feltakar* azt jelenti, hogy takarással eszközölni az alatta levő tárgy *fel*-be jutását; továbbá *felzár*: itt sincs meg előre a felsőség, hanem utólagosan a zárás (itt a. m. zárral működés) által keletkezik a tárgy felsőségbe való jutása. Ilyenek továbbá: *felszakít* = a szakítás műtete által a kívánt eredményhez jutni; ide sorozhatók még: *feltár*, *felhasít*, *felszeg*, *felszel*, *felnyit*, *feltör*, *felbont*, *felkeres*, *felkutat*, *felmotoz*, *feltúr*, *felkopik* az *álta* átvitt értelemben.

Mint analógiát felemlíthetjük egyuttal a *be*, *le* és *ki* igekötők hasonló jelentéseit. A *be* és *le* ugyanis ép úgy mint a *fel*, pl. a *befed*, *bezár*, *betakar* igéknél azt jelenti hogy *fedés*, *zárás* vagy *takarással* eszközölni hogy *bent* vagy *lent* legyen. V. ö. *felzár*—*bezár*, *lezár*, *feltakar*—*betakar*, *letakar* stb. S egészen közel áll a *fel* szerepe a *ki*-éhez, a mennyiben mindkettő a kívánt eredményhez jut, csak hogy az utóbbi nem felsővé, hanem külsővé tételt okoz, pl. *felzár*—*kizár*, *felnyit*—*kinyit*, *felhasít*—*kihasít* stb.

II. Újabb csoportot azon *fel*-es igék alkotnak, melyeket első sorban eredményesség jellemez a cselekvés bevégzettségénél fogva s a felsőség, mely ezáltal keletkezik úgy magyarázható hogy az ige kifejezte fogalom valamire feltevődik. Pl. *feléget*: az égetni valót, teszem fát *felszedi* s a tűzre rakja s ezáltal egyúttal a „teljes elvégzés“ fogalma is hozzájárul; *felseper*: a seperni valót a földről felvévén, a dolgot *be* is fejezte; *felenni* „és a kész haszonnak egy *felét* *felenni*“ Ar. T.; az ételt magába felette. Ide tartoznak még: *feldőzsölni*, pl. az éjszakát: az egész éjszakát úgy szólván *felszedte* s *eldőzsölte*; továbbá *felinni* a pénzt, *felfonni* a kendert, *felszántani* a földet, *feldarabolni*. Egyúttal érinthetjük itten a *fel*-nek *el*-lél való jelentésbeli találkozását az ilyenekben: *felbocsát* Gv. = kötözve feküdt s később elengedték; *felgázol* = *elgázol*; *felaprózni* és *elaprózni*, *feléget* és *eléget*, *felaszik* v. *felszárad* és *elszárad*. Az ezen igéket jellemző bevégzettséggel ugyanis együtt jár rendszeren az eltűnés fogalma és így könnyen találkozhatott az *el* jelentésével, mely e fogalmat még tisztábban kifejezi. De találkozott a perfectiv *meg*-gel is, mert a főntebbieket részben ezzel is mondhatjuk: *megégetni*, *megenni*, *megszáradni*.

E csoportba vonhatjuk a következő mozgást jelentő igéket is: *felkóborolni* az országot, *feljárni* a házat. Érdekes itt a *be* igekötő egyczése: *feljár—bejár, felkóborogja—bekóborogja*.

III. A harmadik csoportba mindenekelőtt azokat sorozzuk, melyek a cselekvésnek beállására vonatkoznak, úgy azonban, hogy egy megvolt állapotban folytonosan benn levő valami új állapotba jut s ezáltal némi mozgás árnyéklatát kapja az ige. Ide tartoznak mindenekelőtt a valamivé levést, válást vagy általában minden haladó cselekvést jelentő igék, a melyenek: *felveresedik, felpirúl, felolvad, felépül*. Ezen igék mellett a *fel* azt fejezi ki hogy a cselekvés eredményben folyvást növekedik, mintegy emelkedik, és egyúttal végcélja felé is közeledik. Így pl. *felolvad*; az olvadás újabb stádiumba lépven, ezen új irány felfelé irányzottnak képzelhető; *feltengűl, felepül, felüdül*: betegségéből felfelé való irányban végcélja a *felgyógyulás* felé halad; *felbízgat, felbátorít* stb.

A cselekvés végcéljához — mindig a felsőségbe — törekvést jelentenek a következők is: *felsavanyít, feltüzesít, felmelegít, felvaczáhol* Tsz. = álmából felkél.

Teljesen a végcélhoz való jutást fejezik ki a következő igék: *fellát, felhallik* igékben, hol a *fel* iránya tisztán kitűnik a magasságban, hova a látás és hallás irányozva vannak. Továbbá: *feldermed*: a dermedés a *felsőség* irányában képzelve végcéljához jutott; *felmered* az előbbivel rokonjelentésű; *felhagy* „hagyjon *fel* kegyelmed kicsinyég a csókkal” Ar. T.; *feladni* várat, ügyet; *felmondani* a lakást stb

Az érzést és indulatokat jelentő igéknél a minők: *felgerjed, fellázad, felmérget, felhevít*, a *fel* jelenti a tárgynak felfelé való irányban s ezzel jelképesen nagyobb mértékben történését. Így a *gerjed* bizonyos állapotot jelent, míg a *felgerjed* ugyanezen állapot magasabb, úgy szólván *felsőbb* fokát tünteti fel, v. ö. *felforr, felfortyan*. Ugyancsak idevonhatjuk még azon nagyszámú *fel*-es igéket is, melyek a cselekvésnek egyszerre beállását fejezik ki és ezen egyszerre és hirtelen beálló cselekvés felső irányban, azaz *felfelé* történik; mellékes fogalom az igében az, hogy a hirtelen beállott cselekvés hirtelen el is tűnik. Példák:

feljéd: a hirtelen beállott ijedés felfelé irányba haladt s ezzel el is tűnt; *felvisit*, *felkiált*, *felfelel*, *felszólal*, *felcsattan*, *felsikolt* szókban a hang felfelé való irányban haladása képzelhető; v. ö. *fönhangon* és a bibliai nyelvben: *szavát fölemelte*. Ugyancsak ide tartoznak még: *fellármáz*, *felcsenget*, *feleszmél*, *felérez*, *felébred*, *feléled*; *felbosszankodik*, *felbosszant* (v. ö. *felborzol*) s még számos ige, melyek mindegyikében bizonyos hang vagy érzelem felfelé hatásából magyarázhatjuk meg a *fel* szerepét ezen igék mellett. Példák még Aranyánál: „*felsír az apa s felkaczag*“ (Katalin); *nehogy a zörejre szörnyen felriadjon*“, „*melyre Miklós felbúg hosszú tompa jajjal*“ (Toldi).

IV. Ezen újabb csoportbeli igék nagyobbára *felruhá-
zást*, *valamivel ellátást* jelentenek s a *fel-ség* árnyalata még tisztábban kitűnik ezen osztályba tartozó igéknél mint az előbbieken. Így: *felruház* (*nehéz a szegént felruházni* Gv.) ruhákat tesz felibe, *felkoszorúz*: koszorút tesz pl. a menyasszony fejére; *felkantároz* kantárt tesz fel a lóra; *felcífráz*: cifraságokat rak fel rá; *felnyergel* stb. Továbbá átvittel: *feljogosít* = jogokat tesz fel, ruház valakire; *felhatalmaz*: hatalommal ruház fel valakit; *felpofoz*: pofokat fel tenni a képére.

E csoportba sorozhatjuk azon igéket, melyek tiszteltben való felemelést, felmagasítást jelentenek, pl. *feldicsér*, *felmagasztal* *felköszönt*; *feltisztel*; *felszentel*, *felavat*, *fel-esket*, *felesküszik*. -- Másféle átvittel: *felpanaszol*, *felad* (a *felsőségnek*, a *hatóságnak*).

V. Még egy-két példát akarok felemlíteni, melyekben nem a *fel*, hanem maga az ige van átvitt értelemben használva. Ilyenek: *ésszel felérni* („mert felérni könnyű, könnyű nem csak ésszel, hanem ököllel is, és megfogni kézzel“ Arany); „*felérne holmi alföldi erdővel*“; *felültet*, *felül neki*, *felsül*; *felkapni* vmit, pl. a divatban; *felverni* vminek az árát, vminek *feltartani* az árát: mintegy jó magasra felvinni, felverni az árt; *felfogni* vmit; „ne féljen, *felfogja ügyét a jó Isten*“ Ar.; *felhányni* a szemére.

Ezen csoportokból kitűnik, hogy jöllehet túlnyomó azon *fel-es* igék száma, melyekben a *fel* értéke kimagyarázható, de nem kevés azok száma sem, melyekből nem tűnik ki az egyenes irányhatározó jelentés. Nagy szerepet

játszik főleg a perfectio, mint az I. és III. csoportbeli igéknél láttuk, s ebből fejthető meg a *meg* és *el* igekötőkkel való gyakori találkozása. Legtisztábban, mint láttuk, a mozgást jelentőknél s a IV. csoportban felemlített igéknél tűnik ki egyenes helyirányi jelentése. Vannak egyébiránt nyelvünkben még olyan igék is, melyek már magokban véve egy bizonyos irányt jelentenek; ilyen irányjelentést magokban foglaló töszók összegyűjtése és magyarázása (melyek különösen a török nyelvekben gyakoriak) mindenesetre érdekes föladata volna az összehasonlító nyelvészetnek.

KÚNOS IGNÁCZ.

AZ ESZTERGOMI NYELVJÁRÁS.

Ha az esztergomi tájszólást a maga lajbiában és kaczájában akarjuk meglepni, ki kell mennünk az ilyen-amolyan színűre festett földszintes és emeletes házak sorából az Ároksorra, a Tobányba, hol még egyszerű, fehérre meszelt házikók közül alig egy két városias arcú civilizálódik élénk, hol a „járda“ még nagyon is új szó az ős időkbeli öröklött por és sár kicsiny világában; hol a szegény odatévedett zsidó gyereket tán még most is megmóresolja egy-egy jó kedvű gatyás legényke, sehogyse akarva beletanulni az emánczipáczióba. — Mert bizony bent, a városban keresve kell keresnünk igazvérű esztergomi szót; — hát hisz hogy is beszélhetne egy, orrocskáját az arisztokrácia tejfölös fazekába ütő, piczilábú, görögorczájú — kisvárosi nagysám az olyan ebadta nyelven, a hugy akar a boldogút Szakállas Gerendás bácsi beszít... az Isten nyugosztája, akar ifjú Szőke Tóth Pál koma az ő tenyeréhez illő humorával, vagy éppen, — hogy a nagy Isten minden ájulástul mentsen meg! — a hugy a Panni szógáló a Jancsi kocsissal zsörtölködik. Bizony mentsen is ettől a jó Isten ezerszer, mert hisz miből érzene akkor ki egy ilyen nagysám *finomsága* és *műveltsége*, ki az Arany János-féle parasztok nyelvével együtt azoknak mély kedvességéről vagy, hogy ő is megérthesse, hát — kedélyességéről se bir fogalommal, mert ürességét a Fővárosi Lapok nagy költőitől lopogatja szivecskéjébe.

...Ha hát kimegyünk abba a három-négy utcájú faluba, mely a civilizált város legvégiben huzódik meg, tisztán magyar ajkú népre találunk, melynek nyelve legföllebb a miatt veszít eredetiségéből, hogy ügyes-bajos dolga a szántóföldről a városba

viszi; de talán a szomszédos faluk tót és sváb lakossága is van némi rossz hatással tisztaságára. — Ezzel még most bővebben nem is tudnánk foglalkozni, de másrészt messze is vinne célunktól, ha ezzel bibelödnénk; megpróbáljuk inkább a tájbeszédnek képét adni, úgy a hogy él, legfőllebb egyes alakok eredetibb voltára vetünk egy-egy mellékpillantást.

Hangtan.

I. Magánhangzók változása.

A miről az esztergomi embert megismerjük, az az *i*-s beszéd, mely azonban nem csak e táj szólására üti bélyegét, hanem Duna szerte se ritka és a Tiszavidék egy darabján is dívik. — Erről az *i*-ről Budenz is szól a Magyar Nyelvészet V. kötetében és cikkében olyan véleményt állít fel, melyből az idei Nyelvörben Simonyi és Kúnos egész szabályt alkottak. Arról az *i*-ről van itt szó, mely az eredetibb *é* helyébe lép: *líp*, *szip*, *kíp*, *rítes*, *vőfíny*, *míz*, *beszi*(l), *ebíd*, *hallottad-i*, *kilís*, *verís*, *giríny*, *kálhacsív*, *kukuricza*sív (máshol még *csév*, az irodalmi nyelvben *cső*) stb. stb. — Az *ü* hangot látszik helyettesíteni az *i* ezekben: *iket*, *itet* (öket, ötet), *fírész*. — Különös az *i* ezekben: *kilís*, *eriggyé* (kelés, eredjél). — Végre a köznyelvbeli *é* ellenében régibb *i* maradt meg ezekben: *kinyér*, *igényés*. — Viszont *é*-vé változott az *i* ezekben *vérrad*, *vélág*, *vella* | *vinyége* venyige.

Nyíltságra és zártságra nézve azonfölül a következők említhetők: az *o* helyett nyiltabb *a*-val: *alló*, *randa*; ellenben a köznyelvi újabb *a* ellenében a régi *o*-val *szo*va^z, *osztán*, *vacsora*; és *a* helyett *o*-val *mozsolas*zölő | *o* helyett a régibb *u* van megtartva a *bugár*, *hun vót*, *hun nem vót*, *sehun*, *máshunnét*, *užsonna*, *kápuszta*, *szalunna*, *vánkus* szavakban | ellenben a hosszú *ú* *ü*-vel szemben a régibb nyílt *ó* *ö*-t mutatják *savanyó*, *-t*, *-n*, *gyűrő*, *fiső* (fésű) | viszont *ú* *ü*-re változott az *ó* *ö* ezekben: *nyoszorúlány*, *-rul rül*, *bul bül*, *-tul túl*, és *-rú rű*, *-bú bú*, *tú tű* | a zárt *é* hang mint a köznyelvben, s csak egy-két kivételt találunk: a tagadó szócskát nyílt *e*-vel *nem*-nek, viszont a kecskét *kecskének* ejtik (és *Kécskemét*). || A többes számban a tárgyrag előtt *a* helyett mindig *o*-t, *e* helyett *é*-t és *ö* *ü*-hangú szavakban *ö*-t ejtenek: *hidakot férfiakot asszonyokat angyalokat*; *embérékét tehenekét kisékét körtikét*; *ökököt ökrököt türükközököt kendököt erdököt* | szintígy: *magamot magadot, magunkot magatokat*.

Illeszkedés nélkül vannak meg *pélyva* *gélyva* (polyva golyva). — Ellenben gombostű h. *gömböstű*.

Az *e* helyett *ö*: *kő* kell, *hideglövís* hideglelés, *sindő* zsindely. — Ellenben a régiebb *e*-vel: *temni* a ludat (tönni).

E fejezetke végéről nem lehet kifejejtenünk a rövidítéseket, melyek elég gyakoriak, főleg az *i* hangnál: *idés* apám, *idés* szülém, *leginy fia*, *szege* gyerek, továbbá a *közepibe*, *gyerekit*, *testvirinek* | *ugy* a tarkóján suhintotta hogy.. || Ellenben hosszan ejtik ezeket: *cúkor*, *gyűkör* tükör, *irigy*, *csipás* csipás.

II. Más sal hang z ó k.

Mássalhangzók elgyengülése és elveszése.

Sokszor bánik mostohán az esztergomi tájszólás egynemű mássalhangzóval, a mennyiben vagy nagyon lecsorbitja a jogát, vagy néha egészen is kifejejti a neki adott szerepből: elveszti. Így a szóvégi *l*-nek megmaradására alig néhány példát tudunk mondani, jöllehet látszatja azért megvan az előtte álló magánhangzó megnyújtásában; példáknak ott állnak a *bul-bül*, *rul-rül*, *tul-tül*-re végződő szók; sőt a *nál-nél*-félékben nyomára sem akadhatunk, minthogy azokban ugyis hosszú már a megelőző magánhangzó; — ide tartozik aztán a nagy sereg igének *l*-végű második személye minden időben és alakban, mely szintén ilyen *l*- nélkül való *l*-be végződik; pl. *dógozó*’, *olvasó*’; *rijá*’, *tanúja*. *ordiccsá*’; *adtá*’, *mirté*’, *arattá*’; *szénni*’, *anná*’, *maranná*’; — továbbá az *l*- végű harmadik személyek: *i*’, *tanú*’, *keményű*’, *lágýű*’, *fí*’, *éhénhá*’, *főfá*’ stb., — úgy hogy e szabály alul tán csakis néhány *l*- végű töszó tesz kivételt, milyenek pl. *fal*, *hal*, *vál*’, *halál*, *kanál*; de még ezek közül is: *bivá*’, *ité*’, *ódá*’. — A szó közepén pedig mindig megszenvedi az *l* hang ezt az elgyengülést, ha mássalhangzó következik rája; pl. *dógoznyi*, *tódoznyi-fódoznyi*; *tanúja*, *cseréni*, *kösörűnyi*, *csókónyi*; *éső*, *utósó*, *közbüső*, *küső*, *béső*, *ámos*; *éfekütt*, *főkét*, *szíva*, *kú’cs* stb. — Itt is oly végtelen kevés a kivétel, hogy alig lehet kivételnek nevezni: *lelke* és még legföllebb *egy-kettő*.

A kettős *ll*-lel néha éppen úgy bánik a tájszólás, mintha eggyel volna dolga, máskor meg egyszerű *l*-lé gyöngíti; pl. *áj meg*, *hágassá*; *törüllek* törüllek helyett, *megagyálak* megagyallak h., *bámúlak* bámullak h., *béllés* h. bélis, *állat* h. álat, *eggy áló esztendeig*.

Az *ly*-et vagy *l* v. *ll* v. *j* pótolja, de azért sokszor ez is elvész a szó végén; pl. *mellik*, *mejjik*, *ojjan*, *ijjen*, *jány*, *lány*, *joló* és *fojó*, *joltonossan*, *luk*; — király h. *királ*, *kiráj*, *kirá*’, *kiráné*; műhely h. *míhel*, *míhej* és *míhē*; bagoly h. *bagó*; zsindely h. *sindő*.

Három mássalhangzó közül a középső kiesett ezekben *fír(j)hő mek, mos(t) mingyá megcsókólak, mos' má émégryék a ker(t)be, kiméntek a ker'bű; Szen'györ(gy)nap, Szen'györ'-mező; hor(d)hat.*

Érdekes a foghang kiesése a *sze(d)het, ro(t)had* alakokban. Elmarad a *d* a *majd*-ból is: *maj' megnövök én, maj' évisz a fene, maj' adok.* A *t* az *ért* ragból kivész, az előtte álló *r* hangot pedig hol kimondja a táj szólása, hol meg beleolvasztja az *é*-be, ezt a közönségesnél jóval hosszabban ejtven; pl. *mír' v. mī', ažír' v. aži', a vélág minden kincsiür' v. kincsiü', mī' ril a za kölök, hány csókot ádsz ezi a zibolyái? hogyr nem aggyák* stb. Elmarad a *t* a *mert*-ből; *hágassá mer' ódába ruglak, éhatta mer mégharagudott rája*; valamint az *r* hang is még a *már, mindjárt, hamar* szókából: *abbú' má' biz' nem észő'! mingyá' elesik; gyere ide hama'.*

Az *n* és *ny* a magánhangzójával szótag végén orrhangúra gyengül: *kapitá', erdő szíli; az istē se felejtí ē; szegī gyerek, szíházi.* — Az *n* kikopik e szókából: *pízi, harmicz.*

Vége a *z* is csak pótló nyújtásban tartja meg nyomát a *hoz, hőz*-ragos alakokban: *apjáho, fírhő*; de e mellett *apjához, fírhöl*-féle alak is dívik. — Arra is van egy-két példa, hogy a *z* egészen elkopik v. kilöködik: *ubony zubbony* helyett; szintígy *'ászló, 'alog 'átony; nī'd a: nézd a; a' is igaiz.*

Vége még ide tartoznak az ilyen (csak úgynevezett) assimilatiók: hogy *nē: honné, ismerlek: ismellek; és főleg lakká fáraddá, üttē, kivarrá* stb. e h. lakva, fáradva.

Mássalhangzók változása.

Az esztergomi nép ajkán is gyakrabban váltja fel egyik mássalhangzó a másikat:

k helyett *g*: *gunyhó (régruta) |*

p (*k*) helyett *f*: *laftika* (laptika), *heftika*;

t helyett *k*: *pamuk*;

n h. *ny*: *nyő, kinyől, csinyál, uzsonnya*;

d h. *gy*: *pegyig, aggyig, térgyêni | viszont fedver a fegyver.*

ly h. *ny*: *vőfíny*;

l h. *r*: *nyoszorú lány*;

l h. *j*: *kujcs*;

j h. *gy*: *hagyít, hagyigál | de kijó a kigyó*;

j h. *ny*: *bornyú*;

s h. *c*z: *bajúc, bajczom, bajcza, kapaczkodik*;

t h. *c*z: *ánczikrisztus.*

Ne feledjük ki az esztergomi nép azon sajátosságát sem, hogy némely szóban a mássalhangzót megnyújtja, és pedig néha pótló nyújtással, de máskor alig más okból, mint hogy kedve telik benne; pl. *fullánk* fulánk h., *peddig* pedig h., kopaszt h. *kop-paszt*, *hugyo*z — *huggyo*z; és a nyelvnek jól eső *pirossan*, *haragossan*, *lobogóssan*, *esső* stb.

Járulék mássalhangzók: *ittend ottand, osztánd; osztáng*.

A hangátvetésre is gombostűzünk ide egy-két példát az esztergomi nép ajkáról: *térbetyűni* térdepelni helyett; *bödöny* döböny h; *wachs* h. *viasz* és *viaczk* — és ezzel áttérhetünk a szótani sajátságokra.

Szótan.

Igeragozás. — A *veszejt*, *tanít*-féle igék *j*-je a felszólító módban is meg van őrizve. — Pl. *tanijá'* tanítsál h.; *veszejjed csak é, maj' adok!* e h. veszítsd; *takarijá'*; *készídd* és *készíjed*; *tisztídd* és *tisztíjad*; *né ordíjon má* orditson h. — A *mutat* ige fölszólítója: *mutízs*d, *mutí*d, *muti*. — *Adsz*a ide helyett azt mondják: *hoczi*, *hoczide*, *aczi*, *aczide*.

Az úgynevezett ikes igék alakjait nálunk is csak ép úgy össze-vissza használja a nép beszéde, a hogy éppen könnyebten esik; azt például egy félvilágért se mondaná, hogy *dolgozám*, sem azt el nem hinné, hogy a föltétes mód harmadik személye *ennék*, ha akár Tatár Péter nyelvtana mondaná is; jobban tetszik neki ezek helyett: *dógozník*, *alunník*, *énnik*, *haragunník* stb., meg azután *énne*, *jácczana*, *haragunna*, *hazunna*, *lakna*, *fekünne*; valamint a tehetést jelentő igékkel is ép úgy bánik el, úgy hogy az óhajtó módban teljes szocziálizmus uralkodik az ikes és iktelen igék közt.

A második személyű laksz, buksz, hazuccz alakok nálunk is használatosak ugyan, mindamellet, hogy „ez nem jó“, „ezt nem szabad“, „és tollal szájjal kell pusztítani“: — de ennek rovására tömérdek igény van, melyek ikességére Verseghy sohasem haragudott és a második személy alakját mégis úgy képezi belőlük az esztergomi nép ajka, hogy: *szántó'*, *vírző'*, *níző'*, *kereső'*; de nem csak ezekben, a nyelv kényelmeért, hanem számtalan, akármilyen végű igéknél is: *vető'*, *arató'*, *író'*, *adó'*, *pityérgő'*, *nyafogó'*, *harapó'* (*veszekédő'*) stb. jóllehet soknál mind a két alak is használatos: *síró-sírsz*, *riló-rísz*, *mégyő-mísz* stb. — Ez alul leginkább az *l*-végűek tesznek természetes kivételt: *tanúsz*, *nyargász*, *ugrász*, *bámúsz* stb.

A felszólító mód második személye nálunk legjobbára a hosszabb alakban dívik, ha néha ráfordul is a másikra az eszter-

gomi nép nyelve: *tanújá', bámújá', kajdásszá', tisztogassá', takaríjá', készíjé', halásszá'* stb. stb.

A harmadik személyből gyakran marad el az *-ik*; pl. *nem is aludhat az ember; ugorhat, jáczhat, feketet* továbbá *ész a nyavalya? még is ész tígéd a penisz.*

A felszólító módban szintén gyakoribb ez az alak: *fekügygyön, né haraguggyon, aluggyon, égyén, igyon, dógozzon*; de másrészt, az iktelen igékkel vegyest, ez is hallik: *haraguggyík, feküggýík, maraggyík, szakaggyík* stb.

Az *ohajtanók, keresnők, nyitnók*-féle alak helyett mindig csak az *óhajtanánk, keresnénk, nyitnánk* stb.-féle alakkal él.

Végül megemlíjtük még az *aludhatníkom van, chetnikém, sőt alhatndkom, ihatndkom* féle sajátságokat.

A névragozásból említhetők: *innend onnand; innentű', onnantú.* — Régibb alak él még a mélyhangú főnévi igenévben: *dógoznya, sírnya, írnya, innya, harapnya, kajdásznya* stb.

Mondattan.

Kikerekítés kedviért egy-két mondattani sajátsággal fejezem be leírásomat, melyek szintén jellemzik némileg e tájék szólását.

Igy az *-é* kérdő szócskát — rövid *i* alakjában — az igének nem utána, hanem mindig elébe veti: nem tudom, *nem-i vót ott*; kérdezd meg tőle, hogy *el-i még a templomba.* (Sőt, ha jól emlékszem, kettőzve is hallottam ily formán: *nízd meg, ki-i gyüttek-e a számok a lutrin?* Ez azonban bizonyára csak a köznyelvi szórend és ezen érdekes vidéki szórend öntudatlan összezavarása.)

Az *is* kötőszót is szintily módon használja a megengedő mondatokban; pl. „nem á'tam vóna meg felelet nekű", *akárhogy is akartam vóna*“ e helyett: *akárhogy akartam volna is*; „*akár, ha könnyes szemmel is níztem vóna utána*“ e h. *néztem volna is utána*; meg *kő' menteni, ha életembe is kerül*“ stb.

Mint a legtöbb tájszólással közös sajátságot, még azt is ide említhetjük, hogy az „*a mely*“ helyett, tehát a tárgyak után is „*a kit*“ használ.

Gyakrabban él az *itet* és *iket* névmásokkal, valamint az *a* névelővel is, mint a köznyelv; így a keresztnévnek és városok nevei elé is odateszi pl. *a Péter, a János, 'az* Esztergom szíp helén van; *a Jancsi* mindig belém kap; de hisz úgy énáspángolom *itet*, hogy még stb.

Ha most végre még azt is ide írjuk, hogy a tárgyról és fogalmakról is az *ezeket* és *azt* helyett az *iket* és *itet* alakok divatoznak nálunk, nyugodalmasan fejezhetjük be a mondattani sajátságok rövid lajstromát is.

SCHEIBER ZSIGMOND.

KÉNYSZERIT.

„Mégis csak sok következetlenség van ebben a magyar nyelvben“, mondja valaki minapában egy kis társaságban; „lám például a *kényszerűség* és *kénytelenség* egyet jelentenek, holott az *észszerűség* és *esztelenség*, *okszerűség* és *oktalanság* analógiája szerint homlok-egyenest ellenkezőt kellene jelenteniök.“

Etimológiáját nézve, mindenesetre különös egy ige is ez a *kényszeríteni*: azt tétetni valakivel, hogy ne a *kénye* szerint cselekedjék.

Eme különösségnek, vagy mondjuk egyelőre, eme következetlenségnek megmagyarázása sok gondot adott a M. Ny. Szótára íróinak is. Nem egy, hanem mindjárt háromféle magyarázatát is adnak. Egyik czifrább a másiknál!

1) — „*Kényszer* annyi mint *kényszer*, vagyis oly állapot, melyben az ember *kénye* meg van *szorítva*.“

2) „Mivel a *kény* önző akaratot is jelent, a *szer* pedig többek közt eszközt, módot; ennél fogva *kényszer* annyi volna, mint önző akarat vagy sors, szükség eszköze.“

3) „*Kényszer* annyi mint *kínszer*, hol is a kín általában szenvedő állapotot jelent; tehát *kínszerít* = szenvedő állapotba juttat.“

Nyilvánvaló, hogy e magyarázatok közül egyik sem állja ki a komoly bírálatot. Az első tiszta komikum, a két utóbbi pedig transcendentális metafizika.

Ha valamely kétséges alkotású szó eredetét ki akarjuk nyomozni, nem szabad egyes egyedül a mostani írásmódot venni vezetőknek, mert így könnyen juthatunk (uti figura docet) álútra; mindenekelőtt a nyelvtörténeti adatok vallomását, ezt a legbiztosabb útbaigazítót, kell meghallgatnunk.

A *kényszer* szó egész a jelen század elejéig elő sem fordul nyelvünkben. Sándor István fejtette ki először e főnevet a *kényszerítből* és „medium coactivumnak“ értelmezte. Régebb irodalmunkban csakis a *kénszerít*, *kénszerereg*, *kénszerget*, *kénszeredik* igék fordulnak elő és pedig leggyakrabban nem is így, hanem *készerít*, *készerereg*, *készerget*, *készeredik*-nek írva. A M. Ny. Szótára is megjegyzi, hogy a *készerít* régies alakja a *kényszerít*nek. Megtaláljuk már a Bécsi codexben: „es nem vala ki a nem akarokat innya *kézereytené*“ (48. 24) Weres Balás 1565. évi Magyar Decretomában csupán ezt az alakot találjuk: „az oly thawol walo iozagoknak gondvyselisire teubeth *kezereytenek* kewltenye;“ „megfogattassek es a byro által az elégtételre *készereytenessék*.“ Ugyanígy olvassuk Nagy Sándor Historiájában

(Debreczen 1582.): „Bissus Dariusnak louat vit vala, Jó lóra fel űlni készeríti vala.“ Calepinus és Molnár Albert Szótárában az „adigo, angario, cogo, impello, instigo, subigo, urgeo“ igék és származékaik magyarázatában 27-szer fordul elő a *készerít* és csak 13-szor *kénszerít*. Páriz-Pápai Szótárának magyar részében is megtaláljuk még; de már a latin szavak értelmezésében csakis a *kénszerít* fordul elő. A *készerít* alak lassanként kihalt az irodalomból s ma már csak a nép ajakán él még imitt-amott. (Ny. II:44.)

Kisértsük meg először a *készerít* elemzését és vessük egybe néhány vele hasonló formájú igével.

Készerít, készereg, készerget, készeredik.

Nyomorít, nyomorog, nyomorgat, nyomorodik.

Hunyorít, hunyorog, hunyorgat, hunyorodik.

Töpörít, töpörög, töpörget, töpörödik.

Az utóbbiak a *nyom, huny, töpik* (megtöpik a szőlő) igékre vezetnek vissza. Ez a világos analogia szinte unszol bennünket arra, hogy a *készerít* elemzésében egy hipotetikus *kész* vagy *készik* igéhez folyamodjunk.

Az már most a kérdés, hogy ez a *kész* vagy *készik* ige, ha valaha létezett, mit jelenthetett? és nincsenek-e közvetlen bizonyítékaink arra nézve, hogy efféle igéje csakugyan volt hajdanában nyelvünknek.

Már a M. Ny. Szótára és Budenz (M. Ug. Sz. 30) a *készit, készitet* (impellere, instigare, illectare) causative alakult igének alapját egy *kész* vagy *készik* igében keresték, melynek még nyomát is megtalálták ebben: *készakarva* jóformán e. h. *készve-akarva*. Sőt az Ehrenfeld codexben (Ny. I:267.) közvetlen bizonyíték is van a *kész* ige hajdani létezésére: „*kyzy* uala ew baratytt bezeduel es peldaua!“(fratres suos verbo et exemplo induxit). Ezen *készze-* (inducere) igéből fejlett ki *r-es* képzéssel, mely lényegesen nem változtat a jelentésen, a *készzer* ige (v. ö. a népies „kényszeri módon dolgozni“); ebből momentán alakul támadt a *készerít*, *g-s* frequentativumul pedig a *készereg* stb.

De, úgy látszik, még a *kész* vagy *készik* sem alapige, hanem maga is csak származék. Egy felől az ugor rokonság (M. Ug. Sz. 16), más felől a *kéntet* (urget, sollicitat) causativ ige azt sejtetik, hogy hajdanában egy *kén-* vagy *kény-* ige is létezett, „fluere, currere“ jelentéssel. Ebből származhatott *sz-es* képzéssel a *kénsz*, valamint a *vonból* származott a *vonz* (régiesen *vonsz*); a *kénsz-ből* eredhetett egyfelől a *kénszt* causativ ige, másfelől pedig a *kénszer* és folytatólag a *kénszerít, készereg* stb. igék. Ott, hol a mássalhangzók nagyon összetorlódtak, a nasálisnak az *sz* előtt szükségképpen el kellett kopnia s a *készt*

ige már csak eme kopott alakjában maradhatott meg (v. ö. *foszt*, *foszlik* e h. *fonszt*, *fonszlik*): ott eilenben, hol az *sʒ* után következő magánhangzó a kiejtést könnyítette, az *n* el is kophatott, de nem kellett multhatatlanul elkopnia. Így maradhatott meg és fejlődhetett egymás mellett: *készzerít* és *kénszerít*, *készereg* és *kénszereg* stb.

Azt hiszem, hogy ezen nyelvtörténeti adatok eléggé megbizonyítják azt, hogy a *kényszerít*-nek ilyféle elemzése: *kény* + *szer* + *ít*, tehát a *szer* (eszköz, mód) főnévvel való egybekapcsolása nem egyéb naiv népetimológiánál. Az én nézetem az, hogy a *kényszerű* így elemezendő *kén* + *sze* + *r* + *ű*, holott az *észszerű*-, *okszerű*-ben névszó (szer) csatlakozik az előtte álló másik névszóhoz.

LUKÁCS LŐRINCZ.

ÉSZREVÉTELEK

„AZ IS SZÓRENDI SZEREPE” CZÍMŰ CZIKKRE.

Simonyi Zs. följogosultnak érezte magát, hogy az „is” szórendi szerepét illetőleg döntő szót hallasson. A szó csakugyan el is hangzott, de, hogy döntőleg-e, az iránt alapos kétségeim vannak mindamellett, hogy a Ny. olvasói és munkatársai között egyetlen egy sem akadt, ki ama cikkekre csak legkisebb megjegyzést is tett volna.

Mindenekelőtt kifogásom van az *is*-nek a meghatározása ellen. S. ugyanis e szót pusztán kötőszónak veszi, s mi több, nemcsak mellé-, hanem alárendelő funkciót is tulajdonít neki akkor, midőn a „fogalmakat és gondolatokat kapcsoló *is*” mellett még „megengedő”-t is fedez föl (Ny. 337. l.), holott előbb (291. l.) azt mondja, hogy „véleménye szerint azért olyan zavaros, a mit eddig az *is* szórendjéről irtak, mert kétféle szerepét nem választassék szét szigorúan.” Ime ő háromféle szerepet is ad neki, s mégsem osztatja el a „zavart”, sőt ködös, borongós fejtegetéseivel még azokat is „zavarba” juttatja, a kikre nézve az *is* kérdése csak annyiban van napi renden, a mennyiben a fele-más magyar írók könyveiben s főleg lapjaiban minden nap boszankodva találkoznak e szó németes használatával.

Az bizonyára tény, hogy az *is* az *és* változata, tehát kötőszói eredetű; de az is tény, hogy a nyelv szelleme által ráadott funkciók között éppen a kötőszói szerep a legutolsó, lévén az „is” mindenekelőtt és kiválólág kiemelő, nyomósító szó, mint akár a *-sze*, *-szi* (gyer-sze, add-sza, hallja-szi). A példák roppant sokasága mellett világosan igazolja

ezt maguknak a kötőszóknak nyilván való természete is. A kötőszók ugyanis, mint tudjuk, a gondolatok s esetleg a fogalmak közötti viszonyoknak alaki kifejezői. A kötőszók, mint ilyenek, zárt kategoriákban csoportosulnak s egymás szerepébe (a synonymákat kivéve) nem avatkoznak, sőt nem is avatkozhatnak; mert, valamint pl. két gondolat egyszerre csak egyféle viszonyban lehet egymással, úgy két mondat között sem lehet egyszerre egynél több viszony; ezt az egyféle viszonyt pedig csakis egy kötőszó jelölheti. Ebből kiindulva, midőn azt látjuk, hogy az *is* bármely viszonyt jelölő kötőszóval békésen és kifogástalanul megfér egyazon mondatban, vajjon teljesnek és alaposnak vehetünk-e olyan definíciót, mely az *is*-t pusztán kötőszónak hirdeti, s vajjon nem én jártam-e közelebb a valósághoz, midőn (Ny. VIII.) kiemelő, avagy nyomósító, megcopulativ „*is*“-t különböztettem meg? De, ha az *is*-t pusztán kötőszónak vehetnők is, van-e, lehet-e kellő értelme annak, hogy az *is* kapcsoló és megengedő is egyszerre?

De ez még hagyján. Ha valaki így definiál, az még csak gyarlóság. Az azonban már valóságos könnyelműség, ha egy szaktudós csupa ellenmondási viszketegből olyan állításra ragadtatja magát, melyet sem igazolni, sem bizonyítani nem képes. S. ugyanis erőnek erejével ki akarja deríteni, hogy a „*ha el is jön*“-féle szórendi barbarizmus „a közbeszédből, az élő és fejlődő népnyelvből hatolt be az irodalomba“, s hogy nagy mondását annál nyomatékosabbá tegye, diadallal hivatkozik Szász Károlyra, sőt magára Arany Jánosra is. Egyebeket mellőzve, csupán az Aranytól kölcsönzött példára nézve van egy szerény kérdésem. Ugyanis, ha az ilyen szórend:

„Tudja már a pejko, *ha nem is tanítják*“ annyira „a közbeszéd, az élő és fejlődő népnyelv“ törzsökös tulajdona volna, hogy „az irodalomba is onnan hatolt volna be“: ugyan mi szüksége lehetett Aranynak, hogy ezt a merész licentiával alkalmazott inversiót Erdélyre való hivatkozással mentegesse? Avagy miért nem tesz megjegyzést arra is, hogy „Tudja már a pejko“?

De hát könnyebb a szalmaszálhoz kapni, mint rajta meg is menekülni! Vessen csak S. egy futó pillantást a Ny. I. köt. 307. meg 361. lapjára, s látni fogja, hogy Lőrincz K. kereken tiltakozik Joannovicsnak azon kiszalasztott állítása ellen, mintha a rossz „*ha — is*“ erdélyi, illetőleg székely származású volna. Avagy lapozza végig a „Vadrózsák“-at, s menten meg fog győződni velem együtt, ki — mellesleg mondva — Erdélyt nem csak híreből és Krizából ismerem, hogy nagy költőnk ez úttal nem megbízható forrásból merített, s hogy tehát a tőle vett

egyetlen példa az *is*-feszegető „grammatikusoknak” nem ellene, hanem éppen mellette bizonyít. Kár tehát egy véletlen adatról hímet varrni s oly bátran és határozottan hirdetni, hogy a rossz „*ha — is*” a közbeszéd, az élő és fejlődő népnyelv sajátja s az irodalomba is onnan hatolt be. A Ny. nem arra való, hogy a rosszat igazolja és terjessze, hanem éppen az ellenkezőre.

Végül nem hallgathatom el, hogy S. midőn a rossz „*ha... is*” meg a „*wenn auch*” között általam vitatott atyafiságot tagadja, példáival határozottan mellettem bizonyít, a mennyiben még azt a processust is szépen kideríti, mely egy német agyban míg egy-egy germanizmust hozzánk átplántál, végbe megy. Lássuk! „*Wenn er auch nicht kommen sollte*”, „*wenn man dich auch mit einer welt belohnt*” német mondatokat kellene valami új magyarnak lefordítania. Előbb szolgál fordítást csinálna így: *ha is nem jönne, ha (téged) is egy világgal jutalmaznának meg* (Simonyi). Minthogy azonban annyit már a legutolsó reporternek is tudnia kell, hogy pl. *auch ich* a magyarban nem *is én*, hanem *én is*: neki fog, s „javít” a szolgál fordításon annyit, hogy az *auch* jelentését a magyar mondatban egy hellyel hátrább veti így: *ha nem is jönne, ha egy világgal is jutalmaznának meg*, és készen van „az élő és fejlődő népnyelvnek” egy újdonság új hajtása. Köszönjük szépen! Már a mi eszünk járása ily esetekben csak két lehetőséget enged meg, u. i. vagy *független* az illető (föltételes, vagy megengedő) mellékmondat minden rokon, vagy ellentétes fogalomtól, s akkor az *is* az állítmány után (de a netalán hátra vetődött igekötőnek előtte) áll így: *ha nem jönne is, ha egy világgal jutalmaznának is meg*; vagy pedig valódi (akár képzelt) *kapcsolatban van* valamely rokon (vagy ellentétes) fogalommal, s akkor az *is* azt a mondatrészt követi, mely ama fogalomnak párja, vagy ellentéte, pl. *ha a tollamat is elveszed*, akkor mivel írjak?

Ez úttal ennyit akartam mondani.

KIRÁLY PÁL.

Király Pál följosultnak érezte magát nem csak definíciót gyarlónak, hanem az *is* ügyében követett nyelvészeti eljárásomat könnyelműnek is nevezni. Az első vádat, fájdalom, nem czáfolhatom meg, mert hisz czikkeimben nem is adtam definícióját az *is*-nek. Ez és az *is* használatának fejtegetése a pályamunkának egyik megelőző, külön fejezetében foglaltatik. Hogy tehát az *is*-nek minden szerepe szépen megmagyarázódik kötőszói jelentéséből,*) hogy az *is* igenis lehet „kapcsoló és

*) Megjegyezhetünk itt ennyit: Az *és* tisztán kötőszó. K. P. megengedi azt a tényt, hogy az *is* nem egyéb mint az *és* módosult alakja s így kötőszói eredetű, s mégis — tessék

megengedő is egyszerre“, illetőleg hogy a kapcsoló szót ilyenkor a nyelv megengedő köztöszónak használja, hogy tehát a „két mondat között egyszerre csak egyféle viszony“ van itt *) valóban: ezeket a gyarlóságokat K. P. csak megjelendő pályamunkámban olvashatja majd bővebben fejtegetve.

Másik vádja ellen azonban határozottan tiltakozom, és könnyelműnek nevezem őt, minthogy a könnyelműség vádját oly könnyelműen hangoztatja olyan tárgyilagos nyomozás ellen, minő az enyém. És konstátálom, hogy K. P. egyszerűen a tényeket tagadja, midőn a „*ha nem is tanítja*“-féle szórendre idézett adataimat semmibe veszi. Terjednek pedig ezek az adatok 1552-től Pázmányig és Brassaiig és Arany Jánosig, kiknek nyelvérzékük bizonyos hogy nem tűrne meg holmi borzasztó germanizmust. De ha csak a nép nyelvét tekintjük, a következő tények előtt állunk: (1) Már 1815-ben konstátálja e szórendet Horvát Ádám, mint erdélyi nyelvszokást, és tanuságához már csak azért sem fér kétség, mert hisz ő ezt a nyelvszokást hibáztatja és „nemzeti idiotismus ellen való elhelyeztetés“-nek nevezi. És erről mit sem tudva, újra mint erdélyi nyelvszokást konstátálja 1879-ben Arany János, nem azért, hogy az ő mondatát mentegesse, és nem hibás értesülés folytán, hanem azért, mert e szórendet ismételve kiátkozták, és — mint szíves volt a napokban élő szóval tett kérdésekre fölvilágosítani — azért, mert erdélyi ismerőseitől mindig úgy hallotta. — (2) Szarvas Gábor közölte velem, hogy Baja vidékén határozottan dívik ez a szórend; és Szarvas Gábor tudja, hol kell keresni a hiteles nyelvi adatokat. — (3) Határozottan állítottam és határozottan ismétlem állításomat, hogy a Dunán túl, jelesen Veszprémben ez a szórend a népnél közkeletű. És szomorú dolog volna, ha még a nyelvtényeknek egyszerű megfigyeléséhez sem értenék, és még szomorúbb volna, ha megfigyelés és bírálat nélkül — „könnyelműen“ — ténynek állítanám azt, a mi nem tény. — (4) Hogy pedig igazam volt, midőn pályamunkámban általában „Dunán túl“-ról beszéltem, fényesen bizonyítja a jelen füzetben ismertetett esztergomi nyelvjárás, mely ugyanolyan szórenddel él.**) — Végre

jól ide figyelni — azt mondja az *is*-ről, hogy „a nyelv szelleme által ráadott functiók között éppen a köztöszói szerep az utolsó“. Hogy tetszik, uraim, az ilyen szellemidézés?

*) Itt egyféle viszony van. de igenis vannak másféle mondatok nagy számmal, melyekben egyszerre kétféle viszonyítás is van; teszem: kettős gyönyörrel hallgattam énekét, *mert* láttam *is* szép arczát; az *eső* *is* esett, *de* a nap *is* sütött; sokkal szebb a zene, *ha* egyúttal énekelnek *is* hozzá stb. stb.

**) K. P. valószínűleg förtelmesnek tartja a „nem-e tanítják“-féle szórendet is, mely Esztergomban a „nem tanítják-e“ ellenében uralkodik s a fönn tárgyaltak szakasztott mássa!

(5) Biharra és (6) Csongrádra vonatkozó adataimat szintén megbízható emberektől, nyelvészektől vettem.

Ezúttal én is csak ennyit akartam elmondani. Tessék ítélni!

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVJAVÍTÓ MOZGALMAK.

„Hisszük azt az egyet: törekvésünk nem lesz hiábavaló!” Ezzel fejeztük be multkori mondókánkat, s ezzel kezdhethük a mait. E hitünkben megerősít bennünket az, hogy csak föl-föltűnik időről időre egy-egy kísérllet, mely oda irányúl, hogy nyelvjavító törekvéseinknek érvényt szerezzen irodalmunk különböző ágaiban, főleg az annyi kifogás alá esett műnyelv terén. Örömmel üdvözöltük és ismertettük tavali kötetünkben (446, 498) Szily Kálmánnak a természettudományi műnyelvre nézve irányadó tanulmányát. Ugyancsak tavál vettünk dicsérőleg tudomást Révész Samunak a helyes műszaki (technikai) műnyelv megállapítását célzó dolgozatáról. Örömmel látjuk, hogy R. S. lankadatlan buzgalommal folytatja tanulmányait és fejtegetéseit „A Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönyé”-nek idei füzeteiben is; sőt hogy azóta még egy nagyszorgalmú dolgozótárs csatlakozott hozzá, Fekete Zs., ki hasonló szellemben, hasonló készsétséggel fejtegeti a mérnöki műnyelvnek egyik részét: a vízműtani műszókat. Kifejezései rendesen hibátlanok, sőt talpraesettek, s a nyelvész is sok érdekes adatot és magyarázatot talál czikkeiben. Az *öntözés évadja* (336) mutatja, hogy a szerző a M. Nyelvört figyelemmel kíséri, bár ott *öntöző évszak* is alkalmas kifejezés volna. Egyéb részletek azt bizonyítják, hogy szorgosan megfigyelte a nép nyelvét, s e tekintetben nem egy új adatot találunk nála, minők pl. *korhány* (203), *koppány* (202). Igaz, hogy az utóbbinál nem ártott volna szintén megnevezni a vidéket, a hol járatos. Abban pedig kételkedünk, hogy a nép valóban tesz-e olyan külömbiséget a *torkolat* és a *tő* közt, minőt itt F. Zs. megállapít (204). — Különösen szereti a szerző az oklevelek szavait, melyeket nagy szorgalommal átkutat, egyes vízműtani fogalmak jelölésére fölélesztteni. Törekvése ellen nem tehetnének kifogást, csak az a baj, hogy e tekintetben nem elég óvatos. Ha egy okiratban, egyetlen egy helyen olvas vmi szót, mindjárt kétségtelen nyelvtörténeti adatnak veszi — pedig már ez sem szabad, — sőt többnyire határozottan ráruház vmi jelentést, mely legfölebb sejtésnek járja meg, néha még annak sem. Így az egy oklevélben található *Myhan* szót habozás nélkül két szóra bontja föl (486);

ebben még találhatunk valószínűséget, ha a *Hanság*-hoz hasonlítjuk, de azt már nyelvész nem fogja elhinni, hogy ezen összetételnek második tagja a főnévileg használt *hány* ige s hogy ez a. m. hányás. Az sincs semmiképpen valószínűvé téve, hogy *Tápé* neve táplálót jelent, sem pedig az, hogy a vele együtt egy oklevélben olvasható *Etei* a. m. etető (487). A *Vezekény* helynévből sem lehet „egész határozottsággal“ (488) azt következtetni, hogy a lecsapoló csatornák közös alsó részét *vezekény*-nek hitták s hogy e szó a vezetéssel függ össze; tán csak azért használja a szerző ezt az erős kifejezést, mert ilyen „határozott“ és „bizonyos“ frázisokkal szeretjük éppen a legmerészebb s legkétesebb föltevéseket tetszetőssé tenni. A mit ő a 487. lapon *Pályázó*-nak olvas egy oklevélben, az talán egyszerűen *Pál-aszó* volt (az *aszó* gyakran fordul elő „völgy“ jelentéssel, l. pl. Mátyás F. nyttört. szótárát). *Lőkősház*-at talál *egy* oklevélben s azt hiszi, hogy ez általános nevük volt a réveknél épült őrházaknak. Pedig *Lőkősháza* nevű helység ma is van nem csak Gömörben (falu), hanem Arad megyében is (puszta), és tudjuk, hogy *Lőkös* keresztnév és nem egyéb mint a latin Leustachius (a név előfordul pl. Arany Toldijában is; ha jól emlékszem, a Nyelvőr egy adata szerint most a Tiszavidéken gúnyosan is alkalmazzák „együgyű, balgata“ jelentéssel). Az *esztre* alakot is kár volt fölvenni (488) egyetlen egy okirati adatra támaszkodva; hisz ilyenkor mindig lehetséges, hogy hibás írás, sőt hibás olvasás elrontotta a szót. A *zsarátka* szóról (203) meg nincs kimutatva, hol található, s a *hágány* szó is (207) elhamarkodott következtetésekön alapszik.

A folyóiratnak szerkesztősege is tett e czikkekhöz néhol megjegyzést és rendesen igaza van; pl. mikor *kezdet-pont* ellen a megszokott magyarosabb *kezdő pont*-ot pártolja (204, szintűgy inkább *telőpont* lehetne a „*teléspont*“) stb. Csak a 208. lap második jegyzete okozhat zavart, mert az *áramlat* szó, melyet ott a szerk. F. Zs. *áram*-a ellen ajánl, a 210. lapon más jelentéssel fordul elő; az egyik talán *ár* vagy *áradat* lehetne. — A 205. lapon „*esedékes víz*“ (aqua caduca) helyébe mi inkább *veszendő* vizet tennénk; a 336. lapon *tartam* h. *öntöző időt*; a 488.-on pedig *tápcsatorna* helyett minden esetre *tápláló csatorna* kellene.

A mérnökegyleti Közlöny szerkesztőinek szivességéből kefelevonatban előttem fekszik F. befejező czikke. Ebben még merészebb következtetésekkel s még szembetűnőbb tévedésekkel találkozunk. Az 583. lapon a *Buldur*, *Belder* szavakról azt mondja, hogy ez *belér*-nek az olaszoktól elrontott alakja, holott

a *belér* maga ismeretlen szó. — Az *Iztra* és *vstrov* „ösrégi szavaink“ (588) nem egyebek mint a szláv *ostrov*, és semmi közük sincs sem az *Ister*-hez, sem az *ostor*-hoz, sem pedig az *eszterhá*-hoz, mely megint a szláv *strěha*-nak magyarosított alakja. — A *szelep* szót védelmébe veszi a nyelvpurifikálók ellen (587), és mivel védi? a *zsilip* szóval, melyről tudjuk hogy szláv átvétel,*) s a hajót jelentő *kerep* szóval, mely nem a *kör*-ből származik, hanem a görög *καρπος*-ból, mely nem csak a szláv és magyar, hanem a román nyelvekbe is átment. A magyar *ülep* szó eszébe sem jutott! de még ez sem menti ki a *szelep*, *alap* szótak. — A „német“ *hámor* helyébe a *vízi pöröly*-t ajánlja (590); természetesen nem tudja hogy *pöröly* is a német *prell-hammer*-ből lett. — A *zeg*, *zege* szók nem *szege*-nek (586), hanem *szeg*-nek olvasandók. — A *veiz*-nek *vesz*-ből és *vezet*-ből való magyarázása pusztá találgatás (586). Azonfölül a szó nem is egészen „elavult szó“, mint F. hiszi. A Tisza mellékén *vész* vagy *lésza* (Tájszótár, a *kece* szónál), a Balatonnál *vejc* (Tájsz.) a neve maig is egy fajta hálónak, és *vészlés* Bodroghözben „veszszöböl font gát vizáradáskor a halak kiszorítására“ u. o.

Örvendetes dolog, hogy e legújabb füzetben harmadik társuk is akad a műszójavítás munkájában: K a t o n a E n d r e, ki a gépészeti műszavakat állítja össze. Kifejezései, a mint futólag végig tekintjük, mutatják hogy kedvvel és hivatással dolgozik rajtuk. Csak egy-két helyen akadunk fönn ilyeneken: „többszörös izzítás folytán a kovácsvas *parázásá* (mürbe) válik“; „mürbe“ legjobban *omlós*-sal adható vissza a mban | „*foncsor* (amalgama)“ 592: hibás-képzésű szó s jobb az *amalgamá*-t használni helyette | „*nyirok*: homok és agyag keveréke“ 596; tudunkra *nyirok* csakis nedvességet jelent.

Még egy megindult orthologiai mozgalomról akarunk megemlékezni, de ezúttal csak röviden, mert azt hisszük, lesz még alkalmunk hogy bővebben is hozzá szóljunk. B a k o s Gábor az akadémiában a II. osztály áprilisi ülésén a magyar jogi műnyelv-ről olvasott érdekes tanulmányt, és ez most meg is jelent ilyen címmel: „A magyar jogi műnyelv kérdéséhez. Jogirodalmi és nyelvészeti tanulmány, tekintettel jogi műnyelvünk jelenére multjára, mivoltára és *gyökeres javítására*“. (Ára 20 kr.) Az akadémiában azóta bizottság alakult, melynek az a föladata, hogy megállapítsa egy új jogi műszótár készítése módját. Ha a bizottság megállapodásai tudomásunkra jutnak, újra visszatérünk a dologra. Egyelőre pedig Bakos fölolvasását ajánljuk olvasóink figyelmébe.

ANTIBARBARUS.

 *) Az idézett *siletep*-nek hibás iratnak v. hibás olvasatnak kell lenni.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

„Imádj érettünk“.

A Halotti Beszédben előforduló *hug vimaggonok erette és vimaggomuc ez scegin ember lilkiert* kifejezéseknek szakaszott mássa van még fenn az angyali üdvözetben. Szentesen még sokan mondják ezt: „imággy m'éréttünk, bünösöké“, sat. De csak fenn van s nem él már az *imád* igének ily tárgyatlan használata. Nem csak közkelettel nem bír, hanem még csak hírehamva sincs többé a társalgási beszédben. Sőt ebben az egy könyörgésben is csak mint régi szólás van fenn. A nép nagy része már így mondja újabban: „Imággy Istent éréttünk“. Én otthon még amúgy hallottam, és mikor iskolába kezdtem járni s a tanító emígy tanította rá a kik nem tudták, nekem nagyon furcsa volt ez, és a fülem sehogy sem birta megszokni. Családunkban ma is a régi módra mondják, s úgy mondja még a szentesi katolikusságnak legalább fele. A paposabbak azonban már közbeszúríják a tárgyat: „Istent“. — Az egész üdvözet, a mint én is tanultam (a szentesi katolikusok kiejtése szerint) így hangzik:

Üdvöz légy Márija, malasztal tejjes, úr van tévéled (té veled), té vagy áldott az asszonyok köszt, és áldott a té méhennek gyümöccse, Jézus. Asszonyunk szűz Mária j Istennek szent annya j imággy m'éréttünk, bünösöké, most és halálunk óráján. Ammén.

A nép imádságaiban sokkal több archaismust megőriz, mint közbeszédjében, sőt többet, mint meséiben is; mert itt a szabad előadásnak elvégre is több tere van, következőleg a változtatásnak is. És bár a hallott mesét lehetőleg szószerint adják tovább, de e hűség nem terjedhet a legapróbb részletekig. Még azonegy mesélő is máskép-máskép választja szavait más-más előadáskor. Hanem némely kifejezés meg is marad az illető mesében valamennyi elbeszélőnél. Szébb, nyomatékosabb, vagy kategorikusabb voltánál fogva egészen stereotíppé válik. S a népmesékben legfőllebb az ily stereotip kifejezésekben maradhat fenn valami régiség. A dalokban s kivált a balladafélékben már több régi szólás fenntarthatja magát, mert ezekben a verses alak szorosabb határt szab a változtatásnak. Példa erre a „Királyfi“ című drámai dal is, melynek általam ismert 8 variánsa közül egynémelyik figyelemre méltó régiségeket mutat fel nyelvében. Még régiesebb az imádságok nyelve. A nép minden egyes tagja, a mint kis-korától fogva hallotta s gépileg (néha kényszerítve) eltanulta apjától, öregapjától, a legutolsó betűig ugyanoly gépiesen mondja

el fiainak, unokáinak is. S nem lehetetlen, hogy egy-egy kifejezés, mely a nép imádságaiban meghúzódva mai napig megvan, a köznyelvből századokkal előb kiveszett. Ilyen a „Miatyánkban“ ez: „*Mi kényerünket mindénnapit aggyad nékünk ma*“, szószerint, a mint egykor hajdanában lefordították a nép vallás-tanítói a latinból, azon módon van a szórend is: panem nostrum; quotidianum da nobis hodie. S a mi fontosabb: az *aggyad* mellől hiányzik a *még* igekötő, mely a reformátusoknál már oda van téve. (Ref.: „*Am mi mindennapi kényerünket add még minékünk ma.*“)

E mondat a müncheni codex szerint: *Mi tètsi kenèrönc felet valo kenèrèt aggad múnèkònc ma* (szintén igekötő nélkül; panem nostrum supersubstantialem...) | Pestinél: *mi kényerewnket mynden nappat aggyad nekewnk ma* (panem nostrum quotidianum...) | Erdősinél: Az műkenerünköt az mindennapiat aggyad nekünk ma. | Káldinál: A' mi minden napi kényerünket adgyad nekünk ma. Máté: VI. 11. — Lukács XI. részében is megvan ez imádság. Az idézett mondat Káldinál itt is ugyanaz, a mi Máténál. A müncheni codexben azonban másképp van egyik helyen, mint a másikon. Lukács XI:3. a M. cod. szerint: *Mű mend napi kenèrönkèt aggad múnèkònk ma.**) Ez már sokkal jobban hasonlít a szentesi reformátusok szerinti változathoz. S valóban a katolikusok Máté szerint, a reformátusok Lukács szerint imádkozzák a a Miatyánkot. Így a Lukácsnál meglevő függeléket: „mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség“ — a katolikuskok elhagyják, a reformátusok pedig nem.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

Rag még egyszer.

VIII. kötetünk 323. s 424. lapjain Reichard Zs. és Nagyszigethi K. a nyelvtani *rag* műszót — egyik többé, a másik kevésbé határozottan — védelmükbe veszik az Antibarbarus keresztje ellen s idézik a *rag* tájszót. N. K. azt is megemlíti, hogy e szót a „cantherius, quibus tigilla affiguntur“ értelmében nem csak Kresznerics ismeri (ki talán azért merte a nyelvtani ragasztékot is röviden *rag*-nak nevezni), hanem ismeri már Simai Kristóf, sőt Baróti Szabó Dávid is. Hozzá tehetjük most, hogy már régibb korban is jártas szó volt, mint a köv. adat mutatja: „A' léczek szarufákon, ollókon, ragokon feküsznek“ Comenius, Orbis pictus. Lőcse 1685, 135. l. — A legelől idézett

*) De a Jordánszky codexben: *my kényerwnket naponkedyat*. — A Debreczeni cben is: *my kényerönket naponkediet*.

helyen megjegyeztem azonban: „Hogy ez a *rag* a ragasztással összefügg, az nem lehetetlen, de még kérdéses.“ Most betekintek Miklosich lajstromába, s látom, hogy a kérdésemre rég meg van adva a felelet. Ezt olvassuk nála: *rogŭ* asl. [alt-slovenisch], *rog* nsl. serb. — *rag* horn, tragstange am dache. Dankovsky.“ Mint-hogy arról szó sem lehet, hogy az ó-szláv vett volna át szót a magyarból, nyilvánvaló, hogy a mi *rag* tájszónk a szlávból van átvéve s ezzel a *ragad*-féle etimologia is egészen megdől.

Egyéb esetekben is megtörténik, hogy egy-egy idegen szó véletlenül egészen egyenlőhangzású valamely tösgyökeres magyar szóval. Ilyen p. a német *vogel*-ből lett *fogoly* madár, mely a rabot jelentő honi *fogoly* szóhoz hasonlít. Ilyen a szlávból átvett *ragasz*-fű („a gyékényt *r.* fűnek hívják a kerkaiak“ Horvát István, Jutalomfel. I:70; CzF. szótára csak *rogosz* alakban ismeri; az ó-szlávban *rogozŭ*), mely a mi neolog — bár türhetőleg képzett — *ragasz* szónkhoz hasonlít, mellyel kezdetben szintén próbálgatták a suffixumot elnevezni, p. „a *val-vel ragasz-ban*“ Tud. Gyűjt. 1837:I:49.

SIMONYI ZSIGMOND.

Az ecset és fésű viszonya.

Simonyi a Ny. 517. lapján a *fésű* szó második részében participialis képzését látja azon *ös ecs* igének, mely megvan ez ikerszóban: *ös-mos*, s az *ecsel* gerebenez igében, s hozzáveti, hogy ebből magyarázódik az *ecset* főnév is. Ez utóbbi hozzávetését megerősíti, hogy a régi nyelvben *ecset* valóságosan *fésű* értelemben van használva, így: az *füső* avagy *ecset* kiűzi az tetvet az embernek fejéből. Mesés K. 29, vagyon lovatok allyát ki megvesse, ki abrakoztassa, *serényrét elecsetellyre*. V. ö. még *ecsel* p. szösz Tájssz. Ezzel nem ellenkezik ama feltevése, melyet a Ny. IV:164. lapján hangoztat, hogy az *ös, ecs* ige alapértelme *mosni, tisztogatni*; szükségünk van erre, minthogy csak így tudjuk megérteni az *ecset* „pinsel“-féle jelentését, mely ép úgy nyerte ez értelmét, mint *fest* az ugor *pšsz-* gyökérből, mely mosást jelent, v. ö. finn *pesä-* mosni. A „tisztogatás“ mellékértelmen keresztül fejlődhetett e jelentésből a „fésülés“-é.)*

MUNKÁCSI BERNÁT.

*) A **fej-öső*-vel v. ö. még a *keskenő* azaz **kék-kenő*, s a *fejkötő, főkötő* stb. szókat. S. Zs.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tiszavidékiek.

S z ó l á s m ó d o k.

K a s s a v i d é k i e k.

A világér sem akarok egy krajczár sértést tenni.
 A béremből ötven krajczár levonul.
 Betértünk a senkbe....
 Faktumra került a dolog....
 Egymással viszontag éltünk. (Ellenségeskedésben).
 Az udvaron barkácsoltam (babráltam).
 Hajcsákkoltam legénykoromba a jányok után.
 A zsidó felosztja a pájinka árát....
 Ugy se veszen érte két hajszás ökröt....
 A faluba összekajtatam a diáknak....
 Köztársaságba ha megyünk innya egy fél liter pájinkát....
 Ojan sűrű habart paszujt főzött. hogy a tót a bocskorával
 átment vóna rajta.
 Ijettébe majd megcsábult.
 Ott samrált a kosaramba....
 Ráöntök egy cserpák vizet....
 Nem abszerválta kívánságomat. (Teljesítette.)
 Csak a világi nép szájátul tartok.
 Ebéd után derogált neki beütni a kapanyelet. (Rest volt).
 Ő inkább a kompérlevest szerettye....
 Ott labodált a szőlők alatt. (Bujkált, ólálkodott).
 Temérdek jó íze van most a furmintnak. (Szőlőfaj).
 Az ördög a vízbe tekerte.

(A Borsszem Jankó papirkosarából.)

Párbeszéddek.

- Szerencsés jó reggelt aggyon az Isten.
- Aggyon az Isten kelmednek is komám asszon.
- Kedves egísségekre kívánom az ícczakai nyugodalmat —
 ha vót. Isten éltesse tarcsa szerencsésen minnyájokat.
- Köszönnyük, hasonlókíppen kívánnjuk.
- Köszönöm.
- Kerüjjik belől kelmed.
- Isten álgya meg az ebéggyit, az emberét is.
- Na, tessík enni jönni hozzánk.
- Köszönöm, vót ríszem benne, csak tessík Isten jóvóltábúl.
- Ek kis pájinkát csak iszik. Kerüjjik mán fejül kelmed
 (foglaljon helyet a felső helyen).

— Köszönöm nem fárattam el. (Leül.)

— Tessék.

— Aggyon Isten többet ijet. (Iszik.)

— Kedves italára kívánom.

— Köszönöm.

— Ánnye hát hun (hol) járt komám asszon, hogy még sárba se járt. tán a tetejin jött.

— A tagon vótam lelkem paszuj szedni, alig hittem hogy hazajöjjek, sehun sincsen nyomadík, osztán biz én egy helyt kítelen kellettlen belelíptem a pocsojába. Még hozzá úgy megbosszantott az a csösz, az Isten büntesse meg, — megkövetem kigyelmeteket, becses személyeket, nem oda felelvén, azír hogy oda nízek, — pedig az istenatta vizet se tud zavarni. Tennap a fíjam ek kicsit leeresztette a tinókat a nyilasba, ű meg kapja-fogja, neki bugázza magát, ujfent behajtotta a kössíg házáho, pedig egy szálaló szál színát se evett meg egyik se.

— Nyügös ember szörnyüsigesen. úgy hogy ég föld nem látott ojat.

— A minapéba, tecczik eszmílkedni a mint lebeszíltem, szintígy jártam vele. Csak engem tud a vesztigálni. Hát lelkem az egyik tinó a sok hajkurászásba megsántult, egy lípetet se (lépést se) tud menni. Mán csak attul tartok, hogy ujfent meg-pocskondíjáz, de jiszen próbájjik felhívatni a kössíg házáho, azután osztán ne vessík rám, ha ű vajja a pískot. Magam nem tudok fizetni, ha az éíg huznak se, olyan vagyok mint a pintek (szegény). Másképpen meg hát majd elásztatom én a bíró előtt. Miútátul fogva szomszídóm a jóféle, azutátul fogvást nem igen tanyázik ű sokat a mezőn, csak az uraságot lesi.

— Tán a gépnél dógozik?

— Ott a szünös szüntelen, ha (mikor) meg haza jön szánt a gyermekemen (üti-veri), magamat meg mindennek, de mindennek elmond a teremtet világon. — Mit van mit tenni, mán nem tűrhetem tovább: ha ű törvinyre ád engem, én is láttatom a magam sorát törvínnyel. Aggya urát annak is, minek várta ki az almafámat.

— Méket, a mék mán olyan szípen megtelepedett (megöröködött)?

— Biz aszt galambom. Az ilyen tettiír a pízem se maradhat mán nálla, ugyis eltött az ideje, tuthattya, hogy mit tart a kontrektus. Szállíccsa haza nekem mindenemet a mi csak nálla van, az utólsó kenderfarkig.

— Hej pedig nincs annak se semmije, a teste, a lelke.

— Szakasztott úgy vagyok én is vele komám asszon, de hát én rajtam is megveszik az ű talpa fáraccságát. Kárt kárral kell fedezni, úgy szokták mondani paraszt példába.

— Halva (hallva) se hallottam íjet komám asszon.

— Nem is tom mit gondolt ílete sorja felől. De meg is montam neki, — köveccsígge legyen mondva, — hogy „alábbvaló vagy a kinn ugató kutyánál lelketül (lelkedtől) kíválva“. Az ídes attya szegíny ídes apámmal, — hogy aszt ís a haló főggyiből felhozom, — egy űltő helyőkbe elbeszílgettek egísz dílutánokon is tanyába (gyűlőhelyeken), mink meg úgy elveszedünk uccza halattyára. Pedíg tisztán ű a hibás, van nekem tanum rá, az egísz szomszíccság feláll mellettem. — Tudván tuggya is, mer nyihájába (néha) szóbeszídbe jön kösztünk. Olyankor a torkára is verem, nem nagyon csinnyán bánok vele, ízivel is esik neki. — Jajj de majd el is beszílgetek mán, menni kék haza felé.

— Abbúl a ríszből marathat még komám asszon.

— De maj harakszik az öregem, ha nem főzők neki dílebidre.

— Legalább hát estére fordújjik fel (erre), fonnyunk ek kicsit, egísz áldott íjje se alhatunk.

— No leszek olyan szíves. Az Isten álgya meg kelmeteket. Engedelmet kírek bátor beszídemír.

— Isten álgya meg minden jóval kelmedet is.

(Pocsaj, Bihar m.)

BAKOSS LAJOS.

Babonák.

„Aggy a hajadbú, mer mégverted a gyerekémet szémme!“ Evvel a hajjal megfűstölík a gyerekét, azután még kéll fürdetni. A fürdőbe beletésznek jóféle sáfránt, 9 sírrú földet, 9 fejfárú, 9 darab fácskát, 9 darab szenet, 9-féle fűvet, azután még nádat, a mit a házszegeletbű kérésztbe kéll kivénni. Ezt mind napfélkőte előtt kéll mégténni.

A ki mégijed lútú, kutyátú, kutyavonítástú, vagy akármítű, 9-szér kéll ráolvasni a miatyánkot, de nem szabad ámmént mondani. — Vagy pedig ólmot öntenek: A mestérçérénda alá fektetik, a kire ólmot kéll önteni: a gyomrára szítát, ára sűtőkendőt tésznek. Addíg megolvad az ólom. Akkor azután égyik tartya a gyerek fölé a tányért, a mibe víz van, a másik még az ólmot önti. Mikor azután kiöntődik a mitű mégijett, akkor elmúlik a baja.

Hússal álmottam, még fekete kutyával: halál lesz a házba, vagy dög a jószágba.

Mégsószom a tüzet, hogy né lombiccsom, mer haragot jelent.

Szítát forgatni. Ha valakinek valamije elveszett, egy kinyitott olló két hegyére állítják a szítát, az olló fogóját ketten megfogják, azután az egyik a következő verset mondja:

Szen Péter és szen Pál,

Monn még nekém igazán

Ki lopta el — — —

(pl. a ruhám). Most egymásután elsorolják azok nevét, kikre gyanu van és kinek nevére megfordul a szita, az a zshivány.

Ha a lány az alvó legény tarkójáról levág egy fűrthajat, akkor a legény holta napjáig bolondul utána.

Ha a baromfi szokottnál kisebb tojást tojik, forgasd meg háromszor a fejed körül és hajtsd át a háztetőn, mert különben baj lesz a házban.

Lucza éjjelén állíts ki egy dézsa vizet. Éjfélkor egy jelt látsz benne, arról megtudod, mi lesz az urad. Ha rövid ostort látsz, kocsis vesz el; ha hosszú ostort, béres; ha kapát látsz, vinczellér stb.

(Tisza-Abád-Szalók.)

Ha ki mit kutyának szánt, maga eszi meg, kihúll a foga.

Az első tüsszentés egésség, a második bosszúságot jelent.

(Tisza-Sz.-Imre.)

REICH SÁNDOR.

Lakodalmi versek.

Hivogató vers.

Jó napot kívánok eh ház gazdájának,
Eh ház gazdájává az egész családnak,
Még mámma estére ha az isten éltet,
Sallai barátunk lakadalmat tétet,
Egy kis vacsorára szívesen elvárja,
És hogy eljöjjenek, még meg is kívánnya.

Mikor esküdni indulnak.

Ó mos látom, hogy mán meg kell lenni annak.
Hogy innét lábaim más utra indúnak,
Bátran el is megyek, utamra eltérek.
Mer ezentul kedves jegyesemmel lészek.
Virágoztassa az isten Nagy-Dobos helységéet,
Áldással boriccsa határát mezejéet,
Hogy mindenki vigan tőthesse éeletéet.

Mán tovább kösztetek éeppen nem lehetek,
 Mer jegyesemmel az esküvésre megyek,
 Az Urnak ádása maraggyon vélletek.
 Ezen szavam után indulok és megyek.

E s t e, m i k o r a v e n d é g b e g y ű l .

Drága jó uraim, nagy jó asszonyaim,
 Kik meg nem vetéetek fáradozásaim,
 Türréetek, ha lesznek fogyatkozásaim,
 Tuggyátok minnyájan, nem sokat tanútam.
 Az iskola előtt gyakrann éfutottam...
 A mit imítt-amott, tél-tul tanúgattam,
 Azéer ám kevesset nyukhatatlankottam,
 Nem sokat poroszták az én alfeletem.
 Nem is plágáztatták a két tenyeremet,
 Hanem azéer a mi házunktúl kitelik.
 Szógalok, ha benne tán kedvetek telik.
 Vigad a menyasszony, nem perget most orsót,
 A kezébe láttam egy nagy tele korsót.
 Melyéer aggyon isten neki sok jó borsót,
 Násznagy uraméknak diófa koporsót.

P á l i n k a f e l k ö s z ö n t é s .

Kezembe a szalmás, jó pájinka benne,
 Várja a menyasszony, hotyha rákerűne.
 Még a vőlegény is, gondolom fétőtne,
 Más is hozzá nyúna, ha előtte lenne.
 Isten ádása ez, azéer bátorsággâ,
 Kiki nyujjon hozzá örömmê, vigsággâ,
 Ne légyen itt de senki se komorsággâ,
 Ne töccse az időt itt szomorusággâ.
 Az én bizodâmas gazdám aszt kívánnya,
 Ki ebből réeszt veszen, egéesséeg utánna,
 Hogy a hideg, csömör ne esséek hasára,
 Magam is kívánom: egéesséeg utánna.

É t e l - f e l a d á s k o r .

Itt vagyon az ész tál étel fêhosztam,
 És hogy é ne ejcsem, mindéeg imátkosztam,
 Szakácsnékat mellé frisseket fogattam,
 Bors, gyömbéer, sáfránnyâ még meg is szóztam.
 Örvendek, ha tálát viszek ki üressen,
 Ugy a vendég gyomra nem marad üressen,
 Lássanak hát hozzá uraim, de frissen.
 A legjobb étvággyâ, kívánom szívesen.

K á p o s z t a f e l a d á s k o r.

Itt a töött káposzta friss disznóhussal,
 Jó megeszkábáva, mint a szekéer guzszzsal,
 Lássanak hát hozzá mind jó kívánsággal,
 Egyenek mindvéegig a legjobb éetvággyal.

K á s a f e l a d á s k o r.

Utójára hozom a jó zsiross kását.
 Ez nem töri ki a násznagy uram fogát,
 Azéer ebbül minnyájan csak sokat egyenek,
 Mer bizonyosan fizetnek éerette eleget.

K á s a p é n z - s z e d é s k o r.

A mely éetelekkel eddig kedveskettem,
 Gyakrann a konyhárul ide emégettem,
 Szakácsnékat mellé frisseket szeresztem.
 Ékéeszitéesére szert nehezen tettem.
 Midőn mán mindenbe vé eget éertünk vóna,
 Egyébb a kásánál hátra nem lett vóna,
 Az egyik szakácsné a mint kavargatta,
 Mekköpte a kása, rosz helyen tanáta,
 Mekköpte és tudom, nagy seb esett rajta,
 Mos néeszte szegéennek az egyik pajtása,
 De soha bé nem főr, aszt kijáttya szája.
 Valaki nem hiszi, mennyen látására.
 Azéer is éngemet mostan ára kéere,
 Hogy lennék nékije oly segitséegéere,
 Valamicskét kéernék uti köttseégéere,
 Aggyanak hát néki, tekéntvén sebéere.
 Minden ember azéer a zsebéennek száját
 Keresvén, vegye ki belölle garassát;
 Násznagy uram ne sánájja néegy krajczárját,
 Hogy ki ne átkozzák belülle a kását.

P é n z k é r é s a m u z s i k u s o k n a k.

Nemes frekvenczija, még egy vagyon hátra,
 A szegéen brugós is sutba bujt be hátra,
 Jévődik magába, busul bánattyába,
 Azon féel, hogy nem jut néki brugójába.
 Szánom, szánom szegéent, ki ne szánná tehát,
 Mer bánattyába mind kitéepte a haját,
 Jévődik magába, majd megöli magát,
 Hogy hóhér vágja el a fekete nyakát,
 Hó, mit is montam mos, talán kár is vóna,
 Mer osztán minékünk vajon ki brugóna?

Ez a sok széep vendéeg vajon mi csinána?
 Ne vágja el, inkább huzza fel a fára.
 De mindazonnál megemlékezzenek,
 A muzsikusokrúl ne felétkezzenek,
 Tárczát és zsebeket jól mekkeressenek,
 Ammit âra szántak, ide letegyenek.

(Nagy-Dobos, Szatmár m.)*

DIENES VILMA.

Tájszók.

S z i l á g y s á g i a k.

Jószág: igavonó állat, főkép szarvasmarha.

káposzta. „A mit sógorkomám mond, az egészen más káposzta“ (egészen más dolog).

kajsza: horgas, formátlan. „Kajszaszarvu tehén. Kajsza tál“ (félre nyomult tál).

kártyus: egyfűlű, vízhordó faedény. (Erdélyb. kártya). „Egy kártyus vízzel nem ótod el a tüzet.“

kíkruhás: posztó ruhás, nadragos, úri ember.

kémélni: kimélni.

képire mászni: arczul verni, körmölni.

késejin (kesőjén): későn.

kéreszt: kereszt, kalongya.

késke:kecske|maska:macska|ményeske: menyecske.

kélebe: kebele.

ki: (dologról vagy állatról használva). „Az a ló, a kit én véttem, erősen sántít.“ (De ezt is használják: ez az ember, a mi itt van, az én testvirem.

kimécseredett (szem v. arcz): vérmes, sok borivástól gyuladásba jött (szem v. arcz).

kókus: félénk, szemérmes, szóotalan, ügyetlen; mutuj.

kócs: kulcs.

kolompér: krumpli, burgonya.

kotyós: tulságosan elért dinynye, mikor már kotyogni kezd. kötölőzködni: bele akadni vkibe, hogy veszekedjék, verekedjék vele.

kösmölni: körmölni; kapálni kemény talaju földet.

koszmós: varas; piszkos (leginkább disznóról).

kuss ki ne! v. ki ne!: kutya, ki ne!

külül: kívül. Rétam külül: rajtam k.

külről: kívülről.

látni: ki se látom mondani, hogy mi van ide írva: ki sem tudom mondani.

lapogatni és lappogatni: ütögetni, veregetni tenyérrrel vagy vmely lapos tárggyal.

lapis: lapos, bemélyedt. „Ennek a földnek lapis a középe, azért áll meg a víz réta“.

Lázár (a bibliai Lázár után): szánandó, nyomorult, szerencsétlen ember.

lasnak: lepedő, takaró.

láddeg?: látod-e?

lecsipni az életet: magát leinni.

*) A kiejtést Fülep Imre jelölte meg, -- A szerk.

lэфалángolni: elhallgattatni vkit.
 лэфetelni: fecsegni: sokat
 veszekedni.

лéomlik a kerék (várandós
 asszonyról mondják): lebeteg-
 szik szülés végett.

лétanolni: leszokni.

лэcsöpүlni: kiméletlenül le-
 szidni, lehordani vkit.

лэmosлékolni: vkit mások
 előtt lealázásig, a meggyalázásig
 összeszidni.

лэjárt: kitelt (vmely szolgálati
 idő). Лэjárt a bíróság róla.

лekunérozni: vkit kigunyolni;
 vkin kikapni; eszén tuljárni;
 vkit szégyenben hagyni; leszidni.

лekohállik: lemállik, leporlad.

лóstat: ide-oda szaladgál.

логinkázik és логinkózik:
 mozog, vmely eléggé meg nem
 támasztott tárgy. „A harang
 kötele sokáig логinkózott. Az
 asztal логinkázik“, mikor t. i.
 a földet nem mind a négy lába
 éri.

луста: rossz személy, kurva.

лузма: bőségesen bánó, ta-
 karékatlan, vesztegető, pazar.

магамféle, магамfajta:

маjtég: majd még.

мán: már.

малé: kukoricza, tengeri.

мага: az uram, férjem. „Maga
 elment kapálni“: férjem elment
 mérekje: szalmát, vagy szénát-
 rakó nagy rud; magas kazlaknál
 használják.

мэгkapta: meglepte; hirtelen
 megbántotta; csak kis mérték-
 ben bántotta meg: „A tűz мэг-
 kapta a házat. A hideg мэг-
 kapta a palántot. A kutya
 мэгkapta a kezemet.“

мэгест: megint.

мэгmest: megint most.

мest meg: most meg...,
 most мэгint...

мэгnyútani: megverni, el-
 verni.

мерүнт? мерүnnett?: hol?
 honnan? mely felől?

мезгыés a fa, mikor tavasz-
 szal, a bő nedvkeringés idejé-
 ben, a megmetszés után folyni,
 csepegni kezd.

мерöt tartja magát: мерөн
 tartja m.

миhent: mihelyt.

минтсáb: mintsem.

миük: melyik?

мэнгыек: megyek.

минныá, минныát: mindjárt.

mindenлetteképen: minden-
 ként, minden módon.

мит máj: mit még.

моjt: mont, kisajtott szőlő.

морзsolni: (a rendes jelen-
 tésén kívül) kukoriczát fejteni.
 музсдаjfa: a tölgyfának egyik
 faja.

ныakalni: inni, erősen inni;
 nyelni.

наныinyád: nagyanyád.

нанó: nagyanya.

нагызolni magát: nagyra
 tartani magát.

не máj...! не мэг...!

Нíz. „Oda сэ нížek 10—20
 forintnak. Oda сэ нížз neki,
 hogy mit zugatnak“.

ныэbeleg: hosszasan, ügyet-
 lenül bajlódik vmivel.

неки: magának, kelmednek.

„Hallja кэд, ín mondtam неки“:
 hallja kend, én mondtam
 magának.

неки! „Elé tették a bőrt, s

akkor néki! ittunk: nyakaltuk a bört, mind (= mint) a csap*.

-ni, -nitt; -nul, -nól, -nöl, -nül: -nál, -nél; -tól, -től. „A feleségem a jegyzőikni van, lpeg (épen) most jövek a komám-sogoriknöl. Mengyek a kovácsikni*.

-nig, -nég, -nyig, -nyég: -ig, -nyira, -nyire. „Az ángyom asszonyék háza egy hajtásnyég van a falu vígitől*.

nyiha-nyiha: néha-néha.

nyüszőjány: nyoszo-lány.

nyughassék!: hagyjon békét!

ő kème: a férjem, uram. Ő kème elment a borona*) mellé*.

osztég: azután még.

őszi féreg: egy tücsök faj, mely a szőlők között, s általában a hegyek déli oldalain nagy mértékben szokott előfordulni ősszel.

orvos: orvosság, gyógyszer. „Nem találjuk orvossát.“

polozsna: a fészekben hagyott tojás, hogy a tyukok oda menjének tojni.

porongy: porond.

padlutka: szőlőlevélből, vagy más kora tavaszi levelekből káposzta-módra készült étel.

palánk: deszka kerítés.

pattog: (a rendes jelentésen kívül) kötekedik. sérteget.

papó: nagyapó.

pasmagolni: verni, megverni.

paráznítani: rávenni, kényszeríteni vkit a paráznaságra.

péccint: gyengén rákoppintani p. a kézre.

pérczen: freccsen. „Écs csöp zsir pércent a kézre.“

péllegetik: mondogatják, hire jár.

purdé: meztelen. Purdé gyermek. Purdé malacz: szöretlen malacz.

pëndül: javul, gyarapodik jó egészségben; hízik; kezdi elővenni magát.

pinczos: kényes; válogatós. rakoncza: a szán-talpra alkalmazott négy karó; mely a szán kasát tartja.

ránkor: elfojtott, bosszura vágyó harag.

rágni, mégrágni (a rendes értelmén kívül): megmarni.

réccsinteni, ráréccsinteni: rágyujtani a házat, ráijeszteni.

reik, reok: rájok.

rétam, réta, réta: rajtam, rajta stb.

robog: dohog, lármáz, békétlenkedik.

rozsanya: a rozskalászon megüszkösödött, (meggombásodott) szem, mely néha egy hüvelyk hosszúra s azon felül is megnő.

salapálni: megverni.

sasulni. béle sasulni: bele fásulni.

serege: seregély.

séttenteni: hirtelenébe ráütni, ráhuzni kézzel.

szépre: apró ágfa.

sikobálni: sikoltozni.

sijedni, sijjedni: süllyedni.

szirony: vékony fűzveszéből készült faabroncs-kötő.

siska: apró sáska (Stenobothrus).

siska: szőlőkben előforduló s nagyon alkalmatlan nád faj.

*) Borona: 1) gazdasági eszköz, mellyel a szántás után a rögöt széttörök; 2) deszka-kerítés, korlát

szivalkodni: száradni, ~szik-
kadni.

szotyós: tulságosan elért,
rothadásba menni kezdő...
(nagyobbára csak gyümölcsök-
ről).

szűtykő: tarisznya.

tarkis: tarka (disznó v. kutya).

tódítani: toldani, hozzátenni,
szaporítani (vmely beszédben
forgó tréfáról szólva). „Tennap
Jánost bosszantók, de még a
kis fiam is tódítani kezdte.”

tömöttyebb: tömöttebb.

zivar: zivatar.

zúgattyák: beszélnek, mondják,
hire jár.

zúgni: lármázni, zsimbelni.

zöd: (a rendes értelmén kívül)
éretlen. „Beh szíp piros az a
körti, pedig még zöd (még
éretlen). Ez az alma zögyebb
(v. zöggyebb) mind a títek”.

vérdik: vedlik, tollát vagy
szőrét hullatja. „A mi barisunk
hamarébb vérdik mind a ti
tarkisotok”: a mi barna disz-
nónk hamarább vedlik mint a
ti tarka disznótok. „A ti
disztótok azért vérdik, métt
rühes.”

vír: vér.

vögye (a fának): a fának
azon erősebb része, mely leg-
tovább ellentáll az időfogának.

PUNGUR GYULA.

N a g y b á n y a i a k.

Alamuszta: alattomos, ravasz.
anyók, apjók: a madarak,
bogarak és egyéb kisebb
állatoknak nem szerint való
megkülömböztetése; anyók: a
nöstény; apjók: a him.

ágál: kevélykedik, büszkél-
kedik.

áltány: erkély; v. emelvény,
a mire a kőmivesek állanak.

dajnál, dúdol: dalol; — dú-
dolás különösen az, mikor
valaki magában értelmetlen
hangokban énekel, vagyis a
szövegét nem mondja ki.

dutyi: tömlőcz.

dűnnyög: haragjában érthe-
tetlen szavakat mörmög.

finnyás: kényes, kényeskedő.
különösen az izlésre vonat-
kozólag.

gagymata: rendetlenül, össze-
vissza kevert valami.

gyömöczköl v. dömöczköl:

összegyúr, összetömöget, össze-
pakol valamit valamibe minden
rend nélkül.

harizsál, pl. összeharizsál:
össze-vissza hány-vet valamit.

kacska: félkezeű.

karicsál: sokat fecseg-locsog.
kasmatol: kutat, keresgél.

kokas (= kakas): pattogatott
tengeri.

koslat: erre-arra jár-ke-
l kóborog haszontalanul.

kotró: kéményseprő.

léha: éretlen gondolkodású,
cszű, beszédű.

lógat, lóginyáz: kezét v. lábát
erre-arra himbálja a levegőben.

málé: kukoricza, tengeri.

motyó: kis holmi, különösen
a mit utra visznek.

nyű, pl. elnyű, elnyűvi a
ruhát: használat által elron-
gyolja.

pancsol: piszkos dolgokkal jár, összepiszkol vmit.

pernye: tűzre való száraz faág.

pikácsi: nevetős.

pirinkó v. 'pirinyó: piczi, parányi.

puczik: szobaszöglet.

pupalevél: denevér.

putregáj: rothadt fa, mely éjjel világít.

síftel: mint koslat.

sunyi: mint alamusza.

suta: balkezű.

szuszikol, pl. beszuszikol: valahogy nagy erővel bedűg, betesz vmit valahová.

TÖMLŐ GYULA.

Kis kunságik.

Avvaj: avval.

bagóhit: törvénytelen házaselet: „bagóhiten élnek“.

évje: éve; pl. három évje annak.

görhöny v. görheny, kukoricza lisztből s tejből mintegy három ujjnyi vastagon süttött lepény, ill. kenyérféle; a málé egy ujjnyi vastag.

gyepitáció: deputatio.

harmat-szárattyán: harmat-száradtakor, reggel t. i., midőn már a napsugarak a harmatot felszárították.

hepe-hupa: gödrös, kátyus útlakok, laksz; pl. hol laksz?

felelet: itt lakok most az ászögön stb.

lebernye, lebernyeg: a marhanyaka alatt lecsüngő húsos bőr a szegy fölött.

perc: tepertő.

prósza: forró zsírban kukoricza liszt- és tejből két ujjnyi vastagon kisütött pogácsa-darabok.

szakajt: szakít; szakajtó, kosár. zákányos: mámoros.

BENKE ISTVÁN.

Ikerszók.

Flink-flank: haszontalan, magával keveset gondoló rest ember.

Fur-farag, furó-faragó ember (a ki — bár nem tanult mestersége — minden furást-faragást kívánó munkához ért s azt szorgalmasan gyakorolja is).

Fitty-firitty: bátor, ügyesbeszédű, csevegő kis leány; mindig csak leánygyermekre alkalmazzák.

Fecseg-locsog. Ne fecsegj-locsogj, ne darálj.

Felibe-harmadába: gondatlanul, amúgy hán d elvesd el módra végez valamit.

Fühöz-fához: szorultságában fühöz-fához ragaszkodik segítségért, v. fütül-fátúl kéri: füt-fát összehord mentségére.

Fülit-farkát eleresztette; az elfáradt, ellankadt emberről, állatról mondják; olyanról is, a ki valami miatt megijedt, vagy kit valami helytelen beszéde folytán hirtelen elhallgattatnak.

Futtig-futva: serényen, szaladva megy, rohan.

Gider-gödör, gidres-gödrös.

Giz-gaz; gizes-gazos szántó föld, udvar, kert stb.

Gics-göcs: fonák növény vagy göbösség miatt el nem aprózható, fel nem hasogatható tűzifa-hulladék; mely ha nagyobb göb-nek mondják, — csupa gib-göb az egész szekérfa. — Innen: gics-göcsös, gibes-göbös.

Gyüri-gyömöri: vmit ügyetlenül, különösen tiszta ruhaneműt összeroncsolva tesz el, vagy töm valahová. Ezt a ruhát ugyan ügyetlenül gyürted-gyömörted ide.

Gyim-gyom, gyimes-gyomos.

Happ-happ, v. hüpp-hüpp: erdőkön, bérczen járó emberek jelkiáltása; — az utóbbit az ütés, verés hangjának utánozására is használják: ojjanokat ütött rá, hogy csak úgy hüppögött, még sem írt (ért) semmit.

Huza-vona, huzi-voni: vminek erőszakkal való kicsikarására mondják; — huzi-voni ember: kiméletlenül bánó.

Hápa-hupás: apró halmocskákkal, közben mélyedésekkel borított rét stb.

Heje-huja ember: vidám, könnyelmű, pazarló. Ugyancsak szereti a heje-huját, a dologtalan vígságot, esze-m-iszomot.

Hincz-háncz: henczegő üresfejű hányi-veti fiatal ember.

Hipeg-höpg: a verés, ütés hangjának utánozása. — Ugy éverte, mint a kétfenekű dob, csak úgy hipegett-hüppögött a háta.

Hercze-hurcza, hercze-hurczát. Nem szeretem a hercze-hurczát, a pletykálást; meghercze-hurczáltak a szegény ember becsületit, — a zisten ne legyen vele!

Hebe-hurgya, hebe-hurgyál: gondatlanul, hányd elvesd el módra végez valamit. — Minden dógát éhebe-hurgyájja. Ezzel rokonjelentésű:

Handra-bandra, handra-bandrál.

Hókusz-pókusz. Elhókusz-pókuszozta minden pénzemet.

Illog-villog: csillog-villog.

Ireg-forog mint a pereszlen.

(Nagybánya. Szatmár megye.)

KATONA LAJOS.

Gúnyvers és átkozó vers.

1.

Hatszor hat az harminczhat
 Pokol alatt van egy pad.
 A pad alatt van egy fa:
 Minden ágon hat varga.
 Rázd meg ördög azt a fát,
 Hadd hulljanak a vargák.

2.

Száraz köszvény hol vagy már?
 Húznád ötet össze már,
 A fejéből a velőt,
 A lábából az erőt.

(Léva, Bars m.).

REVICZKY E.

Gúnynevek.

Gyepre-hegyes (kényes, feszes járású). Komor bika (még sosem látták jókedvűnek). Rakteli. Verestallú. Heretyutyu. Csődör. Vaskalap. Pocsolyás (régente pocsolya volt a boltja előtt). Róka-furó (veres mint a róka). Lúgerincz (olyan nyakigláb-féle ember.) Marhabél (Mardche-Ber zsidó névből). Uri-láb (Oroh-léb zsidó névből). Jó járt (meggazdagodott). Szüksig (mindent összevált s mindenre csak azt mondá).

(Nyír-Bátor.)

Félmészely (Feldmesser). Moskezdí (elcsapta a vagyonát s most kezd takarékos lenni). Selyembogár (selyembogárhoz hasonló színű a szakállja). Bajnak-jött. Hangos (hangos beszédjéről). Kis-mérget (kis emberke és mindig haragos). Bögyörő. Komor bika (lecsüggesztett fővel jár s szótlan). Szilaj. Lútetű (vézna, sárga arczzsínű ember). Bolha. Jólelkű (szívesen adott italt hitelbe, most tanácsos). Pózna (hosszú, vékony). Hernyú. Virág (az apja igen szép ember volt s attól örökölte a nevet). Kásaleves (olyan tedd-ide, tedd-oda ember). Kajács (kiabáló). Pumi Dani (mészáros, a kutyájától örökölte). Lepke. Fecske (fiatal korában minden tavasszal haza jött). Bogoly (bagoly). Kis-früstök (olyan három-araszos ember). Száraz-rántás.

(Tolcsva.)

FRIEDMANN B.

Hegynevek.

Csető. Kurpatka. Cziróka. Paczók. Bartalus. Arany-patkó. Halomhegy. Rézló. Várhegy. Szárhegy. Nagy-kő. Hidegvögy. Kádás. Bakó. Előhegy. Mandolás. Mandalin. Mulató. Kopaszka. Gyapáros. Szunyog. Bornyú. Agáros. Gilányi. Boglyos. Gatyá. Petrázs. Bükódal. Szentvér. Rány. Kásás. Henderke (némelyek: Hengerke). Dorgó. Bába-kút.

(Tolcsva. Hegyalja).

FRIEDMANN B.

TARTALOM.

	Oldal.
Alszegehy N. János. A magyar nyelv a magyar tanítók tanítóinál	275
Antibarbarus. Helyes szóalkotás	505
Emlékeztető	29, 84, 129, 174, 228, 324
Babics Kálmán. A „felület“ és társai még egyszer	118
Bónis Károly. Igazolás	13
Budenz József. Elme	385
Csengeri János, A tárgyas tárgyatlan ragozás	511
Dengi János. Még egyszer a szünetjelzésről	111
Fialowski Lajos. A népbotanika poézise	60, 194
Fülep Imre. A Szathmár városi nyelvjárás	263
Guttenberg A. P. A debreczeni nyelvjáráshoz	265
Halász Ignác. Ritkább s homályosabb képzők	56, 257
Joannovics György. Hibás szók és szerkezetek	320, 362
[Király Pál. Észrevételek „Az is“ szórendi szerepe“ cz. cikkekre	544
Könnye Nándor. Adatok az igekötők használatához	208
Kúnos Ignác. A debreczeni nyelvjárás	160, 203
Erdélyi kisebb nyelvjárások	502
A <i>fel</i> igekötő használatáról	533
Mészáros István. A határozó igeneves összet. sajátosságai	165
Munkácsi Bernát. Pázmány nyelve	74
Nyelvemléktanulmányok:	
hosszú mássalhangzók a Weszprémi codexben	97
hosszú mássalhangzók a Kazinczy codexben	149
hosszú magánhangzók a Peer és Sándor codexben	300, 345
Nyelvtudományi Közlemények	395
A moldvai csángók nyelvjárása	444, 481 549
Nagy-Szigethi Kálmán. A felület és társai	10
Riedl Frigyes. Verseggy mint nyelvtudós	433, 493
Scheiber Zsigmond. Az esztergomi nyelvjárás	539
Simonyi Zsigmond. A régi nyelvemlékek olvasásáról	3, 53, 102
A difteritisznek jó magyar neve	67
A Halotti Beszéd tájnyelvi sajátosságai	145
Kérünk magyar régényeket	193
A „söt“ kötőszó	250
[Az „is“ szórendi szerepe	289, 337
Ragvesztett határozók	318
A kérdő é szócska ered. jelentése	394
Sonnenfeld Mór. Baksai Sándor és Czinege Mihály	82
Szántó Kálmán. A magyar nyelv a hírlapokban	119
„ „ „ a vidéki lapokban	171
Német antibarbarusok s francia nyelvőr	218
A kecskeméti nyelvjárás	357

	<i>Oldal.</i>
Nyelvemlék-tanulmányok	388
Magyartalanságok	460
Szántó Károly. Megint a szünetjelzésről	241
Szerkesztőség. Nyelvtani anyag gyűjtése	1
Turi P. Ballagi Szótárai és a Nyelvőr	267, 401
Váró Ferencz. A magyar nyelv az ifjúsági iratokban	16
Weidinger József. Kármán magyar nyelve	455
Veress Ignác. A melléknév tanához Petőfiből	307, 353
Vozári Gyula. Tompa költeményeinek nyelvi sajátosságai	49, 107, 198

Nyelvtörténeti adatok.

Káldi György nyelvéből. Kiss Ignác	67, 326, 414
Ételnevek. Mészáros Vilma	71
Figyelemreméltó szók s kifejezések egy mult sz.-beli szakács- könyvből	167, 210
Szók és szólások két régi magyar könyvből. Nogáll J.	325
Vezetécknevek. Nagy Gyula	364
Okiratbeli magyar szavak. Ifj. Káplány József	413
Szók s szólások egy régi m. könyvből. Markovics S.	514

Helyreigazítások, magyarázatok.

Ragok ismétlése, vall	23
Nannagy, ivad, hagyján, szorszám	77, 78
Meg, megy, süt	174, 175
Nyegle	368
Lukna, a <i>g</i> -végű szókhoz, hézag	418, 419
Helyben hagy, kött, tött	469, 470
Fészü	517

Nyelvészet i tarkaságok.

Fekete Anna. Tóth József	27
Garami R. s a magyar nyelv. Rákosi Viktor	79
A sugárúti szótárkutató. Mészáros István	126
Istóczi mint nyelvész s valami a szóegyezésről. Antibarbarus	224
Vasuti hivatalos stílus. Antibarbarus	420
A Nyelvtörténeti Szótár mutatványíve. Antibarbarus	420, 519
A „Pesti Hírlap“ tudnyelvésze. Mészáros I.	470
Fővárosi magyarság. Pongyola stílus. Antibarbarus	519

Kérdések a Nyelvőr gyűjtőihez.

Holt Duna, Duna hagyás 26. Vál. 125, 126
Helybesíteni 26. Vál. 126

Kérdések és feleletek.

Elnök, előülő 214. Vál. 214
Dunapart, dunapart 214. Vál. 214
Lánczhidő-fej 215, Vál. 215
Tessék, méltóztassék helyet foglalni 215. Vál. 215

Könyvtáros	215. Vál.	216
Lett kiűzve-megsértve	216. Vál.	216
Alkalmatos, félelmetes stb.	216. Vál.	216, 217
Higgyen	217. Vál.	217
Ara	218. Vál.	218
Létére	218. Vál.	218
Nyíregyházai, nyíregyházai	368. Vál.	368, 369
Jó éjt	296. Vál.	270, 271
Gyalázatosan	371. Vál.	372
Egyéb	372. Vál.	372, 373
Megtörtént	373. Vál.	373
Elmentelek keresni	518 Vál.	518
Három királyok napja	518. Vál.	519
Essay, kísérlet, tanulmány, értekezés	519. Vál.	519.

Népnyelv hagyományok.

Szólamódok	30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 85, 86, 129, 130, 131, 175, 176, 177, 178, 229, 230, 231, 280, 281, 331, 332, 373, 374, 423, 424, 425, 475, 476, 520, 521, 522, 523, 524, 556.
Párbeszéd	86, 87, 131, 132, 133, 179, 557
Mesék	88, 89, 231, 232, 233, 234, 235, 281, 282, 375, 376
Találós mesék	37, 89, 180
Lakodalmi versek és mondókák	37, 38, 39, 180, 181, 560
Húsvéti köszöntő	376
Karácsonyi köszöntő	39, 426
Babonák	36, 37, 87, 88, 135, 136, 179, 180, 425, 426
Tájszók	40, 41, 42, 43, 44, 45, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 136, 137, 138, 181, 182, 183, 184, 235, 236, 237, 282, 283, 284, 285, 286, 332, 333, 336, 376, 377, 378, 379, 426, 427, 428, 429, 477, 478, 479, 524, 525, 526, 563
Ikerszók	139, 140, 141, 184, 185, 186, 237, 567
Mesterműszók	144, 480
Táncszók	430
Állatbeszélgetések	94, 95, 142, 188, 189, 335,
Nevek: Családnevek	45, 46, 47, 48, 95, 142, 143, 238, 239, 287, 335, 381, 430, 431, 480
Állatnevek	143, 431
Helynevek	95, 96, 143, 239, 240, 287, 380, 382, 383, 526, 527, 559
Gúnynevek	96, 143, 190, 191, 239, 287, 336, 381, 431, 659
Népdalok és románczok	96, 192, 240, 336, 383, 384, 528
Gyermekversikék és mondókák	94, 141, 142, 186, 187, 188, 237, 238, 286, 333, 334, 379, 380, 429, 479, 480.
Ingerkedő versek	238
Gúnydalok	287, 432, 659.

TÁRGYMUTATÓ.

Alaktan: Összetétel 166, 204. —

Szóképzés: Deverbális ig.

506; gyakorító *-kol* 265,

andok 441; mozzanatos *-t*

265, 347, — *m* 346. Denomi-

nativ ig. 507; áldenominativ

-gat 265, Deverbális névsz.

508, *at* 204, 349. Denomi-

nativ névsz. 509; kicsinyítő

-ka 361; többes *-k* 380;

áldenom.*félelmetes* stb. 216. —

Homályos és ritkább képzők:

-ny 158, *-ly* 159, *-tag* 257,

ánk 261, *ák* 262, *áb*

56, *ág* 56, *-g* 57, 418;

felület, *körület*, *közelet* 10,

118. Szóképzés elvonás által

157—160. — Ragozás: ikes

igék 437, 361, 204; *személy*-

ragozás 351; — *juk* 442;

pleonasztikus-ragozás 205;

ragvesztett határozók 314—

319; rag elhagyása 23.

Halotti Beszéd dialektikus vo-
násai 146.

Hangtan. Magánhangzók jelen-

ségei: *a* 447. *á* 160, 548, 358.

o 160, 448. *e* hiányzik 161,

264, 266. *é* 7, 9, 10, 358,

388, 447, 160. *ö* 160, 448.

vegyeshangú **e* 448 — difton-

gusok *ao* 160. *au* 55. *ou* 54.

oa, *ua* 55, *ié*, *ié* 447. *eo* 160,

147, 54. *ei* 54. *üi* 51 —

Hosszú hangzók 4, 5, 147

161, 301, 345, 451. Rövidült

hangzók 161, 264, 452. —

Hangrendváltozás 162, 264,

267, 452 *ö i*, *ö-e* 163. Hang-

szinváltozás: *u-o* 162, 266,

358, 483. *o-a* 161, 482, 484.

i-e 102, 266, 146, 264, 359,

484. *ü-ö* 162, 164, 266, 359,

484. Mgh. kiesése v. meg-

örzése 103, 147, 162 485;

„kihangzás“ 104. — Mással-

hangzók jelenségei: *χ* 205

cs, *zs*, *s*, *gy* hangok nem

fordulnak elő 448. *ly* hiányzik

163, 264, 858. Hosszú mással-

hangzók 97, 102, 150, 160,

360. 480. rövidültek 265.

Artikuláció változása *g-d*

103, *g-gy* 359, *j-ny* 163,

t-k 163. *z-h* 488. *n-m* 163,

p-l 359. *v-h* 163, *b-g* 488,

m-ny 488. Lélegzés változása

g-h 488. *l-n*. 163, 267, 359

zs-z, *s-sz*, *cs-cz* 488, 359.

ty-s 488. *p-f* 163, 487 *v-b*

103. *m-v* 163. *l-r* 488, 207

jésülés *d-gy* 163, *ny-n* 164,

488. Artikuláció és lélegzés

változás *l-v* 488, *l-j* 163,

359. Mássalhangzó elveszése

77, 164, 165, 265, 267, 204,

35,9 360. 361, 469, 489; meg-

örzése 106, 107, 492. Járulék

mshgzó 163, 165, 360. Metate-

zis 164, 492.

Helyesírás 214, 217, 371, 493.

Hibás szók 26,53,320,362;l. Antib.

Emlékeztető (Tartalomj.).

Jelentéstan: 397; ige névszói-

lag 362, 205; visszaható ige

szenvedő helyett 205; határo-

zók használata 205, 361;

igekötők használata 208, 468;

-i képzős melléknév 353—356; többes haszn. 518; igenévhasználata 361; figura etymologica 205; népetimologia 125; metaphorák 199.

Mondattan: Tárgyas ragozás használata 511, 519; jelzők 314—319. Szórendi alapfogalmak 293. *Sőt* használata 254; megengedő *is*; 337 a fogalmakat kapcsoló *is* 291; gondolatokat kapcsoló *is* 295; *ha* használata 305; a kérdő -*é* eredeti jelentése 394. Műszók: mennyiségtaniak 14, 124; műszakiak 551; — jogiak 553.

Nyelvjavító mozgalmak 551.

Nyelvjárások:

Dunántúl 280—288; azonfölül: Pozsony 524, Komárom 528, Esztergom 231, Győr 239, Veszprém 524, Zala 181, 229, Göcsej 146, Tolna 238. 240.

Palócszás 331—336; Heves-Borsod 177 179, 189; Borsod 239.

Tiszavidék 129—144, 230, 520, 523, 557—569; azonkívül: Szatmár város 263—265, Szat-

már megye 184, 187, 188, 521; Szatmár-Szabolcs-Ugocsa 183; Debreczen 160—165, 203—207, 265—267, Hajdu megye 337. 524; Szilágyság 181; Bihar 525; NSzalonta 186, 188; Békés 188; Mezőtúr 179, 183, Jász-Nkún-Szolnok m. 190; Pest m. 240, 525, 528.

Alföld 85—96, 373—384, 523; azonkívül: Szeged 237; H.-M.-Vásárhely 180, 229; Kecskemét 356—361.

Erdély 523. 527; Kolos m. 502. — Székelység 30—48, 423—432; azonkívül: Csík 24, 338, 525; Háromszék 175; Udvarhely 235, 239; Maros-T. megye 192, 236, 240; Gyimes 503. — Csángók 444—455, 481—493.

Nyelvtudományi irodalom: Vességhy fölfogása a nyelvről 433; munkái 497. Révai 398.

Összetétel: I. Alaktan.

Ragozás: I. Alaktan.

Szóegyezés 225—228.

Szóképzés: I. Alaktan.

Szóragozás: I. Alaktan.

Szótárírás 267, 491.

Szünetjelzés 111, 241.

SZÓMUTATÓ.

akar 156

ara 218

avatag 259.

általános, általány 158

árvácska, árvalányhaj 197.

átersztő, áterszték 324.

bátor 156; 317

be 208

beg elaludtam! 165

beteg 59

betű 156

bizony 151

- borzasztó megharagudott 317
 Czegléd 78
 csajbatag 260
 decsák 263
 deg (= beh) 165, (= de) 304
 duvatag 258
 egy 303_i
 egyetem- 152
 egyéb 307
 el 208, 468
 elme 385
 előfutó 324
 előülő stb. 214
 előttemez 464
 engünket 483 al.
 esedez 152
 esik 302.
 -é 394
 éj, éjtszaka 369
 évad 82
 farkas-ügetve 167
 fárít 126
 fel, föl 208, 209, 535
 felel 98
 felület 10, 118
 fésű 517
 fonák 263
 fő, fej 215
 fulánk 262
 gazdag 58
 geréb 56
 görbe 303
 gyomatag 260
 (Duna)-hagyás 126
 hagyján 78
 hamag 368
 hamarón 317
 hamis 101
 hasáb 56
 hat 102
 három 104, 106
 helybenhagy 469
 hernyó, gernyó 488
 hevenyében: heveny 158
 hézag 419
 higgyn 217
 hijános: hiány 158
 holt Duna 125
 idejébben 317
 inkábbban 317
 is 289—299, 337—345, 547
 itél 153
 Iva, Ivád, ivafa 77
 ivad 82; 324
 jobb szeretném 311
 kereszt 104
 késál 157
 ki 108 209
 kicsiny, kissebb 99
 körület 12, 118
 közelet 11
 közönös: közöny 159
 lagymatag 260
 látó erő 324
 látóhatár 228
 le 209, 468
 lett kitűzve 216, 362
 létére 218
 lövő, l. ház 324
 lukna 418
 magányos: magány 159
 meg, meggy 174
 meg 208, 209
 menek, mensz stb. 503
 mező 304
 még 250
 méltányos: méltány 159
 mögület? 119
 nadrág 56
 nagy nehezen stb. 312, 314
 nannagy 77
 neszel, neszüdik 25, 78
 nevelő (intézet) 324
 nyaláb 56
 nyegle 368
 nyomó intézet 324

órny 368
özön 155
párdáz 25
permeteg 259
pöfeteg 259
pörnyeteg 260
rengeteg 267
rettentő megijedt 317
résü 79
réteg 57
siketér 125
silák 263
sinnyeteg 260
sívó 51
sötét, süt 175
söt 250—157
szakadék 125
szalag 59
szemhatár 228
szilánk 262
szulánk 262
talánoz: talány 159

tanulmány 519
tarjag 59
tárnok 215
tessék, méltóztassék 215
torokpenész 67
tovább 454
töröl, törül 464
tört: törött 440
után 155
utólbényi 398
üreg 57
vall 23
vastag 261
veréb 56
versenyos: verseny 159
veszteg 261
vetélés 124
világ 56
virág 56
viszályos: viszály 159
viszonyos: viszony 159
zernyeteg 261

